

ISSN 2181-1709 (P)
ISSN 2181-1717 (E)

2024/№9

ТА'ЛИМ ВА
ИННОВАТСИОН
ТАДҚИҚОТЛАР

ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ

EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№9/2024
SENTABR

Muassis:

Buxoro davlat universiteti
 Fan va ta'lim MChJ

Bosh muharrir: Ma'murov Bahodir Baxshulloyevich, Buxoro davlat pedagogika instituti rektori

Jamoatchilik kengashi raisi: Xamidov Obidjon Xafizovich, Buxoro davlat universiteti rektori

Mas'ul kotib: Akramova Gulbahor Renatovna

Texnik muxarrir: Davronov Ismoil Ergashevich

Tahririyat manzili: Buxoro shahar, Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy

E-mail:
 eirjurnal2020@gmail.com

Jurnalning elektron sayti:
 www.interscience.uz

Jurnal OAK Rayosatining 2021 yil 30 sentyabrdagi 306/6-son Qarori bilan **PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA, FILOLOGIYA, TARIX FANLARI** bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ruyxatiga kiritilgan

Bosishga ruxsat etildi:

10.10.2024 y.

Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5.

Buyurtma raqami №03210 «FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar <https://interscience.uz/> saytida joylashtirildi

Jurnal 28.07.2021 yilda 9305

raqami bilan O'zbekiston Ommaviy axborot vositalari davlat ro'yxatidan o'tgan

Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va 2 oyda 1 marta chop etildi. 2021 yil noyabr oyidan boshlab har oyda 1 marta o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etiladi

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnalidan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi

Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir

07.00.00 – TARIX FANLARI

ИНОЯТОВ Сулаймон. Ота васиятига содиқ жадидшунос олим	8
Abdurahmonov I., Qushbayev F. Q. Ilk islom davrini o'rganishda musulmon sharqi tarixchilarining yondashuv metodologiyasi	17
Elova D. D. XIX asrda Turkiston o'lkasiga bug' dvigateli tegirmonlar kirib kelishi tarixi.	21
Esonova N. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda oziq-ovqat sanoati tarmoqlarining rivojlanishi	24
Qurbonova M. B. Gastronomik turizm - Buxoro pazandachilik merosini saqlab qolish omili	28
Rahmonova P. N. Samarqand hokimi sifatida	33
Мирзайев Д. Ф. "Туркистон вилоятининг газети" саҳифаларида туркистон генерал-губернаторлигинининг Бухоро амирлиги билан муносабати	36
Ортиков О. Р. Духовно-просветительская работа- гарант развития идеологического иммунитета студентов	50
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
Abdurasulov Q. Q. O'zbek tilini chet tili sifatida o'qitishda tinglash ko'nikmasini rivojlantirish	57
Ахмаджонова Д. Д. Принципы отбора и обучения педагогической риторикев лингвокультурном образовании	62
Haydarova U. Yapon mumtoz adabiyotida suv va u bilan bog'liq tushunchalarning lingvomadaniy xususiyatlari	68
Karimova Y. Jizzax "Bobur" she'rida lirik fojellik va tarixiy voqelik talqini	72
Khurramova Sh. O., Mamatova F.M. The usage of metaphor in business discourse	79
Mamajonov M. Y. Muloqotda o'zaro muvofiqlik	84
Ruziyeva N. Z. Evfemizmlarni o'rganishning nazariy asoslari	89
Расулова К. Ю. Цель использования трансформированных фразеологизмов в российских и узбекистанских СМИ	94
Sabirova N. E. O'zbek dostonchiligining o'ziga xos xususiyatlari (Xorazm baxshilar repertuari va ijrochilik mahorati)	99
To'lanova S. F. Rang komponentli so'z birikmalarining pragmatik tadqiqi	104
Shomurotova B. O. Xalq og'zaki ijodida qaldirg'och va qarg'a obrazi (o'zbek va ingliz folklori misolida)	108
Parpiboyev B. R. Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ilm-fan taraqqiyoti. turli fanlarning o'zaro aloqadorlik jihatlari	113
Esanov A. Sh. Political discourse as a significant area of linguistic study	119
Sayidova G. Y. Zahiriddin Muhammad Bobur she'riyatida antonim so'zlarning leksik-semantik xususiyati	125

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
Abdullayev E. Z. Bo'lajak o'qituvchilarni sun'iy intellekt vositasida o'quvchilarda tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishga tayyorlash mazmuni va uning pedagogik ahamiyati	132
Abdullayev M. J. Yengil atletika sport to'garaklarida shug'ullanuvchi 15-16 yoshli qiz bolalarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari (Umum ta'lim maktablari misolida)	138
Adilov S. Q. Sport kurashida mashg'ulot va musoboqa faoliyatini boshqarish asoslari	144
Asqarov I. B. Kreativ yondashuv asosida bo'lajak muhandislarni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatga tayyorlash bosqichlari	150
Boltayeva M. Xorij tajribasida tarix fanini o'qitishda electron platformalar metodik ta'minot sifatida	156
Dauletnazarova A. K. Innovative approaches to the formation of communicative competence of future teacher: psychological and pedagogical aspects	160
Дусматов У. Б. Теоретический обзор системы идеологического воспитания служащих вооруженных сил	167
Farxodova D. Q. Zamonaviy boshlang'ich ta'limda o'qituvchilarga qo'yilgan talablar	171
G'aniyev A. G. O'quvchilarda "nostandart fikrlash" ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik texnologiyasi	176
Gulyamov D. R., Nurboyev Q. M., Raxmatova S. A. Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish: xorijiy davlatlar tajribasi	186
Isokov R. U. O'quvchi yoshlarni milliy qadriyat va an'analarga hurmat ruhida tarbiyalash metodikasini ishlab chiqishdagi zamonaviy talablar	196
Karimov Habibulla Qodomboyevich Gender yondashuv asosida bitiruvchi sinf o'quvchilarida ijtimoiy madaniy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari	200
Jamolova Sh. Q., Ravshanova Sh. E. Fizika darslarida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini mobil dasturlar orqali shakllantirish metodikasi	205
Jo'rayev V. T. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining boshqaruv xodimlarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirishdagi o'rni va ta'siri	212
Jo'rayeva N. O., Sadulloeva D. I. Fazoda perpendikulyar to'g'ri chiziqlar va tekisliklar mavzusini o'qitish metodikasi	217
Sulaymanova D.B. Dasturlashni o'rganishning afzalliklari	225
Курбанова М., Собирова Ш. Графические упражнения как средство развития художественно-творческой деятельности	229
Mirzayev Sh. Oliy ta'lim muassasalarini rivojlantirishda ta'limga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarning roli va ahamiyati.	233
Baxronova Z. R. Talabalarni til o'rganishda muammoli ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati	237
Нурматова Н. У. Проблемы развития социальной активности учениц в зарубежных социально-педагогических моделях	241
Qo'chqarova F. M. Yusupova F. M. Ta'lim muassasalari rahbarlarining ijtimoiy-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish strategiyasi	248
Mo'minova D. K. Oliy ta'lim jarayonida ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligi	253
Normatov J.J. Klinik fanlarni o'qitishda raqamli tibbiy ta'limda talabalarning yuvenil revmatoid artrit, etiopatogenezi tashxis mezonlarini davolash metodikasi	257
Otanazarova M. X. Tarbiyaviy ishlar metodikasi modulini o'qitishda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy sifatlarini takomillashtirish metodikasi	262

Одилова Н. А. Методика развития творческого мышления учащихся начальных классов на естественнонаучной основе	267
Protasov Y. Development and prospects of robotics	270
Qurbonova M. F. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning metodik imkoniyatlari	277
Rashidov A. Sh. Har xil ishorali sonlarni qo'shish mavzuni o'qitish metodikasi	283
Saidova M. F. Zamonaviy tikuv mashinalari va jihozlari fanini elektron ta'lim vositalari asosida o'qitishning didaktik imkoniyatlari	290
Salimova S. F. Application of the qualimetric approach in the management of quality of student training in modern universities	296
Toshmirzayeva M. M. Professional ta'lim-otm, dualta'lim tizimini qurishning metodologik asoslari va ilg'or xorijiy tajribalari tahlili	300
Trigulova A. X. Fortepiano darslarida asarlarni badiiy-obrazli ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari	307
Таймуратов А. Р. Кураш машғулотларини ташкил қилишнинг педагогик шароитларини такомиллаштириш.	310
Vaisova S. Z. Teaching English language to multi-level learners	317
Valiyeva Sh. A. Ingliz tili darslarida media kompetentsiyasini shakllantirishning nazariy asoslari	321
Xodjiyev A. B. Oliy ta'lim muassasalarida marketing ta'lim yo'nalishlarida o'quv jarayonini tashkil etishning hozirgi holati	325
Sharifzoda S. O'. Gender yondashuvi asosida o'quvchilarni ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatga tayyorlashning nazariy asoslari	329
Nurullaev B. G. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxsga yunaltirilgan ta'lim muhitida ijodiy faoliyatga tayyorlash pedagogik-psixologik shart-sharoitlari	336
Kamolov I. R. Mirzo Ulug'bek va uning astronomiya maktabi – II-Renessans davrining asoschilaridir	341
Isomova F.T. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining kreativ ko'nikmalarini rivojlantirishda kognitiv texnologiyalar	346
19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI	
Болтаев А. С. Лидерство в проектах и динамика команд	352
Jabbor A. M. Ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni tushunish borasida qiyosiy yondashuvlar tahlili	357
Rahmatullayeva M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy salohiyat rivojlanishining ijtimoiy-psixologik determinantlari	363
Rasulova F. F. O'smirda suitsidal xulqni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillar	366
Saidov A.I. Sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi tasavvurlar shakllanishining psixologik adabiyotlarda ilmiy-nazariy o'rganilishi	370
Yo'ldosheva H.N. Qatag'on qurbonlari merosi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillari	375
Ravshanova X. A. Eshitish qobiliyati zaif maktab o'quvchilarining intellektual rivojlanishining xususiyatlari	383
Шойимова Ш. С. Роль личностных и психологических качеств в эффективности педагогической деятельности в ВУЗЕ	390
Юнусов Р. А. Оммавий тадбирлар воситасида бўлажак шифокорларнинг маънавий-ахлоқий сифатларини ривожлантириш механизмлари	394

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

JAMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

- Djurayev Risboy Haydarovich*, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi.
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Andijon davlat universiteti professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, tarix fanlari doktori
Majidov Inom Urushevich, texnika fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti
Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor. A.I.Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti Toshkent filiali
Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Musurmonova Oyniso, pedagogika fanlari doktori, professor
Safarova Rohat G'aybulloyevna, pedagogika fanlari doktori, professor, T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi.

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI XORIJ OLIMLARI

- Artamonova Yekaterina Iosifovna*, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Xalqaro pedagogika fanlari akademiyasining prezidenti
Yemelyanova Irina Yevgeneyevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya
Kuzmenko Galina Anatolevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Moskva davlat pedagogika universiteti, Jismoniy tarbiya, sport va salomatlik instituti
Safaraliyev Bozor Safaraliyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Chelyabinsk davlat akademiyasi
Kulishov Vladimir Vasilevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina
Lazarenko Irina Rudolfovna, pedagogika fanlari doktori, professor. Altay davlat pedagogika universiteti rektori, Rossiya
Filippova Oksana Gennadevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika universiteti. Rossiya
Xristo Kyuchukov, pedagogika fanlari doktori. Umumiy tilshunoslik va psixolingvistika professori. Berlin Erkin universiteti, Turkologiya instituti. Xalqaro psixolingvistika va Sotsiolingvistika jurnali asoschisi va muharriri, Germaniya
Kumskov Mixail Ivanovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor. M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, akademik, psixologiya fanlari doktori, professor. Ukraina Milliy pedagogika fanlari akademiyasining akademigi
Padalka Oleg Semenovich, pedagogika fanlari doktori, professor, M.P. Dragomanova nomidagi pedagogika milliy universiteti, Ukraina
Hazretali Tursun, tarix fanlari doktori, professor, Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti professori
Mamedova Irada, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, Ozarbayjon Milliy akademiyasi Tarix instituti bo'lim boshlig'i
Timur Xo'jao'g'li, tilshunos va adabiyotshunos olim. Michigan universiteti professori (AQSh)
Nurettin Hatunoğlu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Turkiya)
Mullodjanov Sayfullo Kuchakovich, tarix fanlari doktori, professor. Tojikiston milliy universiteti
Gushko Sergey Vladimirovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

O'ZBEKISTON OLIMLARI TARIX FANLARI

- Inoyatov Sulaymon Inoyatovich*, tarix fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti
Azamat Ziyov, tarix fanlari doktori, akademik, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti direktori
Rajabov Qahramon Kenjayevich, tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti bosh ilmiy xodimi

FILOLOGIYA FANLARI

- Madjidova Ra'no Urishevna*, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Sharipova Laylo Frunzeyevna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Yusupova Hilola O'ktamovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Akramova Surayo Renatovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doctori (PhD), dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PEDAGOGIKA FANLARI

- Tolipov O'tkir Qarshiyevich*, pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti
Dilova Nargiza Gaybullaevna, pedagogika fanlari doktori DSc, professor. Buxoro davlat universiteti
Tilavova Matlab Muxammadovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Sohibov Akram Rustamovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Qarshi davlat universiteti
Umarov Baxshullo Jo'rayevich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Hasanova Gulnoz Qosimovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti
Inoyatov Abdullo Shodiyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat universiteti
Davronov Nurzod Ismoilovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat pedagogika instituti

PSIXOLOGIYA FANLARI

- Umarov Baxriddin Mingbayevich*, psixologiya fanlari doktori, professor. Toshkent davlat pedagogika universiteti
Bafayev Muxiddin Muxammadovich, psixologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD). Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

IQTISODIYOT FANLARI

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich*, iqtisodiyot fanlari doktori, professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi direktori
Mamanazarov Abduxakim Bozorovich, pedagogika fanlari doktori DSc. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti Toshkent filiali

FALSAFA FANLARI

- Namozov Bobir Bahriyevich*, falsafa fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

BIOLOGIYA FANLARI

- Artikova Hafiza To'yurodovna*, biologiya fanlari doktori, professor. Buxoro davlat pedagogika instituti

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

- Джурраев Рисбой Хайдарович*, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андиганского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушевич, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилович, доктор педагогических наук, профессор, Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Кори-Ниязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, академик АНРУз

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

- Артамонова Екатерина Иосифовна*, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор, Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Кулишов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор, Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Лазаренко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор, Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Христо Кючюков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социолонгвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор. Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nigettin Hatipoğlu, Assoc. доктор, университет Зонгулдак Бюлент Эджевит, факультет искусств и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор. Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

История

- Иноятлов Сулаймон Иноятovich*, доктор исторических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Азамат Зиё, доктор исторических наук, академик, директор Института истории Академии наук Узбекистана
Ражджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана

Филология

- Маджидова Рано Уришевна*, доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков
Шарипова Лайло Фрунзеевна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Нигматова Лолахан Хамидовна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Ратматовна, кандидат филологических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Акрамова Сурай Ренатовна, доктор философских наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Педагогика

- Толипов Уткир Каршиевич*, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор. Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент. Каршинский государственный университет
Умаров Бахиулло Джураевич, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный педагогический институт
Иноятлов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Давронов Нурзод Исмоилович, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный педагогический институт

Психология

- Умаров Бахриддин Мингбаевич*, доктор психологических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет
Бафаев Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Экономика

- Куролов Кобулжон Кулманович*, доктор экономических наук, профессор. Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдухаким Бозорович, доктор педагогических наук (DSc), доцент. Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова

Философия

- Намозов Бобир Багриевич*, доктор философских наук. Бухарский государственный университет

Биология

- Артикова Хафиза Тоймуродовна*, доктор биологических наук, профессор. Бухарский государственный педагогический институт

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL

- Risboy Haydarovich Djuraev**, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Rustambek Temirovich Shamsutdinov, professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences
Inom Urushevich Majidov, doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.
Kahramon Tanzilovich Olimov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after AI Gertsen
Zokirkhoja Abdusattorovich Tadjikhodjaev, doctor of Technical Sciences, Professor
Oyniso Musurmonova, doctor of pedagogical sciences, professor
Rohat Gaybulloevna Safarova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.
Kholboy Ibragimovich Ibragimov, doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

MEMBERS OF EDITPRIAL COUNCIL

- Ekaterina Iosifovna Artamonova**, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences
Irina Evgeneevna Emelyanova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia
Galina Anatolevna Kuzmenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health
Bozor Safaralievich Safaraliev, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy
Vladimir Vasilevich Kulishov, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine
Irina Rudolfovna Lazarenko, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia
Okšana Gennadevna Filippova, doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia
Christo Kyuchukov, doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany
Mikhail Ivanovich Kumskov, doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University
Sergey Dmitriyevich Maksimenko, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Oleg Semenovich Padalka, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine
Tursun Hazretili, doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi
Khuzhaugli Timur, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)
Hatunoğlu Nurettin, Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)
Mullojanov Sayfullo Kuchakovich, doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan
Gushko Sergey Vladimirovich, doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukrain

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN

History

- Inoyatov Sulaimon Inoyatovich**, doctor of Historical Sciences, Professor. Bukhara State University
Azamat Ziyo, doctor of Historical Sciences, Academician, director of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Rajabov Kakhramon Kenjayevich, doctor of Historical Sciences, Professor, main researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Philology

- Majidova Rano Urishevna**, doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages
Sharipova Laylo Frunzeyevna, professor, Doctor of Philology. Bukhara State University
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, doctor of Philology. Bukhara State University
Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute
Akramova Surayo Renatovna, doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Pedagogy

- Tolipov Utkir Karshiyevich**, doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University
Tilavova Matlab Muhammadovna, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Dilova Nargiza Gaybullayevna, doctor of pedagogical sciences (DSc), Professor. Bukhara State University
Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University
Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State Pedagogical Institute
Inoyatov Abdullo Shodievich, doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Davronov Nurzod Ismoilovich, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

Psychology

- Umarov Bakhridin Mingbayevich**, doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University
Bafaev Muhiddin Mukhamadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich**, doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Mamanazarov Abdulkhakim Bozorovich, doctor of pedagogical sciences (DSc), associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

- Namozov Bobir Baxriyevich**, doctor of Philosophy. Bukhara State University

Biology

- Artikova Khafiza Tuymurodovna**, doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State Pedagogical Institute

07.00.00 – TARIX FANLARI

ОТА ВАСИЯТИГА СОДИҚ ЖАДИДШУНОС ОЛИМ

Сулаймон Иноятов, Бухоро давлат
университети ва педагогика институти
профессори, тарих фанлари доктори
(Бухоро ш. Ўзбекистон)

Аннотация: Мақолада таниқли жадидишунос олим Темур Хўжа ўглининг ҳаёти ва фаолиятига доир айрим лавҳалар ёритилади.

Калит сўзлар: Темур Хўжа ўгли, Усмонхўжа, жадиidler, Истанбул, Туркистон, Ўзбекистон, Бухоро, музей

Аннотация: В статье освещается некоторые исторические отрывки из жизни и деятельности известного ученого по жадиdизму Темур Ходжа угли

Ключевые слова: Темур Ходжа угли, Усмонходжа, жадиdы, Истанбул, Туркестан, Узбекистан, Бухара, музей

Abstract: The article highlights some scenes from the life and activities of Temur Khoja's son, a well-known antiquarian scientist.

Keywords: The son of Temur Khoja, Uszman Khoja, moderns, Istanbul, Turkestan, Uzbekistan, Bukhara, museum

Дўстлар, яхшиларни авайлаб сақланг,
Салом деган сўзнинг салмоғин оқланг.

Ўлганда юз соат йиғлаб тургандан
Уни тириклигида бир соат йўқланг.

М. Шайхзода

Бугун сафимизда бўлиб, халқимиз хизматини қилаётган инсон жадиdшунос олим, филолог, сиёсатшунос, тарихчи, публицист, журналист, ёзувчи ва шоирдир. У дунёнинг ялангоёқ кезган, дунё азобларини чеккан, у мамлакатдан бу мамлакатда хору-зор Ватан гадоси ва севимли Туркистоннинг шайдоси сифатида барча қийинчиликларни енгган. Қаерда, қайси ўлкада бўлмасин Туркистон, Бухорои шарифни кўнглига жо қилиб кун кечирган. Отаси билан бирга юриб, ундан Ота-Ватанга меҳр ва садоқат ғояларини чуқур ўрганган.

Ваниҳоят, хору-зорлигу, оғир ва машаққатли кунларни енгиб, Истанбул университетини битириб, дунёга машҳур Урта Осиёшунос устози Эдвард Оллворт илмий раҳбарлигида таниқли олим бўлиб етишган.

Унинг энг катта орзуси Ота юртини зиёрат қилиш бўлган. Ваниҳоят мустақиллик шамоли Ўзбекистон томон эса бошлаган даврда у ота юртини зиёратга келди. Юзлаб авлодларини топди. Мустақил Ўзбекистоннинг икки Президенти билан учрашди.

Биринчиси Биринчи Президент Ислон Каримов, иккинчиси Шавкат Мирзиёев. У Ўзбекистонда жадиdларга бағишланган катор конференциялар ташаббускори бўлди. У 100 йилдан кейин 2019 йилда бир кеча Бухорода отаси ва амакиси туғилган уйда ётиб, тушида ўтган оила аъзолари билан суҳбат қилиб чиқди. У Ота уйини жадиdлар тарихий музейига айлантириш ғояси билан Ўзбекистон раҳбарларига чиқди. Бу ниятига эришди. У бугун Бухорои шарифдаги БухДУ ва Инновациялар университети фахрий профессоридир.

Бу инсон - Темур Хўжа Усмонхўжа ўғлидир.

Темур Хўжа Усмонхўжа ўғли ҳақида

Отам Иноятхўжа Отауллахўжа ўғли амакиларимиз Раҳимхўжа ва Каримхўжа Гаффорхўжа ўғиллари билан Бухоро ва Тошкентда учрашганларида, куюқ суҳбатлар орасида авлодлар ҳақида секин бир-бирларига гапириб, савол-жавоблар қилар эдилар. Бизлар аралашиб, сўраб қолсак, деярли гапирмас эдилар ва ўғлим катта бўлсаларинг, билиб оласизлар, “деворнинг ҳам кулоғи бор”, ҳозир сизлар учун бу гапларнинг мавриди эмас, деб кўяр эдилар. Шу суҳбатлар орасида Файзулла Хўжаев, Гаффорхўжа, Сатторхўжа, Пўлатхўжа, Усмонхўжа, Отауллахўжа каби исмлар жаранглаб, кулоққа чалиниб турарди. Аммо, булар ҳақида биз ёшларга деярли “маълумот” бермас эдилар.

Дадам Иноятхўжа вафотлари олдидан: “Ўғлим сен чет элларга бориб келаяпсан, мабодо йўлинг тушиб қолса, Туркияда бўлганингда бобонг Усмонхўжани суриштирарсан. У кишининг Туркияда обрўси баландлигини орқаваротдан эшитганмиз, аммо алоқа бўлмаган, балки бола-чақалари бордир”, деб айтган эдилар.

Дадам Иноятхўжа 1987 йил 15 августда вафот этдилар. Мен 1987 йил 7 декабрда Москвада тарих фанлари доктори илмий даражасини олиш учун докторлик диссертациясини ҳимоя қилдим. Диссертация муҳокамасида москвалик олимлар “Сизда чет эллик “советшунос”ларнинг танқиди кам берилган, шуни кучайтиринг” деган таклиф бўлди. Қарангки, мен “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журналида (1980 йил №10) академик М.К.Нурмухаммедовнинг рус тилидаги “Об одной зарубежной теории “Бухарской нации” (“Бухоро миллати” ҳақидаги бир чет эл назариясига доир”) мақоласини ўрганиб, шундан ғирт ёлғон ва тухматдан иборат мисолларни диссертациясига киритганман. Бу мақолада М.Мэтли, Л.Хэнэуэй, Темур Хўжа ўғли миллий масалаларда “танқид” қилинган эди. Мен ҳатто шу мақола ҳақида фикр юритиб, Темур Хўжа қариндошим эканлигини ҳам билмаганман.

Ваниҳоят, шўролар давлати инкирозга учраб келаётган бир даврда, Ўзбекистонда мустақиллик шамоли эса бошлади. Ана шундай кунларда 1990 йилнинг 20 октябридан 10 ноябригача қариндошимиз Темур Хўжа Усмонхўжа ўғли биринчи марта тарихий Ватани Ўзбекистонга ташриф буюрди.

Мен Темур Хўжа билан биринчи марта 1990 йил ноябрнинг бошида Бухоро аэропортида учрашдим. У киши Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси, Ўзбекистон Халқ шоири Жамол Камол билан бирга Тошкентдан Бухорога учиб келдилар.

Темур Хўжа Бухорода бўлган кунлари бизнинг ҳовлимизга ҳам меҳмон бўлиб, барча авлодлар билан қизғин учрашув ўтказди. Афсуски, отамиз бу кунларни кўролмади, уч йил олдин вафот этган эди.

Мен Тошкентга бориб, устозим профессор Жума Намозович Намозов билан Тошкент меҳмонхонасида Темур Хўжа билан учрашувни давом эттирдик. Шу соатларда Темур Хўжа шоир Жамол Камол билан учрашув белгилаган экан. Биргаликда уччовимиз пиёда Тошкент меҳмонхонасидан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси (Амир Темур хиёбони ва Ўзбекистон меҳмонхонаси атрофида)га бордик. Жамол Камол бизларни куюқ кутиб олди. Салкам бир соатлик суҳбатдан сўнг, биз Темур Хўжа ва Жамол Камол билан хайрлашдик. Темур Хўжа Машрабнинг юбилейига келишини айтди. Аммо, бу тадбирга у киши кела олмади.

Темур Хўжа Ўзбекистонда бўлганида Республика оммавий ахборот воситалар у кишидан интервьюлар олдилар. Мухбирлар айниқса, у кишининг отаси Усмонхўжа ҳақида жуда кўп саволлар билан мурожаат қилдилар. Бу саволларга Темур Хўжа аниқ ва лўнда қилиб мазмунли жавоблар қайтарди. Айниқса, Ватан ҳақида берилган саволга Темур Хўжа: “Ватан – бу илдиздир. Бу юртга илдиз отмаган, уни

тупроғини хурмат қилмаганлар бу ерни Ватан қилолмайди. Илдиз – оёғинг остида боболаринг арвоҳи чирқиллаб туришидир. Илдиз – шу ернинг тилини, урфини фақат тилига эмас, қалбига сингдиришдир. Биз Туркияда, Олмонияда ўзимизни мусофирлар ҳисоблаймиз, уларнинг ички масалаларига аралашашига ўзимизда маънавий ҳуқуқ тополмаймиз. Йўқса, биз ҳам ерли аҳоли билан тенг ҳуқуқли фуқаро ҳисобланамиз. Биз ўша ернинг урф-одатини бажо қиламиз, тилларини ўрганамиз, ҳамиша ўзимизни улар олдида қарздор ҳис этамиз. Биз тузни жуда қаттиқ хурмат қиламиз. Бизнинг болалар ҳам Туркистонни Ватан дейди, чунки илдизимиз, бизни кўкартувчи, яшнатувчи тупроқ шу ерда. Биз бу тупроқни ҳеч қаерда топа олмаймиз. Тупроғини унутган одам – ўзлигини унутган одамдир”, - деб жавоб берди.

Мухбирнинг “Ўзбек адабиёти билан Сиз қанчалик танишсиз! Ижодкорларимизнинг замонавий асарларига қандай муносабат билдирасиз?” деган саволига: “- Ўзбек адабиётини ҳар томонлама чуқур билиш мен учун ота мерос. Истамбулда истиқомат қилганимизда ҳам ёки кейинчалик ҳаёт гирдобини бизни қаерга олиб бормасин, барибир она-Ватан адабиёти билан алоқани узмадим. Тақдир тақозоси билан адабиётшунослик касбини танлаганим боис, бевосита ўзбек ёзувчи ва шоирларининг асарларини ҳар томонлама ўрганиш кундалик машғулотга айланган. Менга бу борада “Шарқ юлдузи” ва “Ёшлик” ойномалари бекиёс кўмак бераётир. Бир неча йиллардан бери уларга обуна бўлиб, мунтазам олиб турамиз. Худди шу нашрлар орқали ёш муаллифларнинг асарлари билан танишамиз. Мени кувонтиргани шу бўлдики, ҳозирги ўзбек адабиёти айна юксалиш поғонасида, 20-30 йилларда бошланган тараққийпарвар адабий оқим бугунги кунда жонкуяр давомчиларига эга”, деб кўрсатди.

Худди шунингдек, Бухоро газеталари ҳам Темур Хўжа ҳақида хабар ва мақолалар чоп этдилар. “Советская Бухара” газетаси 1990 йил 7 ноябрдаги сонидан БХШР Биринчи Президенти Усмонхўжанинг ўғли Темур Хўжа Бухорога ташриф буюрди, у форс-тожик, немис, инглиз, рус ва ўзбек тилларида соф гапиради. У “Озодлик” (ФРГ) радиостанциясининг муҳаррири деб хабар берди.

“Советская Бухара” газетаси орадан 10 кун ўтгач, 17 ноябрь 1990 йилда профессор Б.Эргашевнинг “Первый Бухарский Президент” (Бухоронинг Биринчи Президенти) мақоласини чоп этиб, Усмонхўжа ҳақида батафсил маълумот берди.

Шундан кейин Ўзбекистон матбуотида бирин-кетин бу сулола ҳақида мақолалар чоп этила бошланди. Масалан, “Халқ сўзи” газетасида 1991 йил 15 октябрда “Усмонхўжа Ватан хоини эмасди” номи билан Рустамбек Шамситдиновнинг мақоласи чоп этилди... Бу Усмонхўжа ҳақидаги биринчи ижобий мақола эди.

Темур Хўжа ўғли ва унинг оиласи
Темур Хўжа ўғли 1947 йил 30 майда Истанбул шаҳрида Усмонхўжа Пўлатхўжа ўғлининг хонадонидан туғилган. Унинг онаси Ҳакимаҳон Қўқон хони Худоёрхоннинг жияни Саид Акрамхоннинг қизидир. Усмонхўжа Қобулдан Туркияга (1922) кетаётганида Саид Акрамхон қизи Ҳакимаҳонни Усмонхўжага никоҳ қилиб топширади. Ҳакимаҳон 15 ёшли қизча бўлгани учун Саид Акрамхон “Қизим 17 ёшга тўлгач, мен уни Сизга Туркияга юбораман”, деб ваъдалашади.

Икки йилдан сўнг, қизини акаси билан Туркияга жўнатади. Усмонхўжа Ҳакимаҳонга уйланади.

Темур Хўжа ўғли Ҳакимахондан дунёга келади. Усмонхўжа Американинг Колумбия университетининг дунёга таниқли профессори Эдвард Оллворт билан таниш ва яқин дўст бўлган. Шу сабабли Темур Хўжа ўғли отасининг вафотидан сўнг Э.Оллворт хузурига бориб, унинг илмий раҳбарлигида Колумбия университетида 1982 йилда “Совет Ўрта Осиё адабиётида Сталиндан сўнгги давр козоқ ва ўзбек бадий насрида миллий ўзига хослик” мавзусида докторлик диссертациясини химоя қилади. Темур Хўжа ўғли докторлик диссертациясини химоя қилгач, узок йиллар Озодлик Радиосида фаолият кўрсатади. Кейинроқ, Истанбулдаги КУЧ университетида фаолиятини давом эттиради. Кейинги йилларда АҚШнинг Мичиган университетида шартнома асосида ишлаб келмоқда. Темур Хўжа ўғли оилали, уч нафар фарзанди – бир ўғил, икки қизи бор. Турмуш ўртоғи Нигорхонум – келиб чиқиши Тошкентлик ўзбеклардан бўлиб Хитойда туғилган. Бир неча тилни билади. Бугун таржимонлик билан шуғулланади.

Қизи Нурихон 1980 йилда туғилган ва Чўлпон (1982) таълим ва тарбия соҳасида фаолият кўрсатмоқдалар. Ўғли Бобур (1995) АҚШ Мичиган университетининг Психология ва иқтисод факультетларини битириб, танлов асосида бугун АҚШнинг Нью-Йорк шаҳридаги Президент хузуридаги Академиялардан бирида фаолият кўрсатиб келмоқда. Орадан узок муддат ўтгач, 2018 йил 7 августда Темур Хўжа билан Тошкентда дийдор кўришиш насиб этди. 2018 йил 7-8 август кунлари Тошкентдаги Алишер Навоий номидаги Тил ва Адабиёт университетида “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари”га бағишлаб Халқаро конференцияга Темур Хўжа таклиф қилинган экан. Мен Чирчиқдаги “Чотқол” санаториясида дам олаётган эдим. Профессор Ҳамидулла Болтабоев кўнғироқ қилиб, Темур Хўжа келганлигини маълум қилди. Қанот

чиқариб, конференция ўтадиган жойга етиб келдим. Дўстларим иқтисод фанлари доктори, профессор Муҳаммадали Саидов ва тарих фанлари доктори Қаҳрамон Ражабов билан Темур Хўжани топиб учрашдик ва кун бўйи конференцияда бирга бўлиб, жуда кўп маърузалар қатори Темур Хўжанинг ҳам мазмунли маърузасини тингладик. Бухоро ва Истанбулда учрашувгача деб хайрлашдик. Темур Хўжа билан кейинги серунум учрашувларимиз 2019 йилда бўлди. Бу йилнинг хайрли ва ўзига хос хосиятлилиги шундаки, Темур Хўжа билан икки марта Бухорода ва бир марта Туркияда учрашув бўлди. 2019 йилнинг 21-22 июнь кунлари Темур Хўжа Бухорои шарифда АҚШлик профессор ва самарқандлик филолог олим Жулибой Элтазаров билан бирга бўлдилар. Бу ташриф жуда самарали ва қизиқарли бўлиб, Бухорода шоир Жамол Камол 80 йиллиги олдиан учрашувлар бўлаётган эди. Темур Хўжа ва шерикларини Когон темир йўл вокзалида кутиб олар эканмиз, Бухорода амакиси Отаулла Хўжа Лаби ҳовузда биринчи бўлиб Гастрономни курган жойда жойлашган меҳмонхонага жойлаштирдик.

Шу дақиқаларда Бухоро давлат университети докторанти Амонкелдининг уйланиш тўйининг “Падар оши” (“Оталар оши”)си бўлаётган эди. Тўйга – падар ошига бориш таклифини меҳмонлар бажонидил қабул қилишди. Бухороча бу тўй меҳмонларда катта қизиқиш уйғотди. Улар тўй эгаларини қизгин табрикладилар. Икки кунлик ташриф давомида Бухоро давлат университети ва Бухоро муҳандислик институтида бўлган шоир Жамол Камолнинг юбилей олди учрашувларида меҳмонлар иштирок этиб, нутқ сўзладилар. Бу

учрашувлар уларда катта таассурот қолдирди. Шунингдек, Темур Хўжа Бухоро давлат университетининг филология факультетида алоҳида учрашув ўтказиб, 20-30 йиллар адабиёти ва адабий муҳити тўғрисида суҳбат ўтказдилар. Бу баҳс-мунозарада Темур Хўжа ўнлаб саволларга мароқ билан мазмунли жавоб бердилар. Темур Хўжа ота уйини топиб беришни илтимос қилди. Биз у киши ва шерикларини Гавкушон мавзесида 1860-1870 йилларда бобоси Пўлатхўжа томонидан қурилган, “Ҳовли поён” номи билан Бухорода машҳур бўлган, Усмонхўжа ва Отауллахўжалар вояга етган ҳовлига олиб бордик. Ҳовли жойлашган кўчанинг номи бир неча марта ўзгариб, бугун Хўжа Гулрез номи билан аталади.

Гулрез кўчаси 13-рақамли ҳовли қурилганига юз эллик йил бўлган бўлса-да, ҳозиргача ўз кўринишини сақлаган, асл ҳолатини йўқотгани йўқ. Уша даврдаги дарвоза, айвон, нақшинкор хоналар, таҳхоналар (подвал), хоналардаги тоқчалар ҳозир ҳам оҳанрабодек диққатингизни тортиб туради. Ҳовлига киришимиз биланок, катта ва баланд айвоннинг тегига қўйилган кроватлар устида ўтириб,

ўтганлар хотирасига қуръон тиловати бажо келтирилди.

Темур Хўжа ҳовлини томоша қилар экан бобоси қурган, отаси вояга етган бу қошонадан завқланиб, кўзларида ёш чарх урди. Ҳовлининг ҳар бир уйи-юғишларига зеҳн солиб қаради. Гўёки ҳовли билан тиллашаётгандек бўлди. Бугун самарқандлик тижоратчилар томонидан сотиб олинди, “Ҳовли поён” номи билан ташкил қилинган меҳмонхонадан чиқар эканмиз, Темур Хўжа “Мен, албатта, яна келаман” деган ният билан ҳовлидан чиқдик. Халқимизда “Яхши ният ёрти давлат”, “Яхши ният муродга етказди” деган нақллар бор. Қарангки, Темур Хўжа қилган ният ярим йилга етмасдан амалга ошди. 2019 йил 21 декабрь Тошкентдан Темур Хўжа кўнғироқ қилмоқдалар: “Сулаймон домла, биз Тошкентга сайловлар муносабати билан келдик. Насиб бўлса, Бухорога борамиз. Иложи бўлса, отамнинг ҳовлисидаги “Ҳовли поён” меҳмонхонасидан бизга иккита жойга буюртма берсангиз. Мен билан бирга АҚШдан келган мухбир-журналист Чарине Путз хоним ҳам Бухорони кўриш орзусидалар. Бухорода кўришгунча.”

Биз дарҳол меҳмонхонага бориб жойни ҳозирлаб, эртаси куни меҳмонларни қутиб олиб жойлаштирдик. Темур Хўжа оталари юз йил олдин чиқиб кетган уйда бу кеча меҳмон бўлдилар. Оталари Усмонхўжа ва амакилари Отауллахўжа вояга етган ва Туркияда ўқиб келгач, янги усулдаги мактабни ташкил қилган, жуда кўп болаларга замонавий илм берган, бир қисм камбағал болаларни пулсиз ўқитган ҳовлида Темур Хўжа бир кеча кўним топдилар.

Темур Хўжа Бухорода Иноятовлар хонадониди. (2019 й.)

Темур Хўжа Бухорода Иноятовлар хонадониди. (2019 й.)

Ҳовлидаги хоналарнинг бирида бир кеча меҳмон бўлган Темур Хўжа биз билан суҳбатда қуйидаги юрак сўзларини изҳор этди: “- Бу тун мен учун унутилмас бўлди. Онам алла айтиб, отам бешигимни тебратиб турган каби илоҳий туйғу ичра кечди. Юз йилдан кейин бўлса ҳам, отам уйидаман. Бундан ниҳоятда хурсандман. Сиздан эса бениҳоя миннатдорман.

Отамнинг васиятлари ижобат бўлди. Кўриб турганингиздек, ўзбек тилида соф гаплаша оламан. Инглиз, немис, форс тилларини ҳам яхши биламан. Ўн қун давомида Тошкентдаги университетларда маъруза қилдим. Талабаларнинг ўта қизиқувчанлиги, илмга чанқоқлигини кўриб, ота юртимга ҳали кўп хизмат қилишим лозимлигини англадим. Ахир, отамнинг ҳам орзу-ниятлари шу эди...”

Темур Хўжа Бухорода Иноятовлар хонадониди. (2019 й.)

Темур Хўжа Бухородан Тошкентга йўл олар экан, бир ажойиб ғоя билан ўртоқлашдилар. Агар сизлар рози бўлсанлар отамнинг уйида Бухоро жадидларининг музейини ташкил қилишни Ўзбекистон ва Бухоро раҳбариятидан илтимос қилсак. Менда 20 мингдан ортиқ китоб бор. Булар орасида Бухоро жадидларига бағишланган дунё олимларининг турли тиллардаги тадқиқотлари мавжуд. Мен буларнинг барчасини шу музейга тақдим этаман. Агар лозим топсанлар, Тошкентга бориб Республика раҳбарларига мурожаат қиламан, дедилар. Бизлар у кишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашимизни айтдик.

Темур Хўжа 2019 йил 25 декабрда Тошкентда бўлар экан, Ўзбекистон Республикаси Сенати бошлиғининг ўринбосари Содиқ Сафоевга кириб, Бухородаги Усмонхўжанинг уйида жадидлар музейини очишни тавсия этади. С.Сафоев бу ғояни қўллаб-қувватлайди.

Темур Хўжа шу масала билан Туркиянинг Ўзбекистондаги собиқ элчиси Махмат Сурайё Эр билан суҳбатлашади ва у киши ҳам бу ғояни маъқуллаб, қўлидан келганча давлат даражасида ёрдам беришга хайрихоҳ эканлигини билдиради. Шундай қилиб, Темур Хўжанинг Бухорога кейинги ташрифлари ҳам ғоят самарали бўлганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз деб ҳисоблайман. Темур Хўжа Ўзбекистонга, ота юртига ташрифлари давомида 300 дан ортиқ қавму-қариндошлар билан танишдилар, улар жуда катта самимият билан авлодларини кутиб олдилар. Темур Хўжа АҚШ ва Туркияга қайтган бўлса-да “Рухлари Ўзбекистонда қолган”лигини ҳар сонияда билдириб турибдилар. Ўзбекистон Президенти БМТнинг 72-сессиясида ўзбек тилида нутқ сўзлаганида Темур Хўжа Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларида АҚШ Мичиган давлат университети профессори сифатида “Бутун ўзбек улуси учун қутлуғ совға” мақоласи билан 23 сентябрь 2020 йилда барча сайтларда чиқди. Унда: “Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ БОш Ассамблеяси юбилей сессиясида ўзбек тилида нутқ сўзлаши улуғ тарихий ҳодисадир! Ўзбек тилининг БМТ залларида янграши ва дунёнинг барча мамлакатларида намоиш этилишини катта қувонч билан кутиб оламиз!” деб таъкидлади.

Шунингдек, Темур Хўжа океан нарисидида туриб, Бухоро халқ жумхуриятининг 100 йиллигини нишонлаш бўйича Халқаро илмий конференциянинг ташаббускори бўлди. Бу конференцияда дунёнинг машҳур олимларидан 50 дан ортиқ киши иштирок этди. Конференция материаллари 300 бетлик китоб бўлиб, АҚШ-Туркия ва Тошкентда чоп этилди.

2023 йил март ва декабрь ойларидида Тошкентда жадидларга бағишлаб ўтказилган икки халқаро конференциянинг ташаббускорларидандир.

Темур Хўжа ўғли 2023 йил декабрда ўтказилган конференцияга Президент Ш. Мирзиёев юборган табрик жойидида алоҳида номи ва хизматлари тан олинган жадидшунос олимдир.

Темур Хўжа Халқаро конференция иштирокчиларидан 20 кишини (кўпчилиги чет эллик жадидшунослар) ота-юрти Бухорога таклиф этди. Улар Усмонхўжа ва Отауллахўжа уйидида очилажак музейни маъқуллаб, ўзларининг кўмагини бу ишда аямаслигини таъкидладилар.

У ота уйидида очилаётган “Жадидлар мероси давлат музейини ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Президенти қарори (2024 йил 30 май)нинг ташаббускорларидан биридир. Унинг китоблари, мақолалари, маъруза ва чиқишлари Республика ёшларини тарбиялашда муҳим роль ўйнаб келмоқда.

ILK ISLOM DAVRINI O'RGANISHDA MUSULMON SHARQI TARIXCHILARINING YONDASHUV METODOLOGIYASI

Abdurahmonov Ikromiddin

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi huzuridagi Malaka oshirish markazi Namangan
mintaqaviy filiali*

Qushbayev Farruh Qo'chqaraliyevich
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Annotatsiya: Insoniyat tarixini o'rganishda, tarixni xujjatlashtirish hamda voqe'larni bayon etishdi zamon va makonning o'z uslubiy farqi bor. Ayni bir holatni sharq va g'arbda turlicha tushinishadi, ifoda etishadi. Bu holat esa nafaqat ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarida, shuningdek ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada ilk islom tarixini g'arb mutaxassislaridan farqli ravshda sharq musulmon olimlari qanday yoritgani to'g'risida olib borilgan izlanishlar natijasi isoda keltirilgan.

Kalit so'zlar: Qur'on, hadis, siyrat, mag'oziy, daloil, shamoil.

APPROACH METHODOLOGY OF MUSLIM EASTERN HISTORIANS IN THE STUDY OF THE EARLY ISLAMIC PERIOD

Abdurahmanov Ikromiddin

*Namangan regional branch of the Training Center under the International Islamic
Academy of Uzbekistan*

Kushbayev Farruh Kokchkaraliyevich
International Islamic Academy of Uzbekistan

Annotation: In the study of the history of mankind, the documentation of history as well as the statements of time and space have their own stylistic difference. The same situation is expressed in different ways in the East and West. This situation is evident not only in the social, political and economic spheres, but also in the spiritual and educational direction. In this article, the results of the research on how Eastern Muslim scholars covered the history of Islam in a different way from Western experts are presented in Jesus.

Keywords: Quran, Hadith, urine, Maghazi, daloil, shamoil.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД МУСУЛЬМАНСКИХ ИСТОРИКОВ ВОСТОКА К ИЗУЧЕНИЮ РАННЕГО ИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА

Абдурахманов Икромиддин

*Наманганский региональный филиал Центра повышения квалификации при
международной исламской академии Узбекистана*

Кушбаев Фаррух Кочкаралиевич
Международная исламская академия Узбекистана

Аннотация: При изучении истории человечества документирование истории, а также рассказывание историй время и пространство имеют свои стилистические различия. Одно и то же состояние по-разному понимают и выражают на востоке и западе. И эта ситуация проявляется не только в социальной, политической и экономической сферах, но и в духовно-просветительской. В данной статье представлен исход исследований о том, как восточные мусульманские ученые освещали раннюю исламскую историю в отличие от западных специалистов.

Ключевые слова: Коран, хадис, Сират, магази, далаил, шамаил.

Kirish. Insoniyat o‘zi bosib o‘tgan yo‘lni o‘rganishga doimiy tarzda harakat qilib keladi. Ammo turli siyosiy, iqtisodiy va g‘oyaviy omillar ta‘sirida tarixni o‘rganishda xolislikdan chekinish holatlari ko‘p kuzatiladi. Xolislikka asoslanmagan, turli niyatlarni berkitishga xizmat qiluvchi tarixiy ma‘lumotlar esa, odamlar uchun zararli oqibatlarni keltirib chiqaradi.

Albatta, obyektiv asosda olib borilgan izlanishlar kelgusi avlodlar uchun tajriba vazifasini o‘tashi bilan bir qatorda, vaqt o‘tishi bilan paydo bo‘lgan yangi tushunchalarni to‘g‘ri anglashda ko‘makchi bo‘ladi.

Zero, islom ta‘limoti Qur‘on hamda Payg‘ambar (s.a.v.) sunnatiga asoslanadi. Sir emaski, ilk islom davri bo‘yicha tadqiqot va izlanishlar soni talaygina. Lekin, ular katta hajmdagi ma‘lumotlarni o‘zida jamlagan bo‘lishiga qaramay, yondashuvlarning farqli ekani bilan bir-biridan keskin farq qiladi. Chunonchi, musulmon mualliflariga oid asarlar bilan g‘ayri musulmon tadqiqotchilarning ilmiy ishlari o‘rtasida tafovut katta.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

E‘tiborli jihati musulmon sharqi mualliflari islom tarixini, xususan, Payg‘ambar (s.a.v.) yashab o‘tgan ilk davrni o‘rganishda naqliy dalillarni o‘zlariga asos bilib, o‘zlari jamlagan ma‘lumotlarni ayni naqliy matnlar asosida tartiblashgan.

Payg‘ambar (s.a.v.) hayoti borasida mashhur “as-Siyrat an-nabaviya”

(*أيوب بن لة قريسا* – Nabaviy siyrat) nomli asar muallifi hisoblangan arab tarixchisi Ibn Hishom (vaf. 218/833) Madinada qaror topgan musulmonlar va makkaliklar o‘rtasida to‘qnashuv yuz bergan Badr kuni haqida yozishdan avval o‘zidan oldin siyrat bo‘yicha ma‘lumotlarni jamlagan Ibn Is‘hoqning (vaf. 151/768) ushbu to‘qnashuv haqida jamlagan ma‘lumotini keltiradi: “Menga Muhammad ibn Muslim Zuhri, Osim ibn Umar ibn Qatoda, Abdulloh ibn Abu Bakr, Yazid ibn Rummon, Urva ibn Zubayr va boshqa olimlardan va ular esa Ibn Abbosdan xabar qildi. Ularning har biri ma‘lum bir hadisni rivoyat qilgan. Ulardan hadislarni jamlab chiqib, Badr voqeasini unga ko‘ra naql etdim”, degan.

Bundan ma‘lum bo‘ladiki, o‘rta asr muallifi biror masalani yoritmoqchi bo‘lsa, dastavval, o‘zidan oldin bu mavzuda kelgan ma‘lumotlarni jamlab, ularni sinchiklab o‘rganib, keyin uni o‘z asariga kiritgan.

Xuddi shu shakl yana bir arab tarixchisi – Muhammad ibn Umar Voqidiy (vaf. 207/823) tomonidan ham qo‘llanilganiga guvoh bo‘lish mumkin. Uhud kuni haqida yozar ekan, muallif quyidagi ma‘lumotni keltiradi: “Menga Muhammad ibn Abdulloh ibn Muslim, Muso ibn Muhammad ibn Ibrohim ibn Horis, Abdulloh ibn Ja‘f, ... Abdurrahmon ibn Abu Zinod Abu Ma‘sur va men ismlarini zikr qilmagan kishilardan rivoyat qildi. Bularning barchasi menga ushbu mavzu bilan bog‘liq hadislarning bir qismini aytishdi. Ularning ba‘zisi boshqa birisidan ko‘ra aniqroq edi. Men ularning barchasini bir joyga jamladim”.

Tahlil va natijalar

Demak, ilk islom tarixini, xususan siyratni o‘rganishda hadislarga tayanilgan. Bunda siyrat muallifi tomonidan mavzuga oid bir nechta hadislar sanadlarini bir qatorda keltirib, hadis matnlari esa o‘zaro mantiqan birlashtirish natijasida kelib chiqqan umumiy manzarani keltirishga asoslanadi. Bu o‘rinda shuni aniq ifodalash kerakki, albatta, siyrat mavzusiga kiritish uchun bir qancha hadisning sanadlarini tushirib, matnlarining esa birlashtirib yuborilishi anglashilmasligi lozim. Balki faqat birgina hadis ham siyratning mavzusi doirasida manba vazifasini bajara oladi. Zero quyidagi misollarda bu masala aniqroq namoyon bo‘ladi.

Ibn Hishom Uhud kuni haqidagi ma‘lumotlarni jamlar ekan, “Oli Imron” surasidagi: “Alloh yo‘lida o‘ldirilganlarni aslo o‘lik deb hisoblamang” oyatini sharhlar ekan, mazkur oyatga aloqador Jobir ibn Abdullohdan rivoyat qilingan quyidagi hadisni keltiradi: “Payg‘ambar (s.a.v.): “Senga bir xushxabar aytaymi, ey Jobir?”, dedilar. Men esa: “Albatta, ey Allohning

nabiysi”, dedim. Shunda aytdilarki: “Otang Uhudda shahid bo‘lgan vaqtda, Alloh azza va jalla uni qayta tiriltirdi. So‘ng unga: “Ey Abdulloh ibn Amr sen uchun nima qilmog‘imni xush ko‘rasan”, dedi. U esa: “Ey Robbim, meni yana dunyo hayotiga qaytarmog‘ing, unda men tag‘in jang qilishimni va yana bir bor jon berishimni, istayman”, dedi .

Shu o‘rinda “siyrat” so‘zi borasida ayrim tafsilotlarga o‘rin berish zarur. Siyrat (قُرَيْشِيَّة) aslida, “arīsi” masdaridan olingan ism bo‘lib, tilda: sunnat, tutilgan yo‘l, vaziyat, ko‘rinish, holat kabi ma‘nolarni anglatadi . Lekin “siyrat” so‘zi Payg‘ambar (s.a.v.)ning hayot yo‘llari va nasl-nasabi haqidagi ma‘lumotlar to‘plami sifatida qo‘llangan. Islom tarixchisi Ibn Shihob Zuhriy (vaf. 124/742)dan quyidagicha rivoyat qilinadi: “Holid ibn Abdulloh Qasriy (vaf. 126/743) menga: “Nasablar haqida bir kitob yozib bergin dedi. Men ham Muzor (رضم) qabilasining nasablari haqida yozishni boshlagan edim, ammo uni yakuniga yetkazmasimdan: “Siz buni yozishni to‘xtating, Alloh o‘zi ularni urug‘ini quritsin. Siz menga siyrat bo‘yicha yozib bering”, dedi . Bundan ma‘lum bo‘ladiki, Makkaning voliyi bo‘lgan Holid ibn Abdulloh Qasriyning siyratdan murodi Payg‘ambar (s.a.v.)ning nasl-nasabi bo‘lgan. Ammo, vaqt o‘tib, “siyrat” so‘zini tarixchilar tomonidan “Siyрати Husayniya”, “Siyрати Umar ibn Abdulaziz” shaklida, umumiy biografik asarlar uchun ham qo‘llanilganiga guvoh bo‘lish mumkin .

O‘rta asr arab tarixchilari Muhammad (s.a.v.) yashagan davrda sodir bo‘lgan hodisa va voqealarni hikoya uslubida xronologik tarzda bayon qilib berishgan. Ayniqsa, islom tarixini yoritishda tabaqalashtirish kabi yangicha uslubni qo‘llab kitob ta‘lif etgan tarixchi Ibn Sa‘ddan (vaf. 230/845) so‘ng Payg‘ambar (s.a.v.) hadislarini va o‘sha davrda yuz bergan voqealarning sanadlari va roviylarini ko‘rsatmay, vaziyatning o‘zini keltirish odat tusiga kirdi.

Islom tarixini, xususan, Makka davrini yoritishga qaratilgan izlanishlar, dastavval, Payg‘ambar (s.a.v.) hayot yo‘li, Qur‘on nozil bo‘lishi va uni odamlarga yetkazib, islomga chaqirish faoliyatiga doir ma‘lumotlarni o‘rganish va ularni jamlash ko‘rinishida amalga oshirilgan. Vaqt o‘tishi bilan tadqiqotchilarning asarlari garchi bir mavzu doirasida bo‘lishiga qaramasdan, ko‘zlangan maqsadga qarab mazmunan va shaklan o‘zgarib borgan. Natijada, “mag‘oziy” (مِزَاغِيَّة), “siyrat” (قُرَيْشِيَّة), “shamoil” (لِئَامِشِيَّة), “daloil” (لِئَالِدِيَّة) kabi yo‘nalish va uslubdagi asarlar vujudga kelgan.

Ilk islom tarixi bo‘yicha kitoblar ichida eng qadimgi yozma manbalar sirasiga mag‘oziy turkumidagi manbalar kirib, ularning avvalida Ibn Is‘hoqning (vaf. 151/768) “Kitabul mag‘oziy” (مِزَاغِيَّة - G‘azotlar kitobi) nomli asari turadi. Mag‘oziy so‘zi, aslida, “harbiy yurish”, “hujum qilmoq” kabi ma‘nolarni anglatuvchi “g‘-z-v” (وزغ) o‘zagidan yasalgan bo‘lib, istilohda, Payg‘ambar (s.a.v.) hayotlik davrlarida amalga oshirgan harbiy harakatlar xususida ma‘lumotlarni jamlagan asarga nisbatan qo‘llaniladi.

Mag‘oziy toifasidagi kitoblardan bo‘lak, payg‘ambar siyratini va shu orqali ilk islom davri tarixini ochib berishga bag‘ishlangan asarlar toifasiga “shamoil” kitoblarini ham qo‘shish mumkin. “Shamoili Muhammadiya” mavzusi ba‘zi tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, islom ilmlari ichida o‘ziga xos ilm sifatida ham qaraladi. Bu turdagi kitoblarga Payg‘ambar (s.a.v.)ning ibodatdagi holati hamda tashqi qiyofasi va uni vasf etuvchi hamda siyratga oid hadislar jamlangan .

Xulosa

Payg‘ambar (s.a.v.) hayoti va shu bilan qatorda, ilk islom tarixini yorituvchi kitoblarning yana bir turi – bu “daloil” nomi ostida jamlangan asarlar. Ularda, asosan, risolatning rostligi va bu davrda yuz bergan mo‘jizalarni asoslashga e‘tibor qaratilgan. Daloilni islom ulamolari ikki qismga ajratishgan: ma‘naviy va hissiy. Ma‘naviy dalillarga Payg‘ambar (s.a.v.) axloqi, so‘zlari, qilgan ishlari kabilar kiritilgan. Hissiy dalillarga kelganda, aytish mumkinki, ular juda ham ko‘p bo‘lib, ulardan bir nechtasini sanab o‘tish mumkin. Xususan, o‘yning ikkiga bo‘linishi, barmoqlar orasidan suvning otilib chiqishi, oz taom bilan ko‘p odamning to‘yishi, daraxtlar, toshlar, hayvonlar bilan munosabat va boshqalar. Ammo bunday dalillarning avvalida shubhasiz Qur‘oni karim turadi. E‘tiborlisi, “Daloil an-nabaviya” (دَلِيلُ النَّبِيِّ), “A‘lam

an-nabaviya” (ةيوبنلا مالعأ), “Oyat an-nabaviya” (ةيوبنلا تايآ) nomi ostida jamlangan kitoblarda Muhammad (s.a.v.) Allohning elchisi ekaniga isbot bo‘luvchi dalil va mo‘jizalar haqidagi hadislar o‘rin olgan.

Fodalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

271 – ص. 1855 – ءكلك. يدق اولل يزاعمل اباتك. هللا دب ع وبا يدقاوبل رمع نب دمحم

ص. 1990. – ءارئل ءباحصل راا: رصم. – ءيوبنلا ءريسل. لكلمل دب ع, ماشه نبا 174

Giorgio Levi Della Vida, “Sîre”, İA., (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1966), 10: 699; Fayda // “Siyer ve Megâzi”, 37:319; Ayrıca bkz.; Ahmet Yaman, “Siyer” // Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 316-319.

ءسارء: ءيوبنلا ءريسل رااصم. ينارهل ايايحي نب هللا فيض <http://www.shamela.ws> ءيوبنلا ءرسل رااصم ضعبل ءيدقن ءيليلحت

XIX ASRDA TURKISTON O'LKASIGA BUG' DVIGATELI TEGIRMONLAR KIRIB KELISHI TARIXI

Elova Dilnoza Davlatovna

Buxoro davlat universiteti dotsenti, t.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada arxiv hujjatlari materiallari orqali XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasiga bug' dvigateli tegirmon texnik vositasining kirib kelish tarixi va uni xalq xo'jaligiga ta'siri masalalari ilmiy asosda tahlil qilingan.

Tayanch atamalar: Turkiston, yangi texnika, yer maydoni, tegirmon, silindr, bug' dvigateli, ot kuchi, narx-navo, stansiya, sug'orish, dehqonchilik, suv, mashinist, ta'mirlovchi, firma.

THE HISTORY OF THE INTRODUCTION OF STEAM ENGINE MILLS TO TURKESTAN IN THE 19TH CENTURY

Elova Dilnoza Davlatovna

Bukhara Davlat University Associate Professor, (PhD)

Summary: In this article, the history of the introduction of the steam engine mill technical tool to Turkestan in the late 19th - early 20th centuries and its impact on the national economy are analyzed on a scientific basis through the materials of archival documents.

Key words: Turkestan, new machinery, land area, mill, cylinder, steam engine, horse power, price, station, irrigation, farming, water, machinist, repairman, firm.

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ ПАРОВЫХ МЕЛЬНИЦ В ТУРКЕСТАНЕ В XIX ВЕКЕ

Елова Дильноза Давлатовна

Бухарский давлат университет доценты, т.ф.ф.д.(PhD)

Аннотация: В данной статье на научной основе через материалы архивных документов анализируются история внедрения технического средства паровой мельницы в Туркестан в конце XIX - начале XX веков и его влияние на народное хозяйство.

Ключевые слова: Туркестан, новая техника, земельный участок, центробежный насос, цилиндр, паровая машина, мощность, цена, станция, орошение, сельское хозяйство, вода, машинист, ремонтник, фирма.

Kirish. Turkiston o'lkasida turli ot kuchiga ega bo'lgan bug' dvigateli asosida ishlaydigan tegirmonlar soni XIX asr 90-yillaridan boshlab tez ko'payib bordi. Shuningdek, jolgen (qadimgi ya'ni suv va ishchi hayvoni bilan harakat qiladigan tegirmonlar) larni qurish ham, eskirib tashlandiq bo'lib qolgan tegirmonlarni tiklashni so'rab imperiya ma'murlariga murojaat qilingan yuzlab xatlar arxiv hujjatlaridan o'rin olgan. Jumladan, mahalliy xalq vakillari ham bug' dvigateli kuchi bilan ishlaydigan tegirmonlar qurganligi muhimdir. 1896 yilning boshlarida Uchqo'rg'on mirobboshisi (Farg'ona viloyati) Avval volosti boshqaruvchisiga yozgan bildirishida: Uchqo'rg'on istiqomat qiluvchi Ibrohim Sardorov, Hojiboy Abdullaev, Mullaboy Daminov, Toshmuhammad Husanboev, Usmon Toirov, Muhammadrajab Dadaboev, Oxunjon Marmusaevlar zamonaviy tegirmon qurishga ruxsat so'raganliklarni bildiradi. [1,1-2b] Ushbu tegirmonlarni qurishdan asosiy maqsad, tevarak-atrofdagi dehqonlarni un bilan ta'minlash, ular uchun qulay, yaqin atrofda ulov (ot-arobasiz-diss) siz mushkulni yengil qilishga imkon tug'dirish ham bo'lgan. Shaxsiy va xususiy tegirmonlar soni shahar va qishloqlarda XX asr boshlaridan muttasil oshib borgan. Manbalardan birida: 1900 yilda Toshkentda tadbirkor Mirtursun Mirmuhamedovda 2 ta tolchen va 1 ta zamonaviy tegirmon bo'lgan. Uning tegirmoni va tolchenlaridan yaxshigina daromad kelgan – degan ma'lumot

keltirilgan. O'lkadagi anhor va ariqlar bo'yida eski tegirmonlar bilan zamonaviy o'nlab tegirmonlar qurilgan. 1898 yilda tadbirkor Mulla Iskandar Pardaboev Oqdaryo, Xo'jaqo'rg'on anhorlari bo'yida (Sirdaryo viloyati) tegirmonlar qurdi. Ayniqsa, Oqdaryodan chiqarilgan ariq va anhorlar bo'yida o'nlab tegirmonlar qurilgan. Imperiya markazidan Turkiston o'lkasiga ko'chirilgan aholi orasidan tadbirkor va ayrim o'ziga to'q dehqonlar ham zamonaviy texnika asosida ishlaydigan tegirmonlar qurishdi.

Ularning tegirmonlari o'lkadagi rus poelenie, selenie (qishloq), posyolkalarini un bilan ta'minlardi. Yevropa millati vakillariga tegishli tegirmonlarda mahalliy xalq vakillari ham kunbay, haftalik maosh to'lash sharti bilan ishlashgan. Kattaqo'rg'on uezdi (Samarqand viloyati) Fyodorov posyolkasida istiqomat qiluvchi o'ziga to'q rus dehqoni G.G.Levchenkoga Qorasuv daryosi bo'yida tegirmonlar qurishga ruxsat berilganligi, keyinchalik uning tegirmonlarida 15-20 ta mahalliy aholi orasidan chiqqan ishchilar ishlanganligini qayd etish mumkin.[2,13b] Farg'ona viloyatiga ko'chirilgan slavyan aholi vakillaridan A.Xosenkov va V.Fyodorovlarning ham tegirmonlari muntazam ishlab turgan. Arxiv hujjatlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, eski tegirmonlarni tiklash, ularni yangi texnika asosida ta'mirlash hamda ishga tushirish bu davrda keng tus olgan. Shuningdek, ayrim qishloqlarda jamoa bo'lib, bug' dvigateli asosida ishlaydigan tegirmon qurish harakatlari ham bo'lgan. 1907 yil 20 oktabrda Kalixasa qishlog'i (Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on uezdi - diss)da yashovchi Muhammad Aliboy Abdujabborov eski tegirmonini yangidan tiklagan. Ushbu uezddagi tog'aybek qishlog'ining 13 nafar aholi vakillari Kattaqo'rg'on uezd boshlig'idan 1905 yil 21 sentabrda hamjihat bo'lib 2 ta tegirmon qurishga yozma murojaat qilinib ruxsat so'rashgan.

Ta'kidlash joizki, mirob, ariq oqsaqoli, volost boshlig'i, uchastka prestavlari bilan tegirmon egalari o'rtasida to'qnashuvlar bo'lib turgan. Ushbu ziddiyatlarning asosiy sababi – suv manbalarining dehqonlar xo'jaligiga yetarlicha bormayotganligi, ularning soliqlari o'z vaqtida to'lamaganliklari, ayrim hollarda ruxsatsiz tegirmon qurishga va ta'mirlashga bo'lgan urinishlar edi. 1900-1912 yillarda o'nlab tegirmon egalari sudga tortilgani haqida bildirish, bayonnoma va maxsus xatlar mavjudligi yuqoridagi fikrni isbotlaydi. Tadqiqot davomida amin bo'lindiki, yangi va eski asosda ishlaydigan tegirmonlar qurish uchun har bir tegirmon egasi 1 rub. 25 kop. miqdorida ta'rif (boj) solig'i to'lardi.[4,14-16 b]

Kattaqo'rg'on shahridan Muhammad Abdujabborov tegirmon qurish uchun ta'rif,(boj) solig'ini to'lagani, unda barcha hujjatlar rasmiylashtirilgan holda mavjudligiga qaramay ruxsat olamayotganligidan shikoyat qilgan. Ikkinchi bir Kattaqo'rg'onlik o'zbek Shodibek Xidirboev uezd oshlig'iga 1907 yil 17 aprelda yozgan shtkoyatida, 36 yildan buyon tegirmoni borligi, eski tegirmon o'rniga yangi tegirmon qurganligi, u tegirmon o'rnatgan ariqdan K.Do'stqulov, A.Ahmadov, N.Abdurazzoqov, Abdulla Polvon Sodiq singarilar o'z yerlariga suv olmasada, unga qarshilik qilib kelayotganliklarini qayd etgan. Men tegirmon o'rnatgan ariqdan 116 tanop yer suv ichadi, ariq bo'yida paxta tozalash zavodi ham mavjud. Aslida ariqdan Mirzo Zarif, Mirzo Latif, Sharif Xo'ja oilalari, jami 21 xonadon suv ichadi. Biror bir komissiya tuzib men va menga qarshilik qilib turgan kishilar o'rtasidagi muammoni hal qilsangiz” – deb yozgandi Shodibek Xidirboev.

Aholi bilan tegirmon qurganlar o'rtasidagi ziddiyatlar ba'zan ochiq janjallarga aylanib, ayrim joylarda tegirmon egasining mahalla va qishloqdoshlari kurashi, tegirmonlarni buzib tashlashlargacha borib yetgan. Farg'ona viloyati Marg'ilon uezdi Bo'ston volost Qoshg'ar qishlog'ida yashovchi Madumar Mulla Norqulov uezd nachalnigiga yozgan shikoyatida (1896 yil 10 iyun - diss) qishloqdoshlari uning tegirmonini buzib tashlashganini, ushbu tegirmonni qozi 44 tilla baholanganligi va zararni qoplashda amaliy yordam so'ragan.[8,16 b]

Shuningdek, Marg'ilon uezdi Avval volostidan Miroyshabibi Safarova ham uezd boshlig'iga shikoyat qilib, uning yangidan qurgan (1901 yil - diss) tegirmonini 2 ta qishloqdoshi vayron qilib, 144 rubl zarar keltirganidanshikoyat qilgan.

Yuqoridagi ma'lumotlar o'rganilar ekan, XIX asr so'nggi o'n yilligi XX asr boshlarida

Turkistonda yuzlab tegirmonlar mavjud bo'lib, bug' dvigateli bilan ishlaydigan tegirmonlar bilan barcha eski (tolchen) tegirmonlar ham ishlab turgan. Zamonaviy tegirmonlar aholining ehtiyojini to'la qondira olmasligi tufayli suv va ishchi hayvoni yordamida ishlaydigan tegirmonlarga ehtiyoj saqlangan edi. Bizningcha, yangi tegirmonlar o'rnatishning qimmatligi, bu uchun oddiy aholida yetarlicha mablag' mavjud emasligi ham o'z zamonasi uchun texnika sohasida olg'a qadam hisoblangan yangi tipdagi tegirmonlar keng tarqalishiga imkon bermagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ўзбекистон Миллий Архиви U-23-фонд, 1-рўйхат, 714-йиғма жилд, 5,6-варақлар, 6-варақнинг орқа томони.
2. ЎзМА, U-17-фонд, 1-рўйхат, 16318-йиғма жилд, 1-2 варақлар.
3. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1989-йиғма жилд, 7-8 варақлар.
4. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1498-йиғма жилд, 13-варақ.
5. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1989-йиғма жилд, 32,33,34,35,36,37,38,39,40-варақлар.
6. ЎзМА, U-22-фонд, 1-рўйхат, 1498-йиғма жилд, 24-варақ, 28-варақнинг орқа томони.
7. ЎзМА, U-23-фонд, 1-рўйхат, 714-йиғма жилд, 10-варақ.
8. ЎзМА, U-23-фонд, 1-рўйхат, 714-йиғма жилд, 16-варақ.
9. Davlatovna, Elova Dilnoza. «“Navro'z” bayrami bilan bog'liq an'analarning tarixiy manbalarda yoritilishi.» ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 3.4 (2023): 4-6.
10. Davlatovna, Elova Dilnoza. «Buxoro bosmaxona va nashriyotlariga texnika sohasidagi yangiliklarning kirib kelish tarixidan (1920-1924-yillar): Elova Dilnoza Davlatovna, tffd (PhD), Buxoro davlat universiteti.» Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал 2 (2023): 7-11.
11. Sh, Ahmadov O. «O'quvchilarda o'quv motivlarini shakllantirishning pedagogik asoslari.» Journal of science, research and teaching 2.8 (2023): 65-70.
12. Davlatovna, Elova Dilnoza. «buxoro bosmaxona va nashriyotlariga texnika sohasidagi yangiliklarning kirib kelish tarixidan (1920-1924-yillar).» pedagogs jurnali 1.1 (2023): 760-760.
13. Элова, Дилноза. «XIX аср охири-XX аср бошларида туркистон хўжалигига марказдан қочувчи насос техникасининг кириб келиши.» ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 2.11 (2022): 162-165.
14. Элова, Дилноза. «История Появления Автомобилей И Тракторов В Бухаре В Начале Хх Века.» Miasto Przyszłości 29 (2022): 357-358.
15. Элова, Дилноза Давлатовна. «Туркистон тараққийпарварларининг янги техникалар ва уларнинг ўлка бўйлаб тарқалишидаги роли.» Journal of Research in Innovative Teaching and Inclusive Learning 2.1 (2024): 9-12.
16. Элова, Дилноза Давлатовна. «XIX АСР охири–XX аср бошларида туркистонга янги ҳарбий қурол–яроғларнинг кириб келиши тарихи (архив манбалари асосида): Элова Дилноза Давлатовна Бухоро давлат университети 1-курс таянч докторанти.» Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал 6 (2021).
17. Дилноза, Элова. «История Появления Автомобилей И Тракторов В Бухаре В Начале Хх Века.» (2023).
18. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – Т. 10. – №. 12. – С. 1224-1227.
19. Elova, Dilnoza, and Olimjon Ahmadov. «Bukhara from the history of the events of the organization of the air fleet of modern new technology and the introduction of aircraft.» E3S Web of Conferences. Vol. 515. EDP Sciences, 2024.
20. Ahmadov O. Бухоро амирлигида янги усул мактаблари фаолияти. ютуқлари ва муаммолар //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
21. Ахмедов О. Ш. Образование в бухарском эмирате (на основе жизни и творчества правителей) //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 6 (131). – С. 10-13.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT SANOATI TARMOQLARINING RIVOJLANISHI

*Nilufar Esonova,
katta o‘qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi*

Annotatsiya. O‘zbekiston Respublikasida yangi oziq-ovqat sanoat tarmoqlarining yuzaga kelishi, rivojlanishi va mazkur jarayondagi imkoniyatlar, oziq-ovqat sanoati sohasi bo‘yicha horijiy mamlakatlar bilan aloqalar ilmiy manbalar asosida tarixiy tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Sanoat, oziq-ovqat sanoati, zavod, un sanoati, vino sanoati, yog‘ sanoati, yengil sanoat, sabzavot konserva sanoati, kadrlar siyosati .

РАЗВИТИЕ СЕТЕЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

*Нилуфар Эсонова,
старший преподаватель, Университет экономики и педагогики, Карши*

Аннотация. Исторически на основе научных источников анализируются возникновение и развитие новых пищевых производств в Республике Узбекистан и возможности в этом процессе, отношения с зарубежными странами в области пищевой промышленности.

Ключевые слова: Промышленность, пищевая промышленность, заводы, мукомольная промышленность, винодельческая промышленность, нефтяная промышленность, легкая промышленность, овощеконсервная промышленность, кадровая политика.

DEVELOPMENT OF FOOD INDUSTRY NETWORKS IN UZBEKISTAN IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

*Nilufar Esonova,
senior lecturer, University of Economics and Pedagogy, Karshi*

Abstract. The emergence and development of new food industries in the Republic of Uzbekistan and opportunities in this process, relations with foreign countries in the field of food industry are analyzed historically based on scientific sources.

Key words: Industry, food industry, factory, flour industry, wine industry, oil industry, light industry, vegetable canning industry, personnel policy.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida insoniyat taraqqiyotining avvalgi davrlariga xos bo‘lmagan yangi tendensiyalar vujudga keldi. Iqtisodiyotning ma‘no-mazmuni va xarakteri tubdan o‘zgardi. Jahon mamlakatlarida sanoatning jadal taraqqiy etishi, davlatlararo iqtisodiy munosabatlar sohasining chuqurlashishi, xalqaro miqyosida faoliyat ko‘rsatuvchi BMTning Sanoatni rivojlantirish tashkiloti faoliyati va soha tarixiga qiziqish ortib, u bilan bo‘lgan tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. Jahonning turli ilmiy-tadqiqot markazlari, ixtisoslashgan ilmiy muassasa hamda oliy o‘quv yurtlarida sanoat sohasi tarixi va uning yangi tarmoqlari bo‘yicha keng ko‘lamdagi ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlar tufayli mamlakat sanoat ishlab chiqarish tizimida tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilib, zamonaviy sanoat taraqqiyoti uchun keng yo‘l ochildi. Iqtisodiy hayotni demokratlashtirish, soha siyosiy tizimida tub o‘zgarishlar yasash, boshqarishda yangi shaklni tashkil etish va sanoat korxonalariga egalik qilishning turli shakllarini tarkib toptirish, soha kadrlarini tayyorlash borasida qator muvaffaqiyatlar qo‘lga kiritilmoqda [1, 24].

Oziq-ovqat xavfsizligi butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. BMT ham bugun oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va ularni taqsimlash bo'yicha yondashuvni mutlaqo o'zgartirish vaqti kelganini ta'kidlayapti. Zero, ideal holatda qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklari barchani oziq-ovqat bilan to'liq ta'minlash va odamlar uchun risoladagidek daromad manbaini yaratib berishga qodir. Boz ustiga, bunday holatda inson manfaatlari yo'lida ham qishloq xo'jaligi rivojlanadi, ham atrof muhitni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar ijrosi ta'minlanadi [2, 5].

Nega bashariyat farovonligi va kelajagiga xizmat qiluvchi mana shunday nufuzli tashkilot bu boradagi nuqtayi nazarlarni yangilash g'oyasini ilgari surmoqda? Sababi, bugungi kunda tabiatga befarq munosabat, unga antropogen ta'sirning kuchayib borishi, isrofgarchilik, ilg'or va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi oziq-ovqat balansi bo'yicha farqning o'sayotgani, iqlim o'zgarishlari qator salbiy omillarni keltirib chiqaryapti. Noz-ne'matlarimiz, chuchuk suv, ummonlar, o'rmonlar, biologik xilma-xillik keskin sur'atlarda kamayib bormoqda, yer unumdorligi pasayib, tuproq degradatsiyaga uchrayotir.

Oqibatda, BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari och qolayotgan bo'lsa, 2050-yilga borib bu soni 2 mlrd. kishiga yetadi. Ularning 12,9 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Besh yoshgacha bo'lgan bolalar o'rtasidagi o'limning 45 foizi aynan to'yib ovqat yemaslik natijasida kelib chiqayotir. Hozirgi kunda har yili 3,1 nafar bola aynan shu sabab hayotdan ko'z yummoqda [3, 104].

Qolaversa, sayyoramizdagi har to'rt bolaning bir nafari o'z yoshiga nisbatan o'smay qolgani aniqlangan. Maktab yoshidagi 66 mln. o'g'il-qiz darslarga beixtiyor och keladi. Shulardan 23 mln.i Afrikada istiqomat qiladi. Masalaning yana bir tomoni. Qishloq xo'jaligi dunyodagi eng katta ish beruvchi tarmoqdir. Bugun kurrai zamin aholisining 40 foizi aynan shu soha orqali tirikchilik qiladi. Bu qashshoq qishloqlardagi oilalar uchun daromad keltiruvchi va bandlikni ta'minlovchi asosiy manbadir.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda asosan lalmi bo'lgan besh million kichik fermer xo'jaliklari oziq-ovqatning 80 foizini yetkazib beradi. Shunday ekan, mazkur jabhaga investitsiya kiritish aholi qatlamlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash qatorida mahalliy va tashqi bozorlarga mahsulot yetkazib berish bo'yicha mamlakat imkoniyatlarini oshiradi. Yaqinda BMT tomonidan sohada yana bir tashabbusga qo'l urildi[4, 45].

Ya'ni oziq-ovqat mahsulotlari isrofgarchiligiga qarshi kurashish bo'yicha global kampaniya e'lon qilindi. Bu ham aynan oziq-ovqat xavfsizligiga xizmat qiladi. Ushbu tuzilmaning Atrof-muhit bo'yicha tashkiloti(YUNEP) ma'lumotiga ko'ra, har yili dunyo bo'yicha 1,3 mlrd. tonna oziq-ovqat mahsulotlari tashlab yuborilar ekan.(Bunga qaysidir ma'noda o'zimiz ham to'ylarimizdagi isrofgarchiliklar orqali "hissa" qo'shmoqdamiz. Bejizga bunday tadbirlarni ixchamlashtirish bo'yicha ishlar olib borilmayapti). Ne'matlarning bunday isrof qilinishidek mantiqsiz holatga barham berish uchun birinchi navbatda ularni saqlash sharoitlarini o'zgartirish taklif etilyapti.

“Qotgan non? Bir yog'i chirigan olma? Mog'or bosgan pishloq? Bunday mahsulotlar bilan nima qilish kerak? Ko'pchilik ularni tashlab yuboradi. Dunyodagi oziq-ovqat mahsulotlarining uchdan bir qismi chiqindi idishlarida yotadi. Jahon iqtisodiyoti bundan har yili qariyb trillion dollar zarar ko'ryapti”, - deb yozadi BMT [5, 12].

Tashkilot statistikasiga ko'ra, dunyoda har yili qariyb to'rt mlrd. tonna oziq-ovqat ishlab chiqariladi, agar ulardan oqilona foydalanilib, taqsimlansa, bu aslida sayyora ahlining barchasiga yetgan bo'lardi. Yuqoridagi kabi omillar tufayli dunyo oziq-ovqat bozorlarida narx-navo ko'tarilib boryapti. Oxirgi o'n yilda kuzatilgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi esa mazkur muammoning keskin tus olishiga sabab bo'ldi. Uning asoratlari hamon sezilyapti. Zero, oziq-ovqat xavfsizligi mamlakat aholisini shu kabi asosiy mahsulotlar bilan o'zini o'zi, mustaqil ta'minlashga qodirligini ifodalaydi. Shuningdek, oziq-ovqat importiga o'ta bog'liqlikdan xalos bo'lganligini anglatadi. Davlatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash

siyosati qachon samara beradi? Qachonki, mahsulot ishlab chiqarish va import qilish darajalari oqilona uyg'unlashtirilsa, bu borada aholi uchun kafolatlangan imkoniyatlar yaratilsa, xalqaro pragmatik hamkorlik aloqalarni rivojlantirilsa, davriy ravishda yangilanib turadigan oziq-ovqat zaxirasini yaratishga ham qaratilgan bo'lsa.

Shunday ekan, oziq-ovqat xavfsizligini masalasi barcha davlatlar qatori O'zbekistonning ham mustaqilligi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta'minlash garovi hisoblanadi. Yurtimizda bu muammo hamon o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Zero, ayni paytda oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab oshyapti, aholi cono o'sishi asnosida jon boshiga icte'mol ko'paymoqda. Binobarin, so'nggi uch yilda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatini va eksport salohiyatini oshirishga bo'lgan yondashuv mutlaqo o'zgardi, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirildi.

Ma'lumki, O'zbekistonda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning yetakchi tarmog'i sanaladi. Unda 3,6 million kishi, ya'ni iqtisodiyotda band bo'lganlarning 27 foizi ishlaydi. YAIMda tarmoq ulushi 32 foizga teng bo'lsa, sohada foydalaniladigan yer maydonlari respublika hududining 45 foizini egallaydi [6, 2].

Hozirgi vaqtda 180 dan ortiq turdagi qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari 80 dan ortiq mamlakatga eksport qilinayotgani diqqatga sazovor albatta. Yana bir e'tiborli jihati, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning klaster usuli yo'lga qo'yilib, u keng quloch yozyapti. Ular bilan qishloq xo'jaligi yer maydonlarining 62 foizi paxta-to'qimachilikda, 8 foizi chorvachilikda va 7,5 foizi meva-sabzavotchilikda qamrab olingani buning tasdig'idir. Shular qatorida sohani yanada rivojlantirish, fermerlar daromadini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish borasida foydalanilmayotgan bir qator imkoniyatlar mavjud. Davlat rahbarining 2018-yil 16-yanvardagi "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni va ayni paytda ishlab chiqilayotgan O'zbekiston qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020—2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi shu nuqtai-nazardan dolzarbdir [7, 4].

Aslida oziq-ovqat xavfsizligi juda keng tushuncha bo'lib, u, eng avvalo, aholi ehtiyojini fiziologik me'yorlarga mos ravishda iste'mol tovarlari bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Biroq keyingi paytda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'sishi aholi soni va ehtiyojlarining ortishidan orqada qolayotgani, ayniqsa, qishloq xo'jaligi hamda qayta ishlash sanoati rivoji uchun yetarli sharoit mavjud bo'lmagan mamlakatlarda muammo tobora chuqurlashib borayotgani tashvishlanarlidir. Shunday murakkab bir paytda O'zbekistonimizda aholining muhim kundalik iste'mol tovarlariga bo'lgan talabi to'liq qondirilibgina qolmay, katta miqdorda eksport qilinayotgani tahsinga loyiq. Gap shundaki, yurtimizda jon boshiga qariyb 300 kilogramm sabzavot, 75 kilogramm kartoshka va 44 kilogramm uzum to'g'ri kelmoqda. Bu optimal, ya'ni maqbul deb hisoblanadigan iste'mol me'yoridan uch barobar ko'pdir. Qolaversa, 180 turdan ortiq sarxil meva-sabzavot va ularni qayta ishlash asosida tayyorlangan mahsulotlar dunyoning 80 ta davlatiga eksport qilinayotgani kimni quvontirmaydi deysiz?!

BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti bosh direktori Joze Gratsianu da Silva 2014 yilning 5-6 iyun kunlari Toshkent shahrida o'tkazilgan "O'zbekistonda oziq-ovqat dasturini amalga oshirishning muhim zaxiralari" mavzuidagi xalqaro -konferensiyada so'zlagan nutqida mamlakatimizda mazkur jabhada qo'lga kiritilayotgan yutuqlarga alohida to'xtalib, jumladan, shunday degan edi: "2000 yillarning boshlaridan bugungi kungacha O'zbekiston qishloq xo'jaligi sohasida hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida ulkan taraqqiyotga erishdi. 2000 yildan boshlab qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi va hosildorlik muttasil oshirib kelinayotgani bunday hayratlanarli yutuqlarning bosh omilidir" [8, 4].

Shu bilan birga, O'zbekiston sabzavot, poliz ekinlari va kartoshkachilik ilmiy-tadqiqot institutining seleksioner olimlari tomonidan har xil muddatda pishadigan hosildor, yuqori sifatli hamda kasalliklarga chidamli sabzavot ekinlarining 41, polizning 5 ta, kartoshkaning 6

ta yangi navi yaratildi[9, 65].

Keyingi yillarda dunyo bo'yicha iqlim o'zgarishi oqibatida yuzaga kelayotgan ekologik omillar seleksionerlar oldiga yangi talablarni qo'yimoqda. Ilmiy asoslangan, taj-ribada sinalgan, suv tanqisligi va qurg'oqchil sharoitga moslashuvchan, turli -zararkunandayu kasalliklarga chidamli, yuqori hosilli navlarni ko'paytirishni hayotning o'zi taqozo etmoqda. Shu ma'noda, o'tgan yili akademik M. Mirzayev nomidagi bog'dorchilik, uzumchilik va vinochilik ilmiy-tadqiqot institutida Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan "Invitro" laboratoriyasi ishga tushirilgach, viruslardan xoli bo'lgan meva va uzum ko'chatlarini yetishtirish imkoniyati yuzaga keldi. Umuman olganda, urug'chilik tizimini rivojlantirish, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash bo'yicha ilg'or texnologiyalar joriy etilishi hisobiga oxirgi 5 yilda qayta ishlangan mahsulotlar hajmi qariyb 5 marotaba oshdi. Ma'lumki, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini ta'minlovchi asosiy tarmoqlardan yana biri chorvachilikdir[10, 53].

Chunki ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 42,2 foizi mazkur soha hissasiga to'g'ri keladi. Ushbu jabhada erkin bozor mexanizmlari shakllantirilgani, ko'plab imtiyozlar taqdim etilayotgani natijasida chorva mollari soni hamda go'sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi muttasil ravishda ortib borayapti. 2015 yil yakunlariga ko'ra, barcha toifadagi xo'jaliklarda qoramollar soni 1991 yildagiga nisbatan 2,4 barobarga, jumladan, sigirlar soni 2 barobar, parrandalar soni 1,8 marta ko'paygani shunday deyishimizga to'la asos bo'la oladi [11, 102].

Zotan, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Xalqimiz salomatligini mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, biz uchun hayotiy muhim masaladir. Takror aytaman, tinchlik va sog'likni ta'minlasak, qolgan hamma narsaga erishamiz. Qishloq xo'jaligidagi islohotlardan maqsad – iqtisodiy foyda ko'rish bilan birga, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, xalq farovonligini oshirishdan iboratdir. Buni hech qachon esimizdan chiqarmasligimiz zarur" [12, 4].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. - 56 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. -Toshkent: O'zbekiston, 2017.- 48 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 104 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent.: O'zbekiston, 2018. – 508 b.
6. Tadbirkorlikni jadal va yanada keng rivojlantirish uchun barcha sharoitlarni yaratish-eng muhim vazifamizdir" O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklidagi uchrashuvida so'zlagan nutqi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2021-yil 21 avgust.
7. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 30 yillik bayramiga bag'ishlangan marosimdagi nutqi. review.uz
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. www. lex.uz.
9. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
10. O'zbekistonning eng yangi tarixi xrestomatiyasi. Mas'ul muharrir: A.Sabirov, S.Po'latova. – Toshkent, 2014.
11. Mustaqil O'zbekiston tarixi. Mas'ul muharrir A.Sabirov. - Toshkent: Akademiya, 2013.
12. O'zbekistonning eng yangi tarixidan ocherklar: Metodologiya, tarixshunoslik va manbashunoslik masalalari. Mas'ul muharrir: A.Sabirov. – T. 2014.:

GASTRONOMIK TURIZM - BUXORO PAZANDACHILIK MEROSINI SAQLAB QOLISH OMILI

*Qurbonova Manzila Boqiyevna,
tarix fanlari nomzodi, dotsent
Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya: Xalqning moddiy madaniyatini ko'rsatuvchi muhim elementlaridan biri taomlar, tanovvul madaniyati, kulinariya jihozlari, taom tayyorlash texnologiyasi har bir sayyohni qiziqtirib keladi. Maqolada sayyohlikning asosiy yo'nalishlaridan biri gastronomik (mehmondo'stlik, tanovvul) turizmning maqsadi, mohiyati, Buxoro vohasida ushbu turni rivojlantirish yo'llari va imkoniyatlari, voxada azaldan shakllangan xalq oshpazligi, pazandachilikning shakllari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: etnografik turizm, ovqatlanish etiketi, milliy taomlari oshxonasi, taomlar degustatsiyasi, xalq oshpazligi, palov, oshi sofi, "Sumalak bazmi", halvoyitar, obi-navvot.

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ-ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ КУЛИНАРНОГО НАСЛЕДИЯ БУХАРЫ

*Курбанова Манзила Бакиевна,
кандидат исторических наук, доцент
Бухарского государственного университета*

Аннотация: Одним из важных элементов материальной культуры народа является еда, кулинарная культура, кулинарный инвентарь, технология приготовления пищи, которая представляет интерес для каждого туриста. В статье анализируются цель и сущность гастрономического (гостиничного, гастрономического) туризма, одного из основных направлений туризма, пути и возможности развития этого вида туризма в Бухарском оазисе, народная кухня, сформировавшаяся с древних времен, виды и формы приготовления пищи.

Ключевые слова: этнографический туризм, пищевой этикет, кухня национальных блюд, дегустация блюд, народная кулинария, плов, оши софи, "сумалак пати", халвоитар, оби-наввот.

GASTRONOMIC TOURISM IS A FACTOR IN PRESERVING THE CULINARY HERITAGE OF BUKHARA

*Kurbanova Manzila Bakievna,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor*

Abstract: One of the important elements of the people's material culture is food, culinary culture, culinary equipment, cooking technology, which is of interest to every tourist. This article analyzes the purpose and essence of gastronomic (hospitality, dining) tourism, one of the main directions of tourism, the ways and possibilities of developing this type of tourism in the Bukhara oasis, the types and forms of cooking that have been formed since ancient times.

Keywords: ethnographic tourism, food etiquette, cuisine of national dishes, food tasting, national cooking, pilaf, oshi sofi, "Sumalak party", halvoyitar, obi-navvot.

KIRISH. Turizm qadim zamonlardan boshlab sayyoramiz xalqlari o'rtasida do'stlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qilgan. Odamlar yangi o'lkalarni kashf etish, dunyoni ko'rish va bilish, savdo-sotiqni rivojlantirish, madaniy va diplomatik aloqalarni o'rnatish maqsadida sayohatga chiqqanlar. Savdo karvonlari yo'llari kesishgan, madaniyatlar va

sivilizatsiyalar tutashgan chorrahada joylashgani uchun Markaziy Osiyo mintaqasi bu jarayonda muhim o'rin tutgan.

Bugungi kunda Buxoroning jahon miqyosidagi turistik markazga munosib, ya'ni arzigulik shahar ekanligini tan olish lozim. Voha va uning xalqi o'zining noyob madaniyati, boy tarixiy merosi, qadimiy va o'rta asrlarga oid yodgorliklari bilan dunyo ahlini hayratga solib kelgan.

Milliy turizmning muhim yo'nalishi sifatida etnografik turizmni shakllantirish davr talabidir. Sayyohlar uchun etnografik turizm nafaqat qiziqarli, balki ular uchun o'ziga xos sayohat sohasi ekanligi tabiiy. Chunki har bir sayyoh faqat biznes, oddiy tomosha, do'st yoki qarindosh-urug'ni ko'rishgina emas, balki uning uchun begona mamlakat aholisi turmush tarzi bilan yaqindan tanishishni, xususan milliy urf-odatlar haqidagi ma'lumotlarni bilishni istaydi. Xususan, etnografik turizmning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblangan gastronomik turizm bu borada muhim rol o'ynaydi.

ASOSIY QISM. Gastronomik turizm - mahalliy oshxona, milliy taomlar va kulinariya master-klasslari orqali muayyan bir hudud yoki mamlakat bilan tanishish uchun amalga oshiriladigan maqsadli sayohatdir [1, 187].

Gastronomik turizmning asosiy maqsadi nima? U yoki bu mamlakat, unda yashovchi xalqlarni milliy taomlari, yeguliklari orqali o'rganish, yaqindan bilib olishdir. Ushbu sayohat jarayonida turist, ya'ni sayyoh mamlakatda yaratilgan moddiy madaniyatining muhim qismi oziq-ovqat, ya'ni milliy taomlari, ovqatlanish etiketi, madaniyati yordamida xalqni o'rganadi.

Gastronomik turizmni rivojlantirish omillari:

1. Buxoro moddiy madaniyatining muhim qismi bo'lgan oziq-ovqat va yeguliklar mazkur etnografik regionda azaldan ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va asrlar davomida ustozshogird an'anasi asosida avloddan avlodga o'tib kelayotganligi;

2. Buxoro milliy taomlari inson salomatligiga foydali jihatlari dunyo tan olgan tib ilmi donishmadlari tomonidan o'rganilganligi. (Ibn Sino va uning ustozlari)

3. Buxoroning o'ziga xos qadimdan milliy taomlari oshxonasi yaratilganligi

4. Xalq yaratgan oshxona va uning asbob-anjomlari sayyohlar uchun tomosha obyektini vazifasini o'tashi;

Mazkur gastronomik sayohat jarayonida asosan, nimalarga e'tibor qaratiladi:

uzoq davr mobaynida kashf etilgan milliy taomlar degustatsiyasi va ularni iste'mol qilishga;

Taomlarni tayyorlashda yaratilgan milliy oshxona texnologiyasi va o'ziga xos voha madaniyatiga;

Milliy taomlar bilan bog'liq an'ana, urf-odat va marosimlarni o'rganishga;

Buxorolik yirik olim, adabiyotshunos, geograf, shoir Qori Rahmatulloh Vozehning fors – tojik tilida yozilgan “Koni lazzat va xoni ne'mat” (Lazzatlar koni va ne'matlar dasturxon) nomli asarida Buxoroda 228 xil taom, 18 xil non, 169 turdagi shirinlik va holvalar tayyorlanishi haqida ma'lumot bergan [2, 53-58].

Sayohatchilarga xalqimizning qadriyati hisoblangan milliy taomlar bilan bog'liq marosimlar tomoshasini tashkil etish o'zining ijobiy samara beradi. Misol uchun, dasturxonning ko'rki va barakasi hisoblangan non va non mahsulotlari tomoshasini uyushtirish.

Ma'lumki, Buxoro vohasida yashovchi xalqlarning an'ana sifatida hayotiga singib qolgan non va kulchalar bilan bog'liq urf-odat va marosimlari talaygina. Vohada mayda non, ya'ni zuvalasi kichik yasalgan non - “kulcha”ning sutli, yog'li, qaymoqli, jizzali qilib tayyorlangan xillari yaratilgan. Buxoroliklar kulcha xillari ko'pligidan ularni kundalik va marosimiy kulchalarga ajratishgan.

Buxoroliklarning eng sevimli taomi bu palovdir. Palov xususida xalqimiz orasida juda ko'p naqllar va rivoyatlar to'qilgan. Mashoyixlar dalolaticha, palov shunday taomki, uni tayyorlash kashf etilgandan buyon necha marta palov pishirilgan bo'lsa, hech qachon avvalgisiga o'xshamagan. Buning boisi masaliq, ob-havo, suv, olov, o'choq, ziravor, taomga solinadigan

tuz miqdori yoki damlash jihatlarida bo‘ladigan o‘ziga xos o‘t murakkab kayfiyatga bog‘liqdir. Oshpaz mahorati esa yanada ahamiyatli bo‘lgan. Xalq oshpazligida palovning yuzdan ortiq xili bo‘lgan. Qori Rahmatillo Vozeh o‘z asarida palovning 109 xili haqida so‘z yuritadi. Vohada palovlarning quyidagi xillari tayyorlangan: oshi qobuliy – qobuliy palov, oshi sofi – sof palov, oshi baxsh – to‘g‘rama palov, sovchi palov (sitara palov), oshi tokiy – tok palov, bundan tashqari oshi xossagiy va boshqa shunga o‘xshash qadimiy palovlar ham bo‘lgan.

Palovlarning qadimiy klassik turlaridan biri oshi sofidir. Bu turdagi palov Buxoro vohasidagi ma‘raka va marosimlarning ko‘rki sifatida muttasil damlanib, oshpazlik tajribasi boyib borgan. Taomni tayyorlash uchun ma‘raka egalari maxsus oshpaz chaqirtirganlar. Oshpazga faqat erkaklar yordamlashgan. Palov mis qozonda tayyorlangan, chunki mis qozon og‘zi tor, ichi keng bo‘lgani uchun masalliq yaxshi yetilgan va qozon tagi olmagan. Shu bilan birga mis qozonning hamma xajmdagi xillari mavjud bo‘lib, bu ham ishni osonlashtiradi. Mis qozon toza joyda old tomoni qibлага qaratilgan maxsus qazilgan yer o‘choqqa o‘rnatilgan.

Oshi sofi (sofi oshi) parhez sanalgan, chunki birinchidan juda xushta‘m, ikkinchidan guruch suvda qaynatilganda juda yetiladi. Shuning uchun ham sifati buzilmaydi. Qancha to‘yib tanovvul qilinsa ham kishi vujudida zo‘rlik, og‘irlik qilmaydi, ya‘ni qorinni shishirmaydi yoki qizdirib qon bosimini oshirmaydi. Shu sababli yoshu qarilar uchun beg‘ubor taom hisoblangan. Bu palovni voha o‘zbeklari “sovuqlik”, tojiklari esa “xunuki” deb atagan. Voha markazida taomni suzishdan oldin dasturxonga albatta qandchoy tortilgan. Qandchoy o‘zbeklarda “issiqlik” tojiklarda “garmi” deb qabul qilingan. Chunki uning tarkibi qorachoy, novvot, za‘far, dolchin qo‘shilmasidan iborat bo‘lgan. Qandchoydan keyin tanovvul qilingan “oshi sof” kishini jismini mo‘tadillashtirgan [3, 102-103]. 2020-yilda YUNESKO Insoniyat nomoddiy madaniy merosi representativ ro‘yxatiga O‘zbekiston tomonidan tavsiya etilgan 7 ta nomzodnoma kiritilgan. Shashmaqom, Navro‘z, Katta ashula, Askiya, “Xorazm raqsi – Lazgi” qatorida palov madaniyati va an‘analari ham kiritilgani asriy, milliy taomimizga bo‘lgan e‘tirof ifodasidir.

Buxoroliklar ma‘naviy madaniyati, o‘tmishi va buguni sahifalaridan sayyohlarni bahramand qilish uchun har bir fasl bilan bog‘liq urf-odat va marosimlarni o‘zida mujassam etgan sayl va tomoshalar talaygina. Sayyohlarni qiziqtiradigan yana bir marosimiy taom namoyishi bu Navro‘z taqvimiy marosimini boshlab beradigan “Cumalak sayli” tomoshasidir. Sumalak ko‘klam mo‘jizasi, Navro‘zning shoh taomi, taomning yaratilishi haqida xalq orasida ko‘pgina afsonalar tarqalgan. Taomning mavsumiyliigi, ya‘ni aniq muddat yanvardan aprel oyigacha davrida pishirilishi odatga aylangan [5, 29]. “Sumalak sayli” yoki “Sumalak bazmi”, ya‘ni sumalak tayyorlash va sumalakxo‘rlikka bag‘ishlangan marosimdir. Sumalakni asosan ayollar tayyorlab, uni pishirish jarayonida suhbatda bo‘lishgan, hikoyalar va laparlar aytishgan, o‘yinkulgi avjiga chiqqan. Taom tayyor bo‘lgach, esa uni pishirishda qatnashganlar va mahalla ahli sumalakxo‘rlik qilish uchun “Sumalak sayli”ga taklif etilganlar.

Gastronomik turizmning yana bir diqqatga sazovor jihati bu bevosita vohaning qadimiy shirinlik va ichimliklarini tanovul qilishdir. Ma‘lumki, Buxoro vohasida turli-tuman shirinliklar ishlab chiqarish qadimdan odatga aylangan. XIX asrning qirqinchi yillarida N.Xannikov o‘z xotiralarida Buxoro bozorida sotiladigan shirinliklar haqida qimmatli ma‘lumotlar yozib qoldirgan [7, 121-124, 129, 134, 137.]. O.A.Suxarevanning qayd etishicha “biror boshqa joyda Buxorodagidek shirinliklar tayyorlash taraqqiy etmagan. Bu yerda xilma-xil va xususan, qimmatbaxo xushxo‘r shirinliklar xillariga talab katta bo‘lgan” [6, 122].

Vohada qadimdan juda xilma-xil holvolar: halvoi lavz, halvoi sobuniy, halvoi akkoli, halvoi ko‘fta, hiloli, obinavot, halvoi pashmak, halvoi kunjuti yoki halvoi gardish, halvoyitar ishlab chiqarilgan. Birgina qandolatning danakligi, no‘xatligi, yong‘oqligi, bodomligi tayyorlangan.

Holvalarning shohi obi-navvot faqat Buxoro shahrida tayyorlanganligi uchun O‘rta Osiyoning boshqa viloyatlarida “Obinaboti Buxoro” nomi bilan mashhur bo‘lgan. Vohada uning “Obinaboti qandin” va “obinaboti taranjabin” degan xillari bo‘lgan. Holvagar hunarmandlar

o'z mahsulotlarini tayyorlash uchun turli xildagi shakar, qand va shinnilardan foydalanganlar. Shakarning taranjabin, shakar lavlagi, shakarqamish singari xillari bo'lgan. Qandlar kalla qand, sarqand deb nomlanib, ko'rinishi to'ntarilgan kosa hajmiga o'xshab ketgan. Shinnilar ham uzum, tut, qovun va boshqa mevalardan tayyorlanib, xususan, shibirg'oni uzumidan tayyorlangan suyuq (toj.obaki), quyuq (toj.yaxaki) shinnilar turli holvalarga ishlatilgan [4, 134].

Voha axolisining kundalik iste'molidagi shirinliklar orasida parvardalar alohida o'rin tutadi. Ularning dorivorli parvarda, "sebcha parvarda" (shakli olmaga o'xshashligi uchun) akkoli (ikki tomoni uchli shaklda) parvarda va hokazo turlari bo'lgan. Parvardalar tarkibiga, albatta, dolchin, za'far va garmdori qo'shilgan. U xuddi yarim oy, ya'ni hilol shaklida yasalgan. Holvapazlar sarqand va kallaqandlarni eritib, parvarda pishirganlar. Vohada turli mevalardan qiyom, shinni, sharbatlar ham tayyorlangan.

Vohada turli o'rik navlaridan quritilgan "g'o'lin yoki turshakdan" tayyorlangan o'rik sharbati "g'o'lingob" ichimligi ham buxoroliklar iste'molida keng o'rin olgan. Qish davomida kishi tanasida yig'ilgan g'uborlarni haydash uchun g'o'lingob iste'mol qilingan. Shu boisdan bahor kirishi bilan deyarli hamma xonadonlarda bir oy davomida g'o'lingob ichilgan. Bu ichimlikni tayyorlash uchun turshak – ya'ni quritilgan o'rik (toj.g'o'lin) - sovuq suvda chayilib, qaynatilgan suvga kun davomida ivitib qo'yilgan.

Yuqoridagi ma'lumotlarni tadqiq qilish jarayonida vohada umrguzaronlik qilib kelayotgan buxoroliklarning xo'jalik mashg'ulotlari, urf-odatlarini, marosimlarining o'ziga xos xususiyatlari, etnomilliy madaniyati, pazandachilik tarixi haqida sayyohlar keng tasavvurga ega bo'ladilar.

Bugungi kunda nafaqat O'zbekistonda, balki Buxoro viloyatida ham turizm sohasini rivojlantirishda alohida e'tibor qaratilmoqda. Chunki, sohani taraqqiy ettirish uchun vohamizda barcha imkoniyatlar mavjud. Faqat bu imkoniyatlardan unumli va o'z o'rnida foydalana olish, ularni yanada boyitish va Buxoroning turistik salohiyatini dunyo ahliga ko'rsata olishimiz lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xalqaro turizmning muhim yo'nalishlaridan biri-gastronomik turizm Buxoro viloyati iqtisodiyoti serdaromad sohasiga aylanishi uchun sayyohlarning mavsumiy va maqsadli sayohatlarini tashkil etish lozim. Natijada shahrimizga tashrif buyurgan sayyohlar buxoroliklarning nomoddiy ma'naviy merosi hisoblangan marosimiy milliy taomlari, ularning tayyorlanish texnologiyasi, tanovul qilish etiketi, ular bilan bog'liq urf-odatlarini jonli tarzda yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, bu tur yo'nalishlar sayyohlarga ma'naviy zavq berishi bilan biga, madaniyatimizning noyob qirralaridan ularni xabardor qiladi. Mazkur yangi sayohat yo'nalishini yo'lga qo'yish viloyatimizga sayyohlar oqimini ko'payishga olib kelishi, shubhasiz.

Olib borilgan tadqiqot natijasida Buxoro vohasida gastronomik turizmni rivojlantirish uchun quyidagi etnografik takliflar ilgari suriladi:

Sayyohlarni Buxoro vohasining milliy taomlari bilan yaqindan tanishtirish uchun maxsus etnografik dasturlar tuzish;

Ushbu dasturlardan o'rin olgan marosimlarimiz: sumalak sayli, darveshona, o'n uch badal, beshik to'yi, kaltachapo'shon, muchal to'yi, lachak to'yi, bel bog'lash marosimlarining tomoshasini Buxoro shahri tarixiy-etnografik markazida jonli tarzda tashkil etish;

Yurtimizga tashrif buyurgan mehmonlar uchun yuqorida qayd etilgan marosimlarga bag'ishlangan mavzuiy qo'llanmalar, fotosuratlar, bukletlar tayyorlab, xorijiy tillarga chop etishni yo'lga qo'yish;

Vohaning nonvoylari, oshpaz, halisapaz, kabobpazlari, holvagarlari bilan sayyohlarning muloqotlarini uyushtirish va pazandachilikka oid mahorat darslarini tashkil etish;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Гастрономия сўзи пазандалик санъати, шинавандалик маъносини англатади /

Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I том. – Москва: “Рус тили”, 1981.

2.Неъматзода Т. “Кони лаззат ва хони неъмат”и Возеҳ / Мажмуаи илми XXVI. Серияи фанҳои филологии нашри 2. – Сталинобод, 1959.

3.Қурбонова М. Бухоро воҳаси ўзбек ва тожикларининг анъавий таомлари (XIX аср охири - XX аср боши). Тарих фанлари номзоди дисс...–Тошкент, 1994.

4.Қурбонова М. Б. Воҳа моддий маданиятида ширинлик ва ичимликлар ўрни / Древнее Наследие Бухары (сборник научно-познавательных статей). – Бухара: Дурдона, 2016.

5.Қурбонова М.Б. Сумалак таоми: жамоавий мулоқот ва маросимийлик рамзи // Таълим ва инновацион тадқиқотлар. – Бухоро, 2022. – № 11. – Б.29.

6.Сухарева О.А. Позднфеодальный город Бухара конца XIX нач. XX в. Ремесленная промышленность. – Ташкент, 1962.

7.Ханников Н. Описание Бухарского ханства. -СПб, 1843. – С.121-124, 129,134,137.

NODIR DEVONBEGI – SAMARQAND HOKIMI SIFATIDA

Rahmonova Parvina

Samarqand davlat Uneversiteti tayanch doktoranti

Anonatsiya. Ushbu maqolada Ashtarxoniylar sulolasi hukmronligi davrida o'z o'rniga ega bo'lgan amaldor – Nodir devonbегining Samarqanddagi hokimlik faoliyatida olib borgan obodonchilik ishlari va ashtarxoniy hukmdor Imomqulixon davrida uning davlat siyosiy hayotidagi roli haqida so'z yuritilgan bo'lib, voqealar dalilllar asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: devonbegi, tug'ro, Oboq xonim, Haydar Mirzo, Sulton Mirzo.

НАДИР ДЕВАНБЕГИ - КАК ГУБЕРНАТОР САМАРКАНДА

Рахмонова Парвина

Докторант Самаркандского государственного университета Аннотация.

В данной статье говорится о благоустройстве Надира Девонбеги, чиновника, завоевавшего свое место во времена правления династии Аштарханидов, в губернаторстве Самарканда и его роли в политической жизни государства в период правления аштарханидского правителя Имама Кулихана. и события раскрываются на основе доказательств.

Ключевые слова: девонбеги, тугро, госпожа Обок, Хайдар Мирзо, Султан Мирзо.

NADIR DEVANBEGI - AS THE GOVERNOR OF SAMARKAND

Rahmonova Parvina

Doctoral student of Samarkand State University

Abstract. This article talks about the development works of Nadir Devonbegi, an official who gained his place during the rule of the Ashtarkhanid dynasty, in the governorship of Samarkand and his role in the political life of the state during the reign of the Ashtarkhanid ruler Imam Qulikhan, and the events are revealed on the basis of evidence.

Key words: devanbegi, tugro, Mrs. Aboq, Haydar Mirza, Sultan Mirza.

Nodir devonbegi 1568 yil Buxoro xonligida tavvallud topgan bo'lib, "Bahr ul asror" asarining "Imomqulixon hukmronligi davrida xizmat qilgan amaldorlar va mansabdor shaxslar haqida" bobida keltirilishicha, Nodir devonbегining otasi Buxoro xonligida yuqori mansabdagi davlat amaldorlaridan bo'lib, Sulton mirzo nomi bilan tanilgan. Sulton Mirzo Haydar Mirzoning farzandi, orlot urug'ining martabali shaxslardan hisoblanib, oilasi azaldan hukmdorlarga qarindosh bo'lgan. Imomqulixonning onasi Oboq xonim Haydar Mirzoning farzandi bo'lgan. Demak, Oboq xonim va Sulton Mirzo aka-singil ekanliklarini inobatga olsak, Nodir devonbegi va Imomqulixon Haydar Mirzoning nabiralari ekanligiga ishora qilinmoqda. "Samariya" asarida uni Imomqulixonning tog'asi deb keltiriladi. Asar muallifi bu o'rinda yanglishgan bo'lishi mumkin. Chunki, Nodir devonbегining otasi ham tog'ay unvoni bilan mashhur bo'lgan. Imomqulixon ham hurmat yuzasidan tog'asining o'g'lining ismiga (Tog'oyi - *توغ‌وئي*) qo'shimchasini qo'shgan bo'lishi mumkin. Bu haqida "Imomqulinoma" asarida ham ismiga Tog'oyi qo'shimchasini qo'shib, hukmdorga qarindoshligi extirof etilgan. Abdusattor Jumanazar, Nadr devonbegi ismiga qo'shilgan "tog'oyi" atamasini urug' nomi deb keltirib o'tadi. Ammo Nodir devonbegi tog'oyining obro'yi bu sulolada baland bo'lgan. Uning ikkita qizi bo'lib, kattasi Jo'ybor shayxlaridan bo'lgan Xoja Abdurahim Xojaning o'g'li Xoja Solihga, ikkinchisi esa Nadr Muhammadxonning o'g'li Xusrav Sultonga turmushga chiqqan. Ko'rinib turibdiki, u XVII asrda davlat hokimiyatida yuqori mavqega ega bo'lgan Jo'ybor shayxlari va podshohlik xonadoni bilan nikoh rishtalarini bog'lash orqali o'z hokimiyatini

mustahkamlagan. Uning bir qizining ismi “Shovdonnoma” asarida keltirib o‘tilgan: Nodir devonbegi tog‘ayning qizi Og‘ajon Begimga tegishli vaqf hujjati(hijriy 1071/1660 yil) da unga tegishli yer “Talivarzin” shaklida keltirilgan. “Nusxayi zeboyi jahongir” asarida keltirilishicha, Nodir devonbegi 1624 yilda o‘g‘il farzand ko‘rgan. Keyinchalik, Nodir devonbегining o‘g‘li – Muhammad Hakim Nadr Muhammadxon va o‘g‘li -Abdulaziz o‘rtasidagi hokimiyat uchun kurash vaqtida Abdulaziz tomonda bo‘lgani keltirilib, Abdulazizni taxtga chiqarish uchun podshohga fitna uyushtirayotgan Farhodbiy va uning hamrohlariga Oqsu hududiga yetib borishganda ot va kerakli ehtiyojlarini bergani aytib o‘tiladi.

Yoshi ulug‘ va obro‘li hokim, hukmdor farmonlarini bajaruvchi, podshoh vaziri, pokdoman shaxs Nadr devonbegi Tog‘oyi Imomqulixonning otalig‘i bo‘lgan. Mutribiy uni “amiri kabir” ya’ni ulug‘ amir deb tilga oladi. “Bahr ul asror” asarida keltirilishicha, u nafaqat ashtarxoniylarga balkim, shayboniylarga ham xizmat qilgan Ammo bu ma’lumot boshqa manbalarda uchramaydi . Keyinchalik Imomqulixon Buxoro taxtini egallagach (1611), uni devonbegi lavozimiga tayinlaydi.

“Tarixi Muqimxoniy” asarida keltirilishicha, Buxoroning Hinduvon mahallasida bir ko‘shkning ichiga oltin, javohir va xazinalar saqlanib, bu boylik shu mahallada istiqomat qiladigan hindlarga tegishli edi. Har kuni kechasi Nodir devonbegi, Abulqosim qurchi va mirshabboshi Buxoroning ko‘chalarini tinchligi va osoyishtaligini tekshirish maqsadida aylanganlar. Bir kuni Hinduvon mahallasida bu xazinalarni ikki o‘g‘ri olib qochadi. Buni guzar aholisi ko‘rib qolib,ularni tutishga harakat qiladi. Ammo o‘g‘rilar qochib qutiladi. Shunda Hinduvon mahallasi aholisi Imomqulixonga voqeani arz qilib, murojat qilishadi. Hukmdor Nadr devonbegi, Abulqosim qurchi va mirshabboshini so‘roq qilinadi. Chunki, Imomqulixon hukmronligi davrida devonbegi, qurchi va mirshabboshi, ba’zi vaqtlarda podshohning o‘zi ham ko‘cha va guzarlarni kechasi tekshirib, aholining tinchligi va hol-ahvolidan xabar olardilar. Mansabdor shaxslarni podshoh tergov qilgach, shunday buyruq berdi: Kim agar Hinduvon mahallasidagi o‘g‘rilikni haqiqatdan ham qilgan bo‘lsa, agar kelib bo‘yniga olsa, ularni kechirishini aytib, Buxoro ko‘chalariga jar soldiradi. Haqiqiy o‘g‘ri bir oshiq yigit bo‘lib, podshohning ushbu farmonidan keyin aybini tan olib, saroyga keladi. Podshoh uning aybini bo‘yniga olganini va haqiqatdan ham muhtoj bo‘lgani uchun bu ishni qilganini inobatga olib, uni bir mullaga shogird berib, ma’lum bir lavozimga tayinlaydi. Bu voqeadan Imomqulixon o‘z hukmronligida hech bir amaldorni qarindoshlligi nuqtayi nazaridan ayamaganligi, fuqarolarga nisbatan adolatlilik va devonbegi lavozimining vazifasi - davlat kirim-chiqim vazifalaridan tashqari, kechasi aholi osoyishtaligi uchun mas’ul bo‘lganini bilib olish mumkin. “Matlab ut tolibin” asarida keltirilishicha, Buxoroda Otaquli ismli bir shaxsning g‘ulomi o‘z xo‘jayining uyidan qochgan vaqtida, uni Nadr devonbегining odamlari Samarqandning Saripulidan topib, xo‘jayiniga topshirishgan. Bundan tashqari, Nadr devonbegi ba’zi amaldorlarning gunohini podshohdan shafqat so‘rab, avf ettirgan .Buxoroda amaldori – Nazarbiy nayman Imomqulixonning qaynotasi Abulay Sultonni o‘ldirgani sababli uni qatl ettirmoqchi bo‘lgan bir paytda, Nodir devonbegi oraga tushib, Nazarbiy naymaning hayotini saqlab qolgan.

Devonbegi lavozimidagi shaxs ashtarxoniylar davlatida kirim-chiqim ishlaridan tashqari hukmdor topshiriq berganda, sarkardalik vazifasini ham bajargan. Bunga misol sifatida Imomqulinxonning “Nadr tog‘oyining qish faslida Tursun Muhammadga qarshi yurish qilib, uni mag‘lub etishi” bobida Nadr devonbегining bu yurishga sarkardalik qilib, u bilan birga Shukurbiy va Davlat hamroh bo‘lgani, biri kenagas va boshqasi saroy urug‘idanligi keltirilgan.Bundan tashqari, Rahimbek, Qutluq otaliq, Aminbiy, Sevinchbiy, Arab, qushchi Abulbiy, Nazar qilich, Muhammad Murod, Xojao‘zbek, Boqiyuz, Shohmuhammad kabi shaxslarning bu jangda mardonavor kurashgani va bu jangda Imomqulixon qo‘shini soni 300 ming bo‘lgani keltirilgan. “Nusxayi zeboyi jahongir” asarida Mutribiy 1620 yillarda Samarqand hokimi Nadr devonbegi bo‘lganligi haqida yozgan.Mutribiy, o‘sha davr olmilari haqida yozar ekan, Qozi Mahjuri haqida, uning Qozi Mirzobekning shogirdi va uning tarbiyasini

olganligini keltirib o'tadi. Ammo ustozining qatl etilishidan so'ng, o'sha paytdagi Samarqand hokimi Nadr devonbegi huzurida panohtopganini qayd etadi. Bu voqeadan so'ng, 1033/1624 yil Nadr devonbegi o'g'il farzandli bo'ladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, Nodir devonbegi XVII asrning 20 yillarida Samarqand hokimi bo'lgan. Bu manbaning 1630 yilda Samarqandda yozilganini inobatga olib, XVIII asrda yozilgan "Silsila as salotin" asarida 1632-1633 yillarda Samarqand hokimi bo'lgan degan ma'lumotning ishonchligiga shubha qilsa bo'ladi.

Uning Samarqand hokimligi davrida bunyonkorlik va ta'mirlash ishlarini ham olib borgan. Samarqand aholisining barcha tabaqasi (erkak va ayollar deyilgan) navruz va hayit vaqtlari haftada to'rt kun Go'ri Amir ziyoratgohiga borib, u yerda sayr qilar edilar. Bu holat Samarqand hokimi - Ablullaxon II ukasi - Ibodullaxon davrigacha davom etdi. Ammo, Hoji biy otaliq do'rmon (u Abdullaxon II farmoni bilan 993/1586 dan 1004/1596 yilgacha Samarqand hokimi bo'lgan va Samarqand hokimligida hovuz qurdirgan). shunday buyruq berdi: "Go'ri Amir dahmasiga aholi dam olish yoki sayr qilish uchun kelmasin va daxmadagi shoh va aziz kishilar qabriga ehtirom bilan munosabatda bo'lsin". Biroq, Ashtarxoniy Imomqulixon Movorounahr hukmronligi davrida Samarqand amiri bo'lgan Nodir devonbegi shunday buyruq berdi: "Go'ri amir ziyoratgohiga aholi seshanba kunlari kelishi mumkin faqat sharti shuki, muqaddas daxmaning tepasiga sayr qilmasinlar. Kimki, bu farmonga xilof ish tutsa, o'sha yerning o'zidan uloqtirilsinlar". Bu holatning oldini olish uchun Toq yasaladi va uning tepasiga oq koshinli nasx xati bilan uning binokori – Abdulaziz Muhammad bin Mahmud Isfaxoniy deb yozilgan.

Nodir devonbegi xonning tug'ronavisi hisoblanib, tug'roga Nizomiddin Nadr mirzo tog'oyi so'zimiz deb yozgan. Demak, bu sulola boshqaruvi davrida tug'ro nafaqat podshohlarda balkim, yuqori mansabdor shaxslarning ba'zida ham mavjudligini ko'rish mumkin.

U nafaqat mamlakatda siyosiy faoliyat bilan shug'ullangan, balki, Buxoro va Samarqandda olib borgan obodonchilik ishlari ma'lum va mashhurdir. Nodir Muhammad devonbegi madrasasi. Tashqi Sherdor (Sherdori berun) deb ham mashhur bo'lgan. Ushbu madrasa xoja nosiri ul millat vad din hazrat xoja Ubaydulloh Ahror fayz osorli mazorining shimolidadir. Madrasani 1630 yilda soldirdi.

Silsilat as salotin'da aytilishicha, Nadr Muhammadning Buxoro taxtiga o'tirishidan oldin Samarqandga o'zidan oldingi hukmdorlari kabi ko'ktoshga o'tirish uchun borayotgan chog'ida, ular Samarqand yaqinidagi – Qoqliq degan joyga kelganda, Samarqand amaldorlari - Nadr Tog'oyi va Nazarbiy, Bek o'g'li biy kenagas va Boqi biy yuz va boshqa amaldorlar taxtga o'tirishga hozirlanayotgan podshohni kutib olish uchun peshvoz chiqadilar. "1051 -1642 yil shabon oyida avval Hoja Ahrori Valining qabrini ziyorat qilib, keyin Nadr Muhammadxon Samarqandga arkka borib, taxtga o'tiradi. Nodir devonbegi Imomqulixon bilan va elikta o'ziga yaqin kishilarni olib, Iroq tomondan haj safariga ketdi.

Xulosa qilib aytganda, Nadr devonbegining siyosiy faoliyati ikkita sulola – shayboniylar va ashtarxoniy davrida bo'lib, ashtarxoniy Imomqulixon davrida Samarqand hokimi bo'ldi. U yarim asrcha Imomqulixon xizmatida bo'lib, mamlakatning moliya, kirim-chiqim ishlari bilan mashg'ul bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Маҳмуд ибн Вали. Бахр ул асрор, Бодлеан фотонухаси, 125а-б-126а-б.

Сухайл. ЎЗФАШИ. №89 Имомқулинома, 142а ;

Самария/ Абу Тоҳирхожа. Бухоро тарихи/ Наршахий. Шажарайи Хоразмшохий/ Баёний. Фарғона тарихи / Ибрат./ Тарихий эссе/ Таҳрир ҳайъати: Б.Аҳмедов ва бошқ./ – Т., Камалак, 1991. Б.28.

Мирзо Меърӯжиддин. Шовдорнома. Тойлоқ зиёратгоҳлари тарихи. – Тошкент: Олтин мерос пресс, 2020. – Б. 129.

Мутрибий, Нусхайи зебойи Жаҳонгир, 21.

Хожа Мир Муҳаммад Салим. Силсилат ас салотин. Инв.169.Бодлеан кутубхонаси.

Тарихи саййид роқим, СамДУ қўлёзмаси №,1187724 Б.219а

https://uz.wikipedia.org/wiki/Nodir_devonbegi

Абдусаттор Жуманазар. Бухоро таълим тизими тарихи. -:Т. Академик нашр. 2017.Б.236.

“ТУРКИСТОН ВИЛОЯТИНИНГ ГАЗЕТИ” САҲИФАЛАРИДА ТУРКИСТОН ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРЛИГИНИНГ БУХОРО АМИРЛИГИ БИЛАН МУНОСАБАТИ

Мирзаев Далержон Ганижон ўгли,
таянч докторант, Фанлар академияси Тарих институти

Аннотация: Ушбу мақолада Бухоро амирлигининг XIX аср охири – XX аср бошларидаги Россия империясига қарамлик даврида Туркистон генерал-губернаторлиги билан сиёсий ва бошқарув соҳасидаги алоқалари “Туркистон вилоятининг газети” материаллари асосида таҳлил қилинган. Бу жараёнларда амирликнинг генерал-губернатор билан элчилик алоқалари ва Хива юришидаги ҳамкорлик, 1873 йилги янги тузилган шартнома ва унинг мазмуни, амирлик божхона тизимининг тугатилиши жараёни, Бухорода Россия империясининг сиёсий агентлигининг ташкил топиши, амирларнинг Петербург ва Кримга саёҳатлари ҳамда император томонидан инъомлар ва моддий кўмак каби масалалар кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Бухоро амирлиги, Россия империяси, мустамлакачилик, 1873 йилги шартнома, Россия империясининг сиёсий агентлиги, Амир Музаффар, Амир Абдулаҳад, Амир Олимхон, Николай II, фон Кауфман, элчилик, орденлар, амирларнинг саёҳатлари.

ОТНОШЕНИЯ ГЕНЕРАЛЬНО-ГУБЕРНАТОРА ТУРКЕСТАНА С БУХАРСКИМ ЭМИРАТОМ НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ “ТУРКИСТОН ВИЛОЯТИНИНГ ГАЗЕТИ”

Мирзаев Далержон Ганижон ўгли,
докторант Института истории Академии наук

Аннотация: В данной статье на основе материалов “Туркистон вилоятининг газети”. В этих процессах рассматриваются такие вопросы: дипломатические отношения эмирата с генерал-губернатором и сотрудничество в Хивинском походе, вновь заключенный договор 1873 года и его содержание, процесс ликвидации таможенной системы эмирата, учреждение политического агентства Русской империи в Бухаре, поездки эмиров в Петербург и Крым, вопросы подарков и материальной поддержки со стороны императора.

Ключевые слова: Бухарский эмират, Российская империя, колониализм, договор 1873 года, политическое агентство Российской империи, Амир Музаффар, Амир Абдулаҳад, Амир Олим-хан, Николай II, фон Кауфман, посольство, приказы, путешествия эмиров.

THE RELATIONSHIP OF THE GOVERNOR GENERAL OF TURKESTAN WITH THE BUKHARA EMIRATE IN THE PAGES OF THE “TURKISTON VILOYATINING GAZETI”

Mirzayev Dalerjon Ganijon ugli,
basic doctoral student, Institute of History, Academy of Sciences
ORCID ID: 0000-0003-3919-2217

Abstract: This article is based on the materials of the “Turkiston Viloyatining Gazeti”. These processes examine the following issues: diplomatic relations of the emirate with the governor-general and cooperation in the Khiva campaign, the newly concluded treaty of 1873 and its content, the process of liquidation of the customs system of the emirate, the establishment of the political agency of the Russian Empire in Bukhara, the trips of the emirs to St. Petersburg and the Crimea, the issues of gifts and material support from the emperor.

Key words: Emirate of Bukhara, Russian Empire, colonialism, treaty of 1873, political agency of the Russian Empire, Amir Muzaffar, Amir Abdulahad, Amir Olim Khan, Nicholas II, von Kaufman, embassy, orders, the travels of the emirs.

Кириш. Россия империясининг Туркистон минтақасига боқинчилик юришида Қўқон хонлигидан кейинги ҳаракатлари Бухоро амирлигига қаратилди. Бухоро амирлигига уюштирилган босқин 1866 – 1868 йиллар оралиғида амалга оширилди. Бунинг натижасида амирлик ҳукумати мағлубиятга учраб, ўз ҳудудининг катта қисмидан айрилди. Амирликнинг Жиззахдан тортиб Каттақўрғонга қадар бўлган ҳудудлари империянинг тасарруфига ўтди. Икки давлат ўртасида тузилган 1868 йилги шартномадан сўнг Бухоро Россия империясининг протекторатига айланди. Рус босқини амирликнинг эски мавқеидан айрилишига, ҳудудини қисқаришига, иқтисодий-сиёсий жиҳатдан чекланишига олиб келди. Энди унинг қўлидаги Жиззах, Ўратепа, Самарқанд каби иқтисодий фойда келтирувчи йирик шаҳарлар қўлдан кетди. Амирлик тасарруфида қолган ҳудуд билан 1920 йилга қадар тобе мамлакат сифатида бўлса-да ўз давлатчилигини сақлаган ҳолда тарих саҳнасида яшади. Бу даврда амирлик ҳукуматини Амир Музаффар (1860 – 1885), Амир Абдулахад (1885 – 1910) ва Амир Олимхон (1910 – 1920)лар манғитлар сулоласининг давомчилари бўлиб ҳокимият теппасида турдилар.

Натижалар. Россия империянинг Бухоро амирлигига босқини ва ундан кейинги жараёнлар кўплаб рус шарқшунослари, миссионерлар, миллий тарихчилар асарларида, архив ҳужжатларида ўз аксини топган. Бу манбалар қаторига ўз даврида нашр этилган матбуот ва ундаги мақола ва хабарларни ҳам киритиш мумкин. Рус империясининг Бухорога босқинидан кейинги жараёнлар “Туркистон вилоятининг газети” саҳифаларида ҳам ёритиб борилган. Газета саҳифаларидаги маълумотларга кўра дастлабки вақтларда рус ҳукуматининг амирлик билан алоқалари бирмунча мураккаб ҳолда амалга оширилган.

Газета мухбирининг ёзган хулосасига кўра Бухоро амири билан келишиш Қўқон хони билан келишишдан қийинроқ кечган. Улар икки маротаба амирликка мактуб юбориб Россия савдогарларининг Бухоро ичида эркин савдо билан шуғулланишларини, яъни бухоролик савдогарларга берилган имтиёزلарни рус савдогарларига ҳам берилишини хоҳлаганлар. Бу истак амалга ошмагач, 1866 йили ҳарбий юриш амалга оширилиб, 1868 йилга қадар давом этди. Газета саҳифаларида Бухоро амирлиги ва империя ҳукумати ўртасида тузилган шартнома ҳақида ёритилар экан, амирликни “ақли кирди” дея тариф бериб ўтилади. Рус ҳукуматининг газетаси бўлгани учун ундаги маълумотлар ҳам империя нуқтаи назаридан акс этганлигини назардан қочирмаслик даркор. Чунки газетада берилган мақолаларда амирликни ҳатти-ҳаракатига салбий баҳо берилган бўлса империянинг тутган йўли юқори баҳоланиб, айрим ишлари макталади. Масалан, Бухоро амирлигига 1868 йили Қаршини, 1870 йили эса Шаҳрисабзни қайтариб берганликлари “фахр” билан ёзилган [25]. Айнан шу воқеалардан кейин Бухоро амири империя қудратига ишонгани қайд этилган. Ниҳоят 1868 йил 18 июнда “савдо шартномасига” [Газетада Бухоро билан имзоланган шартнома “савдо шартномаси” деб берилган. Аслида эса мазкур шартнома орқали мустақил Бухоро амирлиги Россия империясига қарам давлатга айлантирилган.] муҳрлар босилган.

“Туркистон вилоятининг газети” даги амирликка оид илк мақола Китоб ва Шаҳрисабз бекликларини бўйсундирилганлиги ҳақидаги бўлиб, шартнома имзоланиб “дўстлик” алоқалари ўрнатилгандан сўнг Шаҳрисабз ва Китобнинг амир Музаффарга бўйсунмасдан мустақилликка интилгани, Бобобек [Бобобек – Шаҳрисабз беги. У маёр унвони ҳамда учинчи даражадаги “Анна” ордени билан тақдирланган. Унга давлат ғазнасида йилига 2000 сўм нафақа тайинланган. Улар империя ҳукумати хизматида ўтганларидан сўнг Қўқон хонлигига қарши юришда ҳам қатнашганлар. Кейинроқ эса Петербургга бориб император билан ҳам учрашганлар] ва Жўрабекнинг [Жўрабек – Китоб ҳокими 1868

йилда русларга қарши курашган бўлса кейинчалик империя хизматига ўтган. У полковник унвонига ҳамда иккинчи даражадаги “Станислаф” орденига сазовор бўлган. Унга давлат ғазнасидан йилига 3500 сўм нафақа тайинланган. Шундай бўлсада уларнинг тақдири аянчли тус олиб ўлдирилган] Самарқандни эгаллаганлари, Россиянинг ёрдами эвазига амир Музаффар ўз тахтини сақлаб қолди дея маълумот берилади. Шаҳрисабз ва Китоб бекларининг кейинги ҳаракатлари генерал-губернаторлик ҳудудида ўғрилиқ ва қароқчилик қилганликлари, уларга қарши генерал-губернатор Самарқанддан аскар жўнатиши натижасида кўплаб мусулмонлар ўлдирилган. Газетада ушбу мусулмонларнинг ўлимига Жўрабек ва Бобобекни айбдор қилиб кўрсатилган. Воқеалар давомини газетада ёритилар экан Китоб ва Шаҳрисабзни амир Музаффарга топширилганлиги, Жўрабек ва Бобобек эса Қўқонга қочгани, Қўқонда Худоёрхон уларни тутиб Хўжандга кейин Тошкентга юборганлиги ҳақидаги маълумотлар билан акс эттирилган [90]. Газета маълумоти рус шарқшуноси Д.Н. Логофетнинг асрадаги воқеалар билан бир хил бўлиб, асарда Бобобек ва Жўрабекнинг кейинги тақдирларига ҳам тўхталиб ўтилган [1, 32]. Газетанинг кейинги сонларида ҳам ушбу масала давом эттирилган бўлиб, Самарқанддаги аскарларнинг бошлиғи генерал Абрамовнинг Китоб ва Шаҳрисабзни бўйсундиргани учун 15 октябрда император томонидан “Георгий” нишони билан тақдирлангани қайд этилади [10].

Ушбу газетанинг дастлабки сонларида Бухоро амирлиги билан боғлиқ эътибор қаратилган яна бир жиҳат икки мамлакат ўртасидаги элчилик алоқалари масаласидир. Элчилик ташрифларида Бухоро элчилари ҳақидаги хабарлар газетага кўпроқ ўрин эгаллаган.

Тобе мамлакатга айлантирилган амирликнинг дастлабки элчилари Туркистон генерал-губернаторлигига 1870 йилнинг ноябр ойида юборилган. Носир тўқсоба бошчилигидаги элчилар ушбу санада совға саломлар билан Тошкент шаҳрига келган [9]. Кейинги элчилик 1871 йилда амалга оширилган. Бу сафар Шаҳрисабз ҳокими Тўхтамиш додхоҳнинг ўғли Султон Муродбек мирохур мактуб ва совғалар билан Тошкентга келган [12]. 1871 йилда Китоб шаҳрининг ҳокими Муҳаммад Олим додхоҳнинг укаси Абдуллоҳбек қоровулбеги [18], шу йилнинг апрел ойида Мирзо Ҳисомиддин мирохур бошлиқ элчилар генерал-губернатор ҳузурига юборилган [11]. Шу йилнинг март ойида генерал-губернаторликдан Бухорога Истербий бошчилигида элчилар юборилган. Шундан сўнг икки давлат ўртасидаги элчилик алоқалари ортган [14]. Газетанинг кейинги сонлари билан танишиш жараёнида бу элчиликларнинг ортиб бориш сабаблари аён бўлиб боради.

Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман 1871 йилнинг апрел ва май ойларида Зарафшон музофотига сафарга чиқади [15]. Генерал-губернатор 18 апрел куни Тошкентдан йўлга чиқиб, Чинозга борган. Унга 700 отлиқ аскар қўшилади ва Сирдарёдан ўтиб чўл орқали Жиззахга борган. У Жиззахда дам олиб сўнг Ключевой деб аталган кўрғонни ва аскарларни кўриш учун борган. Мазкур кўрғон император фармони билан Жиззах шаҳри ёнидаги Илонўтди сувини ёнида қад ростлаган эди [21]. Сўнг Самарқандга бориб, шаҳар яқинидаги Тошкўпир мавзейида руслар томонидан қурилган кўрғонда Зарафшон музофоти бошлиғи генерал Абрамов ҳамда Афғонистон шахзодаси Абдурахмонхон [Абдурахмонхон (1844 – 1901) — Афғонистон амири Дўстмуҳаммадхоннинг фарзанди. Уни ёшлигидан фойдалиб тахтдан четлаштиришга ҳаракатлар бўлган. Натижада Шералихон Афғонистон тахтига ўтирган. Инглиз ҳукуматининг қўллаши натижасида Шералихон ўз ҳукмронлигини мустаҳкамлаган эди. Шундай бўлса ҳам Шералихонга қарши Афзалхон ва Азимхонлар тахт учун кураш олиб борганлар. Орада бўлган бир неча тўқнашувларда Афзалхонни мағлуб бўлади ва Афзалхонда ўз ўғлини ҳузурига юборишини сўрайди. Шу воқеадан сўнг Абдурахмонхон Бухорога қочиб кетишга мажбур бўлган. Сўнгги етти йил давомида Бухорода яшаган. Бу орада Шералихон Афзалхонни

ҳибсга олади. Афзалхонни яқин одамлари Абдурахмонхонни қўллаб Шаралихонга қарши юришга ундайди Қобул яқинидаги тўқнашувдан сўнг Шаралихон Қандахонга чекинади. Бу орада Абдурахмон яна Бухорога қайтиб келиб аскар йиғиб Қобулга боради ва Қобул аҳолиси уни қўллайди, сўнгра Балх шаҳри ҳам қўлга олинади. Абдурахмонхон Қобулга қайтиб келганида Муҳаммад Рофеъ деган қобуллик баланд мартабали саркарда Шералихонни ўғли билан келиша олмай ундан узоклашиб Абдурахмонга қўшилишга қарор қилади, бундан ташқари Шарифон ва Уюзхон ҳам Абдурахмоннинг ҳимояси остига қўшилади. Қаранг: Туркистон генерал губернатори Тошканд шаҳридан Зарафшон музофотига сафар қилғонларини кифити хусусида] билан кўришади. Афғон шахзодаси Абдурахмоннинг Бухорога келишидан мақсад тахт учун курашларда фон Кауфмандан ёрдам олиш нияти бўлган бўлиши мумкин. Фон Кауфманданнинг 1871 йил март ойидаги Бухорога элчи юборишининг сабаби газетада ёритилмаган. Аммо дипломатик муносабатларда ҳужжатларда акс этмаган келишувларни кейинги воқеалардан англаш мумкин бўладики, генерал-губернаторликнинг элчи юборишидан мақсади мана шу сафар давомида рўй бериши мумкин бўлган турли салбий ҳодисаларни олдини олиш бўлган бўлиши мумкин. Чунки босқиндан кейин бунгача бўлган даврда империя ҳукумати томонидан амирликка элчи юборилмаган эди. Амирлик худудида эса рус босқинчиларига қарши мустақил курашлар рўй бериб турган эди.

Фон Кауфманнинг Зарафшон музофотига сафаридан кейин элчилик мунсабатлари давом этган. Бухоро амирлиги элчиси Мирзо Ҳисомиддин мирохур 1871 йилнинг июни-июл ойларида Тошкентда бўлади [23]. Кейинги элчиликда амир ўғли Саид Абдуфаттоҳ тўра кассаллигига шифо излаб губернатордан шифокор сўраган. Бунга жавобан генерал-губернатор Садуфский исмли шифокорни юборган. Лекин шахзодани асраб қола олмайди [13]. Уструвий тўра бошчилигидаги Туркистон генерал-губернатори элчиси шу йилда Бухоро сафар қилади [93]. У асосан Қарши ва Китоб шаҳрларида бўлиб у ердаги ҳокимлар ва амалдорлар билан яқин алоқаларни ўрнатишга ҳаракат қилган. Лекин мазкур саёҳатдан асл мақсад айтилмаган. Балки бу ҳудудларни Бухоро амирига қарши қўйиш орқали генерал-губернаторлик худудига айлантириш мақсад қилингандир. Уструвий Бухоро томонга кетган вақтида Бухородан ҳам Тошкентга Эшон Хўжа Ўроқ билан Мирзо Восеълар бошчилигида эчи келиб амирнинг хатини генерал-губернаторга топширадилар [16]. Бухоро амиринг ўғли вафоти муносабатли билан генерал-губернатор мазкур элчиларга қўшиб Курама уйездининг ҳокими полковник Колзакофни юборган [24]. Сентябрь ойида ўша элчи Эшон Хўжа Ўроқ яна бир мартаба Тошкентга келиб кетган [20]. Газетанинг кейинги сонидида Уструвий саёҳатининг давоми берилган бўлиб, Унда Қаршида амир билан уч мартаба суҳбатлашгани, амирнинг Россия билан дўстлик алоқаларини кучайтиришга ихлоси баландлиги ҳақида ёзиб ўтган. Уструвий Қаршида амирнинг уч ўғли билан танишганини ёзиб, Бирининг исми Саид Мўмин Қаршининг ҳокими бўлиб 18 ёшда эканлиги у билан суҳбатлашиб: “Саид Мўминни жуда хушёр йиғит ўз юрти ва халқ уни кўп яхши кўрар эди” – деб ёзади. Қолга икки ўғлини бири 13, иккинчиси 14 ёшда эканлиги ҳақида маълумот беради. Уструвий Қаршидан чиққач Бухоро шаҳри Қоракўлда бўлган. Ҳавонинг иссиқлиги сабабли Қоракўлдан қайтган. У генерал-губернатор топшириғини (юклатилган вазифа газетада кўрсатилмаган) бажариб Гиждувон ва Хатирчи орқали Мирзо Ҳисомиддин мирохур ҳамроҳлигида 17 июнда Тошкентга қайтган [24].

Бухоро амирининг элчиси Мирзо Ҳисомиддин мирохур 1871 йилнинг октябрида Тошкент шаҳрига келиб, ноябр ойида қайтиб кетади [17]. Бундан ташқари Кармана вилоятининг ҳокими Бухоро амирининг ўғли Абдулахадхон ҳам ўз элчиси Абдулкарим тўқсобани генерал-губернатор хузурига юборган [19]. 1871 йилнинг охириги ташрифини эса Мирзо Ҳисомиддин мирохур амалга ошириб 24 декабрда Тошкент шаҳрига етиб келган [22]. Матбуотда ушбу элчиликларнинг маъсади ёки амалга оширган ишлари

хусусида маълумот берилмайди.

1872 йилдаги элчилик алоқалари анчагина кам бўлиб, атиги икки марта амалга оширилган. Унга Мирзо Ҳисомиддин мирохур раҳбар бўлиб элчилик ташрифи апрел [26] ва июн [27] ойларида амалга оширилган.

Туркистон генерал-губернаторлигининг Хива хонлиги юриши боис кейинги йилларда элчиликлар камайган. Аммо газета маълумотларидан билиш мумкинки амир генерал-губернаторликни Хивага юришини қўллаб қувватлаган. Амир Музаффарнинг 1871 йил 15 майда Кауфманга юборган мактубида: “Сенинг дўстинг бизга дўст душманинг бизга душман” деб ёзган мактубидан буни тушиниш мумкин [7, 29]. Мазкур юриш давомида Бухоро амири генерал-губернаторга бир неча бор ўз одамларини юбориб турган лекин буни элчилик сифатида баҳолаб бўлмайди.

Туркистон генерал-губернаторлигининг Хива юриши 1873 йилдан бошланади. Генерал адъютант фон Кауфман 11 март куни Тошкентдан йўлга чиқади. 20 март куни Темирқовоқ деган ерга етиб келганида амир Музаффар Остонақул тўқсобани совға-саломлар билан Кауфманни кутиб олиш учун юборган. Амир томонидан юборилган чодирда генерал-губернатор кутиб олинади ва амирнинг “чиндилдан” берган совғаларини дўстликларини мустаҳкамлаш ўрнида қабул қилишини сўраган. Остонақул тўқсобадан ташқари Нурота вилоятининг ҳокими Абдужалилбий ҳам келиб генерал-губернатор билан учрашган. Кейинчалик Бухоро амири Мирзо Ҳисомиддин мирохурни генерал-губернаторни олдига юбориб то Хивагача бирга боришга буюради [29].

Хивага юриш жараёнидаги воқеалар матбуотда тасвирланар экан, амирлик унда генерал-губернаторга ҳарбий ҳаракатларда қўллаб-қувватлагани акс этган. Хусусан, Нурота ҳокими Абдужалилбий амирнинг фармони билан ўзи билан империя қўшини учун 68 тева (туя) аскар етказиб берган. Бунинг учун ҳар бир тевага ўн сўлкавий яъни 50 танга олган ва бундан ташқари ҳар бир туя кираси учун ойига 10 сулкавойдан олиши буюрилган. Туя олиб юрувчилар учун ҳам кунига овқатидан ташқари 3 мари яъни 15 тийин берилиши буюрилди. Абдужалилбий 1873 йилнинг 26 мартада Нуротага қайтиб кетган [30].

Яна бир газета маълумотида Фон Кауфман 1873 йил 11-апрел куни Холота мавзесига етганда Бухородан Яхшибек худайчи Ғиждувон ва Вардонзе амлоқдорлари билан генерал-губернаторбилан учрашиш учун борганлар. Амирнинг саломини ва дўстликни мустаҳкамлаш таклифини айтиб, амирнинг Хивага юришда Томли ва Мингбулоқ билан эмас Қароқота ҳамда Холота орқали ҳаракат қилиш энг қулай йўл эканлиги ҳақидаги маслаҳатини етказган. Бу жараёнда Бухоро ҳукумати рус қўшинларини озиқ-овқат ва е-хашаклар билан таъминлаб турган [7, 29]. Хусусан, амир генерал-губернатор қўшинлари учун 400 ботмон [Бухоронинг бир ботмони 10 путга тўғри келади] ун, 30 ботмон гуруч, 50 ботмон арпани Қароқотага юборган [28].

Хивага бўйсундирилганидан сўнг Бухоро ва генерал-губернаторлик ўртасида элчилик алоқалари давом этган. 1873 йилнинг октябр ойида Ҳисомиддин мирохур [32], сўнг Абдулқодирбий бошчилигидаги элчилар фон Кауфман Петербургдалигига қарамай Тошкентга юборилган. 1974 йилда эса Абдулқодирбий бошчилигидаги элчил Петербург шаҳрига юборилган [31]. Улар император билан кўришиб [33], шу йилнинг май ойида Бухорога қайтганлар [35].

Хивага қарши юриши ва бу жараёнда амирликнинг генерал-губернаторга кўрсатган ёрдамлари натижасида икки давлат ўртасидаги алоқалар янада мустаҳкамлашган. Хаттоки бу алоқалар икки давлат ўртасида тузилган шартнома банларини ўзгаришига ҳам таъсир кўрсатган. Мазкур шартнома 1873 йилнинг 28-сентябрида (баъзи асарларда 18 [8, 239], 23 [5, 6] ва 24-сентябр [7, 32]) Шаҳрисабзда имзоланган [37].

Шартномада Хивага тегишли Амударёнинг ўнг тарафидаги ерлар Бухоро амирлигига берилади. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки бу борада амир ҳукумати Хива хонлиги билан

кўшимча шартнома имзолаши шарт эмас деб белгиланган. Россия савдо карвонларининг Бухоро амирлиги худудига эркин киришига ҳамда Россия кемаларига Бухоро кемаларидек ҳуқуқлар берилади. Ушбу савдо кемалари учун Амударёнинг ҳар икки тарафидаги ерда бандаргоҳ ва омборхоналар қуриш учун ҳуқуқ берилади. Шунингдек, мазкур бандаргоҳ ва омборхоналарнинг хавфсизлигини таъминлаш Бухоро ҳукуматига топширилган. Рус савдогалар учун солиқ 2,5 % этиб белгиланган ҳамда Бухоро орқали бошқа мамлакатларга ўтиш ҳуқуқи берилади. Рус савдогарлари савдо марказлари қуриши учун ер олишлари мумкин бўлиб, Бухоро савдогарларига ҳам бундай ҳуқуқ берилади. Фақат Бухоро савдогарлари бу имтиёздан Туркистон худудидагина фойдалана олар эдилар. Россиянинг бошқа худудларига эса рухсат берилмайган. Шартномада рус фуқаролари Бухорога келиб савдо ва бошқа юмушлар билан шуғулланишига ҳам рухсат берилган. Агарда рус фуқаролари савдо учун амирликка келса Бухоро ҳукумати ўша кишиларга кредит ажратишлари керак бўлган. Уларнинг хавфсизлиги учун Бухоро амирлиги масъул этилб белгиланган. Бухоро фуқароларига эас бундай ҳуқуқ фақат Туркистон худудидагина амал қилган. Бухоро амирлигига рухсатсиз ёки қочқинда бўлган рус фуқароси келса, уни тутиб Шартномага кўра Бухоро амири ўз худудида куллар савдосига чек қойиши шарт этиб белгиланади [37].

Келтирилган маълумотлардан айтиш мумкинки, ушбу шартнома ҳам Бухоро амирлиги учун нотенг бўлиб, генерал-губернаторлик ўзининг фойдасини кўзлаб шартномани тузган. Амирлик худудидаги рус аҳолиси ва савдогарлари кенгроқ имтиёзга ва ҳуқуқларга эга бўлган. “Туркистон вилоятининг газети”да ушбу шартноманинг қул ва чўриларни озод қилиш тўғрисидаги бандига асосий урғу берилади [34]. Бу орқали халққа губернаторликнинг оқил ва одил ҳукумат эканлигини, аҳоли фойдасини ўйлаб қарорлар қабул қилишини кўрсатишга ҳаракат қилинган. Аслида эса амирликни сиёсий ҳуқуқларини янада чеклашдан иборат эди.

1874 йил давомида Бухоро амирлиги томонидан бир неча маротаба элчиликлар ташкиллаштирилаган. Ушбу йилда Абдулқодирбий бошчилигидаги амир элчилари Петербургга ҳам юборилган [36]. 1875 йилда эса Тошқентга Бухоро элчилари уч маротаба [40], 1876 йили Хисомиддин тўқсоба, Мирзохўжа Ўроқларлар элчи бўлиб Тошқентга борган бўлсалар [43], генерал-губернатор Шитинин ва Николаев ҳамда таржимон Жонишевни бошчилигидаги ўз вакиллари Бухорога юборган [42].

Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман 1876 йилнинг август ойида Зарафшон музофоти ва Самарқанд шаҳрига сафар қилади [41]. Матбуотда ушбу сафар ҳақида ёритилар экан Самарқанд шаҳрига оид маълумотлар келтириб ўйилади. Жуладан, “Туркистон вилоятининг газети”да Самарқанд шаҳри Тошқентдан 273 чақирим узоқликда бўлиб тахминан 4400 оила истиқомат қилган. 1872 йилда Самарқандда Мадрасайи Хоним ёнига янги мадраса бино қилинган бўлиб, унда 113 та болага рус тилида дарс ўтилган. Улардан 90 нафари яхудий болалари бўлган. Бу мадрасада бир яхудий домла ҳамда бир мусулмон домла талабаларга таълим берганлиги ҳақидаги маълумотлар берилади. Шунингдек, шаҳар кўчалари ҳақида тўхтали, авваллари кўчалар тор ва чанглигидан юриш ноқулай бўлган деб ёзилади. Империя тасарруфига ўтгандан кейин эса ободончилиги кучайгани таъкидланган [91]. Аслида эса Самарқанд бутун шарқнинг энг нуфузли шаҳри ҳисобланиб босиб олинганидан сўнг ўша нуфузини йўқота бошлаган.

Фон Кауфман Зарафшон музофотига сафари чоғида Бухоро амирлигининг бир қатор беклари ва шаҳар ҳокимлари билан учрашган. Хусусан, Шаҳрисабз ҳокими Олимбек додхў, Китоб шаҳри ҳокими Абдулжалилбий, Зиёидин шаҳрини ҳокими Остонақулбий, Кармана шаҳрининг ҳокими амирнинг ўғли Абдулаҳадбек Ражаб мирохир ҳамда Бобонасир эшикоғаси шулар жумласидан. 1877 йили Бухородан Эшонхўжа Ўроқ [45], августда Раҳматулло мирохур [48] ва Насриддин қоровулбеги [51], сентябрда Яхшибек

[47], декабрда яна Раҳматулло мирохур [46] Тошкентга элчи бўлиб келганлар Ўз навбатида губернаторлик элчилари шу йилнинг апрел ойида полковник Терекковский, полковник Моюф ҳамда таржимон Қолжанов [52], июлда полковник Ишпитасберг, генерал губернаторнинг адъютанти маёр Калисников [50], октябрда эса Вамберхларни [49] Бухорога келган.

Икки ўртадаги элчилик алоқалари, бирор-бир муҳим воқеалар муносабати билан ҳам амалга оширилган. Хусусан, Россия ва Туркия ўртасида 1877 – 1878 йиллари бўлиб ўтган уруш муносабати билан Бухоро амири бир неча маротаба ўз элчиларини Тошкентга юборган. Масалан, Раҳматулло мирохур бошчилигидаги элчилар амирнинг дўстлик мактубини олиб келган. Унда Бухоро амири фон Кауфманни турклар билан тузилган сулҳ муносабати билан табриклаган [54]. Шу жараёнда Бухоро амири Музаффархон 1878 йилнинг ноябр ойида Туркистон генерал-губернаторига 30.000 рубл пул ҳам уюборган. Бу маблағнинг 20.000 рубли бемор ва ярадор бўлган одамлар учун бўлса, қолган 10.000 рубли яхши ишлар учун берилган. Мазкур маблағнинг 20.000 рубли Петербургга юборилган. Қолган қисми (10.000 рубли) Тошкент шаҳридаги етим болалар турадиган уйни кенгайтириш учун сарфланган [53]. Бу болалар уйи шаҳарнинг янги қисмида бўлиб асосан европаликлар манфаатларига қаратилган.

Амирлик ҳукуматининг Раҳматулло мирохур бошчилигида элчилари 1879 йил давомида бир неча маротаба Тошкентга келган. Масалан, шу йилнинг март ойида Тошкентга Бухоро амирининг мактубини олиб келган [55]. Бу каби яқин алоқалар натижасида империя ҳукумати амир Музаффархонни “Станислав” номидаги биринчи даражадаги орден билан тақдирлаган. Бундан ташқари император Бухоро кўшбегисини ёқут билан ишланган олтин қилич ҳадия қилади [56]. Умуман олганда Раҳматилло мирохур бошчилигидаги элчилик 1880 – 1882 йилларда ҳам амалга оширилади [57]. Империя ҳукумати бу каби қутловлари минтақадаги таъсир доирасини таъминлаш, халқни қаршилигини йўқотиш ҳамда ўз мақсадларини амалга оширишга қаратилган дейиш мумкин.

Амир Музаффар даврида Россия империясининг Бухородаги таъсири ортиб борган. Амир ҳам ўз навбатида тахтини мустаҳкамлаш учун империя билан алоқаларини яхшилашга ҳаракат қилган. Александр 3 нинг тахатга ўтириш муносабати билан шаҳзода Саид Абдулаҳадхонни 1883 йилда Москва шаҳрига юбориши ҳам ана шу тадбирлардан бўлган [61]. Газетада келтирилган маълумотга кўра, ушбу элчилик орқали амир Музаффар бу орқали Бухоро тахти вориси сифатида императордан Саид Абдулаҳадхонни мақуллашини сўраганлиги кўрсатилган [3, 121]. Ўз навбатида император Александр икки маросимда қатнашган Бухоро ва Хива элчилари Оломхожи Юнусга катта олтин медал, Бухоро элчиси Бобобекга ҳамда Хива фуқаролари Воиз Бобо ва Ҳаким боболарга катта кумуш медал мукофотини берган [60]. Бу билан янги ҳукумдор ушбу ўлкалардаги таъсир доирасини ўрнатишга қаратган.

“Туркистон вилоятининг газети”да Бухорога оид хабарлар Хива Хонлигига қараганда кўпроқ нашр этилган. Газета мухбирлари бу ҳудуддаги ҳар бир янгиликдан хабардор бўлган. Бу хусусида ёритиб борилган. Газетанинг 1885 йил 42-сонида амир Музаффарнинг ўлими ҳақида мақола нашр этилган [Саид Музаффархон манғит уруғидан бўлиб ҳижрий 1242 сафар ойининг 5-санасида пайшамба куни туғилган. Ҳижрий 1303 йил сафар ойининг 1-санаси пайшамба куни оламдан ўтган. Амир Саид Насруллоҳдан сўнг тахтга ўтирган. Амир Музаффархон 61 йил умр кўрган бўлиб шундан 27 йили ҳукмронликда ўтган. Туркистон вилоятининг газети. 1885-йил 9-ноябр 42-сон 3-бет].

Амир Музаффардан кейин тахтга 1885 йилнинг 4 ноябрида ўғли Амир Абдулаҳадхон ўтирган [62]. Унинг ҳукмронлик даврида хонликда мис, темир, олтин қазиб чиқариш, телефон линиялари ва темир йўллар қурилиши, савдо фаол ривожлантирилди. Жаҳон бозорида Бухоро коракўл хом ашёсини сотишда 3-ўринни эгаллаган [6, 178].

Абдулаҳадхоннинг тахтга ўтириши муносабати билан янги амирни муборакбод этиш учун Самарқанд шахридан Бухорога Зарафшон музофотининг бошлиғи генерал-маёр Ефимович бошчилигидаги элчилар боради [63]. Ҳатто амирни тахтга ўтказиш ҳам руслар иштирокисиз бўлмаган. Бу даврда амирликда русларнинг таъсири ҳақида Аҳмад Дониш шундай деган эди: “Рус амалдорларининг давлат ишларига аралашуви, ўз манфаатларини ҳимоя қилиши кучайди ва ҳеч кимда уларга қарши чиқиш учун журъат йўқ, эди” [4, 124].

Амир Абдулаҳадхон ҳам ўз навбатида император билан яхши алоқаларни сақлаб қолиш учун элчиси Остонақулбийни Тошкент орқали Петербургга жўнатади, Туркистон генерал-губернатори эса унга қўшиб штабс капитан Асфандиёровни юборган [67]. Мазкур элчини юбориш учун алоҳида машварат ҳам ўтказилган [4, 125]. Остонақулбий Петербургга борганида император Александр 3 билан кўришади ва у Бухоро амирини олмос билан безатилган биринчи даражали “Анна” деб номланган орден нишон, Остонақул девонбегини эса олмос билан безатилган иккинчи даражадаги “Станислаф” ордени билан тақдирлайди [66]. Юқоридаги орден Россия императори Александр 3 га Бухоро юлдузи орденини тақдирлаш эвазига келган эди. Мукофотни Бухорога генерал-маёр, княз Витгенштейн бошчилигидаги махсус элчилар олиб келишган [6, 174].

Бухоронинг янги амири Саид Абдулаҳадхон 1893 йилда илк марораба Москва ва Петербург шаҳарларига борган. У билан бирга ўғли Олимхон ҳам Санкт-Петербургга боради. Амир Абдулаҳадхоннинг ўз ўғлини бу ерга олиб келишдан асосий мақсади ёш Амирни Николайев кадет корпусига ўқишга киритиш эди [6, 180]. Бундан ташқари Бухоронинг бўлғуси амирини императорга кўрсатиш деган эҳтимол ҳам бор. Петербургда император амирни “Александр Невский” номидаги орден билан тақдирлайди [71]. Кейин Москва шахрида келиб чит ва мовуқ ишлаб чиқариладиган фабрикага бориб эгаси Прохоров билан учрашади [69]. 1893 йилнинг 22-февралида Чоржўй орқали Бухорога қайтиб келган [70].

Бухоро амирлиги ҳудудида мировой судлар ташкил қилинганидан сўнг аста секинлик билан бу соҳадаги ишлар империя ҳукуматининг қўлига ўтиши ва кучайтирилишига қаратилган қарорлар қабул қилина бошлаган. Масалан, Бухоро амирлиги ҳудудидаги империя банклари ҳамда миллий аҳоли вакиллари ўртасидаги муносабатни тартибга солиш ҳақида қарор қабул қилинган. Мазкур қарорга кўра юқоридагидек низолар юзага келган вақтда бундай ишларни фақат Бухородаги мировой судьялар ва Самарқанддаги вилоят судлари Туркистонни бошқариш тўғрисидаги низом ҳамда империя ҳукуматининг бошқа қонун ва қарорлари билан амалга оширила бошланган [95]. Бу эса амалда Бухоро амирлиги қонунларига бўйсунмасдан истаганларича савдо ва молия билан шуғулланишни англаатар эди.

Шунга ўхшаш яна бир фармойиш император томонидан берилган бўлиб, унга кўра 1896 йил 1 январдан Бухородаги мировой судьяга ёрдам учун икки ноиблик лавозими жорий қилинган. Уларнинг вазифаси эса қуйидагилардан иборат:

хоҳ империя фуқароси бўлсин, хоҳ бошқа мамлакатлар фуқаролари бўлсин империя қонунларига қарши қаратилган ҳар қандай терговни олиб бориш белгиланган. Агар империя мулклари ва даромадларига қарши жиноятлар аниқланган бўлса уларга қарши тергов қилиш ваколати ҳам берилган. Мазкур ҳолатда жиноятни амалга оширганлар Бухоро фуқароси ёки бошқа мамлакатдан бўлган насроний бўлмаганлар бўлса, мировой судьялар ўз терговларини яқунлаб Бухородаги империя сиёсий агентига топширишлари керак эди.

янги тайинланган икки ноиблар яна бир вазифалари Бухоро ҳудудидаги судьялар томонидан қилинган жиноятларни тафтиш ва таҳқиқ қилади фақат бунда барча ишлар Бухородаги мировой судьянинг розилиги билан қилинган.

Мазкур икки ноибга йилига 5000 рубл ажратилган бўлиб, бу пулларни тўлаш

Туркистон вилоятининг земский собор маҳкамасига юклатилган [94].

Империя ҳукумати Бухорода ўз таъсирини кучайтириш ва ўз тили ва маданиятини ёйиш учун бир неча ишларни амалга оширган бўлиб, булардан бири рус тилида дарс берадиган мактабларни очилиши эди. Газетадаги маълумотга кўра бу мактабнинг очилишига императорнинг ўзи Бухоро амирига илтимос қилган ва амир буни рад эта олмаган. Туркистон генерал-губернатори Барон Верёвский Тошкент шаҳридаги ўқитувчилар семинариясини битирган бир ўқитувчини Бухородаги мактабда дарс бериш учун юборган. Бундан ташқари генерал-губернатор мактаб нозирига буюришича яна бошқа рус тилидан дарс берадиган муаллимларни юборишини сўраган [88]. Бухородаги рус тилида ўқитиладиган мактабларнинг фаолиятини Бухородаги сиёсий агентлик ҳам назорат қилиб турган. Бухоро амири император шарафига миллий халқ вакилларининг фарзандларига рус тили, арифметика ва географиядан дарс берадиган мактабни очган. Бухородаги сиёсий агентликнинг берган маълумотида бу мактабда 13 нафар мусулмон ҳамда 17 нафар яҳудий болалари таълим олиб, уларга Тошкентдаги ўқитувчилар семинарияси битирувчиси Алиаскар Калинин дарс берган [72].

Империя ҳукумати ўз чегаралари ҳамда божхоналар фаолиятини яхшилаш мақсадида 1894 йил 6-июнда давлат кенгаши қарор чиқарган. Қарорнинг асосий мазмуни Туркистонда янги божхоналарни ташкил этиш бўлиб, хусусан, мазкур қарорга кўра Бухорода 1894 йил 15-ноябрда Калиф шаҳрида, 1-декабрда Карки шаҳрида, Чўчқа гузаргоҳда, Паттакесар ва Айвоч мавзеларида янги божхоналар очилган [73]. 1898 йилда эса Туркистоннинг янги генерал-губернатори Духовский Каспий вилоятини Туркистон генерал-губернаторлигига қўшилганлигини бу эса император билан Бухоро амири ўртасида ҳеч қандай муаммо туғдирмаслигини айтган [75]. Бундан ташқари 25 йил давомида фаолият олиб борган Бухоро ва Афғонистон чегараси ҳам империя божхона назоратига олинди [1, 32]. Шу тариқа Бухоро амирлиги ўз божхона тизимидан маҳрум бўлиб, божхона доирасидаги барча ишлар империя ҳукумати назоратига ўтиб кетади. Бу билан Бухоро амирлиги бир йилда амирлик хазинасига келиб тушадиган тахминан икки миллион рубл миқдордаги тушумдан маҳрум бўлди [6, 194].

“Туркистон вилоятининг газети” да Бухоро амирлиги учун тайинланган Россия империясининг сиёсий агенти ҳақида ҳам маълумотлар учрайди. Газетада ёзилишича генерал-губернатор Розенбах Петербургга борганида императорга Бухорода сиёсий агентлик очишни таклиф қилган. Император ҳам сиёсий жиҳатдан ўз мақсадларига мос келганлиги учун савдо ва дўстликни мустаҳкамлаш баҳонасида бу таклифга рози бўлган [64]. Лекин бунга қадар ҳам сиёсий агентлик очилиши учун ҳаракатлар бўлган. Туркистон генерал-губернатори 1885 йил июн ойида Россия ҳарбий вазири номига хат йўллаб, унда 1873 йилги шартнома шартларини ҳаётга татбиқ, этиш мақсадида, Тошкентда Бухоро Амирлиги учун элчихона очишга бино бериш, унинг ўрнига Амир бегараз манфаат асосида Амирлик пойтахтида Россия дипломатик агенти фаолияти учун бино ажратишга келишилганлигини инobatга олган холда уни амалга оширилишига рухсат беришни сўрайди. Мана шу тариқа ўзаро ёзишмалар ва ҳаракатлар натижасида Бухоро Амирлигида 1886 йил Александр 3 нинг фармони билан Рус агентлиги очилишига эришилди [6, 188]. Бу ном Россия империяси наздида вассалдан юқори лекин мустақил ҳукмдордан паст эканлигини кўрсатган [8, 401].

Империя ҳукумати Бухородаги ушбу тузилмага катта эътибор билан қараган. Сиёсий агентнинг ҳуқуқи ва вазифалари тўғрисида низомнинг кейинчалик шахсан подшоҳ, Николай II томонидан 1903 йил 5-майда имзоланишининг ўзи Бухорода ташкил этилган сиёсий агентликнинг чор Россияси сиёсий ҳаётида қай тарздаги аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади [6, 189].

Сиёсий агентга: Помирдаги Шуғнон, Рушон, Вахон уездлари устидан назорат

ўрнатиш; Афғонистон чегарасини назорат қилиш; амирликнинг рус аҳоли пунктларида газета ва театр томошаларини цензура қилиш; Бухородаги насронийларга ҳомийлик қилиш; Зарафшон дарёси сувини тақсимлаш; амирликдаги рус ва бухоролик фуқаролар устидан судьялик қилиш каби ваколатлар берилган [7, 46]. Умуман олганда Бухородаги рус тадбиркорлари ва фуқароларининг манфаатларини ҳимоя қилиш учун кенг ваколатлар берилган.

Сиёсий агентлик ташкил қилинганидан сўнг Туркистон генерал-губернаторининг 1886 йил 25-феврал 16-рақамли фармойиши билан ўз девонхонасида хорижий масалалар билан шуғулланувчи камер-юнкер, надворний советник Чориков Россия империясининг Бухородаги сиёсий агентликни бошлиғи этиб тайинланади [92].

Газетада янги тайинланган сиёсий агентни Бухорода кутиб олиниши ҳам алоҳида тасвирланган. Чориков Бухорога иззат икром билан кириб келган. Бухоро ҳукумати унинг яхши кутиб олиниши учун катта сай-ҳаракат қилган. Ҳаттоки, Бухоро амири ўзи юрадиган рус аравасини сиёсий агентни кутиб олиш учун Каттакўрғон шаҳрига юборган. Қисқача қилиб айтганда сиёсий агентни кутиб олиш учун Бухоро амиридан бошқа ҳамма чиққан дейишимиз мумкин. Дастлабги пайтларда сиёсий агент Бухоро шаҳрида туриб фаолият олиб борган бўлса кейинроқ темир йўл қурилганидан сўнг темир йўл бекатига яқин жойга яъни Когонга кўчиб ўтган [65]. Бухоро амири сиёсий агент учун Бухоро шаҳридаги яхши бинолардан бири бўшатилиб берилиб амир хазинаси ҳисобидан янги бино қулғунига қадар Бухорода фаолият кўрсатган [3, 126].

1890 йилда Россия империясининг Бухородаги сиёсий агенти алмашди. Бу сафар лавозимга Лессар тайинланади. У 1890 йил 30-июнда Бухоро шаҳрига кириб келиб ўз вазифасини бажара бошлайди [68].

Бухородаги сиёсий агентликни яна бир вазифаларидан бири, Бухоро амирининг империя ҳукуматига қилган инъомларни олиш ва марказий ҳукуматга етказиш эди. Масалан, 1898 йилда Бухоро амири сиёсий агентга 1800 сўм миқдорда пул берган. Ундан 200 сўми Андижонда содир бўлган халқ ҳаракатидан сўнг яраланган ва вафот этган рус аскарлари ва уларнинг оилалари учун бўлса, 600 сўми Бухорода ўлдирилган Татаринов номли қоровулнинг хотини ва ёш болаларига берилган [76].

1895 йилда Лессар Петербург шаҳрига чақирилганидан сўнг, унинг ўрнига коллажийский советник Игнатев тайинланган. Игнатев бу вазифада 7 йил ишлаган ва бетоблиги сабабли 1902 йилда вафот этган [74]. Империя ҳукумати бу сафар мазкур лавозимга Яков Яковлейевич Лутшни тайинлаган [77]. 1913 йилда Лутш ўрнига тайинланган Сомовни ўрнига Алесей Константинович Беляйев тайинланди [85]. Умуман олганда сиёсий агентнинг фаолияти газетада батафсил ёритилмаган. Баъзи масалалар бўйича тўлиқ бўлмаган маълумотлар бор.

Жаҳон сиёсий майдонида Россия Япония билан узоқ шарқда уруш бошлаган. Шу муносабати билан Россиядаги иқтисодий жараён ва ижтимоий ҳолатда чуқур ўзгаришлар юз беради. Иқтисодий жиҳатдан танг аҳволда қолган империя ўз аскарлари учун таъминотни етарлича амалга ошира олмайди шунинг учун ўз қўл остидаги мустамлакалардан пул ундира бошлайдилар. Лекин газетада бу маълумотларни мустамлака давлат ҳукмдорларининг ўз ихтиёрлари билан амалга ошираётганлиги ёзилади. Масалан, Бухоро амири дастлаб Япония билан урушда рус аскарларига ёрдам учун 1904 йил 4-февралда 1 лак сўм миқдорда пул юборган бўлса, амирнинг валеаҳди Саид Миролим тўра 10.000 сўм ҳадия берган [79]. Бундан ташқари рус армияси флотини яхшилаш учун ҳам 1 миллион сўм миқдорда ҳадия юборган [80]. Бу маълумотни Россия давлат ҳарбий тарих архиви маълумоти асосида ёзилган Р. Холиқованинг “Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида” асари ҳам тасдиқлайди [6, 179]. Газетада ёзилишича Бухородан ташқари империя таркибига кирувчи бошқа худудлардан ҳам ўз ихтиёрлари билан пул йиғилаётгани ҳақида ҳам маълумот бор. Аслида иқтисодий жиҳатдан қийналаётган,

ишлаб чиқариш ва саноат ҳали ривожланмаган ҳудудларни ўз ихтиёрлари билан ёрдам берганлиги ҳақиқатдан йироқ. Бу империя ҳукуматининг тазиқи остида ҳар бир ҳудуд бундай ҳадияларни қилганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас.

Олдинлари Бухородан элчи келганлиги икки қаторли хабар билан чекланган бўлса, Бухоро амирининг юқоридаги инъомларидан кейин “Туркистон вилоятининг газети” да нисбатан Бухоро элчиларининг келишига оид хабарлар кўпайиб улар ҳақида батафсилроқ тўхтала бошланган. Лекин элчиликнинг туб мақсади очиқланмаган. Масалан, 5-декабрда Бухоронинг элчилари Остонакул кўшбеги, Раҳмоналибий ва Ғулом Хидирбийлар Тошкент шаҳрига келганликлари алоҳида хабар сифатида, уларнинг Тошкентни эски Шаҳар қисмига борганликлари яна алоҳида мақола сифатида газетадан жами 2 бет ажратилади [78].

Бухоро амирининг ҳадиялари шу билан тўхтаб қолмаган Манчжуриядаги аскарларга ёрдам учун ҳам 1905 йилда амир томонидан 30.000 сўм, валиаҳд Саид Миролим тўра номидан 10.000 сўм ҳадия қилинади. Мазкур пуллар Бухоро элчиси Остонакул кўшбеги орқали Тошкент шаҳрига юборилган [81].

Мазкур даврда империяда Бухоро амирининг обрўси кўтарилганлигини ҳам кўришимиз мумкин. Жумладан, 1905 йилда Бухоро амирининг номи билан аталувчи крайсер кема қурилиб сувга тушурилганлиги ҳақида маълумот бор [83]. 1905 йил Бухоро амирининг Петербургга саёҳати олдида Тошкент шаҳрида ярадор аскарлар учун санитарний пойездда керакли дори дармонлар ҳамда 4.000 сўм ҳадия берган [82]. Туркия билан бўлган урушлар ҳамда биринчи жаҳон урушида Россия империясининг иштирок этиши натижасида яна мустамлака ҳудудлари империяни моддий жиҳатдан қўллаш вазифаси юкланган. Шунинг учун ҳадиялар буюм ва пул кўринишида берила бошланди. Бу жараёнда ҳам Бухоро амираи четда турмай ўз “фаоллиги” ни кўрсатган. Бу сафар Ялтада жойлашган касалхонага 5.000 сўм ҳадия берган. Бундан ташқари амир яраланган аскарларни даволаш учун Ялтадаги ўз боғини ҳам фойдаланиш учун берган [84].

Бухоро амирининг кейин ҳадияси жуда катта миқдорни ташкил қилиб бу пуллар ҳам яраланган аскарларни даволаш учун деб берилган. Унинг миқдори 1 миллион сўмни ташкил қилиб, бу пулларни Туркистон генерал-губернаторига юборган [86]. Ушбу пуллар амир хазинасидан чиққан эмас, бу пайтда амирнинг халққа нисбатан солиқ сиёсати кучайди, чунки Амир Олимхон Россия империясига қарам давлат сифатида урушни молиялаштиришда қатнашиши керак эди. Натижада амирлик уруш йилларида империя хазинасига бир неча миллион рубл миқдорида маблағ беришга мажбур бўлган [2, 24].

1915 йил 30-декабрда Бухоро амираи номига Николай II дан ёрлик чиқарилади. Николай II ўз мактубида: “Уруш бошланиши билан жаноб ҳазрат (Амир Олимхон – Д.М.) бу борада алоҳида сай-ҳаракатларни билдирдилар, уруш эҳтиёжларига катта аҳамият қаратдилар, катта хайр-эҳсонлар қилдилар ва русларнинг турли тадбирларида хайрихоҳлик кўрсатдилар”, деб ёзган эди. Шунингдек Николай II амирни генерал-лейтинант унвонини бериб, ўзининг генерал-адютанти этиб тайинлайди [2, 24].

Биринчи жаҳон уруши 1916 йилда ўзнинг энг қизғин палласига кирган пайтда Россиянинг иқтисодиёти ҳам чуқур инқирозга ботди. Ижтимоий муаммолар ҳам қайтадан кўтарила бошлади. Натижада ҳукумат урушни давом эттириш учун пулга муҳтожлиги сезилганлиги учун яна эски усулдан фойдаланилди. Бу сафар ҳам Бухоро амираи мазкур чақириққа ўз пуллари билан жавоб қайтарди. Бухоро амираи 1916 йилнинг декабр ва сентябр ойида 1 миллиондан 2 миллион сўм хайрия қилган [87]. Мана шу хизматлари учун Николай II Амир Олимхонни 1916 йилда “Александр Невский” ордени билан тақдирлаган [2, 24]. Кейинроқ Амир Олимхонга “Александровский” номли орден ҳам олган [89]. Мазкур орден ва кимматбаҳо буюмлар маълум бир мақсадга эришиш ёки

амирнинг империя учун қилган хизматига “ҳақ” сифатида берилган дейиш мумкин.

Бухоро амири ташқи ва ички сиёсатда деярли мустақил эмас эди. Бу фикрга далили сифатида Бухоро амирининг саёҳатларини келтиришимиз мумкин. Давлат бошқарувини четга суриб саёҳатлар амалга оширилган бўлса демак ё бошқарув йўқ ёки давлат йўқ.

Бухоро амирларининг сафарлари айниқса амир Абдулаҳад даврида кучайган бўлиб, амир Олимхон даврида ҳам давом этган. Мазкур саёҳатларни ташкил этиш учун икки хил сабаб бўлган. Биринчидан, Бухоро амирлари Россия императорининг таклифи билан бирон бир муҳим маросимларда қатнашиш, орден ва мукофотлар билан тақдирлаш ёки муҳим масалаларни муҳокама қилиш учун чақирилган бўлса, иккинчидан, амирларнинг соғлиғини тиклаш ва дам олиш мақсадида Россиянинг ички шаҳарлари айниқса Ялтага уюштирилган саёҳатлардир. Юқорида кўрсатилган сабаблардан иккинчиси жуда ҳам кўп уюштирилган [71].

Юқорида баён этилган саёҳатлар 1913 йилгача деярли тўхтовсиз давом этган. Биринчи жаҳон урушининг бошланишидан сўнг бундай саёҳатлар деярли амалга оширилмаган.

Хулоса қилиб айтганда, Бухоронинг мустамлака шароитида Туркистон генерал-губернатори билан алоқалари “Туркистон вилоятининг газети” да кенг ёритилган. Газета маълумотларида империя ҳукумати ўзини Бухорога ғамхўр сифатида кўрсатиб Бухорони қарздор сифатида тасвирлайди ва шу ғояни миллий халқ вакилларига сингдиришга интиланган. Россия империяси наздида эса Бухоро рус бўлиши керак деган ғоя бўлиб, ўлкадаги бошқаруви орқали амирни онгида ҳам шу фикрни сингдиришга интиланганлар. Шунинг учун ҳам Бухоро амирлари халқаро кучнинг ягона таянчи ва мустақиллик ҳимоячиси бўлган армияни унутдилар. Давлатчилик асослари ҳақидаги тушунчаларга эътиборсизлик билан қарадилар. Натижада мустамлака ҳукуматининг тазйиқи билан иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан империя назоратида бўлиб, уларнинг сиёсий найранглари “яхши” натижа кўрсата бошлаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. С-Петербург. 1911. С. 32.
2. Рябинский А. Царская Россия и Бухара в эпоху империализма. Историк марксист. 1941. №4. С. 24.
3. Шубинский И.И. Очерки Бухары. Исторический вестник. Историко-литературный журнал. Том XLIX. С-Петербург. 1892. С. 121.
4. Аҳмад Дониш. Рисола ёхуд манғитлар хонадони салтанатининг қисқача тарихи. Тошкент. 2014. 125-бет.
5. Хакимова К.З. Крестьянство Бухарского эмирата в конце XIX – начале XX в. Ташкент. 1991. С. 6.
6. Холикова Р. Россия-Бухоро: тарих чорраҳасида (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари). Тошкент. 2005. 178-бет.
7. Тухтаметов Т.Г. Русско-Бухарские отношения в конце XIX – начале XX в. победа Бухарской народной революции. Ташкент. 1966. С. 29.
8. История народов Узбекистана. Том 2. Ташкент. 1947. С. 239.
9. “Туркистон вилоятининг газети”. 1870 йил 17-ноябр.
10. “Туркистон вилоятининг газети”. 1870 йил 7-декабр.
11. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 14-апрел.
12. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 15-январ.
13. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 19-июл.
14. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 21-май.
15. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 23-апрел.
16. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 26-июл.
17. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 26-октябр.

18. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 26-январ.
19. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 27-ноябр.
20. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 27-сентябр.
21. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 27-феврал.
22. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 29-декабр.
23. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 7-июл.
24. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 9-август.
25. “Туркистон вилоятининг газети”. 1872 йил 15-декабр.
26. “Туркистон вилоятининг газети”. 1872 йил 28-апрел.
27. “Туркистон вилоятининг газети”. 1872 йил 5-июл.
28. “Туркистон вилоятининг газети”. 1873 йил 10-май.
29. “Туркистон вилоятининг газети”. 1873 йил 19-апрел.
30. “Туркистон вилоятининг газети”. 1873 йил 27-апрел.
31. “Туркистон вилоятининг газети”. 1873 йил 30-декабр.
32. “Туркистон вилоятининг газети”. 1873 йил 30-октябр.
33. “Туркистон вилоятининг газети”. 1874 йил 10-феврал.
34. “Туркистон вилоятининг газети”. 1874 йил 15-апрел.
35. “Туркистон вилоятининг газети”. 1874 йил 16-май.
36. “Туркистон вилоятининг газети”. 1874 йил 30-апрел.
37. “Туркистон вилоятининг газети”. 1874 йил 31-май.
38. “Туркистон вилоятининг газети”. 1875 йил 16-июн.
39. “Туркистон вилоятининг газети”. 1875 йил 27-июн.
40. “Туркистон вилоятининг газети”. 1875 йил 29-январ.
41. “Туркистон вилоятининг газети”. 1876 йил 10-август.
42. “Туркистон вилоятининг газети”. 1876 йил 10-март.
43. “Туркистон вилоятининг газети”. 1876 йил 12-январ.
44. “Туркистон вилоятининг газети”. 1876 йил 16-феврал.
45. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 11-апрел.
46. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 12-декабр.
47. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 15-сентябр.
48. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 18-август.
49. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 25-ноябр.
50. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 2-июл.
51. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 2-сентябр.
52. “Туркистон вилоятининг газети”. 1877 йил 4-апрел.
53. “Туркистон вилоятининг газети”. 1878 йил 14-декабр.
54. “Туркистон вилоятининг газети”. 1878 йил 29-апрел.
55. “Туркистон вилоятининг газети”. 1879 йил 10-апрел.
56. “Туркистон вилоятининг газети”. 1879 йил 22-декабр.
57. “Туркистон вилоятининг газети”. 1880 йил 14-март.
58. “Туркистон вилоятининг газети”. 1881 йил 14-феврал.
59. “Туркистон вилоятининг газети”. 1882 йил 25-октябр.
60. “Туркистон вилоятининг газети”. 1883 йил 1-декабр.
61. “Туркистон вилоятининг газети”. 1883 йил 28-март.
62. “Туркистон вилоятининг газети”. 1885-йил 16-ноябр.
63. “Туркистон вилоятининг газети”. 1885-йил 30-ноябр.
64. “Туркистон вилоятининг газети”. 1886-йил 11-январ.
65. “Туркистон вилоятининг газети”. 1886-йил 18-октябр.
66. “Туркистон вилоятининг газети”. 1886-йил 22-март.
67. “Туркистон вилоятининг газети”. 1886-йил 25-январ.

68. “Туркистон вилоятининг газети”. 1890 йил 7-июл.
69. “Туркистон вилоятининг газети”. 1893 йил 23-январ.
70. “Туркистон вилоятининг газети”. 1893 йил 27-феврал.
71. “Туркистон вилоятининг газети”. 1893 йил 3-феврал.
72. “Туркистон вилоятининг газети”. 1894 йил 21-декабр.
73. “Туркистон вилоятининг газети”. 1895 йил 11-январ.
74. “Туркистон вилоятининг газети”. 1895 йил 9-август.
75. “Туркистон вилоятининг газети”. 1898 йил 15-июн.
76. “Туркистон вилоятининг газети”. 1898 йил 7-сентябр.
77. “Туркистон вилоятининг газети”. 1902 йил 12-март.
78. “Туркистон вилоятининг газети”. 1904 йил 11-декабр.
79. “Туркистон вилоятининг газети”. 1904 йил 20-феврал.
80. “Туркистон вилоятининг газети”. 1904 йил 22-апрел.
81. “Туркистон вилоятининг газети”. 1905 йил 1-январ.
82. “Туркистон вилоятининг газети”. 1905 йил 25-июн.
83. “Туркистон вилоятининг газети”. 1905 йил 29-январ.
84. “Туркистон вилоятининг газети”. 1913 йил 11-сентябр.
85. “Туркистон вилоятининг газети”. 1913 йил 14-сентябр.
86. “Туркистон вилоятининг газети”. 1914 йил 13-ноябр.
87. “Туркистон вилоятининг газети”. 1916 йил 1-январ; ўша газета. 1916 йил 14-сентябр.
88. Бухорои шарифнинг раияларининг фарзандлари руссия забони ҳам хатларини ўрганмаги учун Бухоро шахрида барпо бўладурғон мактабхона хусусида. “Туркистон вилоятининг газети”. 1894 йил 3-сентябр.
89. Высочайшая награда эмиру Бухарскому. “Туркистон вилоятининг газети”. 1916 йил 18-сентябр.
90. Китоб билан Шахрисабзни олғон хабари. “Туркистон вилоятининг газети”. 1870 йил 24-сентябр.
91. Самарқанд шахридан келган хабар. “Туркистон вилоятининг газети”. 1876 йил 10-август.
92. Туркистон генерал губернаторининг фармойиши. Туркистон вилоятининг газети. 1886-йил 7-март.
93. Уструвий тўрани Бухороға қилғон сафари тўғрисида. “Туркистон вилоятининг газети”. 1871 йил 26-июл.
94. Фармойиши олий. “Туркистон вилоятининг газети”. 1896 йил 15-март.
95. Фармойиши олийлар. “Туркистон вилоятининг газети”. 1894 йил 26-август.

ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ РАБОТА- ГАРАНТ РАЗВИТИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА СТУДЕНТОВ

Ортиков Ойбек Рустамович,

преподаватель кафедры Педагогике Бухарского государственного университета

Аннотация: в статье рассматриваются духовно-просветительская деятельность, событийное влияние на сознание студентов и молодежи, духовно-нравственные качества, идеологические мнения, его развития, его проявление как духовной пищи в идеологическом иммунитете, виды, формы, методы и средства мероприятий, процессы и их осуществления.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что в настоящее время духовно-просветительская работа- находит широкое применение в народной педагогике, и в высших учебных заведениях.

Целью статьи является показать основные функции духовно-просветительской работы и технологии, ее особенности.

Ключевые слова: Духовность, просвещение, деятельность, образование, гражданское общество, морально-интеллектуальный потенциал, зрелое поколение, социокультурная жизнь.

MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLAR -TALABALARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI RIVOJLANTIRISHNING KAFOLATI

Ortikov Oybek Rustamovich

Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada ma'naviy-ma'rifiy ishlar, tadbirlarning talaba-yoshlar ongiga ta'siri, ma'naviy-axloqiy sifatleri, mafkuraviy xususiyatlarning rivojlanishi, mafkuraviy immunitetining ma'naviy ozuqa sifatida namayon bo'lishi, tadbirlarning turlari, shakllari, metod va vositalari, ularni amalga oshirish jarayonlari haqida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Tayanch atamalar: Ma'naviyat, ma'rifat, tadbirlar, tarbiya, fuqarolik jamiyati, axloqiy va intellektual salohiyat, barkmol avlod, ijtimoiy-madaniy hayot.

SPIRITUAL AND EDUCATIONAL WORK IS THE GUARANTOR OF THE DEVELOPMENT OF IDEOLOGICAL IMMUNITY OF STUDENTS

Ortikov Oybek Rustamovich,

Lecturer of the Department of Pedagogy of Bukhara State University

Abstract: the article discusses spiritual and educational activities, event-based influence on the consciousness of students and youth, spiritual and moral qualities, ideological opinions, its development, its manifestation as spiritual food in ideological immunity, types, forms, methods and means of events, processes and their implementation.

The relevance of this topic is due to the fact that currently spiritual and educational work is widely used in folk pedagogy, and in higher educational institutions.

The purpose of the article is to show the main functions of spiritual and educational work and technology, its features.

Введение. Сегодня актуален вопрос воспитания и взросления студенческой молодежи на фоне духовных реформ. В условиях нового Узбекистана проводится широкомасштабная работа в рамках построения правового демократического государства, гражданского общества. В центре этих реформ-воспитание молодежи в духе высокой ответственности

перед нынешним и будущими поколениями в построении гуманного демократического государства, открытого и справедливого общества, в котором человек, его жизнь, свобода, честь и достоинство являются высшей ценностью[1], патриотизма, уважения к национальным традициям и ценностям, воспитание духовно зрелого и физически здорового гармонично развитого поколения. Взрослый должен защищать свои права и интересы[3] с целью формирования личности и ее гармоничного образа. Поэтапно ведется работа по всестороннему совершенствованию личности, повышению ее духовно – нравственного и интеллектуального потенциала в соответствии с мировыми стандартами, особенно по формированию будущих специалистов высшего образования как разносторонне развитых людей.

Мировоззрение нашего общества, вооруженного эффективностью реформ, проводимых во всех сферах, возрождением народной духовности, изучением нашего богатого исторического наследия, развитием культуры и искусства, науки, образования, достижениями современной науки и техники, всесторонне развитое на основе конкретного целенаправленного и социально-исторического опыта, вооруженное сознательными, духовно-нравственными ценностями[2], вес духовно-просветительской работы, также чрезвычайно важен для подготовки квалифицированных специалистов.

Анализ литературы: поскольку духовно-просветительская работа является многогранным социокультурным процессом, она связана практически со всеми сферами жизни. Прежде всего, он связан с трудовой деятельностью и досугом людей.

Идея воспитания человека с высокими духовно-нравственными качествами издавна была заветной мечтой нашего народа, неотъемлемой частью его духовности. Вопрос формирования у молодежи идеологического иммунитета, его трансформации, обеспечения того, чтобы они шли по направлению, по правильному пути, считался актуальным во все времена.

Поэтому в нашем обновляющемся обществе все большее значение приобретают национальные программы воспитания кадров, особенно коренная реформа образовательно-воспитательного процесса, эффективное использование национальных, общечеловеческих ценностей в образовательном процессе. Свободное гражданское общество может построить только духовно совершенная, доброжелательная к добрым идеям студенческая молодежь, служащая будущему народа.

Важно удовлетворять духовные потребности учащейся молодежи, обучать и воспитывать на основе национальных традиций, развивать детей народа как высокоэффективных, образованных, пропагандирующих национальную идеологию, воспитывать их как талантливых педагогов.

Поскольку у узбекского народа есть национальные ценности, они считаются основой духовности. Под национальными ценностями в первую очередь признаются такие качества, как уважение к родителям, чистота, благословение в движении, национальный язык, религиозная терпимость, свобода слова, слово-(lafz) (выполняющий обещанного), дружелюбие, гостеприимство и согласие. А также такие принципы, как приверженность идеям творчества, высокая ответственность, социальная справедливость, гуманизм, национальная гармония, традиции и обычаи нашего народа, многообразие и свобода идеологий, социальная справедливость, равенство граждан перед законом, свобода совести, справедливый труд формируются в системе национальных братств, духовно-просветительской работы. (Рис. 1)

От идеи «национального возрождения — к идеям национальному подъёму» направлена на превращение здорового мировоззрения и творчества в общенациональную идею, обеспечение преемственности духовного воспитания в семье, образовательных организациях и махаллях, научную организацию работы в пропагандистско-агитационном и воспитательном направлении, повышение эффективности исследовательской работы в этой области, укрепление стабильности социально-духовной среды, создание системы воспитания, направленной на формирование здорового мировоззрения и творчества в обществе, ликвидация таких пороков, как пренебрежение семейным ценностям, традициям, обычаям, безответственность к воспитанию молодежи, повышение культуры использования интернета, всемирной информационной сети, укрепление идеологического иммунитета к идейным и информационным атакам, совершенствование всех видов культуры, литературы, кино, театра, музыки и искусства, издательско-полиграфической продукции, духовно-нравственных критериев в средствах массовой информации, национальных и общечеловеческих ценностей. Достижение приоритета ценностей, систематическое изучение геополитических и идеологических процессов, а также эффективная идеологическая борьба против терроризма, экстремизма, фанатизма, торговли людьми, наркобизнеса и других опасных угроз служат для обеспечения международного сотрудничества, а также жизнеспособной реализации установленных принципов в этой области. [4].

В настоящее время на педагогов возлагается ответственность за систематическое информирование подрастающего поколения о сложной политической, идеологической борьбе, происходящей в мире, формирование осознанного отношения к происходящим в мире и в нашей среде событиям, организацию воспитания, направленного на глубокое понимание и защиту в них сущности наших национальных интересов.

Работа по формированию и пропаганде идеологического иммунитета в содержании духовно-просветительской деятельности была поручена нашему президенту Ш.М. Мирзиязеву, как отметил глава государства: «еще один вопрос, который никогда не теряет свою актуальность и значимость для нас, - это задача воспитания наших детей как самостоятельных, по-настоящему патриотичных людей с твердой жизненной позицией,

овладевших современными знаниями и профессией.»[8,123-b]. Не секрет, что воспитание молодежи, спортивная деятельность, повышение интеллектуального потенциала, формирование культуры чтения, воспитание молодежи образованной, воспитанной с широким кругозором, содействие к развитию общества и многое другое рассматриваются как основные вопросы политики нашего государства. Ведь наш глава Ш.М. Мирзиёев говорил что: «дальнейшее повышение интереса молодежи путем повышения культуры к чтению научных и научно-популярных книг, в том числе электронных, использования правовых, экологических, медицинских и информационно-коммуникационных технологий, формирование у них стойкого иммунитета к различным идеологическим угрозам, в частности, религиозному экстремизму, терроризму,» массовой культуры другим чуждым идеям» организует духовно-нравственное содержание воспитательной работы. [5]

Обсуждение. В то время как воспитание студентов гарантирует добровольцев, толерантных, трудолюбивых, чистых, честных, щедрых, добросовестных, волевых, целеустремленных, что они будут самыми передовыми людьми в обществе, плохие качества, такие как жадность, алчность, тщеславие, низость, клевета, предательство, ложь, безнравственность, разрушают их жизнь. Поэтому мы всегда должны помнить, что программа и направление духовно-просветительской и идеологическо-пропагандистской работы являются чрезвычайно важными вопросами таких как: какие указания и руководства?, на каком плане?, на каком уровне?, кем проводится? и т.п. Как сказал один из просветителей Джадидского направления, Абдулла Авлани : « Это наука, которая призывает людей к добру и отговаривает от зла. Книга, в которой на примерах и доказательствах излагается добро добрых поступков и зло плохих поступков, называется моралью. Те, которые читают и практикуют знание нравственности, знают, кто он, что творил для своего Господа и что творил на земле. Человек если не знает науки, ученого, хороших людей, хороших вещей, ценности, ценности хороших поступков, то он не знает себя. Тот, кто усердствует в исправлении своей вины и исповедует ее, - он истинная оценка и милосердный человек.

Сегодня вопрос воспитания молодежи с полностью сформированным идеологическим иммунитетом более подробно освещен в следующем модуле содержание усилий, предпринимаемых в системе образования в критический условиях нынешнего периода.

Идеологический иммунитет проявляется в особенностях самосознания, проявлении национальной гордости. Главная идея идеологии это Свободная и процветающая Родина.

Основные идеи построения свободной и благополучной процветающей жизни и ее реализации:

- а) земной покой,
- б) процветание Родины,
- в) общественное благосостояние,
- г) совершенный человек,
- д) социальное сотрудничество,
- е) межэтническая гармония,
- ж) отражается на религиозной терпимости.

” Идеологический иммунитет - это рука об руку в воспитании духовно совершенного, волевого, верующего человека в целом, в воспитании молодежи, способной противостоять идеологическим инициативам любого реакционного, деструктивного характера « [13,160-В].

Известно, что для профилактики любого заболевания в первую очередь в организме человека вырабатывается иммунитет к нему. Нам также необходимо найти в сердцах наших детей здоровое отношение к Родине, нашей богатой истории, священной религии наших предков, укрепить, так сказать, их идеологический иммунитет.

Отсюда идейный иммунитет - духовное единство государства и нации, выступающее в роли идейного щита, защищающего их духовное здоровье. Фактически, факторы защиты организма от инфекционных агентов и других посторонних веществ делятся на три вида по своей природе:

1. Филогенетический иммунитет-это защитная резистентность, которая передается из поколения в поколение по анатомическому и физиологическому признаку. При этом организм становится устойчивым к инфекциям.

2. Врожденный иммунитет (видоспецифический, естественный), относительно устойчивый, имеет наследственный характер.

3. Приобретенный иммунитет-иммунитет, который приобрел человек в течение жизни. Это не проявляется само по себе. Для его проявления должно быть внутреннее или внешнее идейное влияние[11,95-В].

Результаты. По типу идеологии делятся на созидательные и деструктивные. Созидательной идеологией называют взгляды, основанные на идеях высоких целей, сформулированные на идеях свободы, независимости, мира, сотрудничества, служащие благородным целям, способные дать толчок общественно-экономическому прогрессу, поднять духовность и побудить людей к великим делам.

Идеологии, сформировавшиеся на основе идей единоличного господства, дестабилизации, агрессии, экстремизма, фанатизма, осложняющие нации и народы, противоречащие понятиям свободы, независимости, мира, называются дестабилизирующими идеологиями.

На протяжении всей истории человечества существовало множество идеологий. Идеологические лидеры, мыслители и деятели разных народов и общественных сил разработали идеологические доктрины и программы, исходя из собственных интересов и целей. Идеология, основанная на высоких целях, созидательных идеях, стимулирует общественно-экономический прогресс, возвышает духовность, мобилизует людей на славные дела. Рассмотрим эту проблему более подробно. На рисунке 2 представлен вид воспитательного проекта:

Искоренение таких пороков, унаследованных за прошедший период от старого режима, дискриминация и пренебрежение национальными интересами в отношении нашей страны, восстановление наших прежних ценностей, религиозной веры, установление исторической справедливости в нашей жизни, духовный подъем нашего народа на пути построения нового общества являются решающими критериями в достижении поставленных перед нами благородных целей и, таким образом, как основание важно отметить, что ведение просвещения всегда было для нас приоритетом и до сих пор находится в центре нашего внимания. По воспоминаниям Амира Тимура в

“записках Амира Тимура”: «Работа, хотя и скрывается за рамками судьбы, но окончание работы, совет умных и бдительных людей - она хочет изучать события и должна знать свое мнение» [10, п. 20].

С целью толкования слова идеологический иммунитет, если трактовать понятие Родина как чувство, то в содержании этого термина непосредственно проявляется идеологический иммунитет. В душе человека естественно рождается чувство любви к Родине. То есть по мере того, как человек осознает свою идентичность, узнает свою родословную, в его сердце укореняется и возвышается чувство любви к Родине. Чем глубже этот корень, тем безграничнее будет любовь к Земле, на которой он родился и вырос. Родина – это место, где проливалась пуповинная кровь, то есть это то место в которой мы родились. Родина-это земля, где мы живем вместе с родителями, родственниками и друзьями. Земля, на которой остались следы наших предков. Земля наших предков, жемчужина нашего сердца.

Родина- Ваш город и село. Любовь, мечта, радость и будущее человека неразрывно связаны с его Родиной. Священное слово “Родина” соседствует со святым словом “мать”. Потому что Родина такая же единственная, как и мать. ” Ватан « - арабское слово, означающее родная земля. Мы видели в фильмах, как люди, которые по разным причинам долгое время находились за границей и возвращались домой, становились на колени после выхода из самолета или поезда, целовали землю своей Родины и протерли землю в глаза. Увидев их любовь к Родине, понимаем что Родина священна. Любовь к Родине возникает и развивается в теле каждого человека, она дана от Бога с целью реализации в образовании и воспитании, которое дается с детства и формируется на протяжении всей жизни. В процессе обучения и воспитания возникает и формируется мысль, идея, идеология. Роль идеологического иммунитета в развитии любви к Родине-неоценимы.

Вывод. Таким образом, идеологический иммунитет проявляется в религиозной толерантности, вере, любви к Родине, интернационализме, любви к жизни, согражданам, верности Родине Узбекского народа. Воспитание у учащихся идеологического иммунитета, способного бороться с опасностями, угрозами, любыми негативными воздействиями, направленными на искоренение духовности, требует формирования у них крепких сильных личностей.

В связи с этим целесообразно использовать все возможности по формированию чувства высоких духовно-нравственных качеств, в том числе идеологического иммунитета, путем дальнейшего совершенствования продуктивной духовно-просветительской работы на местах, особенно в образовательных учреждениях. В развитии у учащихся устойчивых идеалов важное значение приобретает верность идеологическим воззрениям, идеям, сформировавшимся в прошлом, ценностях и традициях народа, научному наследию предков.

Список используемой литературы:

1. Конституция Республики Узбекистан.-Т.: Узбекистан. 2023 г.
2. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» - т.:” Узбекистан», 23 сентября 2020 г.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан № пр-4307 «О дополнительных мерах по повышению эффективности духовно-просветительской работы». 03.05.2019
4. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-5040 «О мерах по коренному совершенствованию системы духовно-просветительской работы» от 26.03.2021
5. Указ Президента Республики Узбекистан от 5.07.2017 № ПФ-5106 ” О повышении эффективности государственной молодежной политики и поддержке деятельности

Союза Молодежи Узбекистана»

6. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2017 y., - 592 b
7. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
8. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz T.: O‘zbekiston, 2017. 488 b.
9. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq (Matn) / A. Avloniy/ - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. - 96 b.
10. Amir Temur. Temur tuzuklari. T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 184 b.
11. Amonov M. Talabalarni ijtimoiy-pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayoni pedagogik muammo sifatida //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 36. – №. 36. Шарипова С. Х. Технология проблемного обучения как средство и путь саморазвития студентов //ta‘lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 112-116.
12. Sharipova S. H. Technology of Problem Learning as a Tool for the Development of Students’ Independent Work //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 129-130.
13. Sharipova S. Mastery of the teacher-garant of stable development //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – С. 269-272. Ortiqov O. R. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar jarayonida mafkuraviy immunitetni rivojlantirish texnologiyalari (oliy ta’lim mussasalari misolida) //Экономика и социум. – 2022. – №. 3-2 (94). – С. 1130-1135.
14. Ortiqov O. R. Imom Abu Homid G‘azzoliyning ma’naviy-axloqiy qarashlari // Экономика и социум. – 2023. – №. 3-2 (106). – С. 231-234.

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

O'ZBEK TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHDA TINGLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Abdurasulov Qobiljon Qodirjon o'g'li
tayanch doktorant Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya. Nutqni idrok etishda tinglab tushunish jarayoni juda muhim hisoblanadi. Til o'qitishda tinglab tushunish ko'nimmasini shakllantirishga oid yondashuvlar tahlili berilgan bo'lib, tinglab tushunish ko'nikmasi va malakasini shakllantirishning metodikasi shunigdek, uning o'rni va ahamiyati haqida so'z yuritiladi. O'z navbatida maqolada axborotni og'zaki idrok etish muvaffaqiyatini ta'minlaydigan jarayonlarning funksional xususiyatlari tahlil etiladi va boshlang'ich darajadagi til o'rganuvchilar uchun namunaviy topshiriq va mashqlar beriladi. Til o'rganuvchilar uchun matn tanlashda audio matnlarga qo'yiladigan talablar talabaniq nutqiy va hayotiy tajribasi hamda qiziqishlari va o'z navbatida nutqiy faolivatiga mos kelishi kabi jihatiga to'g'ri yondashish kerak. Shuningdek, audiomatn ham aniq va qisqa tuzilishga ega bo'lishi kerak. Grammatik jihatdan mukammal bo'lgan matnlar o'quvchilarning bilimiga va ularning matnni samarali tarzda tushunishlariga katta yordam beradi.

Tayanch so'zlar: idrok, til, yondashuv, nutq, audiomatn, tahlil, ko'nikma, tinglab tushunish, malaka, metodika, mazmun.

DEVELOPING LISTENING SKILLS IN TEACHING UZBEK AS A FOREIGN LANGUAGE

Abdurasulov Qobiljon Qodirjon o'g'li
Doctorant of the Uzbek language and literature university named after Alisher Navoi

Annotation. The process of listening comprehension is very important in the perception of speech. An analysis of approaches to developing listening skills in language learning is presented, the methodology for developing listening skills and abilities is discussed, as well as its role and significance. In turn, the article analyzes the functional characteristics of the processes that ensure the success of oral perception of information and provides typical tasks and exercises for language learners at the primary level. When selecting text for language learners, it is necessary to correctly approach the requirements for audio texts, such as the student's speech and life experience and interests, and in turn, their speech activity. Also, the audio text should have a clear and concise structure. Grammatically perfect texts greatly contribute to students' knowledge and their effective understanding of the text.

Key words: perception, language, approach, speech, audio text, analysis, skills, listening comprehension, skills, methodology, content.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Абдурасулов Кобилжон Кодиржон угли
докторант Ташкентского государственного
университета узбекского языка и литературы
имени Алишера Навои

Аннотация. Процесс аудирования очень важен в восприятии речи. Представлен анализ подходов к развитию навыков аудирования при обучении языку, обсуждена методика развития навыков и умений аудирования, а также ее роль и значение. В статье, в свою очередь, анализируются функциональные характеристики процессов,

обеспечивающих успешное восприятие информации устно, а также даются типичные задания и упражнения для обучающихся языку на начальном уровне. При выборе текста для обучающихся языку необходимо правильно подойти к требованиям к аудиотекстам, таким как речь и жизненный опыт и интересы обучающегося, и в свою очередь, его речевая активность. Кроме того, аудиотекст должен иметь четкую и лаконичную структуру. Грамматически совершенные тексты в значительной степени способствуют знаниям учащихся и их эффективно пониманию текста.

Ключевые слова: восприятие, язык, подход, речь, аудиотекст, анализ, навыки, аудирование, навыки, методика, содержание.

O‘zbek tilini o‘rganish tobora ommalashib bormoqda. AQSH, Koreya, Xitoy, Turkiya, Rossiya, Polsha kabi turli mamlakatlardan ko‘plab talabalar ta‘limni o‘zbek tilida davom ettirmoqda. Shunday qilib, ular o‘zbek tilini o‘z vatanlarida o‘rganishni boshladilar. Va bu dastlabki qadamlar haqiqatan ham muhim hisoblanadi. Boisi o‘zbek tili chet ellik talabalar uchun grammatik jihatdan qiyin va murakkab.

Xorijiy talabalarga o‘zbek tilini o‘qitish jarayoni lingvistik materialni har tomonlama qamrab olish kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi, ya’ni leksik, grammatik va fonetik materiallar real muloqotni o‘z ichiga olgan ma’lum komplekslarda jamlanadi. Nutq o‘quvchilardan turli til ko‘nikmalari: tinglash, gapirish, o‘qish va yozish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarni talab qiladi

Tinglash til o‘rganishdagi eng muhim faoliyat turlaridan biridir. Tinglash faol ijodiy jarayon bo‘lgan og‘zaki nutqni idrok etish va tushunishdir. Tinglovchi allaqachon shakllangan fikrlarni idrok etadi va tushunadi. Buni o‘z navbatida aqliy faoliyat va xotiradagi murakkab jarayon sifatida qarash mumkin. Dastlab, tinglash so‘z va u anglatayotgan ma’no asosida rivojlantirilishi kerak. Bu artikulyatsiya va eshitish sezgilari o‘rtasida mustahkam aloqalarni o‘rnatishga yordam beradi.

Shuning uchun tinglab tushinish ko‘nikmasini shakllantirishda nutq va fonetik mashqlardan oldin kuylash, taqlid qilish maqsadga muvofiq.

Chet ellik talabalar uchun eng qiyin jihatlaridan biri o‘zbek tilining fonetik tuzilishidir. Bir tomondan fonetik farq bo‘lsa, ikkinchi tomondan morfologik farqdir.

Tinglab idrok etish jarayonining muvaffaqiyati, bir tomondan, tinglovchining o‘ziga yani uning xotirasi, diqqat-e’tibori, qiziqishi va nutqiy eshitish darajasiga bog‘liq bo‘lsa, boshqa tomondan idrok qilish sharoitiga (nutq tezligi, taqdimotlar soni, davomiyligi va boshqalar), shuningdek, og‘zaki xabarlarining murakkabligi ham muhim hisoblanadi. Taqdim etilayotgan ma’lumotlar til o‘rganuvchilarning tajribasi va bilimlariga qanchalik mos kelishini hisobga olish muhimdir.

Shu o‘rinda tinglash orqali tilni o‘rgatish nafaqat nutq mexanizmlarini ishlab chiqish va o‘rgatish, balki rivojlantirishni ham o‘z ichiga olishini inobatga olsak qabul qilishni murakkablashtiradigan qiyinchiliklarni ham yengib o‘tish ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish birlamchi fazifa ekanligini qayd etmoqlik lozim.

Tinglab idrok etishdagi qiyinchiliklarni tilshunos olim N.A.Rijak o‘zining qo‘llanmasida quyidagicha guruhlaydi:

“Eng asosiy qiyinchiliklar guruhi bu idrok qilish sharoitlari (ma’lumotni bir marta taqdim etish, turli xil ovoz xususiyatlari va talaffuz uslubiga ega bo‘lgan odamlar nutqini tushunish, so‘zlovchi tomonidan qo‘llaniladigan nutq tezligi, intonatsiya ohanglari va boshqalar) bilan bog‘liq qiyinchiliklardir.

Ikkinchi guruh - lisoniy shaklni idrok etish bilan bog‘liq qiyinchiliklar.

Uchinchi guruh - jaranglovchi nutq mavzusini idrok etish, umumiy g‘oya, matnning ma’nosi va so‘zlovchining maqsadini anglash bilan bog‘liq qiyinchiliklardir”. [1, 66-b].

Vlasenko Natalya va Tolmarchyova Irina kabi tilshunos olimlarning tushunish ko'nikmalari izchil rivojlantirishga qaratilgan ikki guruh mashqlar - til va nutq mashqlaridan foydalanishni haqida so'z yuritadilar. Shuningdek, til mashqlari o'quvchilarni tinglashga tayyorlaysa, nutq mashqlari o'quvchilarni tinglashga nutqiy faoliyat sifatida qarashga o'rgatishi mumkinligini ta'kidlashadi. [2, 159-b].

Til o'rganuvchilar uchun matn tanlashda audio matnlarga qo'yiladigan talablar talabaning nutqiy va hayotiy tajribasi hamda qiziqishlari va o'z navbatida nutqiy faoliyatiga mos kelishi kabi jihatiga to'g'ri yondashish kerak. Biroq ba'zi o'ziga xos xususiyatlar mavjud. Mashg'ulot boshida matnning umumiy ijro vaqti 1-2 daqiqadan oshmasligi kerak. Samarali tinglash vaqtini keyinchalik bosqichma-bosqich oshirish kerak.

Audiomatn aniq va qisqa tuzilishga ega bo'lishi kerak. Albatta, matn odatda uch qismga bo'linadi: kirish, asosiy qism va xulosa. Dastlab, tanish til materialidan iborat matnlardan foydalanish afzalroqdir. Olti-sakkiz haftalik tajribadan so'ng talabalarga notanish so'z boyligini o'z ichiga olgan audiomatnlarni taklif qilinishi mumkin. Bu o'rinda matnlar jamlanmasi aynan mavzulashtirilgan va hayotiy vaziyatga moslashtirilgan bo'lishi tinglab tushinish ko'nikmasini shakllantirishda samarali hisoblanadi.

Nutqiy vaziyatlarni tinglash va xabarlarini tushunish turli usullar bilan tekshirilishi mumkin. Jumladan, til o'rganuvchilar kerakli ma'lumotni topganlarida qo'llarini ko'taradilar yoki ma'lum belgilardan foydalangan holda noverbal qaydlar qiladilar. Ularga xabarlar mazmunini aks ettiruvchi rasmlar ko'rsatilganda, rasmlar xabar mazmuniga mos kelishiga qarab, «ha» yoki «yo'q», «to'g'ri» yoki «noto'g'ri», «qo'shilaman» yoki «qo'shilmayman», «mos keladi» yoki «mos kelmaydi» kabi variantlar orali ma'lumotni qabul qiladilar yoki rad etadilar.

Shuningdek, bu yerda o'qituvchi tinglovchiga bir qator ma'lumotlarni o'zida aks ettirishi mumkin bo'lgan ko'p tanlovli javob variantini tanlash kerak bo'lgan testlardan foydalanishi ham mumkin. Biroq, bu usul faqat umumiy tushunchani tekshirish imkonini beradi.

Asosiy maqsad tushunish darajasining to'liqligi va chuqurligini tekshirish va rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, tinglovchilarga quyidagi topshiriqlar berilishi mumkin: audio matnlarning bosma shakli. Unda:

- bo'shliqlarni to'ldirish;
- javob berish;
- savollar shakllantirish;
- matnning aynan belgilangan qismlarini og'zaki yoki yozma takrorlash;
- axborotga o'z munosabatini bildirish orqali sharh berish;
- olingan ma'lumotlardan muhokama jarayonida isbotlash uchun foydalanish yoki muhokama qilgan bayonotni rad etish. [3, 48-b].

Ta'lim jarayonida barcha nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish zarur ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, bu nutqiy faoliyatning bir-biri bilan chambarchas bog'liq ekanligining yana bir isbotidir. Bu esa integrallashgan va tizimlashgan nutqning o'ziga xosligini isbotlaydi.

O'qituvchilar tomonidan boshlang'ich va o'rta bosqichlarda o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda foydalanish mumkin bo'lgan samarali o'yinlarga misollar keltiramiz. Ma'lumki o'yin vazifalari ta'lim jarayoniga xilma-xillikni olib kirish va uning o'quvchilar uchun jozibadorligini oshirishga yo'naltirilgan bo'ladi. O'yinlar qiziqishni oshirishi, diqqatni jamlashidan tashqari, O'zbek tilining lug'ati, fonetikasi va grammatikasini samarali o'zlashtirishga yordam beradi. Quyida ba'zi misollar keltirilgan:

Ha yoki yo'q?

Tajribda qo'llanilgan material.

Bu o'yinni har qanday tushunish darajasida qo'llash mumkin.

Shakllantirilgan savollar va unda ishlatilgan so'zlar tajriba ishtirokchilari uchun aniq va tushunarli bo'lishi kerak.

O'yinga tayyorgarlik. Qiyinchilikni oshirish tartibida mos savollar ro'yxatini tuziladi.

Savollar soni ishtirokchilardan uch baravar ko‘p bo‘lishi kerak. Ba’zi bir savollardan bir necha marta foydalanish mumkin.

O‘yin tavsifi. O‘yinning qiyinlik darajasidan kelib chiqib barcha ishtirokchilarda bir nechta imkoniyat taqdim etiladi. Aytaylik, ularning har biriga 4 ta imkoniyat beriladi va stolda o‘sha imkoniyat miqdoricha kitob bo‘ladi. O‘qituvchi javob sifatida «ha» yoki «yo‘q» javobini talab qiladigan savollarni beradi.

Savollar butun guruhni qamrab olishi va boshlang‘ich darajaga mo‘ljallangan bo‘lishi kerak. Barcha ishtirokchilar bir vaqtni o‘zida o‘qib eshittirilgan savolga o‘z munosabatini bildirishadi. O‘qituvchi o‘quvchilarning o‘ylashiga juda kam vaqt ajratib, tez-tez savollar beradi. Agar o‘quvchi noto‘g‘ri javob bersa, u imkoniyatini yo‘qotadi va stoldan kitobni olib tashlaydi. O‘yinchilar bir nechta imkoniyatga ega bo‘lganligi sababli, ular o‘yinni juda tez tark etmaydilar va shu tariqa o‘yinga bo‘lgan qiziqish saqlab qoladi. Til bilish darajasiga qarab savollarga misollar:

A1 va A2 daraja:

Is this a cat? (demonstration of a picture)

Bu mushukmi? (rasm namoyishi)

Is this man a soldier? (demonstration of a picture)

Bu odam askarmi? (rasm namoyishi)

Are there two computers in the room?

Xonada 2 ta kompyuter bormi?

are you currently learning french?

Siz hozir fransuz tilini o‘rganayapsizmi?

Izoh. O‘quvchilar o‘yinni birinchi marta o‘ynaganda «ha» yoki «yo‘q» deb javob beradilar. Shunday qilib, o‘yin ularning umumiy tushunchasini tekshiradi. Keyinroq esa savollarga “ha, xonada 2 ta kompyuter bor”, yoki “yo‘q, bu odam askar emas” kabi to‘liq javob berishi mumkin.

Navbatdagi topshiriq bir necha maqsadga yo‘naltirilgan topshiriq hisoblanadi. Bunda tinglovchilarning:

audiomatndagi ma’lumotlarni tahlil qilish;

qisqa javib berish;

bo‘sh qoldirilgan jumlar o‘rnini to‘ldirish;

ko‘p variantli javoblar orasidan to‘g‘ri ma’lumotni saralash

kabi jihatlarni samalari rivojlantirish va tekshirishga qaratilgan topshiriq turlari integratsiya qilingan bo‘ladi.

A1 va A2 daraja uchun tinglab tushunish mashqidan namuna.

-Salom.

-Salom! Men kompyuter kursida o‘qimoqchiman.

-Yaxshi. Ism-familiyangiz nima?

-Lola Abdullayeva

-Necha yoshdasiz?

-17da

-Manzilingizni ayting.

-Olmazor tumani, Yoshlik ko‘chasi, 7-uy

-Telefon raqamingizni ayting.

-998997551525

-Darlar haqida to‘liq ma’lumotni informatika o‘qituvchisidan olasiz, keying xonaga kiring

-Rahmat!

MASHQ. Audioni tinglang va bo‘sh qoldirilgan qatorlarni to‘ldiring.

Savollarga javob bering.

1. Qizning ismi _____

2. Qizning yoshi _____
3. Qiz qaysi kursda o'qimoqchi _____
4. Uning manzili _____
5. Uning telefon raqami _____

To'g'ri javobni toping.

1. Qizning ism-familyasi nima?
 - A) Zilola Xayrullayeva
 - B) Lola Abdullayeva
 - C) Hilola Abdullayeva
2. Qiz necha yoshda?
 - A) 12
 - B) 17
 - C) 19
3. Qiz qayerda yashaydi?
 - A) Olmazor tumani, Yoshlik ko'chasi, 17-uy
 - B) Yashnabod tumani, Do'stlik ko'chasi, 2- uy
 - C) Olmazor tumani, Yoshlik ko'chasi, 7-uy
4. Uning telefon raqami qaysi javobda to'g'rik keltirilgan?
 - A) 998997551525
 - B) 998991551222
 - C) 998901551222

Tinglab tushunish ko'nikmasini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan o'yin topshiriqlarining shu va boshqa turlari foydali bo'lib, qiyin va murakkab ma'lumotlarni chuqurroq tahlil etish va tinglovchilar uchun qiziqarli shaklda taqdim etish imkonini beradi. Agar mashqlar undagi ma'lumotlar kabi turli-tuman bo'lsa

til o'rganuvchilar uchun O'zbek tili darslari yanada ahamiyatliroq bo'ladi. Chunki til o'z-o'zidan emas, balki o'zini va dunyoni bilish, anglash orqali o'rganiladi.

ADABIYOTLAR

Рыжак, Н.А. “200 обучающих игр на занятиях иностранным языком: пособие для преподавателей” / Н.А. Рыжак. – М.: Астрель: АСТ, 2009. – 158.

Власенко Н.И, Толмачёва И.А. Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) # 4 (13), 2015 | ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ. -159.

Chamberlin, A. Play and Practice: graded games for English language teaching) / Anthony Chamberlin, Kurt Stenberg. – Illinois: National Textbook Company, 1979. – 115 p.

Nazarova S. O'zbek tili o'qitish metodikasi. (O'zbekiston xalq ta'limi vazirligi talabalar uchun qo'llanma sifatida tavsiya etgan). – T.: O'qituvchi, 1992– 215 b.

Ushakova N. Listening as one of the ways to teach a foreign language to foreign students. – Ukraina.: Kharkiv National Automobile and Highway University 2020. P 438-440.

Маркова А.К. Формирование мотивация учения в школьном возрасте. Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1983 г. 96-201 с.

ПРИНЦИПЫ ОТБОРА И ОБУЧЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РИТОРИКЕ В ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ахмаджонова Диёра Дилшодкизи

*Докторант Ташкентского государственного педагогического
университета имени Низами*

Аннотация: В статье делается краткий исторический экскурс в развитие риторики, ее взаимосвязи с другими науками. Особое внимание уделено анализу существенных характеристик педагогической риторики и определению основных принципов в подготовке учителей-риторов в рамках лингвокультурного образования.

Ключевые слова: развитие риторики, педагогическая риторика, учитель-ритор, междисциплинарный подход, принципы отбора, принципы обучения.

TIL VA MADANIYAT TA'LIMIDA PEDAGOGIK RITORIKANI TANLASH VA TARBIYALASH TAMOYILLARI

Axmadjonova Diyora Dilshodqizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Maqolada ritorikaning rivojlanishi va uning boshqa fanlar bilan aloqasi haqida qisqacha tarixiy ekskursiya qilingan. Pedagogik ritorikaning muhim xususiyatlarini tahlil qilish va lingvistik-madaniy tarbiya doirasida o'qituvchi-ritoristlar tayyorlashda asosiy tamoyillarni belgilashga alohida e'tibor beriladi.

Tayanch iboralar: Ritorikaning rivojlanishi, pedagogik ritorika, o'qituvchi-ritorika, fanlararo yondashuv, tanlash tamoyillari, o'qitish tamoyillari.

THE PRINCIPLES OF SELECTING AND TEACHING OF PEDAGOGICAL RHETORIC IN LINGUOCULTURAL EDUCATION

Akhmadjonova Diyora Dilshodkizi

Doctoral student of the Tashkent state pedagogical university named Nizamy

Abstract: The article provides a brief historical overview of the development of rhetoric and its relationship with other sciences. Particular attention is paid to the analysis of the essential characteristics of pedagogical rhetoric and the definition of the basic principles in the training of rhetoric teachers within the framework of linguocultural education.

Key words: rhetoric development, pedagogical rhetoric, teacher-rhetorician, interdisciplinary approach, selection principles, educational principals

Введение. В настоящее время к речевой подготовке педагога в лингвокультурном образовании предъявляются особые требования. Коммуникативная деятельность учителя иностранного языка характеризуется рядом особенностей, связанных с передачей знаний, положительным воздействием на развитие учащихся, созданием благоприятной атмосферы для активного познания мира учащимися и культурой педагогической речи.

Для достижения эффективности в ходе учебно-воспитательного процесса учитель должен умело пользоваться риторическими моделями в интересной и доступной для учащихся форме, а также соответственно ситуативному и культурному контексту. Поэтому в ходе подготовки учителей иностранных языков в лингвокультурном образовании особое место отводится обучению педагогической риторике. Однако, в ходе анализа директивных документов по подготовке учителей иностранных языков выявлено, что этому важному компоненту педагогической компетенции недостаточно уделено внимание. Так, в учебном плане бакалавриата есть практический курс по языку

специальности, в рамках которого отводится место профессионально-направленной тематике речи, но там нет предмета, непосредственно связанного с педагогической риторикой. В то же время, в магистратуре введен курс «Профессиональная культура», однако, этот предмет ведется на родном языке обучаемых и не учитывает специфику английской риторики. Получается, что данный предмет малоэффективен в обучении педагогической риторике на английском языке как специальности. Безусловно, будущие учителя достигают языкового B2 или C1 уровня, но уровень педагогической риторики остается вне поля зрения во время тестирования по получению языкового сертификата. В виду этого, в рамках данной статьи хотелось уделить внимание сущности педагогической риторике, а также принципам отбора и обучения этому многоуровневому компоненту в составе педагогической компетенции.

Исторический экскурс в развитие риторики. Развитие риторики имеет длительную историю, начиная с античных времен, где она была тесно связана с философией, логикой, и педагогикой: философские аспекты риторики позволили осознать взаимосвязь нравственных и мировоззренческих проблем и свойствами речи, логические категории, такие как убеждение, рассуждение, доказательство и аргументация представляют собой сущность риторических моделей, а в контексте педагогики развивались и модифицировались способы обучения риторическому искусству или мастерству [1,3,4, 5].

Известно, что риторика как наука возникла в Древней Греции и Риме, где она была важной частью образовательной системы и публичной речи [1, 5]. Первоначально риторика была искусством убеждения и использовалась для выступлений в судах и на политических аренах [1,3, 5]. Известные риторы, такие как Аристотель, Цицерон и Квинтилиан, внесли значительный вклад в развитие риторического искусства. Труды Аристотеля, особенно его «Риторика» [2], заложили основы для понимания и анализа риторических приемов, для изучения различных стилей и методов убеждения, что способствовало развитию ораторского искусства, т.е. ярко, ясно и убедительно выражать свои мысли [1, 2, 3, 8].

В Средние века риторика сохраняла свое значение в образовательных программах и больше соотносилась с грамматикой и диалектикой [5, 8]. В эпоху Возрождения в виду особого интереса к классическим текстам и античным традициям были разработаны новые методы преподавания риторики, которые включали анализ и имитацию классических образцов речи [1,5].

В общем плане, исследование риторики носит междисциплинарный характер, сама риторика речи никогда не находилась в статике, она продолжала и продолжает развиваться, адаптируясь к изменениям в обществе и культуре. Так, в настоящее время риторика расширила свои границы, включив в себя не только традиционные методы устного красноречия, но и затронула письменные и цифровые формы коммуникации. Поэтому риторические приемы или модели до сих пор актуальны для исследования в лингвистическом, академическом и профессиональном планах. Так, в ходе филологической и педагогической подготовки специалистов необходимо ознакомить студентами с риторическими моделями для осуществления профессионального общения, а для других специалистов владение эффективными риторическими моделями способствует продвижению рекламы своих товаров, презентации докладов, участию в дебатах и т.д.

Особенности риторики учителя английского языка

Выяснено, что понятие «риторика» многомерное: 1) оно непосредственно связано с искусством ораторской речи, где человек демонстрирует красноречие и оперирует различными стратегиями убеждения и воздействия на слушателей; 2) оно ассоциируется с культурой речи, а также разнообразием и эффективностью риторических моделей

в общении [4, 8, 9]. Однако, нас интересует вопрос, в чем же сущность риторики касательно учителя английского языка.

В ходе анализа зарубежной методической литературы выявлено, что в научный оборот введен термин «учитель-ритор», который, базируясь на педагогическую теорию, может использовать разнообразные речевые средства для достижения цели или результата в ходе своей педагогической деятельности [10, с.13]. Согласно исследованию Л.Е. Бартлетт (Bartlett), в аспекте “pedagogical performance” – параметр педагогической компетенции, где предполагается оценка не только уровня владения методической компетенцией, но и умение использования (performance – демонстрация) разнообразных риторических моделей в зависимости от аудитории, контекста и цели [10, с.13]. Уверены, что в данном случае речь идет об использовании следующего репертуара стратегий: вовлечение, поддержание активности, объяснение материала и практика для овладения им, управление и контроль с учетом языкового уровня учащихся и их когнитивных способностей в освоении языка. Помимо этого, Г.Т.Махкамова к педагогической риторике речи относит стратегии убеждения и воздействия на учащихся, «чужую речь» (информацию из текстов-источников, цитаты, афоризмы и пословицы) для обучающих, развивающих и воспитательных целях [6, с.24-25]. Однако, в ходе педагогического общения также немаловажную роль играет интонация и скорость речи, невербальные средства (жесты, мимика, улыбка, зрительный контакт и т.п.) в создании благоприятной учебной среды, эмоционального настроя и установления доверительных отношений с учениками.

Отсюда вытекает, что одной из важных функций учителя в педагогическом общении выступает риторическая под ракурсом коммуникативных стратегий и культуры речи. Недаром, риторическая культура учителя как совокупность норм, правил, традиций и ценностей речевого общения обозначена в качестве одного из компонентов педагогической компетенции [4, с.30].

Нет сомнения, что педагогическая риторика имеет многоуровневый и многофункциональный характер, включающая как вербальные, так и невербальные средства, а также коммуникативные стратегии в совокупности, способствующие восприятию и пониманию материала, а также активному и свободному производству английской речи (fluency).

Основные принципы отбора и обучения педагогической риторике

Методика обучения педагогической риторике должна учитывать психологические, педагогические, лингвистические и социокультурные аспекты, а также базироваться на междисциплинарном подходе, поскольку для создания эффективной методики обучения педагогической риторике необходимо учитывать логико-диалектическую природу риторики, лексико-семантические, стилистические и прагмалингвистические особенности организации риторических моделей общения. Как было уже отмечено, когнитивный процесс освоения риторики базируется на логических методах познания и формулирования мысли. Риторика и стилистика имеют множество общих черт, однако различия в подходах к изучению выразительных средств языка позволяют их рассматривать под разными ракурсами. Стилистика фокусируется на лингвистической природе средств, в то время как риторика – на их воздействии на чувства и эмоции. Безусловно, только во взаимосвязи указанных особенностей, мы можем исследовать речевые произведения и их жанровые характеристики, что помогает понять специфику использования языка в разных регистрах речи. В виду этого, отбор риторических моделей педагогической речи под ракурсом установления содержания обучения педагогической риторике должен исходить из прагматики (разновидностей речевых актов и языковых средств их выражения) и жанрово-стилевого подхода [См. 6].

Профессор Г.Т.Махкамова определяет следующие принципы отбора материала для обучения педагогическому дискурсу: профессиональной пригодности; релевантности; учет концептосферы и концептов обучения; жанрово-стилевой репертуар педагогической речи; наличие инструкций обучающего плана; учет стратегического характера интеракциональных связей и социальных ролей; учет нравственно-ценностной составляющей; аутентичность языка в ситуациях педагогического общения [6, с.85, 89-90]. Считаем, что данные принципы должны быть учтены в ходе отбора риторических моделей будущего учителя иностранного языка.

В отношении самой методики организации обучения педагогическому дискурсу Г.Т.Махкамовой обоснованы принципы: неразрывности перцептивно-ного, когнитивного, регулятивного (плановмерно конструированного), мотивационно-побудительного и эмоционально-оценочного аспектов, выводимости смысла, критичности, уровневый и интерактивности [6, с.85-91]. Следовательно, вопросы методической категории «принципы» в отечественной лингводидактике в контексте педагогического образования уже выработаны. Тем не менее, принимая во внимание особенности педагогической риторики, а также идею о том, что сама методика обучения педагогической риторике должна способствовать улучшению качества профессиональной речи и, соответственно, результативности педагогического взаимодействия, то к основным принципам обучения педагогической риторике можно отнести:

1. Аутентичность вербальных и невербальных средств в педагогической риторике. В обучении педагогической риторике на английском языке следует задействовать те вербальные и невербальные средства, которые используют носители языка, а также желательно представить аутентичный материал для освоения риторических моделей англоязычного общества. При этом, необходимо объяснить структурно-семантические особенности вербальных и невербальных средств, используемых англоязычным народом адекватно ситуативному и культурному контексту. Например, фокус на семантическую нагрузку и степень вежливости позволит студентам осознать аутентичность использования языка и невербальных средств, а также моделей речевого поведения.

2. Учет коммуникативной направленности и функциональности. Принцип коммуникативной направленности широко освещался во многих работах методического характера [7, 11, 14, 15]. Поэтому здесь лишь отметим, что обучение педагогической риторике осуществляется посредством общения в функционально значимых ситуациях педагогического взаимодействия. В данном принципе усиливается ситуативно-функциональная сторона педагогической риторики [См. жанры педагогического дискурса, а также принцип интерактивности: 6, с. 70-74, 91]. Думается, что к ним можно отнести не только общение с обучающимися в ходе трансляции знаний, но и обильная интерактивная практика – разговор по телефону с родителями, обсуждение развлечений студентов внеурочное время и их планов на будущее и т.п.

Уверены, что в первую очередь, мы должны научить студентов производить и понимать различные виды текстов в форме повествования, описания, рассуждения, беседы, интервью, доклада, а также успешно оперировать коммуникативными стратегиями в достижении поставленной коммуникативной цели. Принцип функциональности базируется на тезисе о том, что речевое действие «вовлекает в те события или же в то, что студенты смогут сделать посредством языка, например, введение в курс дела, дать объяснение или описать планы» [14, с.10]. Следовательно, в рамках коммуникативной направленности мы обучаем речевым действиям и, естественным образом, риторическим моделям, необходимым для реализации функций коммуникативного, образовательного, развивающего и воспитательного характера.

3. Учет межкультурного аспекта педагогического общения, что даст возможность посредством изучения норм и правил общения в англоязычном обществе, а также

сравнительно-сопоставительного анализа осознать универсальные элементы и национально-специфические различия в риторических моделях речевого поведения учителей в англоязычной и узбекской лингвокультурах. Учителя должны быть подготовлены к работе с учениками из разных культурных фонов, понимать и уважать их культурные ценности и особенности. В общем плане, этот принцип предполагает изучение риторики, принятой в различных культурах, и адаптацию учебных материалов к национальному контексту Узбекистана. Не всегда риторические модели англоязычного народа соответствуют нормам узбекского народа [6, с. 62-65].

4. Учет аффективного аспекта педагогического взаимодействия. Эффективное общение требует не только знания языковых и риторических приемов, но и других, например, в термине «отношение» [См. 12]. Учителя должны владеть эмпатией по отношению культурных различий, пробелов в языке и не всегда хорошего поведения учеников, а также уметь распознавать и учитывать эмоциональные состояния своих учеников, что способствует созданию более благоприятной и продуктивной учебной среды. Данный принцип соотносится с языковым эго, которое формируется в виде нового мышления, а также с уверенностью в своих силах как эмоциональный настрой в овладении языком [13, с. 75].

5. Широкое привлечение информационно-коммуникационных или цифровых технологий в обучении педагогической риторике, что позволит наглядно увидеть и услышать аутентичные риторические модели общения носителями языка (например видео материалы), а также даст возможность практического применения риторических навыков и умений посредством организации виртуальных классов и интерактивных платформ для межкультурного общения.

6. Постоянный контроль и оценка эффективности использования риторических моделей. Важно вести постоянное наблюдение за качеством использования различных риторических моделей адекватно заданному контексту. Необходимо организовывать обратную связь (feedback) посредством различных вопросов и аналитических заданий. Известно, что контроль выполняет обучающую, диагностирующую, корректирующую и мотивационную функции. Поэтому качество обучения педагогической риторике зависит не только способов обучения, но и способах контроля и мониторинга за качеством овладения моделями педагогической риторики.

Заключение

Таким образом, педагогическая риторика является одним из ключевых компонентов профессиональной подготовки учителей иностранного языка. Междисциплинарный и многоуровневый характер педагогической риторики, с одной стороны, представляет трудность в ее овладении, но, с другой стороны, позволяет обогатить учебный процесс, делая его более эффективным и адаптированным к профессии педагога. Развитие самой методики обучения риторике способствует улучшению качества образования и подготовке высококвалифицированных специалистов, способных успешно общаться как с носителями, так и с неносителями языка.

В рамках данной статьи не все стороны этой сложной проблемы были освещены, например, трудности в обучении педагогической риторике, которые требуют дальнейшего научного и практического осмысления. В зарубежной литературе ведутся серьезные прагматингвистические и эмпирические исследования «живой речи» современных учителей (т.е. педагогической риторики), поэтому это востребованное и перспективное направление в компаративной лингвистике, межкультурной прагматике и лингводидактике.

Литература:

1. Антология мировой риторики. / Под ред. А.К. Михальченко. – М.: Гардарики,

2003.

2. Аристотель. Риторика / пер. с древнегреч. А. В. Петровского. – М.: Эксмо, 2007.
3. Гаспаров М. Л. Литературные тексты Древней Греции и Рима. – М.: Ладомир, 1999.
4. Ерохина Е.Л. Риторическая культура учителя как универсальная педагогическая компетенция.// Казанский педагогический журнал. №3,2021. – С,29-34. DOI: 10.51379/KPJ.2021.147.3.004
5. Лосев А. Ф. История античной эстетики. – М.: Искусство, 1969.
6. Махкамова Г.Т. Педагогический дискурс иноязычного образования: Проблемы и решения. – Ташкент: Fanvatexnologiya, 2019.
7. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. –М.: Просвещение, 1985.
8. Соловьева Н. А. Педагогическая риторика. – М.: Академия, 2001.
9. Яковлева Е. В. Основы педагогической риторики. – СПб.: Питер, 2004.
10. Bartlett L.E. Pedagogy in Action: Teaching and Writing as Rhetorical Performance. 2014. Dissertations, Theses, and Student Research. Nebraska, 2014. 134 с.
11. Brumfit Ch.T. Communicative Methodology in Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. –176 p.
12. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence. – Clevedon, England: Multilingual Matters, 1997.
13. Jalolov J.J., Makhkamova G.T. & Ashurov Sh.S. English language teaching methodology. – Tashkent: Fan vatexnologiya, 2015.
14. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. – Cambridge University Press, 2006.
15. Widdowson H.G. Teaching Language as Communication. – Oxford: Oxford University Press, 2008. –168 p.

YAPON MUMTOZ ADABIYOTIDA SUV VA U BILAN BOG‘LIQ TUSHUNCHALARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Haydarova Umida

Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Yapon mumtoz adabiyotining eng nodir namunasi hisoblanmish “Genji ertaklari” asarida suv va u bilan bog‘liq tushunchalar ko‘plab o‘rinlarda qo‘llangan bo‘lib, ular qo‘llanish chastotasi va ifodalab kelayotgan ma‘nosiga ko‘ra turlicha ekan tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar. “Genji ertaklari”, “suv”, sema

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОДЫ И СВЯЗАННЫХ С НЕЙ КОНЦЕПЦИЙ В ЯПОНСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Хайдарова Умида

преподаватель Ферганского государственного университета

Абстракт. В произведении «Сказания о Гэндзи», считающемся редчайшим образцом японской классической литературы, во многих местах использована вода и родственные ей понятия.

Ключевые слова. «Сказки о Гэндзи», «вода», сэма

LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF WATER AND RELATED CONCEPTS IN JAPANESE CLASSICAL LITERATURE

Haydarova Umida

teacher of Fergana State University

Abstract. In the work «Tales of Genji», which is considered the rarest example of Japanese classical literature, water and related concepts are used in many places. drawn.

Keywords. «Tales of Genji», «water», sema

Kirish. “Genji ertaklari” xalqaro miqyosda e’tirof etilgan va jahon adabiyotining ko‘plab murojaat etiladigan tadqiqot mavzularidan biri hisoblangan, tarixiy birinchi va ayol kishi tomonidan yozilgan romandir. Bugungi kunda “Genji ertaklari” ingliz kanyonida mavjud Shekspir asarlarining barchasiga teng bo‘lgan joyi egallab, yapon ommaviy madaniyatida, animatsion ishlarda va bosma multfilm rassomlari uchun cheksin ilhom manbai sanaladi. Ming yil muqaddam qirollik oilasi va uning qirolchalari, kanizaklari va ularga xizmat ko‘rsatuvchi ayollardan iborat auditoriya haqida ma’lumot beruvchi ushbu asar zamon va mankonga qaramasdan o‘z qadr-qimmatini yo‘qotgan emas. Ushbu asar yapon tarixi, madaniyati va dini uchun aniq bir oynadir va ushbu asar nikoh, ayollarning roli, muloqot usullari va estetika kabi turli mavzularda madaniyatlararo taqqoslash uchun kuchli tadqiqot materiali vazifasini bajaradi[1].

Ushbu asar yapon va jahon olimlari tomonidan ko‘plab o‘rganilgan. Xususan, Tanaka Takaaki “Genji ertaklari”dan amalga oshirilgan iqtiboslar, parchalar va ularning xitoy va yapon adabiyotida amalga oshirilishiga oid[2], Kin Kentei asarda uchraydigan arvoqlar bilan bog‘liq 53ta o‘rinni tanlab tahlilga tortadi va “shayton”, “do‘zax” kabi nomlarni ham ular bilan qiyoslab tadqiq qiladi[3], John T.Carpenter Heiyan davrida ayollar uchun kana kalligrafiya san‘at[4], Melissa McCormick shahzoda Genjining rasmlari xususiyati[5], Kyoko Kinoshita asarda rivojlanayotgan ikonagrafiya[6] kabi sohalarda tadqiqot olib boranlar.

Yanping Wan “The language of love in tale of Genji” nomli ilmiy ishida Genji ertaklari

asarida uchraydigan, vaka janrida yozilgan 795ta qisqa she'rlar orqali ifodalangan Genjining sevgisi haqida so'z yuritib, boshqa asarlarda ko'zga tashlanmaydigan rangli metaforalar yordamida sevgi tushunchasi yoritilgani tahlil qilinadi. Oq va qora ranglardan iborat sevgidan farqli o'laroq Genjining sevgisi Fujitsibo uchun "yashil sevgi"(yomg'ir, daraxt va tovus vositasida), Ugao uchun "qora"(burgut, tun, orzu va o'lim vositasida), Akashi uchun "zarg'aldoq"(sigir, meva, oqshom vositasida), Murasaki uchun "jigarrang"(ot, piramida va tog' vositasida), Tamakazura uchun "qizil" (she'r, quyosh, olov va yurak vositasida ifodalangan) sevgi sifatida vakalar orqali berilgan va turli vositalar orqali ushbu mavhum tuyg'ular aniq obyektlar yordamida yoritib berilgan[7].

Xie Xinran esa Genji ertaklarida "ideal ayol" mavzusi va uning asarda berilgan standartlari hamda yapon mifologiyasining asarga ko'rsatgan ta'siriga oid ilmiy ish olib borib, yapon mifologiyasida uchraydigan tabiat bilan bog'liq asotirlar, shamol, gul, qor va oy sahnalari buning yorqin dalili ekanini aytib o'tadi[10].

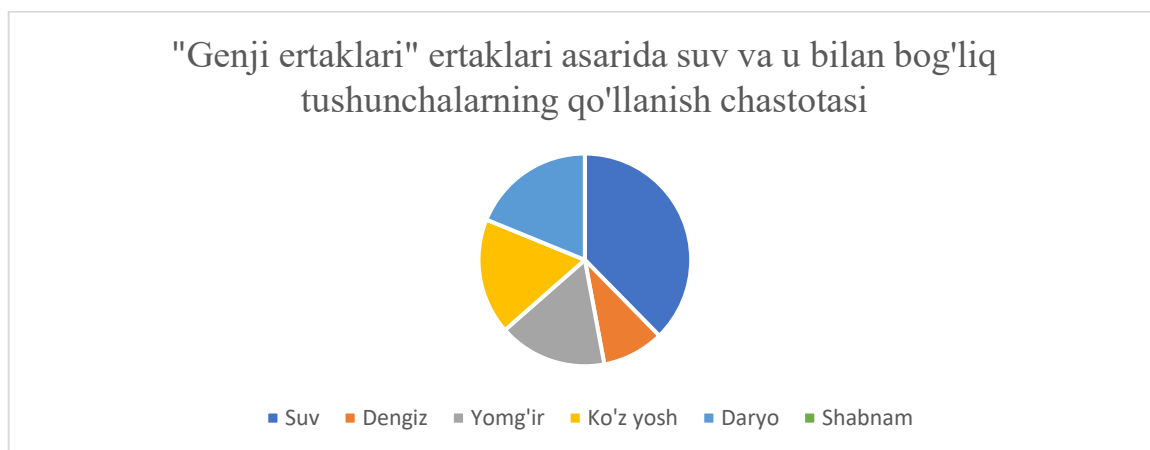
泊因,莫 ning ilmiy ishida Genji ertaklarida uchragan "yomg'ir" so'zi e'lon sifatidami yoki ma'lumot berish shaklida qo'llanganiga doir ilmiy ishni amalga oshirgan. Asarning ko'plab o'rinlarida ishtirok etgan "yomg'ir" so'zi tahlilga tortilgan va "yomg'ir" ishtirok etgan matn asosida, muallif ushbu peyzaj orqali keyingi qism nima haqida bo'lishiga ishora qilyaptimi yoki ma'lumot o'rnida keltirilyaptimi tendensiyasi asosida ilmiy tahlil olib brogan[11].

Asosiy qism.

Asarga nafaqat yapon olimlari orasida, balki jahon adabiyotshunoslik, tilshunoslik maktablarida ham asosiy tadqiq obyekti sifatida ko'plab murojaat qilingan bo'lib, ushbu maqolada yapon adabiyoti, din va madaniyatida suvga bo'lgan munosabatni aniqlash maqsadida "Genji ertaklari" asari tanlab olindi. Asarning T.Abe, K.Akiyama tomonidan 1994-yilda amalga oshirilgan tabdil va asl nusxasidan foydalanildi. Asar 469 betdan iborat.

Asarda qo'llangan suv va u bilan bog'liq tushunchalar, xususan, "suv", "okean", "dengiz", "daryo", "ko'z yosh", "vino", "quduq", "buloq", "shabnam" so'zlarining qo'llanilish ko'lami quyidagi raqamlarni tashkil etdi: "suv"-147; "dengiz"-78; "yomg'ir"- 14; "ko'z yosh" – 15; "daryo" -78, shabnam- o'rinda qo'llangani aniqlandi[12].

Diagramma 3.

Tahlil va natijalar

Yaponiya suv bilan o'ralgan mayda orollardan iborat yagona davlat hisoblanib, ushbu millat madaniyati va adabiyotida suvga bo'lgan yuqori munosabatni kuzatish mumkin. Eng qadimgi adabiy manba sifatida aytiladigan "Kojiki" asarida "misogi" aql va tananing suv yordamida poklanishiga doir Shinto dinining an'anaviy marosimi haqida keltirib o'tilgan. "Genji ertaklari" asarida ham "suv" bilan bog'liq so'zlar ayrim o'rinlarda geografik hodisa, ayrim o'rinlarda diniy, madaniy belgiga ega element sifatida qo'llanilgan. Masalan, a) geografik hodisa va nom tarkibida:

大川水のゆほびかに思ふものゆうえ波の立つらん。

Ōkawa mizu no yuhobika ni omofu mono yū e nami no tatsu ran.

Okawa suvini ko'rib o'yladim, ko'tarilayotgan to'lqinlar nimadandir xabar bermoqdamikan.

Osaka shahrida joylashgan bu daryo sakura mavsumida juda ham mashhur bo'lib, dunyoning turli nuqtalarida ushbu joyga tashrif buyurishadi va qadimdan ushbu daryo kattalik va suvining to'lib oqishi bilan ko'plab asarlarda uchraydi.

普通の山の姿とか水の流れとか、自分たちが日常見ている美しい家や何かの図を写生的に面白く戻せて描き、我々の近くにあるあまり高くない山を描く

Futsū no yama no sugata toka, mizu no nagare toka, jibun-tachi ga nichijō mite iru utsukushīka ya nanika no zu o shasei-teki ni omoshiroku namida zete kaki, wareware no chikaku ni aru amari takakunai yama o kaku.

Oddiy tog' va oqar suvlar, go'zal uylar hamda har kuni ko'rish mumkin bo'lgan go'zallikni ko'z yoshlar bilan chizamiz va yaqinimizdagi unchalik baland bo'lmagan tog'larni.

Ma'lumki, geografik jihatdan Yaponiya 70% tog'lardan iborat va suv bilan o'ralgan mamlakatdir. Shu bois ham oqar suv va tog'lar ularning kunlik hayot tarzida kuzatish mumkin bo'lgan tabiat hodisasidir.

庭に通した水の流れなどが地方官級の家としては凝ってできた自宅である。

Niwa ni tōshita mizu no nagare nado ga chihō-kan-kyū no ie to shite wa kotte dekita jitakudearu.

Bu bog'dan oqib o'tayotgan suv va puxta qurilgan uydir.

b) Inson ruhiy hissiyotlarini ifodalash vositasi:

たる物は、心にまかせてひときは目おどろかして、実には似ざらめどさてありぬべし。世の常の山のたたづまひ、水の流れ、目に近き人の家居ありまげにと見えなつかし

Taru mono wa, kokoro ni makasete hi toki wa me odoroka shite, jitsuni wa ni zara medo, sate arinubeshi. Yonotsune no yama nota Tadzu mahi, mizu no nagare, -me ni chikaki hito no kakyo ari-sama, -ge ni to mie, natsukashiku.

Qo'yilgan narsalarni qalbga bo'ysundirib, ko'zni hayratda qoldirish mumkin, lekin haqiqatda o'xshashi yo'q. Tik turgan tog'lar, oqayotgan suvlar va odamlarning uylarini ko'z oldingga keltirib, sog'inch tuyaman.

Bu o'rinda qo'llangan suv so'zi dunyoning o'zgaruvchanligi va vaqt o'tishi hamda hissiy go'zallik, qulaylik tuyg'usini berib, shoirning qalbini junbushga keltiruvchi tabiatning muhim hayotiy unsuri sifatida tasvirlangan[13].

「きとてこの女の家はた避きぬ道なりければ、荒れたる崩れより池の水かげ見えて、月だに宿る住み処を過ぎむもさすがにておりはべりぬかし。

Ki' tote, kono on'na no ie hata bi Kinu michi nari kereba, aretaru kuzure yori ike no mizukage miete, tsuki dani yadoru sumi sho o sugi mumo sasuga nite ori haberi nukashi.

Ki deb nomlanib, bu ayolning uyi tomon yurayotib, qulab borayotgan hissiyot orqali ko'lining suv soyasi ko'rinib, oyingning niqobi va sababsiz o'tib ketadi.

Hovuz yuzasida aks etgan, kimsasiz hududdan ko'rinadigan oy nurining soyasi chuqur va sirli muhit yaratib, shoir ayol uyi, oy, suv aksini barobar qo'llab, yolg'izlik va sog'inch hissini yaratishga urinadi.

はかばかしはさのたまふともかかる道に率て出でたてまつるべきかはと思ふにいと心あわたしければ、川の水に手を洗ひて、清水の観音を念じたてまつりても、すべなく思ふ。

Hakabakashiku wa, -sa no tama futo mo kakaru michi ni ritsute shutsu de tatematsurubeki ka wa to omofu ni, ito kokoro Awa tata shikereba, kawa no mizu ni te o arai hite, Shimizu no kan'non o nenji tatematsurite mo, sube naku omofu.

Agar shoshayotgan bo'lsangiz, Sanotamafuni kesib o'tuvchi yo'lga chiqib, bayram o'tkazish kerak deb o'ylashingiz mumkin, lekin agar shoshilangiz, daryo suvida qo'lingizni yuvib, toza suvda Kannon uchun duo qilishingiz mumkin. Men o'zimni nochor his qilyapman.

“Daryo suvida qo'l yuvish” iborasi ushbu o'rinda ruhiy tozalanish va poklanish ma'nosini

ifodalab keladi. Kanonga ibodat qilish uchun suv bilan poklanish deyish ham mumkin. Shimizudagi Kanonga ibodat yapon e'tiqodida ruhiy tinchlik va himoya istalganda amalga oshirilib, qiyin vaziyatlarda xudolar va Buddadan ilohiy himoya so'raladi. "Genji ertaklari" asarida qo'llangan "suv" so'zi bundan tashqari bir qator ma'nolarni ham ifodalab kelgan bo'lib, "poklik", "yolg'izlik" va "o'tkinchilik" ma'nolarda ko'p qo'llangani hamda juft so'z tarkibida ham uchragani aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Arntzen S. The heart of history: the tale of Genji. – Japan: Winter, 2005. -B. 169.
2. Takaaki T. "Genjimonogatarini okeru inyouni kenkyuu". – Japan: <https://ci.nii.ac.jp/naid/500000173684>.
3. Kentei K. "Genjimonogatarini okeru mononoke" . – Japan: Bunkakagakukenkyuuryo, 1999. – B. 123.
4. Carpenter J. Kana calligraphy and the tale of Genji. – London: Yale university press, 2019. B.27.
5. McCormick M. Beyond narrative illustration: what Genji paintings do. – London: Yale university press. B.43.
6. Kinoshita K. Evolving iconographies of the tale of Genji. – London: Yale university press. B. 57.
7. Wang Y. The language of love in tale of Genji.- Japan: Nagoya university, 2019. B.3.
8. Xeiran X. interpretation of the two dimensions of the tale of Genji. – China: Atlantis Press, 2021. – B.968.
9. 泊因, 莫. Genjimonogatarino ame: yokoku to shirase no shikake. – Japan: Hosei university press, 2021. – B.38-52.
10. <http://www.genji.co.jp/kensaku.htm> misollar ushbu saytdan olindi.
11. 鈴木温子. 源氏物語における涼しき水の流れ. 日本2009. B. 21
- 12.

“BOBUR” SHE’RIDA LIRIK FOJELIK VA TARIXIY VOQELIK TALQINI

Karimova Yulduz

Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Annotasiya: Ushbu maqolada Xurshid Davronning Bobur she’ri lirik fojelik va tarixiy voqelik talqini muammosi doirasida o’rganilgan.

Maqolada ayriliq, hijron, vatangadolik ostonasida turgan Bobur Mirzoning g’amzada qiyofasi, ruhiy holati, hayotining eng muhim tahlikali, qaltis vaziyatlarini butun murakkabligi, tarangligi bilan his etgan Xurshid Davron, lirik qahramonning moddiylashtirilgan ruhiyati, insoniy iztiroblari his-tuyg’ularining ramzlarga ko‘chgan ifodasi orqali ona yurt bag‘ridan uzilib ketayotgan Bobur Mirzoning insoniy fojeasini lirik fonelik darajasida talqin eta olgani ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: She’riyat, ramz, lirik fojelik, lirik qahramon, dramatik holat, emotsional jarayon, natural tasvir, poetik ifoda, mikrodialog, tragik hissiyot, temuriylar madaniyati, “baldayi mahfuza”, ramziy manzara, sintezlashgan obraz.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИРИЧЕСКОЙ ТРАГЕДИИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ПОЭМЕ БАБУРА

Каримова Юлдуз

доцент Джизакского государственного педагогического университета, кандидат филологических наук.

Аннотация: В данной статье поэма Бабура Хуршида Даврона исследуется в рамках проблемы лирической трагедии и интерпретации исторической действительности.

В статье Хуршид Даврон, ощутивший самую главную опасность своей жизни, самую главную опасность своей жизни, тяжелые ситуации Бабура Мирзы, находившегося на пороге разлуки, эмиграции и патриотизма, материализованную психику лирический герой, переживания человеческого страдания показаны в символах. Выявлено, что человеческая трагедия Бабура Мирзы, оторвавшегося от родины, была интерпретирована на лирико-фонетическом уровне через выражение чган.

Ключевые слова. Поэзия, символ, лирическая трагедия, лирический герой, драматическая ситуация, эмоциональный процесс, природный образ, поэтическое выражение, микроdialog, трагическая эмоция, тимуридская культура, «балдаи махфуза», символический пейзаж, синтезированный образ.

INTERPRETATION OF LYRICAL TRAGEDY AND HISTORICAL REALITY IN BABUR’S POEM

Karimova Yulduz is

an associate professor of Jizzakh State Pedagogical University, candidate of philological sciences

Abstract: In this article, Babur’s poem by Khurshid Davron is studied within the framework of the problem of lyrical tragedy and interpretation of historical reality.

In the article, Khurshid Davron, who felt the most important danger of his life, the most important danger of his life, the difficult situations of Babur Mirza, who was on the threshold of separation, emigration, and patriotism, the materialized psyche of the lyrical hero, and the feelings of human suffering, are shown in symbols. It is revealed that the human tragedy of Babur Mirza, who is separated from his motherland, was interpreted at the lyric phonetic level through the expression of chgan.

Keywords. Poetry, symbol, lyrical tragedy, lyrical hero, dramatic situation, emotional

process, natural image, poetic expression, microdialogue, tragic emotion, Timurid culture, «baldayi mahfuz» , symbolic landscape, synthesized image.

“Hozirgi o‘zbek she‘riyati ko‘ngilga quloqdan tashqari yo‘llar bilan ta‘sir qilish bosqichiga kirdi. Shoirlar o‘qirman ruhiyatiga uning qulog‘i orqali emas, yuragi orqali kirib borishga urinmoqdalar” , – deydi adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo‘ldoshev.

O‘qirman ruhiyatiga yurak orqali kirib boruvchi she‘r fazilatini esa olim: “... eshituvchilarga orom beradigan unsurlar bo‘lishi shart qilib qo‘yadigan qolipdagi shakliy talablar... misralar so‘ngidagi qofiyaning musiqiyiligini ta‘minlashdan ko‘ra, ruhiyatni moddiylashtirishga urinish xususiyat yetakchi” , – deya izohlaydi.

Xurshid Davronning Bobur Mirzoga bag‘ishlangan “Otlar yelar shiddatidan terlab...” deb boshlanuvchi she‘ri lirik qahramonning moddiylashtirilgan ruhiyati, insoniy iztiroblari, his-tuyg‘ularining ramzlariga ko‘chgan ifodasi orqali ona yurt bag‘ridan uzilib ketyotgan Bobur Mirzoning insoniy fojiasini lirik fojeli darajasiga olib chiqib talqin eta olgani bilan e‘tirofga loyiq.

Bobur nomidagi xalqaro ilmiy ekspeditsiyaning birinchi safari (1992-yilning 19-mayidan 15-iyuliga qadar davom etgan) ishtirokchisi Xayriddin Sultonning “Boburiynoma”sida xorijdagi Bobur qadamjolari bo‘ylab kezingan musofirchilikning mashaqqatlarini ona yurt, yaqinlar sog‘inchida iztirob chekkan muallifning shunday xotiralari keltirilgan: “Odamning o‘z-o‘zidan dili xufton bo‘laversa, ko‘ksining bir chetida noma‘lum bir og‘riq jizillab tursa, bilginki, bu ona Vatan sog‘inchi bilan hasratda umrguzaronlik qilayotir.

Mana shunday ma‘yus lahzalarda Bobur Mirzoning dard-u dilini, so‘ngsiz iztiroblarini yanada yaqqol anglash mumkin.

“Zahiriddin, qayga borursan?..”

Xurshidning (Xurshid Davronning biz tahliliga tortayotgan “Bobur” she‘ri nazarda tutilyapti – Y.K.) shu satri necha kundirki xayolimdan ketmaydi.

“Zahiriddin, qayga borursan?..”

Davomi... yanglishmasam, mana bunday edi:

“Hamma yerdan ko‘rinib turar, Samarqandning minoralari”.

Yo‘q, davomi emas, she‘rning oxirgi misralari xolos” .

Nuktadon, hassos adib Xayriddin Sulton she‘rning aynan shu satrlarini bejiz eslamaydi. Chunki she‘rdagi lirik fojeliqning yuzaga qalqib chiqishida, she‘rxon tarafidan his etilishida aynan shu satr, satr mohiyatidagi ramziylikning o‘rni beqiyos.

She‘rdagi lirik fojeliqni yuzaga keltirgan, lirik qahramon Bobur Mirzoga tegishli hijron, yurtdan ayro tushish, taqdir hukmi oldidagi nochorlik, ilojsizlik kabi hissiyotlar hayotiy, ijtimoiy asosga ega.

Bobokaloni Amir Temur asos solgan davlatni ko‘z qorachig‘idek asrash, uning sharafini yuksaklarga ko‘tarish, qudratli, mustahkam davlat barpo etishdek yuksak orzularni diliga tuggan o‘n to‘qqiz yoshli Bobur Mirzo o‘zi navqiron yovqur bo‘lsa-da, chirib, umri tugab borayotgan sulola vakili, ko‘p ish ko‘rgan, purtajriba Shayboniyxon yoshi o‘tib, umrining kuzak fasliga qadam qo‘ygan bo‘lsa-da, siyosat maydoniga dadil kirib kelgan, ayni kuchga to‘lgan dinastiya vakili. Ana shunday vaziyatda tarix va taqdir hukmining qat‘iyligini vengriyalik sharqshunos olim Vamberi shunday izohlaydi: “U (Bobur Mirzo – Y.K.) o‘zining o‘tkir nazari bilan Movarounnahrda Temur avlodi hokimiyatining inqirozi vaqti yaqinlashganini birinchi bo‘lib kashf etdi. Buni to‘xtatish uchun ilk bor qarshilik ko‘rsatdi. Lekin Temur sulolasining botayotgan yulduzini 19 yoshlik Bobur qo‘li bilan hech yerda va xususan, Movarounnahrda to‘xtatishga imkoni yo‘q edi” .

Shubhasiz, Xurshid Davron “Bobur” she‘rida yuqoridagi qaltis ijtimoiy vaziyat iskanjasidan qutulishni, najotni Vatandan bosh olib ketishda deb bilgan Bobur Mirzoning dramatik holatining ifodasida uning o‘z so‘zlariga, uning intilish, ehtiyojlari, amalga oshmagan orzulari, armonga

aylangan ulug‘ istaklari natijasida tug‘ilgan ruhiy iztiroblar, ichki kechinmalariga suyanadi: “... viloyat yo‘q, viloyat umidvorlig‘i yo‘q, navkar aksar tarqadi... Oxir mundoq sargardonliqdin va bu nav‘ bexonumonliqdin jong‘a yettim. Dedimki, mundoq dushvorliq bila tirilguncha bosh olib yetsam yaxshi. Bu nav‘ xorliq va zorliq bila el bilguncha oyog‘im yetguncha ketsam yaxshi” . (1502-1503-yillar voqealari bayoni)

Ruhshunoslikka oid adabiyotlarda shaxsning hissiyoti va emotsional jarayon haqida gap ketganda: “Ko‘p hollarda emotsional kechinmalarimiz mazmuniga bizning intilishlarimiz ham kiradi. Intilishlar esa hamisha ehtiyojni ifodalaydi. Lekin hissiyotlar ehtiyojlar sababli paydo bo‘lishi tufayli, intilishlar bilan hissiyotlar bir-biriga qo‘shilib ketib bitta tuyg‘u, kechinma hoida namoyon bo‘ladi. Bunday hollarda hissiyotlar, odatda, intilishlarni tug‘diradi yoki mavjud intilishlarini kuchaytiradi. Hissiyotlarning faollik darajasi odamlardagi kuchlanish holatida yoki ulardagi hamma kuchlar g‘ayratga kirgan holatda namoyon bo‘ladi”, – deyiladi. Shaxsning mazkur ruhiy-tabiiy holatini poetiklashtirgan, uni badiiyat ko‘zgisida akslantirgan Xurshid Davron sakkiz band she‘rda bir romanga jo bo‘lishi mumkin bo‘lgan, yurtdan butunlay bosh olib chiqib ketayotgan Bobur Mirzo fojiasini, uning kechinmalarini, ehtiroslarini ramzlar bag‘rida ochadi:

Otlar yelar shiddatdan terlab,
Yangrar xatar to‘la taqalar.
Hurkib ko‘kka sapchir patirlab,
Tun uyqusi – qora qarg‘alar .

Birinchi o‘qishdayoq o‘quvchining ko‘z o‘ngida jonli manzara gavdalanadi. She‘rxon ong-u shuuriga matnda bo‘y ko‘rsatib turgan xronotop – asarda badiiy idrok etilayotgan zamon va makon haqidagi tasavvur paydo bo‘ladi: tun va yo‘l tasviri. Shuni unutmaslik kerakki, bir qarashda manzaradek ko‘ringan (aslida, manzara ekanligi ham bor gap), ammo shoir tomonidan marjondek tizilgan ramzlar shodasida insoniy taqdir namoyon. Unda Bobur Mirzo – lirik qahramon hayotining o‘ziga xos fragmentlari ko‘zga tashlanadi.

Tinimsiz yelayotgan, imkon boricha tun bag‘rini yorib chiqishga harakat qilayotgan ot qorong‘ilik, zulmatni ortda qoldirayotgandek tasavvur uyg‘otadi, ammo ramzda esa tun (zamon ko‘rsatkichi) Bobur Mirzo tushib qolgan ijtimoiy vaziyat, shu vaziyat tug‘dirgan umidsizlik, imkonsizlik, tushkunlikka ishora. Maqsad aslida shu tundan uzoqlashish, yelib borayotgan ot Bobur Mirzo fitratidagi “Qudrat, hayotiy kuch, oliyjanoblik... ehtiroslar, intilishlar... ramzi” .

“Otlar yelar shiddatdan terlab”, terga botish bu – lirik qahramonning o‘z-o‘zini taftish qilishi, o‘y-kechinmalari, ehtiroslar, kelajak, mas‘uliyatli tashvishlar, ziddiyatli xayollar bag‘ridagi tasviri. Taqalardan taralayotgan tovush – bong, ogohlik da‘vati. Ona zamin bag‘riga urilayotgan taqalar zarbidan faryod ko‘tarib, Bobur Mirzodek o‘g‘lidan ayrilayotganidan bong uradi go‘yo. Ayni paytda taqalarning xatarga to‘laligi Bobur Mirzoning yelkasiga tushadigan musofirchilik, ayriliq, mavhum kelajak mas‘uliyatiga ishora hamdir.

Yorug‘likka, yuksak maqsadlar sari intilganlar yo‘lida g‘ov, turli to‘siqlarning uchrashi tabiiy. Shoir ularni qora qarg‘alar deb ataydi.

Tun so‘zi mohiyatidagi qorong‘ilik “qarg‘a”ning epiteti qora so‘zi bilan birlashib tasvirdagi salbiy bo‘yoqdorlikni oshirgan. Ayni paytda ularning hurkakligi nur oldida zulmatning chekinishiga ishora.

Otlar yelar, tillarang xazon
Suvoriylar uzra sochilar.
Elas-elas yangraydi azon
Tog‘lar uzra osmon ochilar. Bobur Mirzo o‘zining mashhur g‘azallarining birida:
“Latofat gulshanida gul kabi sabz-u xurram qol,
Men archi dahr bog‘idon xazon yaprog‘idek bordim” , –
deydi.

“Xazon yaprog‘idek bordim” – Bobur Mirzo o‘z yozug‘ining poetik tasvirini shunday ko‘radi. Xurshid Davron bu iqroni ramzga aylantirar ekan, unga tillarang epitetini qo‘shadi. Tillarang ramziy detalning tashqi ko‘rinishiga biroz yorug‘lik, nur bag‘ishlagandek (Kobul va Hindistonda Bobur Mirzo erishajak zafariyatlarga ishora), ammo mohiyat baribir eskicha – xazon ayriliq, hijron belgisi. U tillarang sochqilarga aylanib, “Suvoriylar uzra sochilar” tasvirida matn mohiyatini anglab yetishda ochqich vazifasini o‘taydi. Bandning uchinchi misrasi “Elas-elas yangraydi azon”. Agar she‘r shoirning mafkuraviy zug‘umlar ham ancha sobit 80-yillar ijodi mahsuli ekanligi hisobga olsak, uning kichik lirik she‘rda bir umr Haq rizosiga erishishga harakat qilgan Bobur Mirzoning ma‘naviy-ruhiy qiyofasini nozik ko‘rsatib o‘ta olganini e‘tirof etish zarur. Azon bandalariga Ollohning ulug‘ligini, yakka-yu yagonaligini, najot faqat unda, unga bo‘lgan ishonch va e‘tiqodda ekanligini eslatuvchi nido.

Xurshid Davron qo‘llagan azon ramzi – Bobur Mirzoning umrlik hikmati, e‘tiqodi va e‘tirofi:

“Hech nima Tengrining xostidin o‘zga bo‘lmas” ga mos va xos kelgan. Bu o‘rinda “elas-elas” juft so‘zi polifunksional vazifada: u azonning eshitalish darajasini ko‘rsatish bilan birga uning (eshitilar-eshitilmas, juda past) ancha olis uzoqlarda aytilayotganini ham bildiriyapti. Demak, Bobur Mirzo uchun najot endi yurtdan olisda, Vatandan uzoqlarda.

Ikkinchi bandda satrlar silsilasida she‘rning birinchi bandida o‘quvchi ongiga o‘rnashib qolgan qorong‘ilik chekinadi. Ayniqsa, “elas-elas yangraydi azon” tasviridan keyin “Tog‘lar uzra osmon ochilar” manzarasi (tong tog‘lar boshidan oqara boshlaydi) o‘quvchining qalbiga ham, she‘r bag‘riga ham yorug‘lik, iliqlik olib kiradi. Aynan shu misradagi ramzlar qatida boshqa ma‘no ham mustaqil holda mavjud. Tog‘ ramzi matonat, sabot, yuksalish, qat‘iyatlilik ma‘nosida Bobur Mirzoga nisbat berilgan holda bu “tog‘(lar) uzra osmon ochil”ishida Bobur Mirzoning tanlanganlardan ekanligiga (Alloh podshohligini O‘zi xohlagan kishiga beradi. Alloh (karami) keng va bilimdondir”) podshohlik qismatiga ishora bor.

Otlar yelar, yelar ko‘pirib,

Uyg‘otganча mudroq yo‘llarni.

Go‘yo to‘g‘on bandin o‘pirib

Toshqin quvib kelar ularni.

Ikkinchi band sokinlashgan ohang, uchinchi bandda “Otlar yelar, yelar ko‘pirib” tasvirigaingan shitob, tezlik, jadallik ma‘nolari bilan keskinlik kasb etib, ayriliq, hijron onlari muqarrar ekanligini eslatadi. Ayni paytda bu tasvir, ramz she‘rda aks etgan makon, zamon chegarasidan chiqib, Boburshohning bir umrlik mamlakatdorlik tamoyilining: “Jahongire tavaqquf bar nayobad, Jahon onro buvad ko‘beh shitobad, Hama chizi zi ro‘y kadxudom – Sukun miyobad illo podshohiy” (ma‘nosi: Jahongirlik to‘xtab turmaydi, kim yaxshi tirishsa, jahon o‘shaniki bo‘ladi, hayotda har bir narsaning to‘xtashi mumkin, ammo podshohlik to‘xtamaydi) mazmun-mohiyatini o‘zida ochiqlab berganini e‘tirof etmoq zarur.

Ko‘pincha adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlarda bunday muxtasar talqinni tomchida quyoshning aks etishiga o‘xshatishadi. Shu ma‘noda “yelayotgan ot” ramzi orqali buyuk tarixiy shaxs, lirik qahramon – Bobur Mirzoning umr mazmunini ko‘lamli badiiy idrok eta olgani, tafakkur va talqinda ta‘sirchan obraz yarata olgani shoirning yetuk poetik mahoratidan darak beradi.

Faoliyatsizlik, harakatsizlik Bobur Mirzo – lirik qahramon tabiatiga mutlaqo yot. Xurshid Davron “saltanat dag‘dag‘asi”, “mulkgirlik domyasi” qonida, ehtiroslarida gupirib turgan Bobur Mirzo kabilar dunyoga dunyoni uyg‘otmoq uchun kelganlarini “yelayotgan ot” poyi zarbida “uyg‘onayotgan yo‘llar” tafsilida chiroyli, ishonchli badiiy ifoda eta olgan. “Ne xush bo‘lg‘ayki, bir kun uyqulik baxtimni uyg‘otsam”, – deydi Bobur Mirzo o‘zining bir g‘azalida.

“Hissiyotning turli-tumanligi, so‘z san‘atining cheksiz imkoniyati hamda badiiy asarning tinimsiz tovlanishi lirik fojeli rang-barangligini tayin etadi”, – deydi adabiyotshunos olim Suvon Meli.

Dastlabki bandlarda lirik qahramon shaxsiyatiga xos yoniq ehtiros, shijoat, kuchni tinimsiz yelayotgan ot ramzida kashf qilgan bo‘lsak, to‘rtinchi bandda she’rga shunga teng yana bir kuch – toshqin ramzi kirib keladi.

Toshqin ham ramz. U lirik qahramon – Bobur Mirzo ruhiyatidagi ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar buhronining moddiylashgan tasviri, hissiyot belgisi. Aslida bu toshqin Bobur Mirzo botinida, o‘zligida. U lirik qahramonning jism-u jonini o‘rtayotgan ziddiyatli o‘ylar, og‘riqqa ishora. Bu ramz ortidagi kuch har gal toshqin misol harakatga kelganda o‘z sohibini azobli savollar, armon-iztiroblar girdobida chirparak qiladi go‘yo. Adabiyotshunos olim Uzoq Jo‘raqulov: “...juftlik hodisalar o‘zaro zid holatda dialogiklik kasb etgani holda, yakka holatida ham ichki dialogik struktura va mazmunga ega. Jamiyatda (yoki badiiy asar dunyosida) o‘zining muqarrar antipodiga ega odam neytral holatda ham o‘zining botiniy antipodi bilan yashaydi. Bu hodisa badiiy asarda ichki dialog (mikrodialog) tarzida kuzatiladi”, – deydi.

Mana shu ma’nodan lirik qahramonning botiniy antipodi bilan muloqoti ritorik so‘roq o‘laroq uning emotsiyasini bor bo‘yi bilan ko‘rsatishga, uni qiynayotgan hissiyotlar, kechinmalarning ifodasini so‘roq shaklida tasdiqlashga xizmat qiladi. She’rning keyingi bandlarida Xurshid Davron uni mikrodialog tarzida tasvir etadi:

Mirzo Bobur, qayga borursan,
Bobong taxtin, yurtningni tashlab?!
Qora taqdir seni qul kabi
Qayonlarga ketmoqda boshlab?!
Mirzo Bobur, bu qanday savdo,
Qora hijrat sari yuz tutmoq?
Yuragingni etar-ku ado –
Tirik turib Vatandan ketmoq?!
Mirzo Bobur, ortga bir qara,
Ortga bir boq, toki sen omon –
Axir, keyin tushlaringda ham
Bu tuproqni ko‘rmog‘ing gumon!

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, so‘roqda iqror, e’tirofda tasdiq mavjud. She’rda har uchala bandning boshi “Mirzo Bobur” ritorik murojaati bilan boshlanadi. Satrma-satr lirik qahramon qalbida ulkanlashib borayotgan musofirchilik g‘ussasi, hijron, ayriliq g‘amingning poetik tasviridagi dinamika lirik fojeliqni yuzaga keltiradi. Ammo bu fojeliq tragik pyesadagi kabi voqea-hodisa, qahramonlarning xatti-harakatlari orqali emas, balki shoir tanlagan so‘zning ma’no-mohiyatidan o‘quvchi qalbiga yuqadigan, uning ham ko‘zidan, ham ko‘nglidan joy oladigan badiiylik hosilasi – she’rning ruhida namoyon bo‘ladi. She’rda aks etgan lirik qahramon drammatizmi:

Mavrusiy toj-u taxtdan voz kechmoq, qora taqdirga qul bo‘lmoq, qora hijratga yuz tutmoq, tiriklay Vatandan judo bo‘lmoq, hatto tushlarida ham Vatanga qayta olmaslik – Bobur Mirzo chekidagi ulkan fojeliq. Fojeliqning fojeiyligi shundaki, Bobur Mirzo yuqoridagi vaziyatdan qochib, barchasiga qo‘l siltagan holda o‘ziga qulay yo‘lni tanlay olmaydi, tanlay olmaslikni uning o‘zi:

Dema Boburga: “Netarsan, bosh olib ketmak ne?”
Tengrining xosti mundoq esa men netgaymen? –
deya izohlaydi.

Mehr qo‘yib umr bo‘yi intilgan bobomeros Samarqand, kindik qoni tomgan Andijonni qo‘ldan chiqarib, Toshkent atrofining kent-qishloqlarini sarosar kezib yurganida Vatanida bo‘la turib, o‘zini vatansiz his qilgan Bobur Mirzo: “Ko‘nglum bu g‘ariblikda shod o‘lmadi hech”, – deya ruboiy bitgan edi.

Xurshid Davron butunlay Movarounnahrni tark etib ketayotgan Bobur Mirzoning o‘z orzulari, imkoniyatlari, ulkan rejalariga Vatan topishi mumkinligini, ammo o‘zi bir umr bewatan

bo'lib qolayotgan holatini teran poetik nigoh bilan kuzatadi:

Ot pishqirar, to'xtar chavandoz

Uzangiga tirar oyog'in

Va bo'g'ziga to'plar beovoz

Vujudiga to'lgan ingrog'in.

“Badiiy asarda g'amni tug'diruvchi voqea-hodisalar yoki g'amgin holatlar tasvirlanadi. G'amning o'zi emas. G'am voqelik emas, voqelikning hosilasi”.

Ayriliq, hijron, vatangadolik ostonasida turgan Bobur Mirzoning g'amzada ruhiy holati, hayotining eng muhim, tahlikali, qaltis vaziyatlarni butun murakkabligi, tarangligi bilan his etgan Xurshid Davron talqinda chinakam tragik muhit va shu muhit mahsuli fojeiy qahramon holatining nozik, ta'sirchan ifodasini yarata oldi.

“... bo'g'ziga to'plar beovoz Vujudiga to'lgan ingrog'in”. Bobur Mirzoga nisbat berilgan ingroq ingrash, u chekayotgan hadsiz azobning eng yuqori darajasi. Vatan ostonasida so'nggi bor turib, uning qirg'oqlariga oxirgi marta nigohini tashlayotgan Bobur Mirzo yuragida o'sha damda, ehtimol, yo'lbars o'kirigi yangragandir. Ammo bu o'kirik qahramon vujudida, uning mardona tiynatida dardga og'riqli azobga do'nadi, qurib qolgan bo'g'zida to'planib, ingroqqa aylanadi.

O'z ichki “men”i bilan ayovsiz jang qilayotgan qahramonning psixologik, fiziologik holatining ishonchli badiiy idrok etilishi she'r ruhiyatidagi tragik pafosning yetakchiligini belgilagan. Lirik qahramonning yetmish ikki tomirida qonni emas, tengsiz alamlar, iztiroblar oqimini aylantirayotgan yurak, hijron dardining isitmasida qaqroq lablar, ovozsiz faryod, aslida butun dunyo ogoh bo'lgan – Bu shoirning qalam kuchini ko'rsatadigan, insoniy kechinmalarning ta'sirchan ifodalari.

Adabiyotshunoslik ilmida: “Motamsaro mazmunli she'r albatta lirik fojelikka misoldir, deyish xato. Agar she'r o'quvchini og'ir, motamsaro ko'yga solsa-yu yengillik, huzur baxsh etmasa, bu turmushdagi dardning natural ifodasi bo'lib, lirik fojelikka aloqasi yo'q. Hayotiy dard-alam yuksak poetik ifodalangan taqdiridagina ushbu fenomen yaraladi”, – deyiladi.

Xurshid Davron o'zining “Bobur” she'rida ana shu fenomenni muvaffaqiyatli kashf etgan.

Alam bilan yuragi urar

Shivirlaydi qaqroq lablari

“Hamma yerdan ko'rinib turar,

Samarqandning minoralari”.

She'r shu band bilan yakunlanadi.

Yuqorida aytganimizdek, Bobur Mirzo qarorini o'zgartira olmaydi, ortga yo'l yo'q. Hayotiy haqiqat va undan o'sib chiqib she'rda akslangan badiiy haqiqatga ko'ra ham buning iloji yo'q.

Jahongirlik – qismat, ayriliq, hijron – yozug'. Uni o'zgartirish qahramonning qo'lida emas. Shunda – imkonsizlikda iloj, umidsizlikda ilinj kashf etiladi. Lirik qahramon tilidan aytilgan “Hamma yerdan ko'rinib turar Samarqandning minoralari” – bu misralar yuqorida keltirilgan mikrodialogda aks etgan el-u yurtdan ayro tushish, bewatanlik tasviridagi fojelikni biroz yumshatsa-da, butunlay yo'qqa chiqara olmaydi. Faqat kuchsiz, g'ira-shira taskin qalbingizga kirib kelgandek bo'ladi. Bu holatda biz Xurshid Davron tomonidan Bobur Mirzo hayotidagi real eng dramatik, fojeiy vaziyatlarga lirika qonuniyatlariga bo'ysundirilgan holda lirik fojelikka aylantirilganini, shunday holatda “Bobur” she'rida lirik fojelik bo'y ko'rsatganiga guvoh bo'lamiz.

Inson hissiyotlarining tinimsiz tovlanishi, ularning asarlar bag'ridagi talqini haqida adabiyotshunos Ibrohim G'afurov: “...harakat va hayot yaratuvchi bir kuchga – tragizm hissiyotiga e'tiboringizni qaratmoqchiman. Shoirning shodligi doim mung bilan, mung esa doim shodumonlik bilan qo'shib ketadi... g'ussa va g'ussaviylik hamda shodlik va shodumonlik har qachon bir-birlarini yetaklab yuradilar, bir-birlarini tarbiyalaydilar, shodlik g'ussalarning murabbiysidir va g'ussalar baxtiyorliklarga murabbiydir. Qanchalar g'alati

eshitiladi bu soʻzlar: lekin qanchalar olam qonuniyati bor ularda? Qancha-qanchalab odamlar qalblarining tarixi bor ularda!” – deydi.

Xurshid Davronning “Bobur” sheʼri Bobur Mirzo qalb tarixining badiiyat bagʻridagi aksi. “Samarqandning minoralari” esa shoirning tengsiz badiiy kashfiyoti. U shoir tafakkurida sintezlashgan yaxlit Vatan timsoli, ayni paytda aytish mumkinki, u kontekstda oʻquvchining didi, badiiy zavqiga qarab oʻzining bir koʻp maʼnolarini namoyon eta oladigan rangin timsol.

Bu ramzda Bobur Mirzoning “Temurbekning va Ulugʻbek mirzoning imorati va bogʻoti Samarqand mahallotida koʻptur” maʼlumotining havasmandligi, salobati, “Samarqand xayoli boshqa tushubtur” lutfining latofati va nazokati, “Latofat gulshanida gul kabi sen sabz-u xurram qol” tilagining samimiyati, harorati bor.

Samarqand minoralarining porloq yodini zulfiqor qilich kabi bir umr yuragiga qadab yashagan Bobur Mirzo (“Minorla emas bu falakka qasam, Qasoskor bobolar ketmishdir sanchib”) qadami yetgan joyga umumjahon eʼtirofiga sazovor boʻlgan temuriy madaniyatini va shu madaniyatning oʻchogʻi boʻlgan “baldayi mahfuza” – Samarqandning chiroyini, fayz-u tarovatini, shukuhini olib kirdi.

Taqdirning, qismatning buyuk missiyasini Vatandan yiroqda oʻtagan Bobur Mirzo otabobolarining eng yaxshi anʼanalariga vorisilik nuqtayi nazaridan ham Vatanniki, kindik qoni tomgan yurtning dilbar oʻgʻloni boʻlib qoldi. Bobur Mirzo dahosi, Bobur Mirzo fenomeni ahamiyati jihatidan Samarqand minoralari bir safda turadi. Zero, “Minoralar mustahkamlik, bardoshlilik gʻoyasini ifodalaydi. Uning asosiy maʼnosi esa dunyoning ramziy manzarasida maʼnaviy, samoviy, ilohiylikka yaqin holat yuqoriligi bilan bogʻlanadi... minora yer bilan osmon oʻrtasidagi aloqa vazifasini bajaradi, deyshadi”.

Bobur Mirzoning maʼnaviy-ruhiy olamiga tegishli samoviy, ilohiylikka yaqin holatni har kim aql-u idroki, fahm-farosati, aynan shu sohaga tegishli bilimi, ilmiga tayanib oʻzi kashf etar, ammo Bobur Mirzo va u kabi buyuk tarixiy shaxslarimiz oʻtmish bilan bugunni bogʻlab turuvchi oltin koʻprik ekanliklari aynan haqiqatdir. Samarqandning muazzam va muzayyan minoralari kabi ular hamma vaqt, ham yerdan koʻrinib turadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

Arminiy, Vamberi. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. – T.: Info Capital Books, 2024. – 464 b.

Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. – T.: Sharq, 2002. – 336+32 b.

Gʻafurov Ibrohim. Asarlar. Adabiyot dunyosi: sakkiz jildlik. Toʻrtinchi jild. Oʻttiz yil izhori. – T.: Yangi asr avlodi, 2022. – 528 b.

Ivanov P., Zufarova I. Umumiy psixologiya. – T.: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2013. – 478 b.

Joʻraqulov Uzoq. Nazariy poetika masalalari. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – 356 b.

Meli Suvon. Soʻz-u soʻz. “Adabiyot falsafasi”ga chizgilar. – T.: Sharq, 2020. – 528 b.

Mingboyeva Dilrabo. Timsollar tilsimi. – T.: Yangi asr avlodi, 2007. – 179 b.

Ochilov E. Bobur hikmatlari. Manba: Zahiriddin Muhammad Bobur: risola. – T.: Oʻzbekiston, 2012. – 136 b.

Oripov Abdulla. www.ziyouz.com kutubxonasi

Qurʼoni karim: maʼnolarining tarjima va tafsiri / Tarjima va tafsir muallifi: A.Mansur; tahrir hayʼati: Usmonxon Alimov, Rahmatulloh qori Obidov, M.Ibrohimov va boshq.; Masʼul muharri: M.Ahmadjonov. – T.: Toshkent islom universiteti, 2009. – 624 b.

Sulton Xayriddin. Boburiynoma: Maʼrifiy roman. – T.: Sharq, 1997. – 416 b.

Xoliyorov Mengliboy. Badiiy portret // Oʻzbek tili va adabiyoti. № 3. 1991. – T.: Oʻzbekiston SSJ FA, Fan.

Xurshid Davron. Samarqand xayoli. – T.: Kamalak, 1991. – 320 b.

Yoʻldoshev Qozoqboy. Soʻz yolqini. – T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 504 b.

Zahiruddin Muhammad Bobur. Kulliyot. 1-jild. Devon. – T.: Zilol buloq, 2021. – 600 b.

Zahiruddin Muhammad Bobur. Kulliyot. 1-jild. Devon. – T.: Zilol buloq, 2021. – 600 b.

THE USAGE OF METAPHOR IN BUSINESS DISCOURSE

Khurramova Shokhista Oybekovna
Exact and Social Science University Foreign language and literature
2nd course Master

Mamatova Feruza Makhhammadovna
PhD, associate professor
National University of Uzbekistan

Abstract. Metaphors have long been recognized as a powerful linguistic tool, not only in literary and everyday language but also in specialized fields such as business. This article explores the role of metaphors in business discourse, emphasizing their significance in shaping perceptions, structuring arguments, and influencing decision-making processes. By examining different types of metaphors used in business contexts, including conceptual, structural, and organizational metaphors, the article highlights how these figurative expressions enhance communication, foster innovation, and influence organizational culture.

Keywords: metaphor, business discourse, conceptual metaphor, organizational culture, communication, innovation

BIZNES NUTQIDA METAFORADAN ISHLATISH

Xurramova Shoxista Oybekovna
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti

Mamatova Feruza Maxammadovna
O'zbekiston Milliy universiteti PhD, dotsent

Abstrakt. Metafora uzoq vaqtdan beri nafaqat adabiy va kundalik tilda, balki biznes kabi maxsus sohalarda ham kuchli lingvistik vosita sifatida tan olingan. Ushbu maqola metaforalarning biznes nutqidagi rolini o'rganadi, ularning in'ikoslarni shakllantirish, argumentlarni tuzish va qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sir qilishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Biznes kontekstlarida ishlatiladigan turli xil metaforalarni, jumladan, kontseptual, tarkibiy va tashkiliy metaforalarni o'rganib chiqib, maqola ushbu majoziy iboralar qanday qilib muloqotni kuchaytirishi, innovatsiyalarni rag'batlantirishi va tashkilot madaniyatiga ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: metafora, biznes nutqi, kontseptual metafora, tashkiliy madaniyat, aloqa, innovatsiya

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАФОРЫ В ДЕЛОВОМ ДИСКУРСЕ

Хуррамова Шохиста Ойбековна
Университет точных и социальных наук
Иностранный язык и литература 2 курс Магистратура

Маматова Феруза Махаммадовна
PhD, доцент Национальный университет Узбекистана

Аннотация. Метафоры давно признаны мощным лингвистическим инструментом не только в литературном и повседневном языке, но и в специализированных областях, таких как бизнес. В этой статье исследуется роль метафор в деловом дискурсе, подчеркивается их значение в формировании восприятия, структурировании аргументов и влиянии на процессы принятия решений. Рассматривая различные типы метафор, используемых в деловых контекстах, включая концептуальные, структурные и организационные метафоры, в статье подчеркивается, как эти образные выражения улучшают коммуникацию, способствуют инновациям и влияют на организационную культуру.

Ключевые слова: метафора, деловой дискурс, концептуальная метафора, организационная культура, коммуникация, инновации

Introduction. In the realm of business communication, precision and clarity are often considered paramount. Yet, despite its emphasis on factual and technical language, business discourse is deeply embedded with figurative expressions, particularly metaphors. Metaphors, far from being mere decorative language, serve as essential cognitive tools that influence how business professionals conceptualize complex ideas, frame discussions, and engage in decision-making.

The use of metaphor in business is not only about linguistic convenience; it is a powerful means of transforming abstract concepts into tangible experiences. When a market is described as a «battlefield» or a company as a «well-oiled machine,» these metaphors provide concrete mental frameworks for understanding competitive environments, organizational efficiency, or operational challenges. Such expressions shape perceptions and guide strategic thinking in profound ways, often simplifying complex phenomena into familiar terms that resonate with both internal and external stakeholders.

This article seeks to explore the critical role metaphors play in business discourse, highlighting their impact on various domains such as strategic planning, leadership, innovation, and organizational culture. By examining how metaphors function in business communication, this study underscores their importance not only in shaping the narrative of the business world but also in influencing actions and outcomes. Through a closer analysis of metaphorical language, we aim to understand how businesses harness the power of metaphor to foster innovation, drive growth, and build cohesive corporate identities.

As businesses operate in increasingly complex and global environments, the role of metaphor in simplifying and structuring communication is more crucial than ever. Understanding how metaphorical thinking permeates business discourse provides valuable insights into the cognitive and rhetorical strategies that support effective leadership and decision-making.

Metaphor, as defined by Lakoff and Johnson (1980), is a conceptual process whereby one domain of experience is understood in terms of another. The Conceptual Metaphor Theory (CMT) suggests that metaphors are not just linguistic expressions but reflect deeper cognitive processes. In business discourse, this means that abstract business concepts are often conceptualized in terms of more concrete, familiar experiences.

Conceptual metaphors are common in business language, such as “the market is a battlefield” or “the organization is a machine”. These expressions provide frameworks for thinking about business situations in terms of conflict, competition, efficiency, or performance.

Metaphors in business discourse are instrumental in simplifying complex concepts and guiding strategic thinking. These metaphors shape how individuals and organizations understand abstract ideas, convey meaning, and frame their approaches to problems. Various types of metaphors are commonly used in business, each serving a unique function in the communication process. In this section, we will explore the primary types of metaphors used in business discourse: structural metaphors, orientational metaphors, and organizational metaphors.

Structural metaphors involve mapping one conceptual domain onto another, allowing people to understand and engage with abstract business ideas in terms of more familiar, concrete experiences. This type of metaphor structures how people perceive business activities and strategies.

For example, phrases such as “cutting costs”, “breaking into the market”, or “building a brand” frame business processes as physical activities. The metaphor of «cutting costs» suggests an action of trimming unnecessary elements, akin to pruning a tree, which implies efficiency and optimization. «Breaking into the market» evokes the image of entering a restricted space, often implying competition and aggression.

Structural metaphors are particularly important in areas such as marketing, management, and corporate strategy, where abstract concepts like customer relationships or market dynamics need to be easily comprehensible. For instance, viewing competition through the metaphor of a “race” or a “battle” shapes the language of rivalry and victory, influencing how business strategies are crafted and communicated.

Oriental metaphors, based on spatial orientation (up, down, in, out), are prevalent in business discourse. These metaphors reflect a natural human tendency to associate direction with value, where upward movement is positive and downward movement is negative.

In business, expressions such as “rising profits”, “falling stock prices”, “climbing the corporate

ladder”, or “sinking market share” use vertical directionality to express success or failure. These metaphors create a cognitive link between spatial orientation and business outcomes. For instance, “growth” is often depicted as moving upward, symbolizing progress, while “decline” or “recession” are depicted as downward movements, symbolizing deterioration.

Oriental metaphors also influence how companies communicate goals and objectives. Terms like “moving forward” in business strategy signify progress, direction, and momentum. Conversely, “setbacks” or “stumbling blocks” imply a temporary halt or challenge in achieving goals. By aligning business success with upward and forward motion, orientational metaphors motivate individuals and organizations to strive for improvement and advancement.

Organizational metaphors describe businesses and companies as specific entities or systems, conveying how they function, interact, and evolve. These metaphors are crucial in defining organizational identity, culture, and roles within a company.

One of the most common organizational metaphors is “the organization is a machine”. This metaphor emphasizes efficiency, precision, and productivity, portraying the company as a well-functioning apparatus where each part (employee or department) has a specific role in ensuring the smooth running of the entire system. This view promotes values such as standardization and process optimization.

Alternatively, metaphors like “the organization is a family” or “the company is a community” focus on interpersonal relationships, trust, and collaboration within a business. These metaphors emphasize a supportive and inclusive corporate culture, where employees are valued members working toward a shared goal. The family metaphor suggests loyalty, unity, and emotional engagement, often used by businesses that prioritize strong internal relationships[2].

Another powerful organizational metaphor is “the organization is a ship”, commonly used to describe leadership and decision-making. The company, represented as a vessel navigating through uncertain waters, relies on its leadership (the captain and crew) to steer it toward success. This metaphor evokes ideas of direction, teamwork, and adaptability in changing business environments.

Metaphors are more than just linguistic tools for simplifying complex concepts—they are powerful drivers of innovation in business. By enabling individuals and organizations to conceptualize problems and opportunities in new ways, metaphors foster creativity, break conventional thought patterns, and provide fresh perspectives on business challenges. In this section, we will explore how metaphors stimulate innovation, encourage creative thinking, and facilitate strategic breakthroughs in various business contexts.

Metaphors allow individuals to frame familiar situations or problems in new and unexpected ways, encouraging innovative solutions. By comparing an unfamiliar or abstract idea to something more concrete, metaphors help business professionals reconceptualize the situation, leading to novel approaches and ideas. For instance, framing a stagnant market as “fertile ground” instead of a “dead end” can shift the mindset from one of limitation to one of possibility and growth.

This cognitive flexibility is essential for innovation, as it enables businesses to move beyond the status quo. When a business process is described as “building a bridge” between departments, it implies collaboration and connection, promoting the idea that departments can innovate together to achieve a common goal. Similarly, describing a new project as a “journey” encourages a focus on long-term growth, risk-taking, and exploration[1].

Metaphors are particularly valuable in business for problem-solving and strategic thinking. By framing a problem in metaphorical terms, business professionals can approach it from different angles, often leading to breakthroughs. For example, viewing a business challenge as a “puzzle” suggests that it can be solved by assembling different pieces of information, while seeing it as a “mountain to climb” implies a steady, step-by-step approach that builds momentum toward a solution.

In strategic thinking, metaphors such as “navigating uncharted waters” or “charting a new course” encourage organizations to embrace uncertainty and adaptability. These metaphors help businesses move forward with a sense of direction even when the path ahead is not entirely clear. By conceptualizing innovation as a form of exploration, businesses are more likely to experiment with new ideas and venture into unknown markets or technologies[4].

Entrepreneurship, by its very nature, involves risk, creativity, and the pursuit of new opportunities. Metaphors play a crucial role in shaping entrepreneurial innovation, offering mental models that guide

vision and decision-making. For example, describing an entrepreneurial venture as “planting seeds” invokes the idea of long-term investment, growth, and patience. It suggests that the entrepreneur must nurture their idea and wait for it to flourish, emphasizing perseverance and steady progress.

Another common metaphor in entrepreneurship is “building a foundation”, which suggests that initial efforts are crucial for future success. This metaphor encourages entrepreneurs to think of their early actions as laying the groundwork for long-term sustainability. Similarly, describing a startup as a “rocket ship” evokes speed, ambition, and the idea of exponential growth, often motivating entrepreneurs to aim high and move quickly in scaling their ventures[1].

Metaphors also play a central role in driving innovation within organizations. Leaders who use metaphorical language to describe their vision for the company can inspire teams to think creatively and pursue innovation. For instance, when a leader refers to their company as a “ship” navigating through a storm, it frames the challenges the organization is facing as temporary obstacles that can be overcome with strategic direction and teamwork. This metaphor can foster resilience and motivate employees to innovate in the face of adversity.

Furthermore, metaphors such as “thinking outside the box” or “breaking the mold” encourage individuals to challenge conventional thinking and explore unconventional solutions. These metaphors imply that true innovation requires stepping away from established norms and experimenting with new approaches. As a result, organizations that embrace metaphorical thinking are more likely to cultivate a culture of innovation, where creative ideas are valued, and risk-taking is supported[2].

In marketing and branding, metaphors are often used to create a distinctive identity and communicate a brand’s value proposition in a memorable way. Metaphors can transform how customers perceive a product or service, making it more relatable and engaging. For example, Apple famously used the metaphor of a “digital hub” to describe the Mac as the central point for managing music, photos, and videos. This metaphor helped consumers conceptualize the Mac not just as a computer but as a creative tool, fueling innovation in the tech industry.

Similarly, companies often use metaphors in advertising to evoke emotions and create deeper connections with their audience. Metaphors such as “taste the rainbow” (Skittles) or “reach for the stars” (various aspirational brands) invite consumers to associate the product with a broader, more imaginative experience. By appealing to metaphorical thinking, brands can differentiate themselves and position their offerings as innovative and desirable[3].

Effective leaders use metaphors to inspire, motivate, and communicate their vision. The metaphorical framing of leadership roles can shape how leaders interact with their teams and drive organizational goals. For example, metaphors like “leading the charge” or “guiding light” depict the leader as an active, directive figure, while metaphors like “a coach” or “a mentor” suggest a more supportive and nurturing role.

Moreover, organizational culture is heavily influenced by the metaphors used within the company. Describing a company as “a family” fosters a culture of inclusiveness and loyalty, while “a well-oiled machine” emphasizes efficiency and precision. These metaphors shape the employee experience and impact motivation, collaboration, and overall performance.

Metaphors directly influence how business decisions are framed and executed. The metaphor “business is war” implies a competitive, zero-sum approach to strategy, where competitors are enemies, and success depends on defeating them. Alternatively, the metaphor “business is a game” suggests an environment of rules, strategies, and tactics, where success is determined by skill, planning, and sometimes luck.

By selecting different metaphors to describe the same situation, decision-makers can influence the direction and tone of business strategies. A “battlefield” metaphor might lead to aggressive market positioning, while a “game” metaphor could encourage risk-taking and strategic maneuvering.

Conclusion

Metaphors play a vital role in business discourse, far beyond their traditional function as linguistic embellishments. They serve as cognitive tools that shape how individuals and organizations understand complex concepts, frame challenges, and navigate strategies. By mapping abstract ideas onto familiar experiences, metaphors provide clarity and structure, enabling business professionals to communicate more effectively and make informed decisions.

In business, metaphors are not only used for simplifying communication but also for driving innovation and creative thinking. From structural metaphors that guide strategic planning to orientational metaphors that frame success and failure, and organizational metaphors that shape corporate culture, the metaphorical language offers powerful frameworks for understanding the dynamic nature of business environments. Leaders, entrepreneurs, and marketers frequently leverage metaphors to inspire teams, differentiate brands, and foster an atmosphere conducive to innovation and growth.

Moreover, metaphors enhance problem-solving and strategic thinking by offering new perspectives and reframing challenges in novel ways. They encourage businesses to move beyond conventional approaches and embrace innovative solutions. As a result, metaphors not only enrich business communication but also act as catalysts for change, helping organizations adapt to the complexities of modern markets and technologies.

In conclusion, understanding and harnessing the power of metaphor in business discourse is crucial for enhancing communication, fostering creativity, and driving innovation. Businesses that embrace metaphorical thinking are better equipped to inspire teams, connect with customers, and achieve long-term success in today's rapidly evolving business landscape.

References

Kheovichai, Baramée. «Metaphor in business English.» Humanities, Arts and Social Sciences Studies (Former name silpakorn university journal of social sciences, humanities, and arts) (2015): 93-130.

Koller, V. (2006). Of critical importance: Using electronic text corpora to study metaphor in business media discourse. *Trends in Linguistics Studies and Monographs*, 171, 237.

Kovacs, E. (2006). Conceptual metaphors in popular business discourse. *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica*, 11(3), 69-80.

Skorcynska, Hanna. «Metaphor in scientific business journals and business periodicals: an example of the scientific discourse popularisation.» *Ibérica, Revista de la Asociación Europea de Lenguas para Fines Específicos* 3 (2001): 43-60.

MULOQOTDA O‘ZARO MUVOFIQLIK
Mamajonov Muhammad Yusubjonovich
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Farg‘ona davlat universiteti

Annotatsiya: Til tadqiqi har jihatdan to‘kis bo‘lishi uchun tilshunoslik doirasidagina ish ko‘rishning kamligi bugun shu fan mutaxassislarining hech biriga sir emas. Shu bois zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda boshqa fanlar yutuqlaridan ham keng foydalanilmoqda. Ana shunday urinishlarning samarasi sifatida kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, etnolingvistika, psixolingvistika, etnopsixolingvistika, pragmalolingvistika kabi sohalar rivoj topmoqda va bu sohalar tilga, an’anaviy strukturalizmdan farqli ravishda, doimiy harakatdagi, o‘shir-o‘zgarishdagi hodisa sifatida yondashayotgani bilan ahamiyat kasb etmoqda.

Tayanch so‘z va iboralar: muloqot jarayoni, idrok, kommunikativ jarayon, sixologik jarayonlar, shaxsning tajribasi, muloqotning perseptiv tomoni, appersepsiya.

ВЗАИМНАЯ СОВМЕСТИМОСТЬ В ОБЩЕНИИ

Мамажанов Мухаммаджан Юсубжанович,
Доцент ФерГУ, доктор философских наук по
филологическим наукам (PhD)

Аннотация: Ни для кого из специалистов данной дисциплины не является секретом, что в области лингвистики еще мало работы, чтобы исследование языка было полноценным во всех аспектах. Поэтому в современных лингвистических исследованиях широко используются достижения других дисциплин. В результате таких усилий развиваются такие области, как когнитивная лингвистика, лингвистика, этнолингвистика, психоллингвистика, этнопсихоллингвистика и прагмаллингвистика, и эти области приобретают все большее значение, поскольку они рассматривают язык как явление, находящееся в постоянном движении, росте и изменении, в отличие от традиционного структурализма.

Ключевые слова и фразы: процесс общения, восприятие, коммуникативный процесс, психологические процессы, личный опыт, перцептивная сторона общения, апперцепция.

MUTUAL COMPATIBILITY IN COMMUNICATION

Mamajonov Muhammadjon Yusubjonovich,
Associate Professor at FerSU, Doctor of philosophy in
philology (PhD)

Abstract: It is not a secret to any of the specialists of this discipline that there is little work to be done in the field of linguistics in order for language research to be complete in all aspects. Therefore, the achievements of other disciplines are widely used in modern linguistic research. As a result of such efforts, fields such as cognitive linguistics, linguistics, ethnolinguistics, psycholinguistics, ethnopsycholinguistics, and pragmalinguistics are developing, and these fields are gaining importance because they approach language as a phenomenon in constant movement, growth and change, unlike traditional structuralism.

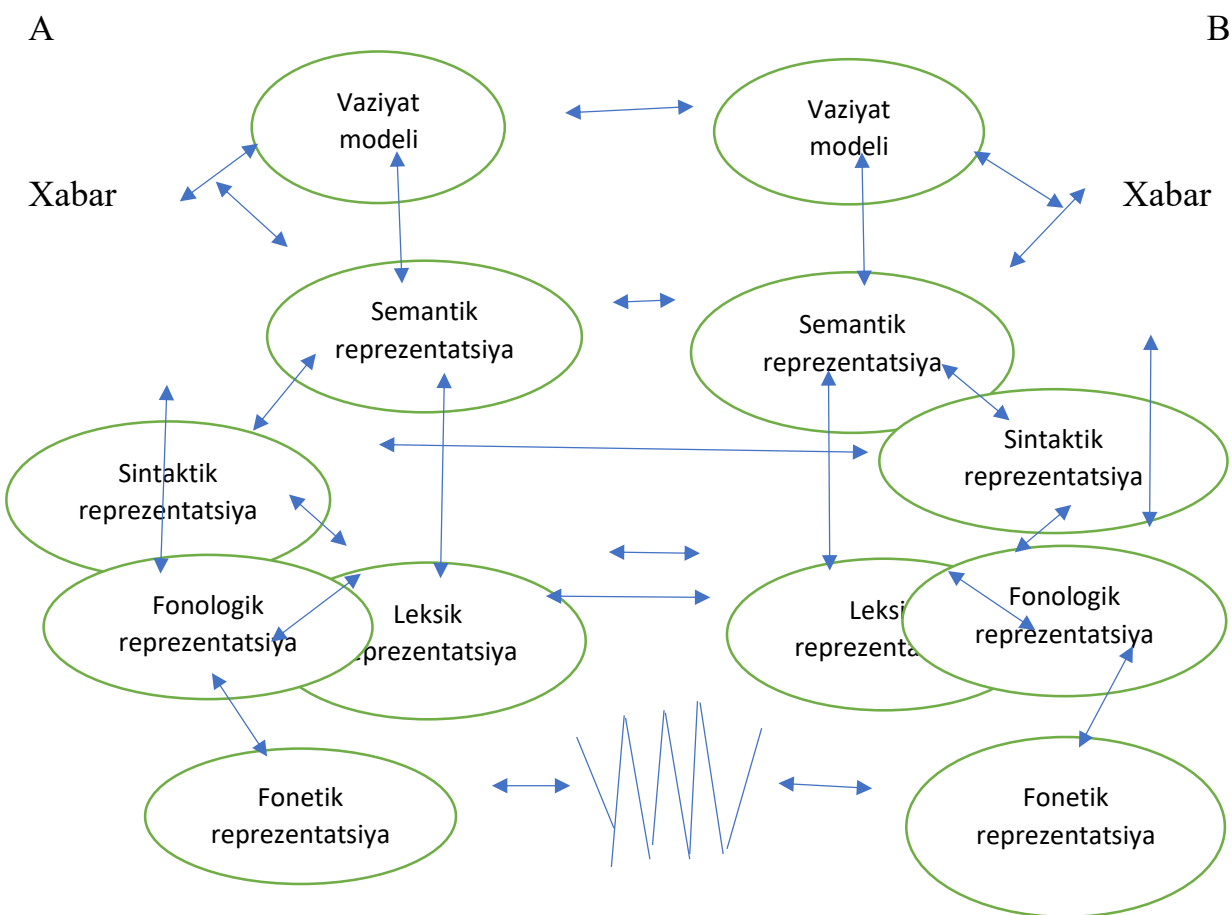
Key words and phrases: communication process, perception, communicative process, psychological processes, personal experience, perceptive side of communication, apperception.

Kirish. Psixolingvistika tildan foydalanishga asoslangan psixologik jarayonlarni tasvirlashga qaratilgan. O‘qish, yozish, nutq tayyorlash va uni tinglash ham universal qobiliyat bo‘lmagani holda, tildan foydalanishning eng tabiiy va asosiy shakli dialogdir: har bir til

foydalanuvchisi, yosh bolalar va savodi bo'lmagan kattalar ham suhbat qura oladilar. Shuning uchun psixolingvistikaning asosiy maqsadi tabiiy dialog paytida qo'llaniladigan asosiy mexanizmlar haqida ma'lumot berish bo'lishi kerak[1:169].

D.Levisning fikricha, dialog hamkorlik o'yinidir, bunda agar suhbatdoshlar dialogda bir-birlarini tushunsalar, "yutadilar", agar ishtirokchilarning biri yoki ikkisi ham tushunmay qolsa, "yutqazadilar"[2]. Demak, muloqotda hamkorlik, o'zaro tushunish, suhbatdoshning fikrini ilg'ay olish muhim ahamiyatga ega.

S.Garrod va M.Pickeringlarning ta'kidlashlaricha, suhbatdoshlar muloqotda bir-birlariga moslashadilar: bunda suhbatdoshlar tovushlar va so'zlardan tortib sintaktik qurilish va ma'no ifodalarigacha bo'lgan o'xshash tasvirlardan foydalanishni boshlaydilar. Masalan, suhbatdosh tez va baland ovozda gapirganda ikkinchi suhbatdosh ham ko'pincha shunday javob beradi; bir suhbatdosh ma'lum bir sintaktik qurilmadan ko'p foydalansa, ikkinchisi ham bu qurilmadan foydalanishi mumkin. Olimlarning fikricha, bu moslashish jarayoni nutqni hosil qilishning barcha darajalarida, mazmun tanlashni boshqaradigan semantik tasvirlardan tortib artikulyatsiya bilan bog'liq bo'lgan fonetik tasvirlargacha sodir bo'ladi hamda bu jarayon suhbatni yanada silliq davom ettirishga yordam beradi. Ularning izlanishlari natijalariga ko'ra, dialogda suhbatdoshlar bir-birlariga moslashadilar. Bunday moslashish, muvofiqlik tilning turli sathlarida ham kuzatilishi mumkin. Olimlar muvaffaqiyatli muloqotda o'zaro moslashishning quyidagi sxemasini taklif qilganlar:

Ushbu chizmaga ko'ra, suhbatdoshlar bir-birlariga moslashishlari uchun, avvalo, vaziyat modeli mos kelishi kerak, ya'ni bir vaziyatga, holatga mos suhbat qurilishi zarur. Muvofiq vaziyat bo'lmasa, muloqot ham shakllanmaydi. Har qanday turdagi suhbat qurish uchun, avvalo, suhbatlashish uchun vaziyat, mavzu bo'lishi lozim. Muvofiq vaziyatsiz, mos mavzusiz muloqot qurish imkonsiz, suhbatdoshlar "nimadir umumiy" haqida muloqotga kirishishlari talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Vaziyatga mos xabar yuborilgach, suhbatdoshlar ongida semantik reprezentatsiya yuz beradi, bunda adresant yuborgan xabarni adresat yuboruvchi jo‘natgandek tushunishi, idrok qilishi muhim sanaladi. Yetkazilgan fikr adresat ongida noto‘g‘ri, nomuvofiq reprezentatsiya qilinishi suhbatning uzilishi, muloqotning samarasiz holda to‘xtab qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu o‘rinda psixologik jarayon – idrok ishtirok etadi.

Muloqotda faqatgina semantik reprezentatsiyaning muvofiq kelishi eng ahamiyat sanalsada, suhbatdoshlar sintaktik, leksik, fonologik va fonetik sathlar nuqtayi nazaridan ham o‘zaro moslashadilar. Muloqot paytida suhbatdoshga moslashgan holda o‘xshash sintaktik qurilmalar, bir xil leksik birliklar tanlanishi dialogda suhbatning oson tushunilishi, o‘zaro muvofiqlikni ta‘minlaydi.

Shu o‘rinda fonetik-fonologik moslashishni ham ta‘kidlash zarur. Fonetik moslashish ma‘lum tovushlar talaffuzida suhbatdoshga muvofiq muloqotni anglatadi. Bunday holat o‘zbek muloqotida ko‘p hollarda shevalarga xos moslashishda va kichik yoshdagi bolalar bilan suhbatda tovushlarni moslashda namoyon bo‘ladi.

Nima yeding?

Chikalat.

Voy, chikalat yedingmi san? [3:34]

Kichik yoshdagi bolalarga ularga mos gapirish bolalarning kattalar tomonidan tushunilayotganini, bolalar o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifodalab berayotganlarini bildirish uchun ham amalga oshiriladi.

Dialogik muloqotda suhbatdoshning ovoz toni, tempiga moslashish ham ahamiyatlidir. Aytaylik, suhbatdosh shoshayotgan bo‘lsa, u tez-tez gapirib, muddaosini bayon etishga harakat qiladi. Yoxud suhbatdosh jahl qilib, ovoz tonini balandlatib gapirsa, ikkinchi suhbatdosh ham shunga yarasha ovozini balandlatib javob berishi tabiiy sanaladi. Shu sababdan ham dialogik muloqotda moslashish muhimdir.

... – Ilki jarohatlangan emish-a! – dedi. – Ertaga asfalasofilinga ketadigan haromi, bugun ilkingni o‘ylab nima qilasan?

Eshik ortidagi mahbusning nafrat bilan:

– Jallodlar! – degani eshitildi.

Xirilloq soqchi o‘rnidan sapchib turib do‘q qildi:

– Jim yot, o‘laksa! Hozir kirib, bir jarohatingni o‘nga yetkazamen! [3:158]

Jahl qilgan suhbatdoshga jahl bilan, nafrat bilan javob qaytarish, ovon toniga moslashish tabiiy dialogning muhim jihatlaridandir. Yuqoidagi dialogik muloqotda soqchi va mahbus suhbatida bir-birlariga munosabat salbiy bo‘lgani holda, ikki suhbatdosh o‘zaro baqirib, ohangni moslashtirgan holda muloqot qilishi ham aynan muvofiqlikning psixologik asoslari bilan bog‘liq. Baland ovoz, yuqori ton inson ruhiyatiga ta‘sir qiladi, buning natijasida ana shu muomalaga yarasha reaksiya yuzaga chiqadi. Bu reaksiya nafaqat qo‘llanilayotgan lisoniy birliklar va sintaktik qurilmalar, balki tilning intonatsion xususiyatlarida ham namoyon bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. M.Pikering va S.Garrodlar dialogik muloqotda o‘zaro muvofiqlikni tadqiq qilishda morfologik moslashishga e‘tibor qaratmaganlar. Bunda mualliflarning ingliz tili muloqotini o‘rganganlarini e‘tiborga olish zarur. O‘zbek tili agglyutinativ til ekanligi sababli uning morfologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, o‘zbek tilida muloqot amalga oshirilganda morfologik moslashish ham vujudga kelishini ta‘kidlab o‘tish zarur. O‘zbek muloqotida vaziyatga, shevalarga moslashgan holda qo‘shimchalarda muvofiqlik ham yuzaga keladi.

Ayrim hollarda muloqot faqat bir til doirasidagina yuz bermaydi, suhbatdosh adresatga mos ravishda tilni o‘zgartirishi, suhbatdoshiga tanish tildan foydalanishi ham mumkin. Suhbatdosh adresant yuborayotgan xabarni tushunish, unga mos javob qaytarish uchun ham muvofiq tildan foydalanishi talab etiladi.

Kimdir yelkamga turtdi. O‘girilib qaragam, hozirgina simyog‘ochga suyanib “Sashenka”

deb yig'layotgan xotin. Labining bo'yog'i surkalib ketgan, og'zi qiyshayib qolganga o'xshardi. – Aksakal... – U bobomni ham nari surdi.

Robiya rus xotinni ko'rgach, uning o'zbek tilini bilmasligini fahmlagach, bilganicha rus tilida gapirib, suhbatdoshga o'z fikrini tushuntirmoqchi bo'ldi:

– Mama ploxa, – dedim bilganimcha o'rischa gapirib. – Mama umer budit. – Nichego! – Xotin ma'yus jilmaydi. – Ya vrach, pomogu. Prinesi pit[4:30].

Agar ushbu holatda Robiya rus tilida muloqotga kirishmaganida, onasining ahvolini tushuntirib bermaganda, rus ayolning vrach ekanidan ham bexabar qolgan bo'lishi mumkin edi. Demak, ayrim hollarda suhbatdosh so'zlashadigan tilga ham moslashish talab etiladi.

Agar muloqotda yuqoridagi moslashishlar bo'lmasa, dialogda nomuvofiqliklar yuzaga kelishi, bu esa muloqotning uzilib qolishiga yoxud muvaffaqiyatsiz yakunlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Muloqotda muvofiqlikka intilish bir necha ekstralingvistik sabablar orqali yuzaga kelishi mumkin: muloqotning samarali kechishiga erishish; muloqotning uzilishlarsiz, ravon kechishini ta'minlash; vaziyatga mos muloqotga erishish; suhbatdoshga o'z fikrini osonroq bildirishga erishish; suhbatdosh bilan mavqe jihatdan tenglashishga erishish va boshqalar.

Shu o'rinda suhbatdoshga mavqe jihatdan teng kelishga intilish bo'yicha izoh berib o'tish zarur. Bunda ayrim hollarda sof adabiy tilda so'zlayotgan suhbatdoshga shunday javob qaytarish maqsadida shevalardan foydalanmay, adabiy tilni qo'llab suhbatlashish nazarda tutilishi ham mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy vaziyatdan kelib chiqqan holda Toshkentga kelgan viloyatliklarning Toshkent shevasidan foydalangan holda suhbatlashishga intilishlari ham mavqe jihatdan tenglashishga intilish sifatida baholanishi mumkin.

Murod Muhammad Do'stning "Lolazor" romanida yozuvchi, jurnalist Nazar Yaxshiboyev va rais o'rtasida qiziqarli suhbat keltirilgan. Soddagina, qishloqdan davolanishga kelgan rais Yaxshiboyevni ko'radi-yu, televizorda ko'rgan, maqolalarini o'qigan yozuvchi shu ekanini tanib, yozuvchiga mos ravishda adabiy tilda, badiiy ifoda va konstruksiyalardan foydalanib, gapira boshlaydi:

Uzr, domlajon... Bezovta qildim... Suratingizni ko'rib yurardik, lekin darrov taniyolmabman. Mana, diydoringiz nasib etdi.

Qayerlardan so'raymiz?

Uzoqdan, domlajon, janub tomonlardan. Ammo-lekin, bahavo joylar. Sizdek ulug' odamni ko'rmoq orzuimiz edi, mana, orzuimizga yetdik [5:93].

Yaxshiboyev bunday kitobiy so'zlarni, jummalarni eshitib, ichida g'ijinadi. Oddiy to'pori insonning bunday jimjimador lisoniy birliklardan foydalanishi notabiiy eshitiladi. Aslida esa rais aynan Yaxshiboyevga moslashish uchun shunday qurilmalardan foydalanadi. Suhbatdosh sifatida bunday holat Yaxshiboyevga yoqmasa-da, suhbatni buzmaslik uchun indamaydi. Raisning aynan o'zi uchun bunday tildan foydalanayotganini ham yaxshi anglaydi:

Yaxshiboyev ichida g'ijindi. Namuncha kulturniy bo'lmasa, deb o'yladi, o'zi bilmagan so'zlarni aytadi-ya!.. Darvoqe, bu so'zlarni biladi, lekin aytadigan mavridu joy topmagan, endi aytsa bo'laveradi, meni ko'rdi, menga aytsa bo'ladi [5:93].

Rais ongida kechadigan psixik jarayonlar yordamida u mashhur yozuvchi bilan suhbatga tayyorlanishda bu insonga tenglashish, mos gapirish, oldida uyalib qolmaslik uchun shunday muloqot qilishni afzal biladi. Ziyoli insonlar doim kitobiy tilda so'zlashadilar, bu inson bilan men ham shunday muloqot qilishim kerak, degan qarash, yozuvchilarni o'z shaxsiy qarashlariga ko'ra idrok qilish natijasida aynan shu turdagi nutq yuzaga keladi. Bunda suhbatdoshga moslashishda nafaqat idrok, balki ruhiy-hissiy jihatdan hayajonlanish, o'zini suhbatdosh oldida qanday tutishni bilmaslik, ikkilanish kabi jarayonlar ham ko'zga tashlanadi. Notabiiy ravishda kitobiy so'zlardan foydalanish esa rais nutqida nomuvofiq birikmalar, jumalar ham irod etilishiga olib keladi: ikkita olijanob molxona qurdik. Olijanob sifati molxona joy oti bilan o'zaro mos kelmaydi. Lekin rais molxona uchun mos baladparvoz, kitobiy sifat

topolmay, olijanob soʻzidan foydalanadi. Yozuvchi Yaxshiboyev esa raisning nutqidagi bunday xatoliklarni tahlil qiladi:

... Sogʻliqni oʻylab, bu taraflarga tashrif buyurdik.

Ol-a, dedi Yaxshiboyev ichida, sen oʻzing kimsanki, tashrif buyursang. Yoʻq buniyam aybsitib boʻlmaydi, televizor-pelevizorga chiqadidan xotin shoirlardan oʻrgangan chiqar [5:94].

Muloqot davom etar ekan, suhbatdoshlar oʻzaro biroz yaqinlashgach, rais oddiy tilda soʻzlasha boshlaydi: Rais dardini gapirgani sari joʻnlashib, tuppa-tuzuk odamga aylandi-qoldi [5:95].

Badiiy uslubdan soʻzlashuv uslubiga koʻchgan rais asta-sekin shevaga xos birliklardan ham foydalana boshlaydi: odamlarni bir pasda yigʻnaymiz, paxta teraydigan moshin va boshqalar.

Xulosa. Shunday qilib, suhbatdoshlar yaqinlashganlari sari, raisda hayajon yoʻqolib, Yaxshiboyev bilan moslashishda badiiy uslubga xos soʻzlardan foydalanmay, soʻzlashuv uslubidan, hatto shevadan ham foydalanishni boshlaydi. Demak, muloqotda moslashishda suhbatdoshni oʻz tasavvuriga koʻra idrok qilish, ijtimoiy masofa, mavqe, ruhiy-hissiy bosim ham ahamiyatlidir.

Xulosa qilib aytganda, muloqot jarayonida suhbatdoshlar oʻzaro bir-birlariga moslashishga intiladilar. Bu moslashish esa semantik reprezentatsiya, idrok, hissiyot, ruhiy bosim kabi psixik jarayonlar bilan bogʻliq holda fonetik, intonatsion, leksik, morfologik, sintaktik qurilmalarni tanlash va nutqda qoʻllashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyhati:

Pickering M., Garrod S. Toward a mechanistic psychology of dialogue//Behavioral and brain sciences. 2004.№27. - p169.

Lewis, D. K. (1969) Convention: A philosophical study. Basil Blackwell/Harvard University Press. - New York, 2009. - p.34

Qodirov . Yulduzli tunlar. - Toshkent, 2014. - 45 b.

Oʻ.Hoshimov, “Ikki eshik orasi” - Toshkent, 2019. - 36 b.

Murod Muhammad Doʻst, “Lolazor”- Toshkent, 2017. - 18 b.

EVFEMIZMLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ruziyeva Nafisa Zarifovna
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ingliz tilshunosligi kafedrasida, Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Jahon tilshunosligida til imkoniyatlaridan amaliy foydalanish, uning nutqda qo'llanilishi va ma'no-vazifa xususiyatlari, lisoniy hodisalarning inson tafakkuri bilan bog'liqligi, shaxslararo kommunikatsiyada nutq madaniyati masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Ayniqsa, til hodisalarining shakllanish omillari, etimologiyasi, ma'naviy guruhlari, vazifasi, milliy-ma'naviy hamda mental xususiyatlari bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqdaki, mazkur yo'nalishning asosiy obyekti madaniyat va til aloqadorligi, o'zaro ta'sirini tizimli ravishda yaxlit o'rganish, o'z navbatida, madaniy nutqning yetakchi elementi hisoblangan va axloqiy, madaniy jihatdan ishlatilishi noqulay yoki qo'pol bo'lgan so'zlar o'rnida qo'llanadigan evfemizmlarni qardosh bo'lmagan ikki til – ingliz va o'zbek tillarida chog'ishtirma tadqiq etish zaruratini keltirib chiqardi. Mazkur maqola aynan shu masalarga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: evfemizm, ma'naviyatga oid so'zlar, pardalash, yumshatish, tabu so'zlar.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЭВФЕМИЗМОВ

Рузиева Нафиса Зарифовна
Доктор философии по филологическим наукам (PhD)
Кафедра Английского языкознания
Бухарский государственный университет

Аннотация: В мировой лингвистике особое внимание уделяется практическому использованию возможностей языка, использованию его в речи и его семантическим и функциональным характеристикам, связи языковых явлений с мышлением человека, вопросам культуры речи в межличностном общении. В частности, проводятся обширные исследования факторов формирования, этимологии, духовных групп, функций, национально-духовных и ментальных особенностей языковых явлений, так что основным объектом этого направления является связь и взаимодействие системной целостной культуры и языка. обучение, в свою очередь, считается ведущим элементом культурного дискурса, а эвфемизмы используются вместо слов, морально, культурно неудобных или грубых в употреблении, в двух несвязанных языках - английском и вызвали необходимость гибридных исследований в узбекских языках. Данная статья посвящена этим вопросам.

Ключевые слова: эвфемизмы, духовные слова, вуалирование, смягчение, табуированные слова.

THEORETICAL BASIS FOR THE STUDY OF EUPHEMISM

Ruzieva Nafisa Zarifovna
Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD)
Department of English Linguistics
Bukhara State University

Abstract: In world linguistics, special attention is paid to the practical use of language capabilities, its use in speech and its semantic and functional characteristics, the connection of linguistic phenomena with human thinking, and issues of speech culture in interpersonal communication. In particular, extensive research is being conducted on the formation factors, etymology, spiritual groups, functions, national-spiritual and mental characteristics of language phenomena, so that the main object of this direction is the connection and interaction of culture

and language. systematic holistic learning, in turn, is considered a leading element of cultural discourse and euphemisms used in place of words that are morally, culturally inconvenient, or rude to use in two unrelated languages - English and caused the need for hybrid research in Uzbek languages. This article is dedicated to these issues.

Key words: euphemism, spiritual words, veiling, softening, taboo words.

Jamiyat va insonlar o'rtasidagi muloqotning asrlar davomida o'zgarib borishi insonlarning o'zaro muloqot qilish usullari va yo'llarini o'zgarishiga, nutqni go'zallashtirish, yumshatish shu bilan birga uni nutqiy etiket talablariga moslashtirish hodisalariga zarurat sezilib boraveradi. Shu o'rinda insoniyat muloqot vaqtida aytilishi qo'pol bo'lgan so'zlarning o'rnida estetik jihatdan muloyimlashgan birliklarni ishlatish tushunchasi paydo bo'ldi. Tilshunoslikda bu birliklar evfemizmlar deb ataladi.

Evfemiya fenomeni antik davrdan mashhur bo'lgan. Miloddan avvalgi VI asrlarda Sitseron, Aristotel, Kvintilian kabi Rim va Yunon olimlari evfemizm tushunchasiga e'tibor qaratganlar [2, 256; 4, 53; 8]. Evfemizm atamasi Demokrit, Gippiy, Aflotun asarlarida ham qayd etilgan [7, 169].

Yillar o'tishi natijasida insonlarning muomala ehtiyoji, notiqlik san'atiga talab va zarurat tug'ilgani bois evfemizmlar o'z evolyutsion tarixiga ega hodisa sifatida tadqiq etiladi. Mahalliy va xorijiy tilshunoslikda evfemizmlarning o'rganilish tarixini tilshunoslik hali fan sifatida shakllanmagan va evfemizm atamasi paydo bo'lmagan davrdan boshlab o'rganilgan. Mulohaza yuritilsa, evfemizmlarning qo'llanilishi noqulaylik tug'diruvchi, o'rinsiz, qo'pol so'zni yumshatish yoki uning o'rnini bosuvchi birlik orqali ifoda etish muloqot madaniyatining zaruratiga aylanganini idrok etish mumkin. Bu jarayon notiqlik maktablarining gullagan davriga to'g'ri keladi. Aniqrog'i, semantik doirada tuzilgan so'z va iboralarni yumshatish va bezash haqidagi fikr hamda g'oyalarni qadimgi yunon faylasufi Aristotelning eramizdan avvalgi 300-yillardagi "Ritorika" asarida uchratish mumkin [2, 256]. Aristoteldan ikki asr keyin yashagan rimlik faylasuf Sitsironning notiqlik san'ati jahonga mashhur bo'lganligi ayon. Uning notiqlik san'atidan keltirgan misollarida ta'sir qiluvchi so'zlarni tanlash bo'yicha maslahatlar, shu jumladan, qo'pollikni bartaraf etuvchi yoki yo'qotuvchi evfemizmlardan oqilona foydalanganligi ma'lum.

Demak, nutqni go'zallashtirish va uni yumshoq, tinglovchi uchun yoqimli (yoki neytral) bo'lishini ta'minlash masalalariga eramizdan oldingi asrlardan buyon jiddiy e'tibor qaratilgan.

Evfemizmlarning qo'llanilishi, asosan, ekstralingvistik va lingvistik muammolarning mavjudligi sabab paydo bo'ladi. Chunki o'z mohiyatiga ko'ra evfemizmlar ijtimoiy madaniyatning bir ko'rinishi hisoblanadi. Yevropa madaniyatida evfemiya terminining bir qancha talqini mavjud. Jumladan, falsafiy termin sifatida evfemizm – Demokritning fikriga ko'ra ko'ngil xotirjamligi, quvnoqlik va haqiqiy baxt ma'nolarini anglatadi. Bundan tashqari, ushbu terminning boshqa fonematik shakli ham mavjud bo'lib, u evtyumiya – har bir inson intilishi zarur bo'lgan «ko'ngil xotirjamligi» degan ma'noga ega [3].

Shuni ta'kidlash joizki, evfemizm tushunchasi nafaqat tilshunoslikda, balki huquqshunoslik sohasida ham uchraydi. Vizantiyada bu atama xalqning davlat siyosatiga oid qo'zg'olonlarga muqobil ravishda davlat boshqaruv tizimiga muloyimlik bilan qonuniy rasmiy iltimos yoki taklifni anglatgan. Bu esa insonlarning konstitutsion huquqlaridan oqilona foydalanishni nazarda tutgan [3].

Tilshunoslikda esa evfemizm termini qadimgi davr estetikasi qonunlariga borib taqaladi. Ushbu qonunlarga ko'ra evfemizmlar quyidagi hollarda qo'llaniladi:

1. Evfemizmlar avvalo, qalb xotirjamligi belgisi sifatida, undan so'ng esa nutq ko'rki sanaladi;
2. Evfemizmlar qo'pol hatti-harakatlar va qo'pol nutq o'rnida qo'llaniladi;

3. Evfemizmlar insonning ma'naviy va madaniy jihatdan o'sish ramzidir [6,85-89]. O'rta asrlarga kelib evfemizmlarni quyidagi uchta guruhga bo'lib tahlil qilish boshlandi:

- 1) xurofot va tabu tufayli bir so'zni ikkinchisiga almashtiruvchi so'zlar;
- 2) kamtarlik belgisi ostida ifodalanuvchi so'zlar;
- 3) etiket qoidalariga zid kelgan birliklar o'rnida qo'llaniluvchi so'zlar.

Birinchi guruhga tegishli evfemizmlar, asosan, biror shaxsga yoki holatga nisbatan yovuzlik, g'arazgo'ylik, dilni og'ritadigan holatlarni keltirib chiqaruvchi so'zlar o'rnida qo'llanilgan. Masalan, ingliz tilida die so'zi o'rnida pass away, join the majority; o'zbek tilida o'lmoq fe'li o'rnida tuproq quchmoq iborasining ishlatilishi yoki tug'moq fe'li o'rnida yengil bo'lmoq shaklining berilishi shular jumlasidandir.

Og'izdan tushmaydi bugun ismingiz,

Dovruqli otingiz uchar damodam.

Faqat... tuproq quchsa bir kun jismingiz,

Birga ko'mmaymizmi otingizni ham? (Iqbol Mirzo)

Ikkinchi guruhdagi evfemizmlar odob-axloq va madaniyatga zid bo'lgan so'zlar o'rnida qo'llanilgan. Bunday so'zlar sirasiga, asosan, jinsiy mayl yoki og'ir kasallikka oid bo'lgan birliklarni kiritish o'rinli. Jamiyat belgilagan axloq normalariga zid evfemizmlar, asosan, shaxslararo muloqotda hurmat va nafosat ramzini izhor etish uchun qo'llanilgan: qovushmoq, bir tanaga aylanmoq va h.

Qovushmoq shu bois oson kechmagan

Vujudlar birlashgan oydin kechada. (Dilmurod Sayyid)

Uchinchi guruhdagi etiket qoidalariga zid kelgan birliklar o'rnida ishlatiluvchi evfemizmlar, asosan, XI asrlarda paydo bo'lgan, ularning qo'llanilish sohasi, asosan, she'riyat (trubadurlar) olamida namoyon bo'ladi. Evfemizmlarning XII-XV asrlarda ingliz tilida, XIV asrda Fransiyada madaniyatning shakllanish jarayonida paydo bo'lishi va uning tilga ta'sir etish holatini kuzatish mumkin. Ingliz tili tarixini tadqiq etgan olim R. Byorchfild (Robert Burchfield) [11, 512] J.Choser (Geoffrey Chaucer) asarlarida evfemik vositalarning intim munosabatlarni aks ettirish uchun qo'llanganligini ta'kidlaydi. V.Shekspir ijodida esa evfemizmlar nisbatan kam qo'llanilgan bo'lib, adib, asosan, o'z ishlarida nozik holat va voqealarni his-hayajonli birliklar orqali ifoda etishni afzal ko'rgan. Ammo bu holat ingliz ijodkori uchun uzoqqa cho'zilmaydi. XVI asrda nutq etikasi, madaniyatning insonga ta'siri ostida insonlarning avratlari, unga bog'liq barcha narsalarning nomlarini "pardalash"ga bo'lgan ehtiyoj ortadi. Shundan so'ng V.Shekspir ham o'z ijodida evfemizmlardan to'laqonli foydalana boshlaydi. Nutqqa madaniy etikani singdirish kurashi XVIII asrga qadar davom etadi. Ingliz yozuvchisi S.Richardson (Samuel Richardson) o'zining "Pamella" asarida evfemizmlardan mohirona foydalanganligini ko'rish mumkin. Masalan, "O preserve me, Heaven! from being his, in his own wicked Sense of the Adjuration!" (не позволяйте мне, о небеса пренадлежать ему) gapi tahlil qilinsa, ushbu gapda mahorat bilan evfemistik gap tuzilgan, ya'ni Pamelaning yaratgandan boshlig'i qo'lida badnom bo'lishdan saqlashini so'rayotgani aks ettirilgan.

Shu asosda, tilshunoslik nuqtai nazaridan, evfemizmlar XIX asr oxiridan boshlab tadqiqotga jalb qilingan. XIX asrning oxirida nemis olimi G. Paul ularni semantik o'zgarishlarning ma'lum sxemasi sifatida tanishtirdi. XX asrning birinchi yarmida qadimgi jamiyatda evfemizmi o'rgangan A.Meye asarlari olimlarning e'tiborini tortdi [5, 166]. U qadimgi tillardagi evfemizmlarning lingvistik xususiyatlarini o'rganar ekan, bu jarayonlarni "so'z semantikasidagi o'zgarishlarning namoyon bo'lishi" sifatida belgilaydi.

Evfemizm terminining ilk bor lug'atga kiritilishi XVII asr o'rtalariga to'g'ri keladi. 1656 yilda Tomas Blauntning "Glossografiya" lug'ati nashrdan chiqdi. Unda evfemizm tushunchasi quyidagicha izohlangan: a good or favorable interpretation of a bad word" [10, 677]. Bunda yuqoridagi izohni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinsa "qo'pol so'zning yaxshi yoki yumshoq talqini" ma'nosini beradi.

Hozirgi kunda evfemizm tushunchasining izohli lugʻatlarda juda koʻp talqinlari mavjud. Biz ularning ayrimlari bilan tanishib chiqishni lozim topdik.

The Concise Oxford Dictionary of Current English (Hozirgi ingliz tilining qisqacha Oksford lugʻati)da evfemizmlarga shunday taʼrif berilgan: “a mild or vague expression substituted for one thought to be too harsh or direct” (masalan, die oʻrniga pass away), yaʼni “qoʻpol yoki toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalangan fikrning yumshoq va mujmal ifodasi” [9, 403].

Webster’s Revised Unabridged Dictionary (Webster toʻliq lugʻati) evfemizmlarni “A figure in which a harsh or indelicate word or expression is softened; a way of describing an offensive thing by an inoffensive expression; a mild name for something disagreeable” (qoʻpol yoki andishasiz soʻz oʻrnida qoʻllanuvchi birlik; qoʻpol narsaning beozor ifodasi; nomaqbul narsaning yumshoq koʻrinishi) deb, taʼriflaydi [13].

XIX asrda madaniy hayot tarzining rivojlanishi natijasida jamiyatda ayol va erkaklar oʻrtasidagi tafovutlarning paydo boʻlishi, yaʼni erkaklarning ishlab chiqarish sohasida ishlashi, ayollarning esa oʻzlarini oilaga, farzand parvarishiga va turmush oʻrtoqlariga baxsh etishlarini taqozo etdi. Bu esa oʻz navbatida jamiyatda axloq-obod va nutq madaniyatining rivojiga olib keldi. Shu davrda nafaqat inson aʼzolari, balki hayvon va hasharot, kasallik va narsa-hodisalar nomini evfemalashtirish ham avj oladi. Chunki jahon urushi davrida odam savdosi, yetimlik, fohishabozlik avj olgan sari evfemik birliklar va argotizmlar ham koʻpayib bordi. Ularning maʼnaviy xususiyatlari zamon va makonda, insoniyat hatti-harakati va holati bilan bogʻliq tarzda tomir yoyib bordi.

Gʻarbda, xususan, Britaniya va Amerika tilshunosligida evfemizm hodisasi koʻproq amaliy tadqiqotlarda oʻz ifodasini topgan. Amerikalik mashhur tilshunos Ch.Keyni birinchilardan boʻlib evfemizmlarning ikki tilli lugʻatini (ingliz va ispan tillari asosida) yaratdi. U “bilvosita nomlash” atamasi orqali evfemizmning boshqa til hodisalariga munosabatini ochib berdi.

XIX asrda Britaniya va Amerika lugʻat boyligining aksariyat qismi texnika va kasbga oid atamalarga, sleng, jargonizm va vulgariizmlarga tegishli ekanligini inobatga olinib, bunday soʻzlar katta auditoriya tomonidan “hazm” qilinmasligini anglagan evfemizmlar tadqiqiga jiddiy kirishilganligi maʼlum.

Zamonaviy tilshunoslikning hozirgi bosqichida evfemizmlar nafaqat leksikografiya nuqtai nazaridan, balki lingvopragmatika sohasida ham chuqur oʻrganilib, bu yoʻnalishda tadqiqotlar olib borilmoqda.

REFERENCE:

- Аристотель. Риторика. Античные риторика. – М.: Гослитиздат, 1978. – 256с.;
- Аристотель. Риторика/ Переводчик: Платонова М. – М.: Эксмо-Пресс, 2019.–256 с.
- История философии. [Список терминов: [сайт]. URL: <http://humanities.edu.ru/db/msg/1377>].
- Квинтилиан М.Ф. Обучение ораторов, Книга 1-10, переведенный и отредактированный Рассл Д.А. Университет Гарвард, Кембридж, Лондон, 2001. – 57с.
- Мейе А. Основные особенности германской группы языков, 2003. –166с.
- Миронина А.Ю. Эвфемизм как явление языка и культуры. Лингвистика. 2010. – С. 85-89.
- Хакимова М.М. Лексико-семантический анализ эвфемизмов в таджикском и английском языках. Дисс.... на соис. учен. степени канд.фил. наук. – Худжанд. 2018. – 169с.
- Цицерон М.Т. О наилучшем роде ораторов (De optimo genere oratorum). Избранные речи. Ревель: Типография «Ревельских известий», 1895. (URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1285148370> (дата обращения: 07.08.2022))
- Allen R.E. The Concise Oxford Dictionary of Current English, 1990. – 403 p.
- Blount T. Glossographia: Or, A Dictionary Interpreting All Such Hard Words Of Whatsoever

Language, Now Used In Our Refined English Tongue. L.: Tbo, Newcomb, 1656. – P.677.

Burchfield, R. Eschholz P., Rosa A., Clark V. Language awareness: Readings for college writers – Boston. 2000. – 512 p.

Kany Ch. E. American-Spanish Euphemisms. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1960. – 178 p.

Webster's Revised Unabridged Dictionary, [сайт]. URL: [http://dictionary reference com/searchq=euphemism](http://dictionary.reference.com/search?q=euphemism)

Zarifovna, Ruziyeva Nafisa. «A Bit of Honeyed Talk: Exploring Euphemisms for Spouses.» Best Journal of Innovation in Science, Research and Development 3, no. 1 (2024): 443-445

Ruziyeva, N. (2022). Euphemisms as a means of manipulation in the language of the news media. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 10(10).

ЦЕЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСФОРМИРОВАННЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РОССИЙСКИХ И УЗБЕКИСТАНСКИХ СМИ

*Расулова Камола Юнусжонова
Преподаватель, СамГУ им.Ш.Рашидова*

Аннотация: В статье говорится о фразеологизмах, которые подверглись трансформации в газетных заголовках и с какой целью они трансформировались. Приведены примеры из российских и узбекистанских СМИ.

Ключевые слова: фразеологизм, трансформация, средства массовой информации, газета, научный подход, творческая обработка фразеологизма

THE PURPOSE OF USING TRANSFORMED PHRASEOLOGICAL UNITS IN RUSSIAN AND UZBEKISTAN MEDIA

*Rasulova Kamola Yunusjonovna
Lecturer of Samarkand State University named after Sh.Rashidov*

Abstract: The article discusses phraseological units that have undergone transformation in newspaper headlines and the purpose for which they were transformed. Examples from Russian and Uzbek media are given.

Keywords: phraseological unit, transformation, mass media, newspaper, scientific approach, creative processing of phraseological unit

ROSSIYA VA O'ZBEKISTON OAVDA O'ZGARTILGAN FRAZEOLOGIK BIRIKLARDAN FOYDALANISH MAQSADI

*Rasulova Kamola Yunusjonovna
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada gazeta sarlavhalarida transformatsiyaga uchragan frazeologik birliklar va ular qanday maqsadda o'zgartirilganligi haqida so'z boradi. Rossiya va O'zbekiston ommaviy axborot vositalaridan misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, transformatsiya, ommaviy axborot vositalari, gazeta, ilmiy yondashuv, frazeologik birliklarni ijodiy qayta ishlash.

Введения. Трансформация фразеологизма - не отдельно существующее языковое явление, оно мыслится, по мнению исследователей А. Начисчионе, Т.Н. Федуленковой, Р.А. Воронина [12; 126], как «адаптированная для конкретного дискурса форма фразеологизма», «одна из форм функционирования фразеологического фонда в речи» [12; 126], она приводит не к полному распаду фразеологизма, а к изменению ее значения и/или стилистической окраски. Фразеологическая единица «обладает набором свойств, делающих возможными изменения в структуре и семантике этих единиц без разрушения» [7; 123]. Поэтому представляется целесообразным объяснить, что представляет собой понятие фразеологизма и как оно трактуется в мировой лингвистике.

Литературный обзор. В мировой лингвистике считается, что наиболее значимый вклад в науку о фразеологии внесли именно русские ученые, о чем пишет, например, А.П. Коуи [10; 15]. Наиболее активно изучение фразеологии в России развивается в 40-х - 60-х годах XX века (см. труды В.Л. Архангельского, В.В. Виноградова, В.П. Жукова, А.В. Кунина, А.Г. Назаряна, Р.Н. Попов, Л.И. Ройзензона, А.И. Смирницкого, И.И. Чернышевой, Н.М. Шанского).

С нашей точки зрения, на развитие фразеологии огромное влияние оказала научная деятельность В.В. Виноградова, который создал классификацию фразеологизмов по степеням идиоматичности, выделив их основные типы: фразеологические сращения (бить баклуши (бездельничать), очертя голову (безрассудно), неровен час (авдруг)), фразеологические единства («закинуть удочку», «тянуть ляжку», «зарыть талант в землю») и фразеологические сочетания

(«закадычный друг», «щекотливый вопрос», «повесить нос»), - отметив при этом, что данные типы не имеют между собой четких границ, скорее, границы между ними можно считать размытыми и условными [4; 142]. Основными признаками сращения является неделимость, абсолютная независимость семантики всего фразеологизма от лексического значения каждого его элемента, условность, немотивированность. Единства менее произвольны, но значение единства «никогда не равняется сумме значений элементов» [4; 143]. Сочетания появляются в результате реализации несвободных, связанных значений слов. Н.М. Шанский добавляет к этой классификации еще один элемент - фразеологические выражения («всерьёз и надолго», «оптом и в розницу», «на данном этапе»), которые отличаются от свободных словосочетаний своей воспроизводимостью [14; 25]. Имеется в виду, что фразеологизмы не производятся при каждом речевом акте, а воспроизводятся бесконечное множество раз. Важнейшим свойством фразеологизмов является их воспроизводимость, т.е. способность данной единицы к многократному употреблению для называния одного и того же факта в разных ситуациях [1]. Важный признак фразеологии – метафоричность, образность.

В текстах современных СМИ группа фразеологизмов представлена наиболее ярко. Например: Россия рубит окно в Европу в четыре топора (статья о четырех футбольных командах, стартующих в плей-офф Лиги Европы) «Комсомольская правда» № 7-т, 17-24. 02.2016; «Министрам выдали ношу» (статья о новых назначениях в правительстве РФ. Депутаты утвердили «гражданских» членов нового правительства) «Коммерсантъ» 15 мая 2024 года № 82 (7773); Море продуктов. Первый рыбный рынок Москвы радуется изобилием (Мэр Москвы Сергей Собянин и министр сельского хозяйства РФ Дмитрий Патрушев открыли в Косино-Ухтомском первый в столице большой рыбный рынок) АиФ 06.12.2023.

Трансформация фразеологизма - явление, которому уделяется большое внимание в работах многих лингвистов, среди которых назовем А.М. Мелеровича, Д.О. Добровольского, В.В. Бойченко, Т.С. Гусейнову, Е.В. Тюменцеву, Л.Г. Ефанову. Изначально не было единства в наименовании данного понятия. Так, И.М. Абрамович называл трансформированные идиомы «индивидуальными авторскими преобразованиями» [1; 1], В.Н. Вакуров - фразеологическими каламбурами [3; 41], В.Г. Бондаренко писал о варьировании устойчивых фраз [2; 16], Н.Г. Гольцова - об окказиональности фразеологизмов [5; 82], И.В. Третьякова - об окказиональном преобразовании фразеологизмов [6; 472]. Решивший проблему вариативной номинации термин трансформации фразеологизма был предложен Т.С. Гусейновой и М.С. Харлицким и уже закрепился в лингвистической традиции, он обозначает авторское окказиональное преобразование устойчивой языковой структуры. Это «импровизированное изменение [фразеологизма] в экспрессивно-стилистических целях» [6; 7]. Из данного определения, которого мы будем придерживаться в работе, следует, что обязательным элементом трансформированного фразеологизма является его экспрессия.

Обсуждение. Газета – это глас народа, и то, что у народа на устах это выражают газеты, журналы, а особенно частные издательства, которым госцензура не указ. Естественно частники придерживаются каких-то рамок приличия, но порой именно желтая пресса говорит правду в лицо, которую может быть государственные издательства не всегда сообщают.

Трансформация фразеологизмов в СМИ наиболее часто применяется авторами для конструирования газетных заголовков, названия видеорубрик и названий телерепортажей. Творческая обработка фразеологизмов придает им новую экспрессивную окраску, усиливает их выразительность, создает высокую образность. Преобразуя фразеологизм, журналист повышает эффект сознательного воздействия на эмоции и чувства читателей. Изменения формального состава фразеологизма является свидетельством экспрессивности языка современной прессы: Дамоклов мяч (АиФ №46 от 15 ноября 2017); Не Байкалом единым. В Иркутской области много уникальных мест (АиФ №48 от 29 ноября 2017); Кататься не саночки возить! (КП, 16.01.2012); «Абу-Даби мастера боится». В ноябре 2017 года был задан вопрос, кто принес России победу в чемпионате WorldSkills? (АиФ №44 от 1 ноября 2017), Никто не забудь. «АиФ» № 18. 01/05/2024 т. В Музее Победы прошёл митинг, посвященный Дню Победы (ср. Никто не забудь, ничто не забыто). 26.04.2024 14:10 Участники почтили память героев Великой Отечественной войны и поблагодарили бойцов специальной военной операции.

Структурная трансформация фразеологизмов выделяет несколько типов модификаций. В данной статье рассмотрены следующие типы трансформаций:

Расширение состава фразеологизма в результате употребления уточняющих слов: «На всякий страховой случай» (Коммерсантъ, 01.03.12) (ср. На всякий случай), «Вопреки давлению. Россияне за рубежом проголосовали за Путина» (18.03.2024 АиФ №12), «Открыли ворота в ад». В ноябре 2023 года армия России не дала ВСУ расширить плацдарм у Днепра (18.12.2023 АиФ №12) (ср. ворота в ад). В статье «Семеро ещё одного ждут!» (Аргументы и факты, 29.01.13) (ср. Семеро одного не ждут) автор поднимает важную социальную проблему – как многодетным семьям получить пособия и участки земли, какие «подвохи» ждут многодетных родителей при получении господомощи. Ольга Бузова: «Я – белая ворона с меткой из гудрона (АиФ от 11 ноября 2017). В статье Ольга Бузова рассказывает о своем детстве, как много у нее было завистников, которые не воспринимали такой какая она есть (ср. белая ворона).

Сокращение состава фразеологизма в результате пропуска компонентов: Никто не забыт. АиФ № 18. 01/05/2024 т. В Музее Победы прошёл митинг, посвященный Дню Победы (ср. Никто не забыт, ничто не забыто). АиФ 26.04.2024. Участники почтили память героев Великой Отечественной войны и поблагодарили бойцов специальной военной операции.

Замена компонентов фразеологизма словами со свободным значением: «Всё гениальное сложно» (Коммерсантъ, 11. 05. 12) (ср. Всё гениальное просто), «Генерал отпущения» (Московский комсомолец, 04. 05. 12). «Тише руководишь — дольше будешь»

Токсичность непосредственного руководителя вошла в топ-3 причин, из-за которых россияне готовы поменять работу, следует из совместного опроса UTEAM и Talantix. Кадровые агентства также подтверждают, что при выборе руководителя на вакантное место в компании многие работодатели стали заранее интересоваться его стилем руководства, чтобы избежать будущих проблем с его подчиненными. АиФ №70, Апрель 2024 (Ср. тише едешь – дальше будешь). Гонка импортосокращений Коммерсантъ 8 мая 2024 № 80 (7770) (Unicredit сворачивает бизнес в РФ быстрее Raiffeisen) (Ср. Гонка вооружений); Увидеть Пхеньян и обомлеть (Статья о том, какую Северную Корею показывают российским туристам) Коммерсантъ № 80 (7770). 11.05.2024, (ср. «Увидеть Париж и умереть» - фраза русского писателя Ильи Григорьевича Эренбурга); Море продуктов. Первый рыбный рынок Москвы радуется глазу изобилием (Мэр Москвы Сергей Собянин и министр сельского хозяйства РФ Дмитрий Патрушев открыли в Косино-Ухтомском первый в столице большой рыбный рынок. Здесь можно приобрести сотни видов рыбы и морепродуктов) АиФ ; 49 06.12.2023 (Ср. Море молока! Пожелание доярке получить как можно больше молока.).

Изменение состава фразеологизмов, вызванное обновлением грамматических форм (в т.ч. предложно-падежных форм существительных): «Язык Киев доведёт» (Коммерсантъ, 06. 06. 12)

(ср. Язык до Киева доведёт). «Лес рубит – пули летят» (Московский комсомолец, 04. 05. 12) (ср. Лес рубят – щепки летят). В заголовке форма единственного числа глагола употреблена на месте множественного числа глагола фразеологической единицы. Также заменен компонент во второй части пословицы; Встретимся на «облаках» (статья о том, к чему приведут фантазии о виртуальных детях). АиФ №49 07.12.2023 (Ср. Витать в облаках. Предаваться несбыточным мечтам.) К 2075 году каждый пятый ребёнок на Земле будет виртуальным. Цифровые дети будут выглядеть, звучать, действовать и даже «чувствовать» себя как настоящие. Чтобы «родить», нужно будет просто оформить подписку. Сообщают Аргументы и факты. В заголовке статьи взят главный компонент «облаках» и полностью изменена структура фразеологизма.

И дольше века длится угль (Временные правила перевозок на Восточном полигоне постепенно становятся постоянными) Коммерсантъ № 93П Май 2023г. («Буранный полустанок или и дольше века длится день» - роман Ч.Айтматова). Несмотря на то, что заменено последнее слово в названии значение крылатого выражения не поменяло свой общий смысл.

Результат. Итак, структурная трансформация фразеологизмов не только выполняет функцию экспрессивного средства в языке СМИ, но и функцию ярко выраженной социальной оценки. Собранный материал показал, что заголовок лишь тогда станет «удачной находкой», когда его фразеологическая образность совпадёт с идеей текста.

В узбекских газетах также встречаются трансформированные фразеологизмы, правда, исключительно в русскоязычных изданиях.

Например, при семантической трансформации состав фразеологизма остается неизменным: в него либо вносятся новые оттенки смысла, либо возникает игра слов в результате совмещения прямых и переносных значений, и тогда достигается определенный экспрессивный эффект: «А вы наострили лыжи?» («Правда Востока» № 29, 14 январь 2012, с.4) — заголовок о подготовке к зимнему спортивному сезону. Течение истории вдруг завертелось безобразным и диким омутом — конечно, не без помощи золотого дождя иностранных кредитов. («Правда Востока» № 31, 14 январь 2014, с.4) Золотой дождь. Большие денежные суммы. — выражение возникло из древнегреческого мифа о Зевсе. Пленившись красотой Данаи, дочери аргосского царя Акрисия, Зевс проник к ней в виде золотого дождя и оплодотворил её [3].

Нередко для выражения иронии по поводу происходящего или достижения комического эффекта автор использует фразеологизм (создает фразеологический каламбур), подбирая контекст таким образом, что компоненты фразеологизма воспринимаются в буквальном значении. Например: «сервисные или «медвежьи» услуги» («Правда Востока» № 49, 12 март 2014, с.3) — здесь речь идёт об услугах, причиняющих лишь одни неприятности.

При синтаксической трансформации утвердительная конструкция может быть заменена отрицательной и наоборот: Тысяча не мелочей; Овчинка стоит выделки. Видоизменения могут касаться категории числа, например: Армией призванные, мужчины и женщина; категорией наклонения: людей посмотрели себя показали; категорией времени: и город есть и сад цветет; категорией падежа: одна, но пламенная страсть, театр бросает перчатку, народная мудрость — уроку подспорье, красна изба и углами, повествовательное предложение может быть заменено вопросительным с лексическими сдвигами или без них: «Куда падает яблоко от яблони?» («Молодежь Узбекистана» № 27, 11 июль 2013, с.4). Кроме того, при синтаксической трансформации может происходить замена видов синтаксической связи: «в тесноте и в обиде» («Правда Востока» № 64, 3 апрель 2014, с.4), «читаем и на ус наматываем» («Молодежь Узбекистана», № 4, 31 январь 2013, с.1). «Как развязать язык?» (обзор летних языковых школ для детей) («Молодежь Узбекистана», № 27, 11 июль 2013, с.3). Преобразование фразеологизма «язык развязывается».

Заключение. Сила — в просвещении. («Правда Востока» № 66, 5 апрель 2014, с.1). Автор статьи переделывает высказывание нашего великого предка Амира Темура — «Сила в справедливости». Автор делает акцент на одну из приоритетных направлений политики нашего государства — системе образования. «Не хочу учиться, а хочу учить» («Молодежь Узбекистана», № 27, 11 июль 2013, с.3). О том, как заработать студенту репетиторством. Человек человеку брат. («Молодежь Узбекистана», № 18, 16 май 2013, с.6). Переделка латинского выражения «Ното homini lupus est» — «Человек человеку волк». Спорту все возрасты покорны. («Правда Востока» № 20, 30 январь 2015, с.8). Переделка пушкинского высказывания «Любви все возрасты покорны». В статье речь идет о внимании, уделяемому спорту в нашей стране. «Нарушителей посчитают по осени» («Молодежь Узбекистана», № 4, 29 январь 2015, с.8). Преобразования фразеологического выражения цыплят по осени считают.

Фразеологизмы в газетах используются для создания и выражения дополнительной образности и экспрессивности. При знакомой форме фразеологизм получает новый смысл, что служит средством привлечения внимания.

Список использованной литературы:

Абрамович И.М. Об индивидуально-авторских преобразованиях фразеологизмов и отношении к ним фразеологического словаря // Проблемы фразеологии. 1964. С. 213.

Бондаренко В.Г. Варьирование устойчивых фраз в русской речи. Тула, 1995.

Вакуров В.Н. Фразеологический каламбур в современной публицистике // Русская речь. 1994. №6. С. 40-47.

Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 1977.

Гольцов В.В. Фразеологизмы как средство выразительности на страницах газет // Русский язык в школе. 1992. №5/6. С. 33-37.

Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии. Махачкала, 1997.

Ефанова Л.Г. Фразеологические трансформации в речи и художественном тексте // Текст и языковая личность: материалы V Всероссийской научной конференции с международным участием (26-27 октября 2007 г.) / Под ред. Н.С. Болотновой. - Томск: Издательство ЦНТИ, 2007. С. 123-127.

Махмудов, У. Р. О трансформации фразеологизмов в текстах узбекских газет / У. Р. Махмудов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 5 (109). — С. 807-810. — URL: <https://moluch.ru/archive/109/24920/> (дата обращения: 01.06.2024).

Мелерович А.М., Мокиенко В.М. Фразеологизмы в русской речи. М., 1997.

Окказиональное преобразование фразеологических единиц как лингвистическое явление
Коуи А.П. Cowie A.P. Phraseology: theory, analysis, and applications — изд. Clarendon press Oxford - 1998.— 258 страниц.

Телия В.Н. Русская фразеология. М., 1996.

Федуленкова Т.Н., Воронин Р.А. Окказиональное преобразование фразеологических единиц как лингвистическое явление (о вкладе А.С. Нечистоне в разработку проблемы) // Вестник СВФУ, 2012, том 9, № 3.- стр. 126-130

Харлицкий М.С. Употребление фразеологизмов в газетной речи. М., 1976.

Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1985.

Публицистические материалы.

«Аргументы и Факты» (газета, г.Москва).

«Московский комсомолец» (газета, г.Москва).

«Коммерсантъ» (газета, г.Москва).

«Правда Востока» (газета, г.Ташкент)

«Млодежь Узбекистана» (газета, г.Ташкент)

O'ZBEK DOSTONCHILIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (Xorazm baxshilar repertuari va ijrochilik mahorati)

Sabirova Nasiba Ergashevna

Xorazm viloyati Pedagoglarni yangi Metodikalarga o'rgatish milliy markazi
Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini mudiri, filologiya fanlari doktori (DSc), prof.v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazmda doston ijrosida soz, musiqaga asosiy e'tibor qaratilishi, har bir nag'ma-kuy maxsus nomlangan bo'lganligidan kuylarni esda saqlash baxshi zimmasiga yanada ko'proq mas'uliyat yuklashi, baxshilar repertuari va ijrochilik mahorati haqida so'z boradi. Bundan tashqari baxshida o'z kasbiga e'tiqod, kuch-g'ayrat bo'lishi shart ekanligi, xorazmlik Suyav baxshi Muhammad Rahimxon Soniy-Feruz dargohida "Ero'g'li" dostonini 21 kecha muntazam kuylagani, hatto poyariqlik Amin baxshi "Alpomish" dostonini uch oy mobaynida kuylagani va bunday real ma'lumotlar hozirda afsonaday bo'lib tuyulishi, baxshi mahorati ko'p narsaga bog'liq ekanligi, eng avvalo an'anadan boshlanishi lozimligi xususida fikr-mulohazalar bildirilgan. Shuningdek, doston kuylash an'anasi asrlar bo'yi avloddan avlodga o'tib kelganligi, iqtidorli baxshilar uni muntazam takomillashtirib kelishgani, ammo ijrochining shaxsiy mahorati faqat an'ana doirasidagina ro'yobga chiqishi maqolada misollar asosida keltirib o'tilgan. Dostonchilikning sir-asrorini puxta bilmagan ijrochi o'z mahoratini namoyon qila olmasligi, bu sir-asror asosan, doston kompozitsiyasida namoyon bo'lishi, folklorshunoslikda bu hodisani epik qolip deb yuritilishi yuzasidan qiziqarli ma'lumotlar berilgan.

Annotation. This article discusses the emphasis on words and music in the performance of epics in Khorezm, the fact that each melody has a special name, so the memorization of melodies puts more responsibility on the baxshi, the repertoire of baxshis and performance skills. Besides, Bakhshi must have faith and energy in his profession. Suyav Bakhshi from Khorezm Muhammad Rahimkhan sang the epic «Erogli» for 21 nights at Soniy-Feruz. It has been suggested that the skill of the bakhsh depends on many things, starting with tradition. The article also cites examples of the fact that the tradition of singing epics has been passed down from generation to generation for centuries, and talented bakhshis have constantly improved it, but the personal skills of the performer are realized only within the tradition. Interesting information is given about the inability of the performer, who did not know the secrets of epic poetry, to demonstrate his skills, the fact that this mystery is mainly reflected in the composition of the epic, and in folklore this phenomenon is called an epic pattern.

Kalit so'zlar: baxshichilik, baxshichilik repertuari, ijrochilik mahorati, baxshichilik maktabi, doston ijrosi, soz, musiqa, dostonchilik, doston kuylash an'analari.

Key words: baxshichilik, baxshichilik repertoire, performance skills, baxshichilik school, epic performance, soz, music, dostonchilik, epic singing traditions.

Doston xalqimiz bisotidagi buyuk obidadir. Uning asrlar osha saqlanib, ajdoddan-ajdodga o'tib kelishida ko'plab baxshilar shajarasining hissasi bor. Shu boisdan ham "... keng mundarijali, chuqur mazmunli, xilma-xil obrazlarga, rang –barang badiiy vositalarga, arxaik va barhayot lug'atga, tadqiqotchilar hali payqab ololmagan grammatik xususiyatlarga juda boy xalq dostonlarining asrlar osha saqlanib kelishida zo'r qobiliyat egasi bo'lgan xalq shoirlarining xizmati g'oyat katta va tahsinga sazovordir"[1], deb yozganida talantli folklorshunos Hodi Zarif mutlaqo haqdir. Darhaqiqat doston o'z ijrochisi bilan tirikdir. Baxshi yoki xalifa, qolaversa qissaxon matndagi tafilotga jon bag'ishlaydi. Biroq, bu ijrochilar orasida baxshiga tenglashadigani yo'q[2]. Chunki baxshi kuy, qo'shiq va badiiy nutqni jozibali qilib birlashtirgan holda auditoriyaga yetkazadi. "Baxshi ijrosida uning betakror ijrochilik iqtidori,

talanti va musiqiy mahorati namoyon bo'ladi[3]. Shu nuqtai nazardan qaraganda professional baxshi darajasiga erishish hammaning ham qo'lidan kelavermaydi. "O'zbek xalqi va barcha baxshichilik maktablarining estetik printsiptiga ko'ra chinakam xalq baxshisi birinchi navbatda tabiiy talantga ega, ya'ni xalqona ta'bir bilan aytganda "Xudobergan" bo'lishi kerak"[4]. Shu boisdan ham professor M.Saidov: "Doston murakkab san'at asari bo'lib, uning doston bo'lishi uchun adabiy tekst, musiqa bo'lishi, kuylovchi hofizlik san'atini puxta egallagan va soz cherta bilishi zarur"[5], deb yozadi. Albatta doston ijrochisi yuksak xotira egasi bo'lishi ham shart va zarurdir. Ayniqsa Xorazmda doston ijrosida soz, musiqa asosiy e'tibor qaratilib, har bir nag'ma-kuy maxsus nomlangan bo'lganligidan kuylarni esda saqlash baxshi zimmasiga yanada ko'proq mas'uliyat yuklaydi. Bundan tashqari baxshida o'z kasbiga e'tiqod, kuch-g'ayrat bo'lishi shart. Aks holda xorazmlik Suyav baxshi Muhammad Rahimxon soniy - Feruz dargohida "Ero'g'li" dostonini 21 kecha muntazam kuylamagan bo'lar edi. Hatto poyariqlik Amin baxshi "Alpomish" dostonini uch oy mobaynida kuylagan[6]. Bunday real ma'lumotlar hozirda afsonaday bo'lib tuyuladi. Baxshi mahorati ko'p narsaga bog'liq bo'lib, avvalo an'anadan boshlanadi. Doston kuylash an'anasi asrlar bo'yi avloddan avlodga o'tib kelgan. Iqtidorli baxshilar uni muntazam takomillashtirib kelishgan. Ammo ijrochining shaxsiy mahorati faqat an'ana doirasidagina ro'yobga chiqadi. Dostonchilikning sir-asrorini puxta bilmagan ijrochi o'z mahoratini namoyon qila olmaydi. Bu sir-asror asosan doston kompozitsiyasida namoyon bo'ladi. Folklorshunoslikda bu hodisani epik qolip deb yuritishadi. Professor M.Saidovning ta'kidlashicha, epik qolip va an'anaviy formulalar ot ta'rifi, poyga tavsifi, safarga otlangan qahramonga ota, ona yoki biror yoshi ulug' kishining nasihati, yo'l bo'lsin va unga javob, jang oldidagi faxriya yoki maqtanish-manmanlik kabilar doimiy o'rinlarda ishlatilib, dostonchilikda muhim o'rin tutadi[7]. Epik qolip baxshi uchun tayyor andoza bo'lib xizmat etadi. Agar iqtidorli ijrochi bo'lsa, o'zi tomonidan yangi lavhalarni ham qo'shib, syujetni yanada boyitadi. Epik qolip doston kompozitsiyasi bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Stilistik formulalar esa dostondan dostonga ko'chib yuradi. Shu jarayonda tobora sayqallashib boradi. Xorazm dostonlari romanik xarakterda bo'lganligi sababli ularda ot ta'rifi, poyga tavsifi kam uchraydi. Ushbu lavhalarni faqat "Go'ro'g'li" turkumi dostonlaridagina uchratish mumkin. "Oshiq" turkumida esa epik ot obrazi yo'qligi uchun ot ta'rifi va poyga tavsifi umuman tushirib qoldirilgan. "Go'ro'g'li" eposida g'irotning ta'rifi juda ko'tarinki ruhda madh etilgan Go'ro'g'li mo'jizali g'irotga ega bo'lib, eranlardan fотиha olgandan so'ng jo'shib ketib bedovining ta'rifini boshlaydi:

Bedov otning ta'rifini boshlasam,
Shunqorligi uch yoshinnan ballidir.
Horimas oyoqli, toshdan tuyoqli,
Ko'zi tog' boshinda, bo'yni yollidir.

Uch yoshinnan qadam qo'ysa beshina,
Qashlaganda qo'llar yetmas boshina,
Olazarak boqar degra-deshina,
Kishnaganda chiqqan sasi ballidir.

Nor tuyaday masdir yetti yoshinda,
G'anamlari qaltiraydi qoshinda.
Baland-baland tog' go'rinar tushinda,
Burgut sifatlidir ovda ballidir.

Bedov otning orzu-joni tandadur,
Pirim Shohimardon, dastim sandadur,

Go'ro'g'libek bir Xudog'a bandadur,
Tablada bosh bedov yovda ballidur[8].

Bola baxshi ijrosidagi ushbu dostonda Go'ro'g'li tomonidan ot ta'rifi ikki –uch o'rinda berilgan bo'lib, unda epik qahramonning epik otga bo'lgan sadoqati, muhabbati madh etiladi. O'z navbatida epik qolip tarkibidagi faxriyalar, maqtanishlar ham ko'zga tashlanadi. Baxshi o'z ijrosida faxriyalarni go'yo o'zi haqida aytayotgandek ishtiyoq bilan kuylaydi. Faxriya – maqtanish-manmanlikning yorqin ko'rinishi "Go'ro'g'li" eposining "Bozirgon" shoxobchasida keltirilgan. Unda Go'ro'g'li o'zini juda ulug'lagan holda ta'riflab, manmanlikkacha borib yetadi:

O'n sakkiz archin ot mindim,
Mindim, armonim qolmadi.
Zardan to'shaklar ustinda,
Yotdim, armonim qolmadi.

Savash guni quyruq eshdim,
G'anim bilan ko'p tashlashdim.
Dushman bilan qilichlashdim,
Chopdim armonim qolmadi.

Man surdim ajab davronni,
Tanda qo'ymadim armonni.
Urushg'anda yov qonini,
Do'kdim armonim qolmadi.

Umrim o'tar qolmas boqi,
Man gazdim yaqin yiroqi,
Go'rdim Shirvonu Iroqi,
Yurdim armonim qolmadi.

Dog'lardan jayron qochirdim,
Daryodan otni oshirdim,
Eramnan pari gatirdim,
Surdim armonim qolmadi.

Go'ro'g'li der: ot chopdirdim,
Yeddi fildan o'q o'tirdim,
Do'stlara sharob ichirdim,
Ichdim armonim qolmadi.

O'n to'rt banddan iborat ushbu faxriyada Go'ro'g'li barcha faoliyatini bir-bir maqtab o'tadi. Baxshi ulardagi maqtanish ifodasini alohida urg'u bilan ifodalashga harakat qiladi. Chunki, dostonning ushbu joyi syujet tuguni bo'lib, voqealar rivojini boshlab beradi. Shu sababli ijrochi faxriyaning, o'zicha maqtanishning oqibatimalarga olib kelishini ko'rsatish uchun Go'ro'g'lining faxriyasiga Og'a Yunus parining munosabatini so'z orqali ifodalashga o'tadi: Go'ro'g'li bu so'zni aytib tamom qilg'onnan keyin, Og'a Yunus pari qarasa, Go'ro'g'li suvchisinacha maqtadi, lekin parizodni dila olmadi, Go'ro'g'li bu so'zni aytib durg'onada parizod dolonning u yoqinann bu yoqina o'tib, ashulani eshitib: tomosha qilib durg'on adi.

Parizod Go'ro'g'lini so'zlarini eshitgannan keyin, qopisini gumburdatib ochib yubordi: ey, Go'ro'g'li sulton san na dab maqtanib o'tiribsan, dedi. O'n ikki ming uyli takali turkmanim bor, yigirma to'rt ming uyli ali ilim bor, mani na armonim bor, dab aytasan dadi. Qirq yigitim

yonimda bo'lsa, olg'on yerni oldim, chopg'on yerni chopdim dab aytasan, zo'rdan zo'r ko'p, dadi. Magaram bir yera borsang, qazong yetib o'lsang, izingda og'adan ining, otadan zuryoding yo'q, bu sango bir armon amasmi, dadi. Go'ro'g'li lol bo'lib o'tirvadi, zuryod so'zini eshitib, mazasi qochib getavardi. Saiston viloyatinda Salsolni o'g'li Bozirgon dagan do'ragan akan dadi, sani talab qilib, galib, qal'angni bir hafta qamal qilib getdi, bu sango bir armon amasmi, dedi. Agarda mani so'zima ishonmido'vin bo'lsang, darvozog'a bir xat diqib getdi, chiqib olib go'r na dagan akan dadi. Go'ro'g'li shatta o'rninnan turib, xatni go'rib, Bozirgonni galganligini bilib, yigitlarini chaqirib yonina oldi. Yigitlarina maslahat barib, yigitlarini urusha tayyorlab otlarni zardan zabardan egarlab, o'q-yoylarini bo'ynina osib, qalqona cho'lanib Go'ro'g'li Bozirgonni izinnan sharpildab otlandi [9]. Bola baxshi nasriy bayonda eshituvchilarning ruhiyatiga kirib, bosh qahramonning ichki kechinmalarini tasvirlash orqali ularga ta'sir o'tkazadi. Og'a Yunus pari erining maqtanishiga quloq solib, o'zining nomiga bir og'iz xushomad so'z aytilmaganidan jahli chiqib, Go'ro'g'liga Bozirgon raqibi haqida xabar beradi. Ayniqsa Og'a Yunus parining befarzandlik haqidagi so'zi Go'ro'g'liga jiddiy ta'sir o'tkazadi. Baxshining ushbu bayoni tinglovchilarda jiddiy e'tibor uyg'otadi. Voqeaning endi qaysi tomonga yo'nalishini baxshidan orziqib kutishadi. Shu tariqa doston voqealari o'z rivojiga chiqa boshlaydi. Baxshining badiiy nutqdagi mahorati auditoriyani to'la doston voqealari ichiga olib kiradi. Barcha doston ijrochilari ham asar voqealariga auditoriyani to'la rom qila olmaydi. Buning uchun baxshi soz va so'z qudratini o'zida jamlagan bo'lishi, yuksak talant va mahorat egasi sifatida shakllanishi zarur.

Bola baxshi-Qurbonnazar Abdullaev og'zaki badiiy nutqda turli stilistik usullarga murojaat qiladi. Ayniqsa, "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari ijrosida badiiy nutqqa ko'proq e'tibor qaratadi. Dialog personaj xarakterini, ichki tuyg'usini ochib berishda asosiy omil bo'lib xizmat etadi. "Go'ro'g'lining uylanishi" dostonida Og'a Yunus pari bilan Go'ro'g'lining uchrashuvi epizodi bo'lib, unda Og'a Yunus pari Go'ro'g'li bilan Chamlibelga yo'l olmoqchi bo'ladi. O'shanda uning enaga kampir bilan o'zaro so'zlashuv sahnasi baxshi tilidan dialog shaklida juda ta'sirchan ifodalangan. Parcha keltiramiz:

"Darrov xizmatkor kampirni chaqirdilar. Xizmatkor kampir deshona chiqib, Go'ro'g'liga bir qaradidon ortina qaytavardi. Galib parizoda aytdiki, ey Og'a Yunus parizod, dushingda go'rgan odamzod shumi, dadi.

-Top o'zi, shu-dadi parizod.

-Agar shu bo'ladovin bo'lsa, san mani so'zima quloq sol-dadi kampir. – Ammo lekin so'zimni qabul qilsang ham ixtiyoring qilmasang ham ixtiyoring o'zingda, dadi kampir.

-Qani na gaping bo'lsa aytavar, -dadi parizod.

-Agar aytсам, -dadi kampir, -bu galgan odamzoddur, san parizodsan. Odamzod tuproqdan, parizod nurdan yaralg'an, sizlar bir-biringa hech do'g'ri galmisan, -dedi kampir.

-Yo'q, -dedi parizod, man rost dushimda shungo al bardimmi, tuproqmi, doshmi shungo o'z tanimni baxsh etaman, dadi parizod. Shunda kampir aytdiki, odamzodning boshqa hunarlari ham bor. San odamzoda borsang, xaros qo'shasan, yer ag'darasan, non yopasan, maydonnan tazak yig'nisan, o'joqa o't yoqasan, bu ishlar saning alingnan galavo'larmakin, dadi kampir.

-Roziman – dadi parizod.

-Agar san munga rozi bo'lsang, odamzodning yana bir hunari bor, mungo rozi bo'lmassan, -dadi kampir.

-Na hunar akan, dadi parizod.

-Bu odamzod dagani bir – ikki xotina qanot atmidi, ustinga o'ylanadi, yor so'vadi, -dadi kampir. Hamma gapa rozi bo'lib durgan parizod shu yera galganda sal o'ylanib qoldi.

Go'ro'g'li qopida durip bu gaplarni eshitib durvadi. Oxirgi gapdan so'ng parizodning ikkilanganini ko'rib, sal mazasi qochdi. Kampirni bu gapina ishonib ishni buzjoq-ov, bu dap,

parizoda qarab, ko'nglini go'tarib" [10].

Ikki ayolning ichki kechinmasi dialog shaklida juda ta'sirchan ifodaga tortilgan. Unda ayollarga xos bo'lgan andisha, xavotir, ehtiyotkorlik, tashvish, rashk, sevgi, iztirob kabi turli tuyg'ular aralashib, oilaviy-maishiy hayotga oid kartina yuzaga kelgan. Ammo oxir oqibat sevgi-muhabbat bularning barchasidan ustun keladi. Bu lavhani baxshi tabiiy, ravon badiiy nutq orqali bayon qiladi. Eng asosiysi ayol tuyg'usiga jiddiy ta'sir etadigan nuqtani ijrochi aniqtopa olgan. Og'a Yunus pari enaganing aytgan barcha e'tirozlariga befarq qaraydi. Biroq, "Odamzoti bir-ikki xotinga qanoat qilmaydi, ustingga xotin oladi", degan so'zini eshitgach, ikkilanib qoladi. Ushbu epizod ayolning ruhiy holatiga aloqador bo'lib, baxshi uni qahramon ichki tuyg'usini yoritish uchun kiritgan va real kartinani namoyon qilib, tinglovchilarda hayotiy tuyg'u uyg'ota olgan. Chunki auditoriya ahli Og'a Yunus parining qaysi tomonga rizolik bildirishiga qiziqib, uning Go'ro'g'li bilan bosh qo'shishiga hayrixoh sifatida qarashadi. Bola baxshining badiiy nutqida kinoya, qochirim, shama, kesatik kabi leksik usullar ham ko'p uchraydi. Uning repertuarida "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari asosiy o'rinni egallaydi. Og'zaki nutq negizida namoyon bo'ladigan badiiy tasvir ijrochi mahorati orqali o'zining rangin qirralariga ega bo'lgan. Unda Xorazm xalqining og'zaki so'zlashuv nutqidagi milliy kesatiq va kinoyalar faqat o'g'uz lahjasi vakillari leksikasi bilan aloqadordir. "Avazxon" dostonidagi badiiy nutqda tilning leksik ma'nodorligi baxshi mahorati orqali original tarzda namoyon bo'lgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Hodi Zarif. Ulkan xalq san'atkori. // Ergash shoir va uning dostonchilikdagi o'rni. –T.: Fan, 1971. –B.8. (8-40).
- 2.Ro'zimboyev S.R. Epos haqida qaydlar. // Saylanma. –Urganch, "Xorazm", 2012. –B.222. (222-295).
- 3.Vozorov A. Вопросы авторство и творческой индивидуальности бахши в узбекском народном дастанном сказительстве. АКД. –Т.: 1991. –S.15. (18).
- 4.Qahhorova Sh. Baxshi estetik ideali haqida. / O'zbek folklorshunosligi masalalari. Vtom, –T.: 2015. –B.41. (40-44)
- 5.Saidov M. O'zbek xalq dostonchiligida badiiy mahorat. –T.: Fan, 1969. –B.21. (264).
- 6.Mirzaev T. Эпос и сказитель. –S.47-48.
- 7.Saidov M. Xalq dostonlarida epik qolip va an'anaviy formulalar. // O'zbek filologiyasi masalalari. Научные труды ТашГУ вып. 362. –Т.: 1970. –S.52.
- 8."Go'ro'g'li". –Urganch, "Xorazm", 2004. –B.41 (476).
- 9."Go'ro'g'li". –Urganch, "Xorazm", 2004. –B.358-359(476).
- 10."Go'ro'g'li". –Urganch, "Xorazm", 2004. –B.65 (476).
11. Sabirova N. Xorazm baxshichilik va xalfachilik an'analari.- Toshkent, "FAN" 2021.- B.56-68

RANG KOMPONENTLI SO'Z BIRIKMALARINING PRAGMATIK TADQIQI

To'lanova Sayyoraxon Farxodjon qizi
Ingliz tili fani o'qituvchisi
Farg'ona tumani 5-sonli umumta'lim maktabi

Ganiyeva Dildoraxon Azizovna
Farg'ona davlat universiteti dotsenti (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqola rang komponentli so'z birikmalari haqida keng fikr yuritib, ularning o'ziga xos jihatlari, psixologik, ijtimoiy-siyosiy xususiyatlari, nutq aktlaridagi qo'llanilishi haqida so'z yuritadi. Shuningdek, maqolada pragmatika tushunchasi haqida ham ma'lumot berilib, rang komponentli so'z birikmalarining pragmatik tahlili keltiriladi. Tahlil ingliz va o'zbek tillaridagi namunalar bilan boyitiladi.

Key words: rang, psixologiya, mentalitet, ijtimoiy-siyosiy hayot, nutqiy akt, pragmatika, pragmatolingvistika, diskurs.

A PRAGMATIC STUDY OF WORD COMBINATIONS WITH COLOR COMPONENTS

To'lanova Sayyoraxon Farxodjon qizi-English teacher
Ferghana District Secondary School No. 5

Ganiyeva Dildoraxon Azizovna - Fergana State University Associate Professor (DSc)

Abstract. This article gives a broad opinion about the color component word combinations and talks about their specific aspects, psychological, socio-political features, and their use in speech acts. The article also provides information about the concept of pragmatics and provides a pragmatic analysis of word combinations with a color component. The analysis is enriched with examples in English and Uzbek languages.

Key words: color, psychology, mentality, socio-political life, speech act, pragmatics, pragma linguistics, discourse.

ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С ЦВЕТОВЫМИ КОМПОНЕНТАМИ

Тўланова Сайёрахон Фарходжон қизи
учительницы английского языка Средняя школа № 5 Ферганского района

Ганиева Дилдорахан Азизовна
доцент (DSc) Ферганского государственного университета

Абстрактный. В данной статье дается широкое представление о словосочетаниях цветových компонентов, рассказывается об их специфических аспектах, психологических, социально-политических особенностях, а также об их использовании в речевых действиях. Также в статье дается информация о понятии прагматика и проводится прагматический анализ словосочетаний с цветovým компонентом. Анализ дополнен примерами на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: цвет, психология, менталитет, общественно-политическая жизнь, речевой акт, прагматика, прагматическая лингвистика, дискурс.

KIRISH. Zamonaviy tilshunoslikda pragmatika tushunchasi yangi tushunchalardan biri hisoblanib, turli tilshunoslik sohalarini pragmatik tahlil qilish dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Chunki bir tildagi turli birikmalarni chuqur o'rganish uchun, avvalo, ushbu

birikmalarning qo'llanilish doirasini, nazariy va amaliy hayotdagi iste'mol jarayonini, yozma va og'zaki nutqiy faoliyatdagi o'rini tahlil va tatbiq qilmog'imiz lozim. Rang komponentli so'z birikmalari ham hali to'liq tadqiq qilinmagan mavzulardan biri.

METOD VA METODOLOGIYA. Rang komponentli birikmalarning pragmatik tahlili mavzusi haqida so'zlashdan avval, pragmatika tushunchasini ochiqlashni ma'qul deb bildik. Pragmatika, lingvistikaning eng yosh yo'nalishlaridan biri hisoblanib, tilshunoslikka yaiqndagi kiritildi va asosan lingvopragmatika, pragmalingvistika nomlari bilan ham ataladi. "Pragmatika" yunoncha "ish", "harakat" ma'nolarini bildirib, aslida bu tushunchaga nisbatan falsafiy qarash Suqrot davrlaridan ham oldinga borib tarqaladi. Dastlab yunonlar orasida keng istemolda bo'lgan bu termin, keyinchalik J.Lokk, E.Kant kabilarning qarashlarida kuzatiladi. XIX-XX asrlarda taraqqiy eta boshlagan pragmatizm g'oyalari 20-30 yillarda barcha til sohalariga keng targ'ib qilina boshlandi. Dastlab, Amerika va Yevropada keng targ'ib qilingan pragmatika rivojida CH.Pirs, R. Karnal, CH. Morris, L.Vitgenshteyn qarashlarini ta'kidlamoq joiz. XX asrning 30 yillarida CH.Morris tomonidan fanga kiritilgan pragmatika atamasi tilshunoslikda yangi tadqiqot obyekti sifatida yuzaga keldi. Pragmalingvistika haqida bildirilgan fikrlarda tilshunos J. Lyonz shunday deydi: "Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so'zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo'llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarining shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug'ullanadi."

TAHLIL VA NATIJALAR. Ko'rinib turibdiki, kommunikatsiyada muloqot boshqaruvchisi bo'lgan so'zlovchi ko'zlagan maqsadi va unga erishish yo'lida lisonning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanadi va tinglovchiga ta'sir o'tkazadi. Albatta, bularning barcha faol nutq orqali amalga oshiriladi. Bunda pragmatikaga qo'shimcha ravishda so'zlovchining so'zlash ohanggi, mimikasi muhim ahamiyatga egadir. Chunki so'zlovchi bir jumla orqali jumlaning lingvistik jihatiga umuman bog'liq bo'lmagan boshqa ma'noni nazarda tutayotgan bo'lishi mumkin. Masalan, Maktabga bormaysanmi? Jumlasini garchi shaklan so'roq gap belgisini bersa-da, biroq, gap semantik jihatdan buyruq gapni ifodalaydi (Maktabga bor!). Bu kabi gaplarda so'zlovchi o'z munosabatini so'roq ohangida tinglovchiga singdirishga urinadi. Lingvopragmatika bevosita kommunikatsiya jarayoni bilan uzviy bog'lanishda ekan, ijtimoiy hayotning kengayishi natijasida uning tadqiq jarayoni ham yangi tushuncha va qarashlar bilan boyib, pragmatikaning ichida o'rganilishi kerak bo'lgan bir qancha tarmoq sohalari shakllanishiga zamin yaratadi. Nutqiy akt nazariyasi, deysis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmatilistika kabilar shular jumlasidandir. Lingvopragmatikaning xususiy masalalari doimiy nutq ishtirokchilari va nutqiy muloqot bilan bog'liq bo'lganligi uchun pragmatika haqidagi turli qarashlar quyidagi umumfikrga birlashadi:

1. Lingvopragmatika sohasida olib borilgan barcha taqdidotlarda til, inson, nutqiy faoliyat tushunchalari o'rganilgan va faoliyat tushunchasiga alohida yondashilgan;
2. Kommunikatsiya jarayonida til faqatgina aloqa-aralashuv vositasi bo'lib qolmay, adresantlarning muloqotda dinamik xarakterdagi munosabatini ham ifodalashi o'rganilgan;
3. Til birliklarining nutqiy vaziyat bilan bog'liq bo'lgan munosabatda istalgan uslubga xoslana olishi ifodalangan.

Xulosa qiladigan bo'lsak, pragmatika so'zlovchi tomonidan ma'lum bir tushunchaning tinglovchiga ma'lum bir vaziyat orqali yetkazib bera olishidir. Lingvistik pragmatikaning maqsadi "kontekstda tilni o'rganish". Bu esa bevosita kommunikatsiya jarayonida tilni ijtimoiy va situativ tadqiqida namoyon bo'ladi. Lingvistik tahlil lisonning tabiatini uning amaliy faoliyatini o'rganishni maqsad qilgani holda lingvopragmatikada bu "unsur" fanning "qaymog'i"dir.

Asosiy mavzumiz hisoblangan rang komponentli birliklarning pragmatik tahlili ham aynan ranglarning lingvistik xususiyatidan tashqari, kontekstdagi ma'nosi yoritib berishdir.

Rang elementli kollokatsiyalar o'zining qiziqarli va ixcham tili bilan boshqa til birliklaridan

keskin farqalanadi. Ko'pchilik insonlar tomonidan rang elementli birliklar obyektning rangiga nisbatan shakllanadi deb hisoblanadi. Biroq, har bir rang o'zida ranglikdan tashqari, turlicha madaniy, hissiy va psixologik ma'nolarni anglatishi mumkin. Ranglarning ayni shu xususiyati ularning pragmatik ma'nosiga keskin daxl qiladi.

Misol uchun: birgina qizil rang haqida gap ketadigan bo'lsa, ushbu rang aynan turli mamlakat, turli soha vakillari orasida turlicha talqin qilinishi mumkin.

Dastavval, qizil rangni hayot, tirikligimiz sababchisi bo'lgan qon bilan qiyoslanib, davlat bayrog'ida ham abadiylik, tiriklik ramzi ma'nolarida ushbu rangdan foydalanishgan. Ayniqsa biz o'zbeklarda, "ota-bobolarimiz tomirida oqayotgan qon" iborasi faol qo'llaniladi va aynan shu sababli ushbu rang muqaddas hisoblanadi.

Psixologik nuqtai nazardan esa qizil rang ehtiros rangi hisoblanadi. Uni ko'pchilik psixologlar olov, issiqlik, energiya, hayot, faoliyat, farovonlik, ishtiyoq rangi deb hisoblaydi. Qizil rang insondagi faol hayot, energiya va hayotni ta'minlaydi, inson kayfiyatidagi ijodiy impulsni faollashtiradi. U o'ziga xos iroda va kuch energiyasiga ega rang hisoblanadi,

Shuningdek, qizil rang jaxl va agressivlikni ifodalaydi. Ijtimoiy tarmoqlarda jaxldorlikni ifodalash uchun qizarib ketgan emojilar aynan shuni nazarda tutadi.

Yana bir psixologik ma'lumotda qizil rang quyidagicha ta'riflanadi. "Agar siz qizil rangni yoqtirsangiz, demak siz o'ziga ishongan va qaysar insonsiz, boshlagan har qanday ishni oxirigacha yetkazishga harakat qilasiz. Shu bilan birga siz ehtirosga beriluvchan va qiziqqon shaxssiz – diqqat e'tiboringizni faqatgina bir narsaga qaratishga qiynalasiz. Siz xilma-xillikni yoqtirasiz, hayotingiz tinch va osuda kechsa, zerikishni boshlaysiz".

Agar ushbu rangni turli soha vakillari orasida talqin qiladigan bo'lsak, uning o't o'chiruvchi kasbidagi buyum va ashyolarning, hatto mashinalarining rangi ham qizil ekanligi hayratlanarli emas, chunki qizil rang ortidagi keng tarqalgan nazariyalardan biri uning yorqin ko'rinishidir. Qizil rang ko'pchilik fonlarda ajralib turadi, bu esa favqulodda vaziyatlarda odamlarning anglash va aniqlash hissini osonlashtiradi. Ushbu ko'rinish jihati, ayniqsa, o't o'chirish mashinalarida zamonaviy sirenalar va miltillovchi chiroqlar bo'lmagan dastlabki kunlarda juda muhim edi.

Qizil rang ko'pincha shoshilinchlik, hushyorlik va favqulodda vaziyatlar bilan bog'liq. Bu tabiiy ravishda diqqatni tortadigan va ehtiyotkorlik va harakat tuyg'usini uyg'otadigan rang. Natijada, o't o'chirish mashinalari uchun qizil rangdan foydalanish shoshilinch paytda odamlarning tezkor javobini uyg'otishga yordam beradi.

Amaliy jihatdan esa qizil rang kechasi ham, kunduzi ham insonlarning e'tiborini torta oladi. Shu sababli, Stop belgilari, Svetofor chiroqlari, mashinalarning ogohlantiruvchi belgilari va ijtimoiy tarmoqlarda noto'g'ri javoblarning xato ekanligini ko'rsatish uchun ham aynan qizil rangdan foydalaniladi.

Demak, har bir rang faqat tashqi belgisiga emas, balki rangning o'zida mujassamlashgan maxsus ma'nolar, xususan, psixologik, lingvokulturologik, emotsional, kasbiy ma'nolariga ko'ra, turli vaziyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkin.

Rang qatnashgan so'z birikmalarida ham ayni shu holat aks etadi, ular asosan ranglarning biz yuqorida talqin qilgan ichki xususiyatlariga ko'ra talqin qilinadi.

Misol qizil chiroq, qizil yuzli (al yuzli), qizil yonoqli, qizil juma (red Friday) kabi so'z birikmalarida so'zlovchi va tinglovchiga ma'lum bo'lgan pragmatik ma'no mavjuddir. Misol uchun, qizil yuzli so'z birikmasiga batafsil to'xtaladigan bo'lsak, unda "xushro'y, chiroyli, sog'lom" degan ma'larni ko'rishimiz mumkin. Qizil yuz esa go'zallikning o'ziga xos «o'lchov birligi»dir. Aynan matnda, diskursda bu holatlar yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Misol uchun, Shirin so'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli, saraton yulduzli, la'l munchoqli, oydan suluv, oftobdan ortiq, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor. Shirin so'zli, qizil yuzli, jodu ko'zli, saraton yulduzli, la'l munchoqli, oydan suluv, oftobdan ortiq, oy desa og'zi bor, kun desa ko'zi bor.

Ushbu matnda asosan qizlarning chiroyini madh etuvchi so'z birikmalari qatnashgan. Qizil yuzli so'zi ham "chiroyli" degan ma'noda kelgan. Ushbu ibora qadimiy turkiy tillarda ham faol iste'molda bo'lib, Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida qo'llanilgan.

Bulnar meni ulas ko'z,
Qara mengiz, qizil yuz.
Andin tamar tugal tuz,
Bulnab yana ul qachar.

Ma'nosi: Xumor ko'zli, ko'rkam yuzli, qora xolli (seviklim), yonoqlaridan yoqimlilik tomayotgandek meni asir qiladi. Asir qiladi-da, so'ng qochadi.

Bu yerda eski turkiycha so'z hisoblangan "qizil yuz" zamonaviy tilshunoslikda "ko'rkam yuz" deya tarjima qilingan va ushbu kororit birikma ma'nosi yanada oydinlashgan.

Biroq, ushbu pragmatik ma'no faqatgina o'zbek yoki asosan Sharq mamlakatlari mentalitetiga tegishli bo'lgani sababli, ushbu birikmaning aynan inglizcha kolorit so'z birikmasi tahlillarimiz davomida topilmadi. Unga o'xshash:

- showing a red face
- red-faced
- red in the face
- rose-coloured

- to become red kabi iboralar mavjud, ammo bu iboralarning ma'nosi biz yuqorida tahlil qilgan iboradan butkul yiroqdir.

Ushbu iboralar o'zbek tilidagi uyatdan qizarmoq yoki yuzi jaxldan qizil tusga kirmoq ma'nolariga mos keladi.

Misol uchun, I do recall one time, though, when a burly, red-faced command sergeant major became very hands-on (Men bir vaqtlar bir serjant-mayorning bahaybat, jaxldor bo'lishiga qaramasdan tashkilotchilik ishlarida juda faol bo'lganini eslayman).

XULOSALAR. Biz yuqorida qizil rangni ifodalar ekanmiz, uni turli vaziyatlardagi talqinini ifodalab ko'rsatdik. Yanada aniqroq fikr yuritadigan bo'lsak, biz ko'chada o't o'chiruvchi mashinani ko'rsak, bu mashina ehtirosli ekan deb ayta olmaymiz yoki qizil kiyimli ayol haqida gap ketganda, undan xushyor bo'lish kerak, chunki qizil rang insonni xushyorlikka chorlaydi kabi xulosa chiqara olmaymiz. Chunki, rang elementli birikmalarning ba'zi bir vazifalari turli mamlakat, mentalitet, soha vakillarida o'xshash bo'lsa-da, juda ko'plab yo'nalishlarda ular turlicha talqin qilinadi. Ushbu tafovutlar asosan diskursiv holatlarda, nutqiy aktlarda, lingvopragmatik tahlillarda qo'llanilganida bir-biridan farqi yanada yaqqol ko'zga tashlanadi.

REFERENCES

- Ғ. Абдурахмонов, А. Сулаймонов, Х. Холиёров, Ж.Омонтурдиев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. Тошкент, "Ўқитувчи" - 1979, -208 б.
- Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, -2008, -318 б
- Ҳакимов, Муҳаммад. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. -Тошкент: Академнашр, 2013. -176 б.
- Абдулхайров М. Навоий асарларидаги шаклдошлик ҳосил қилувчи сўзлар таҳлили // Ўзбек мутафаккирларининг тил назариясига оид қарашлари. Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 288.
- Атаев Ш. Символ и образ в трагедии Гете «Фауст» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2010. – № 3. – С. 32-35.
- Долимова Л. Француз фразеологиясида ранг ва руҳият опозицияси. Хорижий филология. – Тошкент, 2020. – №4. – Б. 129.
- Эгамова Ш. Алишер Навоий асарлари тилидаги қадимги туркий лексемалар // Ўзбек тили тараққиёти ва халқаро ҳамкорлик масалалари. Халқаро илмий анжуман материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 304.
- Габорович С.К. The semantic of the blue colour category in english and serbian. Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji I praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz. ISBN 978-86-6065-276-0. – P 239.
- Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974.
- Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
- Василевич А.П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте. На материале цветообозначения в языках различных систем. –М.: Наука, 1987.
- Вежбицкая А. Категория, прототип Лингвистическая экстралингвистическая семантика: Сб. обзоров, – М. 1992.
- Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996.

XALQ OG`ZAKI IJODIDA QALDIRG`OCH VA QARG`A OBRAZI (O`ZBEK VA INGLIZ FOLKLORI MISOLIDA)

Shomurotova Bibixon O`ktamovna

TTA Urganch filiali Ingliz tili kafedrası o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og`zaki ijoida qaldirg`och va qarg`a obrazi haqida so`z yuritiladi. Jumladan, o`zbek va ingliz folklorida qushlar obrazining o`xshash va farqli jihatlari tahlilga tortilgan. Shuningdek, qaldirg`och va qarg`a obrazi ikki xalq inonch va qarashlari bir-birini takrorlashi, asosan, bu qushlar o`zi bilan omad va baxt olib kelishi haqida fiklar bildirilgan.

Kalit so`zlar: qaldirg`och, qarg`a, afsonaviy qushlar, ornitonim, o`zbek afsonalri, o`zbek va ingliz folklori, madadkor qush timsoli.

Annotation. This article talks about the image of a swallow and a crow in folklore. In particular, similar and different aspects of the image of birds in Uzbek and English folklore are analyzed. It is also said that the image of a swallow and a crow reflect the beliefs and views of two peoples, and that these birds bring good luck and happiness with them.

Key words: swallow, crow, legendary bird, ornithonym, Uzbek legends, Uzbek and English folklore, symbol of helpful bird.

Аннотация. Статья посвящена образу ласточки и вороны в фольклоре. В частности, анализируются сходные и разные аспекты образа птиц в узбекском и английском фольклоре. Говорят также, что образы ласточки и вороны отражают верования и взгляды двух народов и что эти птицы приносят удачу и счастье.

Ключевые слова: ласточка, ворона, легендарная птица, орнитоним, узбекские легенды, узбекский и английский фольклор, символ птицы-помощника.

Ingliz va o`zbek xalqi tafakkurida qushlar obrazi aksar hollarda bir-biridan farq qilmasligi ko`ramiz. Masalan, qaldirg`och haqida har ikkala xalq inonch va qarashlari bir-birini takrorlaydi yoki quvvatlaydi. Inglizlarning "Qaldirg`och va uning uyasi haqidagi afsona" sida qaldirg`och o`z uyasini qurish uchun joy tanlashi, ko`pincha o`zi bilan omad va baxt olib kelishi haqida hikoya qilinadi. Afsonaning ba`zi versiyalarida aytilishicha, omad qaldirg`ochning uyasini tahdidlardan himoya qilganlarga keladi. "Qaldirg`och va uning uyasi haqidagi afsona" turli madaniyatlarda mavjud bo`lgan va turli xil variantlarga ega. Umuman olganda, bu afsonada qaldirg`och uy baxti, sevgi va omad timsoli sifatida tasvirlangan, u o`z uyasini himoya qiladigan yoki qaldirg`ochga o`z uyida qurishga ruxsat berganlarga baxt va omad keltiradi.

Qaldirg`och turli madaniyatlarning mifologiyasi ko`plab ramziy va timsoliy ma`nolarni bildiradi. Jumladan, bahor ramzi: Ko`p madaniyatlarda qaldirg`och bahor kelishi bilan bog`liq. Uning ko`rinishi issiqlik va gullaydigan tabiatning belgisi hisoblanadi.

Uy, vatan, panoh ramzi. Ko`pgina Yevropa mamlakatlarida qaldirg`och baxt va uy farovonligi ramzi hisoblanadi. Uydagi qaldirg`ochning uyasi xayrli belgi hisoblanadi.

Sevgi va sadoqat ramzi. Ba`zi madaniyatlarda qaldirg`och sadoqat va sevgi bilan bog`liq. Qaldirg`ochlar butun umri davomida birga osmonda uchib yuradi, degan e`tiqod bor, bu oilaviy totuvlik idealini anglatadi.

Sayohat va uyga qaytish – vatan visoli ramzi. Ba`zi mifologiyalarda qaldirg`och sayohat bilan bog`liq. Misol uchun, qadimgi yunon mifologiyasida qaldirg`och Afina ma`buda bilan bog`liq va uzoq safardan keyin uyga qaytish ramzi hisoblanadi.

O`lim xabarchisi: Ba`zi madaniyatlarda qaldirg`och ham o`lim bilan bog`liq, Ehtimol, uning ko`chishi va vaqtincha yo`qligi tufayli. Masalan, ba`zi slavyan e`tiqodlarida, agar qaldirg`och

uyning tomiga tushsa, u o'limni ko'rsatishi mumkinligiga ishonishgan.

Y.B.Yaxontova yozishicha, qadimgi mifologiyada qaldirg'och obrazi birinchi marta opa-singillar Prokna va Filomela afsonasida uchraydi. U haqidagi afsona Fokisda yoki Trakiyada mahalliyashtirilgan. Afina shohining qizi Filomela Fokis qiroli Tereyning rafiqasi singlisi Prokninikiga tashrif buyurgan edi. Tereus Filomelani xo'rlab, jinoyatini yashirish uchun uning tilini kesib tashlaydi. Filomela singlisiga bu haqda matoga kashta tikib, bildiradi. G'azablangan Prokne o'zining o'g'lini Tereusdan bo'lgan o'g'li o'ldiradi va eriga go'shtini yediradi. Zevs Filomelani qaldirg'ochga, Procneni bulbulga, Tereysni halqaga aylantirdi". J.Freyzer qadimgi yunon ayollari uyda tutilgan yovvoyi qaldirg'ochlarni "uydagi baxtsizlikning oldini olish uchun ularga moy surtib, yovvoyi tabiatga qo'yib yuborishgani" yozadi .

Haqiqatan, S.Ro'zimboyev yozganidek, "Qushlar bilan aloqador: Qumri, To'ti, So'na (o'rdak), Qaldirg'och, Lochin singari qator ismlar borki, ularning tanlanish sabablarini ochib berish musulmonlikdan avvalgi davr e'tiqodlarini tadqiq etishni taqozo qiladi. Chunki qadimgi xorazmiylar e'tiqodida ham ushbu tamoyil ko'zga tashlanadi. "Avesto"da Gershasp, Vishtasp kabi ot nomi bilan bog'liq ismlarning ko'pligi ushbu fikrimizni tasdiqlaydi. Bundan tashqari Xorazmda hayvonlar va qushlarga daxldor elatlar ko'p uchraydi. Masalan: Qo'shko'pirda shog'ollar, gechilar, tovuqlar, Hazoraspdakurrular, Xivada xo'kizlar kabi elatlar borki, ularning negizida ham ibtidoiy tasavvur va tushunchalar yotadi ". Qaldirg'och misolida ham olimning yuqoridagi fikrlarini tasdiqlovchi bir necha faktlarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, o'zbek xalqining "Qaldirg'och" afsonasida qaldirg'och kultiga ishonch asosida shakllangan mifologik voqelik tasviri ushbu qushning tumshug'ining qizilligi, dumining ayriligi, insonlarga do'stligi kabi sifatlarini izohlashga, etiologiyasini ochishga xizmat qilgan. Afsona Ahrimanning olovni o'g'irlagani haqidagi axborotni berish bilan boshlanadi, bu esa o'z navbatida afsona xronotopi xudolar zamonida yuz bergan voqelik ekanini bildiradi. Afsonada olovsiz qiynalgan odamlarga ilohiy kuchlarning homiyligi asosida najot kelishi motivi asosidagi epizod tasviri beriladi. Unga ko'ra qaldirg'och Ahrimanning qora o'tov mo'rkonidan kirib, haybatli ilon o'rab olgan olovdan tumshug'ida olib chiqadi. Qaldirg'ochning tumshug'ining qizilligi cho'g'dan, dumining ayriligi ilon hamlasidan qolganligi haqidagi mif uning insonga erdamchi, madadkor sifatida talqin qilinishiga asos bo'lgan. Afsona "Shu-shu qaldirg'och inson zotining sevimli qushiga aylanib qolgan ekan" .

Ushbu holat Markaziy Osiyo xalqlarida qaldirg'ochga bo'lgan munosabat ildizlari islomdan oldingi davrga borib taqalishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga "xalq afsonalarida mifologik personajlar, g'ayrioddiy odamlar, payg'ambar va aziz-avlielar, tarixiy shaxslar kabi obrazlar ishtirokidagi voqelik axborot berish va diniy ta'sir ko'rsatish, ishontirish maqsadida ba'en etiladi. Bosh qahramonlar adolatli, xaos kuchlariga qarshi kurashuvchi, g'ayrtabiiy kuchga ega bo'ladilar. Uning obrazlar tizimida qahramonga humo, bo'ri, qaldirg'och, pari kabi erdamchi personajlar hamda dev, ajdar, bosqinchilar kabi raqib personajlar ham ishtirok etadi" .

"Kabutar va bahor afsonasi" ("The legend of Dove and Spring") Bu afsonada kaptar qanday qilib xudolar tomonidan bahor va yangilanish ramzi sifatida yuborilganligi aytiladi. Uning kelishi iliqlik va yangi hayotning boshlanishini anglatadi. Ingliz tilida pigeon – kabutar//kaptar kontsepti haqida mufassal ma'lumotlar mavjud .

Yerulan haqidagi rus ertaklarida tasvirlanishicha, it kiyofasidagi pari qiz ketar chogida bir afsun o'qib, kaptarga aylanadi-da, uchib ketadi. Ertaklarda pari yoki yalmog'izning qushga aylanishi motivi olamning uchlikka asoslangan tuzilishi va jonning qush kiyofasida yuqori olamga safari haqidagi mifologik qarashlar mahsulidir .

Shu bilan birga o'zbek va ingliz ornitomlari va poetik ornitinlar tizimidagi mushtaraklik qarg'a obrazi misolida ham o'z tasdiqini topadi. Ingliz folkloridagi qarg'alarning turli ramziy ramziy ma'nolari bor. Birinchidan, ingliz madaniyatida qarg'alar ko'pincha sog'lom fikr, donolik va aql bilan bog'liq. Qarg'aning donolik xislati dunyoning juda ko'p xalqlarida mavjud

“Qarg‘a qarg‘aning ko‘zini cho‘qimaydi” maqolida ko‘rinadi. Ushbu Cornix cornici nunquam confodit oculum maqoli qadimgi Rim davridanoq mashhur bo‘lib, inglizlarda Crows do not pick crow’s eyes shaklida bo‘lib, aynan shu ma‘noni beradi.

A. Qarabajak yozishicha, turkiy madaniyatida qarg‘aning qiyofasi asrlar davomida o‘zgarishlarga uchradi. Bu haqda Mustafu O‘zbash yozadi: “Bugun qarg‘a ko‘pincha salbiy ma‘noga ega bo‘lsa-da, tarix davomida unga ijobiy rol berilgan. Birinchi afsonalar va ertaklarda qarg‘a bo‘ri bilan birga “harakat qiladi”, shuning uchun unga ko‘pincha bo‘ri bilan bir xil funktsiyalar berilgan. Shunday qilib, islomgacha bo‘lgan turkiy rivoyatda tashlab ketilgan odam bolasiga sut berib boqadigan bo‘ri, og‘ziga go‘sht olib kelgan qarg‘a yordam bergani aytiladi. Islom dinining qabul qilinishi va o‘troq hayotning boshlanishi bilan turkiylar qarg‘aga ham ijobiy, ham salbiy xususiyatlarni ko‘rsata boshlagan. Bu davrda yozilgan “Qo‘rqut ota kitobi” dostonida, “Dirsexonning o‘g‘li boy xon” qissasida qarg‘aning ijobiy va salbiy belgilari bor. Turklarning o‘troq hayoti o‘rnatilgach, qarg‘a baxtsizlik keltiruvchi sifatida qabul qilingan”. Turk madaniyatida qarg‘a, boshqa madaniyatlarda bo‘lgani kabi, dono, aqlli qush sifatida qabul qilinadi. Shunday qilib, Qur‘onning “Moida” surasida Qobil Hobilni o‘ldirgandan keyin tanasi bilan nima qilishni bilmay qolgani aytiladi. Alloh unga Hobilning jasadini qanday ko‘mish kerakligini ko‘rsatish uchun unga qarg‘ani yubordi: “Shundan so‘ng, Alloh unga birodari murdasini qanday ko‘mishni ko‘rsatish uchun erni kavlovchi bir qarg‘ani yubordi. “Holimga voy! Nahot shu qarg‘achalik bo‘lishdan ojiz bo‘lsam? (Men ham) birodarim jasadini (tuproqqa) ko‘ma qolay”, – dedi. Shunday qilib (u) pushaymon qiluvchilardan bo‘lib qoldi”.

Buni Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida ham bayon qiladi: “Iki malakni iki qarg‘a surati bila Qobil qoshig‘a yibordikim, bir-biri bila urushub, biri yana birin o‘lturdi va qotil qarg‘a erni tirnab, minqori bila qozib, maqtulni dafn qildi”. Shu bilan birga o‘zbek xalq og‘zaki ijodida qarg‘a insonga harb ishida ham namuna qilib ko‘rsatilgani ta‘kidlanadi. Alisher Navoiyning “Risolai tir andoxtan” (“O‘q otish risolasi”)da Odam Atoga o‘q otishni o‘rgatish ham qarg‘a bilan bog‘lanadi: “Va Jabroil alayhissalom urug‘ olib keldi va Odam alayhissalom sochti va erni mola qildi. Qazog‘a qarg‘alar kelib, ekkan bug‘doyni kovlab olib eya boshladi. Odam alayhissalom andoq ko‘rub, munojot qilib aydiki: – Ilohi, mening, ekkanimni zoe‘ qilmagil. Bas, Xudoyi taolo Jabroil alayhissalom din Odami Safiyg‘a bir yoy va necha o‘q yibordi. Chun Odamg‘a o‘q otmoqni o‘grotti. Andin sung buyurdikim, Odam bu o‘qni qarg‘alar sari otgil. Bas, Odam alayhissalom otti va xato qildi. Jabroil tabassum qilib aytdi: – Yana bir o‘q otg‘il. Bu kezikda otgan urdi. Jabroil alayhissalom shodmon bo‘ldi. Odam alayhissalom so‘rdikim: – Ey Jabroil, avval otqonimda nega tabassum kilding va so‘ng otqonimda nega shodmon buldung? Jabroil alayhissalom aydi: – Ul tabassum aning uchun qildim va so‘ng shodmon bo‘ldumkim, agar avvalg‘i o‘qung qarg‘alarg‘a tegsa erdi farzandlaring ilgidin qiyomatqacha hech nimarsa xalos bo‘lmag‘ay erdi”.

Dunyoning ko‘plab xalqlari mifologiyasida qarg‘a ikki qarama-qarshi timsolga ega. Bir tomondan, uni nekqadam, dono qush sifatida hurmat qilishadi, boshqa tomondan, u qarg‘aning zulmat kuchlari bilan bog‘liqlik degan botil e‘tiqodda bo‘lgani uchun qo‘rqishdi. Masalan, qadimgi slavyanlar orasida qarg‘a bu xudo Varunaning sodiq sherigidir, Qarg‘aning inson nutqiga taqlid qilish qobiliyati uning inson tilida gapira oladigan xabarchi sifatida qabul qilinishiga olib keldi. Qadim zamonlarda odamlar qarg‘aning tanasining muhim qismini eyish orqali qushning nekbinlik ruhiga ega bo‘lish mumkinligiga ishonishgan. Dono va nekbin qarg‘a obi hayot siriga ega deb qaraladi. Obi hayot qo‘riqchisi sifatida u marhumning ruhini o‘z tanasiga qaytarish imkonini beradi. Ertaklarda u qahramonlarni tiriltirish uchun obi hayot olib keladi. Bundan tashqari, qarg‘a hayot beruvchi, bahor yomg‘iri va tozalovchi bahor momaqaldiroqlarining ramzi, tabiatni qish uyqusidan uyg‘otadi. Perunga bag‘ishlangan kuni qarg‘a yomg‘irdan hosil bo‘lgan obi hayotda cho‘miladi.

Qarg‘a rus xalq ertaklarida bosh qahramonning singlisi yoki qizini o‘g‘irlagan qahramon

sifatida namoyon bo'ladi. U ko'pincha folklor namunalarining fitna tasvirlarida xabarchi, o'lim xabarchisi yoki aksincha, qon ketishini to'xtatish yoki tirik suv bilan tirilishga qodir jonzot sifatida tilga olinadi. Inglizlarning "Uch qarg'a" ("The Three Ravens") ertagi va uning hosilasi "Ikki o'laksaxo'r" ("Twa Corbies") qarg'alar haqidadir.

Shuningdek, inglizlarda ba'zan qarg'alar sehrgarlar yoki sehrgarlarning xabarchilari yoki hamrohlari sifatida talqin qilinadi.

Ingliz xalq og'zaki ijodi badiiy adabiyotga ham o'z ta'siri o'tkazgan. Ingliz badiiy adabiyotida Uilyam Shekspirdan tortib ("Makbet", "Otello" tragediyalarida) zamonaviy yozuvchilargacha qarg'alar ko'p tilga olinadi. Ularda ham qarg'a o'lim, bashorat va donolikni ramziy qiladi.

Qiyosan olib qaraganda o'zbek mumtoz adabiyotida qarg'aning aksar holda salbiy qiyofasini ko'ramiz. Masalan, Alisher Navoiy "Farhod va Shirin"da Farhod ahvolini ta'riflar ekan, uning tanidagi yaralardagi chivinlarni o'laksa ustiga qo'ngan qarg'alarga qiyoslaydi:

Chibinlar jismini majruh etar chog',
O'luxsa uzra andoqqim suruk zog'.

Shuningdek, oshiqning patila sochlarini yaralangan o'ljasi boshiga tama bilan qo'ngan qarg'alar sifatida tasvirlaydi:

Boshima jo'lida soch ermaski zog' aylab g'uluv,
Zaxmlardin to'ma istarg'a nashiman qildilar.

Alisher Navoiyda qarg'a ijtimoiy ma'noga ega timsol sifatida bulbulga zidlanadi. Mumtoz adiblarimiz tilidagi zog'u zag'an aynan qarg'a va kalxat degan ma'noni anglatadi. Bu juftlik jamiyatda nobop odamlar, yurtning nojins vakillari bildiradi. Shuning uchun quydagi baytda Alisher Navoiy "bazmida qarg'a va kalxatlar charx urib turgan gul (sofdil inson; bu o'rinda podshoh yoki hukmron doira vakili ramzi) bazmida bulbul qanotini qoqmay, juda bo'lmas uchmay turishi kerak" – deydi:

Ul gulekim, bazmida zog'u zag'an qilg'ay xurush,
Avlo ulkim, bulbul uchqay uchmasa bo'lg'ay xamush.

Marosimlar va xurofotlar: qarg'alarning ingliz marosimlari va xurofotlarida ham o'z o'rni bor. Masalan, qabriston panjarasida o'tirgan qarg'a ba'zi hududlarda o'lim yoki baxtsizlikning xabarchisi hisoblanadi.

Ingliz xalq og'zaki ijodida qarg'alar haqida ko'plab ertak va rivoyatlar mavjud bo'lib, ular kelajakni bashorat qilishga qodir, hatto o'liklarning ruhini keyingi hayotga olib boradigan ayyor, sirli mavjudotlar sifatida tasvirlanadi.

Qora qarg'a afsonasi. Ba'zi madaniyatlarda qora qarg'a o'lim ramzi yoki dahshatli alomat sifatida qabul qilinadi. Afsonalarda aytilishicha, qora qarg'ani ko'rish qayg'u yoki baxtsizlikni anglatishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Фрэзер, 2001 – Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. Рыклина. Т. 2. М., 2001– С. 223

2. Снесарев Г.П. Хоразмликларнинг мусулмонликдан аввалги маросимлари ва урф-одатлари. Рус тилидан С.Р.Рўзимбоев таржимаси. – Урганч: УрДУ ноширлик бўлими, 2018. –Б. 226.

3. Имомов К. Ўзбек халқ наври поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 43.

4. Абдурашидова К.Р. – Ўзбек халқ афсоналарининг жанр хусусиятлари// Miasto Przyszłości Vol. 33 (2023): – Б. 168.

Columbidae//Wikipedia, the free encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Pigeon>, дата обращения 16.11.11.

5. Жўраев М., Расулова З. Миф, маросим ва эртақ. Mumtoz so'z, 2014. – Тошкет: –Б. 76.

6.Вадим Серов. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. — М.: «Локид-Пресс», 2003.

<https://www.native-english.ru/proverbs/crows-do-not-pick-crow-s-eyes>

7.Карабаджак Э. Ворона в турецкой и русской культурах //«Творчество Олжаса Сулейменова и вопросы национального самосознания»: материалы международной научной конференции, посвящённой 80-летию казахского поэта и общественного деятеля Олжаса Омаровича Сулейменова. 5-6 мая 2016 г. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – С. 80

8. Özbaş Mustafa. Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü. – Ankara, Milli Foklor, 2010, Yıl 22, Sayı 88.

9.Қуръони карим маъноларининг таржимаси. Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. – Тошкент: Тошкент ислом университети нашриёти. 2001. – Б. 112.

10.Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-том. – Тошкент: Фан, 2000. – Б. 99.

11.Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-том. – Тошкент: Фан, 2000. – Б. 294.

12.Лебедев И.Г., Константинов В.М. Ворон и человек – долгий путь рядом // Врановые птицы: экология, поведение, фольклор: Сб.науч.тр. / Под ред. В.М. Константинова, Е.В. Лысенкова; Мордов. гос. пед. ин-т. – Саранск, 2002. – С. 11.

13.Алишер Навоий. Мукаммад асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 420.

14.Алишер Навоий. Мукаммад асарлар тўплами. 20 томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 120.

15.Алишер Навоий. Мукаммад асарлар тўплами. 20 томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 230.

MAXMUD QOSHG'ARIYNING "DEVONU LUG'OTIT TURK" ASARIDA ILM-FAN TARAQQIYOTI. TURLI FANLARNING O'ZARO ALOQADORLIK JIHATLARI

*Parpiboyev Botirali Rahimjon o'g'li,
Namangan Davlat instituti, mustaqil tadqiqotchisi,*

Annotatsiya. Ushbu maqola Maxmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarining o'ziga xos xususiyatlarini haqida yozilgan bo'lib, asarning asosiy mazmuni, bosh g'oyasi haqida batafsil so'zlaydi. Har bir g'oya uchun asarning o'zidan namuna taqdim etadi. So'ngra, asarning tilshunoslikdan boshqa fanlar bilan o'zaro aloqasi haqida ma'lumot keltirib, keltirilgan fikrlarni buyuk olimlarning nutqi va asardan olingan parchalar bilan asoslaydi. Maqola so'ngida shaxsiy izlanishlar asosida yaratilgan jadvallar ham taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: yozma yodgorlik, tilshunoslik, folklor, tarjimashunoslik, shevashunoslik, lug'atshunoslik, geografiya, sotsiologiya, dinshunoslik, tarix, siyosat, diniy marosim, mifologiya.

THE PROGRESS OF SCIENCE IN THE WORK «DEVONU LUG'OTIT TURK» BY MAKHMUD KASHGARI. ASPECTS OF INTERRELATION OF DIFFERENT SCIENCES

*Parpiboyev Botirali Rahimjon o'g'li,
Namangan State Institute, independent researcher,*

Abstract. This article is written about the specific features of "Diwan lugat at-turk" written by great Turkic writer Mahmud Kashgari and provides detailed information about the main content and main idea of the work. For each idea, the article provides an example from the work itself. Then, factual information about the interaction of the work with other sciences beside linguistics are given and the presented ideas are justified with the speeches of great scientists and examples from the work. Tables created based on personal research are presented at the end of the article.

Key words: written monument, linguistics, folklore, translation studies, dialectology, lexicology, geography, sociology, theology, history, politics, religious ceremony, mythology.

ПРОГРЕСС НАУКИ В РАБОТЕ «ДЕВОНУ ЛУГОТИТ ТЮРК» МАХМУДА КАШГАРИ. АСПЕКТЫ ВЗАИМОСВЯЗИ РАЗЛИЧНЫХ НАУК

*Парпибоев Ботирали Раҳимжон ўғли,
Наманганский государственный институт, независимый исследователь*

Абстракт. В данной статье рассказывается об особенностях «Диван лугат ат-тюрк» великого тюркского писателя Махмуда Кашгари и дается подробная информация об основном содержании и основной идее произведения. К каждой идее в статье приводится пример из самой работы. Затем приводятся фактические сведения о взаимодействии работы с другими науками помимо лингвистики и обосновываются изложенные идеи выступлениями крупных ученых и примерами из работы. Таблицы, созданные на основе личных исследований, представлены в конце статьи.

Ключевые слова: письменный памятник, языкознание, фольклор, перевод ведение, диалектология, лексикология, география, социология, теология, история, политика, религиозный обряд, мифология.

KIRISH

XI asrning yorqin yozma yodgorliklaridan biri hisoblangan "Devonu lug'otit turk" asarini yaratish Maxmud Qoshg'ariy o'z zimmasiga olgan ishlarning eng buyugi edi. Chunki ushbu

asar boshqa asarlardan mutlaqo farqli ravishda, nafaqat tilshunoslik, balki lingvistik sohalarga umuman yaqin bo'lmagan ijtimoiy va iqtisodiy fanlarning kesishmasi o'laroq vujudga keldi. Asar ushbu fan va sohalarni shunchaki birlashtirib qo'ymasdan, har biri bo'yicha daliliy va aniq ma'lumotlarni o'z ichiga olgan holda, Maxmud Qoshg'ariy asarning yaratilishiga qariyb ikki yil vaqtini sarflagani tarixiy va lisoniy manbalarda aytib o'tiladi.

METOD VA METODOLOGIYA

Biroq, barchamizga ma'lumki, garchi ushbu qimmatli ma'lumotlarning qog'ozga tushirilishiga ikki yillik vaqt kelgan bo'lsa ham, aslida Qoshg'ariy asarning yozilishiga yigirma yildan kam vaqt sarflagan emas. Manbalarda ko'rsatilishicha, yozuvchi 14 yil davomida Qoshg'ardan boshlab butun Movarounnahr, Xorazm, Farg'ona, Buxoro, hozirgi Shimoliy Afg'onistonga qadar cho'zilgan turkiy o'lkalarga tashrif buyurdi. Turkiy xalqlar, jumladan turkmanlar, o'g'uzlar, chigillar, yag'molar, qirg'izlarning shaharlarini, aylandi, qishloq va yaylovlarini kezib chiqdi. Turli elatlarning oddiy xalq vakillari bilan muloqotda bo'lib, ularning sheva va lahjarini o'rgandi. Natijada, asar o'z ichida dialektik elementlarni birlashtirdi, yuqorida sanab o'tilgan turkiy xalqlarning dialektik o'xshashlik va farqlari namunalar bilan kitobxonga taqdim etildi. Misol uchun, turk qavmining turli shevalarida turlicha nom olgan "yada toshi" ining boshqa qavmlarda, xususan, qozoqlarda jay taş, o'zbek, mo'g'ul, oltoy, turkman tillarida yada, yoqut tilida saga, tuvinchasiga chag tash deb yuritilgani haqida ma'lumotlar berib o'tiladi.

Tilshunoslik fani asosi sifatida esa yozuvchi tilning ichki xususiyatlarini tahlil qildi, ularni adabiy turk tili bilan chog'ishtirdi, o'z ishi uchun nihoyatda boy material to'pladi. Shuningdek, turkiy tillar grammatikasini chuqur o'rgandi, xususan, so'z yasalishi, zamon va shaxs-son, sinonimlik va boshqa lingvistik hodisalar, lug'aviy shakl yasovchi va so'z yasovchi qo'shimchalar asarning lug'at qismida berilgan ko'pgina so'zlarda uchraydi. Misol uchun, devonning birinchi bobida uchragan "o'rko'ldi" fe'liga izoh berilar ekan: "o'rko'ldi – o'rko'nch bo'lib o'rko'ldi – shov-shuv boshlandi, hatto qochish boshlandi (o'rko'lur, o'rko'lmak)" tarzida beriladi va izoh qismida "o'rko'ldi so'zi hozirgi adabiy tilda hurkildi (hurkmoq, hurkish) ravishida qo'llaniladi. Lekin ayrim shevalarda hozir ham urkdi shaklida qo'llaniladi .

Asar yozilishining asosiy sabablaridan biri esa asarning qariyb 70 foizini tashkil qilgan lug'atshunoslik fanidir. Aslida devon lug'at va terminlar asosiga qurilgan bo'lib, hikoya, hikmat, she'r va maqollar ayni so'zlarni xalq tilida haqiqatan faol qo'llanilganini isbotlash uchun keltirilgan. Bu haqida kitobning muqaddima qismida olim shunday yozadi: "Men turklar, turkmanlar, o'g'uzlar, chigillar, yag'molar qirg'izlarning shaharlarni, qishloq va yaylovlarini ko'p yillar kezib chiqdim, lug'atlarini to'pladim, turli hil so'z xususiyatlarini o'rganib aniqlab chiqdim. Men bu ishlarni til bilmaganligim uchun emas, balki bu tillardagi har bir kichik farqlarni ham aniqlash uchun qildim. Bo'lmasa, men tilda ularning eng yetuklaridan, eng katta mutaxassislaridan, xushfahmlaridan, eski qabilalaridan, jang ishlarida usta nayzadorlaridan edim. Ularga shuncha diqqat qildimki, turklar, turkmanlar, o'g'uzlar, chigillar, yag'molar va qirg'iz qabilalarining tillari butunlay dilimga jo bo'ldi. Ularni har tomonlama puxta bir asosda tartibga soldim".

Ushbu maqol va hikmatli so'zlar Qoshg'ariy tomonidan shunchaki so'zlarni asoslash uchungina berilmasdan, turkiy xalqlarning folklorshunoslik darajasi naqadar yuqori ekanligini ko'rsatish uchun hamdir. Chunki har bir maqol, hikmat va she'rlar turkiy xalqlarning jo'shqin hayoti, madaniyati, urf-odati, afsona va miflari haqida so'zlaydi. Misol uchun, Qoshg'ariy "ashaqladi" so'zini lug'at sifatida ta'riflar va izohlar ekan, shunday yozadi: ashaqladi: ol ani ashaqladi – u uni arziyas, kichik hisobladi. Maqolda shunday: jag'ini ashaqlasa, bashqa chiqar – dushmani kichik hisoblansa, boshqa chiqadi, ya'ni bu bilan boshni halok qiladi degan mazmunni anglatadilar. Ehtiyot bo'l va dushmanni kichik hisoblama demoqchi bo'ladilar. Demak, o'quvchiga yanada aniqroq tushuntirish uchun, Qoshg'ariy har bir so'zni o'sha davr

madaniyati jihatidan xalq og'zaki ijodi bilan bezaydi. Qoshg'ariyning o'zi ta'kidlaganidek: "Men bu kitobni maxsus alifbe tartibida hikmatli so'zlar, saj'lar, maqollar, rajaz va nasr deb atalgan adabiy parchalar bilan bezadim... Bu ishda misol tariqasida turklarning tilida qo'llanib kelgan she'rlaridan shodlik va motam kunlarida qo'llaniladigan hikmatli so'zlaridan, maqollaridan keltirdim".

TAHLIL VA NATIJALAR

Devonning yana bir hayratlanarli jihati shundaki, yuqorida ham ta'kidlanganidek, devon faqatgina bir yo'nalishda bitilgan emas, ya'ni u o'zida adabiyot va tilshunoslikni aks ettiribgina qolmay, umuman boshqa sohalar, xususan, geografiya, tarix, sotsiologiya va qisman dinshunoslikni ham o'zida birlashtiradi va ayni fanlarning daliliy isboti Qoshg'ariy tomonidan mukammal tarzda taqdim etiladi.

Yuqorida aytib o'tilgan 14 yillik ilmiy izlanish davomida, qomusiy olim turkiy qabilalarning yurtlarini kezar ekan, ularning geografik joylashuvini puxta o'rgandi, kitobxonga oson bo'lsin uchun qabilalarning joylashuv o'rnini aniq tushuntirib o'tdi va dalil sifatida o'zi yaratgan geografik xaritani taqdim etdi. Qoshg'ariyning, ayniqsa, ushbu ishi asrlar o'tib eng noyob yodgorlikka aylandi, chunki Qoshg'ariy yashab ijod qilgan XI asr va undan keyingi davrlarda ham turkiy qabilalar o'rtasida ichki va tashqi urushlar va janglar bo'lib o'tdi, ko'chmanchi turkiy qabilalarning geografik o'rnini qisman va butunlay o'zgardi. Devonda keltirilgan xarita esa XI asr turkiy elatlarning geografik o'rnini isbotlab beruvchi ishonchli manbalardan biriga aylandi.

«Devonu lug'ot at-turk» asaridagi xarita

“Devonu lug'otit turk” asariga tarixiy jihatdan yondashish esa asarda tarixiy voqealarning ham dalillar bilan asoslagan holda bayon etilganligini yana bir karra isbotlaydi. Asarda keltirilgan turkiy xalqlar tomonidan qayd etilgan doston va eposlar haqiqatga asoslangan bo'lib, mazmuniga ko'ra arablarning johiliya davridagi qabilalararo janglari tasvirlangan epik rivoyatlarga juda yaqin keladi. Ularda turkiy qabilalarning yashashga bo'lgan shijoati, turli qiyinchiliklarga bardoshliligi, ma'nan va jismonan jasurligi, urushda va janglarda harbiy

hiylalardan foydalanish mahorati, siyosiy kurash maydonida elparvarlik, mardlik xususiyatlari, insonlarining hikmat, mehr va qahr tuyg'ulariga to'yinganligi Maxmud Qoshg'ariy tomonidan jonli, qaynoq misralarda ifodalab berilgan. Shuningdek, asardagi tarixiy afsonalarni markaziy jihatdan birlashtirib turuvchi Alp Er To'nga qahramoni haqidagi she'r va afsonalar ham tarixiy jihatdan ro'yi-rost bayon etilganligi so'zimizni isbotlaydi. Misol uchun, asarda keltirilgan "Alp er to'nga marsiyasi" apling ham adabiy ham tarixiy jixatdan buyuk shaxs bo'lganligini dalillar bilan yoritadi.

Fan nuqtai nazaridan ma'lumki, sotsiologiya (lotincha socius — jamiyat, yunoncha logos — bilim, ta'lim, tushuncha) — bir butun tizim hisoblangan jamiyat haqidagi va ayrim ijtimoiy tartibotlar, jarayonlar, ijtimoiy guruhlar, shaxs va jamiyat munosabatlari to'g'risidagi fan hisoblanadi. Devonning ushbu fan bilan aloqadorlik jihati esa turkiy qabilalarning devonda keltirilgan yashash tarzi, umummilliy xarakteri, diniy va dunyoviy qarashlari, e'tiqodlari bilan keskin bog'liqdir, ya'ni Qoshg'ariy asarda keltirilgan hech bir folklorni, yoki jumlani shunchaki keltirgan emas, ularning zamirida turklarning o'ziga xosligi aks etadi. Turkiy xalqlarning mentaliteti va kechmishidan kelib chiqib yaratilgan ushbu folkloristik namunalar insonlarni himli va odobli bo'lishga undashdan tashqari, turk xalqlarning qanchalar mehmondo'st, hurmatga sazovor, oila va yaqinlarni ardoqlaydigan, siylai-rahm tushunchasini oliy tushuncha deb biladigan, yigitlarini jasur va bahodir qilib tarbiyalaydigan xalq ekanligiga urg'u beradi. Demak, buyuk yozuvchining ushbu qimmatli ma'lumotlari orqali butun boshli turkiy xalq jamiyatining buguni qanday shakllanganini blib olishimiz mumkin. Va bu jamiyatshunoslik fanining turli tarmoqlarini, jumladan davlat, siyosat va madaniyatning turkiy xalqlarda qanday paydo bo'lgani va shakllangani haqida buyuk manba bo'la oladi.

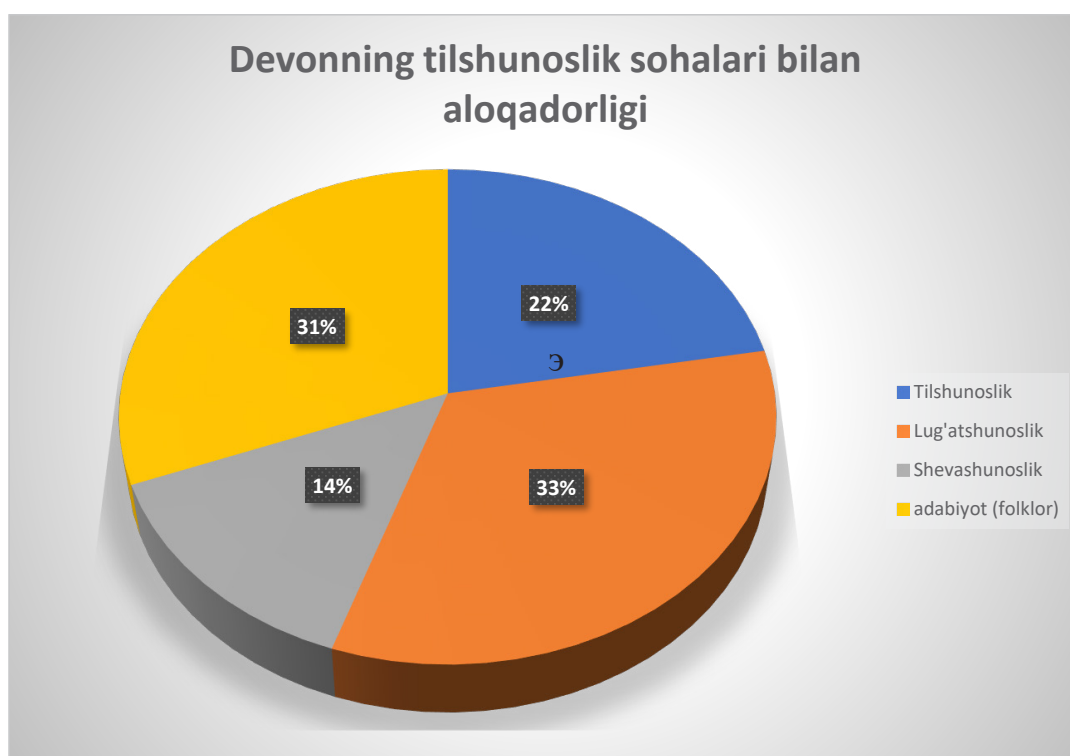
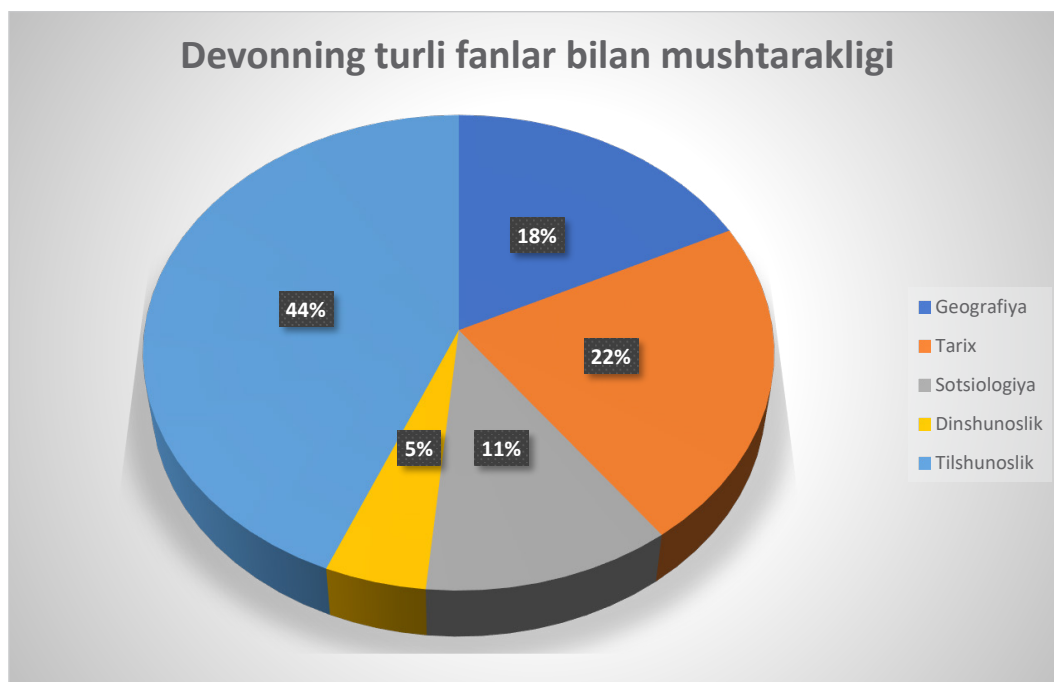
Biz Maxmud Qoshg'ariyning ushbu bebaho asarini turli fanlar bilan aloqadorligini o'rganar ekanmiz, shu o'rinda dinshunoslik fani ham chetda qolishi mumkin emas. Chunki Qoshg'ariy o'z asaridagi lug'atlarni turli hikmatli so'zlar, maqollar, marosim so'zlari bilan bezar ekan, payg'ambarning so'zlari, ya'ni sahobalar tomonidan yozib olingan yoki yetkazilgan hadislar, duolar, diniy marosim so'zlarini ham asarda faol qo'llaydi. Misol uchun, quyida devondan o'rin olgan jumlagi diqqatimizni qarataylik:

"Ishonchli bir Buxorolik olimdan va Nisoburlik boshqa bir olimdan shunday eshitgan edim, ular bu so'zni payg'ambarga nisbat berib aytgan edilar: payg'ambar qiyomatning belgilari, oxir zamon fitnalari va o'g'uz turklarining xuruji haqida gapirganida, shunday degan edi: turk tilini o'rganing, chunki ularning hukmronligi uzoq davom etadi. Hadisning to'g'ri yoki to'g'ri emasligining javobgarligi aytgan insonning gardaniga. Agar to'g'ri bo'lsa, turk tilini o'rganish vojib (zarur) dir: hadis to'g'ri bo'lmagan taqdirda ham uni o'rganish zarurligini aql taqozo qiladi".

Ushbu dalildan tashqari asarda oy, quyosh, yulduzlar, yada toshi haqida ham diniy qarashlarni o'zida mujassamlashtirgan mifologik nazariyalar mavjuddir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ushbu qimmatli asar faqatgina lingvistik qarashlarni o'z ichiga olmay, balki turli fanlar mushtarakligida vujudga kelgan desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Yuqorida bir necha bor ta'kidlanganidek, ushbu fanlar yozuvchi tomonidan shunday bir usulda bir-biriga bog'langanki, kitobxon bir qarashda ushbu asarning aynan qaysi fan bilan ko'proq aloqadorligini bilolmasligi tabiiy holdir. Biroq, unutmasligimiz kerakki, asarning umumiy g'oyasi lug'atshunoslik asosida yaratilganligi asarda o'z ustunlik darajasiga ega. Quyida "Devonu lug'otit turk" asarining turli fanlar bilan aloqadorligi taxminiy foizlarda ko'rsatiladi. (Ushbu jadvallar muallifning asar asosida shaxsiy izlanishlari bo'yicha yaratildi).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Махмуд ал-Кашгари. Диван лугат аттурк (Свод тюркских слов). В 1-х томах. Т. 1. Пер. с араб. А.Р. Рустамова под ред. И. В. Кормушина [Текст] / Махмуд алКашгари. – М., 2010
2. Mahmud al-Kashgari, Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk), edited and translated with introduction and indices by Robert Dankoff, in collaboration with James Kelly. Cambridge, Mass. [In: Sources of Oriental Languages and Literatures, ed. Sinasi Tekin.] Part I: 1982 (Pp. xi + 416)
3. Махмуд ал-Кашгари. Диван лугат аттурк (Свод тюркских слов). В 3-х томах. Т. 1.

Пер. с араб. А.Р. Рустамова под ред. И. В. Кормушина [Текст] / Махмуд алКашгари. – М., 2010

4. Махмуд Кошғарий. “Девону луғотуттурк” . 1-3- жилдлар. Таржимон ва нашрга тайёрловчи Муталлибов.С. –Т: ЎзФА Фан нашриёти. 1960, 1961,1963.

5. Sattorova. Z.I. About Uzbek Editions Of Dīwān Lughāt Al-Turk . The American Journal of Social Science and Education Innovations. January 17, 2021 | Pages: 92- 99

6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Sotsiologiya>

7. Devonu lug’otit turk, indeks-lug’ati, Istanbul 1915-17

POLITICAL DISCOURSE AS A SIGNIFICANT AREA OF LINGUISTIC STUDY

Esanov Azizbek Shermamat o'g'li

PhD Student of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Under Review of Y.Y.Arustamyan, DSc in linguistics, Associate Professor of the Department Comparative linguistics and translation theory, National University of Uzbekistan

Abstract. Political discourse plays a critical role in shaping ideologies, influencing public perception, and reinforcing power structures across different political systems. This article examines the rhetorical strategies, framing techniques, and ideological constructs that political figures use to transmit ideologies and maintain control. Through a comparative discourse analysis of political speeches and government communications from various global contexts, this study investigates how political discourse shapes public perception and social control. The research also identifies the most commonly employed rhetorical strategies and discusses how political discourse functions as a tool for persuasion and identity formation in both democratic and politically centralized systems. The findings highlight the dynamic and influential nature of political discourse in shaping political realities, contributing to debates on language and power in contemporary societies.

Keywords: political discourse, psycholinguistics, rhetorical strategies, comparative discourse analysis, public perception, framing, political communication

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС КАК ЗНАЧИМАЯ ОБЛАСТЬ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. Политический дискурс играет ключевую роль в формировании идеологий, влиянии на общественное восприятие и укреплении властных структур в различных политических системах. В статье рассматриваются риторические стратегии, техники фрейминга и идеологические конструкции, которые политические деятели используют для передачи идеологий и поддержания контроля. Путем сравнительного анализа политических выступлений и правительственных коммуникаций в различных мировых контекстах исследуется, как политический дискурс формирует общественное восприятие и социальный контроль. Исследование также выявляет наиболее часто используемые риторические стратегии и обсуждает, как политический дискурс функционирует в качестве инструмента убеждения и формирования идентичности как в демократических, так и в политически централизованных системах. Результаты подчеркивают динамичный и влиятельный характер политического дискурса в формировании политической реальности, внося вклад в дискуссии о языке и власти в современном обществе.

Ключевые слова: политический дискурс, психолингвистика, риторические стратегии, сравнительный дискурс-анализ, общественное восприятие, фрейминг, политическая коммуникация.

SIYOSIY DISKURS LINGVISTIK TADQIQOTNING MUHIM SOHASI SIFATIDA

Annotatsiya. Siyosiy diskurs turli siyosiy tizimlarda ideologiyalarni shakllantirishda, jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatishda va hokimiyat tuzilmalarini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada siyosiy yetakchilarning o'z siyosiy qarashlarini yetkazishda foydalanadigan ritorik strategiyalari, freyming texnikalari va mafkuraviy konstruktsiyalari

tahlil qilinadi. Dunyoning turli hududlarida siyosiy nutqlar va hukumatning jamoatchilik bilan aloqalari qiyosiy tahlil qilinadi va shu asosda, siyosiy diskurs jamoatchilik fikri va ijtimoiy nazoratni qanday shakllantirishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda, shuningdek, eng ko'p qo'llaniladigan ritorik strategiyalar batafsil yoritib beriladi hamda mazkur siyosiy diskursning ham demokratik, ham siyosiy jihatdan markazlashgan tizimlarda ishonitirish va yetakchilarning o'zini namoyon etish vositasi sifatida qanday ishlashi muhokama qilinadi. Natijalar siyosiy diskursning siyosiy haqiqatlarni shakllantirishdagi dinamik va ta'sirchan xarakterga ega ekanligini aniq misollar orqali ko'rsatib beradi va zamonaviy jamiyatda til va hokimiyat bo'yicha muhokamalarga uchun muhim ilmiy asos taqdim etadi.

Kalit so'zlar: siyosiy diskurs, psixolingvistika, ritorik strategiyalar, qiyosiy diskurs tahlili, jamoatchilik fikri, freyming, siyosiy muloqot.

Introduction. Political discourse is a significant and specialized field within linguistic studies, reflecting the growing recognition of the role that language plays in shaping, transmitting, and reinforcing political ideologies and power structures. As a subfield of discourse analysis, political discourse focuses on how political actors, including politicians, governments, and political institutions, use language to influence public opinion, legitimize authority, and consolidate power. Central to this field is the recognition that political language is deeply intertwined with processes of social control and ideological transmission [22].

This article explores how political discourse operates as a tool for transmitting ideologies and maintaining social control across different political systems. Specifically, this research investigates how political actors use language to encode their ideologies, shape public opinion, and maintain power in various global contexts. By examining the role of rhetorical strategies, framing techniques, and ideological constructs within political discourse, this paper employs a comparative discourse analysis methodology, analyzing key political speeches, media discourse, and government communications from various political systems to uncover the strategies political figures use to shape public opinion. In particular, the study addresses two central questions: first, how political discourse shapes public perception and social control across different political systems; and second, what rhetorical strategies political figures commonly use to influence public discourse.

The objective of this article is to provide a comprehensive understanding of political discourse as a tool for social influence and persuasion, while also identifying the variations in discourse strategies employed in different political systems. Furthermore, this study draws on theoretical frameworks from critical discourse analysis (CDA), sociolinguistics, and rhetorical studies to provide a comparative analysis of political discourse in varying global contexts.

Literature Review. The study of political discourse emerged from broader linguistic traditions, particularly within the fields of critical discourse analysis (CDA) and sociolinguistics. Foundational work by scholars like Michel Foucault [11] and Norman Fairclough [9] laid the groundwork for understanding discourse as a means through which social power and dominance are produced and reproduced. Foucault's theory of discourse emphasizes that language is not just a reflection of reality but a tool for constructing it, a perspective that has proven critical in analyzing how political figures use language to shape ideological narratives [11]. Building on this foundation, Fairclough's critical discourse analysis further elucidated the relationship between discourse, power, and ideology, focusing on how political actors use language to establish hegemony [10]. Political discourse is thus seen not only as the language of politicians but also as a mechanism through which power relations in society are reinforced and challenged. A prominent Dutch scholar Teun A. van Dijk expanded these ideas, focusing specifically on how elites use language to maintain power, with his work forming the basis for much of the contemporary study of political discourse [21], [22].

In the decade, recent research has turned to psycholinguistics to understand the cognitive

and emotional processes that political discourse triggers in the public. George Lakoff's work on framing (2016) has been instrumental in this area, emphasizing how political actors use specific language frames to influence how issues are perceived and understood by the public. In this work, Lakoff argues that metaphors and frames are not just rhetorical devices but are central to shaping cognitive structures, affecting how voters process information and make political decisions [14]. Further exploring the psychological dimensions of political discourse, Charteris-Black's (2014) work on rhetoric and leadership examines how politicians use metaphor and rhetoric to evoke emotional responses from voters. His analysis of political speeches shows how leaders use language not only to communicate policies but to create emotional bonds with their audiences, influencing voter behavior through carefully crafted emotional appeals [5]. This growing intersection of psycholinguistics and political discourse analysis reflects a broader trend in the field, with researchers increasingly focusing on the emotional and cognitive impact of political language on audiences. Another contemporary focus is the manipulative and deceptive aspects of political discourse, particularly in the context of disinformation and fake news, which have become prevalent in the digital age. Kreidlin's (2014) work explores how political actors deliberately obscure truth or distort information to shape public opinion. This is especially relevant in structured political regimes, where state control over media and discourse is used to maintain political dominance. Kreidlin's analysis of manipulative speech and its prevalence in media discourse underlines the critical need to study how political language can obscure reality and shape ideological narratives in undemocratic systems [13].

Analysis and Discussion. Political discourse is distinct in that it is inherently persuasive and performative. Politicians and political actors carefully craft their language to influence public opinion, garner support, and legitimize policies. Rhetoric, or the art of persuasion, plays a central role in political discourse, with political figures frequently employing rhetorical strategies such as framing [8], metaphor [15], and emotional appeals to shape public perception and discourse. Moreover, political discourse often reflects ideological positioning. Politicians encode their worldviews and values into their language choices, subtly shaping the way issues are understood by their audiences. For example, terms like «freedom,» «security,» or «democracy» are often strategically employed to evoke emotional responses and align the public with certain political ideologies [6]. This makes political discourse not only a reflection of individual beliefs but also a tool for constructing collective social realities.

Political Discourse in Latin America

In Latin America, political discourse has played a critical role in both consolidating and challenging power. Particularly in countries like Venezuela under Hugo Chávez, political discourse was characterized by mass-oriented political rhetoric that sought to establish a direct connection between the leader and the masses. Chávez frequently used anti-imperialist rhetoric, portraying the U.S. and local elites as the enemies of the people. His use of binary oppositions—such as «the people» versus «the oligarchy»—was a central feature of his discourse, aimed at galvanizing support for his Bolivarian revolution [3]. Studies on popular political movements in Latin America show that Chávez's speeches often employed rhetorical simplification, reducing complex social issues to dichotomous conflicts [7]. This mass-oriented political discourse was not only emotionally charged but strategically framed to create a sense of urgency and collective struggle.

In Brazil, political discourse has similarly been marked by popular political movements, particularly under Jair Bolsonaro. Bolsonaro's discourse has often utilized nationalist rhetoric combined with attacks on political correctness and «fake news.» He employed language strategies to portray himself as an outsider fighting against a corrupt establishment, which resonated with his voter base [18]. These examples from Latin America illustrate how political leaders use discourse to craft national identity and consolidate their power, often relying on

emotional and mass-oriented political rhetoric appeals to create strong connections with their audiences.

Political Discourse in Africa

Moving to Africa, political discourse often revolves around themes of nation-building and legitimization of authority, particularly in post-colonial contexts. In countries like South Africa, political discourse during and after apartheid serves as a key example of how language can be used both for restrictive measures and liberation. Under apartheid, the South African government employed language to legitimize segregation and systemic inequality. The use of terms like «separate development» was designed to cloak the realities of limiting policies in more neutral or even positive terms [20].

However, the post-apartheid era saw a shift in political discourse, particularly under leaders like Nelson Mandela. Mandela's discourse was grounded in the language of reconciliation, unity, and nation-building. His speeches frequently invoked the ideas of a «rainbow nation», emphasizing inclusivity and hope for a shared future. This rhetorical strategy was essential in maintaining social peace and stability in a nation marked by deep racial divisions [2]. The language of reconciliation and nation-building in South African political discourse demonstrates how discourse can be used to heal historical wounds and construct new national identities.

In Kenya, political discourse has been heavily influenced by ethnic tensions, with leaders often framing their language in ways that appeal to specific ethnic groups. During elections, for example, political leaders have historically used ethnic identity as a mobilizing tool, exacerbating divisions to gain electoral support [19]. In response to this, civil society organizations have been promoting a shift towards more inclusive political discourse, encouraging leaders to use language that unites rather than divides the population.

Political Discourse in Southeast Asia

In Southeast Asia, political discourse varies widely across regimes, from the more open democratic spaces in countries like Indonesia to more highly centralized political systems in countries like Thailand. In Indonesia, political discourse often revolves around themes of nationalism and religious identity. During elections, politicians frequently invoke Pancasila, the official state philosophy that emphasizes unity and diversity, to align themselves with national ideals [1]. However, the rise of political movements with Islamic values in recent years has also brought religion to the forefront of political discourse, with some leaders using religious rhetoric to mobilize support while framing opponents as un-Islamic or against religious values [12].

In Thailand, political discourse is marked by the tension between highly centralized political system and democratic aspirations. Since the military coup in 2014, political discourse has been tightly controlled by the government, with terms like «national security» and «stability» used to justify restrictions on freedom of expression [17]. The Thai government has also invoked royalist discourse to legitimize its authority, framing opposition groups as threats to the monarchy and, by extension, national unity. This illustrates how political discourse in highly centralized political systems often employs nationalistic and security-oriented rhetoric to maintain control over the population.

In contrast to the Latin American, African, and Southeast Asian contexts, political discourse in CIS states such as Russia and Uzbekistan has historically focused on the legitimization of centralized power. In Russia, for instance, Vladimir Putin has used nationalist and security-oriented rhetoric to frame his leadership as essential for maintaining stability in a post-Soviet world. His discourse frequently emphasizes Russia's need to resist Western influence and maintain its sovereignty, employing the metaphor of Russia as a «fortress under siege» [16].

In Uzbekistan, political discourse has transitioned from the structured and formalized political language of Islam Karimov to a more reform-oriented and modernizing approach

under Shavkat Mirziyoyev. Under Karimov, discourse was marked by strong nationalistic themes and a focus on the protection of Uzbek sovereignty. In the new phase, there has been a gradual shift toward openness, with political discourse highlighting economic development and international collaboration.

The following visual representation illustrates the relative influence of framing, metaphors, emotional appeals, nationalist rhetoric, and religious rhetoric in political discourse in these regions. This chart helps to conceptualize how different rhetorical strategies shape political discourse globally, based on regional context (Figure 1).

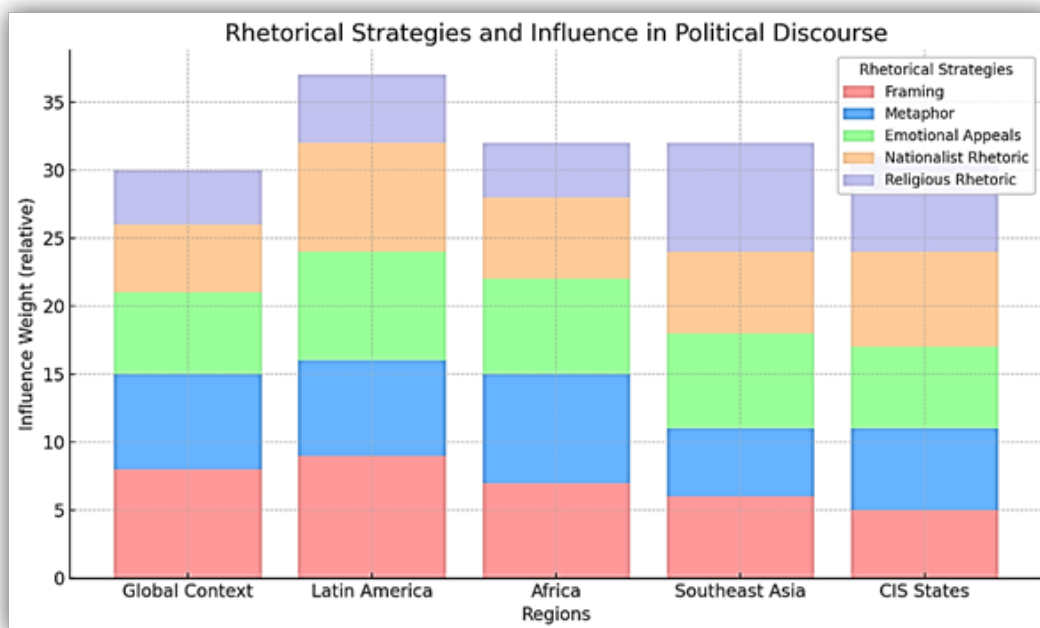

Figure 1

The examples from Latin America, Africa, Southeast Asia, and the CIS states illustrate the diversity of political discourse strategies across global contexts. In democratic regimes, discourse tends to focus on public persuasion, identity formation, and national unity, often invoking emotional and mass-oriented political rhetoric appeals to build connections with voters. In Highly centralized political systems, discourse frequently revolves around legitimizing authority, national security, and control, with political actors using language to maintain power and suppress dissent. By incorporating global case studies, this article provides a more comprehensive understanding of how political discourse functions as a tool of social control, persuasion, and identity construction in different political systems. Moreover, in the context of global political instability and polarization, understanding the psycholinguistic impact of political discourse has become crucial. Scholars are increasingly focusing on how political language influences cognition and emotional responses, shaping voter behavior and societal values [14]. This is especially relevant in times of crisis, where political leaders often rely on fear appeals or solidarity rhetoric to navigate public sentiment and maintain control [4]. These matters of this field will be discussed further in the future works as our research goes on.

Conclusion. The study of political discourse remains highly relevant in today's globalized world, where political language is disseminated not only through traditional media but also through digital platforms and social networks. The rise of social media has significantly transformed political communication, enabling politicians to bypass traditional media filters and speak directly to their audience. This shift has introduced new challenges for political discourse analysis, as language becomes more fragmented, interactive, and prone to strategically used rhetoric.

The analysis confirms that political discourse serves as a powerful tool for shaping public perception, legitimizing authority, and influencing social control in diverse political systems. The findings contribute to broader discussions on how language constructs political realities and reinforces power structures, highlighting the importance of political discourse as a dynamic and influential area of study in linguistic, psychological, and sociological contexts.

In summary, political discourse, being a dynamic and influential aspect of language study that intersects with various domains, including psychology, sociology, and communication studies, remains a crucial field for understanding how language shapes political realities, influences public opinion, and reinforces power structures, both globally and within specific regional contexts.

REFERENCES:

1. Aspinall, E. (2015). The New Nationalism in Indonesia. *Asian Survey*, 55(3), 369-391.
2. Blommaert, J. (2005). *Discourse: A Critical Introduction*. Cambridge University Press.
3. Cannon, B. (2016). Populism and Hugo Chávez's Discursive Legacy. *Latin American Politics and Society*, 58(3), 29-52.
4. Charteris-Black, J. (2011). *Politicians and rhetoric: The persuasive power of metaphor*. Palgrave Macmillan.
5. Charteris-Black, J. (2014). *Analysing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor*. Palgrave Macmillan.
6. Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. Routledge.
7. Ellner, S. (2013). *Rethinking Venezuelan Politics: Class, Conflict, and the Chávez Phenomenon*. Lynne Rienner Publishers.
8. Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.
9. Fairclough, N. (1989). *Language and power*. Longman.
10. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
11. Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books.
12. Hadiz, V. R. (2018). *Islamic Populism in Indonesia and the Middle East*. Cambridge University Press.
13. Kreidlin, D. (2014). *Manipulative Discourse in Political Speech*. *Political Discourse and Media Studies*.
14. Lakoff, G. (2016). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. University of Chicago Press.
15. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
16. Laruelle, M. (2012). *Russian Nationalism and the National Reassertion of Russia*. Routledge.
17. Montesano, M. J. (2020). Political Discourse in Thailand Post-Coup. *Asian Politics & Policy*, 12(2), 237-248.
18. Mundo, P. (2021). Bolsonaro's Populist Discourse: Defending Nationalism and Attacking Political Correctness. *Journal of Latin American Studies*, 53(1), 129-151.
19. Murunga, G. R. (2014). Kenya's 2013 Elections: Ethnic Politics and the Challenges of Democracy. *Journal of Eastern African Studies*, 8(1), 1-13.
20. Thompson, L. (2014). *A History of South Africa*. Yale University Press.
21. van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as social interaction*. SAGE Publications.
22. van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and power*. Palgrave Macmillan.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR SHE'RIYATIDA ANTONIM SO'ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATI

Sayidova Gulrux Yoqubovna

Buxoro davlat universiteti

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada jahon badiiy tafakkuri taraqqiyotida alohida o'ringa ega Zahiriddin Muhammad Bobur nazmiy asarlaridagi antonim so'zlarning leksik-semantik xususiyati tadqiq qilingan. Z.M. Bobur badiiy asar ta'sirchanligini va badiiylikni oshirishda antonimlardan keng foydalanganligi, shoir o'z she'rlari tilini yaratishda ulardan o'ta mohirlik bilan foydalanganligi aniqlandi. Tazod san'atini voqealantiruvchi lug'aviy antonimlar shoir nazmida muhim ahamiyatga ekanligi misollar ila aniqlandi

Tayanch tushunchalar: antonim, tazod, leksik-semantik, sof turkiy, fors-turkiy, arabiy, antonimiya.

LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ANTONYMS IN THE POETRY OF ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BABUR

Sayidova Gulrukh Yakubovna

Bukhara State University

Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD)

Abstract. The article examines the lexical-semantic features of antonyms in the poetic works of Zahiriddin Muhammad Babur, who have a special place in the development of world artistic thinking. Z.M. It was found that Babur widely used antonyms to increase the effectiveness and artistry of the work of art, and the poet used them very skillfully to create the language of his poems. It was found out with examples that the lexical antonyms, which are events of Tazad's art, are important in the poet's verse

Basic concepts: antonym, contrast, lexical-semantic, purely Turkish, Persian-Turkish, Arabic, antonymy.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АНТОНИМОВ В ПОЭЗИИ ЗАХИРИДДИНА МУХАММАДА БАБУРА

Саидова Гулрух Якубовна

Бухарский государственный университет

Доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Абстрактный. В статье рассматриваются лексико-семантические особенности антонимов в поэтическом творчестве Захириддина Мухаммада Бабура, занимающего особое место в развитии мирового художественного мышления. З.М. Установлено, что Бабури широко использовал антонимы для повышения эффективности и художественности произведения, а поэт очень умело использовал их для создания языка своих стихов. На примерах выяснено, что в стихах поэта важное значение имеют лексические антонимы, являющиеся событиями творчества Тазада.

Основные понятия: антоним, контраст, лексико-семантический, чисто турецкий, персидско-турецкий, арабский, антоним.

Kirish (Introduction). Muqaddas «Avesto» asarida olamning asosida yorug'lik va qorong'ulik, ezgulik va yomonlik kabi bir-biriga mutlaqo qarama-qarshi hodisalar yotishi aytib o'tilgan. Olam yaratilibdiki, bu hodisalar va tushunchalar mavjud, bundan keyin ham bo'lishi aniq. Badiiy adabiyotning asosiy vazifalaridan biri olam, tabiat, jamiyatdagi shunga o'xshash ziddiyatlarni badiiy obrazlar vositasida aniq, ta'sirli ifodalashdir. Antonimiya hodisasi doimo

dolzarb va muhimligicha qoluvchi mavzulardan biri hisoblanadi. Bu hodisaning xalq og‘zaki ijodida, badiiy asarlarda va nutqimizda ham ahamiyati ancha katta. Shuning uchun ham bu hodisa hali hanuzgacha o‘rganilib, rivojlanib kelmoqda. Bu hodisa o‘zbek tilshunosligining asosiy mavzularidan biri hisoblanadi, chunki antonimiya hodisasi bizda faol holatda ishlab, shakllanuvchi tilshunoslikning bir qismi hisoblanadi [2, 13].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Analysis of literature on the topic). O‘zbek tilshunosligida antonimiya hodisasi, asosan, o‘tgan asrning 50-yillaridan boshlab tadqiq etila boshlandi. Bu ishni dastlab S.Mutallibov “Antonim so‘zlar” maqolasi bilan boshlab berdi. Shundan keyin S.Usmonov va A.Ishayevlarning maqolalari chop etildi. R.Shukurov va B.Isabekovlar esa mazkur hodisani monografik planda o‘rganishdi. Qarama-qarshilik hodisasi tilshunoslikda, asosan, antonimiya nomi ostida talqin qilinadi. Uning lisoniy tabiati ikki planda: paradigmatic va sintagmatic planda belgilanadi. Paradigmatik planda antonimlarning eng muhim belgisi ularning semantik qarama-qarshilik ifodalashi hisoblanadi. Bu jihat doimo antonimlar belgilanishidagi asosiy omil vazifasini bajarib kelgan.[11, 24] Antonimlarni belgilovchi ikkita asosiy o‘lchov mavjud. Birinchi o‘lchovda so‘zlarning leksik ma‘nosi alohida e‘tiborga olinadi. So‘zlarning leksik ma‘nosida bir-biriga nisbatan zid, qarama-qarshi semalar mavjud bo‘lsa, bunday so‘zlar antonimlar sifatida belgilanadi. Ikkinchi o‘lchovga ko‘ra, ikki antonim so‘z bildirgan tushunchalar o‘rtasida oraliq tushuncha mavjud bo‘lishi kerak. Tilshunoslikda oraliq tushuncha “mantiqiy markaz” nomi bilan yuritildi. Mantiqiy markaz bo‘lib keladigan so‘z odatda neytral, norma holatni bildiradi.[3, 35] Masalan, Z.M. Boburning quyidagi she‘rida qo‘llanilgan shod-xurram va g‘am so‘zlariga nisbatan osiyishtalik so‘zi mantiqiy markaz hisoblanadi:

Yangi oy yor yuzi birla ko‘rub el shodu xurramlar,
Manga yuzu qoshingdin ayru bayram oyida g‘amlar.

Ayonki, zid ma‘noli so‘zlar badiiy asarlarda tazod san‘atini yaratuvchi muhim vosita hisoblanadi. Y. Is‘hoqov bu xususda quyidagilarni yozadi: “Tazod so‘zi, zid qo‘yish”, “qarshilantirish” ma‘nolarini ifodalaydi. Shu so‘z bilan ataluvchi she‘riy san‘at esa baytda ma‘no jihatidan o‘zaro zid, qarama-qarshi bo‘lgan so‘zlarni qo‘llab, ta‘sirchan badiiy timsollar, lavhalar yaratishni nazarda tutadi” [5, 256]. Z.M. Bobur ma‘no jihatidan o‘zaro zid bo‘lgan so‘zlar asosida yuzaga keladigan tazod san‘atining go‘zal, rang-barang namunalarini yaratdi. Chunonchi:

Jahonda ko‘p gado, garchi lavand atvorliq bordur,
Va lekin, Boburo, hargiz seningdek shah lavand ermas.

Baytda shoh va gado so‘zlari o‘zaro zid ma‘noda qo‘llanilgan bo‘lib, ular vositasida shoir ma‘shuqa va oshiq munosabatini yorqin ifodalagan. Yevropa filologiyasida tazod san‘ati antiteza deb ataladi. Badiiy asarda voqealar yoki tushunchalar bir-biriga qat‘iy qarshilantirilsa, antiteza kelib chiqadi. Antiteza nutqning emotsional ta‘sirini orttiradi [5, 256]. Qarshilantirilayotgan narsalar orqali aytilmoqchi bo‘lgan fikrni ta‘kidlaydi. Tilshunoslikda antonimlar leksik-semantik, grammatik va tarixiy-etimologik xususiyatlariga ko‘ra odatda quyidagi turlar bo‘yicha tahlil etiladi: tub (asliy) va yasama antonimlar; kontekstual (matniy) antonimlar; tarixiy-etimologik qatlamiga ko‘ra antonimlar; so‘z turkumiga ko‘ra antonimlar[9, 167]. Zahiriddin Muhammad Bobur badiiy asarlari tilidagi antonimlarni mazkur tahlil turlari bo‘yicha o‘rganishga harakat qilamiz.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Shoir badiiy asarlari antonimlarga juda boy. U o‘zining ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va estetik qarashlarini ifodalashda ushbu so‘zlardan juda keng foydalangan. Shoir she‘rlarida tub (asliy) antonimlarning miqdori ancha ko‘p bo‘lib, ularni genetik manbaiga ko‘ra quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Turkiy (o‘zbekcha) so‘zlardan iborat antonimlar.
Oq-qora

Ye rab, sengadur yuzum qaro gar oq qil,
Har nav sening rizong erur andoq qil!

Ushbu baytda kelgan oq va qora soʻzlari rang-tus sifatlarini ifodab keluvchi soʻzlar boʻlib, qora soʻzi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da koʻmir tusidagi; eng toʻq rang maʼnoda [OʻTIL, 354]. Qadimgi turkiy tilda ham shunday maʼnoni va boshqa bir necha maʼno anglatgan bu sifat asli qara tarzida talaffuz qilingan (OʻTEL, III, 240); oʻzbek tilida birinchi boʻgʻindagi a unlisi â unlisiga, ikkinchi boʻgʻindagi a unlisi ä unlisiga almashgan: qara >qârâ. shu oʻrinda u oʻz maʼnosida emas, balki koʻchma maʼnoda, yaʼni umuman, salbiy belgini, salbiy belgiga egalikni bildiradi; Oq - qor, sut rangidagi [OʻTIL, 137]. Qadimgi turkiy tilda ham shunday maʼnoni anglatgan bu sifat a:q tarzida talaffuz qilingan [OʻTEL, I, 109], oʻsha davrlardayoq a: unlisining choʻziqlik belgisi yoʻqolgan, oʻzbek tilida a unlisi â unlisiga almashgan: a:q >aq >âq. Ushbu baytda gunohsiz, shaʼniga dogʻ tushmagan kishi; toʻgʻri maʼnosida kelgan.

Yigʻi- kulgi

Tiya olmon yigʻini koʻrgach ul yoshni, vale, ul ham
Koʻzum yoshini koʻrgach, asray olmas oʻzni kulgudin.

Yigʻi—qaygʻu yoki sevinch taʼsirida koʻz bezlaridan ajralib chiqadigan tiniq suyuqlik [OʻTIL, 268]. Qadimgi turkiy tilda ham shunday maʼnoni anglatgan bu ot. “Koʻzdan ajralib chiqadigan suyuqlik”. Kulgi—xursandlik, zavq-shavq holatini ifodalovchi ovozlari [OʻTIL, 79]. Bu ot qadimgi turkiy tilda xursandlik, zavq-shavq holatini ifodalovchi ovozlari maʼnosini anglatuvchi kül— feʼlidan -gü qoʻshimchasi bilan yasalgan [OʻTEL, I, 405]; oʻzbek tilida ü unlisining yumshoqlik belgisi yoʻqolgan, ikkinchi ochiq boʻgʻindagi u unlisi i unlisiga almashgan: kül-+gü=külgü>kulgu>kulgi. Bu baytda shoir oshiqning hajridan koʻz yoshi toʻkib, gʻam-qaygʻuli bir holatta tasvirlangan boʻlsa, oshiqning bu holatini koʻrgan mashuqa uni koʻrib kulgidan oʻzini asray olmaganligini tasvirlab yigʻi va kulgi soʻzlarini zid holatda keltirgan.

Yomonlik- yaxshilik

Dilrabolardin yomonliq keldi mahzun koʻngluma,
Kelmadi jonimgʻa hech oromi jondin yaxshiligʻ

Yaxshi — ijobiy sifatga ega, kishiga yoʻqadigan, maʼqul boʻladigan [OʻTIL, 304]. Bu sifat qadimgi turkiy tilda ham didga, xohishga mos tushadigan, maʼqul boʻladigan maʼnosini anglatgan “yaq” feʼlining [OʻTEL, 64] biroz maʼnosini ifodalovchi -(i)sh qoʻshimchasini qoʻshib hosil qilingan shaklidan -i qoʻshimchasi bilan yasalgan; -i qoʻshimchasi qoʻshilganidan keyin ikkinchi boʻgʻindagi tor unli talaffuz qilinmay qoʻygan, sh undoshi taʼsirida uning oldidagi q undoshi x undoshiga almashgan [OʻTEL, III, 39]; oʻzbek tilida a unlisi ä unlisiga almashgan, i unlisining qattiqlik belgisi yoʻqolgan: (yaq-+ish=yaqish-)+i=yaqishi>yaqshi>yaxshi>yâxshi. Yomonlik sifati past, salbiy belgi-xususiyati bor [OʻTIL, 334]. Qadimgi turkiy tilda ham shunday maʼnoni anglatgan bu sifat asli yaman tarzida talaffuz qilingan [OʻTEL, 384]; oʻzbek tilida a unlisilari â unlisilarga almashgan: yaman >yâmân. Ushbu baytda oshiq yordan shikoyat qilmoqda. Yaʼni dilrabo oshiqning mahzun koʻngliga hech qachon yaxshilik qilmasligi, yaxshilik oʻrniga uning zidi yomonlik kelganligidan aziyat chekmoqda.

Toʻgʻri-egri

Garchi zohirda toʻgʻridektur nafs,
Jisiming uyida egridektur nafs.

Baytda toʻgʻri va egri soʻzlari oʻzaro koʻchma maʼnolari bilan antonimiya munosabatini vujudga keltirgan. Toʻgʻri yoʻl — haq yoʻl, haqiqatning yoʻli; egri yoʻl — quvlik, shumlik, nohalollik yoʻli. Maʼlumki, yoʻl soʻzi koʻp maʼnoli boʻlib, u baytda xatti-harakat, yurish-turish tarzi maʼnosida kelgan. Ikkala soʻz ham oʻz qatlam leksikasiga mansub. Bundan tashqari shoir sheʼrlarda kun-tun, qish-yoz, oʻt- suv, kecha-kunduz, yolgʻon-chin, yigʻlamoq-kulmoq, yigʻmoq-sochmoq kabi turkiy (oʻzbekcha) antonimik juftliklar qoʻllanilgan.

Yolgʻon-chin

Chunki ko‘p yolg‘on aytti ul manga,
Gar desam yolg‘onchi oni chin durur.

O‘t-suv

Ul yuzi quyosh hajri, bu sa‘b balo dardi,
Ko‘nglumga urubdur o‘t, holimni qilibdur suv.

Keyingi baytda kontekstual antonimning go‘zal ko‘rinishi berilgan. Ya‘ni yer va ko‘k turkiy so‘zlari o‘zaro ko‘chma ma‘noda zidlik hosil qilgan.

G‘am yemaki, yetkursa boshini ko‘kka,
Oxir yana yer kibi oni past qilur.

Mazmuni: “Insonning hayotda kibru havoga berilmasligi kerakligi, chunki bu odat juda yomon odat, bir kun Oллоh ularni yer kabi past qilishi mumkin”. Kibr-havo, manmanlik, dimog‘dorlik — o‘z shaxsiyatiga, qobiliyatiga ortiqcha baho berish, o‘zini boshqalardan yuqori qo‘yish, kalondimog‘lik oqibatida namoyon bo‘ladigan salbiy axloqiy sifat. Bu sifat kishilarni mensimaslik, ularga past nazar bilan qarash, o‘rinsiz g‘ururga berilish, o‘zining arzimas yutuqlarini bo‘rttirib ko‘rsatish va b.da ko‘rinadi. Kibrli kishi o‘z aybi, nuqsonlaridan ko‘z yumadi, manmansiraydi. Manman kishi o‘zgalarning nasihatini yoqtirmaydi, zalolat botqog‘iga botadi. Kibr — kishilarning kamchiligi, nuqsonidir. Kibr odamlar o‘rtasida birdamlik, ahillik va muhabbatni yo‘q qiladi, adovat uyg‘otadi. Kibr odobsizlik belgisi bo‘lib, u doimo qoralangan. Baytda ko‘k so‘zi yuksaklik semasi yer so‘zi pastlik semasiga ko‘ra o‘zaro zid holda kelgan.

2. Arabiy so‘zlardan iborat antonimlar.

Visol-hajr

Visoling davlatig‘a yetmasam Bobur kibi, ne tong
Qi, hajring mehnatida asru zoru notavon bo‘ldum.

Bayt mazmuni ishqiy mazmunda yozilgan bo‘lib, hajrda azoblanib zor-u notavon bo‘lgan oshiq yorning visoliga yetmoqlikni orzu etmoqda. “Ey yor, sening dard-u hajringda zor-u notavon bo‘ldim. Ne ajabki, Bobur kibi visoling davlatiga yetsam”. Mazkur baytda hajrdan qiynalgan oshiq holati antonim so‘zlar vositasida yorqin, aniq va ta‘sirli ifodalangan.

Jaholat- adolat

Jonu ko‘nglida juz jaholat yo‘q,
Hech ishida aning adolat yo‘q.

Mazmuni. Oshiq yordan shikoyat etmoqda: “Sening jonu ko‘nglingda jaholat jahllik yo‘q, ammo hech bir ishingda adolat yo‘q”. Adolat - arabcha odillik, to‘g‘rilik hamma uchun barobar bo‘lgan haqiqatning talab va tamoyillariga amal qilinishi [O‘TIL, I, 145], insoniyatning azaliy orzusi, ezgu g‘oyasi, ma‘naviyat, axloq va huquqning me‘yoriy kategoriyalaridan biri. Jaholat so‘zi esa aholat, jahl, johil (arabcha bilmaslik, nodonlik) 1) ilmsiz, qoloq, madaniyatsiz; 2) jahлга erk beruvchi, o‘zini idora qilolmaydigan shaxsga xos xususiyatlarni ifodalovchi salbiy axloqiy sifat [O‘TIL, I, 321]. Bunda ham so‘zlarda bo‘rtib turgan “yaxshi” va “yomon” semasi antonimiyani yuzaga keltirgan. Mazkur so‘zlarning barchasi arabiy tub so‘z bo‘lib, asosan, kitobiy uslubga xos.

Ittifoq-nifoq

Ul yornng ittifoqi nifoqig‘a arzimas.
Ayyomi vasli shomi firoqig‘a arzimas.

Baytdagi ittifoq va nifoq so‘zlari o‘zaro antonim. Ittifoq so‘zining lug‘aviy ma‘nosi “inoq, ahil” [O‘TIL, I, 339]; nifoq so‘zining ma‘nosi esa 1. ikkiyuzlamalik; munofiqlik, riyokorlik; mug‘ambirlik; 2. Kelishmovchilik, ixtilof, nizo, janjaldir [O‘TIL, I, 425]; Mazkur baytda ham antonimiya tub leksemalar orasida yuzaga kelgan. Ikkala so‘z ham arabchadir.

3. Forsiy tilga mansub so‘zlardan iborat antonimlar.

Mushkul-oson

Manga bormoq mushkulu kelmak sanga osondurur,
Ushbu mushkilni manga, yo Rab, sen oson qilg'asen.

Shoir she'rlarida qo'llanilgan zid ma'noli so'zlar, asosan, ot (osmon-yer mehr-jabr kabi); sifat (oq-qora, baland-past, qattiq-yumshoq kabi); ravish (uzoq-yaqin, tun-kunduz, obod-barbod kabi); fe'l (sochmoq-termoq, kulmoq-yig'lamoq kabi) turkumidagi so'zlardan iborat.

Shoir she'rlarida bundan tashqari yana aziz-xor, qari-yosh, boy-kambag'al, to'g'ri-egri, yaxshi-yomon, mashaqqat-rohat, bormoq-kelmoq, issiq-sovuq, vafo-jafo kabi tub antonimlar qo'llanilgan. Misol

Aziz-xor

Istaram o'zni aziz elga ko'runmasliktin,
Necha o'zumni ulus ko'zida xor etgaymen?

Aziz—"hamma e'zozlaydigan, qadr-qimmatini baland" ma'nosini anglatadi, unga zid o'laroq xor — "barcha tahqirlaydigan, qadr-qiyamati yo'q" ma'nosini [Rahmatullayev Sh. va boshq. O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati. T., "O'qituvchi", 1980. 24-bet] bildiradi. Bu tub leksemalar orasidagi antonimiya hodisasi bo'lib, ikkala so'z ham sifat turkumiga mansub. Zidlik munosabati to'g'ri ma'noli sememalar orasida yuzaga kelgan. Ikki leksema ham o'zlashma qatlamga mansub: aziz — arabcha; xor — forscha-tojikcha. Baytda aziz va xor so'zlari vatanga nisbat berib aytilgan bo'lib, shu ikki so'z orqali uning oldingi va hozirgi (muallif nuqtayi nazaridan) taraqqiyot darajasi aniq va qisqalik bilan ifoda etilgan.

Johil-oqil

Goh johilni sarbaland aylar,
Goh oqilni poyband aylar.

Baytda oqil va johil so'zlari o'zaro antonimlikni yuzaga keltirgan. Oqil so'zining lug'aviy ma'nosi "kishiga faqat yaxshilik qiladigan, mo'min, qobil, yaxshi" (O'TIL, II, 66-b.) bo'lsa, johil so'zining lug'aviy ma'nosi esa "jaholatda qolgan, ilm-ma'rifatdan mahrum; qoloq, madaniyatsiz, nodon" [O'TIL, I, 290] dir. Oqil so'zidagi "yaxshilik" semasi johil so'zidagi "yomonlik" semasi bilan zidlik munosabatini yuzaga keltiradi, bunda ular bog'langan so'zning ahamiyati katta.

Pinhon-fosh

Pinhon ko'ngulda ishq edi hijron balosida,
Fosh o'ldi mojarosi xaloyiq arosida.

Mazmuni. Fosh - "ochiq-oydin, hammaga ma'lum bo'lib, ko'rinib turgan; ayon» [O'TIL, I, 555]. Mazkur so'z adabiy tilda "oshkora", "oshkor" shaklida qo'llaniladi. Pinhon – "kishining nazaridan yashiringan, ko'zga ko'rinmaydigan; yashirin" [O'TIL, I, 586]. Ushbu so'zda "kishilarda maxviy tutilgan, sir saqlangan; maxfiy" semasi ham mavjud bo'lib, she'rdan aynan shu ma'no ifodalangan. Zid ma'noqlikni yuzaga keltirgan ikkala so'z ham o'zlashma qatlamga xos, ya'ni fors-tojik tiliga tegishlidir.

Mast-u bexudluq- hushyor

Mastu bexudluq bila umrungni o'tkarding, darig',
Ey ko'ngul mundin bori bo'l bir nima hushyorroq.

Mazkur baytda mastu behud va hushyor so'zlari o'zaro ma'noviy tazodni yuzaga keltirgan. Mast so'zi forsiy bo'lib, ichkilik yoki nasha, qoradori va shu kabilar ta'sirida kayf qilgan, kayfi bor. [NAL, 231]. Behud forsiy so'z bo'lib, "hushsiz, o'zidan ketgan" [NAL, 113-b] degan ma'noni ifodalaydi. Hushyor so'zi ham forsiy bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi "biror ta'sir yoki hodisani darrov anglash, idrok etish qobiliyatiga ega bo'lgan; ziyrak" [O'TIL, II, 713] dir. U baytda "hushyor bo'lmoq" birikmasida kelgan bo'lib, "es-hushini yig'ib olmoq, es-hushi joyiga kelmoq" ma'nosini ifodalamoqda. Baytning mazmuni quyidagicha: "Ey ko'ngil, bu dunyoda kayfu safo qilib umrni kechirding, bas yeter hayotda hushyor bo'l, insonlarga yaxshilik qil". Anglashiladiki, inson bu hayotda faqat huzur qilib yashash uchun kelmagan, sinov uchun kelgan shuning uchun bu sinovdan yaxshi amallar qilib o'tishimiz kerak. Baytda

kayf-u safo so‘zi bilan hushsiz semasi es-hushi joyiga kelmoq semasi bilan zidlik munosabatini yuzaga keltirgan.

Telba-dono

Boburi bedilni ishq telbaratsa ne ajab,

Chunki hargiz rost kelmas ishq donolig‘ bila.

Telba - aqldan ozgan, jinni. Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma‘noni anglatgan bu sifat asli aqldan ozgan ma‘nosini anglatgan täl— fe‘lidan —bä qo‘shimchasi bilan yasalgan [O‘TEL, 216]. Qadimgi turkiy tilda bu sifat tälvä telvä [Devon, I, 402] tarzida talaffuz qilingan; o‘zbek tiliga esa tälbä shakli birinchi bo‘g‘inidagi ä unlisi ye unlisiga almashib yetib kelgan: täl- + bä = tälbä >telbä. Shevalarda bu sifat telvä tarzida ham talaffuz qilinadi. [O‘TEL, I]. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da telba so‘zining to‘rtta ma‘nosi izohlangan: 1. Aqldan ozgan, devona, jinni. 2. Biror narsaga, kimsaga ortiq darajada berilgan; savdoyi, shaydoyi. 3. Telbaga xos, telbalikni aks ettiruvchi; ma‘nosida. 4. ko‘chma poet. Jilovlanmagan, asov, “quturgan”. Ushbu baytda esa telba so‘zi biror narsaga, kimsaga ortiq darajada berilgan; savdoyi, shaydoyi ma‘nosida kelgan. “Ne ajabki, Bobur dilsiz yorning ishqida telba, savdoyi bo‘lmish, Chunki ishq, muhabbat har doim ham rost kelmaydi donolik bilan”.

Gul-tikon

Har yerda gul bo‘lsa—tikon bo‘lsa, ne tong?!

Har handaki may durdidan bo‘lsa, ne tong?!

Ayonki, forsiy gul so‘zi “go‘zal” (O‘TIL, I, 195) ko‘chma ma‘noda keng qo‘llaniladi. Tikon so‘zi sof turkiy so‘z bo‘lib, o‘simlikning, hayvonning ingichka uchli, ignaga o‘xshab sanchiladigan a‘zosi. Bu ot qadimgi turkiy tilda sanch, kirit ma‘nosini anglatgan tik fe‘lidan-(ä)n qo‘shimchasi bilan yasalgan [O‘TEL, 558]: tik— + än = tikän. Mahmud Koshg‘ariy bu so‘zni tik- fe‘liga —kän qo‘shimchasini qo‘shib sifat yasalgan, qoidaga ko‘ra bu so‘z tikkän bo‘lishi kerak edi deb izohlaydi [Devon, I, 381]; tushuntirishidan ko‘rinib turibdiki, Mahmud Koshg‘ariy sifat yasashni fe‘lning sifatdosh shaklini hosil qilishdan farqlamagan. Unda “yomon, xunuk bo‘lib ko‘rinmoq” [O‘TIL, II, 172] semasi mavjud. Shoir gul so‘zidagi “go‘zallik” va tikon so‘zidagi “xunuklik” semalarini o‘zaro zidlantirgan. U mahbubani gulga, oshiqni esa tikanga qiyoslagan. Ta‘kidlash o‘rinliki, shoir she‘rlarida gul va tikon tushunchalari zidlantirilgan holatlar ko‘p uchraydi.

O‘t- suv

O‘t soldi ko‘ngulga ranju betoblig‘im,

Suv qildi bu xasta jonni beoblig‘im.

Ushbu baytda ham shoir to‘rt unsurlardan suv va o‘t so‘zlarini bir-biriga zid holda qo‘llaydi.

Ey ko‘ngul, gar g‘ayr so‘zi zahri qotildur, ne g‘am,

Lablaridin sharbat yuhyil-izoming borida.

Baytdagi sharbat va zahri qotil so‘zlari shunday xususiyatli so‘zlar jumlasiga kiradi. Forsiy sharbat so‘zining lug‘aviy ma‘nosi “sof shakar moddasidan, shakardan tayyorlanadigan mahsulot; shirinlik” [O‘TIL, II, 548] dir. Mazkur so‘zning matniy antonimi sifatida qo‘llangan forsiy zahri qotil so‘zining asl lug‘aviy ma‘nosi esa “tirik organizmni og‘ulab yemiradigan yoki o‘ldiradigan modda, og‘u” [O‘TIL, I, 302] bo‘lib, uning ko‘plab ko‘chma ma‘nolari mavjud. Shunday ko‘chma ma‘nolaridan biri “og‘u singari achchiq, kishining hayotini og‘ulaydigan, kishiga tatimaydigan narsa”dir. Yuqoridagilardan anglashiladiki, sharbat so‘zida “shirin”, zahri qotil so‘zida esa “achchiq” semasi mavjud. A‘yonki, shirin va achchiq so‘zlari o‘zaro zid ma‘noli so‘zlar hisoblanadi Z.M. Bobur sharbat va zahri qotil so‘zlaridagi ana shu xususiyatlarni e‘tiborga olib, ularni o‘zaro zid ma‘nolarda qo‘llagan.

Ma‘lumki, mumtoz adabiyot vakillarining namunalarida oshiq — mahbuba munosabati aksariyat holatlarda shoh va gado so‘zlari vositasida ifodalangan. Buni Z.M. Bobur ijodida ham kuzatishimiz mumkin. Chunonchi, uning :

Jahonda ko‘p gado, garchi lavand atvorliq bordur,

Va lekin, Boburo, hargiz seningdek shah lavand ermas
baytida shoh va gado so'zlari orqali mahbuba va oshiq munosabatlari yorqin aks ettirilgan.
Shoirning ayrim she'rlarida mazkur munosabat shoh va qul so'zlari vositasida ham berilgan.
Masalan:

Nisbat yo'qtur, deb ijtinob aylamakim,
Shahmen zlg'a, vale senga quldurmen.

Xulosa. Umuman olganda, Z.M. Bobur she'riy asarlari zid ma'noli so'zlarga juda boy va ular rang-barang ko'rinishga ega. Shoir ijtimoiy-siyosiy, axloqiy va estetik qarashlarini ifodalashda ushbu so'zlardan juda keng foydalangan. Mazkur guruhdagi so'zlar u uchun zidiyatlarga to'la davrning umumiy ruhini ifodalashda asosiy til vositalaridan biri bo'lgan. Ma'no jihatidan o'zaro zid bo'lgan so'zlar asosida yuzaga keladigan tazod san'atining go'zal, rang-barang namunalarini yaratdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. O'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. –T.: Fan, 1985. -200 b.
2. • Isabekov B. Hozirgi o'zbek tilida leksik antonimiya: Filol. fan. nomz. ...diss. avtoref. – T.: O'zR FA TAI, 1973.
3. • Is'hoqov Y. Tazod // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent: 1970. -№ 5. –B. 80-83.
4. • Ishoqov Yo. So'z san'ati so'zligi. -T.: Zarqalam, 2006.
5. • Ishayev A. Shakldosh antonimlarga doir etyudlar // O'zbek tili va adabiyoti. 1967. – №1. – B. 16-17.
6. • Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari // O'zbek tili va adabiyoti. – T.: 1998. -№ 6. –B. 56-58.
7. • Mahmudov N. Ziddiyat va ma'no taraqqiyoti // O'zbek tili va adabiyoti. –T.: 2014. -№3. –B. 16-25
8. • Rahmatullaev Sh. Semema — mustaqil til birligi // O'zbek tili va adabiyoti. –T.: 1984. -№ 5.
9. • Rahmatullaev Sh. Lug'aviy antonimlar ma'nosini uzviy tahlil asosida o'rganish // O'zbek tili va adabiyoti. – T.: 1994. -№ 3. –B. 32-35.
10. • Usmonov S. Antonimlar // O'zbek tili va adabiyoti. – T.: 1958. -№ 2. –B. 38-40.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. I-II. –M.: Russkiy yazyk, 1981;
12. O'zbek tilining etimologik lug'ati. Rahmatullaev Sh.. -T.: Universitet, 2000. -599 b.

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI SUN'IY INTELLEKT VOSITASIDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHGA TAYYORLASH MAZMUNI VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

*Abdullayev Elmurod Zaylobiddinovich
Tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti.*

Maskur maqolada oliy ta'limda, xususan, pedagogik tayyorgarlik kontekstida sun'iy intellektning (SI) integratsiyasi va ta'sirini har tomonlama tahlil qiladi. Unda sun'iy intellektning ta'lim jarayonlarini yaxshilashning turli usullari, uning o'qituvchilar malakasini oshirishdagi roli va uni amalga oshirishdan kelib chiqadigan axloqiy mulohazalar muhokama qilinadi. Maqolada, shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarni o'z kasbiy va bilimlarida sun'iy intellektdan samarali foydalanishga tayyorlash muhimligi ta'kidlangan.

Tayanch so'z va tushunchalar: Intellektual axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, intellekt, aqliy mashinalar, Sun'iy intellekt integratsiyasi, Tadqiqotga asoslangan ta'lim, Raqamli savodxonlik, Talabaga yo'naltirilgan ta'lim, Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, Hamkorlikda o'rganish, Sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalari

СОДЕРЖАНИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАЗВИТИЮ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

*Абдуллаев Эльмурод Зайлобиддинович
Базовый докторант Андижанского государственного университета.*

В статье Маскур всесторонне анализируется интеграция и влияние искусственного интеллекта (ИИ) в высшем образовании, в частности, в контексте педагогической подготовки. Обсуждаются различные способы улучшения образовательных процессов с помощью ИИ, его роль в повышении квалификации учителей и этические соображения, возникающие в связи с его внедрением. В статье также подчеркивается важность подготовки будущих учителей к эффективному использованию ИИ в своей профессиональной деятельности и знаниях.

Ключевые слова и понятия: интеллектуальные информационные технологии, искусственный интеллект, интеллект, мыслящие машины, интеграция искусственного интеллекта, обучение, основанное на исследовании, цифровая грамотность, обучение, ориентированное на студента, развитие критического мышления, совместное обучение, образовательные инструменты на основе искусственного интеллекта.

THE CONTENT OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR THE DEVELOPMENT OF RESEARCH ACTIVITY IN STUDENTS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE

*Abdullayev Elmurod Zaylobiddinovich
Basic doctoral student, Andijan State University.*

Maskur's article comprehensively analyzes the integration and impact of artificial intelligence (AI) in higher education, particularly in the context of teacher training. It discusses the various ways in which AI can improve educational processes, its role in teacher development, and the ethical considerations that arise from its implementation. The article also highlights

the importance of preparing future teachers to effectively use AI in their professional activities and knowledge.

Keywords and concepts: intelligent information technology, artificial intelligence, intelligence, thinking machines, integration of artificial intelligence, inquiry-based learning, digital literacy, student-centered learning, critical thinking development, collaborative learning, AI-based educational tools.

Kirish. Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonlari sun'iy intellekt vositasida yanada dinamik ahamiyat kasb etmoqda hamda bugungi kunda barcha oliy ta'lim muassasalarining har bir faoliyat turiga integratsiya qilish borasida ko'plab amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston – 2030"[1] strategiyasi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish belgilab berildi.

Mavzuning dolzarbligi: Pedagogik oliy ta'lim sifatini oshirish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirish davlat siyosatini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish masalalarini hal qilishni ta'minlaydigan tizimli o'zgarishlarning umumiy asosidir. Shunga muvofiq, O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ilm-fanni iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylantirish, ilmiy tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish, iqtidorli yosh olimlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, mavjud ilmiy tashkilotlar salohiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohasini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishi sifatida belgilandi.

Intellektual axborot texnologiyalari – informatikaning kelajagi porloq va tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan ilmiy va laboratoriya sohasi hisoblanadi. Intellektual axborot texnologiyalarning ilmiy fundamentidagi kalit komponenti sun'iy intellekt (SI) hisoblanadi.[3]

Sun'iy intellekt (SI) – hisoblash mashinalari (HM) ning insonlarga intellektli bo'lib ko'rinadigan narsalarga imkon beradigan konsepsiyalar haqidagi fan. Intellekt – bu ma'lumotlarni qayta ishlash va tasvirlash sohasidagi bilimlarning jamlamasidir.[2] "Sun'iy intellekt" tushunchasi dastlab AQSHda paydo bo'ldi va sekin-asta boshqa davlatlarda ham keng qo'llanila boshlandi. Hozirgi kunda sun'iy intellektni yaratish bo'yicha ilmiy ishlar ko'pgina davlatlarda olib borilmoqda. Sun'iy intellekt haqidagi tasavvur va bu sohadagi izlanishlar "aqliy mashinalar" ishlab chiqarishga ilmiy yondashish bo'lib, birinchi Stanford universitetining (AQSH) professori Djon Makkarti tashabbusi asosida 1956-yili tashkil topgan ilmiy to'garakda paydo bo'ldi.[4]

Intellekt – insonning tafakkur yuritish qobiliyati. Sun'iy intellekt – inson intellektining ba'zi vazifalarini o'zida mujassamlashtirgan avtomatik va avtomatlashtirilgan tizimlar xususiyatidir. U shaxsning nisbatan barqaror bo'lgan, masalan, axborotni qabul qilish va undan ma'lum masalalarni hal qilishda foydalana olishi kabi aqliy qobiliyatni ifodalaydi.

Bugungi kunda talabalar kundalik hayotda keng tarqalgan sun'iy intellekt mahsulotlari, masalan, ovozli vositalar, grafikalar, identifikatsiya, barmoq izini aniqlash haqida ko'proq ma'lumotga egadirlar. Sun'iy intellekt mahsulotlaridan bo'lajak o'qituvchilar orasida eng ko'p foydalanadiganlari, misol tariqasida turli o'qitish uchun yaratilgan mobil Applarni, o'qituvchilar va o'quvchilar uchun onlayn o'quv platformalari (Hemis, Moddle)ni keltirib o'tish mumkin. Amazon Prime, Apple Plus, Netflixlar esa butun dunyodagi eng yorqin intellektlarning na'munalari.[2]

Pedagogik amaliyotda aqlli sinflar, robot yordamchilari va boshqa asosiy kelajak Smart mahsulotlari qo'llanilishi ommalashib bormoqda. Sun'iy intellekt o'qitish, o'rganish jarayonida ish yukini kamaytiradi va axborot savodxonligini oshiradi. Albatta, sun'iy intellektni bo'lajak

o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida ahamiyati katta bo'lib, kelajakda uning salmog'i yanada ortib boradi. Hozirgi global dunyo pedagogik amaliyotda sun'iy intellektning o'zni, roli, ahamiyati va imkoniyatlarini ilmiy tushunib, kundalik-amaliy faoliyatning ajralmas qismi ekanligini tan olmoqda. Dunyo bo'ylab o'tkazilgan statistik so'rovnomalarga ko'ra ta'lim beruvchilarning 52,1 foizi sun'iy intellekt o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ulkan yordam beradi deb, 32,3 foizi esa sun'iy intellekt ularning ish yuklama darajasini o'rtacha yengillatadi deb hisoblaydi. Ta'limda ishlovchilarning 12,5 foizi sun'iy intellektni butunlay tan oladi.[3] Umuman olganda, o'qituvchilarning atigi 3,1 foizi sun'iy intellekt umuman tan olmas ekan.

So'nggi yillarda butun dunyoda sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi rag'batlantirilayotgani sir emas. Akademik konferensiyalar, ilmiy tadqiqotlar va sun'iy intellekt sohasidagi texnik musobaqalar kabi tegishli tadbirlar butun dunyoda shiddatli tarqalmoqda. Ta'limdagi texnologiyalar va ilovalar tezkor yangilanib, kengaytirilmoqda. Bundan tashqari, aqlli mahsulotlarning uzluksiz rivojlanishi odamlarning o'qishi, ishi va hayotiga katta qulaylik hamda innovatsiyalar olib kelyapti. Robototexnika sohasidagi tadqiqotlar ko'plab sun'iy intellekt g'oyalarini rivojlantirishga yordam bermoqda va sun'iy intellekt tadqiqotlarida dunyo davlat modellarini qurish, dunyo davlatlarining o'zgarishi jarayonini tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan ba'zi texnologiyalar vujudga kelyapti.[5]

Sun'iy intellektda robototexnikaning holati va ta'sirini hisobga olgan holda, robotlarni dasturlash va xatti-harakatlarni rivojlantirish kabi amaliy tarkibni joriy qilish lozim. Bu esa professional ta'limda talabalarni dasturlashga yanada qiziqishining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, ta'lim oluvchilar sun'iy intellektdagi g'oyalar va texnologiyalarni bundanda yaxshiroq tushunishlari uchun imkoniyat yaratadi.[4]

Internet texnologiyasining rivojlanishi bilan odamlarning axborotlarni qabul qilish usullari, muloqot usullari va o'rganish usullari juda katta o'zgarishlarga duch keldi. Sun'iy intellekt odamlar hayotini boyitdi va odamlarning dunyo haqidagi tasavvurini o'zgartirdi. Avlodlar almashinuvi sharoitida ta'lim oluvchilarning ongi, tafakkuri, positsiyalari ham zamonga mos ravishda dinamik ravishda o'zgarib bermoqda.

Avvalgiga nisbatan yangi davrda til axborotni uzatishning yagona tashuvchisi emas. Og'zaki tildan tashqari, fikr va ma'lumotni yetkaza oladigan tashuvchilarga grafikalar, tasvirlar, tovushlar, imo-ishoralar, belgilar va formulalar kiradi. Sun'iy intellektning rivojlanishi ta'lim va o'qitish uchun yangi yo'llarni ochdi va ta'lim oluvchilarga yangi ko'nikmalarni egallashga yordam bermoqda. Sun'iy intellektning paydo bo'lishi universitetlarda ko'plab mutaxassisliklar tomonidan qo'llaniladigan vositalarni yangiladi. Ko'pgina professional kurslar talabalarga bilimlarni o'rganish va xotirani rivojlantirish uchun multisensorli ko'rsatmalar beradi va talabalarga raqamli matn, videolar, rasmlar va tovushlar kabi sun'iy intellekt resurslari haqida ma'lumot yetkazadi. O'zlashtirish, tasavvur, his-tuyg'u, ijodkorlik kabi boy fikrlashni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt davrida ta'lim innovatsiyasi talabalarning raqamli ko'nikmalarini kengaytirdi. Sun'iy intellekt ta'lim uchun ommaviy axborot vositalarining yangi shaklini olib keldi. Yangi ommaviy axborot vositalari talabalardan yuqori rasm chizish va o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishni talab qiladi, shuningdek, talabalardan ma'lum fotografik qobiliyatlarga ega bo'lishni talab qiladi.

Sun'iy intellektning paydo bo'lishi ta'limning yangi rivojlanish yo'lini ochib berdi, ammo shu bilan birga, ta'lim oluvchilarda ta'lim va tarbiyaning ijodiy rolini kuchaytirish talab etilmoqda. Masalan, ta'lim jarayonida fikrlash mashqlarini takomillashtirish va ijodiy mahoratni oshirish uchun "eskini yangiga o'zgartirish" mazmuni qo'shilishi mumkin bo'ladi. Son-sanoqsiz dalillarni, minglab ko'rsatkichlarni alohida-alohida o'rganib chiqish va ular borasida ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish o'ta qiyin vazifadir. Ta'lim tizimiga sun'iy intellektni joriy etish bu tushunchalar haqida ma'lumot olishni ya'nada osonlashtiradi.

Ma'lumki, insoniyat mamlakatning muhim milliy boyligi hisoblanib, uning har

tomonlarni ko'payishi va taraqqiy etishi, zamonaviy fikrlaydigan, intellektual rivojlangan, professional tayyorgarlikka ega bo'lgan, yangi avlod kadrlarini tayyorlash jarayonini yanada dolzarblashtiradi. Bunda pedagogik oliy ta'lim muhim vazifani bajarib, pedagog kadrlar tayyorlashda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tadbiiq etish, jahon pedagogik amaliyotida tadbiiq etilayotgan texnologiyalarni joriy etish orqali yosh avlodga ta'lim va tarbiya beruvchi mutaxassislarini tayyorlash kabi vazifalarni bajaradi.[3]

O'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish orqali kelgusi hayotiy-kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularning ongida yangilikka intilish, globallashtirib, raqamlashtirilib borayotgan jamiyatda shaxsiy va kasbiy rivojlanishini asosiy e'tibor markazi sifatida qarash hozirgi pedagogik oliy ta'limning muhim vazifasi sifatida qaralmoqda. Sun'iy intellektning imkoniyatlari o'quvchilarning tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirishda ulkan pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi. O'quvchilarni ilmiy g'oya, ilmiy tadqiqot, ilmiy yangiliklarni o'rganishga yo'naltirish, ularga qiziqish uyg'otish va bunda sun'iy intellekt imkoniyatlarini to'g'ri yo'naltira olish – bo'lajak o'qituvchilarning metodik, didaktik jihatdan professional tayyorgarligiga bog'liq. Bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat sun'iy intellekt to'g'risidagi umumiy ma'lumotlar, balki ularni turli vaziyatlarda, kontekstlarda qo'llay olish, kasbiy-pedagogik faoliyat mazmuniga keng qamrovli va maqsadli qo'llay olishi zamonaviy ta'limning asosiy vazifasi bo'lib bormoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan sun'iy intellekt mazmuni, imkoniyatlarini ta'lim sohasiga maqsadli tadbiiq etish murakkab vazifalardan biridir. Bu esa mazkur sohada ko'plab va muntazam ravishda ilmiy-amaliy tadqiqotlar o'tkazishni taqozo etadi. Jumladan, sun'iy intellektning fanlar mazmuniga singdirish, uning imkoniyatlaridan oqilona va mas'uliyatli ravishda foydalanish, sun'iy intellektning ijtimoiy-pedagogik aspektlari muhim ahamiyat kasb etadi.[6]

Pedagogik oliy ta'limda hozirgi texnologik jarayonlar rivojlanishiga hamohang ravishda sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga tadbiiq etishga doir ilmiy laboratoriyalar shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellektni tadbiiq etish sharoitida pedagogik oliy ta'lim jarayonida faqat mavjud bilimlarnigina o'zlashtirib, so'ngra ilm bilan shug'ullanish emas, balki ta'lim jarayonini ilmiy tadqiqot ishlari bilan bir vaqtda va bir-biri bilan bog'lagan holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Chunki sun'iy intellektni tatbiiq etgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni juda ko'p ma'lumotlarga asoslanilgan tarzda amalga oshirilishi tufayli o'quvchi barcha ma'lumot yoki axborotlarni o'zlashtira olmaydi hamda ularni tizimlashtirish imkoniyatiga ham ega bo'lmaydi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining tadqiqotchilik qobiliyati deb – bu ilgari noma'lum natijaga ega bo'lgan ijodiy tadqiqot muammosini hal qilish bilan bog'liq, ilmiy sohaga tegishli bo'lgan asosiy bosqichlarni qamrab oluvchi o'qituvchi rahbarligidagi o'quvchilar faoliyatini anglatadi. Talabalarining tadqiqotchilik faoliyati pedagogik jihatdan murakkab, keng qamrovli faoliyat hisoblanadi. Jumladan, tadqiqotchilik faoliyati ilmiy-kreativ faoliyatning sifat xususiyatlaridan biri bo'lib, u o'quvchilar faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Tadqiqotchilik faoliyati insoniyat madaniyatining har qanday sohasida mustaqil, ijodiy o'zlashtirish va yangi faoliyat usullarini qayta qurish jarayonini ham tavsif etadi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda o'quvchilarni tadqiqot faoliyatiga tayyorlash ta'lim va zamonaviy o'qituvchining eng muhim kasbiy-pedagogik vazifasidir. [5]

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining tadqiqotchilik qobiliyati o'quv-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarida ko'zga tashlanadi. O'quv-tadqiqot bilish bilan bog'liq, ilmiy-tadqiqot esa ijod bilan bog'liq bo'lib, o'quv-tadqiqot faoliyati tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan mustaqil yangi bilimlarni olish, ma'lumotlarni qayta ishlash usullarini o'zlashtirishni anglatadi. Ilmiy-tadqiqot faoliyati esa ijodiy qobiliyatlarini chuqurlashtirishga qaratilgan ixtiyoriylik, qiziqish tamoyillariga asoslangan ilmiy ish shaklini tavsif etadi. Fanlar negizida o'quv-tadqiqot faoliyati tavsif etilsa, ilmiy-tadqiqot ma'lum bir ilmiy muammo negizida amalga oshiriladi. Sun'iy

intellekt ushbu maqsadga muvaffaqiyatli erishish imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun harakat qila oladigan, ma'lumotlarni o'rganadigan va rivojlanishga moslashadigan hamda tahlil qiladigan tizimdir. Sun'iy intellektning imkoniyatlari keng bo'lib, tibbiyot, sanoat, mashinasozlik, qishloq xo'jaligi, ta'lim, kundalik hayotda keng qo'llanilmoqda, shuningdek tinimsiz ravishda yangi imkoniyatlari kengayib bormoqda. Axborot texnologiyalari sohasiga tegishli sun'iy intellekt cheksiz imkoniyatlarni beradi, insoniyatga qulaylik tug'diradi va aniq dalillar bilan ishlaydi.

Sun'iy intellekt o'quvchilarni dunyoni idrok etish va unga munosabat bildirish jarayonini intensivlashtiradi. U ma'lumotlarga ishlov berish, bashoratlarni yaratishga yo'naltirilgan tizim sifatida bir vaqtni o'zida texnologiya imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalana oladi. Sun'iy intellektning asosiy kamchiligi inson omilining yo'qligi hamda hech qachon "jonli" muloqot qila olmasligi, hissiy intellektga ega emasligi hisoblanadi.[6]

Ta'lim va tarbiya jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish bir qator axloqiy muammolarni yuzaga keltiradi. Uning kundalik-hayotiy faoliyatda tadbqiq etish qamrovi ortib borishi salbiy oqibatlariga va axloqiy tamoyillar buzilishi xavfini oshirib bormoqda. Sun'iy intellektdan foydalanish orqali inson huquqlari, shaxsiy hayot va xavfsizlikning buzilishi kabi axloqiy muammolar yuzaga kelmoqda. O'z navbatida sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish foydalanuvchi maqsadiga bog'liq masala bo'lib, foydalanuvchilarda mas'uliyatli munosabatni shakllantirish va rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilar oldida turgan vazifalardan biridir.[7]

Bugungi kunda dunyoda amalga oshirilayotgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar sun'iy intellektning imkoniyatlarini yanada kengligini o'rganib, pedagogik amaliyotga tadbqiq etib bormoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik faoliyati uchun sun'iy intellektning quyidagi pedagogik imkoniyatlari orqali keltirib o'tish mumkin:

talabalar faoliyatiga sarflanadigan vaqtini tejash, ta'lim oluvchilarga individual yordam ko'rsatish, o'quv jarayonini monitoring qilish, keng ta'lim resurslariga kirish imkoniyati;

dars reja tuzish imkoniyati, nazorat ishlarini tekshirib berish, uy vazifalarini shakllantirib berish, ta'lim oluvchilarga individual yordam ko'rsatish;

o'quv jarayonini monitoring qilish, o'quv loyihalarini shakllantirish, ta'lim metodlarini tanlash, til o'rganishda ko'maklashish;

talabalarning individual o'zlashtirishini tizimli nazorat qilish, yozma ishlarni (insho, bayon va diktant) tekshirish, o'quvchilarni baholash.

Kasbiy-pedagogik faoliyat doirasida sun'iy intellektdan foydalanishda asosiy xavflar sifatida quyidagilarni keltirib o'tish mumkin:

ta'lim oluvchilarning ma'lumotlarining maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlash;

ta'lim oluvchilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning kamayib ketishi;

raqamli texnologiyalarga qaramlik;

sun'iy intellekt vositalarining ishonchligi va aniqligi.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining tadqiqotchilik qobiliyati bu – ilgari noma'lum natijaga ega bo'lgan ijodiy tadqiqot muammosini hal qilish bilan bog'liq, ilmiy sohaga tegishli bo'lgan asosiy bosqichlarni qamrab oluvchi va o'qituvchi rahbarligidagi o'quvchilar faoliyati hisoblanadi.

Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalarida talabalarining tadqiqotchilik qobiliyati o'quv-tadqiqot va ilmiy-tadqiqot faoliyatlarida ko'zga tashlanadi. O'quv-tadqiqot faoliyati tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan mustaqil yangi bilimlarni olish, ma'lumotlarni qayta ishlash usullarini o'zlashtirishdir, ilmiy-tadqiqot faoliyati esa ijodiy qobiliyatlarini chuqurlashtirishga qaratilgan ixtiyoriylik, qiziqish tamoyillariga asoslangan ilmiy ish shakli. Sun'iy intellekt ushbu maqsadga muvaffaqiyatli erishish imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish uchun harakat qila oladigan, ma'lumotlarni o'rganadigan va rivojlanishga moslashadigan va tahlil qiladigan tizimdir.[7]

Sun'iy intellektni talabning raqobatchisi sifatida qabul qilish noo'rin hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, sun'iy intellektning asosiy kamchiligi inson omilining yo'qligi va u hech qachon "jonli" muloqot qila olmaydi hamda hissiy intellektga ega emasligi bilan tavsiflanadi. Axborot texnologiyalari sohasiga tegishli sun'iy intellekt cheksiz imkoniyatlarni beradi, insoniyatga qulaylik tug'diradi. Sun'iy intellektda ijodkorlikdan ko'ra aniq faktlar bilan ishlashi ustuvorlik kasb etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlanishda sun'iy intellektning imkoniyatlaridan quyidagilar foydali va samarali deb, hisoblanadi:

imtixonlarni va uy vazifalarini avtomatlashtirilgan baholash;
shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llari va moslashuvchan ta'lim tizimlari;
chatbotlar va virtual repetitorlar;
o'quv jarayonini kuzatish uchun o'rganish tahlili va ma'lumotlarni tahlil qilish.

Xulosa. Hozirgi kunda oliy pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda sun'iy intellekt mazmunini faoliyat mazmuniga singdirishda quyidagi chora-tadbirlar maqsadli hisoblanadi: sun'iy intellekt vositalarini qo'llash bo'yicha amaliy seminarlar; sun'iy intellekt foydalanishga doir nazariy kurslar; sun'iy intellekt mutaxassislari va amaliyotchilar bilan amaliy mashg'ulotlar; onlayn kurslar va vebinarlar.

Adabiyotlar/Литература/References:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6079-son Farmoni / Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020-y., 06/20/6079/1349-son; 31.10.2020-y., 06/20/6099/1450-son; 02.04.2021-y., 06/21/6198/0269-son.

Abdulkarimov A., Rashidov A. Ma'lumotlar bazalarining biznesini tashil etish. "Computer science and engineering technologies" International scientific and technical conference on October 14-15, 2022. Web: <http://journal.jbnuu.uz>.

Bekmuratov Q.A., Bekmuratov D.Q., Axrorov M. Sun'iy intellekt. Oliy o'quv yurti talabalari uchun uslubiy qo'llanma. – Samarqand, TATU Samarqand filiali, 2021. – 88 b.

Vickers E. The strange child: education and the psychology of patriotism in recessionary Japan by Andrea Gevurtz Arai," Monumenta Nipponica, vol. 72, no. 1, pp.146-152, 2017.

Makridakis S. The forthcoming artificial intelligence (AI) revolution: its impact on society and firms. Futures, vol. 90, no. jun.. 2017. – Pp. 46-60.

Fernandez P. Through the looking glass: envisioning new library technologies" how artificial intelligence will impact libraries, Library Hi Tech News, vol. 33, no. 5. 2016. – Pp. 5-8.

Xo'jaqulov T.A., Malikova N.T. Sun'iy intellekt. O'quv qo'llanma. – T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2020. – 216 b.

YENGIL ATLETIKA SPORT TO‘GARAKLARIDA SHUG‘ULLANUVCHI 15-16 YOSHLI QIZ BOLALARINING JISMONIY TAYYORGARLIK KO‘RSATKICHLARI

(Umum ta’lim maktablari misolida)

Abdullayev Mehriiddin Junaydulloyevich, Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti Jismoniy madaniyat nazariyasi va uslubiyoti kafedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD), professor

Annotatsiya: Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarining yengil atletika sport to‘garaklarida shug‘ullanuvchi 15-16 yoshli qiz bolalarning jismoniy tayyorgarlik darajalari, shakillanib borish ko‘rsatkichlari, tayyorgarlik jarayonlarining dinamikasi, funksional holatlari va koordinatsion qobiliyatlarini aniqlashga doir ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Jismoniy sifatlar, kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, chidamkorlik, jismoniy tayyorgarlik, rivojlanish ko‘rsatkichlari.

ПОКАЗАТЕЛИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ ДЕВОЧЕК 15-16 ЛЕТ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ЛЁГКОЙ АТЛЕТИКОЙ В СПОРТИВНЫХ КРУЖКАХ

(На примере общеобразовательных школ)

Абдуллаев Мехриддин Джунайдуллоевич, заведующий кафедрой теории и методики физической культуры Педагогического института Бухарского государственного университета, Д.ф.н.н. (PhD), профессор.

Аннотация: В данной статье представлена информация об уровне физической подготовленности, показателях развития, динамике соревновательных процессов, функциональном состоянии и координационных способностях девочек 15-16 лет общеобразовательных школ, занимающихся в спортивных кружках по лёгкой атлетике.

Ключевые слова: физические способности, сила, быстрота, гибкость, выносливость, физическая подготовленность, показатели развития.

INDICATIONS OF PARTICIPANTS OF PHYSICAL FITNESS OF 15 – 16 YEAR OLD GIRLS INVOLVED IN ATHLETIC CLUBS

(on the example of secondary schools)

Abdullayev Mekhriiddin Junaydulloyevich, the Head of Department of Theory and Methods of Physical culture in the Bukhara State University of Pedagogical Institute (PhD) professor.

Annotation: This article provides information on determining the level of physical fitness, indications of formation, dynamics of preparation process, functional conditions and coordination abilities of 15-16- year old girls involved in athletic physical clubs in secondary schools.

Keywords: Physical abilities, strength, agility, flexibility, endurance, physical fitness, indications of development.

Dolzarbli: Mamlakatimizda xotin qizlar sportini takomillashtirish, rivojlanib kelayotgan davlatlar qatoridan asosiy o‘rinlarni egallab borishimiz, umum ta’lim maktablarida tahsil olib kelayotgan yosh qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajalarini to‘g‘ri belgilash va ularning samarasini oshirib borish, rivojlanish hamda yuksalishning asosiy ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib kelmoqda[1,2,5]. Yurtimizda xotin qizlar sportini rivojlanitirish va takomillashtirish bo‘yicha qulay imkoniyatlar yaratib berilgan. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tahsil olib

kelayotgan 8 sinf qizlarining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'tayotgan nazariy va amaliy darslari hamda yengil atletika to'garaklarida olib borayotgan mashg'ulot jarayonlari, qizlarning jismoniy rivojlanish darajalarini aniqlash, jismoniy sifat ko'rsatkichlarini o'sib borish siklogrammalarini shakllantirish imkoniyatini beradi. Jismoniy sifatlarning takomillashib borishi va rivojlanish darajalarini tekshirish maqsadida ko'plab olimlarimiz o'z taqqiqot ishlarini olib borishgan[2,3,4,5,7]. Ammo o'tkazildan tadqiqot ishlariga qaramay umum ta'lim maktablarida tahsil olib kelayotgan yosh qizlarning jismoniy sifat darajalarida sezilarli darajada yuksalish jarayonlari davomli bo'lmayotganligi aniqlandi. Bu esa yangi amaliyotlarning qo'llanilishi lozimligini anglatadi. O'tkazilgan tadqiqot natijalarining asosiy dolzarbligi umum ta'lim maktablarida tahsil olayotgan 8 sinf qizlarining jismoniy tarbiya darslari hamda sport to'garaklarini tizimli joriy etish masalalari, ulardagi funksional qobiliyatlarini hisobga olgan holda sport to'garaklariga to'g'ri yo'naltirish zaruriyati borligi ahamiyatlidir[10,12]. Jismoniy sifat ko'rsatkichlari jumladan kuch, chaqqonlik, tezkorlik, chidamkorlik, egiluvchanlik kabi sifatlarning rivojlanish darajalarini aniqlash orqali kelgusida yuksak natijalarni qayd etish masalalari ko'zda tutilgan.

Tadqiqotning maqsadi: Umum ta'lim maktablari orasida 8 sinf qizlarining jismoniy sifat darajalarini aniqlash, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini baholash.

Tadqiqotning vazifalari: Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib biz o'z oldimizga quyidagi vazifalarni belgilab oldik.

Adabiyotlar tahlilini qilish va jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarida muammolarni aniqlash;

Jismoniy rivojlanish bosqichlari qay darajada ekanligini aniqlash;

O'tkazilgan tadqiqot natijalari yuzasidan aniqlangan muammolarga kerakli xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

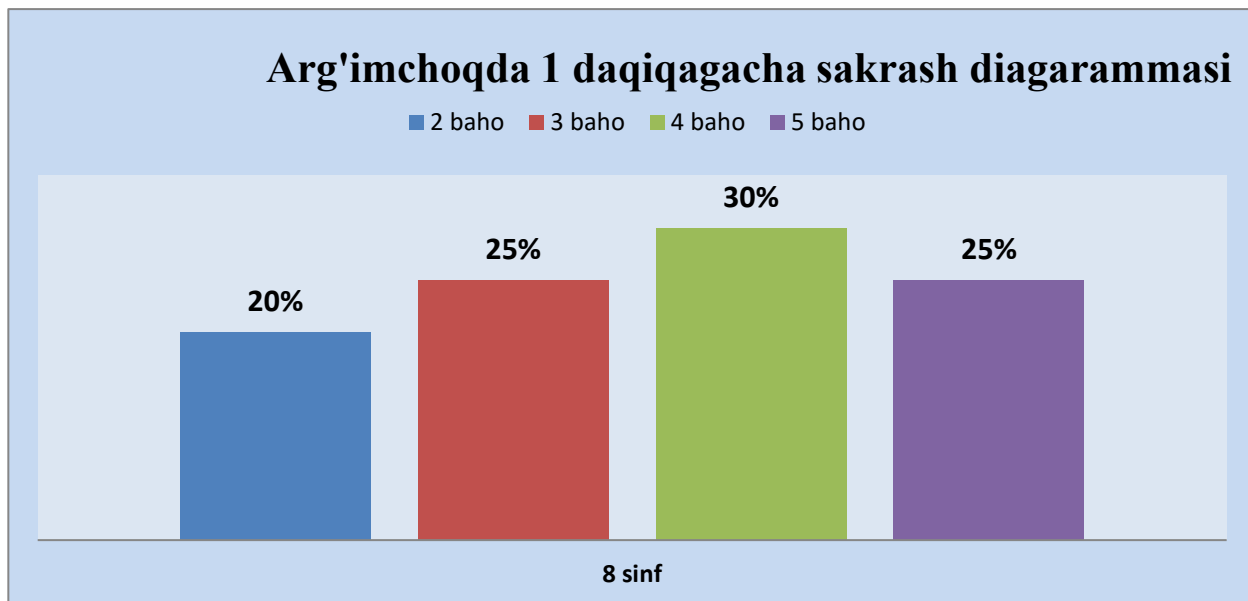
Tadqiqotning obyekti: 8 sinf qizlarining jismoniy tarbiya dars jarayonlari va sport to'garak mashg'ulotlari.

Tadqiqotning predmeti: 8 sinf qizlarining jismoniy tarbiya darslarida hamda sport to'garak mashg'ulotlari jarayonida jismoniy tayyorgarlik dinamikasini o'rganish.

Tadqiqotning usullari: Ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, matematik statistik tahlil, anketa so'rovnomalari, pedagogik kuzatuv, pedagogik testlash, psixologik nazotar.

Taqqiqotni tashkillashtirish: Tadqiqotlarda Buxoro viloyati Buxoro shaxar xalq ta'lim bo'limiga qarashli 35-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi, 31-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, 29-sonli ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi, 8-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, 12-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, 13-sonli umumiy o'rta ta'lim maktablarida yengil atletika bo'yicha to'garak mashg'ulotlarida shug'ullanuvchi 8 sinf o'quvchi qizlari ishtirok etishdi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili: O'tkazilgan tadqiqot ishlarida umum ta'lim maktablarida tahsil olib kelayotgan 8 sinf qizlarining jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlash hamda ulardagi kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etish, yurtimizga munosib hizmat qiladigan yutuk kadrlarni tayyorlash, sog'lom avlod va sog'lom muhitni shakllantirish jarayonlari, 8 sinf o'quvchilarining jismoniy rivojlanish jarayonlarini to'g'ri shakllantirish orqali samarali natijalar qayd etiladi[6,7]. 8 sinf qizlarining jismoniy sifat ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida dastlab arg'amchida 1 daqiqa davomida sakrash amaliy mashg'ulot sinovi olindi. (1 rasm)

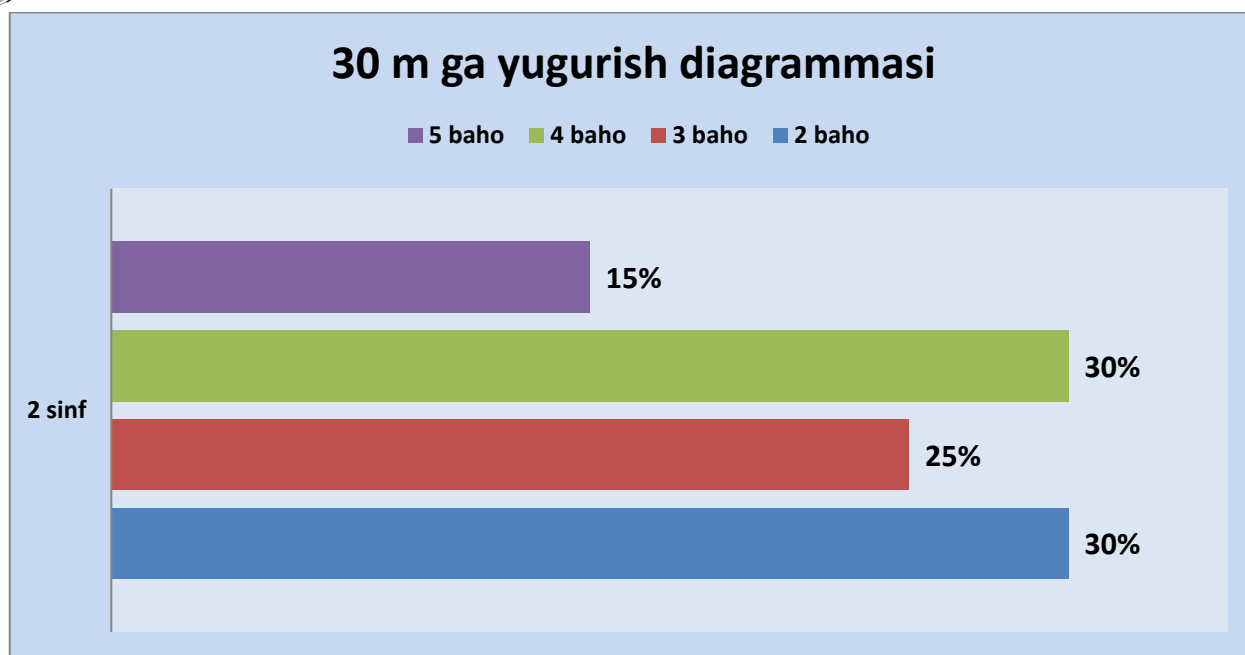

1 rasm 8-sinf qizlarida kuch jismoniy sifatining rivojlanish darajalari

Berilgan amaliy mashg'ulot jarayonlarida 8 sinf qizlarining jismoniy sifat darajalari quidagi natijalarni ko'rsatdi. Sinov mashqi yakuniga asosan qizlarning 20% qismi berilgan topshiriqni bajara olmay jismoniy sifat ko'rsatkichlari qoniqarsiz darajada deb topildi. O'quvchi qizlarning 25% qismida esa ushbu natija qoniqarli ekanligi aniqlanib kuch jismoniy sifat darajalari sustligi qayd etildi. Umumiy sinov natijalariga ko'ra umum ta'lim maktablarida tahsil olib kelayotgan 8 sinf qizlarining jismoniy ko'rsatkichlarining qariyb 50% ga yaqin qismida kuch jismoniy sifati sustligi aniqlandi. (1 rasm da ko'rsatilgan diagrammaga qarang)

Keying jismoniy sifat darajalari, jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida gardishni belda 1 daqiqa davomida aylantirish sinov mashg'ulotlari olindi. Ushbu olingan sinov mashqida egiluvchanlik va chidamkorlik jismoniy sifatlarining rivojlanib borish ko'rsatkichlari aniqlanadi. Olingan sinov yakuniga ko'ra 8 sinf qizlarining 20% qismida jismoniy sifat ko'rsatkichlari qoniqarsiz darajada ekanligi aniqlandi. Bu ko'rsatkich darajalarini takomillashtirib borish chora tadbirlari ko'rilishi lozim. 8 sinf qizlarining 30% da esa qoniqarli natija qayd etildi. Olingan ko'rsatkichlar yakunida egiluvchanlik va chidamkorlik sifatleri qizlarning 50% qismida sust darajada shakillanib borayotgani aniqlandi.

Navbatdagi jismoniy sifat darajalarini aniqlash maqsadida 30 m masofaga yugurish sinov mashqi qo'llandi. (2 rasm)

2 rasm 30 m ga yugurish. Umum ta'lim maktablarida tahsil oluvchi 8 sinf qizlarida tezkorlik jismoniy sifatini rivojlanganlik ko'rsatkichlari

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida 30 m masofaga yugurish sinov amaliyotida 8 sinfda o'qiyotgan qizlarning tezkorlik jismoniy sifati 30% qizlarda qoniqarsiz darajada deb topildi. Jismoniy sifat ko'rsatkichlari sust darajada rivojlanayotganligiga belgilangan mashg'ulot jarayonlarini tizimli joriy etilmayotganligi ham asosiy sabab bo'lib hisoblanadi. O'tkazilgan sinov amaliyotini qoniqarli darajada bajargan qizlar 25% ni tashkil etishdi. Tezkorlik jismoniy sifati va tayyorgarlik darajalari 8 sinf qizlarida 30 m ga yugurish amaliy sinov mashg'uloti holatiga ko'ra 55% ni tashkil etib sust holatda rivojlanib borayotgani aniqlandi.

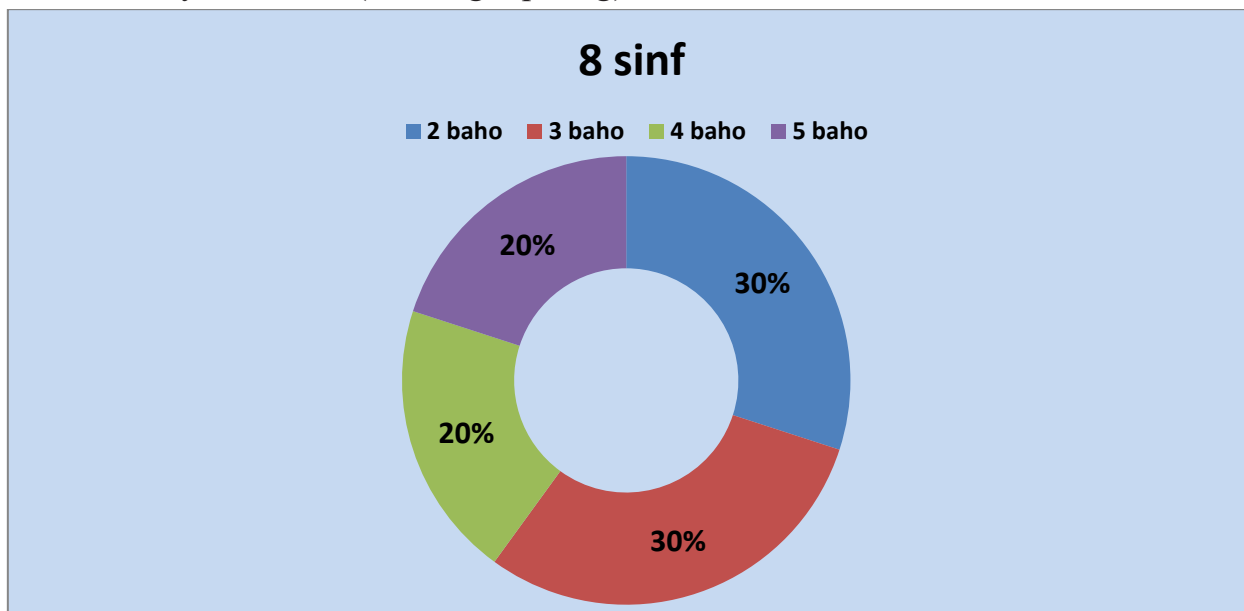
O'tkazilayotgan tadqiqot ishida navbatdagi sinov mashqi turgan joyda uzunlikka sakrash orqali olindi. Olingan natijalar asosiga ko'ra 8 sinf qizlarining jismoniy sifat darajalari aniqlandi. Ushbu sinovda qizlarning 25% qismi belgilangan masofaga sakray olishmadi hamda kuch jismoniy sifatining past darajada ekanligini namoyon bo'ldi. 30% 8 sinf qizlarida esa bu ko'rsatkich qoniqarli baholanib jismoniy sifat darajalari sust deb baholandi. Turgan joydan uzunlikka sakrash nazorat mashqini 8 sinf qizlarining umumiy 50% dan ortiq qismi past natijalarni qayd etishib jismoniy tayyorgarlik darajalari qoniqarsiz deb topildi.

Navbatdagi jismoniy sifat darajalarini aniqlashda yugurib kelib uzunlikka sakrash amaliyoti qo'llandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatmoqdaki 8 sinf qizlarining 25% da kuch jismoniy sifatlari yahshi rivojlanmaganligi va 30% qizlarda ushbu jismoniy sifat ko'rsatkichlari qoniqarli baho bilan qayd etilib umumiy ko'rsatkich 50% dan ortiq qizlarda pastligi aniqlandi.

To'pni uzoqqa uloqtirish sinov mashqi orqali kuch jismoniy sifat darajalarini aniqroq baholashimiz mumkin. O'tkazilgan tajriba yakuniga asoslanib 8 sinf qizlarining jismoniy sifat darajalari 20% o'quvchilarda yahshi rivojlanmagan deb topildi. Ushbu ko'rsatkichni qayd etgan qizlar belgilangan masofaga to'pni itqitolmay sinov mashqini bajara olishmadi. 8 sinf qizlarining 30% esa past natija bilan baholanib kuch jismoniy sifat ko'rsatkichlarini qoniqarli natijaga topshirishdi. Umumiy kuch jismoniy sifati bo'yicha olingan natijalar 8 sinf qizlarida past darajada ekanligi aniqlandi[3,4,5,6,7,8].

Umum ta'lim maktablarida tahsil olib kelayotgan 8 sinf qizlarining jismoniy tayyorgarlik, jismoniy sifat darajalari, rivojlanish ko'rsatkichlarini aniqlash maqsadida so'ngi nazorat sinov mashqi olindi. Ushbu nazorat sinov mashqi to'pni nishonga uloqtirish orqali amalga

o'shirildi. O'tkazilgan sinov mashqi yakuniga ko'ra o'quvchi qizlarning 30% qismida aniqlik jismoniy sifatlarining rivojlanganlik ko'rsatkichlari past darajada ekanligi aniqlandi va ular berilgan nazorat sinovidan o'ta olishmadi. Ushbu jismoniy sifat ko'rsatkichlari davomida 8 sinf qizlarining 30% belgilangan vazifani qoniqarli bajarishib past baholar bilan belgilandilar. Aniqlik sifati qizlarning 60% da past darajada shakillanib kelayotgani o'tkazilgan tadqiqot yakunida namoyon bo'ldi. (3 rasimga qarang)

3 rasm To'pni nishonga uloqtirish. Umum ta'lim maktablarida tahsil oluvchi 8 sinf qizlarida aniqlik va kuch jismoniy sifatini rivojlanganlik darajasi

Ushbu ko'rsatkich o'sib kelayotgan yosh qizlarning kelajakda erishishi mumkin bo'lgan yuqori natijalari va yutuqlariga ulkan to'siq bo'lib xizmat qilishiz ayni haqiqatdir. Tadqiqotning yakunida 8 sinf qizlartining jismoniy sifat darajalari, jismoniy tayorgarlik ko'rsatkichlari qoniqarsiz ekanligi aniqlandi.

XULOSA

Umum ta'lim maktablarida tahsil olib kelayotgan 8 sinf qizlarining jismoniy tayorgarlik ko'rsatkichlari, rivojlanish darajalari, funksional holatlari, ularda kechayotgan psixologika jarayonlari yosh hususiyatlariga nisbatan sust darajada rivojlanib borayotganligi aniqlandi. Jismoniy sifat darajalarining pastligi mashg'ulot jarayonlarining noto'g'ri olib borilayotganidan dalolat beradi. Jismoniy tarbiya darslari hamda sport to'garaklarida yosh hususiyatlarini hisobga olgan holda ko'rgazmaliylik tamoyillari va o'yin usulublaridan foydalangan holda dars mashg'ulotlarining izchilligini saqlash, funksional jihatlarni hisobga olib mashqlarni bosqichma bosqich amalga oshirish, sport o'yinlarini qo'llagan holda mashg'ulotlarni olib borish, shuningdek yangi innavatsion texnologiyalardan unumli foydalanib mashg'ulot jarayonlarini tizimli joriy etish zaruriyati borligi aniqlandi.

Umum ta'lim maktablarida taxsil olib kelayotgan o'quvchi yoshlarning jismoniy tarbiya darslari va sport to'garaklarini bosqichma bosqich davlat talim standartlari asosida olib borilishi, hamda mahalliy sharoitlarni, o'quvchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini, jinsini, yoshini va psixologik holatlarini hisobga olgan holda dars mashg'ulotlarini amalga oshirishning taminlanishi, ko'zlangan maqsadga erishish yo'lida asosiy vazifalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 4 сентябрдаги “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги (янги тахрири) қонуни”. Б.29.

Abdullaev, M. J. (2020). Characteristicsages. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(11).

Abdullayev, M. J., Berdiyev, O. I., & Omonova, N. R. (2021). Methodology Of Organization Of» Physical Education And Sports» Lessons In Higher Educational Institutions. *The American journal of social science and education innovations (TAJSSEI) SJIF-5.857 DOI-10.37547/TAJSSEI, 3(02), 312-320.*

Abdullaev M. J. Methodology of application games in the training of young athletes // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences.* – 2020. – Т. 8. – №. 11.

Abdullaev M. J. Characteristics, forms and methods of extracurricular activities with athletes of different ages // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. – 2020. – Т. 8. – №. 11.

Tajibaev, S. S., Abdullaev, M. J., Niyazov, A. T., & YuNiyazova, O. (2020). This article scientifically analyzes and substantiates the methodology of using movement games in the development of physical and psychological training of 11-12-year-old athletes in the primary training group. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(6), 2907-2914.*

Бальсевич В.К., Лубышева Л.И. Физическая культура: молодежь и современность // *Теор. и практ. физ. культ, - Т., 1995.-2-7 б.*

Богданова В.А. Дифференцированный подход в физкультурном образовании младших школьников. Автореф. дис. кан. пед. наук. Тюмень, 2001. - 22 с.

Гавердовский Ю. К. в соавт. Спортивная гимнастика (мужчины и женщины). Примерные программы спортивной подготовки для ДЮСШ, СДЮШОР и ШВСМ. Москва 2005. – 511 с.

Губа В.П. Оценка физического развития детей по данным морфологических наблюдений // *Теория и практика физической культуры, №3. – М., 1998. – С. 32-33.*

Гужаловский А.А. Развитие двигательных качеств у школьников. – Минск: Нар. расцвета, 1978. – С. 88.

Лях В.И. Сенситивные периоды развития координационных способностей детей в школьном возрасте // *Теория и практика физической культуры, -№ 3. – М., 1990. – С.15-17.*

SPORT KURASHIDA MASHG‘ULOT VA MUSOBOQA FAOLIYATINI BOSHQARISH ASOSLARI

Adilov Sarvar Qaxramonovich

p.f.d. (DSc), dotsent, O‘zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport kurashida musobaqa va mashg‘ulot faoliyatini boshqarish hamda optimallashtirish uslubiyatini samaradorligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlari: sport kurashi, optimallashtirish uslubiyatini samaradorligi, musobaqa va mashg‘ulot faoliyatini boshqarish.

ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ И ТРЕНИРОВОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СПОРТИВНОЙ БОРЬБЕ

Адилов Сарвар Кахрамонович

д.п.н. (DSc), доцент, Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

Аннотация. В данной статье представлена эффективность методики оптимизации и управления соревновательной и тренировочной деятельности в спортивной борьбе.

Ключевые слова: спортивная борьба, эффективность методики оптимизации, управление соревновательной и тренировочной деятельностью.

BASICS OF MANAGING TRAINING AND COMPETITION ACTIVITIES IN SPORTS WRESTLING

Adilov Sarvar Kakhramonovich

doctor of pedagogical sciences (DSc), docent

Uzbek State University of physical education and sports

Annotation. In this article presents the effectiveness methods of optimization and management of competitive and training activities in wrestling.

Key words: wrestling, effectiveness methods of optimization, management of competitive and training activities.

Dolzarbligi. O‘zbekiston Respublikasining maqsadli siyosati tufayli jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jahon miqyosida dunyo mamlakatlarida jismoniy tarbiya va sportga katta e‘tibor qaratilayotganligi, Olimpiya o‘yinlari, Jahon chempionatlari, Osiyo chempionatlari va nufuzli xalqaro musobaqalarning o‘tkazilishi barcha yoshlarning qiziqishini oshirishga xizmat qilmoqda.

Sport kurashida sport musobaqalarining tez sur‘atlar bilan o‘sib borishi kuzatilmoqda, kurashchilarning jismoniy tayyorgarligining rivojlanish tendentsiyalari va samaradorligi to‘g‘risida obyektiv ma‘lumot olish, sportchilarni tayyorlashning yangi jihatlaridan xabardor bo‘lish muammosi juda dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu bilan birga, raqobat faolligini tahlil qilish bo‘yicha yetarlicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmayotganligi, sport kurashlari bo‘yicha mashg‘ulotlar jarayonini rejalashtirish va tashkil etishning zamonaviy hamda innovatsion usullarining yo‘qligi boshqaruv tizimiga ta‘sir ko‘rsatmoqda. Hozirgi vaqtga kelib, sport kurashida maxsus trenajyorlar va mashqlardan foydalanishga asoslangan kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish texnologiyalarini joriy etish dolzarb hisoblanadi. Sport kurashlarida maxsus trenajyorlar va mashqlardan foydalanish asosida kurashchilarning kuch chidamliligini rivojlantirish bo‘yicha pedagogik kuzatishlar olib borish ilmiy tadqiqotimizning dolzarbligini belgilaydi.

Yuqori sport yutuqlarining nufuzi, yirik xalqaro musobaqalarda raqobatning kuchayishi, mashg'ulotlar va raqobat yuklamalarining muttasil ortib borishi, kurash geografiyasining kengayishi hozirgi bosqichda yuqori darajadagi malakali sportchilarni tayyorlashning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish zaruratini belgilab bermoqda.

Yuqori samaradorlik sporti aniq shaxslar va umuman xalqning genetik iste'dodi, jamiyat darajasi hamda ijtimoiy tuzilishining ko'rsatkichi bo'lishi lozimdir. Mashg'ulot texnologiyalarini har tomonlama takomillashtirish yo'llari to'g'risidagi yangi ilmiy g'oyalar tizimini yaratish va hayotga tadbiiq etish orqali yuqori malakali sportchilarni tayyorlashni monitoring qilish hamda boshqarish nazariyasi va metodologiyasini yangilanishini ta'minlash zarur.

Zamonaviy kurashda muvaffaqiyatga erishish sharti bir qator tadqiqotlar mavzusi bo'lgan raqobat faolligini baholash, texnik va taktik mahoratning o'sishini bashorat qilish masalalarini hal qilishdan iboratdir [1,5]. Mazkur ishlarning mualliflari kurashchilar tayyorgarligining bir qancha jihatlarini belgilovchi har xil turdagi namunaviy xususiyatlarni ishlab chiqdilar [2,3]. Biroq, ushbu ko'rsatkichlarning barchasi tizimga kiritilmagan, chunki turli talqinlarga, turli reyting shkalalariga, ta'riflarga ega bo'lib, mazkur yondashuv ularni tizimli qo'llashni juda murakkablashtiradi [5].

Zamonaviy sharoitda kurashchi mahoratining eng muhim mezonlaridan biri musobaqaning barcha bosqichlarida baholangan usullarning barqaror ishlashi hisoblanadi. Kurashda texnik-taktik harakatlar ishonchligini oshirish masalalarini tadqiq qilgan deyarli barcha mutaxassislar kurashchilarning sport yutuqlari darajasini oshirishning asosiy elementlaridan birini butun musobaqa davomida hujum texnikasini barqaror bajarish omili deb hisoblaydilar.

Musobaqa qoidalari kurashchilarning musobaqa faoliyatini amalga oshirish shartlarini tartibga soluvchi asosiy ishchi hujjat sifatida olib, shuni ta'kidlash kerakki, qoidalarga kiritilgan o'zgartirishlar qat'iy asoslangan bo'lishi va sportchilarni tayyorlash usullarini takomillashtirish yo'llarini oldindan belgilab qo'yishi kerak. Bundan tashqari, bunday o'zgarishlar sportchilar tanasining ushbu bellashuvlar ta'sirida yuzaga keladigan turli tizimlarining ijobiy yoki salbiy dinamikasini hisobga olgan holda, raqobatbardosh bellashuvlar mazmunini chuqur tahlil qilish asosida amalga oshirilishi kerak.

Bellashuvlarning ko'ngilochar ahamiyatini oshirish maqsadida, Xalqaro kurash federatsiyasi tomonidan erkin kurash bo'yicha musobaqalar qoidalariga kiritilgan so'nggi o'zgartirishlar kurashchilar tomonidan qo'llaniladigan texnik harakatlar arsenalining sezilarli darajada qisqarishiga va kurash intensivligining oshishiga olib keldi. Musobaqalarning yangi reglamenti kurashchilarning musobaqa faoliyati muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillar tarkibini biroz o'zgartirdi.

Kurash bo'yicha mutaxassislarning fikricha, sportchilarning yuksak mahorati shundaki, ular gilamda improvizator bo'lib, raqiblari chigallashib ketadigan taktik dunyoqarashi tufayli ular turli xil labirintlar quradilar [1,2,4]. O'z rejalarini o'z vaqtida tan olish, 2-3 harakatda raqiblar hujumda qanday harakatlar qilishlarini oldindan bilib olishadi. Har xil taktik kombinatsiyalar, variatsiyalar va komplekslarning keng qo'llanilishi (har birining arsenalida 3-4 ta imzo, 2 ta tik holatda va 1-2 ta parterda) ularni daxlsiz qiladi. Kurashning ushbu yo'nalishi hozirda eng ilg'or bo'lib, kurash bellashuvlarini o'tkazish uchun yangi talablarga javob beradi. Bir qator mualliflar fikricha, kelajakda kurashchilarning individual imkoniyatlarini oshirish zarurati yanada ortadi [1,2,4].

Kurashchilarning individual imkoniyatlarini chuqur takomillashtirish va ro'yobga chiqarish bosqichlarida amaliy ishlarning muhim xususiyati uning har bir kurashchining o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda tanlanishidir. Ushbu bosqichlarda guruh yondashuvi hujum harakatlarining texnik va taktik arsenalini takomillashtirishda tobora ko'proq individual yondashuvga o'rin bermoqda.

Sportchilarning tayyorgarligini boshqarish tizimining eng muhim elementlaridan biri bu nazorat bo'lib, u sportchilarning tayyorgarligining turli jihatlarini, mashg'ulotlarga va

raqobatbardosh yuklamalarga bo‘lgan reaksiyalarini, mashg‘ulot jarayonining samaradorligini, shuningdek, sportchilarning tayyorgarligini baholash bo‘yicha tashkiliy chora-tadbirlar majmui sifatida tushuniladi. Sportchilarning texnik xususiyatlarini hisobga olgan holda sportdagi nazorat, sportchining holati va uning dinamikasi haqida obyektiv, har tomonlama ma‘lumot olish uchun mashg‘ulot jarayonining tarkibiy bo‘linmalarida (mikrosikl, mezosikl, makrosikl) qo‘llaniladigan turli xil pedagogik nazorat turlarini (bosqichli, joriy, operativ) amaliy amalga oshirishni o‘z ichiga oladi.

Yuqori malakali sportchilarni tayyorlash jarayoni tobora ilmiy-amaliy izlanish xarakteriga ega bo‘lib bormoqda, bu sport mashg‘ulotlarini tashkil etish va rejalashtirishga ilmiy asoslangan yondashuvni talab qiladi. Sport faoliyatini axborotlashtirish sharoitida individual ong tomonidan axborotni qabul qilish va qayta ishlash usullari haqida savol tug‘ilishi tabiiy. Sport kurashlari bo‘yicha bu savolga javob birinchi navbatda ma‘lumot to‘plashga intiladiganlarni (minimal xarajat bilan) qiziqtiradi, ammo bu sportchining texnik mahoratini shakllantirish muammolari bilan shug‘ullanadigan murabbiylar va sportchilar – o‘qituvchilar uchun ahamiyatli emas.

Kompleks nazoratning barcha turlari (bosqichli, joriy va operativ) aniq amaliy muammolarni hal qilishda sportchining motor faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishga asoslangan bo‘lishi kerak. Mashg‘ulot jarayonini boshqarish sport mashg‘ulotlari jarayonida amalga oshiriladigan pedagogik ta’sir to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning mavjudligini nazarda tutadi. Pedagogik ta’sir sportchilarning tana funksiyalari holatidagi rejalashtirilgan o‘zgarishlarga mos kelishi kerak, bu esa pirovard natijada mashg‘ulot jarayonining samaradorligini va musobaqa faoliyatining muvaffaqiyatini belgilaydi. Pedagogik ta’sirni rejalashtirish va o‘quv-mashg‘ulot jarayonini dasturlash asosini kompleks nazorat jarayonida olingan ma‘lumotlar tashkil qiladi.

Sport pedagogikasida sport yutuqlarining o‘shishi sharoitida insonga har qanday sharoitda ham o‘z salohiyatini maksimal darajada oshirish uchun harakatni erkin tanlash huquqiga ega ekanligini anglab yetishiga yordam beradigan ta’lim va tarbiya usullarini ishlab chiqish muammosi yanada keskin paydo bo‘lmoqda.

Ma‘lumotni uzatishda vaziyatning to‘liq imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish va shaxsni ijobiy faollashtirish uchun barcha sa’y-harakatlarni takomillashtirishi kerak. Ushbu yondashuv qanchalik ijodiy bo‘lsa, muvaffaqiyatga erishish imkoniyati shunchalik katta bo‘ladi.

Sport tayyorgarligi nazariyasi va metodikasi sohasidagi yetakchi mutaxassislarining fikricha, sportchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sportchilarning jismoniy tayyorgarligini monitoring qilish va tahlil qilishning yangi, yuqori samarali vosita, usullarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hisoblanadi.

Sport fanida axborot texnologiyalarining rivojlanishi turli xil psixodiagnostika usullari, avtomatlashtirilgan nazorat va tahlil usullari, organizmning qisqa muddatli va uzoq muddatli moslashuv jarayonlarini simulyatsiya qilish dasturlari, ekspert tizimlarini ishlab chiqishda namoyon bo‘ladi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat individual tipologik xususiyatlarni diagnostika qilish, sportchilarning tayyorgarligini baholash, shuningdek, sport mashg‘ulotlari tizimining individual tarkibiy qismlarini modellashtirish, prognozlash, loyihalash muammolarini hal qilish o‘quv-mashg‘ulot jarayonining samaradorligini ham baholash imkonini beradi.

Malakali kurashchilarning musobaqa faoliyatini chuqur o‘rganish muhimligini zamonaviy musobaqa qoidalari kurash bahslari shiddatining sezilarli darajada oshishiga olib kelinganini ta’kidlaydi. Sport fanining yetakchi mutaxassislari va murabbiylar sportchilarning musobaqa faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini batafsil o‘rganish asosida o‘quv-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishga intiladi. Shu holatni inobatga olib, kurashchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning texnik-taktik tayyorgarligini boshqarishning maxsus tizimi belgilandi. Uning mohiyati individuallashtirilgan faoliyatning muhim

tomonlarini va sportchilarni tayyorlashda rejalashtirilgan maqsadlarga erishish yo'llarini aniqlashdan iborat. Mazkur holat natijasida sportchilarning maxsus-jismoniy, texnik-taktik va boshqa tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar oshdi. Amalga oshirilgan hujum texnikasi sonining ko'payishi tufayli kurashchilar ochkolar bo'yicha biroz ustunlik bilan tez-tez g'alaba qozona boshladilar. Bellashuvni baholashda ogohlantirishlar va majburiyatlar soni kam emas. Bellashuv uslubi ham o'zgardi va hujum harakatlarining murakkab arsenalini rag'batlantirish boshlandi.

Mualliflarning ta'kidlashicha, bugungi kunga qadar har bir vazn toifasi bo'yicha yagona modelga eng yaxshi ko'rsatkichlar bo'yicha tanlab olingan yuqori malakali sportchilarning raqobatbardoshlik faoliyatining namunaviy ko'rsatkichlari aniqlangan [1,3,5]. Shu bilan birga, musobaqa qoidalaridagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda kurashchilarning raqobat faolligini tavsiflovchi namunaviy qadriyatlar to'plamini yanada chuqurroq ishlab chiqish talab etiladi.

Raqobat faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlangan ko'plab eksperimental va tadqiqot ishlari to'plangan. Ulardan kelib chiqib, texnik va taktik harakatlardan foydalanish variantlarini belgilash, sport mahoratini oshirish uchun yangi zaxiralarni izlash kerak. Bellashuvda berilgan faollik darajasi bilan raqobatbardosh faoliyatni modellashtirish texnik va taktik tayyorgarlikning keng ko'lamlı jihatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishga imkon berishi ham muhimdir. Bu, ayniqsa, raqobatbardosh bellashuvlarning g'ayri oddiy yuqori faolligi, ularning ta'lim va mashg'ulot sharoitidagi shunga o'xshash ishlardan sezilarli farqi bilan bog'liq holda muhimdir.

Tadqiqot maqsadi: Kurash bo'yicha musobaqa va mashg'ulotlarni optimallashtirish hamda boshqarish metodologiyasini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti va predmeti: malakali kurashchilarning musobaqa va o'quv-mashg'ulot faoliyati.

Ilmiy yangilik:

- vazn toifalari va bellashuv uslubini hisobga olgan holda malakali kurashchilar o'rtasida hujum harakatlarining texnik va taktik arsenalida individual farqlar aniqlandi;

- raqobatbardosh va o'quv faoliyatini optimallashtirish hamda boshqarishda maxsus mashqlardan foydalangan holda kurashchilar uchun metodologiya ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi;

- yuqori malakali kurashchilarning texnik shart-sharoitlarini takomillashtirish uchun innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda kurashchilarning musobaqa hamda o'quv-mashg'ulot faoliyatini optimallashtirish va boshqarish metodikasi ishlab chiqildi;

- malakali kurashchilarning musobaqa faoliyatini namunaviy ko'rsatkichlari belgilandi;

- "BZA" va "WREST" ixtisoslashtirilgan kompyuter dasturlari yordamida kurashchilarning raqobat faoliyatini ko'rsatkichlarini avtomatlashtirilgan tahlil qilish metodikasi ishlab chiqildi va sinovdan o'tkazildi.

Ushbu maqsadga erishish uchun tadqiqot oldidan quyidagi tadqiqot vazifalari belgilandi:

- 1..Musobaqa qoidalaridagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda malakali kurashchilarning musobaqa va mashg'ulot faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish.

- 2..Vazn toifalari va kurash uslubini hisobga olgan holda malakali kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligining individual xususiyatlarini aniqlash.

- 3..Ishlab chiqilgan usulning samaradorligini eksperimental asoslash kurash bo'yicha musobaqa va mashg'ulotlarni optimallashtirish hamda boshqarish.

Yuqoridagilar bizni turli vazn toifasidagi kurashchilar tomonidan bellashuvlarining har bir daqiqasida, davr va umuman bellashuv uchun bajariladigan texnik-taktik harakatlarning miqdor va sifat xususiyatlarini o'rganishga undadi. Olingan faktik materiallar asosida kurashdagi texnik-taktik harakatlar miqdorining samaradorligi aniqlandi. Malakali kurashchilarning hujum harakatlarining texnik va taktik arsenalining samaradorligini oshirish maqsadida kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligi mazmunida tezlik va kuch qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ishlar hajmi kamayganligi aniqlandi.

Tahlil qilishda o'zimizning pedagogik kuzatishlarimizdan va videoyozuv materiallaridan ham foydalandik. Sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligining barcha o'rganilgan parametrlari har bir vazn toifasi uchun alohida hisoblab chiqilgan. Keyin ular uchta vazn toifasiga bo'lingan: (yengil vaznda), (o'rta vaznda) va (og'ir vaznda). Kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarligi to'g'risida xolis ma'lumotlar olish uchun xalqaro va respublika miqyosidagi musobaqalar vazn toifalari hisobga olingan holda va SD ko'rsatkichlarini avtomatlashtirilgan tahlil qilish usulidan foydalangan holda bellashuv daqiqalari, har bir davr, bahslar bo'yicha tahlil qilindi.

O'quv-mashg'ulot, nazorat va bellashuvlarda kurashchilarning raqobat faoliyatini avtomatlashtirilgan tahlil qilish metodikasi joriy etildi hamda sinovdan o'tkazildi, bu esa TTH ning tezkor boshqaruvini qurish sxemasi asosida SD ko'rsatkichlari to'g'risida ishonchli ma'lumotlardan aniq foydalanishni ta'minladi va keyinchalik turli xil xatolarni tuzatdi. O'quv-mashg'ulot jarayonining darajalari, o'quv-mashg'ulot topshiriq kodlari yordamida kurashchilarning texnik-taktik arsenali individuallashtirildi.

Axborot ta'minoti asosida kurashchilarga o'zaro bog'liq axborot manbalari, usullari va vositalari to'plami taqdim etildi. Avtomatlashtirilgan tahlil va axborot ta'minotining SD ni tavsiflovchi ko'rsatkichlar bilan o'zaro ta'siri orqali doimiy aloqa ta'minlandi.

Malakali kurashchilarning o'quv-mashg'ulot, nazorat va bellashuv bahslarida 3 turdagi kurashchilar uchun axborot ta'minotidan foydalangan holda umumiy e'tibor qaratildi. Kurashchilarning muvaffaqiyatli chiqishlari va texnik usullarni bajarish samaradorligini oshirishning ajralmas sharti - bu kurashchilarning SD da tez-tez qo'llaniladigan texnik usullarning miqdoriy tarkibini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, bunda kurashning texnik imkoniyatlarini optimallashtirishga qaratilgan individual kurash uslubini hisobga olgan holda nisbat qo'shimcha ravishda taktik strategiyalar qurilgan texnika arsenali asos bo'ldi.

Xulosa

1. Zamonaviy sport fani sportchilarning texnik-taktik tayyorgarligini individuallashtirish muammosini yuqori malakali sportchilarni boshqarishning yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida qaraydi. Shu bilan birga, yuqori malakali kurashchilarning bellashuv va mashg'ulot faoliyati bo'yicha olib borilgan ilmiy-pedagogik kuzatishlar natijalari biz taklif etayotgan metodikaning samaradorligidan dalolat beradi. Bundan tashqari, vazn toifalariga xos individual xususiyatlarni inobatga olgan holda, tajriba guruhi kurashchilariga taklif qilinadigan tezkor-kuchga yo'naltirish vositalari va usullari berildi.

2. Ushbu ishda biz kurashchilarning TTT mazmunini, vazn toifalari va kurash uslubini hisobga olgan holda, mashg'ulotlar jarayonida axborot ta'minoti va harakatlar kodeksidan foydalangan holda batafsil bayon qildik. Kurashchining texnik ko'rsatkichlari to'g'risidagi ma'lumotlar o'quv-mashg'ulot va musobaqa jarayonini to'g'rilash, shuningdek, murabbiylarning kasbiy mahoratini oshirish uchun axborot yordamidan foydalangan holda taqdim etildi. Axborot ta'minotiga asoslanib, ular TTTning o'zaro bog'liq bo'lgan ma'lumotlar manbalari, usullari va vositalari to'plamini ifodalaydi. Mashg'ulotlarning o'ziga xosligi shundaki, tajriba guruhida kurashning barcha turlari kurashchilarning vazn toifalari va kurash uslubini hisobga olgan holda o'tkazildi. Mashg'ulot o'yinlarida individual uslublar nisbati quyidagicha edi: KS-20%; SS-30%; TS-40%. Nazorat o'yinlarida nisbat boshqacha taqsimlangan KS-60%; SS-50%; TS-40%. Raqobatli bellashuvlarda kurash uslublarining bir xil nisbati ishlatilgan - KS-20%; SS-20%; TS-20%.

3. Tajriba guruhida kurashchilar mashg'ulot jarayoni mazmunini aniqlashda ularning kurash uslubini hisobga olgan holda texnik-taktik tayyorgarlikni o'zlashtirish va takomillashtirishga qaratilgan o'quv-mashg'ulot topshiriqlari kodlari bo'yicha tizimlashtirildi. Bizning tadqiqotlarimiz shuni aniqladiki, malakali kurashchilarning SD va TTT ko'rsatkichlari musobaqalarda hal qiluvchi natijalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday omillarning

soni musobaqalardagi umumiy natijani belgilovchi turli ko'rsatkichlarga ta'sirini hisobga olgan holda aniqlanishi kerak.

Kurashchilarning raqobat faolligini tahlil qilish bizga vazn toifalarida aniqlangan individual farqlardan kelib chiqqan holda, malakali kurash bo'yicha kurash uslubini hisobga olgan holda mashg'ulot vositalarini samarali tanlash imkonini berdi.

Adabiyot

Abdiev A.N. Jangovar sport turlari bo'yicha ixtisoslashgan talabalarda professional murabbiylik ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari: Dissertatsiya avtoreferati. dis. ... dr. ped. Sci. – T., 2004. -51 b.

Bleer A.N., Shiyan V.V. Kurash turlarida harakat malakalarini barqarorligini oshirishning uslubiy tamoyillari. – M.: FON, 2002. - 120 b.

Goncharova O.V. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda jismoniy tarbiya jarayonida yuqori konsentratsiyali portlovchi harakatlarni namoyish qilish qobiliyatini rivojlantirish metodikasi. dis. ...kand. ped. Sci. – T., 2007. -24 b.

Karelin A.A. Yuqori malakali kurashchilarni sportga tayyorlash.- Novosibirsk, 2002. - 479 p.

Kerimov F.A. Sport kurashi nazariyasi va usuliyati. -T.: O'zDJTI, 2001. - 286 b.

Бакиев З.А. Индивидуализация технико-тактической подготовки борцов на основе автоматизированного анализа соревновательной деятельности. Диссертация к.п.н. Ташкент, 2009.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNI ILMIIY-TADQIQOTCHILIK FAOLIYATGA TAYYORLASH BOSQICHLARI

*Asqarov Ixtiyor Baxtiyorovich
Jizzax politexnika instituti professori*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarni kreativ yondashuv asosida ijodiy, kasbiy layoqatini tarbiyalash mexanizmlarini va ularni amaliyotga joriy etishning innovatsion tizimini va ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatga tayyorlash tizimi, yo'llari va tuzulmasini ishlab chiqish haqida so'z boradi. Shuningdek, ilmiy-texnologik tadqiqotchilik, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash bosqichlari va ularni amalga oshiriladigan faoliyat turlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tayyorlash, ilmiy-ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati, kasbiy sifatlar, jarayon, tadqiqotchilik ko'nikmasi, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati, tashkiliy-metodik.

ЭТАПЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ К НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА

*Аскарлов Ихтиёр Бахтиёрлович
профессор Джизакского политехнического института.*

Аннотация: В данной статье говорится о разработке механизмов формирования творческих, профессиональных способностей будущих инженеров на основе творческого подхода и инновационной системы их реализации, а также о системе, способах и структуре подготовки к научной и исследовательской деятельности. Также раскрыты этапы подготовки к научно-технологическим исследованиям, научно-исследовательской деятельности и виды мероприятий, подлежащих осуществлению.

Ключевые слова: подготовка, научно-исследовательская деятельность, профессиональные качества, процесс, исследовательские навыки, научно-исследовательская деятельность, организационно-методический.

STEPS OF PREPARING FUTURE ENGINEERS FOR SCIENTIFIC-RESEARCH ACTIVITY ON THE BASE OF CREATIVE APPROACH

*Askarov Ikhtiyor Bakhtiyorovich
professor of Jizzakh Polytechnic Institute*

Annotation: This article talks about the development of mechanisms for the formation of creative, professional abilities of future engineers based on a creative approach and an innovative system for their implementation, as well as the system, methods and structure of preparation for scientific and research activities. The stages of preparation for scientific and technological research, research activities and types of activities to be implemented are also disclosed.

Key words: preparation, research activities, professional qualities, process, research skills, research activities, organizational and methodological.

Kirish. Jamiyat rivojlanishining hozirgi zamon bosqichida o'zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar kasbiy-texnologik ta'limda progressiv innovatsiyalarga olib keldi. Ta'limni axborotlashtirish, texnologiyalashtirish globalashtirish, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi sharoitida kasb ta'limi pedagogiga kasbiy talablar ortmoqda. Bugungi kunda mutaxassislardan nafaqat yuqori malakaga ega bo'lish, balki o'zgaruvchi axborotlar oqimida

to'g'ri yo'nalish o'ralish, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, echimlarning eng yaxshi variantini tanlash, ya'ni bilimning aniq sohlarida tadqiqot o'tkazish ko'nikmalarini egallash talab etilmoqda. Zamon talablariga javob beradigan kasb ta'limi pedagoglarini tayyorlash jarayonida ilmiy-tadqiqot faoliyati alohida o'rin tutadi. U ilmiy-tadqiqot va kasbiy faoliyatni samarali tashkil eta oladigan yuqori malakali mutaxassisni tayyorlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Binobarin, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi kadrlar salohiyatiga, soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi, tashabbuskorligi, azmu shijoati, bilimi, qobiliyati, ijodkorligi, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga bog'liq. Shunday ekan, bo'lajak kasb ta'limi pedagoglarini ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatga tayyorlash, ularda yuksak kasbiy mahorat, maqsadga intiluvchanlik va tadqiqotchilik sifatlarini shakllantirish zaruratdir. Bu esa, shakllangan qadriyatli yo'nalishlar tizimini, o'qitish, tarbiyalash va kasbiy tayyorlashning amaliy asoslarini zamonaviy nuqtai nazardan qayta qurishni, bo'lajak mutaxassislarda ixtirochilik, ratsionalizatorlik va tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirishni taqozo etadi. Chunki ilmiy-texnologik tadqiqotchilik, ixtirochilik, ratsionalizatorlik faoliyati – bo'lajak mutaxassislarda nafaqat kasbiy bilimlarni, balki yuksak axloqiy sifatlarini ham shakllantirish maktabidir.

O'quv jarayonida talabalarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish xususiyatlaridan biri kreativlikdir. Kreativlik shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson tafakkuri, ma'naviyatining ajralmas qismi hisoblanadi, u shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'pqirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilish, o'rnatilgan stereotiplarni isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, berilgan bilimlarni takrorlash orqali kreativlikka erishib bo'lmaydi, ijodiy fikrlash jarayonida yangi fikr, yangi g'oyaning paydo bo'lishi asosiy shartdir [2].

Kreativlik, yoki boshqacha qilib aytsak, ijodkorlik deganda insonga, shaxsga xos fazilat yoki qobiliyat tushuniladi. Kreativlik -bu kashfiyotlar va yangiliklarning asosi bo'lib, u ikkita sifat bilan ajralib turadi: yangilik va foydalilik. Zamonaviy ta'lim tizimi bo'lajak mutaxassislarni kreativ yondashuvlar asosida ijodiy, kasbiy layoqatini tarbiyalash mexanizmlarini va ularni amaliyotga joriy etishning innovatsion tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Biz aynan ushbu bo'lajak muhandislarni kreativ yondashuv asosida ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatga tayyorlash tizimi, yo'llari va tuzulmasiga alohida to'xtalib o'tamiz. Bo'lajak muhandis uchun doimiy ravishda mustaqil ta'lim olish, bag'ri kenglik, qobiliyat, izlanish, yangi bilimlarni egallash, ishlab chiqarish, ta'lim va fanning rivojlanish istiqbollari ko'ra bilish va rejalashtirish kabi shaxsiy sifatlar tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Bundan ko'rinadiki, kasb ta'limi tizimida samarali ilmiy-tadqiqot ishlari va kasbiy faoliyatni amalga oshirishga qodir bo'lgan yuqori malakali ijodkor shaxsni, eng go'zal axloqiy sifatlar sohib bo'lgan mutaxassislarni tarbiyalab voyaga etkazish hozirgi zamon texnologikasining dolzarb muammolaridan hisoblanadi. Shu bois bo'lajak kasb ta'limi pedagoglarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini shakllantirish, ularni ilmiy-tadqiqot faoliyatga tayyorlash texnologiyasi, mexnizmi va vositalarini ishlab chiqishni tadqiqot qilish zaruratdir. Bu esa bo'lajak mutaxassislarining kasbiy-texnologik tayyorgarligi mohiyatini qayta anglash zaruratini ko'rsatadi.

"Ilmiy ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati" tushunchasi falsafa, fannshunoslik, psixologiya va texnologikada ko'p qirrali ma'nogo ega. Gnoseologiyadan ma'lumki, ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati insonning bilish faoliyati turlaridan biridir. Tadqiqot faoliyatini amalga oshirish jarayonida nafaqat bevosita amaliyotda foydalaniladigan ob'ektlar, balki fanning rivojlanishi natijasida aniqlangan yangi ob'ektlar hali amaliy qo'llanilgunga qadar ham o'rganiladi. Natijada olingan yangi bilimlar ishoniligi, asoslanganligi, isbotlanganligi va aniqligi bilan xarakterlanadi. Tadqiqotchilik faoliyati haqida gapirganda shuni qayd etish lozimki, ilmiy asoslangan bilimlarni olish usuli sifatida u mantiqiy tizimlashtirilgan muloo'azalarning alohida

turi asosida quriladi va bunda mantiqiy izchillik, ziddiyatsizlik a tizimlilik talablariga amal qilinadi [1].

Ayni qarashlarning mavjudligi kompetent yondashuv doirasida talabalar – bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarining ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini loyihalashtirish va joriy etishning tashkiliy-metodik shart-sharoitlarini oydinlashtirish, o‘ziga xosligini aniqlash hamda tegishli metodik ta’minotini ishlab chiqish muammosini dolzarblashtiradi. Ana shunga bog‘liq holda, ayni yo‘nalishda olib borilgan nazariy tadqiqotlar va tajriba-tajriba jarayonida oydinlashtirgan xulosalar va ma’lumotlarni keltirib o‘tamiz [4]:

- bo‘lajak muhandislarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati maqsadini ularning umummadaniy va kasbiy kompetensiyalarining diagnostik modeli ko‘rinishida aniqlash zarur;
- kasbiy-ixtisoslik tayyorgarlik jarayonida talabalarning o‘quv-bilish faoliyati mazmunining tadqiqotchilik aspektini kuchaytirish zarur;
- quyi kurslardan boshlab talabalarni ta’lim muassasasining turli bo‘limlari ilmiy ishlari rejasi doirasida ilmiy-tadqiqot faoliyatining har xil turlarida ishtirok etishga jalb etish;
- bo‘lajak muhandislari ilmiy-tadqiqot faoliyatining ba’zi turlari va usullari (masalan, texnologik tajribalarni rejalashtirish va o‘tkazish) ularning amaliy faoliyatida joriy etilishi mumkin.

Ilmiy-texnologik tadqiqotchilik — ijodiy faoliyat turi. Ilmiy- texnologik tadqiqotchilik mutlaq yangi va ijtimoiy ahamiyatga ega ma’naviy mahsulot, ya’ni kelgusida ham moddiy, ham ma’naviy ishlab chiqarish sohalarida qo‘llaniladigan bilimlarni yaratishga olib keladi.

Tadqiqotchilik asosida ilmiy-texnologik “mahsulot” — o‘qtish vositalari, metod va shakllari yaratiladi. Bu ijodiy faoliyat turi yangi texnologik g‘oyalarini ilgari surish, loyihalashtirish, ularni texnologik jarayonga amaliy joriy etish tizimini o‘z ichiga qamrab oladi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan ta’riflarni umumlashtirib quyidagicha xulosa chiqarish mumkin: tadqiqotchilik – inson uchun sifat jihatdan mutlaqo yangi hamda o‘zining takrorlanmasligi, o‘ziga xosligi va unikalligi bilan alohida ajralib turadigan faoliyat turi.

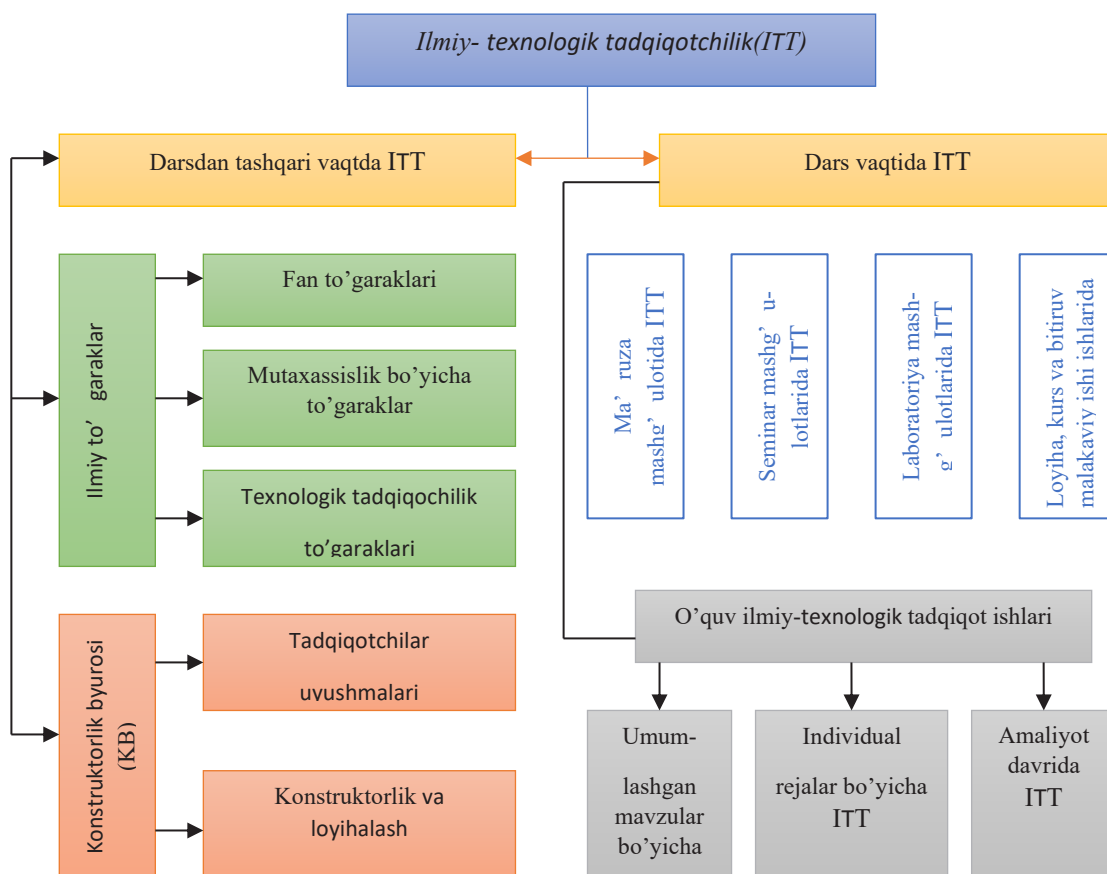
Ilmiy-texnologik tadqiqotchilik – innovatsion faoliyat asosi. Shuning uchun ham, u ta’lim jarayonining muhim ajralmas qismi hisoblanadi. Bu ularni amaliy ishlarga qiziqtiradi, kasbiy faoliyatga ijodiy munosabatni mustahkamlaydi. Kasbiy faoliyatga ijodiy munosabat faol tadqiqotchilik, ratsionalizatorlik, keyinchalik esa ixtirochilik faoliyatida namoyon bo‘ladi.

Ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri – oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak muhandislarni ilmiy-texnologik ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash ishlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish va tashkil etishdir. Chunki, har qanday tadqiqotchilik (xoh nazariy, xoh amaliy bo‘lsin), hatto u o‘zida buyuk natijalarni mujassamlashtirmagan bo‘lsa-da, shaxsning ijodiy kamol topishiga katta ta’sir ko‘rsatadi [5].

Ilmiy-texnologik tadqiqotchilik (ITT) — ilmiy texnologik bilim olish shakli. Bu jarayonda ta’lim oluvchilarda aqliy va amaliy mehnat madaniyati shakllanadi. Chunki bilimning turli manbalari, ya’ni ma’ruzalar, kitoblar, axborotlar, tajriba natijalari tahlil qilinadi, fan va texnika yutuqlari bilan tanishiladi. Natijada bo‘lajak muhandislarida tadqiqot ishi rejasini tuzish va bajarish, referat, hisobot, ma’ruza, kurs ishi, bitiruv malakaviy ishlarini tayorlash, shuningdek, tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalari rivojlanadi.

Shuning uchun oliy ta’lim muassasalarida talabalarni ITT faoliyatiga tayyorlash ishlarini turli shakllarda tashkil etish mumkin. Ilmiy texnologik izlanish natijalariga asoslanib, biz oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak muhandislarni ITT faoliyatiga tayyorlashni tashkil etish modeli va uning tarkibiy komponentlari keltirilgan (1- rasm).

1- rasm. Bo'lajak muhandislarni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlashning tashkiliy tuzilmasi

Rasmdan ko‘rinadiki, ITT faoliyatiga tayyorlash o‘zining predmeti natijalariga ega. Bo‘lajak mutaxassis, u yoki bu texnik yechimni ijodiy hal etib, ishlab chiqarish yoki o‘quv-laboratoriya jarayonidagi biror sohani takomillashtirishi mumkin. Bu esa, shubhasiz, boshqarish tizimini yaratishni taqozo etadi.

Ilmiy-texnologik ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash bir necha bosqichda amalga oshiriladi [3]:

1. Tashkiliy-pedagogik tayyorgarlik: muhandislikka oid adabiyotlar, iliy ishlar, maqolalar bilan tani shish kasb ta'limining rivojlanishi tendentsiyalarini o‘rganish va bashorat qilish; hal etilishi lozim bo‘lgan ilmiy-texnologik echimning qo‘llanish sohasini aniqlash, tajribasinov ishlari rejasini tuzish, texnologik topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va loyihalar bilan tanishish.

2. Konstruktorlik ishlari bo‘yicha tayyorgarlik: texnik chizmalarni chizish, konstruktsiyalarni ishlab chiqish, hujjatlarni tayyorlash; namuna asosida o‘qitish vositalari sxemasini chizish, texnologik hujjatlarni qayta ko‘rib chiqish; konstruktsiya nuqsonlarini bartaraf etish; ishlab chiqarishga tatbiq etish; o‘quv jarayonida foydalanish.

3. Texnologik tayyorgarlik: texnologik texnologiyalarni o‘rganish va tahlil qilish; texnologik texnologiyalardagi kamchilklarni tuzatish, texnologik vosita va jihozlarni ishlab chiqish hamda loyihalash. Texnologik jihozlarni tayyorlash; texnologik jarayonda ularni qo‘llashga hozirlash; amaliy texnologik jarayonga tatbiq etish; o‘quv jarayonida foydalanish.

4. Tashkiliy-texnologik tadqiqot ishlari: texnologik faoliyatning moddiy-texnik bazasini ta'minlash; olingan natijalarni texnologik jarayonga tatbiq qilish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish; iqtisodiy, nazariy va amaliy ko‘rsatkichlarni asoslash; texnologik g‘oyalarni va

maqolalarni rasmiylashtirish.

Bundan ko‘rinadiki, ta‘lim-tarbiya jarayonida bo‘lajak mutaxassislarda ilmiy-tadqiqotchilikni rivojlantirish murakkab va mashaqqatli ish.

Ilmiy-texnologik tadqiqotchilik bosqichlarida amalga oshiriladigan faoliyat turlari:

I bosqichda: 1. Oddiy topshiriqlarni bajarish. 2. Referatlar yozish.

II bosqichda: 1. O‘rtacha qiyinlikdagi topshiriqlarni bajarish. 2. O‘rtacha qiyinlikdagi ilmiy-ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati (kurs va laboratoriya ishlarini bajarish).

III bosqichda: 1. Murakkabroq amaliy topshiriqlarni bajarish. 2. Amaliy mazmundagi model va maketlar yasash.

IV bosqichda: 1. Ancha murakkab amaliy va nazariy topshiriqlarni bajarish. 2. Ilmiy tadqiqot xarakteridagi bitiruv malakaviy ishlarni tayyorlash va himoya qilish. 3. Natijalarni texnologik amaliyotga joriy etish.

ITT ish rejasining mazmuni ancha murakkab. U bo‘lajak muhandislarning ilmiy-tadqiqotchilikka qiziqishi, qaysi bosqichda ta‘lim olayotganligi, tayanch bilim va ko‘nikmalari, tashabbuskorligi, individual qobiliyati va boshqalarga bog‘liq ravishda o‘zgarishi mumkin.

ITT ishlarini tashkil etishda bo‘lajak kasb ta‘limi muhandislarning o‘ziga xos xususiyati, qiziqishi, xohish-istagi, qobiliyatini hisobga olish, faolligini ta‘minlash, ularni tadqiqotchi sub‘ektga aylantirish zarur.

ITT da rahbarning o‘rni juda muhim hisoblanadi. Rahbar o‘quv reja asosida ish olib boradi. U ishni qanchalik aniq va to‘g‘ri rejalashtirsa, natija shunchalik samarali bo‘ladi.

Oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lajak muhandislarning ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatiga tayyorlash yo‘llaridan biri bu – ularining ilmiy seminarlar, kengashlar, konferentsiyalar, innovatsion loyihalar va ko‘rgazmalar, fan olimpiadalari va nomli stependiya tanlovlarida ishtirok etishini ta‘minlashdir. Ularda ishtirok etish bo‘lajak muhandislarning tadqiqotchilik imkoniyatlarini namoyon etishlari, dadillik bilan ilgari surilgan texnologik g‘oyalarni fan, kasbiy faoliyat va texnologiya sohalariga qo‘llash, istiqbolli texnologik ishlanmalar hamda o‘qitishning yangi texnologiyalari va innovatsion loyihalarni ishlab chiqish uchun «yo‘llanma» beradi.

Ammo ilmiy-texnologik tadqiqotchilikni tashkil etishda muammolar bo‘lishi tabiiy. Ulardan biri – bu ta‘lim muassasalarida moddiy-texnik bazaning etarli emasligidir. Ilmiy-texnologik tadqiqotchilik ishlari uchun qo‘shimcha mablag‘ ajratilmaydi. Holbuki, ITT uchun motivatsiya zarur. Bundan tashqari, ayni mavzu ommaviy axborot vositalari orqa-li juda kam yoritiladi.

ITT ni faollashtirish uchun biz quyidagilarni tavsiya etamiz:

- ayni mavzu bo‘yicha doimiy ravishda tajriba almashish, suhbatlar, munozaralar o‘tkazish;
- ta‘lim muassasalarining texnologik ilmiy tadqiqot markazlari bilan aloqasini ta‘minlash va faollashtirish;

- ayni muammoni yoritishga ommaviy axborot vositalarini jalb etish;
- davlatimizning yoshlarga oid davlat siyosatini kengroq joriy etish va murabbiylarni qo‘llab-quvvatlash dasturini ishlab chiqish;

- ITT bo‘yicha doimiy ravishda seminarlar tashkil etish;

- talabalarning ITT ishlari va faoliyatini muntazam rag‘batlantirish tizimini ishlab chiqish;

- ITT bo‘yicha multimedialarni yaratish va boshqalar.

Yuqorida ta‘kidlab o‘tilgan muammolarni chuqur o‘rganish va bu boradagi ishlarni izchil yo‘lga qo‘yish talabalarni ITT faoliyatiga tayyorlashni faollashtiradi.

Xulosa qilib, qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida ta‘kidlab o‘tilgan g‘oyalarni joriy etish bo‘lajak muhandislarni ixtisoslik bo‘yicha tayyorgarligining tadqiqotchilik komponentini yangilash asosini tashkil etadi. Jizzax politexnika institutining real o‘quv sharoitida biz amalga oshirgan tajriba-sinov ishi, bir tomondan, talabalar ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini shallantirish

va rivojlantirish maqsadida joriy etilgan g'oyalarning istiqbli ekanini, ikkinchi tomondan esa, o'zining echimini kutayotgan qator qiyinchilik va muammolarning mavjudligini ko'rsatdi. Bu o'qituvchilarning ko'p vaqt sarflashi, kasbiy faoliyatdagi stereotiplar, ijodkorlikning etishmasligi, dars yuklamalarining ko'pligi va boshqalar bilan uzviy bog'lik.

ADABIYOTLAR

1. Koldina, M.I. Nauchno-issledovatel'skaya deyatelnost Pedagogov professionalnogo obucheniya. M.I.Koldina. Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im.N.A.Nekrasova.-2009.-№4.-S.22-25 s.

2. Turmatov J.R. O'quvchilar ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishga bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisi tayyorgarligini shakllantirish jarayonini modellashtirish. Pedagogik mahorat. Nazariy va ilmiy-metodik jurnal. – Buxoro: BuxDU, 2012 yil. №2. — 19-23 b.

3. Asqarov I.B. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari. Kasb-hunar ta'limi. Ilmiy metodik jurnal. – Toshkent 2016 y. № 1 – 30-35 b.

4. Asqarov I.B. Bo'lajak mutaxassisda tadqiqotchilik ko'nikmalariga yo'naltirilgan muammolarni echish texnologiyasi. "O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri" Toshkent 2016 y. № 4 – 131 -133 b.

5. A. Xodjaboev, I. Husanov. Kasbiy ta'lim metodologiyasi. — T.: «Fan va texnologiya», 2007 – 68 b.

XORIJ TAJRIBASIDA TARIX FANINI O‘QITISHDA ELECTRON PLATFORMALAR METODIK TA‘MINOT SIFATIDA

Boltayeva Mohichexra

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali dotsent v.b.(PhD)

Annotatsiya. Elektron platformalarning ta‘lim muassasalariga integratsiyasi an‘anaviy o‘qitish usullarini, xususan, tarix ta‘limini tubdan o‘zgarishiga sabab bo‘ldi. Ushbu maqola turli ta‘lim tizimlarida xorijiy tajribalardan kelib chiqqan holda tarixni o‘qitishda metodik ta‘minot vositasi sifatida elektron platformalarning rolini o‘rganadi. Raqamli platformalar pedagogik yondashuvlarni qanday o‘zgartirganini o‘rganib chiqib, maqolada ularning talabalar faolligini oshirish, ta‘lim natijalarini yaxshilash va hamkorlikda o‘rganishni osonlashtirishdagi afzalliklari ko‘rsatilgan. Maqolada, shuningdek, tarix ta‘limida bunday platformalarni integratsiyalash bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqiladi va turli mamlakatlarning ilg‘or tajribalari haqida tushuncha beriladi.

Kalit so‘zlar: Elektron platformalar, tarix ta‘limi, uslubiy yordam, xorijiy tajriba, raqamli ta‘lim, pedagogik vositalar.

ЭЛЕКТРОННЫЕ ПЛАТФОРМЫ КАК МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ НА ЗАРУБЕЖНОМ ОПЫТЕ

Болтаева Мохичехра

Джиззакский филиал Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доцент и.о.(PhD)

Абстракт. Интеграция электронных платформ в образовательные учреждения изменила традиционные методы обучения, особенно в сфере исторического образования. В данной статье рассматривается роль электронных платформ как инструмента методического обеспечения преподавания истории на основе зарубежного опыта в различных образовательных системах. Исследуя, как цифровые платформы изменили педагогические подходы, в статье подчеркиваются их преимущества в повышении вовлеченности учащихся, улучшении результатов обучения и облегчении совместного обучения. В статье также рассматриваются проблемы интеграции таких платформ в историческое образование и дается представление о передовом опыте разных стран.

Ключевые слова: Электронные платформы, историческое образование, методическое обеспечение, зарубежный опыт, цифровое образование, педагогический инструментарий.

ELECTRONIC PLATFORMS AS METHODOLOGICAL SUPPORT IN TEACHING HISTORY IN A FOREIGN EXPERIENCE

Boltayeva Mohichekhra

acting associate professor (PhD) of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract. The integration of electronic platforms into educational institutions has changed traditional teaching methods, particularly in history education. This article examines the role of electronic platforms as a methodical support tool in teaching history based on foreign experiences in different educational systems. Examining how digital platforms have transformed pedagogical approaches, the article highlights their benefits in increasing student engagement, improving learning outcomes, and facilitating collaborative learning. The article also examines the challenges of integrating such platforms in history education and provides

insights into best practices from different countries.

Key words: Electronic platforms, history education, methodological support, foreign experience, digital education, pedagogical tools.

Kirish. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi butun dunyo bo'ylab ta'lim amaliyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ko'pincha darsliklar, ma'ruzalar va sinfdagi muhokamalarga tayanadigan tarixni o'qitishning an'anaviy yondashuvlari elektron platformalar integratsiyasi bilan o'zgardi. Ushbu platformalar o'qituvchilarga kontentni innovatsion va interaktiv usullarda yetkazib berish, talabalarning faolligini oshirish va tarixiy voqealarni chuqurroq tushunishga yordam beradigan yangi vositalarni taklif qiladi. Talabalar ma'lumot olish uchun raqamli qurilmalarga tobora ko'proq murojaat qilar ekan, elektron platformalar an'anaviy o'rganish usullari va raqamli asr o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qiladi.

Tarix fan sifatida murakkab hodisalar, birlamchi manbalar va mavhum tushunchalar talqiniga tayanganligi sababli ta'limda o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Elektron platformalardan foydalangan holda, o'qituvchilar multimedia resurslari, interaktiv vaqt jadvallari va virtual tajribalarni o'z ichiga olgan tarixiy materiallarni yanada qulayroq va qiziqarli formatda taqdim etishlari mumkin. Ushbu vositalar nafaqat o'rganishni yaxshilaydi, balki turli xil o'rganish uslublari va ehtiyojlarini qondiradi va tarixni yanada o'zaro bog'liq va dinamik qiladi.

Ushbu maqolada xorij tajribasiga e'tibor qaratgan holda tarixni o'qitishda metodik yordam sifatidagi elektron platformalarning roli o'rganiladi. Turli ta'lim tizimlari tarix darslarida raqamli vositalarni qanday birlashtirganini tahlil qilib, ushbu tadqiqot ushbu platformalarning afzalliklari va muammolarini ta'kidlaydi. U o'qituvchilarga ko'proq interfaol, o'quvchilarga yo'naltirilgan o'quv muhitini yaratish uchun elektron platformalardan foydalanish bo'yicha ilg'or tajribalar haqida tushunchalar berishga qaratilgan.

Tarix fan sifatida ko'pincha an'anaviy va mazmunli bo'lib, darsliklar, ma'ruzalar va muhokamalarga tayanadi. Biroq, elektron platformalarning kiritilishi kontentni yetkazib berishning interaktiv va dinamik usullarini joriy qildi. Ushbu platformalar o'qituvchilarga multimedia resurslari, interaktiv vaqt jadvallari va tarixiy voqealarning virtual rekonstruksiylaridan foydalanish imkonini beradi, bu esa talabalarga yanada chuqurroq tajriba orttirish imkonini beradi.

Interfaol ta'lim resurslari: Google Classroom, Moodle va Edmodo kabi platformalar o'qituvchilarga tarix darslariga videolar, podkastlar va maqolalar kabi turli manbalarni qo'shish imkonini beradi. Ushbu manbalar murakkab tarixiy voqealarni parchalash va o'quv jarayonini yanada qiziqarli qilishga yordam beradi.

Hamkorlikdagi ta'lim muhitlari: Elektron platformalar talabalarga tarixiy loyihalar ustida hamkorlik qilish, muhokama forumlari, guruh faoliyati va onlayn simulyatsiyalar orqali g'oyalar va istiqbollarni almashish imkonini beradi. Bu tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi va tarixiy kontekstlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Sozlanishi mumkin bo'lgan o'quv yo'llari: Khan Academy kabi ba'zi platformalar o'quvchilarga tarix mavzulari bo'yicha o'z tezligida o'tishga imkon beruvchi shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etadi. Ushbu moslashuvchanlik turli xil ta'lim uslublari mos keladi va o'quvchilarga tarixiy voqealarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Tarix ta'limida elektron platformalarning integratsiyasi bir necha mamlakatlarda muvaffaqiyatli amalga oshirildi, ularning har biri raqamli vositalarni o'zining noyob ta'lim tizimlariga moslashtirdi. Quyidagi amaliy tadqiqotlar turli mintaqalarda tarix fanini o'qitishni yaxshilash uchun elektron platformalar qanday qo'llanilishini ta'kidlab, duch keladigan foyda va muammolarni ko'rsatadi.

Amerika Qo'shma Shtatlari: Google Classroom va Nearpod orqali interaktiv tarix darslari
Qo'shma Shtatlarda Google Classroom va Nearpod kabi elektron platformalar tarixni

o'qitishda muhim vositaga aylandi. Google Classroom o'qituvchilarga resurslarni tartibga solish, vazifalarni belgilash va soddalashtirilgan tarzda fikr-mulohazalarini bildirish imkonini beradi, Nearpod esa interaktiv yondashuvni taklif qiladi. O'qituvchilar videolar, virtual sayohatlar, viktorinalar va so'rovlarni o'z ichiga olgan multimedia darslarini yaratishi mumkin, bu esa talabalarga tarixiy kontent bilan dinamik tarzda shug'ullanish imkonini beradi.

Misol uchun, talabalar Gettysburg yoki Vashington yodgorligi kabi tarixiy diqqatga sazovor joylarga virtual sayohat qilishlari mumkin, bu joylarni xuddi ular jismonan mavjud bo'lgandek o'rganishlari mumkin. Ushbu immersiv tajriba talabalarga ushbu joylarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi va tarixiy voqealar bilan chuqurroq aloqani rivojlantiradi. Bundan tashqari, Nearpod'ning jonli so'rovlar va viktorinalar kabi interfaol funksiyalari real vaqt rejimida fikr-mulohaza va baholash imkonini beradi, bu esa o'qituvchilarga dars davomida o'quvchilarning tushunish darajasini aniqlashga yordam beradi.

Uning afzalliklariga qaramay, ba'zi qiyinchiliklar saqlanib qolmoqda, jumladan texnologiyadan adolatli foydalanishni ta'minlash va virtual muhitda talabalar e'tiborini saqlab qolish. Shunga qaramay, ushbu platformalardan foydalanish tarix darslarini talabalar uchun yanada qiziqarli va interaktiv qilishda samarali ekanligini isbotladi.

Buyuk Britaniya: Mustaqil va hamkorlikda o'rganish uchun raqamli manbalar

Buyuk Britaniyada tarix ta'limi BBC Bitesize va MyHistory kabi platformalardan foydalanish orqali sezilarli darajada yaxshilandi. Ushbu platformalar talabalarga Buyuk Britaniya o'quv dasturiga maxsus moslashtirilgan keng ko'lamlı multimedia resurslarini taqdim etadi. Xususan, BBC Bitesize Norman istilosidan tortib sanoat inqilobigacha bo'lgan turli tarixiy davrlarni o'z ichiga olgan videokliplar, interaktiv viktorinalar va qayta ko'rib chiqish materiallarini taklif etadi.

Ushbu platformalarning asosiy afzalliklaridan biri ular mustaqil va hamkorlikda o'rganishni qo'llab-quvvatlashdir. Talabalar resurslarga o'z tezligida kirishlari mumkin, bu esa shaxsiy o'rganish yo'llarini yaratishga imkon beradi. Bundan tashqari, o'qituvchilar MyHistory kabi platformalardan o'quvchilar tarixiy voqealarni tadqiq qilish, taqdimotlar yaratish va virtual sinflarda o'z xulosalarini baham ko'rish uchun birgalikda ishlaydigan hamkorlik loyihalarini yaratish uchun foydalanishi mumkin.

Ushbu platformalarning muvaffaqiyati an'anaviy tarixiy tarkibni zamonaviy texnologik vositalar bilan uyg'unlashtirish qobiliyatidadir. Biroq, ushbu platformalarni sinfga samarali integratsiya qilish va raqamli vositalar tanqidiy tarixiy tahlilni o'rnini bosmasdan, balki to'ldirishini ta'minlash uchun doimiy o'qituvchilarni tayyorlash zarurati qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi.

Germaniya: Tarix ta'limi uchun virtual muzeylar va raqamli arxivlar

Germaniya virtual muzeylar va raqamli arxivlar orqali tarix ta'limini yaxshilash uchun elektron platformalarni qabul qildi. Diqqatga sazovor platformalardan biri LeMo (Lebendiges Museum Online) bo'lib, u talabalar va o'qituvchilarga nemis muzeylaridagi tarixiy artefaktlar, hujjatlar va multimediali kontentdan keng foydalanish imkoniyatini beradi. LeMo o'quvchilarga tarixni asosiy manbalar orqali o'rganish imkonini beradi, bu esa yanada ishonchli va qiziqarli o'rganish tajribasini taqdim etadi.

LeMo bilan bir qatorda, nemis maktablari o'qituvchilarga turli xil raqamli resurslarni o'z darslariga integratsiya qilish imkonini beruvchi Schul-Cloud platformasini joriy qildi. Ushbu platforma tarixiy hujjatlarni, interaktiv vaqt jadvallarini va multimedia taqdimotlarini oson tarqatish imkonini beradi. Talabalar raqamli arxivlarni tahlil qilish orqali loyihalar ustida hamkorlik qilishlari, muhokamalarda ishtirok etishlari va tarixiy davrlarni chuqurroq o'rganishlari mumkin.

Germaniyada virtual muzeylar va raqamli arxivlardan foydalanish tarixni moddiy va talabalar uchun dolzarb qilishning samarali usuli ekanligini isbotladi. Birlamchi manbalarning

mavjudligi tanqidiy fikrlash va tahlil qilishni, tarix ta'limida muhim ko'nikmalarni rag'batlantiradi. Biroq, asosiy muammolar orasida talabalarning raqamli savodxonlik va manbalarni tanqidiy baholash bo'yicha o'qitilishini ta'minlash, shuningdek, raqamli muhitda talabalarning faolligini saqlab qolish kiradi.

Finlyandiya: Raqamli platformalar orqali shaxsiylashtirilgan ta'lim

Finlyandiya o'zining ilg'or ta'lim tizimi bilan mashhur bo'lib, tarix ta'limida shaxsiylashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun elektron platformalarni samarali integratsiyalashgan. Oppiminen.fi kabi platformalar o'quvchilarga ko'plab raqamli resurslar, jumladan, tarixiy matnlar, interaktiv vaqt jadvallari va individual ta'lim ehtiyojlariga moslashtirilgan viktorinalardan foydalanish imkonini beradi.

Finlyandiya o'qituvchilari talabalarga yo'naltirilgan ta'limning muhimligini ta'kidlaydilar va raqamli platformalar bu yondashuvda asosiy rol o'ynadi. O'qituvchilar o'quvchilarga tarixiy mavzularni o'z tezligida o'rganishga, turli xil o'rganish qobiliyatlarini qondirishga imkon beradigan moslashtirilgan dars rejalarini yaratishi mumkin. Bundan tashqari, platformalarning hamkorlik xususiyatlari Finlyandiya ta'lim falsafasida markaziy o'rinni egallagan guruh muhokamalari va loyiha asosida o'rganish imkonini beradi.

Finlyandiya tarix ta'limi uchun raqamli platformalardan foydalanishdagi asosiy qiyinchilik o'quvchilarning o'z-o'zini yo'naltirilgan ta'lim muhitida motivatsiyalarini saqlab qolishlarini ta'minlashdir. O'qituvchilar ushbu jarayonga rahbarlik qilish va yordam berishda muhim rol o'ynaydi, talabalarning yo'ldan borishini va tarixiy mazmunga tanqidiy munosabatda bo'lishlarini ta'minlaydi.

Singapur: Tarix ta'limida interaktiv raqamli vositalar

Singapur tarix ta'limini qo'llab-quvvatlash uchun Student Learning Space (SLS) kabi bir qator elektron platformalarni joriy qildi. SLS o'qituvchilarga videolar, infografika va vaqt jadvallarini o'z ichiga olgan interfaol darslar yaratish imkonini beradi. Ushbu manbalar talabalarga tarixiy voqealarni tasavvur qilish va mustamlakachilikning ta'siri yoki Singapurning millat sifatida rivojlanishi kabi murakkab mavzularni tushunishga yordam beradi.

Singapur yondashuvi so'rovga asoslangan ta'limga urg'u beradi, bunda talabalar savol berishga, tadqiqot o'tkazishga va tarixiy manbalar bilan tanqidiy munosabatda bo'lishga undaydi. Raqamli platformalar turli tarixiy hujjatlar, artefaktlar va multimedia resurslariga kirishni ta'minlash orqali ushbu yondashuvni osonlashtirishda muhim rol o'ynadi.

Singapurdagi muammolar an'anaviy o'qitish usullari bilan texnologiyalardan foydalanish muvozanatini ta'minlash va o'quvchilarda tarixiy manbalarni samarali tahlil qilish uchun zarur bo'lgan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishni ta'minlashdan iborat. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, raqamli platformalardan foydalanish talabalarning faolligini va tarixiy voqealarni tushunishni yaxshilash uchun ko'rsatildi.

Xulosa

Turli mamlakatlardan olingan ushbu misollar tarixiy ta'limni yaxshilash uchun elektron platformalardan foydalanishning turli usullarini ko'rsatadi. Raqamli platformalar interfaol darslar va virtual muzeylardan shaxsiylashtirilgan o'quv muhitigacha tarixni o'qitish va o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Biroq, muvaffaqiyatli amalga oshirish texnologik kirish, o'qituvchilarni tayyorlash va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini raqamli o'quv muhitiga integratsiya qilish kabi muammolarni hal qilishni talab qiladi. Ushbu xorijiy tajribalarga tayangan holda, o'qituvchilar tarix ta'limida elektron platformalardan foydalanish bo'yicha yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari, talabalar uchun yanada qiziqarli va interaktiv ta'lim tajribalarini yaratishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Anderson, J. (2020). The Role of Technology in History Education: A Case Study of American Schools. *Journal of Digital Learning*.

Brown, S. & Müller, H. (2019). Integrating Digital Tools in History Classrooms: Insights from the UK and Germany. *Educational Technology Journal*.

Chang, M. (2021). Digital Platforms in History Education: Experiences from the United States. *Education in the Digital Age*.

INNOVATIVE APPROACHES TO THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHER: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

Dauletnazarova Ainura Kayirbayevna

Doctoral student, Nukus state pedagogical institute, Nukus, Uzbekistan

Abstract. The article discusses modern innovative approaches to the development of communicative competence in future teachers, emphasizing the importance of this skill in their professional activities. Psychological and pedagogical aspects that contribute to the development of communicative competence are studied, including the influence of emotional intelligence and social skills on interaction with students.

Key words: Active socio-psychological training, discursive communication technology, innovative technologies, communicative competence.

BO'LAJAK O'QITUVCHINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA INNOVATSION YONDASHILISHI: PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Dauletnazarova Ainura Kayirbayevna

Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti, Nukus, O'zbekiston

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga zamonaviy innovatsion yondashuvlar muhokama qilinadi, bu ko'nikma ularning kasbiy faoliyatida muhimligini ta'kidlaydi. Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga yordam beradigan psixologik-pedagogik jihatlar, jumladan, hissiy intellekt va ijtimoiy ko'nikmalarning o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlariga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Faol ijtimoiy-psixologik trening, diskursiv aloqa texnologiyasi, innovatsion texnologiyalar, kommunikativ kompetentsiya.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Даулетназарова Айнура Кайырбаевна

Докторант, Нукусский государственный педагогический институт, г. Нукус, Узбекистан

Аннотация. В статье рассматриваются современные инновационные подходы к формированию коммуникативной компетентности у будущих учителей, подчеркивается важность данного умения в их профессиональной деятельности. Изучаются психолого-педагогические аспекты, способствующие развитию коммуникативной компетентности, в том числе влияние эмоционального интеллекта и социальных навыков на взаимодействие со студентами.

Ключевые слова: Активное социально-психологическое обучение, дискурсивно-коммуникативная технология, инновационные технологии, коммуникативная компетентность.

Introduction. The role of effective communication in the educational sector cannot be overstated, particularly as educators are tasked with guiding students through an increasingly complex world. By refining their communication skills, future teachers can not only convey knowledge more effectively but also build meaningful relationships with their students. This

rapport is essential for fostering a supportive learning environment where students feel valued and motivated to engage actively in their education.

As the educational system strives for greater inclusivity and responsiveness, educators must also adapt their communication strategies to cater to diverse student needs. This involves not only verbal communication but also non-verbal cues, listening skills, and the ability to interpret students' emotional and social contexts. Training programmes must therefore encompass a holistic approach to communication, integrating theoretical knowledge with practical applications. Future educators should be exposed to a variety of pedagogical scenarios that challenge them to think critically about their communication styles and the impact these styles have on student learning.

Moreover, the integration of technology in the educational process presents both opportunities and challenges for communication. As digital platforms become more prevalent, educators must navigate new forms of communication while maintaining the human connection that is essential to teaching. Professional development in this area should focus on equipping teachers with the skills to use technology effectively, ensuring that they can facilitate engaging and interactive learning experiences both in-person and online.

Reflective practice is another key component in enhancing communicative competence among future educators. By engaging in self-reflection and seeking feedback from peers and mentors, teachers can identify areas for improvement in their communication skills. This ongoing process not only fosters personal growth but also encourages a culture of continuous learning within educational institutions.

Finally, collaboration among educators is vital for cultivating effective communication skills. By working together, teachers can share insights, strategies, and best practices, thereby enriching their own teaching methods and the learning experiences of their students. Professional learning communities and mentorship programmes can provide valuable support as educators navigate the complexities of communication in diverse classroom settings. The development of communication skills in future educators is critical for their success and the success of their students. As the educational landscape continues to evolve, innovative training approaches must be prioritised to ensure that educators are well-prepared to meet the demands of modern teaching. By focusing on effective communication, we can empower future teachers to inspire, engage, and connect with their students in meaningful ways, ultimately contributing to a more dynamic and inclusive educational environment.

Results and discussions. The intricate nature of professional-pedagogical communication not only reflects the elevated expectations that educators hold regarding communicative culture but also emphasises the importance of adeptly utilising strategies that promote collaborative engagement among students. When teachers possess strong communication skills, they are better equipped to involve students as active contributors in their educational experiences. Therefore, the communicative training of future educators stands as a pivotal component of their professional development, primarily concentrating on honing the skills required to establish and adjust their relationships with students, which in turn enhances the educational and developmental journey.

An effective method for refining pedagogical education and aligning it with contemporary global civilisational trends and international benchmarks is to embrace the fundamental principles of a competency-based approach in the training of educational professionals. Mastery in this area entails a synthesis of knowledge and skills that empower individuals to make informed decisions and take successful actions. Competencies are regarded as complex, generalised patterns of behaviour that teachers develop during their training and professional practice, while competence is the culmination of acquiring these abilities.

Global educational frameworks examine a wide array of essential competencies that are pivotal for successful professional practices. Within this framework, communicative

competence emerges as a crucial element in the realm of instructional practice. Psychological and pedagogical literature conceptualises communication competence as a multifaceted construct that encompasses an understanding of socio-psychological factors alongside the capability to apply this understanding in varied contexts. This construct includes not only the comprehension of intentions and behavioural strategies but also the ability to navigate personal frustrations and those experienced by communication partners. Furthermore, it involves recognising group dynamics, identifying potential barriers to mutual understanding, and mastering various communication technologies and psychotechnical methods.

In addition to this, communicative competence is characterised by a system of internal mechanisms that regulate communicative actions, enabling individuals to adeptly handle various communication scenarios grounded in their knowledge, emotional experiences, and effective utilisation of communication tools. It also serves as an indirect reflection of an individual's moral and philosophical outlook, as well as their overall orientation and professional communication skills.

Academics define communicative competence as the capability of an individual to initiate and maintain essential interactions with others. This includes a specific repository of knowledge and skills that facilitate the effective progress of the communication process. Communicative competence encompasses adherence to established norms of communication and behaviour, attained through the assimilation of socio-psychological standards, behavioural stereotypes, and communication techniques.

Various researchers have substantiated the concept of pedagogical communication as a vital and profound element of the educational process, characterised as a form of professional communication that nurtures the socio-psychological relationship between educators and their students. The close interconnection of communicative competence indicators enables teachers to engage in comprehensive communication with students through effective pedagogical interactions, which are influenced by value orientations. This interrelationship fosters the ability to accurately perceive and interpret students' individual traits and behaviours, establish fruitful interpersonal connections, and create a nurturing emotional environment within the educational setting.

As educational systems evolve, it becomes increasingly important to focus on the development of communication skills among educators. By prioritising communicative competence within teacher training programs, institutions can better prepare future educators to face the complexities of modern educational environments. This preparation involves not only enhancing their technical communication skills but also fostering their emotional intelligence, cultural awareness, and adaptability to diverse student needs. By doing so, the educational landscape can cultivate more effective and responsive teaching practices that ultimately benefit both educators and students alike.

Thus, the emphasis on enhancing communicative competence within pedagogical training is crucial for nurturing effective educational interactions. This focus not only improves the quality of teaching and learning but also contributes to the overall development of a more engaged and socially aware generation of students. By understanding and implementing the principles of effective communication, educators can facilitate deeper connections with their students, creating a more inclusive and dynamic educational atmosphere that encourages collaboration, critical thinking, and personal growth.

Our research involved several studies designed to evaluate the extent of communicative competence development among future educators. For this purpose, we selected specific methodologies aimed at assessing various elements of students' communicative competence. These assessments focused on identifying the type of communication, communicative traits, communication styles, and readiness for interactive communication with peers and

the classroom environment. The results indicate that the majority of prospective educators, particularly third-year students, display either an average level of communicative competence (59.6%) or an initial level (29.8%). Only a small proportion, specifically 10.6%, achieved a high level of competence.

To identify the pedagogical conditions necessary for enhancing the communicative competence of future teachers, especially within the «Pedagogical Problem Solving» course framework, we tested innovative technologies aimed at developing various components of this competence. Active socio-psychological learning plays a vital role in shaping these competencies, facilitating the development of communicative knowledge, skills, and abilities while also enhancing the personal qualities that are significant for future educators, thereby influencing their pedagogical interactions.

The effective mastery of communication techniques forms the foundation of a teacher's communicative competence. This mastery is most effectively realised when the interaction is based on equality between partners, meaning that both parties maintain an essential parity in their roles and engage in subject-subject relations. Such an approach allows for ongoing adjustments to accommodate each other's unique attributes, ensuring mutual respect and dignity. Furthermore, a trusting and open relationship between the participants is essential, alongside a non-judgemental attitude that acknowledges each individual as unique and valuable.

I.D. Beh highlights that a teacher's communicative competence includes mastering the «You-message» and «I-message» communication techniques. Many messages directed at students often begin with the pronoun «you,» such as «You should stop that,» or «You ought not to behave in this manner.» These «you» statements can be perceived as insulting or demeaning. In contrast, the «I-message» construction communicates the feelings provoked by the child's behaviour, such as «I find it difficult to explain the lesson with so much noise,» or «I am uncomfortable with the disorganisation in the classroom.» This technique focuses on the feelings of the teacher without blaming the student, which is likely to foster trust and respect between them.

Beh proposes three stages for constructing an «I-message»:

A non-judgemental description of the child's behaviour, for example, «Because you are leaving your things scattered...»;

An explanation of how the child's behaviour disrupts the adult, such as «I am compelled to pick them up...»;

A description of the adult's feelings, such as «and I dislike having to take on that responsibility.»

When employing the «I-message» format, it is crucial to:

Concentrate on personal feelings or experiences rather than placing focus on the student;

Communicate in a tone that conveys attention and respect;

Avoid accusations, criticism, threats, and similar negative tactics;

Listen attentively to the student's perspective on their problem.

The «I-message» construction encapsulates three specific elements of the situation: the student's behaviour, the teacher's emotional response, and the consequences of that behaviour.

Conversely, several examples of «T-messages» reveal inadequate professional competence and should be avoided to enhance the educational process's effectiveness. These include:

Orders, commands, or directives that dismiss the learner's feelings and needs. For instance, saying, «I do not care what you are doing; you must begin working on my task now,» can foster feelings of resistance and irritation towards the teacher's authority.

Threats or warnings that create fear, such as, «If you do this, you will regret it!»

Moralising statements that rely on authority or obligation, which often result in resistance from children. For example, «You must behave appropriately,» or «You should not think this way.»

Censures or judgments that undermine a child's dignity and contribute to low self-esteem. In summary, the effective development of communicative competence among future educators is essential for fostering positive pedagogical interactions. By utilising «I-messages» and avoiding «T-messages,» teachers can cultivate an environment that promotes mutual respect, active engagement, and emotional support, ultimately enhancing the educational experience for both educators and students.

To further delve into the implications of discursive technologies in the educational context, it is essential to understand how these methodologies can be integrated into everyday teaching practices. The overarching goal is to create an educational environment that promotes both cognitive and emotional growth, fostering a holistic development of students.

One of the primary advantages of employing the «I-message» construction lies in its potential to transform the dynamics of communication within the classroom. By reframing messages in a way that highlights the teacher's feelings and perspectives, rather than placing blame or judgement on the student, educators can cultivate a climate of safety and trust. This strategy not only enhances the rapport between students and teachers but also encourages students to take ownership of their actions and understand the impact of their behaviour on others.

Moreover, the implementation of dialogical personal communication can lead to deeper cognitive engagement. When students are invited to express their thoughts and feelings actively, they are more likely to develop critical thinking skills and a sense of agency in their learning. This active participation allows students to reflect on their experiences and articulate their understanding, promoting a richer educational dialogue.

The concept of «we-experiences» further enriches the communicative landscape by facilitating empathy and collective understanding. In a classroom where shared values are emphasised, students learn to appreciate diverse perspectives and recognise their interconnectedness with their peers. This approach not only nurtures individual moral development but also fosters a sense of community, making the classroom a supportive environment for all learners.

The necessity for teachers to engage in self-reflection cannot be overstated. As educators share their values and personal narratives, they model the kind of reflective practice that they hope to instil in their students. By being open about their own experiences, teachers invite students to explore their identities and moral frameworks, creating a reciprocal learning experience. This exchange becomes a powerful tool for personal development, as students learn to navigate their emotions and ethical beliefs in the context of classroom interactions.

In the realm of pedagogical strategies, the integration of advanced personal dialogue modes serves to further bridge the gap between teacher and student. By framing messages that resonate with their own moral and spiritual perspectives, teachers can create a narrative that students can relate to. This storytelling aspect of communication enhances the emotional resonance of the message, making it more impactful. Students are more likely to engage with content that feels relevant to their lives, thereby enhancing their motivation and interest in the subject matter.

Additionally, educators must remain attentive to the delicate balance between authority and approachability. While it is crucial for teachers to maintain a position of authority to guide the learning process, they must also be seen as approachable figures with whom students feel comfortable sharing their thoughts. This balance can be achieved through consistent practice of the discursive technologies mentioned, allowing for an authentic exchange of ideas and feelings.

The role of feedback in this communicative framework is also significant. When teachers provide constructive feedback using the «I-message» strategy, they help students understand not only what needs improvement but also the emotional context behind the feedback. For

example, instead of stating, “You did not follow the instructions,” a teacher might say, “I felt disappointed when I saw that the instructions were not followed, as I know you are capable of doing great work.” This approach allows students to grasp the impact of their actions on others while feeling supported in their learning journey.

Moreover, the emphasis on fostering a supportive emotional climate cannot be overlooked. Students are more likely to engage and take risks in their learning when they feel secure in their environment. By utilising dialogical personal communication and focusing on creating a trusting atmosphere, teachers can reduce anxiety and encourage students to express themselves freely. This emotional safety net not only promotes academic success but also contributes to the overall well-being of students.

Furthermore, the integration of these communicative strategies must also consider the diverse backgrounds and experiences of students. Teachers should be mindful of cultural differences that may influence communication styles and interpretations. This awareness allows for more effective and inclusive pedagogy, ensuring that all students feel valued and respected in the learning process. As the educational landscape continues to evolve, the role of technology in communication should not be underestimated. Digital platforms offer new avenues for engaging students in meaningful dialogue. For instance, online discussion forums can complement face-to-face interactions, allowing for reflection and exchange of ideas in a less intimidating setting. Such platforms can provide students with the opportunity to articulate their thoughts more comfortably, enhancing their communicative competence even outside the traditional classroom environment. Ultimately, the application of discursive technologies in education embodies a transformative approach to teaching and learning. By prioritising «I-messages,» fostering dialogical personal communication, and recognising the significance of emotional engagement, educators can significantly enhance the communicative competence of their students. This process not only contributes to the development of knowledgeable individuals but also nurtures empathetic and socially aware citizens who are equipped to navigate the complexities of the modern world. The pedagogical implications of communicative competence growth are profound. Teachers who actively engage in self-reflection, employ effective communication strategies, and create supportive learning environments are poised to make a lasting impact on their students’ personal and academic journeys. As education continues to adapt to the demands of society, the commitment to fostering meaningful communication remains a cornerstone of effective teaching practice. This holistic approach ensures that educators not only impart knowledge but also nurture the moral and spiritual dimensions of their students, preparing them for the challenges and responsibilities of the future.

Conclusion. At this pivotal moment in higher professional pedagogical education, the fusion of innovative technologies with traditional training approaches marks a transformative shift. This shift underscores the importance of not only acquiring knowledge but also harnessing emotional intelligence. Understanding the nuances of emotional experiences allows educators to connect with their students on a deeper level, enhancing the overall learning environment. The capacity to navigate professional communication scenarios is particularly vital in today’s educational landscape. As classrooms become more diverse and technology-driven, educators must be adept at recognising and responding to a variety of communication styles and cultural contexts. This requires an acute awareness of one’s own communication patterns as well as the ability to interpret and adapt to the behaviours of others. Such adaptability fosters a more inclusive and responsive educational setting. Furthermore, comprehending the motives behind one’s own actions and those of others plays a critical role in effective teaching and learning. When educators possess insight into the psychological drivers of behaviour, they can implement strategies that motivate and engage students more effectively. This understanding also aids in conflict resolution, enabling educators to navigate challenges that may arise in the classroom. Proficiency in communication techniques and psychotechnics cannot be overstated. These

skills encompass a range of methods designed to facilitate clear and constructive dialogue. Techniques such as active listening, non-verbal communication, and empathetic responses are essential tools in an educator's toolkit. Such skills not only improve interpersonal relationships but also enhance the overall effectiveness of instructional strategies. In summary, the integration of innovative technologies in higher professional pedagogical education hinges on a holistic approach that combines technical skills with emotional and communicative competencies. By fostering an environment where knowledge, emotional experience, and effective communication coexist, educational institutions can better prepare pedagogical personnel for the complexities of modern teaching. This comprehensive training approach ultimately aims to cultivate educators who are not only technologically savvy but also deeply attuned to the emotional and social dynamics of their classrooms.

References:

1. Ball G.O. The modern humanism and the essence: Social-philosophical psychological-pedagogical spectrum. - Rivne: Lista-M, 2003. - 128 p.
2. Beh I.D. Vihovannya lichnostg u 2 kn. Kn. 2. Special orientations of the approach: scientific and practical ambushes. - K.: Livsh, 2003. - 344 p.
3. Yemelyanov Yu.N. Active socio-psychological training. - Leningrad: Publishing House of Leningrad University, 1985. - 166 p.
4. Zhukov Yu.M., Petrovskaya L.A., Rastennikov P.V. Diagnostics and development of communication competence. Moscow University Press, 1990. - 104 p.
5. Zabrotskiy M.M., Maksimenko S.D. Komushkativnost kompetentnost uchitelya: sushestv i shlanshi formovaniya; 1n-t psychologists. G.S. Kostyuka APN Ukr'shi. - Kshv; Zhytomyr: Volyn, 2000. - 31 p.
6. Petrovskaya L.A. Competence in Communication: Social Psychological Training. - Moscow University Press, 1989. - 216 p.
7. Petrushin S.V. Psychological training in a multi-membered group: a methodology for developing communication competence in a group of 40 to 100 people. - 3rd edition. - Moscow: Academic Project, 2004. - 256 p.
8. Yatsenko T.S. The teacher's active socio-psychological preparation for communication with students: a teacher's book. - Kyiv: O'zTV, 1993. - 208 p.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР СИСТЕМЫ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СЛУЖАЩИХ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

Дусматов Улугбек Бегматович-

Т.Н.Кари-Ниязи им. педагогические науки Узбекистана научное исследование независимый исследователь Каракалпакского филиала Института

Аннотация: В статье представлен комплексный теоретический обзор системы идеологического воспитания в Вооруженных Силах с акцентом на разработку и реализацию стратегий воспитания военнослужащих. Исследование углубляется в концептуальные основы идеологического образования, изучает теоретические основы, лежащие в основе подготовки военнослужащих Вооруженных Сил. Целью статьи является раскрытие ключевых принципов, целей и методологий, присущих системе идеологического образования, посредством углубленного анализа. В статье рассматривается значение идеологического воспитания в формировании ценностей, убеждений и взглядов военнослужащих. Теоретический обзор охватывает исторические перспективы, современные подходы и потенциальные будущие тенденции в идеологическом образовании в контексте Вооруженных Сил.

Ключевые слова: идеологический, образование, система, вооруженные силы, военнослужащие, кодекс поведения.

THEORETICAL REVIEW OF THE IDEOLOGICAL EDUCATION SYSTEM OF THE ARMED FORCES SERVANTS

Dusmatov Ulugbek Begmatovich

- T.N.Kari Niyazi named after pedagogical sciences of Uzbekistan scientific research independent researcher of the Karakalpak branch of the Institute

Annotation: The article describes a comprehensive theoretical review of the ideological education system within the Armed Forces, focusing on the development and implementation of educational strategies for military personnel. The study delves into the conceptual foundations of ideological education, exploring the theoretical frameworks that underpin the training of Armed Forces servants. Through an in-depth analysis, the paper aims to uncover the key principles, objectives, and methodologies inherent in the ideological education system. The article examines the significance of ideological education in shaping the values, beliefs, and attitudes of military personnel. The theoretical review encompasses historical perspectives, contemporary approaches, and potential future trends in ideological education within the context of the Armed Forces.

Key words: ideological, education, system, armed forces, servants, code of Conduct.

QUROLLI KUCHLAR HARBIY XIZMATKORLARINING G'UYAVIY TARBIYA TIZIMINING NAZARIY SHARHI

Dusmatov Ulug'bek Begmatovich

T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Qoraqalpog'iston filiali mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada Qurolli Kuchlar tizimidagi mafkuraviy tarbiya tizimini har tomonlama nazariy tahlil qilish, asosiy e'tibor harbiy xizmatchilarni tarbiyalash strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishga qaratilgan. Tadqiqot mafkuraviy tarbiyaning kontseptual asoslarini o'rganadi, Qurolli Kuchlar harbiy xizmatchilarini tayyorlashga asos bo'lgan nazariy asoslarni o'rganadi. Maqola mafkuraviy ta'lim tizimiga xos bo'lgan asosiy tamoyillar, maqsad va metodikalarni ochib berish masalalari tahlil qilingan. Maqolada harbiy xizmatchilarning

qadriyatlarini, e'tiqodlari va munosabatlarini shakllantirishda mafkuraviy tarbiyaning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqoladagi nazariy sharh tarixiy istiqbollarni, zamonaviy yondashuvlarni va Qurolli Kuchlar kontekstida mafkuraviy tarbiyaning kelajakdagi potentsial tendentsiyalarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: mafkuraviy, ta'lim, tizim, qurolli kuchlar, xizmatchilar, odob-axloq qoidalari.

ВВЕДЕНИЕ: Структура государства и правительства создана для обеспечения организации, порядка и обогащения человеческой жизни, а также развития отдельных личностей. Государство выступает в качестве социального института, где люди изучают нормы поведения, осознают свои права и обязанности по отношению к другим и вносят вклад в социальный, экономический, политический и моральный прогресс. Каждое государство черпает силу из своих законов, общих правил, целей, стратегии развития и конкретной идеологии. Без четкой идеологии развитие государства становится стихийным, а порой и хаотичным процессом. Естественно, отсутствие четко определенной национальной позиции влияет на отдельных людей, влияя на их идеалы, убеждения, ценности и отношение к собственному государству.

Позиция страны в первую очередь охватывает ее политику и идеологию по отношению к другим странам, ее гражданам и ее народу. Идеология, основанная на общечеловеческих ценностях и национальных интересах, призвана мобилизовать и объединить общество, способствуя гражданскому согласию. В современных условиях развития белорусской государственности крайне важно сформулировать систему идей, взглядов и установок относительно целей развития общества и личности в Беларуси. Это предполагает предложение стратегий достижения этих целей и определение содержания идеалов, ценностей, интересов и мотиваций, которые побуждают людей действовать в интересах государства.

При определении содержания идеологии и направлений идейно-просветительской деятельности важно учитывать положительный опыт идеологического воспитания прошлого. Это включает в себя надежную систему социальной защиты, морального стимулирования и деятельность средств массовой информации, отражающих и популяризирующих интересы страны, общества и рабочего класса. Сегодня возникает необходимость критической переоценки негативных сторон идеологического воспитания, способствовавших быстрому развалу, казалось бы, мощной советской государственности.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР: В современном глобальном политическом ландшафте, характеризующемся ростом количества информационных войн и разнообразных угроз миру, крайне важно сосредоточиться на подготовке психически и физически зрелых защитников Родины, способных эффективно противостоять этим вызовам. В качестве ключевого приоритета выделяется уделение должного внимания оборонному потенциалу страны. Наличие военнослужащих с независимым мнением и мировоззрением имеет огромное значение не только для репутации армии и мира в стране, но и для судеб будущих поколений. Как указано в Конституции Республики Узбекистан, защита страны определяется как одна из важнейших обязанностей государства, и эта обязанность распространяется на всех граждан, проживающих на территории Республики Узбекистан. По конституции граждане Республики Узбекистан обязаны защищать свою нацию от внешней вооруженной агрессии.

Во исполнение поручения Президента Республики Узбекистан от 24 октября 2019 года «О дальнейшем совершенствовании системы подготовки офицеров запаса и офицеров запаса в высших учебных заведениях Республики Узбекистан» на военных кафедрах высших учебных заведений были прекращены.

Вместо этих кафедр был создан военно-учебный центр, использующий инфраструктуру военной кафедры Национального университета Узбекистана. Признается, что исследователи последовательно размышляют над проблемами, связанными с особенностями развития образовательной культуры будущих офицеров. Известно, что исследователи всегда задумывались над проблемой развития особенностей образовательной культуры будущего офицера. Поначалу обмен опытом и образование происходили прежде всего сами собой, но военно-педагогическая идея уже сформировалась в летописях, государственных актах и даже в таких литературных произведениях, как «Утренние шумы». Просветительская тема включена в такие исторически значимые произведения, как «Служебное уложение» (1556 г.), «Боярский суд о деревне и караульной службе» (1571 г.), «Военная книга» (1607 г.), «Военный устав». К ним относятся «Пушка и другие вопросы, связанные с военной службой» (1621 г.), «Учение и подготовка военного строя пехоты» (1674 г.) и другие. В исторической ретроспективе этих произведений основу образования составляют личности. Прогрессивные взгляды на воспитание солдат развиты также в работах Потемкина Г.А., Румянцева П.А.

МЕТОДОЛОГИЯ: Обеспечение обороны нашей страны, предоставление населению всех возможностей для мирного существования и, в частности, обеспечение стабильности нашего суверенитета и территории входят в число неотложных военно-стратегических задач. Если внимательно рассмотреть интенсификацию социальной интеграции через призму военного потенциала, становится очевидным, что в этом процессе находят выражение конкретные политические концепции. Это обстоятельство было названо Защитником Отечества. - требует подготовки тех, кто выбирает военную профессию, как зрелых специалистов. Взаимодействие таких категорий, как «Образование и общество», «Образование и государство», «Государство и личность», «Образование и Вооруженные силы», «Образование и Вооруженные Силы» и гармонизация, их присутствие в формировании нового поколения граждан страны четко определено в «Национальной программе подготовки кадров» [2]. Система военного образования не существует и не может существовать вне общества, она является неотъемлемой частью общего образования, своего рода «зеркалом общества», его продолжением и неотъемлемой частью.

ОБСУЖДЕНИЕ. Историческая эволюция идеологического образования в Вооруженных Силах дает решающее представление о его роли в формировании военной культуры и личного состава. Традиционно военная идеология была сосредоточена на воспитании дисциплины, лояльности и приверженности определенному набору ценностей, соответствующих национальным интересам. Во времена конфликтов идеологическое воспитание часто усиливалось, делая упор на патриотизме и чувстве долга. Яркие исторические примеры включают политическую идеологическую обработку солдат во время Второй мировой войны и в эпоху холодной войны [5]. Изучение исторических подходов раскрывает влияние идеологического образования на военную сплоченность и эффективность.

Современные подходы: В современных условиях идеологическое воспитание в Вооруженных Силах претерпело существенные трансформации. Современные вооруженные силы осознают необходимость детального подхода, направленного на решение разнообразных проблем, включая глобальные угрозы и изменение социальных ценностей. Современное идеологическое образование часто включает в себя права человека, разнообразие и этические соображения. Акцент выходит за рамки патриотизма и охватывает развитие навыков критического мышления и адаптивности [6]. Заметными тенденциями являются сотрудничество с академическими учреждениями и интеграция технологий в образовательные программы. Концепция «стратегической коммуникации»

приобрела известность, подчеркивая важность эффективного обмена сообщениями в формировании идеологического ландшафта.

Потенциальные будущие тенденции: Будущее идеологического образования в Вооруженных Силах, вероятно, будет зависеть от геополитических сдвигов, технологических достижений и развития социальных норм. Ожидаемые тенденции включают больший акцент на киберобразовании для решения проблем современной войны в эпоху цифровых технологий [7], [8], [9].

Кроме того, ожидается, что более заметную роль будет играть упор на обучение устойчивости, психическому здоровью и принятию этических решений. Будущие программы идеологического образования также могут интегрировать искусственный интеллект и виртуальную реальность для захватывающего обучения. Поскольку глобальная динамика продолжает меняться, Вооружённые силы, вероятно, адаптируют свои стратегии идеологического образования для противостояния возникающим угрозам и обеспечения этичного проведения военных операций.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. В заключение, понимание исторических корней, современных подходов и потенциальных будущих тенденций в идеологическом образовании имеет решающее значение для разработки эффективных программ в контексте Вооруженных Сил. Эта исследовательская дискуссия предоставляет политикам, военачальникам и преподавателям основу для формирования ландшафта идеологического образования таким образом, чтобы он соответствовал меняющимся потребностям современных вооруженных сил.

REFERENCES:

1. <https://lex.uz/uz/docs/-3854496?ONDATE=24.05.2023>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/ofitserlar-harbiy-o-quv-tarbiyasida-harbiy-ta-lim>
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 4 августа 2018 года № PQ-3898 «О коренном совершенствовании системы повышения морально-образовательного уровня военнослужащих Вооруженных Сил Республики Узбекистан».
4. 10 января 2018 года Президент Республики Узбекистан, Верховный Главнокомандующий Вооружёнными Силами Шавкат Миромонович Мирзиёев – выступление на тему «Наши Вооружённые Силы – прочный гарант стабильности и развития нашей страны».
5. Horowitz, M. C. (2010). *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press.
6. Green, M. C., & Brock, T. C. (2002). In the Mind's Eye: Transportation-Imagery Model of Narrative Persuasion. In M. C. Green, J. J. Strange, & T. C. Brock (Eds.), *Narrative Impact: Social and Cognitive Foundations* (pp. 315-341). Lawrence Erlbaum Associates.
7. Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Free Press.
8. George, R. Z., & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press.
9. Huntington, S. P. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Harvard University Press.

ZAMONAVIY BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QITUVCHILARGA QO'YILGAN TALABLAR

*Farxodova Dilnoza Qudrat qizi
Buxoro davlat universitetining*

*Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) ixtisosligi tayanch doktranti*

Annotatsiya: ushbu maqolada “Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasining” ahamiyati va ta'lim mazmuniga qo'yilayotgan zamonaviy yondashuvlar hamda o'quvchilarning o'qish va tushunish darajasini oshirish yuzasidan fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi, ta'lim mazmuni, zamonaviy yondashuvlar, bilish, kompetensiya, o'qish va tushunish darajasi, o'qish savodxonligi.

Аннотация: в данной статье рассматривается значение «Концепции начального образования» и современных подходов к содержанию образования, а также повышению уровня чтения и понимания учащихся.

Ключевые слова: концепция начального образования, содержание образования, современные подходы, знания, компетентность, уровень чтения и понимания, читательская грамотность.

Abstract: this article discusses the importance of the «Concept of Primary Education» and modern approaches to the content of education, as well as raising the level of reading and understanding of students.

Key words: Concept of primary education, content of education, modern approaches, knowledge, competence, level of reading and understanding, reading literacy.

Kirish. Mamlakatimiz kelajagi porloq, iqtisodiy-siyosiy salohiyati, ilmiy-texnik taraqqiyoti barqaror, jahon hamjamiyatida o'zining mustahkam o'rniga ega bo'lishi uchun, unga hozirdanoq tamal toshi (poydevor) qurib borish lozim. Ana shunday buyuk maqsadnini ijobiy hal qilish va amalga oshirishda o'qituvchilar, ya'ni ziyolilar qatlami zimmasiga ulkan vazifalar, qator mas'uliyatlar yuklatiladi. Zero, o'qituvchilar va tarbiyachilar jamoasi kelajakda el-yurt, mamlakat ravnaqi yo'lida faoliyat olib boruvchi mutaxassislarni yetishtirib beruvchi muhim kadrlar sanaladi. Shu bois ham bunday mas'uliyatli ishga o'qituvchilar doimo shaxsiy mas'uliyat his etib, o'zlarining kasbiy malaka va mahoratlarini oshirib borishlari lozim. Chunki, vaqtning o'tishi muhit, vaziyat, sharoit va nihoyat, insoniyatning o'zgarishiga sabab bo'ladi. Bundan kelib chiqadiki, o'quvchilarning ham qiziqish va ehtiyojlari o'zgaradi. Natijada o'qituvchining ta'lim berish metodikasi, tamoyili, mahorat va malakalari ham o'zgarishi, aslida, oshishi talab etiladi.

Asosiy qism. O'qituvchilik – inson jamiyati tarixi boshlangandan e'tiboran davom etib, shu bilan birga hamma vaqt jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tiborga loyiq e'zozlab kelingan kasbdir.

“... O'qituvchi – deydi Al Forobiy, - aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur.” U o'z fikrini davom ettirib: “O'qituvchi va rahbarning vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o'xshaydi, shu sababli o'qituvchi eshitgan va ko'rganlarining barchasini eslab qolishi, aql-farosatga, chiroylik nutqqa ega bo'lishi, o'qituvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalab berishni bilmog'i lozim. Shu bilan birga o'z nomusini qadrlashi, adolatli bo'lmog'i lozim. Ana shundagina u insoniylikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi,” – deb ta'kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sinoning fikricha, “... O'qituvchi matonatli, sof vijdonli, rostgo'y va bolani

tarbiyalash metodlarini, ahloq qoidalarini yaxshi biladigan odam bo‘lmog‘i lozim. O‘qituvchi o‘quvchining butun ichki va tashqi dunyosini o‘rganib, aql qatlamlariga kirolmog‘i lozim.”

Nosiriddin Tusiy o‘zining “O‘qituvchilarni tarbiyalash to‘g‘risida” degan asarida shunday deydi: “... O‘qituvchi munozaralarni olib borishi, rad etib bo‘lmaydigan darajadagi isbot qilishni bilishi, o‘z fikrlarining to‘g‘riligiga ishonishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalanadigan bo‘lishi lozim... o‘qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharxandali, qo‘pol yoki qattiq bo‘lishi mumkin emas. Dars paytida o‘qituvchining o‘zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin...”

Zamonaviy maktab o‘qituvchisi qator vazifalarni bajaradi. O‘qituvchi – sinfdagi o‘quv jarayoni tashkilotchisidir. O‘qituvchi o‘quvchilar uchun dars payti, qo‘shimcha darslarda va shu bilan birga darsdan tashqari hollarda ham kerakli maslahatlar berishda bilimlar manbaidan biridir. Ko‘pchilik o‘qituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayoni tashkilotchilari bo‘lib hisoblanadilar.

Mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy - siyosiy o‘zgarishlar ta’lim sohasida o‘qituvchi oldiga yuksak vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy ta’lim o‘qituvchidan quyidagi vazifalarni e’tiborga olishni talab qiladi:

- o‘z mutaxassisligi bo‘yicha eng so‘nggi bilimlardan xabardor bo‘lib borish, ta’limni pedagogik texnologiyalar hamda innovatsion texnologiyalardan foydalanib amaldagi o‘quv tarbiyaviy jarayon qonuniyatlari asosida tashkil etishi;

- ta’limda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini e’tiborga olib o‘z mahoratini, bilimni va qobiliyatini namoyish etishi;

- o‘quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olgan holda, ular tomonidan bilimlarni puxta o‘zlashtirilishiga sharoit yaratish;

- o‘quvchilar tomonidan o‘rganilayotgan o‘quv fanlari ning o‘zaro aloqadorligini ta’minlash;- ta’limni tarbiyaviy jarayon bilan o‘zaro aloqadorligi asosida shaxsni har tomonlama kamol topishini faollashtirish;

- o‘quv tarbiyaviy faoiyatning barcha bosqichlarida ta’limning emotsionalligini ta’minlash;
- internet va axborot texnologiyalari asosida fanning eng so‘nggi yutuqlaridan xabardor bo‘lib borish;

- ta’limda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari, fikrlash va faoliyat turlarini boyitish maqsadida ular ruhiyatini doimiy o‘rganib borish;

- har bir darsni puxta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashxis va taxmin qilish.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi erishishi lozim bo‘lgan yutuqlar ko‘p jihatdan uning ijodiy kayfiyatini boshqara olishi bilan bog‘liq. Ijodiy kayfiyat o‘qituvchi kasbida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan xususiyatlardan biridir. Ijodiy kayfiyat, o‘qituvchi aql-idrokini namoyon etuvchi pedagogik mahoratning muhim qirrasini hisoblanadi. Ijodiy kayfiyat -o‘qituvchining ruhiy holatini bir maromda ushlab turuvchi, kasbiy jihatdan ijodkorligini ta’minlovchi, kasbiy xususiyatlarining o‘ziga xos jihatlarni ko‘rsatuvchi, o‘quvchilar jamoasiga tez kirishib ketishini ta’minlovchi vositadir. O‘qituvchi o‘z ijodiy kayfiyatini vujudga keltirish uchun psixologik yo‘nalishlarning xilma-xil usullarini bilishi kerak. Bu darsni fikran xayoldan o‘tkazish va loyihalash, har bir o‘quvchi qalbiga oson yo‘l topa olish mahorati, muloqot madaniyati. Bolalar bilan bo‘lajak muomala oldidan o‘qituvchining ijodiy kayfiyatini hosil qilishida uning o‘rganilishi lozim bo‘lgan o‘quv materialiga o‘z hissiy munosabatini ifodalashning tashqi shakllarini oldindan topishga intilishi muhim rol o‘ynaydi: bular tegishli imo-ishoralar, yuz harakatlari, gapirish ohangidir. Muomalada ijodiy kayfiyatni vujudga keltirish va saqlashning muhim vazifasi o‘qituvchining o‘rganilayotgan yangi o‘quv materialiga nisbatan o‘z hissiy munosabatini ifodalashda topgan tashqi shakllarni mustahkamlashdir, u o‘qituvchi tomonidan quyidagi yo‘llar orqali amalga oshiriladi: darsning borishini, tadbimi fikran yodga tushirish; ko‘zgu oldida takrorlash; namuna sifatida san’at (adabiyot, kino, rang tasvir) asarlaridagi vaziyatlardan foydalanish.

Ta'lim jarayonida ijodiy kayfiyatni boshqarish - o'qituvchi mehnatning eng muhim kasbiy jihatdan talabi bo'lib, u O'qituvchining sinfda, o'quvchilar bilan muomalada erkin bo'lishini, xulq-atvorining samarali bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogik ijodkorlikning asosiy bosqichlariga nisbatan o'qituvchining ijodiy kayfiyatiga muomala ta'sirining quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1) O'qituvchi sinf jamoasi bilan bo'ladigan dastlabki muomalani oldindan payqashi, uning ijodiy kayfiyatini saqlovchi omil ekanligi.

2) Sinf jamoasi bilan dastlabki aloqa bevosita muomala paytida sodir bo'lishi, o'qituvchi ijodiy kayfiyatini rag'batlantiruvchi omil sifatida.

3) O'qituvchining sinf jamoasi bilan muloqoti tizimi, pedagogik faoliyat jarayonida o'qituvchining ijodiy kayfiyatini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va rag'batlantiradi.

4) O'quvchilar bilan muomaladan qanoat hosil qilish, keyingi pedagogik faoliyatda o'qituvchining ijodiy kayfiyatini rag'batlantiruvchi omil ekanligi. Pedagogik ijodkorlik va muomala jarayonida vujudga keladigan har qanday zo'riqishni, shuningdek, boshqa noxush holatlarni yengish uchun o'qituvchi o'z-o'zini tarbiyalash yuzasidan doimiy faoliyat olib borishi zarur. O'z-o'ziga ta'sir qilishning bir qator usullari mavjud bo'lib, ulardan eng muhimlari quyidagilardir: O'z-o'zini ishlantirish, o'z-o'ziga buyruq berish, o'z-o'zini majbur qilish, o'z-o'ziga majburiyat yuklash, o'z-o'zini rag'batlantirish, o'z-o'zini jazolash, o'z-o'zini mashq qildirish, o'z-o'ziga ta'sir qilish. O'qituvchining o'z-o'ziga ta'sir qilishi (refleksiya) va uning samarali jihatlari alohida mavzu asosida o'rganiladi.

Ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol uslublarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o'qituvchilar kerak. Buning uchun barcha fan o'qituvchilarini pedagogik va axborot texnologiyalar, interfaol uslublar bilan qurollantirish hamda olgan bilimlarini o'quv-tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini uzluksiz oshirib borish lozim. Ta'lim muassasasi o'qituvchisining faoliyati shaxsni tarbiyalash jarayonida ta'lim-tarbiya olish sharoitlarini yaratish, uning ehtiyojlarini qondirish va qobiliyatlarini ochish hamda rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Ta'lim muassasasi o'qituvchisining malakasi maxsus va pedagogik fanlar bilan yoritiladigan ikki qirraga ega bo'lishi lozim va u doimo "Nima uchun o'qitish kerak?", "Qanday o'qitish kerak?" degan savollarga javob topishi zarur. Bu javoblar pedagogika fanining asosiy qoidalari va qonuniyatlariga mos holda talqin qilinishi, shuningdek, ta'lim xususiyatlari e'tiborga olingan bilimlarga asoslangan bo'lishi lozim. Pedagogikaning muhim muammolaridan biri, o'qituvchining mutaxassisligi va faoliyatining asosini tashkil etish shart bo'lgan pedagogik jarayon nazariyasini ishlab chiqishdir. Pedagoglar mutaxassislik bo'yicha mavjud bilimlaridan tashqari o'quv jarayoniga qadam qo'yar ekanlar, pedagogik va psixologik bilimlar, texnologiya va o'qitish metodikalariga doir zarur bilimlarni egallagan bo'lishi kerak. Shuning uchun ham pedagoglarning malakasini oshirishda: - o'qitish jarayonining samaradorligini ta'minlovchi pedagogik malakalarni shakllantirish; - ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, gumanitar bilimlarni anglashga yo'naltirilgan yangi kasbiy tafakkurni shakllantirish; - o'qituvchi faoliyatining metodologik asosi sifatida pedagogik bilimlar tizimini egallash; - o'qituvchilarning kasbiy faoliyatlariga yaqinlashtirilgan uslublar tizimi sifatidagi o'qitish texnologiyasini egallash masalalari asosiy, deb belgilanadi.

Zamonaviy o'qituvchi ijtimoiy psixolog bo'lmazligi mumkin emas. Shuning uchun ham o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

Ma'lumki, pedagogik faoliyat – kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi o'qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog'liq xislatlariga qaratilgan.

O'qituvchining eng muhim shaxsiy xislatlari quyidagilardir:

O'qituvchining o'z Vataniga sodiqligi, bolalarni sevishi, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash istagi, o'z yurti, ona tili, o'z xalqining tarixi va uning madaniyatini sevishi, davlatning mustaqilligi g'oyasida yashashidan iboratdir;

Ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajad his etishi;

Olijanobligi, aql-farosatli, ma'naviy pok;

O'zini qo'lga ola bilishi, sabr-toqattli, bardam, matonatligidir.

Jamiyatning o'qituvchilik kasbiga qo'yadigan asosiy talablari quyidagichadir:

Keng bilim saviyasiga ega bo'lishi, turli bilimlardan xabardor bo'lishi;

Yosh pedagogik psixiologiya, ijtimoiy psixiologiya va pedagogika, yosh fiziologiyasi hamda makyab gigiyenasidan chuqur bilimlarga ega bo'lishi;

O'zi dars beradigan fan bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lib, o'z kasbi, sohasida jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo'lishi;

Ta'lim va tarbiya metodikasini egallashi;

O'z ishiga ijodiy yondashishi'

Bolalarni bilishi, uning ichki dunyosini tushuna olishi;

Pedagogik taxnikani (mantiq, nutq, ta'limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo'lishi;

O'qituvchining o'z bilim va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi.

Har bir o'qituvchi ana shu talablarga eng yuqori darajada mos keladigan bo'lishi uchun intilishi kerak.

O'qituvchiga jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablar, turli xilidagi ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning, shu tariqa talablarga javob berishga subyektiv tayyorgarligi muayyan o'qituvchining pedagogik faoliyatga naqadar tayyorgarligidan dalolat beradi.

Muhim davlat vazifasini – Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirayotgan zamonaviy maktab o'qituvchisining xislatlari, uning ijodiy faoliyati, asosan, amaliy ishda, pedagogik tajribalarni egallash jarayonida o'sib rivojlana boradi. Shu bilan birga o'qituvchi doimiy ravishda o'z malakasini oshirib, o'z ishining muvaffaqiyatini yuqori darajada ta'minlashga yordam beradigan shaxsiy xislatlarini tarbiyalab borishi zarur.

Zamonaviy o'qituvchilar o'zlari o'qitayotgan o'quvchilarining ruxiyatlariga mos ravishda muloqotda bo'la olish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallash va o'quvtarbiyaviy jarayonda qo'llay olishi kerak. bugungi kunda an'anaviy ta'limni zamonaviylashtirish yo'lida birgina texnologiyaga asoslangan o'qitish uchramaydi. odatda, o'qitishda bir necha texnologiyalarning elementlari birdaniga qo'llaniladi, chunki pedagogik texnologiya – bu o'quv jarayonini to'liqligicha egallovchi loyiha, yaxlitlik, natija, ya'ni o'quv jarayonini inson va texnik imkoniyatlarini hisobga olgan holda aniq maqsad, natijaga yo'naltirilgan jarayondir.

O'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'quv-tarbiya jarayonidagi o'rni, ulardan foydalanish, shuningdek, usul, metod va texnologiya tushunchalarining farqlay olishlari, "Aqliy hujum", "Tarmoqlar"(Klaster) "Assesment" metodlari, "Bumerang", "Skarabey", "Charxpalak", "Rezyume" "Keys-stadi" va shu kabi texnologiyalar haqidagi bilimlarga ega bo'lishlari va ulardan o'quv-tarbiya jarayonida foydalana olishlari lozim.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axbortni o'zlashtiradigan va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir bo'lgan, zarur qarorlar qabul qiladigan, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari, ya'ni interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishga oid bilimlar, tajriba o'quvchilarni bilimli va etuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Har bir darsni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun o'qituvchi bo'lajak

dars jarayonini loyihalashtirib olishi kerak. Buning uchun u darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o'quvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Hozirgi zamon ta'lim tizimidagi amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki oldindan puxta loyihalashtirilgan dars, albatta, o'qituvchi va o'quvchiga darsni qiziqarli bo'lishi, shuningdek ijobiy natijaga erishishlariga imkoniyat yaratadi hamda darsning samaradorligini oshiradi.

O'zbekiston Birinchi Prezidenti Islom Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida haqli ravishda ta'kidlaganidek, "... agarki dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktab bo'lsa, kasblarning ichida eng sharaflisi o'qituvchilik va murabbiylikdir, desak, o'ylaymanki, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz". Darhaqiqat, o'qituvchi, nainki sinf xonasiga fayz va ziyo olib kiradigan, balki ming-minglab murg'ak qalblarga ezgulik yog'dusini baxsh etadigan mo'tabar zotdir.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkin:jamiyat uchun o'qituvchining o'rni va roli beqiyos. Ularning saviyasi jamiyatni yo tubanga, yoki yuksakka olib boradi. Tushunarli bo'lishi kerakki, o'qituvchi – ulkan mas'uliyatli, hur fikrli va o'sib boruvchi bilim egasi. Zamonaviylik uning majburiy sifati, bilimiga qanday talab bo'lsa, unga ham shunchalik qat'iy talab bo'ladi. Ya'ni bilimni bu zamonga muvofiqlashtirib borilmasa, nafi va dolzarbligi kamayib boradi. Demak, keng dunyoqarash, hur fikrlash va zamonaviylik – o'qituvchining majburiy kasb talabi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

I. Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent, 2008-yil.

O'zbekiston Respublikasining "Kadrlartayyorlash milliy dasturi", Toshkent, 1997-yil

M.Davletshin. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. Toshkent, 2003-yil.

Dilova N.G.(2021). Formative assessment of student knowledge-as a means of improving the of education. Scientific reports of Bukhara State University. 3:5,pp.144-155.

Dilova H.G. (2018) Buyuk ajdodlarimizning ta'limotlarida mujassamlashgan o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining pedagogik xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim. №3,63-68-b.

WWW. Ziyonet.uz Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari o'quvchilarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. I Monografiya .-T. " Fan va texnologiyalar", 2016.-77-b.

O'QUVCHILARDA "NOSTANDART FIKRLASH" KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI

G'aniyev Abduqahhor Gadoyevich,
Pedagogika fanlari doktori (DSc)

Shahrisabz davlat pedagogika instituti "Tabiiy fanlar" kafedrasi professori

Annotatsiya. Maqolada fan va texnikaning jadal taraqqiyoti, aqlli robotlarning yaratilayotganligi munosabati bilan "nostandart fikrlash" ko'nikmalarigfa ega mutaxassislariga ehtiyoj ortishi hisobga olinib ularni tayyorlash muammolari o'rganilgan. Bunday mutaxassislarni tayyorlashni ma'lumotlarni vizuallashtiruvchi va bosh miya o'ng yarimshari hamda ong osti ma'lumotlarini faollashtiruvchi vosita intellekt xarita (Mind Map) lardan foydalanish bilan amalga oshirish mumkinligi asoslangan. 5 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan bolalarning timsolli-fazoviy tasavvurlari yaxshi bo'lishi e'tiborga olinib "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari" tarbiyalanuvchilari va "Boshlang'ich sinf" o'quvchilari uchun ta'lim jarayonini "Nostandart fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik texnologiyasi" asosida tashkil qilish taklif qilingan.

Kalit so'zlar. Mutaxassis, ijodiy fikrlash, standart fikrlash, nostandart fikrlash, to'la fikrlash, tasavvur, analogiya, metafora, ko'nikma, intuitsiya, yangi g'oya, intellekt xarita, ona tili, ta'lim muhiti, ong osti.

PEDAGOGICAL TECHNOLOGY FOR ENHANCING STUDENTS' «NON-STANDARD THINKING» SKILLS

Ganiev Abdukakhor Gadaevich,

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)

Professor of the Department of Natural Sciences,
Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. The article explores the problems of preparing pupils, taking into account the rapid growth of science and technology and the need for professionals with «non-standard thinking» skills as a result of the creation of artificial intelligence. The preparation of such specialists is based on the use of mind maps, a means of visualizing data and activating the right hemisphere of the cerebral cortex and subconscious data. In view of the good symbolism of children between the ages of 5 and 11, it has been proposed to organize the teaching process for educators of preschool educational organizations and «Primary School» students based on «Pedagogical Technology for the Development and Development of Non-Standard Thinking Skills.»

Keywords. Expert, creative thinking, standard thinking, nostalgic thinking, full thinking, imagination, analogue, metaphor, skill, intuition, new shadow, intellectual map, native language, educational environment, subconscious.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ «НЕСТАНДАРТНОГО МЫШЛЕНИЯ»

Ганиев Абдукадор Гадоевич,

доктор педагогических наук (DSc)

Профессор кафедры естественных наук

Шахрисабзский государственный педагогический институт

Аннотация. В статье исследуются проблемы их подготовки с учетом стремительного роста науки и технологий и потребности в специалистах с навыками «нестандартного мышления» в результате создания искусственного интеллекта. Подготовка таких

специалистов основана на использовании интеллектуальных карт, средств визуализации данных и активации нужного гектара коры головного мозга и подсознательных данных. Ввиду хорошей символики детей в возрасте от 5 до 11 лет предложено организовать процесс обучения воспитателей дошкольных образовательных организаций и учащихся «Начальной школы» на основе «Педагогической технологии развития и развития навыков нестандартного мышления».

Ключевые слова. Эксперт, творческое мышление, стандартное мышление, ностальгическое мышление, полноценное мышление, воображение, аналог, метафора, навык, интуиция, новая тень, интеллектуальная карта, родной язык, образовательная среда, подсознание.

Kirish. Fan va texnikaning jadal taraqqiyoti davrida vujudga keladigan muammolarni yecha oladigan “ijodiy fikrlash” ko‘nikmalariga ega bo‘lgan mutaxassislariga talab ortadi. 2023-yilda Davosda bo‘lib o‘tgan jahon iqtisodiy forumida ham 2025-yilga borib “ijodiy fikrlash” ko‘nikmalariga ega mutaxassislariga talab yuqori bo‘lishi bashorat qilingan. Bunday mutaxassislar esa ta’lim muassasalarida, zamonaviy ta’lim metodlari asosida tayyorlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Tarbiyalanuvchining dunyoqarashi, mantiqiy va ijodiy fikrlashi, berilgan masala bo‘yicha o‘quv dasturi bilan cheklangan qoidalardan tashqari, nostandart yechimlar berishini ham inobatga olish zarur” [1]. Ya’ni, ta’limga mantiqiy va nostandart fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish metodlarini joriy qilish talab etiladi.

Metodlar. “Ijodiy fikrlash”ni ikkita – standart va nostandart fikrlashlarga bo‘lib qarash maqsadga muvofiq.

Standart fikrlash (standart thinking) – “qolipda” (quti ichida) fikrlashdir. U sabab va oqibat zanjiriga muvofiq amalga oshirilib barcha fikrlovchilar bir xil natijaga keladilar. Mantiqqa, analizga asoslangan bunday ijodiy fikrlashda qo‘yilgan muammoning amaliy yechimi topiladi. Ko‘pincha u oldingi bilimlarni yangi vaziyatga qo‘llanilishining natijasi bo‘ladi. Bu ayniqsa texnika, tabiiy fanlar muammolarini yechishda qo‘l keladi. Standart fikrlash oson va qulay. Chunki bunday fikrlash o‘zgaralar o‘tgan “fikrlash” so‘qmog‘idan yurishdir. Bunday fikrlovchilar – injiner, tadbirkor, siyosatchi, topshiriqlar ijrochisi bo‘lishlari mumkin. Lekin buyuk kashfiyotchi bo‘lishlari qiyin.

Nostandart fikrlash ((non-standart thinking) inglizcha – qutidan chiqish) – noodatiy yo‘llar bilan erkin ijodiy fikrlash jarayonidir. U muammoni yechishning g‘ayrioddiy usullarini topishdir. Nostandart fikrlash – har bir individning o‘zigagina xos fikrlash bo‘lib uni his tuyg‘u (intuitsiya, fantaziya) boshqaradi. Nostandart fikrlash kuchli iqtidorni yuzaga chiqarishga xizmat qiladi. Ulardagi nostandart fikrlash tarzi insoniyat uchun hali ma’lum bo‘lmagan yechimlarning topilishiga olib kelgan va buning natijasida ular biznesda, ilm-fanda yoki san’atda ulkan muvaffaqiyatlarga erishganlar. Hozirgi paytda nostandart fikrlashga katta qiziqish bildirilmoqda. Chunki kompyuterlarga ham standart (chiziqli) fikrlash usullarini o‘rgatish mumkin. Demak tez orada sun’iy intellektli, standart fikrlovchi robotlar paydo bo‘ladi. Inson faqat nostandart fikrlash ko‘nikmalari bilangina robotlardan ustunligini saqlab qolishi mumkin. Robotlarga nostandart fikrlash elementlarini o‘rgatishning imkoni yo‘q.

Umuman olganda odamlar ma’lum qolipda fikrlashni, sinalgan yo‘ldan yurishni xoxlaydilar. Nostandart fikrlashni esa eshelonni boshqa yo‘lga yo‘nalaltirib yuboradigan strelkaga o‘xshatish mumkin. Mantiqiy algoritimga qanchalik ko‘p amal qilinsa u yangi g‘oyalar tug‘ilishiga shunchalik ko‘p to‘sqinlik qiladi. Odatdagi qolipda fikrlash miyani asta-sekin yalqovlikka o‘rgatadi, u kuchsizlana boradi va oxiri tanazzulga uchraydi.

Aksincha qolipdan chiqish, nostandart fikrlash esa insonga yashashga ishtiyoq, ijod zavqi, o‘z kuchiga ishonch, o‘z-o‘zidan faxrlanish va ichki quvonch tuyg‘ularini beradi. Shaxs

sifatida shakllanishni xoxlovchilar nostandart fikrlashni o'rganmoqlari lozim. Nostandart fikrlash buyuk olimlar, rassomlar, tadbirkorlar va yo'lboshchilarga xos xususiyatdir. U yangi yechimlar topishga, ijodiy g'oyalarning tug'ilishiga, innovatsion mahsulotlar yaratilishiga undaydi. Nostandart fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lmaganlarida A.Eynshteyn, N.Tesla, T.Edison, I.Mask shunday muvaffiqiyatlarga erisha olmas edilar.

Analitik va mantiqiy fikrlashda bilimlarni amaliyotda qo'llash, ya'ni qo'yilgan muammoning amaliy yechimi izlansa, tasavvur va intuitsiyaga asoslangan fikrlash yordamida muammoning nostandart yechimi, yangi g'oya izlanadi. Bunday yechim fan va texnikaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol sifatida radioaktivlik va Rentgen nurlarining kashf qilinishi, atomning planetar modeli, yarim o'tkazgichlar bilan bog'liq ko'plab kashfiyotlarni keltirish mumkin.

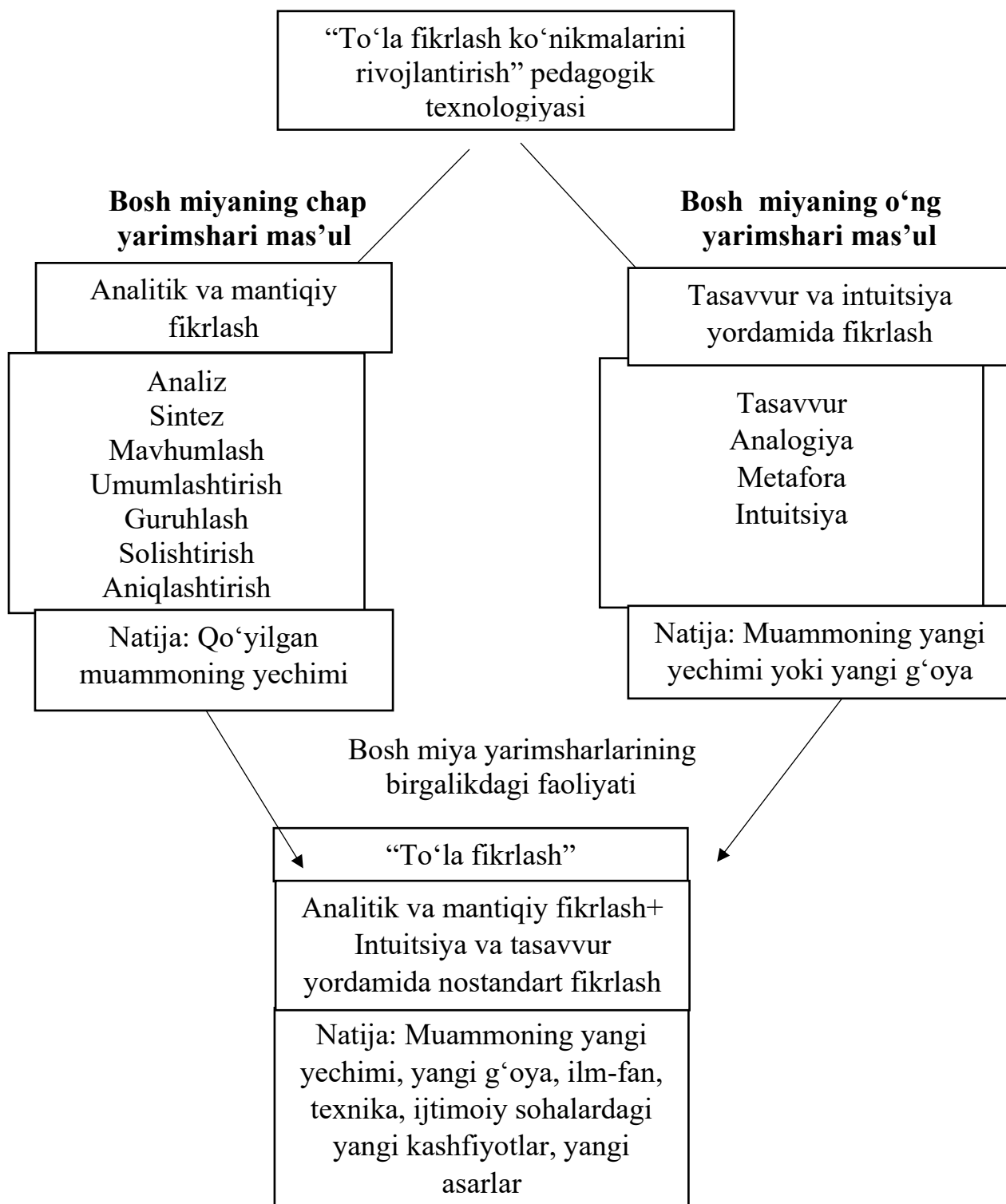
Sperry Rodjerning bosh miya yarimsharlarining mutaxassisliklarga aloqadorlik kashfiyotiga asosan analitik va mantiqiy fikrlashga asoslangan ijodiy fikrlash bosh miya chap yarimsharining, tasavvur, analogiya, metafora va intuitsiyaga asoslangan nostandart fikrlash esa bosh miya o'ng yarimsharining mahsulidir [2].

Analogiya (moslik, o'xshashlik). U – bilish usullaridan biri, narsaning yoki hodisaning ma'lum xossalaridan noma'lum narsa yoki hodisaning xossalarini o'rganishda foydalanish bo'lib, yangi g'oyalarning tug'ilishida muhim rol o'ynaydi.

Metafora (ma'no ko'chirish). U o'xshashligiga qarab, biror ma'noni bir narsadan boshqasiga ko'chirish demakdir. Metafora tildagi universal usul hisoblanadi.

Intuitsiya. Bashorat yoki qalbdan his qilish bilan voqea yoki muammoning ma'nosini bilish yoki yangi xulosaga kelish. Muammoga kutilmagan yangi nuqtai nazar bilan qarash. Intuitsiya oldingi tajribalarga tayangan holda kelajakka intilishni oldindan bilishdir. U muammoning mantiqiy yechimini topish sxemasiga kirmay odatdagi qoidalarga mos kelmaydigan nostandart usullar bilan yechim topishdir.

Natijalar. Standart va nostandart tafakkur uyg'unligi ya'ni bosh miya o'ng va chap yarimsharlarining birgalikdagi faoliyatiga, butun miya bilan fikrlashga "to'la fikrlash" (whole brain thinking) deyiladi [3].

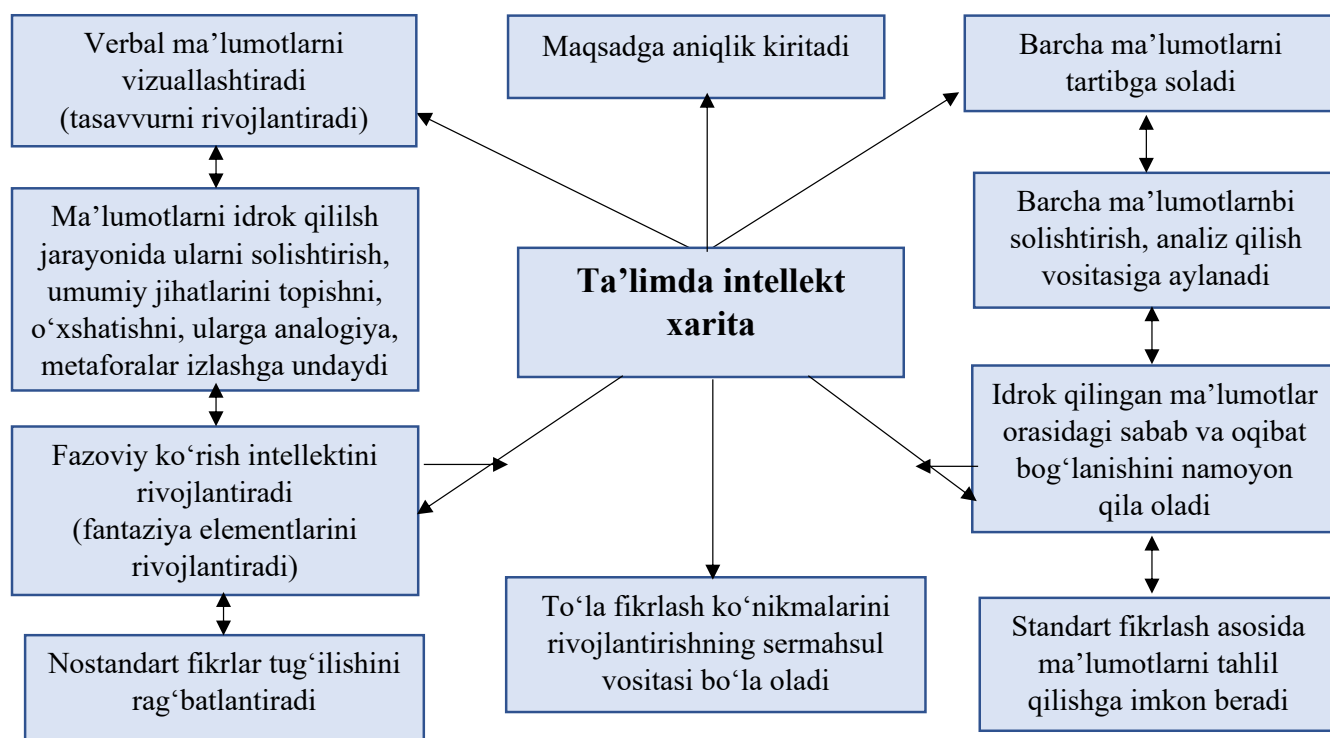
To‘la fikrlashni o‘rgatish avvalo o‘quvchilarning tasavvurini rivojlantirishdan boshlanadi. Hech qanday ijodiy mahsulot tasavvursiz bo‘lmaydi

To‘la fikrlashni o‘rgatish avvalo o‘quvchilarning tasavvurini rivojlantirishdan boshlanadi. Hech qanday ijodiy mahsulot tasavvursiz bo‘lmaydi [4].

Tasavvur inson ruhiyatining idrok, fikrlash va xotiralar o‘rtasidagi bo‘lgan, boshqa ruhiy

jarayonlardan farq qiladigan maxsus ko‘rinishidir [5]. Tasavvur ijodiy fikrlashning asosi bo‘lib, insonga amaliy faoliyatsiz ham muammoni yechishga yordam beradi. Uning idrokdan farqi qaralayotgan obrazlar har doim ham real obrazlar bo‘lmay, fantaziya elementlari ham bo‘lishidir. A. Eynshteyn iborasi bilan aytganda, mantiq bizni A punktdan B punktga olib borishi mumkin, tasavvur esa istalgan joyga olib boradi. “Oldin ma’lum bo‘lmagan narsa to‘g‘risida o‘ylash uchun kuchli tasavvurga ega bo‘lish kerak”, – degan edi R. Feynman [6].

Tasavvurni va nostandart fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi usullar juda ko‘p. Quyida zamonaviy usullardan biri Intellect xarita (Mind Map) ning ta’limdagi ahamiyati bilan tanishamiz [7].

Intellect xaritada quyidagi uchta tarkibiy qism bo‘ladi [8]:

Markaziy obraz. U o‘rganilayotgan mavzuni ifodalashi lozim. («Inson tili» intellekt xaritada ona siymosi)

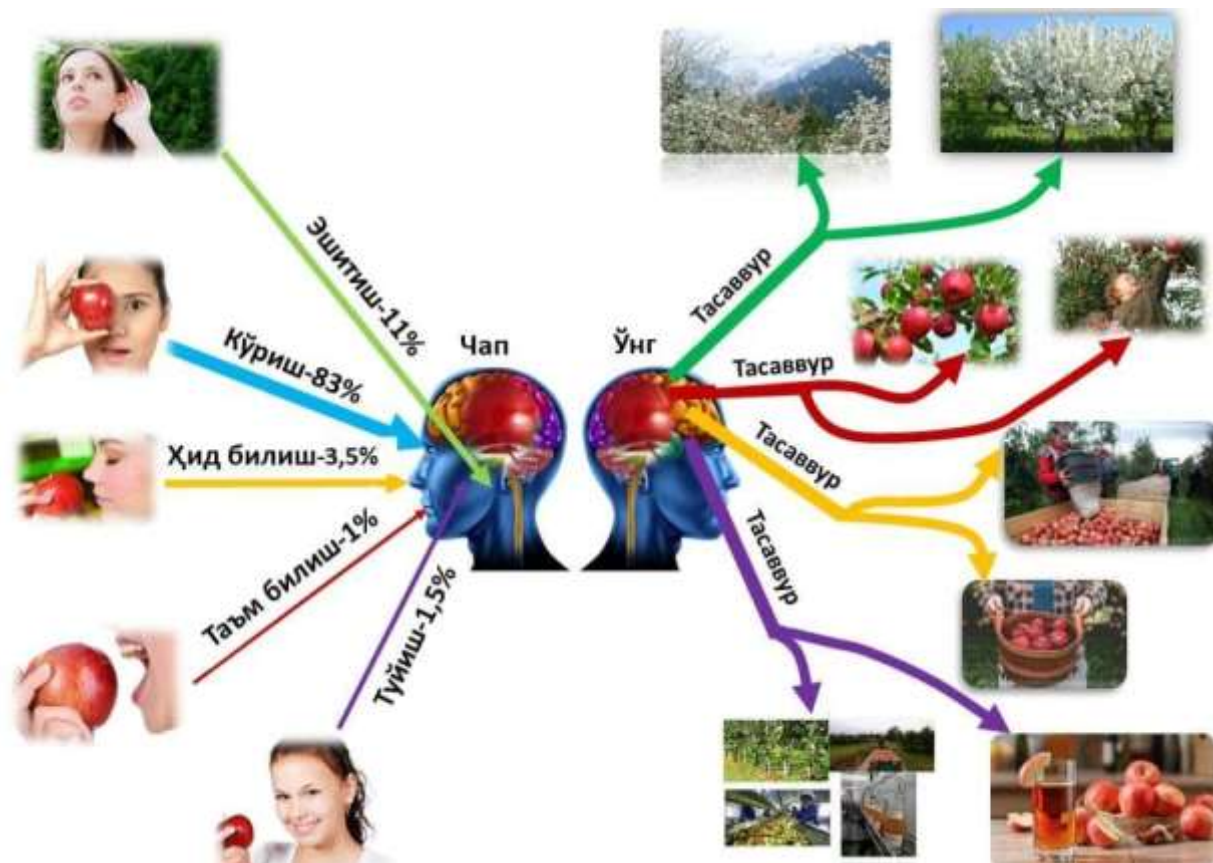
Markaziy obrazdan chiquvchi qalin shoxlar. Bu shoxlar o‘rganilayotgan muammoning asosiy mavzularini tasvirlaydilar. O‘z navbatida asosiy shoxlar kichik temachalarni ifodalovchi shoxchalarga bo‘linib ketadi.

Har bir shoxda bitta kalit so‘z yoki tasvir bo‘lishi kerak. Chunki so‘z u yoki bu narsani ifodalab yangi g‘oyalarning tug‘ulishiga olib keladi.

Intellect xarita tuzishda quyidagilarga e’tibor berish zarur:

Rang. Ko‘p ranglilik kishi xotirasining va ijodiy fikrlashining yaxshilanishiga yordam beradi. U tasvirni jonlantiradi va jozibadorligini oshiradi. Ma’lumotlarning xotirada uzoq saqlanishiga yordam beradi.

Tasvir. Miya so‘zga nisbatan tasvirni tez qabul qiladi. Chunki u vizual ma’lumotni verbal ma’lumotga nisbatan 60 000 marta tez qayta ishlaydi. Tasvir tasavvurni rivojlantiradi va bosh miyaning o‘ng yarimsharini faol ishlashga undaydi [9].

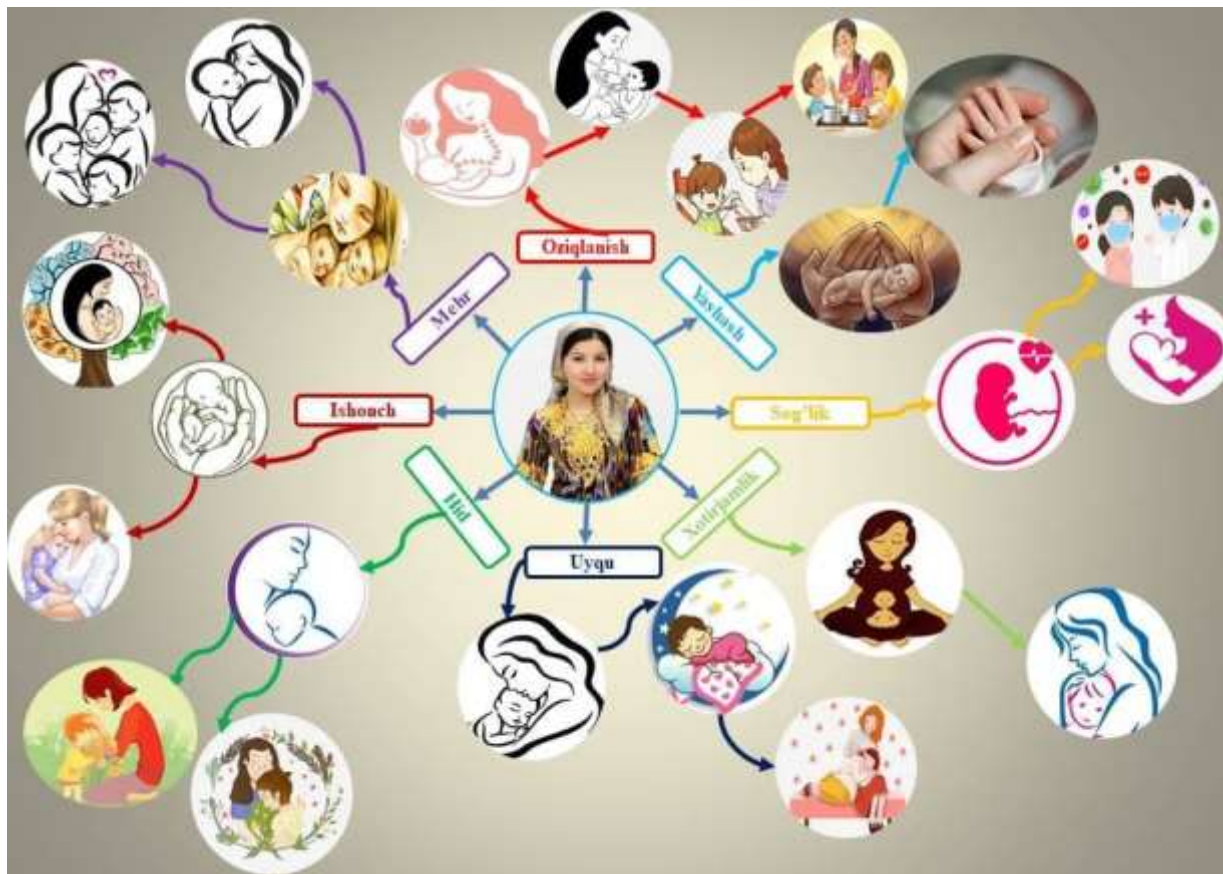

Tasavvur intellekt xaritasi

Tasavvur intellekt xaritasida sensor kanallaridan olinadigan ma'lumotlar va ular asosida bosh miyaning o'ng yarimsharida turli tasavvurlarning tug'ilishi ko'rsatilgan [10]. Unda bir tomonda tasavvur mexanizmi akslantirilsa, ikkinchi tomonda tasavvurning tug'ilishi tasvirlangan. Sensor kanallaridan keladigan ma'lumotlar bosh miyaning chap yarimshari bilan idrok qilinadi va narsaning aniq shakli hosil bo'ladi. Ushbu ma'lumotlar asosida esa bosh miyaning o'ng yarimshari qismlarida tasavvur elementlari vujudga kelib to'la fikrlashga asos bo'ladi.

Nega "Intellekt xarita" dan tasavvur va nostandart fikrlashni rivojlantirish vositasida foydalanish taklif etilgan. Intellekt xarita verbal ma'lumotlarni vizual ma'lumotlarga aylantirish, bosh miya o'ng yarimsharini faollashtirish va yangi g'oyalarning tug'ilishiga yordam beradi [11]. Tajribalarning ko'rsatishicha, intellekt xarita inson miyasida ro'y beradigan fikrlash jarayonining tabiiy aksidir. Boshqacha aytganda, inson ichki intellekt xarita yordamida fikrlaydi va bu inson tili bilan bevosita bog'liq [12].

Inson tili – chaqaloqlarning ona qornidagi tilidir. Barcha tug'ilganlar shu tilni biladilar va uch-to'rt oylardan keyin ota-onalarining yuzlariga diqqat bilan qaray boshlaydilar. Ular uchun onalarining yuzi birinchi markaziy obraz (simvol) bo'lib qoladi. Bu obrazdan esa turli tomonlarga yo'nalgan – ovqat, mehr, sog'lik, uyqu, xotirjamlik, ishonch va yashash kabi tuyg'ular tarmoqlari chiqadi.

“Inson tili” intellekt xaritasi

Demak, intellekt xaritani inson miyasida ro‘y beradigan jarayonlarga (neyronlarning sinapslar yordamida bog‘lanishiga) o‘xshatish mumkin va shuning uchun ham tasavvur qilish va nostandart fikrlashga o‘rgatishning eng yaxshi vositasi, ta’limning esa eng sarmahsul usuli bo‘la oladi [13].

Hozirgacha na faqat tabiiy va balki boshqa fanlarni o‘rgatish davomida ham intellekt xaritadan foydalanib o‘quvchilarning tasavvur va to‘la fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yetarli o‘rganilmagan. Xorijiy mamlakatlarda u ma’lumotlarni jamlovchi, tartibga keltiruvchi va xotirada saqlanishiga yordam beruvchi vosita sifatida qo‘llanilgan xolos [14]. Intellekt xaritadan ma’lumotlarni vizuallashtirish va to‘la fikrlashga o‘rgatuvchi vosita sifatida foydalanish shubhasiz ta’limda munosib o‘rin egallaydi. Bu usul bilimli, to‘la fikrlash ko‘nikmalari yaxshi rivojlangan, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga asos bo‘la oladi. Uni bilvosita bilim olish muhim bo‘lgan tabiiy fanlar jumladan: - fizika, biologiya, kimyo fanlarini o‘qitishda foydalanish yaxshi natija beradi.

Quyida «to‘la fikrlash» ko‘nikmalarini rivojlantirish pedagogik texnologiyasi uchun ta’lim muhitning vektor modelini keltiramiz [16].

Quyida «to'la fikrlash» ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik texnologiyasi uchun ta'lim muhitning vektor modelini keltiramiz [16].

Modeldan ko'rinib turibdiki ta'lim muhitining vektori (to'la fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik texnologiyasi) va jamoatchilik vektorining (fan va texnikaning rivoji ijodkor mutaxassislariga ehtiyojni orttirishi) qo'shilishi mutaxassisning ijodiy muhitdagi faolligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Psixologlarning fikricha, ong va tana o'zida bor-yo'g'i 10 – 15 foiz axborotni tashiydi. Asosiy axborot ongosti deyilguvchi axborot-energetik tizimda saqlanadi. Ong osti – inson hayotini to'laligicha aniqlaydi. U o'z-o'zini asrash instingti, barcha organlarning hamohang ishlashi va boshqa bir qancha funksiyalar uchun javob beradi. U hayot davomida to'plangan barcha ma'lumotlarni xronologik ketma-ketlikda, his-hayajonli tarzda xotira izlari sifatida saqlaydi va nostandart fikrlash jarayonida faollashadi. U insonni ba'zan intuitsiya yordamida eng qiyin sharoitlardan ham chiqishiga yordam beradi. Aynan nostandart fikrlash jarayonida ong osti faollashadi va intuitsiya yechimlarni aytadi.

Ong insonning fikrlash jarayoni uchun javob beradi. U o'zimizni va olamni anglatadi, maqsadga eltadi. Ammo uning faoliyatining katta qismi ong ostidan keladigan topshiriqlarni bajarishga sarflanadi. Zamonaviy odam asosan ong bilan ishlashga harakat qiladi. Bu holat esa qiyin muammolarga javob topishi va qaror qabul qilinishini osonlashtiradigan intuitsiyani “mudrash” rejimiga o'tkazadi.

Biror muvaffaqiyatlarga erishish uchun ong va ong ostining hamkorligiga erishmoq darkor. Bunda ongostini qo'yilgan maqsad muhimligiga ishontirish lozim. Agar u muammoni qabul qilsa uni yechishga kirishadi. Inson esa buni go'yoki “omad kelishi” sifatida qabul qiladi.

Ong osti mantiq va hisob-kitobni tushunmaydi, u timsollar (obrazlar)ni va rasmlarni tushunadi. Ong osti bilan ishlash uchun tasavvurni rivojlantirish, vizuallashtirishni o'rganish lozim.

Kelajak ong ostida tug'iladi. U ong ostida bir necha marta ko'riladi va tahlil qilinadi. Shundan keyin reallikka aylanadi.

Ong osti voqealarni onga nisbatan juda tez qayd qiladi. U ro'y beradigan voqeani o'z vaqtida biladi. Bu ichki tovushga “intuitsiya” deyiladi.

Dj.Kunios va M.Biman magnit rezonans tomografiyasi (MRT) yordamida olgan ma'lumotlariga ko'ra miya vizual ma'lumotlarni qayta ishlashni, ya'ni ularni tahlil qilishni fikrlashdan 300 ms oldin boshlaydi [16]. Demak, fikrlash boshlanishidan oldin miyada yangi va oldin mavjud bo'lgan ma'lumotlar tahlil qilinadi va tasavvur shakllanadi.

O'quvchilarda (5,6 yoshlardan) nostandart fikrlash qobiliyati yuqori bo'ladi. Bolalar tabiatan moslashuvchan aqlga ega bo'ladi va ajoyib g'oyalarni taklif qilishlari mumkin. Chunki

ularning miyalarida izlar yo‘q ya‘ni bo‘sh bo‘ladi [17]. Bu esa ularga erkin fantaziya qilishga imkon beradi. Shuning uchun ham ularga yoshlikdan “nostandart fikrlash” ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

NASA tomonidan 1600 ta 4-5 yoshdagi bolalarga muammoni yangi usul bilan yechish taklif qilingan. 98% bolalar muammoni geniydarajasida yechishgan. Shu ko‘rsatkich 5 yildan keyin 30% ga, yana besh yildan keyin esa 12% gacha kamaygan. Shu sinovlar 30 yoshli kattalar bilan o‘tkazilganda faqat 2% kishigina yuksak kreativlik darajasini ko‘rsatgan [18].

Xulosa. Fan va texnikaning jadal taraqqiyoti va aqlli robotlarning yaratilayotganligi “nostandart fikrlash” ko‘nikmalariga ega mutaxassislariga ehtiyojni vujudga keltirmoqda.

Nostandart fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlash pedagogik texnologiyasini ma‘lumotlarni vizuallashtirishning sermahsul vositasi “Intellekt xarita”dan foydalanib yaratish mumkin.

Nostandart fikrlash ko‘nikmalariga ega mutaxassislar kelgusida ilm-fan rivojiga munosib hissa qo‘shadilar.

Intellekt xarita inson miyasidagi fikrlash jarayoniga o‘xshash bo‘lganligi tufayli u bosh miyaning o‘ng yarim sharining faollashini ta‘minlaydi.

“Nostandart fikrlash” pedagogik texnologiyasini ta‘lim jarayoniga joriy qilish kelajak talablariga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi.

Takliflar: - “Nostandart fikrlash” ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik texnologiyasini sayqallash va amaliy sinovlardan o‘tkazish uchun tegishli davlat grantlarini ajratish;

Oliy ta‘lim muassasalarining “Maktabgacha ta‘lim”, “Boshlang‘ich ta‘lim”, pedagogika yo‘nalishlari talabalariga “Nostandart fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik texnologiyasi” kursi o‘tilishi va ularning tegishli malaka olishlarini ta‘minlash;

- maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini “nostandart fikrlash” ko‘nikmalarini rivojlantirish pedagogik texnologiyasi asosida o‘qitilishini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-maydagi “Ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish to‘g‘risidagi qarori.”

Сперри Роджер У. Нобелевская лекция. 1981 г. www.nobelprize.org. Science and maral privrity. Brain ciralts and Funksions of the Mind. 26.01.1990. 422 стр. Кембридж Университет.

Ғаниев А.Г ва бошқалар. The importance of Applying Multi-Intelligence theory to the educational process. The American Journal of Applied Sciences, March 2021; Volume 03, Issue 03-15, Impact Factor 5. 634, doi 10. 37547/tajas.

.Выготский Л.С. Собрание сочинений Т.2. – М., 1982 г.

Немов Р.С. «Психология» книга 3. Москва. Владос. 2005 г.

Фейнман Р., Лейтан Р., Сэндс М. Фейнмановские лекции по физике. М., 1966 г. Вып.6, с. -134.

Ғаниев А.Г. “10-11 синф ва академик лицей ўқувчиларида «тўла фикрлаш» кўникмаларини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш”. Монография. Қарши “Фан ва талим” нашриёти 2021 й.

Бьюзен Т. Интеллект карты. – Москва, МАНН, Иванов и Фербер Глава Что такое интеллект карта? – М., 2019 г.

Медина Д. Правила Мозга. М. «Манн, Иванов и Фербер». 2014 г.

Ganiev A.G., Tashev S.N. The role of imagination in the process of creative thinking. Developing students’ imagination and creative thinking skills in teaching physics 2021y. 3569-3575/ 58 (1) psychology and education.

Ganiev A.G. ‘Developing Students’ ‘Creative thinking’ Skills in the course of ‘Law of

Conservation'. // The American Journal of Social Science and Education Innovations, March 2021. Volume 3, Issue 03-2021, Impact Factor 5.857, doi 10.37547/tajssei, Pp. 564-573.

Бюзен Т. Супермышление. 2-е издание. МИНСК. Попурри, 2003 й.

Ganiev A.G. Methods of developing “Creative thinking” skills in teaching physics. ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 4, April 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492, 1580-1587.

Колчина Н.И. Использование ментальных карт в образовательном процессе в детском саду. Дошкольная педагогика. 2016 г. № 10.

Ясвин В.А. Образовательная среда от моделирования к проектированию издательство «Смысл». 2001 г.

Джон Куниос и Марк Биман «Момент эврики. Алфа-реакции, творческие инсайты и мозг». marieclare.ua 2017 г.

Немов Р.С. Психология. Книга 1. М., – ВЛАДОС. 2006 г.

Originally published at <https://www.createpotential.com> on November 1, 2023.

**MAKTAB O‘QUVCHILARINI KASBGA YO‘NALTIRISH: XORIJIY
DAVLATLAR TAJRIBASI**

Gulyamov Djaxangir Raxmatullayevich
*O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Navoiy bo‘limi, pedagogika fanlari
nomzodi, dotsent*

Nurboyev Quvondiq Mirzanovich
*O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Navoiy bo‘limi, fizika-matematika fanlari
nomzodi*

Raxmatova Sevara Abdulloyevna
*O‘zbekiston Respublikasi, Navoiy davlat pedagogika instituti, o‘qituvchi, psixolog-
tadqiqotchi*

ПРОФОРИЕНТАЦИЯ УЧАЩИХСЯ ШКОЛ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Гулямов Джахангир Рахматуллаевич I
*Навоийское отделение Академии наук Республики Узбекистан, кандидат
педагогических наук, доцент*

Нурбоев Кувондик Мирзанович
*Навоийское отделение Академии наук Республики Узбекистан, кандидат физико-
математических наук*

Рахматова Севара Абдуллоевна
*Республика Узбекистан, Навоийский государственный педагогический институт,
учитель, психолог-исследователь*

**PROFESSIONAL ORIENTATION OF SCHOOL STUDENTS: THE
EXPERIENCE
OF FOREIGN COUNTRIES**

Gulyamov Jahangir Rakhmatullayevich
*Navoi Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Candidate of
Pedagogical Sciences, Associate Professor.*

Nurbaev Kuvondik Mirzanovich
*cademy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Physical and
Mathematical Sciences,*

Rakhmatova Sevara Abdullayeva
*Navoi State Pedagogical Institute of the Republic of Uzbekistan, teacher, research
psychologist*

ANNOTASIYA: Kirish ma'lumotlari/dolzarbligi. O'quvchi-yoshlarni kasb tanlashga va kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishlariga tayyorlash – zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. O'quvchi-yoshlarning ta'limdagi muvaffaqiyati va kasbiy rivojlanish trayektoriyasi, ko'p jihatdan, maktab bosqichida kasbga yo'naltirish hamda karyera rejasini ongli va asosli shakllantirish bilan bog'liq bo'ladi. Chunki mehnatsevarlik, muhim ijtimoiy va kasbiy fazilat sifatida, maktab davrida shakllanadi hamda o'quvchi-yoshlar

o'zini-o'zi kasbiy belgilashining muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Metodlar. Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, dissertasiyalar va maqolalar tahlili.

Natijalar. Yevropa davlatlari, AQSh, Kanada, Yaponiya va Rossiya kabi aholi bandligi masalasi samarali hal etilayotgan davlatlarda maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish uzoq va tizimli rivojlanish tarixiga ega bo'lib, muntazam ravishda jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda takomillashib borgan. Maktablarda yoshlarni kasbga yo'naltirishning asosiy maqsadi – o'quvchilarga karyera rejasini tayyorlashida ko'maklashish hisoblanadi. Mazkur masalaga milliy mehnat bozori va har bir hududning ehtiyojlaridan kelib chiqib hamda o'quvchi-yoshlarning individual xususiyatlari va manfaatlarini hisobga olib yondashiladi. O'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish tizimli xarakterga ega bo'lib, kasbga yo'naltirish muddati, uni amalga oshirish shakllari va usullarini aniq belgilanganligi hamda ushbu soha mutaxassislari uchun ishlab chiqilgan malaka talablarida o'z ifodasini topgan bo'ladi. Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

Xulosalar. O'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish sohasidagi zamonaviy tajribalarni yanada chuqurroq va tizimli ravishda o'rganish hamda xalqimizning boy tarixi, urf-odatlarini va qadriyatlarini hisobga olib maktablarda amaliyotga jorish etish respublikamizda bandlik muammosini hal etishda kichik bo'lsa-da, ijobiy qadam bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bundan tashqari, tizimli asosda o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishning maqsadi, mazmuni, mexanizmlari va shakllarini belgilashga konseptual yondashuvlarni hamda maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish tizimini insonga butun umri davomida kasb-hunar ta'limi va kasblar olamida hamrohlik qilishning keng tizimiga integratsiyalashuvini ta'minlash tarmoqdagi o'zaro hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqilishini taqazo etadi.

Tayanch so'zlar: o'quvchi-yoshlar, kasbga yo'naltirish, mehnat bozori, kasbiy axborot, kasbiy maslahat, karyera rejasini, kasbiy diagnostika, malaka talablari, kasbiy tayyorlik.

АННОТАЦИЯ: Вводная информация / актуальность. Подготовка учащейся молодежи к выбору профессии и успешному осуществлению профессиональной деятельности – одна из основных задач современного образования. Успехи учащихся в обучении и траектория профессионального развития будут во многом зависеть от профессиональной ориентации на школьном этапе, а также от осознанного и обоснованного формирования карьерного плана. Потому что любовь к труду, как социальное и профессионально значимое качество, формируется в школьный период и служит важным фактором в обеспечении успеха профессионального самоопределения учащейся молодежи.

Методы. Анализ научной литературы, диссертаций и статей по теме исследования.

Результаты. В европейских странах, США, Канаде, Японии и России, где вопрос занятости населения решается эффективно, профессиональная ориентация школьников имеет долгую и систематическую историю развития, систематически совершенствуясь с учетом экономических, политических и социальных потребностей общества. Основная цель профессиональной ориентации молодежи в школах – помочь учащимся подготовить карьерный план. К данному вопросу подходят исходя из потребностей национального рынка труда и каждого региона, а также с учетом индивидуальных особенностей и интересов учащейся молодежи. Профессиональная ориентация учащихся и молодежи носит системный характер и выражается в четком определении сроков, форм и методов ее осуществления, а также в квалификационных требованиях, разработанных для специалистов данной сферы и осуществляется специалистами, имеющими специальную подготовку.

Выводы. Более глубокое и систематическое изучение современного опыта в сфере

профессиональной ориентации учащихся и внедрение его в практику в школах с учетом богатой истории, традиций и ценностей нашего народа может послужить небольшим, но позитивным шагом в решении проблемы занятости в нашей республике. Кроме того, обеспечение концептуальных подходов к определению целей, содержания, механизмов и форм профориентации учащейся молодежи на системной основе и интеграции системы профессиональной ориентации в широкую систему сопровождения человека в мире профессионального образования и профессий на протяжении всей его жизни требует разработки механизмов сетевого взаимодействия.

Ключевые слова: учащаяся молодежь, профессиональная ориентация, рынок труда, профессиональная информация, профессиональное консультирование, карьерный план, профессиональная диагностика, квалификационные требования, профессиональная готовность.

ANNOTATION: Introductory information / relevance. Preparing young students to choose a profession and successfully carry out their professional activities is one of the main tasks of modern education. The success of students in learning and the trajectory of professional development will largely depend on professional orientation at the school stage, as well as on the conscious and informed formation of a career plan. Because the love of work, as a social and professionally significant quality, is formed during the school period and serves as an important factor in ensuring the success of professional self-determination of students.

Methods. Analysis of scientific literature, dissertations and articles on the research topic.

Results. In European countries, the USA, Canada, Japan and Russia, where the issue of employment is effectively addressed, the vocational guidance of schoolchildren has a long and systematic history of development, systematically improving taking into account the economic, political and social needs of society. The main purpose of vocational guidance for young people in schools is to help students prepare a career plan. This issue is approached based on the needs of the national labor market and each region, as well as taking into account the individual characteristics and interests of students. The professional orientation of students and young people is systemic in nature and is expressed in a clear definition of the terms, forms and methods of its implementation, as well as in the qualification requirements developed for specialists in this field and carried out by specialists with special training.

Conclusions. A deeper and more systematic study of modern experience in the field of vocational guidance of students and its implementation in practice in schools, taking into account the rich history, traditions and values of our people, can serve as a small but positive step in solving the problem of employment in our republic. In addition, providing conceptual approaches to defining the goals, content, mechanisms and forms of vocational guidance for students on a systematic basis and integrating the vocational guidance system into a broad system of accompanying a person in the world of vocational education and professions throughout his life requires the development of mechanisms for networking.

Keywords: school students, professional orientation, labor market, professional information, professional counseling, career plan, professional diagnostics, qualification requirements, professional readiness.

Kirish ma'lumotlari / dolzarbligi. Zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri – o'quvchi-yoshlarni voyaga yetganda kasb tanlashga va kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga tayyorlash bo'lib, ushbu funktsiya ta'lim va tarbiya bilan chambarchas bog'liqdir. Biroq, so'nggi yillarda, respublikamizning o'rta umumta'lim maktablarida beriladigan ta'lim sifati o'quvchilarni kasb-hunarga qiziqishi va shaxsiy karyera rejalarini ongli va asosli shakllanishi kabi mezonlar bo'yicha baholanmay, asosan, bitiruvchilarning oliy

ta'lim muassasalariga o'qishga kirishi bilan belgilanmoqda. Zamonaviy maktab zimmasiga o'quvchilar, ularning ota-onalari va kadrlar tayyorlash sifati uchun davlat oldidagi mas'uliyat kabi muhim va murakkab vazifalar yuklanganligiga qaramay, o'quvchi-yoshlarning ta'limdagi muvaffaqiyati va ta'lim trayektoriyasi maktab bosqichida kasbni to'g'ri tanlashlari bilan bog'liq bo'ladi. Chunki yoshlarni mehnat bilan bandligining muvaffaqiyati maktabda shakllanadi hamda kasb-hunar ta'limi tizimida va mehnat bozoriga kirishda amalga oshiriladi. Bu esa, o'z navbatida, maktab ta'limining sifati o'quvchilar kasbiy o'zini o'zi belgilashlarining muvaffaqiyati bilan uzviy bog'liq ekanligini anglatadi.

Materiallar va metodlar. Kasbga yo'naltirish faoliyati bo'yicha xorijiy tajribani, mazkur sohadagi zamonaviy ishlanmalarni o'rganish, tahlil qilish respublikamizdagi o'rta umumta'lim maktablarida o'quvchi-yoshlarni mustaqil mehnatga tayyorlash tizimini shakllantirishda muhim ahamiyatga egadir. Shu sababli Yevropa davlatlari, AQSh, Kanada, Yaponiya va Rossiya kabi aholi bandligi masalasi samarali hal etilayotgan davlatlarning maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish bo'yicha ilg'or tajribalarini yangi yondashuvlar asosida o'rganish tadqiqotimizga asos bo'lib xizmat qildi.

Xorijiy mamlakatlarda kasbga yo'naltirish faoliyatining nazariy va uslubiy asoslari juda xilma-xildir. Xususan, Yevropa va AQShda kasbga yo'naltirish tizimi davomli va tizimli rivojlanish tarixiga, fundamental nazariy va amaliy negiziga ega bo'lib, muntazam ravishda jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda takomillashtirib boriladi [Dianina E.V., 2017].

AQSh Konstitusiyasida ta'lim tizimining ish tamoyillari belgilangan. Shunga ko'ra, kasbga yo'naltirish ta'lim tizimining bir qismi sifatida yagona asosga ega bo'lsa-da, har biri alohida shtat tomonidan amalga oshiriladi. Davlat – maktablarda kasbga yo'naltirishni samarali tashkil etish hamda maktab, o'quvchi, kollej, oliy o'quv yurtlari va ish beruvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni tashkil etish uchun mas'ul hisoblanadi. Shuning uchun davlat o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish uchun mas'ul bo'lgan maxsus tuzilmalar faoliyatini tashkil etadi, moliyaviy ta'minlaydi va uni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqadi.

Kasbiy axborot tarmog'i (Occupational Information Network) – turli xil kasbiy faoliyat turlarining mazmuni va shartlari, malaka va tibbiy talablar, turdosh kasblar, shuningdek, turli mutaxassislarni tayyorlaydigan ta'lim muassasalari ro'yxati bo'yicha ma'lumotlarning tarmoq bazasi AQShda 1998 yilda yaratilgan [Grinshpun S.S., 2005].

Maktabning "Karyerani boshqarish" maxsus maslahat xizmati ("Career Guidance") har bir o'quvchi haqida ma'lumot to'playdi, individual maslahatlar beradi, bitiruvchilarga ishga joylashishda ko'maklashadi, shuningdek, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati trayektoriyasini nazorat qiladi [Grinshpun S.S., 2006] [Krupskaya Yu.V. i dr., 2017].

Karyera rejasida o'quvchining o'z maqsadi sari harakatlanish trayektoriyasi belgilangan bo'lib, maqsadga erishish – kasbning kompetentliklari, psixofiziologik talablari, kasbiy tayyorgarlik, lavozimga ko'tarilish, kasbiy faoliyat yo'nalishini o'zgartirish kabilar ta'riflagan qadamlar, ularga erishish yo'llari, bosqichlari va muddatlari aks etadi [Hagans C.L., 1991].

AQShda kasbga yo'naltirish g'oyalari dastlab F.Parsons tomonidan ishlab chiqilgan bo'lsa, keyinchalik ushbu yo'nalishda D.Cyuper, J.Holland tomonidan tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ayni vaqtda ushbu faoliyatning uslubiy ta'minoti Karyerani rivojlantirish milliy assosiasiyasi (National Career Association - NCDA) zimmasiga yuklatilgan. Assosiasiya kasbiy faoliyat standartlarini ishlab chiqish, kasbiy maslahatchilarning faoliyat tamoyillarini belgilash, uslubiy va axborot materiallari va ushbu faoliyat bilan bog'liq bo'lgan qonun loyihalarini ekspertizadan o'tkazish kabi vazifalarni bajaradi [Grinshpun S.S., 2005; 2006] [Korsun A.A., 2012].

O'quvchilarning kasbiy rivojlanishi quyidagi manbalar ta'sirida amalga oshiriladi: 1) kasblarni tanlashga oid materiallar; 2) «Kelajak kundaligi» - o'ttiz yoshda ish va turmush tarzi

bo'yicha sub'ekt erishadigan natijaning tavsifini olish maqsadida o'tkaziladigan so'rovnoma; 3) «Oilaviy mehnat namunalari» - ish va oilaviy hayotning mavjud namunalari tavsifini olish maqsadida o'tkaziladigan so'rovnoma; 4) karyeraga ta'sir qiluvchi guruxlarga bo'lingan omillarni o'rganish va ularni refleksiya qilish: oilaviy, ijtimoiy, individual, ijtimoiy-iqtisodiy, qisqa vaziyatli va psixo-ijtimoiy-emosional [Kirby C.A., 1988].

Yevropa maktablarida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning zamonaviy amaliyotlari qonunlar yoki yirik milliy loyihalarning qabul qilinishi natijasida emas, mehnat bilan bandlik masalasini hal qilishda mehnat bozori ehtiyojlari va yoshlarning individual xususiyatlarini e'tiborga olgan holda yondashilganligi natijasida yuzaga kelgan. Kasbga yo'naltirish amaliyotlarining ayrimlari maktab o'quvchilarini kasblar olamiga singdirishning vaqt sinovidan o'tgan shakllarini o'zida mujassamlashtirgan bo'lsa, boshqalari aksincha, so'nggi paytlarda o'ziga xos munosabat va xulq-atvori bilan yangi avlod yoshlarining shaxsiy xususiyatlariga, shuningdek, jamiyatning ijtimoiy-professional tuzilishini tez o'zgaruvchan konturlariga munosabat sifatida paydo bo'ldi. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish amaliyotlari xilma-xil bo'lishiga qaramasdan, ularning negizi, asosi bitta ya'ni bunda mazkur amaliyotlar har-bir hududning ehtiyojlaridan kelib chiqib amalga oshirilgan va, ehtimol, shu sababli ham ular nisbatan samaralidir [Murashev A., 2019].

Fransiya va Shvesiyada o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish tizimlari davlat tomonidan yuqori darajada tartibga solinganligi hamda ta'lim sohasi bilan mehnat bozori o'rtasidagi hamkorlikka asosiy e'tiborni qaratganligi bilan ajralib turadi [Kuznesov V., 2007].

Fransiyada mehnat bozori holati to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash bilan shug'ullanadigan, axborot xizmatlari bilan hamkorlikda faoliyat yuritadigan turli jamoat tashkilotlari va kasbga yo'naltirish markazlari juda ko'p. Fransiyada kasbga yo'naltirish tizimi J.Piajening kognitiv yondashuv g'oyasi va shaxsning kasbiy rivojlanish nazariyasiga asoslangan bo'lib, ushbu tizimning o'ziga xos xususiyati – davlat masalalarini har tomonlama hal qilishga qaratilganligi hamda oila va o'quvchining manfaatlarini hisobga olishida aks etadi [Romanova E.S., 2013: 254].

Fransiyada kasbga yo'naltirish tizimining hududiy bo'limlari faoliyati ta'lim va kasb-hunar bo'yicha Milliy Axborot Boshqarmasi (ONISEP) tomonidan boshqariladi va nazorat qilinadi. ONISEP kasblar va ta'lim yo'nalishlari, kasb-hunar maktablariga qabul qilish qoidalari, mehnat bozori ehtiyojlari va boshqalar to'g'risida hujjatlarni ishlab chiqadi va ma'lumotlarni tarqatadi [Krupskaya Yu.V. i dr., 2017: 26].

Shuningdek, Fransiyada marketing texnologiyalari va zamonaviy multimedia imkoniyatlaridan foydalangan holda yoshlarning o'z taqdirini o'zi belgilash muammolariga qiziqishini shakllantirishga e'tibor kuchaytirilmoqda - turli kasblarga bag'ishlangan filmlar va ko'plab reklama roliklari yaratilmoqda, o'quvchilarning turli toifalari uchun tavsiya qilingan video qo'llanmalar tayyorlanmoqda, maktablardagi kasbga yo'naltirish ishlari to'g'risida "L'orientation scolaire et professionnelle" maxsus jurnallar nashr etilishi yo'lga qo'yilgan. Turli jamoat tashkilotlari, axborot xizmatlari bilan o'zaro aloqada bo'lgan, mehnat bozori holati to'g'risida ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash bilan shug'ullanadigan juda ko'p Axborot va yo'naltirish markazlari mavjud. Fransiya ko'chalarida "Artiskop" va "Planete-Metall" yuk mashinalarida turli kasblar va o'quv yurtlari haqidagi ma'lumotlar aks ettirilgan reklama stendlari o'rnatilgan bo'lib, bu o'quvchilar e'tiborini jalb qilishning qiziqarli usuli hisoblanadi [Romanova E.S., 2013: 261].

Shvesiya maktablarida esa, AQSh va G'arbiy Yevropa davlatlaridan farqli ravishda, kasbga yo'naltirish ishlari maktab direktori boshchiligidagi pedagoglar jamoasi tomonidan amalga oshiriladi. O'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishga ixtisoslashtirilgan muassasalarning etishmovchiligi yoshlar bandligi bo'yicha hududiy qo'mitalar tomonidan qoplanadi. Hududiy qo'mitalar tarkibiga aholi, kasaba uyushmalari, korxonalar va boshqaruv organlari vakillaridan

tashqari, bitiruvchilarning manfaatlarini ifodalovchi maktab direktori ham kiradi [Kuznesov V., 2007].

Hozirgi paytda Shvesiya maktablari o'qituvchilari va psixologlari o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishning tartib-qoidalarini ommalashtirish va rasmiylashtirishdan uzoqlashganlar. Avvalari barcha o'qituvchilar va hatto maktab direktori ham o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish dasturlarini amalga oshirishga jalb qilingan bo'lsalar, bugungi kunda kelajakdagi kasbini tanlagan o'quvchilarga faqat umumiy maslahat berish bilan chegaralanadilar. Qolgan o'quvchilar (taxminan 20%) bilan maxsus psixolog yoki kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha mutaxassislar muntazam ravishda kasbiy diagnostika va kasbiy maslahat ishlarini reja asosida olib boradilar [Krupskaya Yu.V. i dr., 2017: 27].

Maktabda kasbga yo'naltirish bo'yicha asosiy tadbirlarga quyidagilar kiradi: shaxsning kasbiy yo'nalishini psixologik diagnostikasi; o'quvchilar uchun individual psixologik maslahatlar; o'quvchilar uchun kasbiy o'zini o'zi belgilash masalalari bo'yicha oilaviy maslahat; taklif etilgan turli kasb vakillari bilan kasbga yo'naltirish soatlari; kasbga yo'naltirish darslari; korxonalariga tematik ekskursiyalar; ochiq eshiklar kunlariga tashrif buyurish; kasbiy yo'nalish bo'yicha shahar tadbirlarida ishtirok etish.

Shvesiyada kasblar va mehnat bozoridagi vaziyat to'g'risida to'liq ma'lumotni o'z ichiga olgan ommaviy ma'lumotlar banklari mavjud bo'lib, o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishda maktab va boshqa tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning mexanizmlari, texnologiyalari va shakllarini belgilashda davlat faol ishtirok etmoqda. Biroq, maktablarning o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish bilan bog'liq faoliyati bundan rasmiy, muqobil bo'lmagan xususiyat kasb etmagan. O'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishda individual kasbiy yondashuv amalda qo'llaniladigan asosiy tamoyil bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy Finlyandiya uzluksiz ta'lim konsepsiyasiga asoslangan holda bir qator innovatsion vositalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular qatoriga shaxsiy martaba yo'nalishlarini belgilashda "hamkor-kasbiy karyera" (co-careering) konsepsiyasi, VIP-maslahat modeli va IT-texnologiyalarini kiritish mumkin [Gurtov V. A. dr., 2019].

Bundan tashqari, kasbga yo'naltirish ishlarini bazaviy pedagogik ma'lumotga hamda kasbga yo'naltirish va maslahat berish sohasida qo'shimcha ma'lumotga yoki kasbga yo'naltirish va maslahat berish sohasida magistr darajasiga ega bo'lgan mutaxassislar (150-200 nafar o'quvchiga 1 nafar mutaxassis) tomonidan amalga oshiriladi. Finlyandiya maktablarida o'quvchilarning ota-onalari kasbga yo'naltirish ishlarida faol ishtirok etadilar. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda, guruh mashg'ulotlariga qaraganda, individual mashg'ulotlarga ko'proq vaqt ajratiladi.

Finlyandiya maktablarida kasbga yo'naltirishning asosiy tamoyillari – nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash hamda maktabdagi kasbga yo'naltirish tizimini insonning hayoti davomida kasbiy qo'llab-quvvatlash tizimiga integratsiya qiladigan, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim berishdir.

Shveysariyada yoshlarni kasbga yo'naltirish maxsus loyiha doirasida amalga oshiriladi. U erda 2006 yildan boshlab, maktabni muvaffaqiyatli tugatganligi to'g'risida shahodatnoma ololmagan o'quvchilar maxsus "Ijtimoiy lift" loyihasiga kiritiladi. "Ijtimoiy lift" loyihasining mexanizmi ta'limda muvaffaqiyat qozona olmagan yoshlarni nafaqat kasblar olami va mehnat bozoriga integratsiya qilish, balki ularni o'qishni davom ettirishga undash imkonini beradi. Loyiha ishtirokchilari xar hafta bir necha soat davomida ixtiyoriy ravishda va bepul asosda ishlab, ishchi kasbi bo'yicha tajriba to'plab boradilar. Loyiha yakunida ishtirokchilarga egallagan kasbiy malakasini tasdiqlovchi rasmiy hujjat beriladi. Ko'pgina yoshlar maktabni o'zlarining amaldagi haqiqiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda tugatadilar [Ambarova P.A. i dr., 2020: 194-195]

Rossiyada yoshlarni kasbga yo'naltirish ishlari uzoq vaqt davomida «Yoshlarning kasbiy o'zini o'zi belgilash konsepsiyasi», S.N.Chistyakovaning psixologik va pedagogik yondashuvi

va E.A.Klimov, N.S.Pryajnikov, E.I.Golovaxa konsepsiyalari asosida ishlab chiqilgan va amalga oshirilgan. Xozirgi vaqtda Rossiya maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirishning yangi, samarali tizimini yaratish ostonasida turibdi, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi.

Rossiyaning o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishni boshqarish tizimida uni amalga oshirish va tashkil etish uchun yagona talablar mavjud emasligi sababli, har bir maktab kasbga yo'naltirish ishining shakli, usullari va davomiyligini mustaqil ravishda belgilaydi. Xususan, Rossiya kollejlarda har chorakda tanlangan modulga qarab, 8-sinf o'quvchilari uchun texnologiya va kasbga yo'naltirish darslari o'tkaziladi. O'quvchilar o'quv modulini o'zlashtirish natijalariga asoslanib, aniq mahsulot tayyorlaydilar. O'quvchilar 10-11-sinflarda maktabda sirtqi bo'limda o'qishni davom ettirar ekanlar, tanlagan yo'nalish bo'yicha kollejda o'qitiladigan fanlar bilan yaqindan tanishadilar. Natijada, 11-sinfni tugatgan bitiruvchilar, Yagona davlat imtihonini topshirishni yoki yozgi amaliyotdan so'ng kollejning uchinchi kursiga kirishni tanlashlari mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, ular universitetda o'qish bilan birga, bir vaqtning o'zida, kollejning pullik bo'limida tahsil olishlari mumkin [Selivanova Z.K., 2013].

Rossiyada o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish tadbirlari ijtimoiy-mehnatga moslashish va kasbga yo'naltirish bo'yicha davlat va xususiy markazlar tomonidan ham amalga oshiriladi. Tadbirlar bo'lajak kasb sohasini tanlash bo'yicha psixologik maslahat berish va shaxsning kasbiy yo'nalganligini tashxis qilish, shuningdek, OTM tanlashda va faoliyatning eng afzal yo'nalishlarini aniqlashda yordam beradi. Ba'zi xususiy markazlarda kasbga yo'naltirishning o'ziga xos xususiy usullari mavjud. Kasbiy diagnostika va kasbiy maslahatlardan tashqari, kasblar to'g'risida ma'lumotlar berish ham rivojlanmoqda. Bitiruvchi o'quvchilar va ota-onalar uchun keng ko'lamli kasbga yo'naltirish tadbirlari tashkil etilib, «Universitet shanbaliklari» va «Professional muhit» loyihalari o'rta maktab o'quvchilari, ota-onalar, OTM o'qituvchilari va biznes tashkilotlari vakillarini birlashtirgan yagona axborot makonini tashkil etish imkonini berdi [Aleksandrova N.A. i dr., 2016] [Mityurnikova L.A., 2005].

B.Fitzenberger Germaniya maktablarida kasbga yo'naltirish faoliyatini o'quvchilarning karyera rejalariga qanday ta'sir qilishini tadqiq etganlar. Kasbga yo'naltirish o'quvchilarga maktabdan mehnat faoliyati sohasiga o'tishda yordam beradi. Biroq, aksariyat maktablarda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish maktab ta'limi yo'nalishiga, shuningdek, maktab va sinfnig umumiy xususiyatlariga bog'liq bo'lib, o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari e'tibordan chetda qolmoqda. Kasbiy maslahatning ta'siri maslahat berayotgan mutaxassisning kompetentligiga bog'liq. Ishga joylashtirish agentligi beradigan maslahat esa maktab bitiruvchisining kasbiy malakasini rivojlantirishga oid rejalarini diapazonini qisqartirishiga olib keladi va birmuncha notanish kasbiy faoliyatida yangitdan ko'nikma va malakasini shakllantirish ehtimolini oshiradi [Fitzenberger B. and othe., 2020].

Kanada ta'lim tizimiga ko'ra, kasb-hunarga yo'naltirishning mobil markazlarida zamonaviy kompyuter vositalaridan foydalangan holda o'quvchilar mustaqil ravishda kasblar, har bir kasb uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlar, kasbiy ta'lim olish imkoniyatlari, mahalliy va milliy mehnat bozorlarida kasb-hunarga bo'lgan talab, taklif va ehtiyojlar haqida ma'lumotlar oladilar [Romanova E.S. i dr., 2013: 262].

Xorijiy davlatlarda maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish ishlari yuqori malakaga, zaruriy sertifikatlariga ega bo'lgan kasbiy maslahatchilar tomonidan amalga oshiriladi. Xususan, AQSh, Rossiya, Fransiya va Buyuk Britaniyada kasbiy maslahatchilarning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarni kasblarning turlari va mehnat bozoridagi vaziyat to'g'risida xabardor qilish;
- kasblar mazmuni to'g'risida ma'lumot izlashlarida yordam berish;
- kasbga yo'naltirish darslarini uslubiy ta'minotini amalga oshirish;
- maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish masalalari bo'yicha o'qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish.

Kasbga yoʻnaltirish ishining eng samarali yoʻnalishlaridan biri – oʻquvchilarning kasbiy moslashuvi boʻlib, bu borada Yaponiya va Buyuk Britaniya koʻp yillik muvaffaqiyatli tajribaga ega.

Yaponiyaning kasbga yoʻnaltirish tizimi dunyodagi eng samarali tizimlardan biri hisoblanadi. Maktab oʻquvchilari amaliy tajriba orttirish va uni oʻz qobiliyatlari va koʻnikmalari bilan qiyoslash imkonini beradigan kasbiy mashq testlaridan oʻtadilar. Ushbu tizim professor S.Fukuyama konsepsiyasi va uning diagnostika usuli «F-test»ga asoslangan. Kasbga yoʻnaltirish toʻliqsiz oʻrta maktabni bitirishidan ikki yil avval boshlanadi. Kasbga yoʻnaltirish tizimi oʻquv jarayoniga integrasiyalashgan boʻlib, umumtaʼlim maktablari oʻquv dasturining asosini tashkil etadi va ikkita asosiy tamoyilga asoslanadi: oʻz-oʻzini tahlil qilish qobiliyati va kasblarni tahlil qilish qobiliyati. S.Fukuyamaning fikriga koʻra, bola ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlanishi uchun 13-14 yosh eng mos keladigan davr. Maktabda oʻqish davomida oʻquvchilar bir vaqtning oʻzida kasb sohasi boʻyicha amaliy tajribaga ega boʻladilar va oʻzlarining kasbiy faoliyatdagi imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlaridan xabardor boʻladilar [Gutkin M.S., 1999].

Buyuk Britaniyada maktablarda kasbga yoʻnaltirish tizimi konseptual jihatdan turlicha boʻlgan bir nechta yondashuvlarga va, eng avvalo, kasbiy maslahat hamda mini-korxonalarda kasbiy taʼlim doirasida oʻtiladigan kasbiy amaliyot sifatiga asoslanilgan [Krupskaya Yu.V. i dr., 2017: 27].

Kasbiy maslahat malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshirilib, ushbu lavozim Buyuk Britaniya va AQShda maktab oʻqituvchi-pedagoglari jamoasi aʼzosi maqomiga ega boʻlsa, Fransiyada sinfning kasbga yoʻnaltirish Kengashi tarkibiga kiruvchi Kasbga yoʻnaltirish markazi xodimi sifatida sinf rahbari va maktab psixologi bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi [Shamsutdinova I.G., 2007].

Olingan natijalar tahlili. Maktab oʻquvchilarini kasbga yoʻnaltirish masalasida xorijiy davlatlarning ilgʻor tajribasini oʻrganish, ushbu sohada respublikamiz maktablarida bir qator ilmiy-uslubiy va tashkiliy ishlar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq ekanligini koʻrsatdi.

Kasbga yoʻnaltirish uzoq va tizimli rivojlanish tarixiga ega boʻlib, muntazam ravishda jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda takomillashib borgan. Shuning uchun ham Oʻzbekistonda oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirishda yangicha yondashuv zarur yaʼni mazkur masalani hal qilishda milliy mehnat bozori va har-bir hududning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda oʻquvchi-yoshlarning individual xususiyatlari va manfaatlarini hisobga olish, maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xorijiy mamlakatlarda maktablarda kasbga yoʻnaltirish ishlarining asosiy maqsadi – oʻquvchilarga karyera rejasini tayyorlashida koʻmaklashish hisoblanadi.

Kasbga yoʻnaltirish toʻliqsiz oʻrta maktabni bitirishidan ikki yil avval boshlanib, oʻquv jarayoniga integrasiyalashgan boʻladi. Bola ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlanishi uchun 13-14 yosh eng mos keladigan davr hisoblanadi.

Maktabning kasbga yoʻnaltirish tizimi oʻquvchilarga karyera rejalarini shakllantirish borasida maxsus va individual maslahatlar berish, bitiruvchilarni ishga joylashishlarida koʻmaklashish, shuningdek, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati trayektoriyasini nazorat qilishdan iborat. Karyera rejasi oʻquvchining bevosita ishtirokida, uning shaxsi va individualligiga yoʻnaltirilgan tarzda, mehnat bozorining ehtiyojlarini hisobga olib shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Zarur hollarda, mavjud holatlardan kelib chiqib, oʻquvchi oʻz karyera rejasiga qoʻshimcha va tuzatishlar kiritishi mumkin.

Kasbga yoʻnaltirish tadbirlari oʻquvchilarni kasbiy yoʻnalishini diagnostika qilish, ularga individual psixologik maslahat berish, ota-onalar uchun oʻquvchilar kasbiy oʻzini oʻzi belgilashiga oid maslahat berish, kasb vakillari ishtirokida kasbga yoʻnaltirish soatlari va kasbiy maslahatchilar tomonidan kasbga yoʻnaltirish darslarini tashkillashtirish, korxonalariga tematik ekskursiyalar va ochiq eshiklar kunlariga hamda shahar tadbirlarida tashrif buyurish, maktab

va boshqa tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning mexanizmlari, texnologiyalari va shakllarini belgilash kabi vazifalardan iborat. Yoshlarda o'z taqdirini o'zi belgilash muammolariga qiziqish shakllantirishda marketing texnologiyalari va zamonaviy multimediya imkoniyatlaridan foydalaniladi.

O'quvchilarning kasbiy moslashuvi samaradorligi o'z qobiliyatlari va ko'nikmalarini amaliy tajriba orttirish jarayonida qiyoslash imkoniga ega bo'lishlariga bog'liq. Shu sababli maktablarda o'quvchilarning kasbiy amaliyoti bilan bir qatorda kasbiy diagnostika va kasbiy maslahat ishlari maxsus reja asosida, muntazam ravishda olib boriladi.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda quyidagi tamoyillarga tayaniladi:

maktabda nazariy bilimlarni kasbiy faoliyatda qo'llash hamda kasbga yo'naltirish tizimini inson hayoti davomida kasbiy qo'llab-quvvatlash tizimiga integrasiya qiladigan ta'lim berish;
o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlarida ota-onalarning faol ishtirok etishi;

kasblar, har bir kasb uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlar, kasbiy ta'lim olish imkoniyatlari, mahalliy va milliy mehnat bozorlarida kasb-hunarga bo'lgan talab, taklif va ehtiyojlar haqida ma'lumotlar bazasining mavjudligi;

o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ularning individual xususiyatlari hamda mahalliy va milliy mehnat bozorlarining ehtiyojlarini hisobga olish;

kasbiy maslahat beradigan mutaxassisning yuqori darajada kompetentlikga ega bo'lishi;

ta'limda muvaffaqiyat qozona olmagan o'quvchi-yoshlarning mehnat bilan bandligini ta'minlash;

o'quvchilarda o'z-o'zini tahlil qilish va kasblarni tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirish.

Kasbga yo'naltirish va kasbiy maslahat berish uchun mutaxassis ushbu soha bo'yicha kamida magistr darajasiga ega bo'lishi talab qilinadi. Kasbiy maslahatchi o'z faoliyatini quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiradi:

o'quvchilarni kasblarning turlari va mehnat bozoridagi vaziyat to'g'risida xabardor qilish;

kasblar mazmuni to'g'risida ma'lumot izlashda yordam berish;

kasbga yo'naltirish darslarini uslubiy ta'minotini amalga oshirish;

maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish masalalari bo'yicha o'qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish.

Xulosa. Shunday qilib, xorijiy mamlakatlarda o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish ishlari tizimli xarakterga ega bo'lib, u davlat darajasida tegishli normativ aktlar asosida tartibga solinadi, kasbga yo'naltirish muddati, uni amalga oshirish shakllari va usullarining aniq belgilanganligi hamda ushbu soha mutaxassislari uchun maxsus malaka talablari ishlab chiqilganligi diqqatga sazovordir. Xorijda maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish tizimli va individual yondashuv asosida ishlash tamoyillariga asoslangan bo'lib, maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan o'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiriladi.

Ta'kidlash joizki, g'arb davlatlarida aholining yoshlardan iborat qatlami bandligini ta'minlashda, maktab va maktabdan keyingi davrda, o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish sohasida zarur institusional sharoitlar yaratilganligi alohida e'tiborga loyiqdir.

Shubhasiz, o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirish sohasidagi zamonaviy tajribalarni yanada chuqurroq va tizimli ravishda o'rganish hamda xalqimizning boy tarixi, urf-odatlarini va qadriyatlarini hisobga olgan holda maktablarda amaliyotga jorish etish respublikamizda bandlik muammosini hal etishda ijobiy qadam bo'lib xizmat qilishi aniq. Bundan tashqari, o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishni tizimli yo'lga qo'yish, maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish tizimini insonga butun umri davomida kasb-hunar ta'limi va kasblar olamida hamrohlik qilishning keng tizimiga integrasiyalashuvini ta'minlash uchun tarmoqdagi barcha o'zaro manfaatdor tashkilotlar, maktab jamoasi va ota-onalarning samarali hamkorlik

механизмларини ishlab chiqilishi taqozo etiladi.

ADABIYOTLAR:

Fitzenberger B, Hillerich-Sigg A. and Sprietsma M. Different counselors, many options: Career guidance and career plans in secondary schools // *German Economic Review* 21, no. 1 (April 28, 2020): 65–106. <http://dx.doi.org/10.1515/ger-2019-0027>.

Hagans C.L. The relationship of parental subsystem to high school and college students' career self-efficacy // *Virtual Press*, 1991. <http://liblink.bsu.edu/uhtbin/catkey/833008>.

Kirby C.A. Career and life style aspirations of gifted Canadian secondary school females // *Diss.*, The University of Arizona, 1988. <http://hdl.handle.net/10150/184544>.

Александрова Н.А., Брюхова О.Ю. Профессиональная ориентация в фокусе внимания государства: проблемы, противоречия, пути решения // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 2016. – № 9. С. 13-16.

Амбарова П.А., Немировский М. В. Новые подходы к профессиональной ориентации в школе в условиях изменяющегося мира профессий // *Образование: вызовы нового времени / Известия Уральского федерального университета. Серия 1. Том 26, № 1 (2020)* <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia1/issue/view/385>. –С. 188-199.

Гриншпун С.С. «Академия Х»: подготовка американских школьников к жизни и труду / *Педагогика*. – 2006. - №4. – С. 103-108

Гриншпун С.С. Профессиональная ориентация школьников в США // *Педагогика*. – 2005. №9. – С. 65-72.

Гуртов В. А., Колесников В. Н., Питухина М. А. От традиционной модели профориентации к системе сопровождения и консультирования на протяжении всей жизни: опыт Финляндии [Электронный ресурс] // *Непрерывное образование: XXI век*. 2019. № 2 (26). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ot-traditsionnoy-modeli-proforientatsii-k-sisteme-soprovozhdeniya-i-konsultirovaniya-na-protyazhenii-vsey-zhizni-opyt-finlyandii>

Гуткин М.С. Использование Ф-теста для диагностики развития профессионального самосознания школьников // *Психология*. 1999. № 3. С. 114-121.

Дианина Е.В. Российская и зарубежные системы управления профессиональной ориентацией учащейся молодежи: сравнительный анализ // *Социодинамика*, 2017, №3. –С.10-17.

Корсун А.А. К вопросу о профессиональном самоопределении старшеклассников в работах отечественных и зарубежных учёных / А.А. Корсун // *Transformation of approaches to education in Russia and CIS states: [колл. моногр.]* – Штутгарт: ORT Publishing, 2012. С. 71-81.

Крупская Ю.В., Серкова Е.И. Зарубежный и отечественный опыт организации и реализации профессиональной ориентации детей и учащейся молодежи // *Думский вестник: Теория и практика дополнительного образования* N 1(9)/2017. –С. 25-28.

Кузнецов В. Зарубежный опыт организации взаимодействия рынка труда и системы профессионального образования // *Народное образование*. 2007. №1. С. 194-199.

Митюрникова Л.А. Комплексная система профессиональной ориентации молодежи как социальный институт общества: дис. ... канд. соц. наук / Л.А. Митюрникова. – М., 2005 – 201 с.

Мурашев А. Другая школа. Откуда берутся нормальные люди. М., 2019. 349 с.

Романова Е.С. Организация профориентационной работы в школе: методическое пособие / Е.С. Романова. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 304 с.

Селиванова З.К. Ранняя профориентация как насущная задача государственной политики // *Власть*, 2013. – №4. С. 136-139.

Шамсутдинова И.Г. Профессиональная ориентация учащихся во Франции // *Педагогика*. – 2007. – N°4. – С. 101-111.

O'QUVCHI YOSHLARNI MILLIY QADRIYAT VA AN'ANALARGA HURMAT RUHIDA TARBİYALASH METODIKASINI ISHLAB CHIQUISHDAGI ZAMONAVIY TALABLAR

*Isokov Ravshanbek Ulug'bek o'g'li
Namangan Davlat Universiteti tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim sharoitida yosh o'quvchilarda milliy qadriyatlar va an'analarga hurmat tuyg'usini tarbiyalash madaniyatni asrab-avaylash va jamiyatda birdamlik uchun juda muhimdir. Ushbu maqola ushbu maqsadga erishish uchun samarali metodologiyalarni ishlab chiqish uchun zamonaviy talablarni o'rganadi. Unda milliy qadriyatlarni ta'lim dasturlariga singdirishning nazariy asoslari, amaliy strategiyalari va muammolari o'rganilib, tarix saboqlariga e'tibor qaratiladi. Maqola joriy ta'lim standartlari va pedagogik yondashuvlarni tahlil qilib, o'qituvchilar va siyosatchilar uchun talabalarning madaniy va axloqiy tarbiyasini oshirish uchun keng qamrovli asoslarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, ta'lim metodologiyasi, madaniy saqlash, pedagogik strategiyalar, axloqiy tarbiya, ta'lim standartlari.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОТРЕБНОСТИ В РАЗВИТИИ МЕТОДОЛОГИИ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ СТУДЕНТОВ В ДУХЕ УВАЖЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И ТРАДИЦИЙ

*Исоков Равшанбек Улугбек ўгли,
независимый исследователь Наманганского государственного университета*

Абстракт. В современных образовательных условиях воспитание у школьников уважения к национальным ценностям и традициям имеет большое значение для сохранения культуры и единства общества. В данной статье исследуются современные требования к разработке эффективных методологий достижения этой цели. В нем рассматриваются теоретические основы, практические стратегии и проблемы внедрения национальных ценностей в образовательные программы с акцентом на уроки истории. В статье анализируются современные образовательные стандарты и педагогические подходы, предоставляющие педагогам и политикам комплексную основу для улучшения культурного и нравственного воспитания учащихся.

Ключевые слова. национальные ценности, методология образования, сохранение культуры, педагогические стратегии, нравственное воспитание, образовательные стандарты.

MODERN REQUIREMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGY OF EDUCATING YOUNG STUDENTS IN THE SPIRIT OF RESPECT FOR NATIONAL VALUES AND TRADITIONS

*Isokov Ravshanbek Ulug'bek o'g'li
Researcher of Namangan State University*

Abstract. In modern educational conditions, education of respect for national values and traditions in young students is very important for the preservation of culture and unity in society. This article explores the contemporary requirements for developing effective methodologies to achieve this goal. It examines the theoretical foundations, practical strategies and problems of inculcating national values into educational programs, focusing on the lessons of history. The article analyzes current educational standards and pedagogical approaches, providing a comprehensive framework for educators and policymakers to improve the cultural and moral

education of students.

Keywords. national values, educational methodology, cultural preservation, pedagogical strategies, moral education, educational standards.

Kirish. Globallashuv va texnologik taraqqiyotning jadal sur'atlari milliy qadriyat va an'analarni asrab-avaylash va targ'ib qilish bo'yicha ta'lim tizimlariga zarurat tug'dirdi. O'zbekistonda va shunga o'xshash madaniy sharoitlarda yosh o'quvchilarda o'z merosiga chuqur hurmat tuyg'usini shakllantirishni ta'minlab, ushbu talablarga javob beradigan ta'lim metodologiyalarini rivojlantirish zarur. Borgan sari globallashib borayotgan dunyoda o'quvchi yoshlarda milliy o'zlikni anglash va madaniy merosga oid kuchli tuyg'uni saqlab qolish juda muhim. Ushbu maqolada milliy qadriyat va an'analarni hurmat qilishni targ'ib qiluvchi zamonaviy ta'lim metodikalariga ehtiyoj borligi haqida so'z boradi.[1] O'quvchilarning madaniy ildizlari va milliy o'zligini anglashlariga chuqur ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tarix ta'limiga asosiy e'tibor qaratilgan.

Nazariy asos. Ta'lim nazariyalari madaniy va axloqiy tarbiyani o'quv dasturiga kiritish muhimligini ta'kidlaydi. Haqiqiy hayotiy kontekstlarga asoslangan tajribalarni o'rganishni targ'ib qiluvchi konstruktivistik yondashuvlar milliy qadriyatlar va an'analarni o'zida mujassam etgan metodologiyalarni ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Amaldagi ta'lim standartlari. Zamonaviy ta'lim standartlari nafaqat o'quv qobiliyatlarini, balki madaniy va axloqiy kompetensiyalarni ham ta'kidlab, o'quvchilarni rivojlantirishga yaxlit yondashuvni talab qiladi. Milliy o'quv dasturlari o'quvchilarning madaniy merosini tushunishni o'z ichiga olgan muvozanatli ta'lim olishlarini ta'minlab, ushbu standartlarni aks ettirishi kerak.[2]

Milliy qadriyatlarni o'quv dasturlariga integratsiyalash

Samarali integratsiya quyidagilarni talab qiladi:

Tematik birliklar: Asosiy milliy qadriyatlar va tarixiy voqealar atrofida birliklarni loyihalash.

Fanlararo yondashuv: yaxlit tushunchani ta'minlash uchun tarixni adabiyot va san'at kabi boshqa fanlar bilan birlashtirish.

Madaniy tadbirlar: an'analarni bayramlar, sayohatlar va jamoatchilikni jalb qilish orqali birlashtirish.

O'qituvchilarni tayyorlash va resurslarni rivojlantirish. Ushbu ta'lim tashabbusida o'qituvchilar muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar malakasini oshirishning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi.[3]

Malaka oshirish dasturlari: Madaniy pedagogika va innovatsion o'qitish usullari bo'yicha seminar va kurslar.

Resurs yaratish: milliy qadriyatlarga qaratilgan darsliklar, raqamli vositalar va qo'shimcha materiallarni ishlab chiqish.

Pedagogik strategiyalar

Hikoya va tarixiy hikoyalar. Tarixiy voqealar va madaniy ertaklarni etkazish uchun hikoya qilishdan foydalanish o'quvchilarga o'zlarining meroslari bilan hissiy bog'lanishga yordam beradi.

Loyihaga asoslangan ta'lim. Talabalarni milliy qadriyatlar va an'analarni o'rganuvchi loyihalarga jalb etish faol o'rganish va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Dala sayohatlari va madaniy tadbirlar. Tarixiy joylarga tashriflar tashkil etish va madaniy festivallarda ishtirok etish talabalarga o'z merosi bilan bevosita tanishish imkonini beradi.

Multimedia resurslarining integratsiyasi. Raqamli vositalar va multimedia resurslaridan foydalanish o'rganish tajribasini oshirishi, tarix va madaniyatni yanada qulayroq va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Qiyinchiliklar va yechimlar. Ushbu metodologiyalarni amalga oshirish bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi:

O'qituvchilar malakasini oshirish: Milliy qadriyatlar va an'analarni samarali o'rgatish uchun pedagoglar yetarlicha tayyorgarlikka muhtoj.

O'quv dasturlarini ishlab chiqish: milliy merosni aks ettiruvchi kompleks va inklyuziv o'quv dasturlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.[4]

Resurslarni taqsimlash: maktablarning ushbu metodologiyalarni amalga oshirish uchun zarur resurslar va yordamga ega bo'lishini ta'minlash.

Zamonaviy ta'lim standartlari va talablari. Samarali metodologiyalarni ishlab chiqish uchun ularni zamonaviy ta'lim standartlariga moslashtirish zarur. Bularga quyidagilar kiradi:

O'quv dasturlari integratsiyasi: Milliy qadriyatlar va an'analarni tarix o'quv dasturiga kiritish.[5]

Innovatsion ta'lim strategiyalari: interfaol va talabalarga yo'naltirilgan o'qitish usullaridan foydalanish.

Baholash: O'quvchilarning milliy qadriyatlarga hurmat va tushunchalarini o'lchash uchun formativ va umumlashtiruvchi baholashlarni amalga oshirish.

Pedagogik nazariyalar va ilg'or tajribalar. Ta'lim nazariyalari o'quvchilar bilan rezonanslashadigan metodologiyani ishlab chiqish uchun asos yaratadi.[6] Asosiy nazariyalar va amaliyotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Konstruktiv yondashuv: faol o'rganishni rag'batlantirish, bunda o'quvchilar milliy qadriyatlar haqida o'z tushunchalarini shakllantiradilar.

Madaniy-tarixiy faoliyat nazariyasi: ta'limning ijtimoiy konteksti va ta'limdagi madaniy vositalarning roliga e'tibor qaratish.

Loyihaga asoslangan ta'lim: talabalarni milliy tarix va an'analarni o'rganuvchi loyihalarga jalb qilish.

Case Study: O'zbekiston tarixi darsi. Tadqiqotda O'zbekiston tarixidan misol tariqasida foydalanilgan holda ushbu pedagogik strategiyalarni qanday qo'llash mumkinligi ko'rsatilgan. O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosidan olingan saboqlar o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishning amaliy namunasidir.[7]

Xulosa. Yosh o'quvchilarning madaniy-axloqiy kamol topishida milliy qadriyat va an'analarga hurmat tuyg'usini tarbiyalovchi samarali ta'lim metodikasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim standartlari va innovatsion pedagogik strategiyalarni o'zida mujassamlashtirgan holda, pedagoglar nafaqat ta'lim beruvchi, balki madaniy merosga chuqur hurmat tuyg'usini uyg'otadigan ta'lim muhitini yaratishi mumkin. Milliy qadriyatlar va urf-odatlariga hurmat tuyg'usini uyg'otadigan uslublarni ishlab chiqish madaniyat va milliy o'zlikni saqlash uchun juda muhimdir. Ta'lim amaliyotini zamonaviy standartlarga moslashtirish, samarali pedagogik nazariyalardan foydalanish va o'qituvchilarning har tomonlama tayyorgarligini ta'minlash orqali o'qituvchilar o'quvchilarning madaniy va tarixiy tushunchalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.[8] Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu metodologiyalarning talabalarning madaniy o'ziga xosligi va fuqarolik faolligiga uzoq muddatli ta'sirini o'lchash uchun bo'ylama tadqiqotlarga qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Maqsudovna A. X. milliy urf-odat va an'analarni mavzusini o'qitish texnologiyasi //Scientific Impulse. – 2023. – T. 2. – №. 16. – C. 1055-1059.

Saidovna R. S. yoshlarni milliy qadriyatlar va urf-odatlar asosida ma'naviy-ma'rifiy dunyoqarashini shakllantirishda oila-ta'lim muassasasi va mahalla hamkorligining ahamiyati //Science Promotion. – 2023. – T. 4. – №. 1. – C. 279-287.

To'lqinova D. milliy urf-odat, qadriyat va an'analarni asosida bola tarbiyasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2022. – T. 1. – №. 27. – C. 52-54.

Zaynitdinovna Q. N. et al. **MILLIY QADRIYATLARIMIZ-O'ZLIGIMIZ TIMSOLLARI** //Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 10-13.

Ismatovna A. D. **milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mohiyat va mazmuni** //boshqaruv va etika qoidalari onlayn ilmiy jurnali. – 2024. – Т. 4. – №. 2. – С. 17-22.

Akbarali O'g'li S. F. **Prospects for improving the technologies of developing legal thinking for schoolchildren (on the example of the province of Namangan)** //Current research journal of pedagogics. – 2023. – Т. 4. – №. 01. – С. 94-97.

Akbarali O'g'li S. F. **organization of experimental work and analysis of results on the improvement of technologies for improving the effectiveness of legal education and training of schoolchildren** //Frontline Social Sciences and History Journal. – 2023. – Т. 3. – №. 04. – С. 54-61.

Urolovna S. Z. **milliy va shaxsiy qadriyatlarning shakllanishida ma'naviy tarbiyaning ahamiyati** //fan, ta'lim, madaniyat va innovatsiya jurnali| journal of science, education, culture and innovation. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 126-129.

GENDER YONDASHUV ASOSIDA BITIRUVCHI SINIF O'QUVCHILARIDA IJTIMOIY MADANIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

*Karimov Habibulla Qodomboyevich
Urganch Davlat Universiteti
mistaqil tadqiqotchisi
Orcid: 0009-0006-7194-4297*

Annotatsiya: Ushbu maqola gender yondashuv asosida bitiruvchi sinif o'quvchilarida ijtimoiy madaniy kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Ijtimoiy madaniy kompetentlik- bu shaxsning turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish, samarali muloqot qilish va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish qobiliyati bo'lib, u ijtimoiy ko'nikmalar, madaniy xabardorlik va madaniyatlararo muloqotni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: gender yondashuv, ijtimoiy madaniy kompetentlik, bitiruvchi sinif o'quvchilari, ijtimoiy ko'nikmalar, madaniy xabardorlik, madaniyatlararo muloqot, ta'lim tizimi, ijtimoiy rivojlanish, teng huquqlilik.

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF SOCIAL CULTURAL COMPETENCE IN STUDENTS OF THE GRADUATING CLASS ON THE BASIS OF A GENDER APPROACH

*Karimov Habibulla Kadamboyevich,
Urgench state university mystic explorer*

Abstract: This article is devoted to the study of the theoretical foundations of the formation of social and cultural competence in students of the graduating class based on the gender approach. Sociocultural competence is a person's ability to function successfully in various social and cultural contexts, to communicate effectively, and to establish relationships with others, which includes social skills, cultural awareness, and intercultural communication.

Key words: gender approach, social cultural competence, students of the graduating class, social skills, cultural awareness, intercultural communication, educational system, social development, equality

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ВЫПУСКНИКОВ НА ОСНОВЕ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА

*Каримова Хабибулла Кодомбоевича,
Ургенчский Государственный Университет независимый исследователь*

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию теоретических основ формирования социокультурной компетентности учащихся выпускного класса на основе гендерного подхода. Социокультурная компетентность — это способность человека успешно функционировать в различных социальных и культурных контекстах, эффективно общаться и устанавливать отношения с другими людьми, которая включает в себя социальные навыки, культурную осведомленность и межкультурное общение.

Ключевые слова: гендерный подход, социокультурная компетентность, учащиеся выпускного класса, социальные навыки, культурное сознание, межкультурная коммуникация, система образования, социальное развитие, равенство.

Kirish. Hozirgi vaqtda ta'lim tizimi ustuvorliklarni o'zgartirmoqda. Ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishi ta'lim mazmunini tolerantlashtirish va shaxsning o'zini o'zi anglash g'oyalari joriy etish, uning erkin o'zini o'zi belgilash huquqini tan olish, qobiliyatlarni to'liq rivojlantirish va o'quv jarayonida kognitiv ehtiyojlarni qondirishdan iborat. Bu fakt «Ta'lim to'g'risida»gi qonunida ham qayd etilgan, unda ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi, uning gumanistik tabiati asosiy pedagogik vazifalar bilan belgilanadi. Shunday qilib, bitiruvchi sinf o'quvchilar shaxsiyati, uning rivojlanishi va takomillashuvining o'ziga xos xususiyatlari diqqat markaziga qo'yiladi [8; B.45.].

Zamonaviy ta'lim sezilarli o'zgarishlarga duch kelmoqda, bu ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradigan sharoitlarni izlashning ob'ektiv zarurligini belgilaydi, maktabda ham, oliy ta'limda ham ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarni tashkil etishning maxsus shakli sifatida ta'lim jarayoniga yondashuvlarni o'zgartirishni talab qiladi.

Ijtimoiy madaniy kompetentlikni shakllantirish, ayniqsa, bitiruvchi sinf o'quvchilari orasida, ularning hayotga va jamiyatga moslashishi uchun muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy madaniy kompetentlik - bu shaxsning turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish, samarali muloqot qilish va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish qobiliyati. Bu kompetentlik quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Globalizatsiya va axborot texnologiyalarining rivojlanishi sharoitida, yosh avlodning ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy-madaniy kompetentlik shaxsning turli ijtimoiy va madaniy sharoitlarda samarali muloqot qilish, turli madaniyatlarni hurmat qilish va gender tenglikka asoslangan holda turmush tarzini shakllantirish qobiliyatini anglatadi. Bu jarayon ayniqsa, maktab ta'limida, xususan, bitiruvchi sinf o'quvchilari uchun juda muhim hisoblanadi, chunki ular jamiyatga mustaqil qadam qo'yishga tayyorgarlik ko'rayotgan yoshlar hisoblanadi.

Gender yondashuvining mohiyati va ahamiyati

Gender yondashuvi ta'lim jarayonida qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashga, ularning huquq va imkoniyatlarini bir xil darajada rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu yondashuv orqali ta'lim jarayonida jinsiy kamsitishlarning oldini olish, shuningdek, har bir o'quvchiga uning jinsidan qat'i nazar, o'z qobiliyatlarini to'liq namoyish etish imkoniyatini yaratish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Respublikamizda o'quvchilarda ijtimoiy madaniy kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha B.S.Abdullayeva [1; B.49.], R.G.Safarova[4; B.3105], M.M.Vaxobov, X.P.Nazarova, S.O'.Sharifzoda [6; B.14.], B.X.Xodjayevlar tadqiqotlar olib borganlar. Kompetensiya, ijtimoiy madaniy kompetentlik va gender yondashuv bo'yicha Mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlaridan V.I.Baydenko[2; B.15.] va B.Oskarsson, R.Z.Bogoudinova, Ye.A.Boyarskiy, Ye.A.Kagakina, V.V.Osipov va T.P.Bugayeva, O.A.Valixonova, G.I.Baturina[3], I.A.Zimnyaya, D.S.Rubinshteyn, A.R.Kamaleyevalarning ishlarida yoritilgan. Shuningdek, gender yondashuv asosida bitiruvchi sinf o'quvchilarida ijtimoiy madaniy kompetentlikni shakllantirish bo'yicha xorij olimlari Alan Pulverness[5; B.495.], A.Bandura, Hutmacher Walo, D.Hymes, T.Radinger, A.Stoof[7; B.351.] kabi pedagog, psixolog, faylasuf, sotsiolog olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Muhokama.

Bizning fikrimizcha, o'qitishda gender yondashuvini qo'llashning asosiy shartlaridan biri o'qituvchining o'qitish uslubi, uning gender ta'limi bo'lishi kerak. Har bir o'qituvchi o'quv materialini taqdim etishning o'ziga xos uslubiga va uning gender xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tinglovchilar bilan muloqot qilish usullariga ega bo'lgan ma'lumot manbai hisoblanadi. O'quv dasturlari va metodologiyalarining ma'lum bir bolaning shaxsiga yo'naltirilganligi, o'quvchilarning qobiliyatlarini har tomonlama ochib berish va o'quvchining

jinsidan qat'i nazar, muvaffaqiyat holatini yaratish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish qobiliyati va qobiliyati uning kasbiy malakasi va pedagogik mahoratiga bog'liq. O'qituvchilar ko'pincha o'g'il bolalarni o'zini namoyon qilish, qat'iyatlilik va faollikka, qizlarni itoatkorlik, bag'rikenglik va tirishqoqlik, toza ko'rinishga undaydi, bolalar bilan ko'proq individual darslar o'tkaziladi, qizlarga qaraganda ularga ko'proq vaqt ajratiladi[9; B.701.].

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikning tarkibiy qismlari

Ijtimoiy-madaniy kompetentlik quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Madaniy bilimlar: Turli madaniyatlar haqida bilimga ega bo'lish, ularning qadriyatlarini anglash va hurmat qilish.

Ijtimoiy muloqot ko'nikmalari: Boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish, ularning nuqtai nazarini tushunish.

Gender tenglikni anglash: Jinsiy kamsitishlarsiz teng munosabatlarni shakllantirish va hurmat qilish.

Gender yondashuvi asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirish mexanizmlari:

Ta'lim dasturlarini gender jihatdan boyitish: Ta'lim dasturlarida gender masalalariga oid mavzularni kiritish, o'quvchilarga jinsiy tenglikning ahamiyati haqida bilim berish. Misol uchun, tarix, adabiyot va ijtimoiy fanlarda ayollar va erkaklar o'rtasidagi tenglikka oid mavzularni muhokama qilish.

O'quvchilarda gender sezgirlikni rivojlantirish: Ta'lim jarayonida o'quvchilarni gender tengligi masalalariga e'tibor qaratishga o'rgatish. Bu jarayonda o'qituvchilar o'z pedagogik faoliyatlarida gender tenglikka rioya qilishlari, shuningdek, o'quvchilarda tenglik tushunchasini shakllantirishlari lozim.

Madaniy tadbirlar va loyihalar tashkil etish: Turli millat va madaniyatlar o'rtasida muloqot madaniyatini shakllantirish maqsadida o'quvchilarni madaniy tadbirlarga jalb etish. Masalan, milliy bayramlar, madaniy festivallar yoki xalqaro tadbirlar tashkil qilish orqali o'quvchilarni madaniy xilma-xillik bilan tanishtirish.

O'qituvchilarning malakasini oshirish: O'qituvchilar uchun gender masalari bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar o'tkazish. Bu treninglar o'qituvchilarga gender tenglikni ta'lim jarayoniga qanday qo'shish kerakligini tushuntirishda yordam beradi.

Tarbiyaviy ishlar: Gender tenglikka oid tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish, jumladan, sinf soatlari, uchrashuvlar va ma'ruzalar orqali o'quvchilarga gender tenglikni tushuntirish va ularni amaliyotga tadbiiq etishga rag'batlantirish.

Natijalar

Tadqiqot davomida bitiruvchi sinf o'quvchilarida gender yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirish maqsadida bir qator pedagogik eksperimentlar va mashg'ulotlar o'tkazildi. Tajribaning maqsadi — gender tenglikka asoslangan holda ijtimoiy-madaniy bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish samaradorligini baholashdan iborat edi.

Tajriba metodikasi

Tajriba uch bosqichda amalga oshirildi:

Boshlang'ich baholash (diagnostika): Eksperiment boshlanishidan oldin o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentlik darajasi aniqlanib, gender yondashuvga nisbatan mavjud tushunchalari va munosabatlari o'rganildi. Bunda savolnomalar, suhbatlar va testlar qo'llanildi.

Pedagogik ta'sir (interventsiya): Ta'lim jarayoniga gender tenglikka oid mavzularni qo'shish, madaniy tadbirlar tashkil etish, maxsus dars va mashg'ulotlar o'tkazish orqali o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar qo'llandi.

Natijalarni baholash: Eksperiment yakunida o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetentligi va gender tenglikka oid tushunchalarini qayta baholash uchun savolnomalar va testlar o'tkazildi. Shuningdek, o'quvchilarning bu jarayonda o'zgarishi va rivojlanish darajasi tahlil qilindi.

Tajriba natijalari

Tajriba natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Ijtimoiy-madaniy bilimlarning oshishi: Eksperiment natijasida o'quvchilarning turli madaniyatlar, ularning qadriyatlar va urf-odatlar haqidagi bilimlari sezilarli darajada oshdi. Dastlabki testlar bilan solishtirganda, eksperimentdan keyin o'quvchilarning madaniy bilimlari 20-30% ga ko'paydi.

Gender tenglikni anglash darajasi: Pedagogik ta'sir natijasida o'quvchilarda gender tenglik tushunchasi chuqurlashdi. Dastlabki bosqichda jinsiy rollar va stereotiplar bilan bog'liq noto'g'ri qarashlar mavjud bo'lgan bo'lsa, tajriba yakunida ularning aksariyati bu stereotiplarni yangi va jinsiy tenglikni qo'llab-quvvatlashga o'tdi.

Ijtimoiy muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi: Tajriba davomida o'quvchilarda turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalari rivojlandi. Mashg'ulotlar va madaniy tadbirlarda faol ishtirok etgan o'quvchilar boshqalarning madaniyatini hurmat qilishni, muammolarni hamkorlikda hal qilishni o'rgandilar.

O'quvchilarning gender sezgirligi oshishi: Tajriba davomida o'quvchilar gender sezgirlik va empatiya ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Bu esa o'quv muhitida jinsiy tenglikka rioya qilish va kelajakda ijtimoiy munosabatlarda gender tenglikka asoslangan tamoyillarni qo'llashga bo'lgan qiziqishning ortishiga olib keldi.

Tarbiyaviy ishlar samaradorligi: O'quvchilarga gender tenglik mavzusida o'tkazilgan tarbiyaviy ishlar ularning dunyoqarashiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ko'plab o'quvchilar jinsiy tenglikni o'z hayotlarida va jamiyatda muhim deb hisoblashni boshladilar.

Xulosa.

Tajriba natijalari gender yondashuv asosida bitiruvchi sinf o'quvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirish imkoniyatlarining keng ekanligini tasdiqladi. Ta'lim jarayoniga gender tenglikni kiritish o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy bilimlarini kengaytiradi, jinsiy kamsitishlarga nisbatan sezgirligini oshiradi va turli madaniyat vakillari bilan muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, gender yondashuvi nafaqat o'quvchilarning madaniy bilimlarini oshiradi, balki ularni gender tenglikka asoslangan ijtimoiy hayotga tayyorlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Gender yondashuvi asosida bitiruvchi sinf o'quvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biridir. Bu yondashuv orqali o'quvchilarda madaniy bilimlar, ijtimoiy muloqot ko'nikmalari va gender tenglikni anglash kabi qobiliyatlar shakllantiriladi. Natijada, yoshlar jamiyatga yanada tayyor, madaniy xilmaxillikni hurmat qiluvchi va tenglik tamoyillariga asoslangan tarzda kirib kelish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayonda o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining roli beqiyosdir, chunki ular yosh avlodning kelajagini shakllantiruvchi asosiy omillardandir.

Ushbu mexanizmlar orqali bitiruvchi sinf o'quvchilarida gender yondashuvi asosida ijtimoiy madaniy kompetentlikni shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy muammolarni hal qilishga ham katta yordam beradi. Ijtimoiy madaniy kompetentlikni shakllantirish, bitiruvchi sinf o'quvchilarini kelajakda muvaffaqiyatli va yetuk shaxs bo'lib etishiga yordam beradi. Ta'lim tizimi, o'quv-tarbiya jarayoni, oila va jamoatchilikning birgalikdagi harakatlari orqali bu maqsadga erishish mumkin. Bu jarayonda har bir o'quvchining jinsiy farqlarini inobatga olib, ularga teng imkoniyatlar yaratish muhimdir. Ijtimoiy madaniy kompetentlik shaxsning globalizatsiya jarayonlarida muvaffaqiyatli bo'lishi, turli madaniy muhitlarga moslashishi, ko'p madaniyatli jamiyatlarda faoliyat yuritishi uchun zarurdir. Bu kompetentlik shaxsga nafaqat o'z madaniyatini anglash va hurmat qilish, balki boshqa madaniyatlar bilan konstruktiv muloqotda bo'lish imkonini ham beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Abdullayev, B.S. (2006). Fanlararo aloqadarlikning metodologik-didaktik asoslari (Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlardagi akademik litseylarda matematika o'qitish misolida): Ped.fan. dok

дисс. avtoref, 49.

Baydenko, V. I. (2015). Bologna process: Present stage. *Vysshee obrazovanie v Rossii= Higher Education in Russia*, (10), 52-60.

Baturina, G. I. (1995). *Narodnaya pedagogika v vospitanii doshkol'nikov [Folk pedagogy in the education of preschool children]*.

Gaybullayevna, S. R. (2020). Pedagogical tools that serve the development of cultural views in the subjects of the educational process. *JCR*, 7(12), 3104-3108.

Pulverness, A. (2003). *Materials for cultural awareness. Developing materials for language teaching/Continuum*.

Sharifzoda, S. (2023). Bo'lajako' qituvchilarni genderyondashuvasosida ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashga oid nazariy yondashuvlar. *Молодые ученые*, 1(18), 10-15.

Stoof, A., Martens, R. L., Van Merriënboer, J. J., & Bastiaens, T. J. (2002). The boundary approach of competence: A constructivist aid for understanding and using the concept of competence. *Human resource development review*, 1(3), 345-365.

Z. Boboeva, Z. Usmonova *Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi T.: O'zbekiston*. 2003.

Wood, J. W. *Gendered Lives. Communication, Gender, and Culture [Text]* I J. W. Wood. Beimon : Wadsworth Publishing Company, 1994. - 701 p

FIZIKA DARSLARIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI MOBIL DASTURLAR ORQALI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Jamolova Shahlo Qobilovna-

Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrasida o'qituvchisi,

Ravshanova Shaxlo Erkinovna-

Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola fizika fanini o'qitishda talabalarning hisoblash tafakkurini mobil texnologiyalar asosida rivojlantirishning ahamiyati haqida yoritilgan. Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalarida Fizika ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyalariga qo'yilgan talablar, o'qitishning metodik tizimini takomillashtirish, o'qitish mazmuni, maqsadi, vazifasi va barcha komponentlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashda mobil dasturiy vositalardan foydalanish. Bo'lajak fizika fani o'qituvchilarini tayyorlashda ularning kasbiy kompetensiyalarini dasturiy vositalar yordamida rivojlantirish pedagogik muammo ekanligi, kasbiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar tahlili haqida fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, mobil ta'lim, mobil, mobil o'qitish, dogmatik metod, virtual laboratoriya, mobil texnologiyalar.

МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ФИЗИКИ ЧЕРЕЗ МОБИЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ

Джамолова Шахло Кабиловна-

Бухарский государственный педагогический институт, преподаватель кафедры точных наук,

Равшанова Шахло Эркиновна-

Студент 2 курса Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье описывается важность развития вычислительного мышления учащихся на основе мобильных технологий в обучении физике. В данной статье описаны требования к профессиональным компетенциям студентов физического факультета высших учебных заведений, совершенствование методической системы обучения, обеспечение взаимосвязи между содержанием, целью, задачей и всеми компонентами обучения с использованием мобильных программных средств. В подготовке будущих учителей физики развитие их профессиональной компетентности с помощью программных средств является педагогической проблемой, высказано мнение об анализе проводимой работы по формированию профессиональной компетентности.

Ключевые слова: компетентность, мобильное образование, мобильное, мобильное обучение, догматический метод, виртуальная лаборатория, мобильные технологии.

METHODOLOGY OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCES OF STUDENTS IN PHYSICS LESSONS THROUGH MOBILE PROGRAMS

Jamolova Shahlo Kabilovna,

Bukhara State Pedagogical Institute, teacher of the Department of Exact Sciences,

*Ravshanova Shakhlo Erkinovna-
Bukhara State Pedagogical Institute 2nd level student*

Abstract: This article describes the importance of developing students' computational thinking based on mobile technologies in teaching physics. This article describes the requirements for the professional competencies of students of the Physics Department in higher education institutions, improving the methodological system of teaching, ensuring the interrelationship between the content, purpose, task and all components of teaching. using mobile software tools. In the training of future teachers of physics, the development of their professional competence with the help of software tools is a pedagogical problem, opinions were expressed about the analysis of the work carried out on the formation of professional competence.

Key words: competence, mobile education, mobile, mobile teaching, dogmatic method, virtual laboratory, mobile technologies.

Kirish. Jahonda oliy ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonini to'raligicha yoki muayyan fan doirasida, ta'lim dasturi mazmuniga muvofiq o'qituvchilar faoliyatini rejalashtirish va kasbiy faoliyat elementlarini ta'lim oluvchilar tomonidan ketma-ket o'zlashtirishga yo'naltirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Jahonda barqaror taraqqiyotni oliy ta'lim sifatini ta'minlashdagi muammolarni bartaraf etishda ilmiy jihatdan turli yondashuvlar, tadbirlar amalga oshirilmogda. Bunday yondashuvlarga oliy ta'lim mazmunini yangilashga urinishlar, (dastur, darsliklar, o'quv qo'llanmalar), yangi o'quv va ilmiy manbalarni (chet el darsliklari) joriy etish mumkin. Xususan, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lay oladigan pedagoglar tayyorlashga bo'lgan ehtiyojlari bilan izohlanadi. Jamiyatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirishning istiqbolli vazifalarini hisobga olish, talabalarga aniq fanlarni, jumladan, umumiy fizikani fanlararo integratsion o'qitish orqali kasbiy kompetensiyalariga qo'yilgan talablar asosida kadrlar tayyorlash zaruratini taqozo qiladi. Mamlakatimizda ham ushbu talablarni to'laqonli bajara oladigan kadrlarga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormogda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagi "Fizika va uni o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalariga alohida etibor qaratib, 2021-yilda fizika va chet tillarini o'rganishni ustuvor yo'nalish etib belgilashni" taklif etganliklari misolida ham bu fanni o'qitishning naqadar dolzarbligini ko'rishimiz mumkin. Qolaversa Prezidentimizning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari, 2021-yil 19-martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-son Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ham bu borada vazifalar belgilab berilgan:[1].

Mamlakatimiz rahbarining Janubiy Koreya, Angliya, Yaponiya, Xitoy, Rossiya va boshqa mamlakatlarning nufuzli mutaxassislarini ta'lim jarayoniga jalb qilish, yurtimizda xorijiy mamlakatlar universitetlarining filiallarini ochish, yoshlarimizning xorijda malaka oshirishi yoki o'qishi uchun imkoniyat yaratishga alohida e'tibor qaratishining boisi ham shunda. O'zbekistonning buyuk davlatga aylanishida ta'lim-tarbiya ishlarini oqilona yo'lga qo'yish, talabalarining kasbiy kompetensiyalariga qo'yilgan talablar bilan muntazam ravishda tanishtirib borish hamda ushbu talablarni qanoatlantiradigan kadrlar sifatini oshirish nihoyatda ahamiyatli vazifadir. Yuqorida aytilgan fikrlarni inobatga olgan holda yurtimizda ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Bu izlanishlarning barchasida ko'zlangan maqsad ta'lim

oluvchilarda fizika faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarni turli usul va vositalar yordamida takomillashtirish, qolaversa fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbga oid kompetensiyalarini rivojlantirish. Bunday turdagi ilmiy izlanishlarning bir qismini ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish ilg'or pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish orqali sifatli ta'limni tashkil etish va uni rivojlantirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ta'lim tizimida texnologiyadan o'quv jaryonida vosita sifatida foydalanishda o'quvchiga etkazadigan bilim izchilligiga, o'quvchining bilim darajasiga, mashg'ulotlar davomida olgan kompetensiyasiga alohida e'tibor berishni, milliy qadriyatlarni saqlagan holda interaktiv yondashuv asosida mashg'ulotni tashkil talab etadi. Ta'lim tizimida oliy ta'lim muassasalarida o'quv materialini taqdim etishning zamonaviy va istiqbolli shakllaridan biri mobil ilovalardan bugungi kunda keng foydalanib kelinmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning hisoblash tafakkurini mobil texnologiyalar asosida rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari ishlab chiqish o'quvchilarga yetarli bilim va ko'nikmalarni berishda muhim omil ekanligi, shuningdek talabani kasbiy faoliyatga tayyorlashda mobil texnologiyalaridan foydalanish orqali ularda hisoblash tafakkurini rivojlantirish muammosi dolzarbligini belgilaydi. Mobil ta'lim deganda biz mobil texnologiyalardan foydalangan holda o'quv vazifalari majmuasini hal qilishni tushunamiz. Shu bilan birga mobil ta'limni masofadan o'qitish bilan bir qatorda elektron ta'limning kichik turi ham deyish mumkin. Mobil ta'lim o'quvchilar tomonidan maxsus tashkil etilgan o'quv materiallarini o'zlashtirishni ta'minlaydi, ularga kirish mobil texnologiyalar va qurilmalar yordamida amalga oshiriladi. Ushbu yondashuv quyidagi ta'riflarda o'z aksini topadi. Mobil ta'lim - talabaning joylashuvi o'zgarishi bilan cheklanmagan holda mobil qurilmalardan foydalangan holda tashkil etiladigan elektron ta'lim hisoblanib o'zining tezkorligi, mobilliligi va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi. Mobil o'qitish – bu mobil texnologiyalarni qo'llagan holda, yakka, guruhli va jamoali ta'lim olishning dars va darsdan tashqari o'quv faoliyatlarini o'z ichiga birlashtirish imkoniyatiga ega bo'lgan ta'lim olishning maxsus shakli hisoblanadi.. Talabalardagi bugungi kunda hisoblashda matematik amallarni bajarish izchilligi etishmasligi, fikrlash mantiqiy fikrlash va tizimli fikrlash kompetensiyalarini etishmasligiga olib kelmoqda. U algoritmik fikrlash va parallel fikrlashni o'z ichiga oladi, ular o'z navbatida kompozitsion fikrlash, namunaviy harakat, protsessual fikrlash va rekursiv fikrlash kabi boshqa fikrlash jarayonlarini o'z ichiga oladi[2-3].

Hisoblash tafakkuri masalalarni shakllantirish va tahlil qilish va ularni hal qilish, keng talqin qilishda qo'llaniladi. ularning kasbiy tayyorgarlik jarayoniga ta'sirini aks etiruvchi quyidagi tamoyillarni ajratib olish kerak. Mobil texnologiyalarga asoslangan ta'lim metodlari ta'lim jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchining birgalikdagi faoliyati sifatida ta'lim mazmunining asosini tashkil etgan bilim, faoliyat metodlari jamlanmasi hamda tajribani, shu bilan birga shaxsning ijtimoiylashuvi va individualligini takomillashtirishni o'z oldiga asosiy maqsadi qilib oladi. Ta'lim berishning maqsadi hamda vazifalari, shu bilan birga o'quvchilarning bilimlarni egallashi o'quv jarayonining mavjud imkoniyatlaridan foydalangan ravishda ilmiy izlanuvchilar o'qitish metodi tushunchasini aniqlashtirishning har xil variantlarini taklif qildilar. Ta'riflarni umumlashtirish ta'lim metodining quyidagi tarkibini ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

- metodni qo'llashning maqsadi;
- foydalanish shartlari; - o'qituvchi faoliyati;
- o'quvchilar faolligi;
- natijani nazorat qilish usuli va unga erishish mezonlari.

Umumiy qilib aytganda, talabalarning hisoblash tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan o'qitish usullarini amalga oshirishda mobil qurilmalarning aloqa imkoniyatlaridan foydalanish lozim. Bu didaktik vazifalarni tegishli o'qitish usullari yordamida hal etish mumkin. Bu esa

batafsilroq bayon qilinadi. Dogmatik metod aniq fanlarni o'qitishda ushbu metoddan keng foydalaniladi. Qoidalar va formulalar auditoriyaga berilganda, o'qituvchi o'quvchilarga nima qilish kerakligini, metoddan qanday foydalanish lozimligini, qanday harakat qilish va qanday xulosa chiqarish kerakligini aytadi. O'qitishning dogmatik metodi – o'qituvchining materialni og'zaki, ko'rgazma vositalardan foydalanmay, dalil isbotsiz va faqat o'quvchilarni ma'lum bir o'quv materialni takrorlashga va yod olishgagina jalb etish bilan bayon qilishdan iborat. Afzalliklari: - bu metod vaqtni, energiyani va ko'plab asossiz yoki foydasiz fikrlashning oldini oladi; - bu o'quvchilarni yordamchi vositalarsiz (kalkulyator, elektron hisoblash vositalari) hisoblash tafakkurini oshirishga xizmat qiladi; - xotirani mustahkamlaydi; - muammolarni hal qilishda mahorat, samaradorlik va tezlikni oshiradi mobililikni hosil qiladi. Kamchiliklari: organilayotgan- mavzu o'quvchilar uchun zerikarli va qiziqarsiz bo'lib qolishi mumkin, chunki mexanik usul qiziqishni oshirmasligi mumkin; - mexanik yodlangan ma'lumotlarning ko'pchiligi tez orada unutilishi ehtimoli mavjud; - o'quvchilar boshqalarning g'oyalarini takrorlaydilar va qabul qiladilar va bu bilan boshqalarning g'oyalariga qaram bo'lib qolishi mumkin. Uni qanday yaxshilash yoki takomillashtirish mumkin. O'qituvchi tomonidan taqdim etilgan mavzu o'quvchilarda moslashtirilgan bo'lishi va talabalar tomonidan qat'iy qabul qilinib, taqlid qilinishi kerak. Qo'llasa bo'ladigan fanlar: aniq fanlar (informatika, matematika, kimyo, fizika va boshqalar) Qo'llanilishi: Talabalar tomonidan foydalanishi mumkin bo'lgan barcha didaktik vositalar (darslik, o'quv qo'llanma, metodik ko'rsatma, daftar, mobil telefon, elektron hisoblash vositalari ...) yig'ib olinadi. O'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlab qo'yilgan formulalar, hisoblashga oid misollar, mantiqiy fikrlashga oid topshiriqlar tarqatiladi va 10-15 minut tayyorgarlik ko'rishi uchun vaqt beriladi. So'ngra har bir o'quvchi o'ziga berilgan topshiriqni sinf doskasiga chiqib himoya qiladi. Mobil so'rov hamda ovoz berish metodlari Mobil so'rov xizmati test ko'rinishida shakllantiruvchi baholashni amalga oshirish imkoniyatini beradi hamda bitta o'quvchiga ko'ra, auditoriyadagi barcha o'quvchilarning ma'lumotlarni olish imkoniyatini beradi. Tezkor mulohazalar, fikrlar har bir talabaning topshiriqni aniq vaqtda o'zlashtirishdagi taraqqiyoti yoki aksincha talaba duch kelgan qiyinchiliklarni kuzatish imkoniyati mavjud. Mobil qidiruv metodi Bugungi kunda internet tarmog'isiz hayotimizni tasavvur qilish qiyin. Ko'pchilik talabalar mavzuni o'rganishda ta'limni bajarish jarayonida asosan internet xizmatlaridan foydalanadilar. Mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarning fizikadan nazariy bilimlarini shakllantirish, fizik hodisa, jarayon, qonun va qonuniyatlarning mohiyatini chuqur fikr yuritish orqali anglab yetish, o'quvchilar faolligini oshirish va fizik qiziqishlarini amalga oshirish hamda hisoblash ishlarini bajarishda masalalar yechishning o'rni alohida ahamiyatga ega. Binobarin, "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish sifatini oshirish, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini takomillashtirish", "Ta'lim jarayoniga zamonaviy o'qitish uslublarini, shu jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish" kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Hozirgi kunda bu muammolarning dolzarbligi yanada oshib, ta'lim sohasida ota-onalar hamda o'quvchilar tomonidan ta'lim mazmuniga qo'yiladigan zamonaviy talablar ta'limni innovatsion usullarda yangi mazmun bilan to'ldirish zarurligini taqozo etadi. Fizikadan virtual laboratoriya ishini bajarishning texnologik tarkibiy tuzilmasi asosida mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasi ishlab chiqilgan. Mavzularning asosiy tushunchalarini shakllantirish metodini elektron o'quv dasturiy ta'minotlardan foydalanib, qisqa vaqtda samarali amalga oshirish, olingan nazariy bilimlarni mustahkamlash bo'yicha namoyish tajribalari va virtual laboratoriya ishlarini o'tkazishda ulardan foydalanishning izchil metodlari ishlab chiqilgan. Bo'lajak fizika o'qituvchilarini tayyorlashda fan bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlarini elektron dasturiy ta'minot (EDT) bilan to'yingan muhitda, axborot ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etishga ustuvorlik berish fizikadan berilayotgan topshiriqlarni qayta aloqali vizual muhitda baholay olish, maxsus kasbiy kompetensiya mazmuni o'rganish hamda animatsion turdagi

dasturiy ta'minot materiallari mazmunini ishlab chiqish o'rganish asosida amalga oshirildi. Bu ayni paytda o'quv mashg'ulotlarining produktivlik darajalariga samarali ta'sir o'tkazadi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarining qo'l telefon, planshet, aypet va boshqa elektron jihozlardan foydalanish orqali ularni faoliyatini nazorat qilish imkoniyatlari ochiladi ularda kreativ fikrlari va hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga doir elektron o'quv-metodik ta'minot ishlab chiqiladi shuningdek, asosiy kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishda EDT bo'yicha maxsus kompetensiyalari ro'yxati aniqlaydi. Didaktik tamoyillar asosida ishlab chiqilgan mashg'ulot ishlanmalari mavzular bo'yicha mashg'ulotning mavzusi bo'yicha metodik ko'rsatmalar, tushuntirish algoritmi, mavzuni mustahkamlash bo'yicha nazariy savollar, mashg'ulot yakuni da o'quvchilarning bilim saviyasi baholanadi [4]. Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishda mobil ilovalardan foydalanish orqali ulardagi mobil aloqani rivojlantirish bilan bir vaqtda ta'limdagi didaktik tamoyillarni rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Yuqorida aytilgan fikrlarni inobatga olgan holda yurtimizda ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Bu izlanishlarning barchasida ko'zlangan maqsad ta'lim oluvchilarda fizika faniga oid bilim, ko'nikma va malakalarni turli usul va vositalar yordamida takomillashtirish, qolaversa fizika va astronomiya ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbga oid kompetensiyalarini rivojlantirish. Bunday turdagi ilmiy izlanishlarning bir qismini ko'rib chiqamiz.

Yusupov Erkinjon Xurramovich "Fizika o'qitish metodikasini smart-texnologiyalar yordamida takomillashtirish (7-sinf fizika fani misolida)" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, dunyoda tabiiy fanlar, jumladan, fizika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning vizual tasavvurini rivojlantirish, fanlarni integratsiyalab o'qitish mexanizmlarini yaratish, metodik va didaktik asoslarini takomillashtirib amaliyotga tatbiq etish, SMART-texnologiyalar va interfaol usullar asosida loyihalash, jarayonga tadbiq qilish va takomillashtirishning ilmiy asoslangan tizimini yaratish, bilimlarni integrativ yondashuv asosida takomillashtirish orqali kompetentlik hamda madaniyatni rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borib, o'quvchilarda SMART-texnologik bilimlarni rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganib chiqqan. Innovatsion ta'limning fizika faniga doir bilim, malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'rnini SMART-texnologiyalarning tashkiliy komponentlari mazmunini ochib bergan, fizika fanini o'qitish jarayonlarini takomillashtirishga ta'sir etuvchi omillarni SMART-texnologiyalarning xususiyatiga ko'ra tasniflash asosida aniqlashtirishgan, SMART-texnologiyalarning fizika mashg'ulotlaridagi modellashtirish funksiyasini fizik hodisalarni vizual tasvirlash imkoniyatlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirib, fizika fanini SMART-texnologiyalar asosida o'qitishni samarali amalga oshirishda dasturiy ta'minotlarni qo'llash metodikasini ishlab chiqqan.

Mirzoyev Dilshod Po'lotovich "Talabalarni kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish" mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, energetika ta'lim yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis kadrlar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarida davlat ta'lim standartiga asoslangan malaka talablari va o'quv dasturlari mazmuni hamda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga qo'yilgan innovatsion talablarni qamrab olgan loyihalash-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslangan ta'lim jarayonini shakllantirish tizimini takomillashtirdi. bo'lajak energetika ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga oid kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirishning didaktik imkoniyatini aniqlashtirib, talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, dasturiy ta'lim vositalarini qo'llash bilan ularning umumiy tuzulmasi va o'ziga xos xususiyatlarini o'rgandi, elektr energetika ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish orqali pedagogik modelini ishlab chiqish asosida o'qitish metodikasini ishlab chiqdi.

Xanimqulov Baxrom Raxmonqulovich “Integratsiyalashgan darslarda mobil o’qitish texnologiyalaridan foydalanish metodikasi” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, dunyo miqiyosida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitishda o’quvchilarining fanga tegishli yangi axborotlarni ro’yxatga olish, to’plash, saqlash, uzatish, aks ettirish, translyasiya qilish, axborotni elektron shaklda yaratish, tahrirlash, saqlash, nusxalash va uzatishning umumiy usullarini bilish, taqdimot texnologiyalari yordamida ma’lumotlarni taqdim etish, internetda ma’lumot izlash ko’nikmalarini egallash kabi axborot kommunikatsiya kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e’tibor berilayotgani, umumta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini mobil texnologiyalar asosida o’qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashtirib, uslubiy-didaktik ta’minotini ishlab chiqqan, umumiy o’rta ta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini mobil texnologiyalar asosida o’qitish metodikasini takomillashtirishning klasterli modeliga asoslangan didaktik modelini ishlab chiqqan, umumiy o’rta ta’lim maktablarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini mobil texnologiyalardan foydalanganlik darajalarini aniqlab, baholash mezonlarini ishlab chiqqan.

Irkabayev Jumanali Usmanovich “Texnika oliy ta’lim muassasalarida fizika fanini o’qitishni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, jahon miqiyosida fizika fanini o’qitish samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo’llash, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo’naltirilgan ko’plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilganligini inobatga olgan holda, mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini rivojlantirish, uning huquqiy bazasini mustahkamlash borasida olib borilayotgan islohotlar fizika fanini o’qitishga ilg’or pedagogik texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini oshirayotganligini aytib o’tgan. Oliy ta’lim muassasalarida fizikani axborot texnologiyalaridan foydalanib o’qitishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini aniqlab, ta’lim texnologiyalari muhitda fizik jarayon va hodisalarni talabalar qobiliyatlariga mos o’qitishning produktivlik darajalarini takomillashtirgan, fizikani o’qitishning empirik bilim shakllari asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir o’quv-metodik ta’minotini ishlab chiqqan, fizikadan darslarni tashkil etish texnologiyasi asosida modernizatsion ko’rsatkichlar va bilim natijalarini avtomatik baholash samaradorligini takomillashtirgan.

Yusupov Dilmurod Abdurashidovich “Oliy o’quv yurtlarida yadro fizikasi bo’limini o’qitish metodikasini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish” mavzuida ilmiy izlanishlar olib borib, oliy ta’limda yadro fizikasini o’qitishning hozirgi holatining tahlili asosida yadro fizikasiga doir mavzular mazmunini takomillashtirish orqali o’qitish samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini aniqlab, fizika o’qitish metodikasida qo’llanilgan zamonaviy innovatsion kompyuter texnologiyalarini yadro fizikasi bo’limini o’qitishdagi imkoniyatlari, qo’shimcha zamonaviy texnologiyalar va umumpedagogik tamoyillar hamkorligida ta’lim jarayonida talabalarni intellektual rivojlantirish metodikasini harakat modeli yordamida takomillashtirib, talabalarning ilmiy dunyoqarashlari, kasbiy kompetensiyalari, ijodiy kognitiv rivojlanishlariga yo’naltirilgan, yadroviy jarayonlarni dinamik va statik manzaralarini namoyish etadigan, pedagogik va axborot texnologiyalarining integratsiyasini ta’minlovchi innovatsion didaktik vositalar, elektron darsliklar, taqdimotlar, o’quv qo’llanma va uslubiy ko’rsatmalar yordamida o’quv metodik ta’minotini yaratish hamda o’quv mashg’ulotlari mazmunini boyitish bilan o’quv metodikasini takomillashtirib, yadro energetikasining fizik asoslari va energiya manbalarining ijtimoiy iqtisodiy hayotdagi ahamiyatini yadro fizikasini innovatsion o’qitish orqali talabalarda atom energetikasi haqida adekvat munosabatni shakllantirgan.

Buzrukov To’lqin Omonovich “Umum o’rta ta’lim maktab o’quvchilarida fizikadan masalalar yechish asosida fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, o’quvchilarda fizikadan turli tipdagi masalalar yechish orqali fanga oid

kompetensiyalarni shakllantirishda amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari integratsiyasiga asoslangan eksperimental masalalarni produktivlik darajalarda qo'llash asosida ochib berib, o'quvchilarda fizikadan turli tipdagi masalalarni tanlash va yechish orqali fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish modelini ishlab chiqish va turli metodlarni o'qituvchilarni algoritmik munosabatda kiritish asosida takomillashtirib, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarida masalalar oson yechish va hayotda moddiy dunyoning umumiy qonuniyatlaridan foydalanish ko'nikmalarini hamda induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish qobiliyatlarini individual yo'naltirilgan o'quv muhitida qo'llash asosida takomillashtirish, o'quvchilarda amaliy va ilmiy xabardorlik kompetensiyalarining shakllanganligini mustaqil ish va nazorat darslarda shaxsiy monitoringli munosabatda qo'llash asosida takomillashtirish bo'yicha o'z ilmiy fikrlarini bayon qilgan. Biz yuqorida bir qancha olimlarning fizika sohasida olib borgan ilmiy izlanishlarini ko'rdik. Bunda ular fizika fanini o'qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashi, fanni qanday qilib qanday usullar orqali o'qitishga, ta'lim oluvchilarni kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasi yo'nalishlarida ilmiy izlanishlar olib borganlarini ko'rdik. Ammo bo'lajak fizika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini dasturiy vositalari asosida rivojlantirish borasida ilmiy izlanishlar olib borilmagani inobatga olib, biz aynan kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadida dasturiy vositalarga yuzlandik[5-10].

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda tahsil olayotgan talabalarga fizika kursini o'qitish jarayonida maqolada keltirilgan ma'lumotlardan foydalanish orqali darsning o'tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, mavzu bo'yicha olingan bilimlarni mustahkamlash qismlarini samarali tashkil etish mumkin. Umuman darsni yanada samarali, natijador va qiziqarli qilib tashkil qilishda ta'limning turli interfaol usullaridan tashqari mobil dasturiy vositalardan ham foydalanish foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PQ-5032-сон 19.03.2021. Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida LEX.UZ
2. Alimov M.A. "Ta'lim-tarbiya tizimini mobil texnologiyalar asosida modernizatsiyalash istiqbollari, Eurasian journal of Social sciences, philosophy and culture 2022-yil 17-aprel, 31-35 bet
3. Axmedov A.A., Джораев М. Модернизация компетентности будущего учителя физики. Физика в школе. –Москва, №7. –2015. –С. 20-23.
4. Axmedov A.A., Хайдаров Б. К. Инновационная технология при выполнении современных лабораторных работ по физике XXII International Scientific and Praktikal Conference «International Scientific Review of the Problems and Prospekts of Modern Science and Education». –USA, Boston. 2016. №4(14) –Pp. 181-184.
5. Alimov M.A. —Raqamli boshqarish tizimlari fanini o'qitish jarayonida mobil texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari, Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar xalqaro ilmiy-metodik jurnali. Toshkent-2022-yil 3-son 202-207 bet.
6. Oliy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning xususiyatlari Maxkambayev A.X. Usmonov Sh.F.
7. Innovatsion ta'lim texnologiyasida loyihalash metodining imkoniyatlari. Orishev J.(2021) 123- bet
8. Mustafayev O' R. (2024). Maktab fizika darslarida o'quvchilar faolligini oshirishda Sun'iy intellektning o'rni. Pedagogik akmeologiya, 2(10), 218-221.
9. Rustamovich, M. U. (2023). Comparative Analysis of 6th Grade Natural Science Textbooks of Uzbekistan and Turkey. International Journal of Formal Education, 2(3), 114-120.
10. Daminov, M. I., Kakhkhorov, S. K., & Mustafayev, U. R. (2020). STUDYING THE BASIS OF NANOTECHNOLOGY IN THE SCHOOL PROGRAM PHYSICS. Scientific reports of Bukhara State University, 3(4), 320-324.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING BOSHQARUV XODIMLARINING IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI VA TA'SIRI

*Jo'rayev Voxid Tojimamatovich
Farg'ona davlat universiteti dotsenti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) boshqaruv xodimlarining ijtimoiy-madaniy kompetensiyasini shakllantirishdagi o'rni va ta'siri ko'rib chiqilgan. T.A. Lavina ma'lumotlari asosida AKT vositalaridan foydalanish orqali muloqot qilish, ijtimoiy-madaniy ma'lumotlarni vizuallashtirish, kompyuter modellarini qo'llash, axborotlarni saqlash va ularga kirish imkoniyatlarini oshirish kabi jihatlari ta'kidlangan. Maqolada, shuningdek, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishi va jamiyatda AKTning keng ko'lami funksional imkoniyatlari tufayli samaradorlik oshishiga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), raqamli texnologiyalar, boshqaruv xodimlari, ijtimoiy-madaniy kompetensiya, ta'limni raqamlashtirish

РОЛЬ И ДЕЙСТВИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЕНЕДЖЕРОВ

*Жураев Вохид Тажимаматович
Доцент Ферганского государственного университета*

Абстракт. В данной статье рассматривается роль и влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на формирование социальной и культурной компетентности управленческого персонала. Т.А. На основе данных Avalanche были подчеркнуты такие аспекты, как общение посредством использования инструментов ИКТ, визуализация социокультурной информации, применение компьютерных моделей, хранение информации и расширение доступа к ней. В статье также подчеркивается, что цифровые технологии кардинально изменят систему образования и повысят эффективность общества благодаря масштабным функциональным возможностям ИКТ.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), цифровые технологии, управленческий персонал, социокультурная компетентность, цифровизация образования

THE ROLE AND EFFECT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCE OF MANAGERS

*Zorayev Vokhid Tajimamatovich
Associate Professor of Fergana State University*

Abstract. This article examines the role and impact of information and communication technologies (ICT) in the formation of social and cultural competence of management staff. T.A. On the basis of Avalanche data, aspects such as communication through the use of ICT tools, visualization of socio-cultural information, application of computer models, information storage and increasing access to them were emphasized. The article also emphasizes that digital technologies will fundamentally change the education system and increase efficiency in society due to the large-scale functional capabilities of ICT.

Key words: information and communication technologies (ICT), digital technologies, management staff, socio-cultural competence, digitization of education.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish, madaniyat va ta'lim kabi sohalarning deyarli barchasi AKT vositalariga tayanmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'lim tizimiga ham katta o'zgarishlar olib kirib, uni modernizatsiya qilishga zamin yaratdi. Xususan, masofaviy ta'limning kengayishi, onlayn ta'lim platformalarining rivojlanishi va o'quv jarayonlarini raqamlashtirish orqali ta'limning yangi usullarini amalga qo'llash imkoniyati yaratildi. AKT yordamida axborotlarni tezkor yig'ish, tahlil qilish va uzatishning samaradorligi oshdi, bu esa ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqdi.

Bugungi kunda AKTsiz insoniyat hayotini tasavvur qilish qiyin. Ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish hamda madaniyat sohaslarida ham ijtimoiy munosabatlarning asosiy qismi AKT yordamida amalga oshirilayotgan bir vaqtda ta'lim muhitini raqamlashtirish muammosi ham tobora dolzarblashmoqda.

AKTning tezkor rivojlanishi va uning keng ko'lamli funksional imkoniyatlari turli sohalarda axborotlarni yig'ish, tahlil qilish va uzatishda katta samaradorlikka erishish imkonini bermoqda. Bu jarayon «raqamli texnologiya» sifatida tan olingan bo'lib, muayyan sohalarda mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlarni axborot-kommunikatsion texnologiyalar orqali amalga oshirishni anglatadi. Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish on-line va off-line ta'lim shakllarini qamrab oladi, ya'ni masofaviy ta'limni AKT yordamida tashkil qilish imkonini beradi.

So'nggi o'n yilliklarda til iste'molida "raqamli texnologiya", "raqamli iqtisodiyot" va "raqamli ta'lim" kabi tushunchalarning faol qo'llanilishi kuzatilmoqda. Raqamli texnologiya – bu axborotni kodlashtirish va uzatish orqali turli vazifalarni tezkor hal qilish imkonini beruvchi diskret tizimdir. Raqamli iqtisodiyot esa raqamli texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish, savdo-sotiq va xizmatlarni yo'lga qo'yish bilan bog'liq iqtisodiy faoliyatni anglatadi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy munosabatlarni avtomatlashtirish va nazorat qilishni yaxshilaydi, davlat budjeti mablag'larining samarali yo'naltirilishiga ko'maklashadi.

O'qitish tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish "ta'limni raqamlashtirish" deb nomlanadi. Mohiyatiga ko'ra ta'limni "raqamli o'zgartirish" o'qitish tizimi va jarayonining elektron tizimga o'tkazilishini, "ta'lim jarayonining natijasi sifatida shaxsga yo'naltirilgan muhitni yaratishda eng yangi texnologiyalari samarali va tezkor qo'llay olish" anglatadi. Bunda barcha o'quv hujjatlari – o'quv rejalari, fan dasturlari, tegishli fanlarning ishchi-o'quv dasturlari, guruh jurnallari, o'quv materiallari onlayn shaklga o'tkaziladi. Talabalar istalgan sharoitda – axborot-resurs markazida, uy sharoitida Internetga bog'lanish orqali masofadan tashkil etilayotgan o'quv mashg'ulotlari, sinov va imtihonlarda ishtirok etishi mumkin. Buning uchun talabalarning shaxsiy kompyuter yoki planshetlar bilan ta'minlangan bo'lishi talab etiladi.

Raqamli jamiyatiga o'tish jarayonida inson faoliyatining turli sohalari axborotlashtirish va raqamlashtirish jamiyatda axborot madaniyatini shakllantirishning zaruriyatini oshiradi. Hozirgi bosqichda jamiyatning axborot madaniyatini shaxsning axborot madaniyati darajasiga olib chiqish masalasi qo'yilmoqda. Raqamli jamiyat – bu raqamli texnologiyalar, xususan, katta xajmdagi axborotlar, sun'iy intellekt, algoritmlar va algoritmik tizimlar, bulutli hisoblash va blokchen, platformalar va boshqa raqamli texnologiyalar orqali ishlaydigan jamiyatni tashkil etish va jamiyatdagi ijtimoiy o'zaro ta'sirning asosiy shakli. Xorijiy tadqiqotlarda ta'limni raqamlashtirish tashkiliy masalalar, texnologik infratuzilmadan boshlanib, pedagogik yondashuvlar bilan yakunlanadigan turli jihatlarni o'z ichiga oladi hamda interaktiv va moslashuvchan ta'lim dasturlarini taklif qilish orqali xalqaro miqyosda raqamli jamiyatni tashkillashtirishga ta'sir qiladi. Deyarli barcha tadqiqotlar, ta'limni raqamlashtirish odamlarni jamiyatdagi o'zgarishlarga va kasbiy muhitga moslashtirishning moslashuvchan ko'nikmalarini

rivojlantirishga olib keladi degan tushuncha bilan bog‘liq

Dunyodagi yetakchi mamlakatlar ta‘lim sohasida raqamli texnologiyalarni jadal joriy etish orqali sifatli ta‘lim xizmatlarini taklif qilishmoqda. Masalan, Finlyandiya FOUAS platformasi, Singapurda SNSP, Yaponiyada Cloud Campus va Web Class singari platformalar sifatli ta‘limga erishishga yordam berdi. Singapur 2017-2018 yillarda raqamli texnologiyalar bo‘yicha Jahon reytingida yetakchi o‘rinlarni egalladi.

Janubiy Koreyada SMART Education loyihasi mehnat bozori uchun raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan. Janubiy Koreyaning ta‘lim tizimini raqamlashtirish borasidagi muvaffaqiyatli loyihalaridan biri – bu Smart-maktablar loyihasidir. Smartmaktablar – bu to‘liq kompyuterlashgan umumta‘lim muassasalari bo‘lib, ularda o‘quvchilar axborot resurslaridan foydalanishni o‘rganadilar. Janubiy Koreya keng polosali internet va ovozli aloqadan foydalanuvchi yuqori texnologiyali mamlakat sifatida yetakchi pozitsiyaga ega bo‘lgan davlat hisoblanadi. Mamlakatda raqamlashtirish dasturlarini amalga oshirishda tayanch rolni davlat o‘ynaydi. Bunda muvaffaqiyatning garovi bo‘lib, xususi kompaniyalarning raqamlashtirish jarayonlariga faol jalb etilganligi hisoblanadi. Janubiy Koreyada “Kelajak maktablari” loyihasi maktab o‘quvchilarini adaptivlik, o‘zgarishlarga tayyor bo‘lish ruhida tarbiyalash, ulkan axborot oqimlariga yo‘naltirilgan elektron ta‘lim, raqamli texnologiyalar bilan ishlashga yo‘naltirilgan loyiha hisoblanadi.

«University of the People» to‘liq raqamlashtirilgan universitet bo‘lib, u ta‘lim jarayonlarini Moodle platformasi orqali raqamli makonga olib chiqishni ta‘minlaydi. Finlandiya va Germaniyaning Geydelberg texnoparklari kabi taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasida universitetlar yangi texnologiyalarni tijoratlashtirishda va fan bilan biznes o‘rtasidagi aloqalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. AQShda esa davlat tomonidan universitetlarning innovatsion faoliyatini qo‘llab-quvvatlash amaliyoti mavjud bo‘lib, bu oliy ta‘lim muassasalariga ilmiy va tadqiqot natijalaridan foyda olish imkonini beradi. Raqamli transformatsiya jarayoni esa ta‘lim tashkilotlarini yangi modellar asosida qayta shakllantirishga xizmat qiladi. Rossiyada «Raqamli ta‘lim muhiti» loyihasi doirasida IT-Kub va hakathonlar amalga oshirildi, Moocle tizimi orqali masofaviy ta‘lim kengaytirildi. O‘zbekistonda ham MOODLE, Platonus, Google Classroom va boshqa platformalar orqali masofaviy ta‘lim yo‘lga qo‘yilgan, Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida esa «Remote-education» platformasi ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etildi.

Har qanday jarayonda bo‘lgani kabi ta‘lim tizimini raqamlashtirish ham nazariy-metodologik jihatdan puxta asoslanishni taqozo qiladi. Raqamli ta‘lim muhitini yaratishning metodologik asoslari sirasida tamoyillar ham ustuvorlik kasb etadi. Binobarin, tamoyillar faoliyatni tashkiliy-metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilish, yo‘nalishlarni oqilona belgilash, maqsad va natija o‘rtasidagi aloqadorlikni belgilab beradi.

Zamonaviy sharoitda raqamli ta‘lim muhitini tavsiflash uchun bir nechta yondashuvlar mavjud. Birinchidan, bu ta‘lim muassasalarini avtomatlashtirish, axborotlashtirish va raqamlashtirishni ta‘minlovchi ko‘p komponentli majmuadir. Ikkinchidan, u pedagoglar va talabalarning ijodiy potensialini ochib berishga yo‘naltirilgan axborotli muhitdir. Uchinchidan, bu zamonaviy axborot texnologiyalariga tayangan holda bilish faoliyatini tashkil qilish va axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini yaratadigan ijtimoiy-psixologik muhitdir. Antroposofik nuqtai nazardan bu tushuncha bir qator tadqiqotchilar tomonidan yoritilgan.

D.P. Xashimova va R.A. Parpiyeva oliy ta‘lim tizimida AKTdan samarali foydalanish masalasini o‘rganib, uning muvaffaqiyatli tatbiqi uchun hal qilinishi kerak bo‘lgan muhim vazifalarni aniqlashga e‘tibor qaratadilar. Ular o‘z tadqiqotlarida ta‘lim sifatini oshirish maqsadida Internet infratuzilmasini yaxshilash, zamonaviy AKTdan foydalanishga shart-sharoitlar yaratish, raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘lamini kengaytirish, va pedagoglarning kasbiy mahoratini rivojlantirish kabi bir qator muhim vazifalarni belgilaydilar. Bu vazifalar oliy ta‘lim muassasalarining raqamlashtirish loyihalariga ijodkor talabalarni

jalb qilishni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, axborot resurslari va ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish, zamonaviy texnik jihozlar bilan ta'minlash, va masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish kabi tadbirlar ham zarur hisoblanadi.

A.X.Maxmudov, Z.B.Abduraxmonov tomonidan raqamli texnologiya mohiyati, bu turdagi texnologiyalarni ta'lim tizimiga tatbiq etishning ustuvor jihatlari va muammolarini o'rganish bilan birga ularning ta'lim ta'lim tizimiga tatbiqi tarixi hamda istiqbolli yo'nalishlarini ham tahlil qilingan. Mualliflarning e'tirofiga ko'ra, raqamli texnologiyalar bundan 60 yil oldin ilk marta AQShda ta'lim tizimiga joriy qilingan. Shu sababli mazkur turdagi texnologiyalar yordamida tashkil qilinadigan ta'lim shakllari, xususan, onlayn ta'lim, ochiq ta'lim resurslari, ochiq kurslar, ommaviy ochiq onlayn kurslar va boshqalar ham dastlab AQShda tashkil qilingan. Ular o'z izlanishlari davomida O'zbekistonda raqamli ta'lim texnologiyalarini tatbiq qilishda raqamli kutubxonalar va universitetning raqamli kampuslarini rivojlantirishga katta ahamiyat berish kerakligini ta'kidlagan. Raqamli kutubxonalar talabalar va pedagoglar uchun elektron qurilmalar orqali istalgan vaqtda o'quv va ilmiy materiallarga kirish imkoniyatini yaratsa, raqamli kampuslar talabalarga ta'lim olishdan tashqari, kundalik hayotni samarali tashkil etishda ham qulayliklarni ta'minlaydi.

Rivojlanishning hozirgi bosqichida dunyo tobora ko'p qutbli bo'lib bormoqda va turli madaniyat vakillari o'rtasidagi aloqa ularni bir-biriga bog'laydi. Aynan XXI asrda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotda jamiyatning texnologik rivojlanishi darajasida katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bunday tez o'zgaruvchan jamiyatda yashash uchun boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot olib borish, ya'ni ijtimoiy-madaniy muloqotning muvaffaqiyatli ishtirokchisi bo'lish kerak.

Olimlar madaniyatlarning kirib borishining bir nechta yo'nalishlarini aniqlaydilar, ulardan eng muhimi yangi texnologiyalar va multimadaniyatni rivojlantirishdir. Bizning fikrimizcha, faqat ushbu sohalarning o'zaro bog'liqligi ijtimoiy-madaniy aloqa kompetensiyalarini o'zlashtirish uchun asos yaratishi mumkin.

Demokratik jamiyatda avlodlar aloqasi har doim alohida e'tibor mavzusidir, uni to'xtatib bo'lmaydi, chunki bu jamiyat barqarorligining ko'rsatkichidir. Har bir yangi avlod o'z hayotiy dunyosini – ijtimoiy-madaniy makonni quradi, unda shaxs ijtimoiy mavzu sifatida, professional shaxs sifatida aniqlanadi. Ijtimoiy fanlar mutaxassislarining kasbiy ta'limiga kelsak, bu yerda ijtimoiy-madaniy makon yanada muhimroqdir, chunki bu boshqaruvdagi xodimning kasbiy madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan kasbiy munosabatlar, me'yorlar va qadriyatlar tizimini tashkil qiladi.

Globalashuv sharoitida raqamli inqilob va raqamli makon imkoniyatlarining jamiyatga, insonga va sivilizatsiya rivojlanish istiqbollari ta'siri katta. Aynan mana shu ta'sir falsafiy-uslubiy tahlilni va umuman ta'limni, xususan, oliy ta'limni rivojlantirish strategiyalarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quv jarayonini yanada samarali va qulay qilishga xizmat qilmoqda. AKTdan foydalangan holda o'quv materiallarini raqamlashtirish, onlayn ta'limni rivojlantirish va masofaviy o'qitishni tashkil qilish orqali o'qitish tizimi modernizatsiya qilindi. Bu jarayon nafaqat o'qitish usullarini yaxshilaydi, balki ijtimoiy-madaniy muloqotni rivojlantirishga, talabalar va pedagoglar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishga ham xizmat qiladi. AKTning ta'lim sohasiga joriy qilinishi kelajakda raqamli texnologiyalarga tayangan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Семь задач цифровизации российского образования // <https://trends.rbc.ru/trends/education/5d9ccb49a7947d5591e93ee>.
2. Raxmatullayev D. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida o'quvchilarning axborot

madaniyatini shakllantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – B. 10.

3. Anarbaeva F.U., Qoraev A.F. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish. Analytical Journal of education and development. Vol. 02 Issue: 07 | Jul-2022 ISSN: 2181-2624. – B. 6-9.

4. Norkulov S. Ta'lim muassasalarini raqamlashtirish asosida samaradorligini oshirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2024. – B. 15.

5. Электронные компоненты информационно-образовательной среды / В.А.Красильникова, П.В.Веденеев, А.С.Заварихин, Т.Н.Казарина // Ж. Открытое и дистанционное образование. – Томск: 2002. Выпуск 4 (8). – С. 54-56.

6. Зайцева Ж.Н., Солдаткин В.И. Генезис виртуальной образовательной среды на основе интенсификации информационных процессов современного общества // Ж. Информационные технологии. – Киев: 2000. - № 3. – С. 44-48.

7. Тарасов С.В. Образовательная среда: понятие, структура, типология // Ж. Вестник Санкт-Петербургского ГУа им. А.С.Пушкина. – СПб.: 2011. - № 11. – С. 133-138.

8. Носирова Д.С. Рақамли технологиялар воситасида ўқув жараёнини ташкил этишнинг муаммолари ва истиқболлари // Models and methods in modern science: International scientific-online conference. – p. 87.

9. Махмудов А.Х., Абдурахмонов З.Б. Таълимда замонавий рақамли технологияларидан фойдаланишнинг ютуқлари ва муаммолари // Ж. Academic research in educational sciences. – Чирчик: 2021. – 98-б.

FAZODA PERPENDIKULYAR TO'G'RI CHIZIQLAR VA TEKISLIKLAR MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI

Jo'Rayeva Nargiza Oltinboyevna
Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrasida dotsenti
<https://orcid.org/0000-0002-3139-2217>

Sadulloyeva Dildora Ixtiyor qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari 10-sinfida "Fazoda perpendikulyar to'g'ri chiziqlar va tekisliklar" mavzusini hozirgi axborot resruslari hamta ta'lim texnologiyalari yordamida o'quvchilarga o'qitish metodikasi haqida asosiy tushunchalar, metodlar hamda vositalardan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar keltirilgan. Mavzu bo'yicha zaruriy tushunchalarni o'quvchiga yetkazish bilan birga mavzuga doir masalalar yechimlari ham keltirib o'tilgan, jumladan olimpiada masalalarini bajarish bo'yicha namunalari yechib ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: chiziq, perpendikulyar chiziq, parallel chiziq, tekislik, metod, masala. yechim.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА ПЕРПЕНДИКУЛЯРНЫЕ ПРЯМЫЕ И ПЛОСКОСТИ В ПРОСТРАНСТВЕ

Жўраева Наргиза Олтинбоевна
<https://orcid.org/0000-0002-3139-2217>

доцент Бухарского государственного педагогического института

Саъдуллоева Дилдора Ихтиёр қизи
Студентка 3 курса Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье в 10 классе общеобразовательной школы даны инструкции по теме «Перпендикулярные прямые и плоскости в пространстве». Помимо донесения до студента необходимого понимания темы, также представлены решения вопросов, связанных с темой, в том числе примеры решения олимпиадных задач.

Ключевые слова: линия, перпендикуляр, параллельная линия, плоскость, метод, задача. решение.

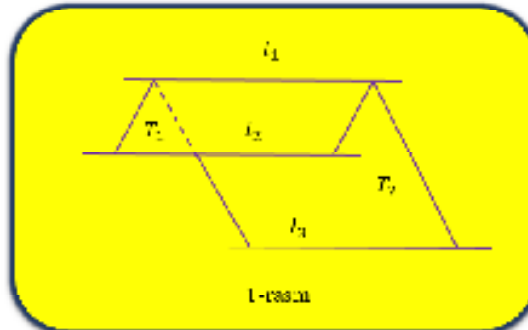
THE METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT PERPENDICULAR LINES AND PLANES IN SPACE

Jurayeva Nargiza Oltinboyevna
Associate professor of Bukhara State Pedagogical Institute
<https://orcid.org/0000-0002-3139-2217>

Sadulloyeva Dildora Ixtiyor qizi
3rd level student of Bukhara State Pedagogical Institute

1-masala. Fazoda M nuqta qanday hollarda bir qiymatli aniqlanadi?

$$(l_2 \parallel l_1, l_2 \parallel l_1)$$

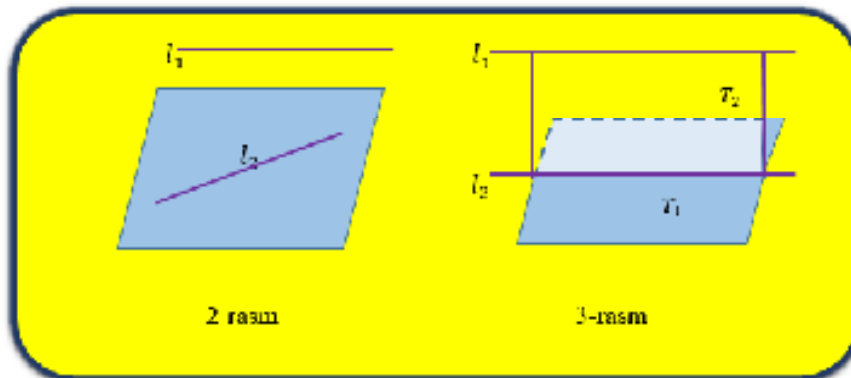
2. To'g'ri chiziq va tekisliklarning paralleligi.

Ta'rif. Agar to'g'ri chiziq va tekislik kesishmasa, ular parallel deb aytiladi.
To'g'ri chiziq va tekislikning parallel bo'lish belgisi:

Agar T tekislikda yotmagan l_1 to'g'ri chiziq shu tekislikdagi birorta l_2 to'g'ri chiziqqa parallel bo'lsa, unda l_1 , to'g'ri chiziq T tekislikka parallel bo'ladi (2-rasm).

Xossa: Berilgan T_1 , tekislikka parallel bo'lgan l_1 , to'g'ri chiziq orqali o'tuvchi har qanday T_2 tekislik T_1 tekislikka parallel bo'lishi yoki berilgan l_1 to'g'ri chiziqqa parallel bo'lgan l_2 to'g'ri chiziq bo'yicha kesib o'tadi (3-rasm):

$$(l_1 \subset T_2, l_1 \parallel T_1) \Rightarrow T_2 \parallel T_1 \text{ yoki } l_2 \parallel l_1.$$

3. Tekisliklarning paralleligi.

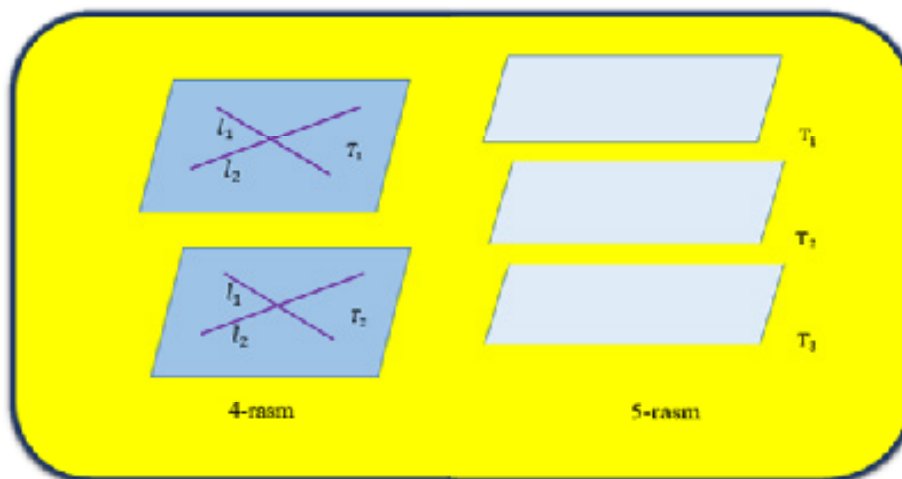
Ta'rif. Kesishmaydigan tekisliklar parallel tekisliklar deyiladi.
Tekisliklarning parallel bo'lishlik belgilari:

- a) agar T_1 tekislikda yotuvchi kesishuvchi ikki l_1 va l_2 to'g'ri chiziq ikkinchi T_2 tekislikda yotuvchi kesishuvchi ikki l'_1 va l'_2 to'g'ri chiziqlariga parallel bo'lsa, unda T_1 va T_2 tekisliklar parallel bo'ladi, ya'ni (4-rasm)

$$(l_1 \parallel l'_1, l_2 \parallel l'_2) \Rightarrow T_1 \parallel T_2, \text{ bu yerda } l_1 \subset T_1, l_2 \subset T_1, l'_1 \subset T_2, l'_2 \subset T_2;$$

- b) agar berilgan ikki T_1 va T_2 tekislikning har biri uchinchi T_3 tekislikka parallel bo'lsa, unda berilgan ikki T_1 va T_2 tekislik o'zaro parallel bo'ladi, ya'ni (5-rasm)

$$(T_1 \parallel T_3, T_2 \parallel T_3) \Rightarrow T_1 \parallel T_2.$$

Xossalari:

a) agar ikki T_1 va T_2 parallel tekislik uchinchi tekislik bilan kesilsa, unda tekisliklarning l_1 va l_2 kesishish chiziqlari parallel bo'ladi, ya'ni(6-rasm)

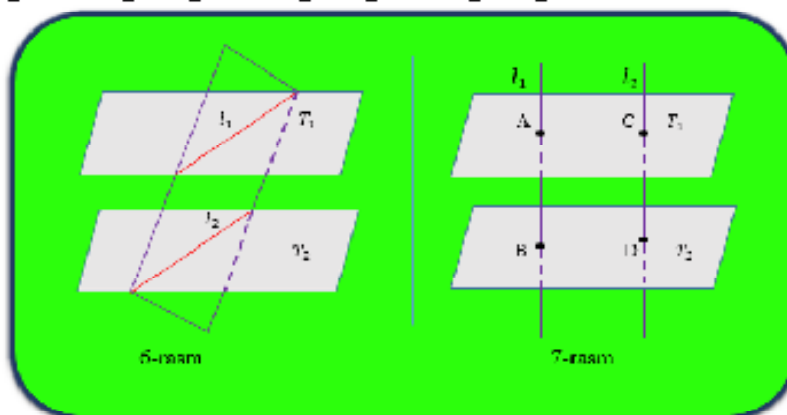
$$T_1 \parallel T_2 \Rightarrow l_1 \parallel l_2,$$

bu yerda $l_1 \subset T_1, l_2 \subset T_2$;

b) ikkita parallel tekislik orasidagi parallel kesmalar teng, ya'ni(7-misol)

$$(T_1 \parallel T_2, l_1 \parallel l_2) \Rightarrow AV = SD,$$

bu yerda $l_1 \cap T_1 = A, l_1 \cap T_2 = V, l_2 \cap T_1 = S, l_2 \cap T_2 = D,$

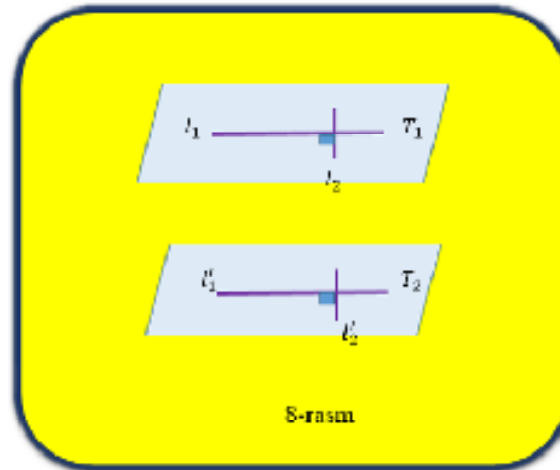
4. To'g'ri chiziqlarning perpendikulyarligi.

Ta'rif. Agar ikki to'g'ri chiziq to'g'ri burchak ostida kesishsa, ular perpendikulyar to'g'ri chiziqlar deb ataladi.

Mos ravishda ikkita l_1 va l_2 perpendikulyar chiziq'larga parallel bo'lgan kesuvchi ikki l'_1 va l'_2 to'g'ri chiziqlar perpendikulyar bo'ladi, ya'ni(8-rasm)

$$(l_1 \parallel l'_1, l_2 \parallel l'_2, l_1 \perp l_2) \Rightarrow l'_1 \perp l'_2,$$

bu yerda $l_1 \in T_1, l_2 \in T_1, l'_1 \in T_2, l'_2 \in T_2$

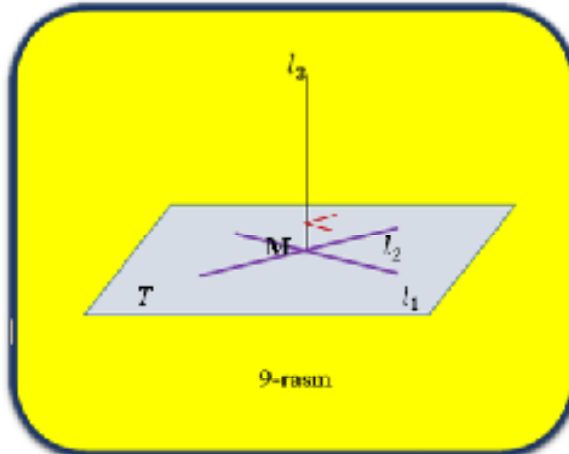
8-rasm

5. To'g'ri chiziq va tekislikning perpendikulyartigi

Ta'rif. Agar T tekislikni kesuvchi l_1 va l_2 to'g'ri chiziq shu tekislikni kesishish nuqtasi orqali o'tuvchi har qanday l_3 to'g'ri chiziq'iga perpendikulyar bo'lsa, unda l_3 to'g'ri chiziq T tekislikka perpendikulyar bo'ladi.

To'g'ri chiziq va tekislikning perpendikulyar bo'lishlik belgisi: agar to'g'ri l_3 chiziq berilgan tekislikdagi kesishuvchi l_1 va l_2 to'g'ri chiziq'larga perpendikulyar bo'lsa, unda l_3 to'g'ri chiziq T tekislikka perpendikulyar bo'ladi, ya'ni (9-rasm)

$(l_3 \perp l_1 \text{ va } l_3 \perp l_2) \Rightarrow l_3 \perp T$,
bu yerda $l_1 \in T$, $l_2 \in T$.

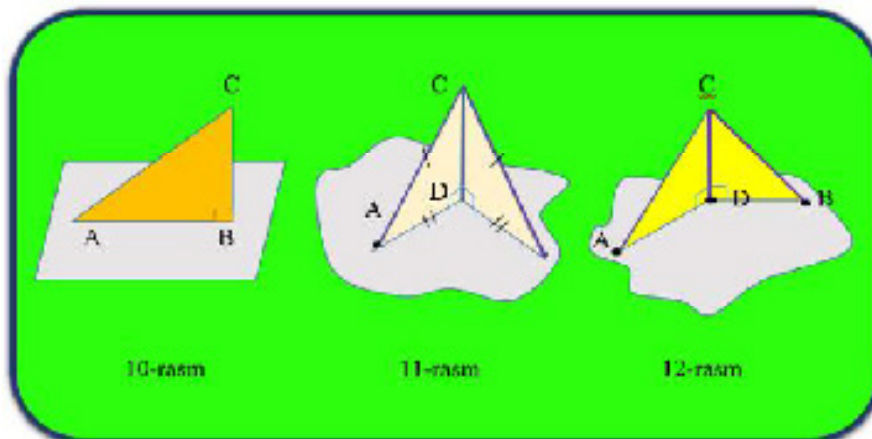
9-rasm

6. Perpendikulyar va og'ma to'g'ri chiziqlar

10-rasmda BC - perpendikulyar, AC - og'ma, AB - og'maning soyasi (proyeksiyasi) tasvirlangan.

11-rasmda tekislikka o'tkazilgan teng og'malar proyeksiyalarining tengligi tasvirlangan.

12-rasmda ikkita og'madan qaysi biri katta bo'lsa, o'sha og'maning kata proyeksiyaga ega bo'lishligi tasvirlangan.

Mavzuga oid murakkab masalalar va ularni yechimlari:

1.

Ikki to'g'ri chiziq orasidagi masofani topish formulasini isbotlang.

$$\operatorname{tg} \alpha = k, \sin \alpha = \frac{d}{|b_2 - b_1|}$$

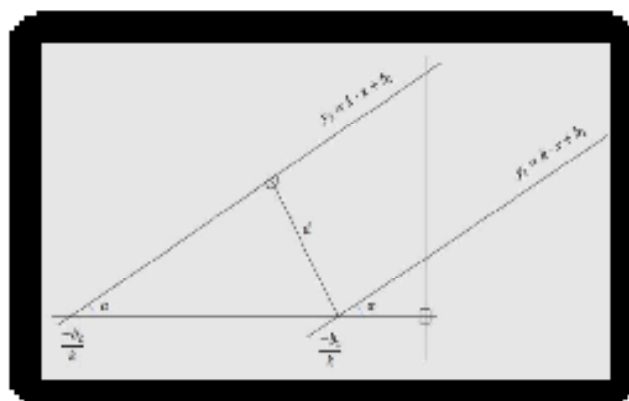
$$\cos^2 \alpha = \frac{1}{\operatorname{tg}^2 \alpha + 1}$$

$$1 - \sin^2 \alpha = \frac{1}{k^2 + 1}$$

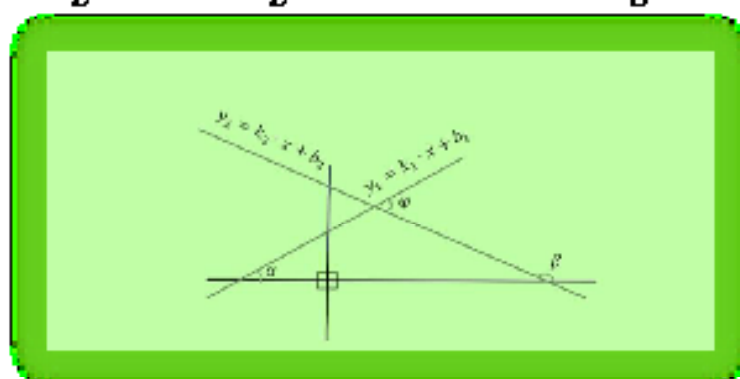
$$\sin \alpha = \frac{\sqrt{k^2}}{\sqrt{k^2 + 1}} = \frac{d \cdot k}{|b_2 - b_1|}$$

$$\frac{k}{\sqrt{k^2 + 1}} = \frac{d \cdot k}{|b_2 - b_1|}$$

$$d = \frac{|b_2 - b_1|}{\sqrt{k^2 + 1}}$$

1. To'g'ri chiziqlar orasidagi burchak tangensi formulasini isbotlang.

$$\alpha + 180^\circ - \beta = \varphi$$

$$180^\circ - \varphi = \beta - \alpha$$

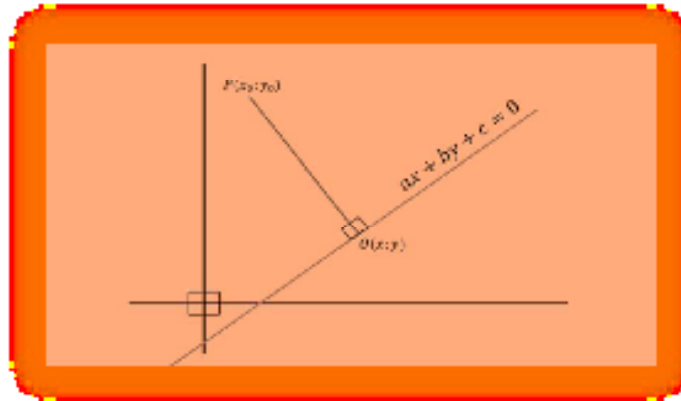
$$\operatorname{tg}(180^\circ - \varphi) = \operatorname{tg}(\beta - \alpha)$$

$$-\operatorname{tg} \varphi = \frac{\operatorname{tg} \beta - \operatorname{tg} \alpha}{1 + \operatorname{tg} \alpha \cdot \operatorname{tg} \beta}$$

$$\operatorname{tg} \varphi = \frac{\operatorname{tg} \alpha - \operatorname{tg} \beta}{1 + \operatorname{tg} \alpha \cdot \operatorname{tg} \beta} = \frac{k_1 - k_2}{1 + k_1 \cdot k_2}$$

$$\operatorname{tg}\varphi = \frac{k_1 - k_2}{1 + k_1 \cdot k_2}$$

2. Nuqtadan to'g'ri chiziqgacha eng qisqa masofani aniqlash formulasini keltirib chiqaring.

$$\begin{cases} y = -\frac{a}{b}x - \frac{c}{b} \\ y_2 = \frac{b}{a}x + A = \frac{b}{a}x + \left(y_0 - \frac{b}{a}x_0\right) \\ -\frac{a}{b}x - \frac{c}{b} = \frac{b}{a}x + \left(y_0 - \frac{b}{a}x_0\right) \\ x = \frac{b^2x_0 - aby_0 - ac}{a^2 + b^2} \end{cases}$$

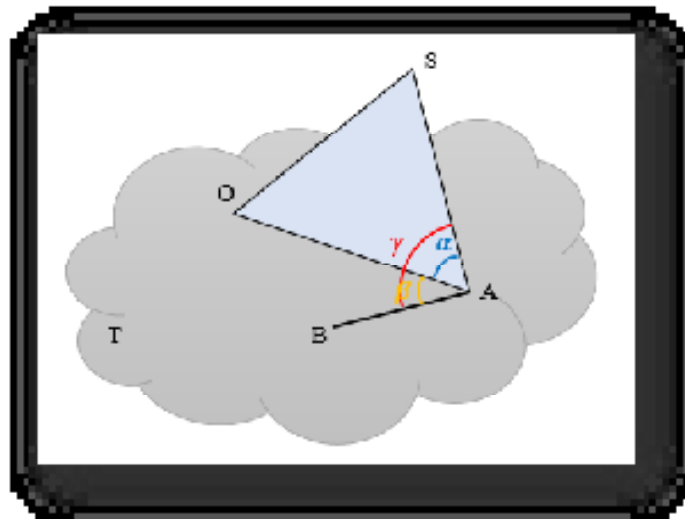
$$y = -\frac{a}{b}x - \frac{c}{b} = \frac{a^2y_0 - abx_0 - bc}{a^2 + b^2}$$

$$L = |PO| = \sqrt{(x - x_0)^2 + (y - y_0)^2} =$$

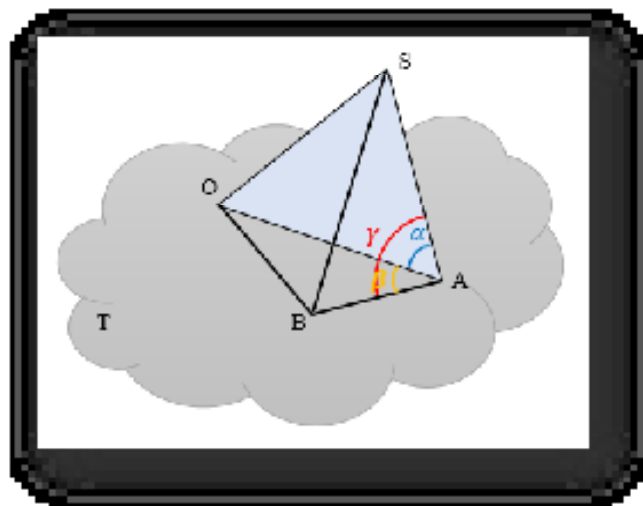
$$\sqrt{\left(\frac{b^2x_0 - aby_0 - ac}{a^2 + b^2} - x_0\right)^2 + \left(\frac{a^2y_0 - abx_0 - bc}{a^2 + b^2} - y_0\right)^2} =$$

$$\sqrt{\left(\frac{-a(ax_0 + by_0 + c)}{a^2 + b^2}\right)^2 + \left(\frac{-b(ax_0 + by_0 + c)}{a^2 + b^2}\right)^2} = \frac{|ax_0 + by_0 + c|}{\sqrt{a^2 + b^2}}$$

3. Og'ma tekislik α burchak tashkil etadi. Shu burchak uchidan tekislikda og'ma bilan γ burchak tashkil etuvchi va og'maning tekislikdagi proyeksiyasi bilan β burchak tashkil etuvchi to'g'ri chiziq o'tkazilgan. $\cos\gamma = \cos\alpha \cdot \cos\beta$ ekanligini isbotlang.

Yechilishi: SA kesma T tekislikka o'tkazilgan og'ma bo'lsin, AB esa T tekislikda berilgan to'g'ri chiziq. Tekislik bilan SA og'ma orasidagi α burchakni yasash uchun S nuqtadan T tekislikka perpendikulyar tushiramiz. SA ning T tekislikdagi proyeksiyasi AO ni yasaymiz. $\angle SAO = \alpha$ bo'lsin. Shartga ko'ra, $\angle BAS = \gamma$ va $\angle BAO = \beta$. Aytaylik, $OA \perp AB$ bo'lsin, unda $SA \perp AB$.

$$\Delta SAB \text{ dan } \cos \gamma = \frac{AB}{SA}, \Delta SAO \text{ dan } \cos \alpha = \frac{OA}{SA}, \Delta OAB \text{ dan } \cos \beta = \frac{AB}{OA}$$

$$\text{Unda } \cos \alpha \cdot \cos \beta = \frac{OA}{SA} = \frac{AB}{OA} = \frac{AB}{SA} \cos \gamma.$$

$SA = x$ bo'lsin.

$$\Delta SBA \text{ dan } AB = SA \cos \gamma = x \cos \gamma \tag{1}$$

$$\Delta SAO \text{ dan } OA = SA \cos \alpha = x \cos \alpha$$

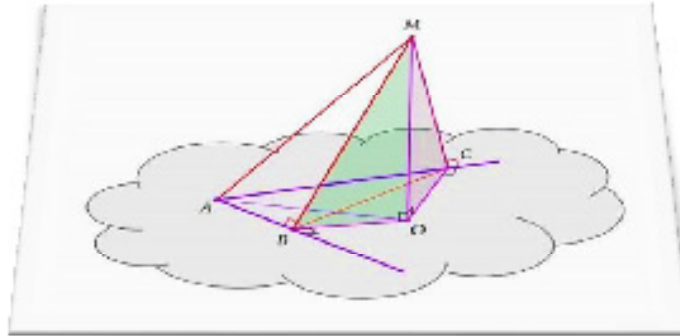
$$\Delta OAB \text{ dan } AB = OA \cos \beta = x \cos \alpha \cdot \cos \beta \tag{2}$$

(1) va (2) $\Rightarrow x \cos \gamma = x \cos \alpha \cos \beta$ x kesma uzunligi bo'lgani uchun har ikkala tomonini x ga bo'lib yuboramiz va $\cos \gamma = \cos \alpha \cdot \cos \beta$ ni hosil qilamiz.

4. Tekislikda olingan CAB burchak 60° ga teng. Fazodagi M nuqtadan burchak uchigacha bo'lgan masofa 25 ga. burchak tomonlarigacha bo'lgan masofalar 20 va 7 ga teng bo'lsa, M nuqtadan tekislikkacha bo'lgan masofani toping.

Yechilishi:

Masala shartiga mos chizma chizib olamiz:

$$\begin{aligned}
 &AM = 25, MC = 7, MB = 20 \text{ va } \angle CAB = 60^\circ; MO = h = ? \\
 &\Delta AMC: AC^2 = AM^2 - MC^2 \rightarrow AC^2 = 25^2 - 7^2 \rightarrow AC = 24 \\
 &\Delta AMB: AB^2 = AM^2 - MB^2 \rightarrow AB^2 = 25^2 - 20^2 \rightarrow AB = 15 \\
 &\Delta ABC: BC^2 = AC^2 + AB^2 - 2 \cdot AC \cdot AB \cdot \cos(\angle CAB) \rightarrow BC^2 = 441 \\
 &\Delta MOC: OC^2 = MC^2 - MO^2 \rightarrow OC^2 = 7^2 - h^2 \rightarrow OC = \sqrt{49 - h^2} \\
 &\Delta MOB: OB^2 = MB^2 - MO^2 \rightarrow OB^2 = 20^2 - h^2 \rightarrow OB = \sqrt{400 - h^2} \\
 &\square ABOC: \angle CAB = 60^\circ, \angle ABO = 90^\circ, \angle ACO = 90^\circ \rightarrow \angle COB = 120^\circ \\
 &\Delta BOC: BC^2 = OC^2 + OB^2 - 2 \cdot OC \cdot OB \cdot \cos(\angle COB) \\
 &BC^2 = 49 - h^2 + 400 - h^2 - 2 \cdot \sqrt{49 - h^2} \cdot \sqrt{400 - h^2} \cdot \left(-\frac{1}{2}\right) \\
 &449 - 2h^2 + \sqrt{19600 - 449h^2 + h^4} = 441 \\
 &\sqrt{19600 - 449h^2 + h^4} = 2h^2 - 8 \\
 &h = \sqrt{37}
 \end{aligned}$$

Javob: $\sqrt{37}$

DASTURLASHNI O'RGANISHNING AFZALLIKLARI

Sulaymanova Dildora Bakhtiyorovna

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali "Matematika va tabiiy fanlar" kafedrasida dotsenti. p.f.f.d. (PhD)

ANNOTATSIYA: Dasturlashning kasbiy afzalliklari, shaxsiy rivojlanishdagi roli, texnologik innovatsiyalarni qabul qilishdagi ahamiyati va ijtimoiy tarmoq yaratishdagi imkoniyatlari batafsil ko'rib chiqiladi.

Maqola, dasturlashni o'rganishning professionallik, shaxsiy o'sish, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy aloqalar kabi aspektlarda qanday afzalliklarni taqdim etishini aniqlaydi. Dasturlashni o'zlashtirish orqali yangi kasbiy imkoniyatlarga ega bo'lish, muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalar bilan tanishish va jamoaviy ish tajribasini oshirish kabi foydalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Dasturlash, afzalliklar, kasbiy imkoniyatlar, shaxsiy rivojlanish, texnologik innovatsiyalar, ijtimoiy tarmoq, muammo hal qilish, ijodkorlik, avtomatlashtirish, ma'lumotlar tahlili, jamoaviy ish, frilanserlik, global imkoniyatlar.

ПРЕИМУЩЕСТВА ОБУЧЕНИЯ ПРОГРАММИРОВАНИЮ

Сулаймонова Дилдора Бахтиёровна

Доцент кафедры «Математики и естественных наук» Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова. п.п.ф.д. (PhD).

АННОТАЦИЯ: Подробно рассматриваются профессиональные преимущества программирования, его роль в развитии личности, его значение во внедрении технологических инноваций, а также его потенциал в создании социальной сети.

В статье исследуются преимущества обучения программированию в таких областях, как профессионализм, личностный рост, технологический прогресс и социальные связи. Преимущества изучения программирования включают получение новых карьерных возможностей, развитие навыков решения проблем, знакомство с современными технологиями и улучшение опыта командной работы.

Ключевые слова: программирование, преимущества, возможности карьерного роста, личное развитие, технологические инновации, социальные сети, решение проблем, креативность, автоматизация, анализ данных, командная работа, фриланс, глобальные возможности.

BENEFITS OF LEARNING PROGRAMMING

Sulaimanova Dildora Bakhtiyorovna

Associate Professor of the Department of Mathematics and Natural Sciences of the Almalyk branch of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov. p.p.f.d. (PhD)

ANNOTATION: The professional benefits of programming, its role in personal development, its importance in the introduction of technological innovation, as well as its potential in creating a social network are discussed in detail.

The article explores the benefits of learning to code in areas such as professionalism, personal growth, technological advancement, and social connections. The benefits of learning to code include new career opportunities, developing problem-solving skills, exposure to modern technology, and improved teamwork experience.

Keywords: programming, advantages, career opportunities, personal development, technological innovation, social networks, problem solving, creativity, automation, data analysis, teamwork, freelancing, global opportunities.

KIRISH: Dasturlash, bugungi kunda texnologik taraqqiyotning ajralmas qismiga aylangan ko'nikmadir. Har kuni yangi dasturiy ta'minotlar, mobil ilovalar, veb-saytlar va avtomatlashtirilgan tizimlar yaratilmoqda, va bu jarayonda dasturchilarning roli juda muhimdir. Dasturlashni o'rganish nafaqat texnologik sohalarda ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi, balki shaxsiy rivojlanish, kreativlik, va muammo hal qilish ko'nikmalarini ham oshiradi.

Dasturlash ko'nikmalarini egallash orqali shaxslar o'zlarining kasbiy va shaxsiy hayotlarini yaxshilashlari mumkin. Bu ko'nikmalar, nafaqat yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va innovatsiyalarni yaratish, balki mantiqiy fikrlash, tizimli yondashuv va muammo hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Dasturlashning afzalliklari ko'plab sohalarda o'z aksini topadi, jumladan, karyera rivojlanishi, texnologik yangiliklarga moslashish, va ijtimoiy tarmoq yaratishda.

Ushbu maqolada dasturlashni o'rganishning kasbiy, shaxsiy, texnologik va ijtimoiy afzalliklarini batafsil ko'rib chiqamiz va dasturlash ko'nikmalarini egallashning qanday foydali tomonlarini yoritamiz.

PROFESSIONAL AFZALLIKLAR: Dasturlashni o'rganish, zamonaviy mehnat bozorida keng qamrovli professional imkoniyatlarni taqdim etadi. Quyida dasturlash ko'nikmalarining kasbiy afzalliklari ko'rsatilgan:

Kasbiy imkoniyatlar: Dasturlash bilimlariga ega bo'lish, ko'plab sohalarda, jumladan, texnologiya, moliya, sog'liqni saqlash, va hatto san'at va media sohalarida ishlash imkoniyatlarini ochadi. Dasturchilar uchun turli xil rollar mavjud, masalan, veb-ishlab chiquvchilar, mobil ilova ishlab chiquvchilar, ma'lumotlar tahlilchilari va tizim administratorlari.

Yuqori daromad: Dasturlash ko'nikmalariga ega bo'lgan mutaxassislar odatda yuqori daromad olishadi. Texnologiya sohasidagi talabning oshishi bilan, dasturchilar uchun yuqori maoshlar va yaxshi ish sharoitlari mavjud. Bu, o'z navbatida, moliyaviy barqarorlik va farovonlikka olib keladi.

Karyera rivojlanishi: Dasturlash sohasida o'z-o'zini rivojlantirish va karyera yo'lida o'sish imkoniyatlari katta. Dasturchilar yangi texnologiyalar va dasturiy tillar bilan tanishish orqali o'z malakalarini oshirishi va yangi rollarga ko'tarilishi mumkin. Bu, o'z navbatida, professional muvaffaqiyat va qoniqishning oshishiga olib keladi.

Mustaqil ishlash: Dasturlash ko'nikmalari erkin va mustaqil ishlash imkoniyatini beradi. Ko'plab dasturchilar frilanser sifatida yoki o'z startaplarini yaratish orqali mustaqil ishlash imkoniyatiga ega. Bu, o'z vaqtini boshqarish va ish joyini tanlash erkinligini taqdim etadi.

Jahon bo'ylab imkoniyatlar: Dasturlash global darajada talab qilinadi, shuning uchun dasturchilar turli mamlakatlarda ishlash yoki xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega. Bu, o'z navbatida, xalqaro tajriba va yangi madaniyatlarni o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Dasturlashni o'rganish, shuningdek, kasbiy hayotda muvaffaqiyat qozonish va yangi imkoniyatlarni qo'lga kiritish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

SHAXSIY AFZALLIKLAR : Dasturlashni o'rganish shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini yaxshilash uchun ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Quyida dasturlash ko'nikmalarining shaxsiy afzalliklari ko'rsatilgan:

Muammo hal qilish ko'nikmalari: Dasturlash jarayonida muammolarni aniqlash, tahlil qilish va yechimlar ishlab chiqish talab qilinadi. Bu ko'nikmalar mantiqiy fikrlash, tizimli yondashuv va kreativ echimlar ishlab chiqishni rivojlantiradi. Shaxsiy hayotda ham murakkab muammolarni samarali hal qilishga yordam beradi.

Ijodkorlik va innovatsiya: Dasturlash, yangi dasturiy yechimlar va ilovalarni yaratish orqali ijodkorlikni rivojlantiradi. Shaxsiy loyiha yoki hobbi sifatida dasturlash bilan shug'ullanish, ijodiy fikrlash va innovatsion g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

O'z-o'zini boshqarish: Dasturlash ko'nikmalarini egallash mustaqil o'qish va o'rganishni talab qiladi. Bu, o'z vaqtini rejalashtirish, maqsadlarni belgilash va ularga erishish uchun kerakli intizomni rivojlantirishga yordam beradi. Shaxsiy rivojlanishda samarali o'z-o'zini boshqarishni oshiradi.

Sabr-toqat va tashabbuskorlik: Dasturlashni o'rganish jarayoni, ko'pincha qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarni o'z ichiga oladi. Bu, sabr-toqatni rivojlantirish va tashabbuskorlikni oshiradi. Dasturlash muammolarini yechishda olingan tajribalar, shaxsiy hayotda ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'z-o'zini rivojlantirish: Dasturlash ko'nikmalarini egallash orqali shaxslar yangi bilimlar va texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir bo'ladi. Bu o'z-o'zini rivojlantirish va yangi sohalarda bilim olish imkoniyatlarini taqdim etadi, shuningdek, o'z qobiliyatlarini sinab ko'rishga yordam beradi.

Dasturlashni o'rganish shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi va insonning o'z-o'zini yaxshilash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini oshirish uchun ajoyib vosita hisoblanadi.

TEKNOLOGIK AFZALLIKLAR: Dasturlashni o'rganish texnologiya sohasida bir qator muhim afzalliklarni taqdim etadi. Quyida dasturlash ko'nikmalarining texnologik afzalliklari ko'rsatilgan:

Zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish: Dasturlash, yangi va zamonaviy texnologiyalar bilan tanishish imkoniyatini beradi. Dasturchilar, yangi dasturiy tillar, ramkalar va texnologik platformalar bilan ishlash orqali texnologik tendentsiyalarni kuzatish va o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Innovatsiyalarni yaratish: Dasturlash orqali yangi dasturiy mahsulotlar, ilovalar va yechimlarni yaratish mumkin. Dasturchilar, texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish va joriy etishda ishtirok etib, yangi imkoniyatlar va yechimlar yaratishga yordam beradi.

Texnologik problemalarga yechimlar taklif qilish: Dasturlash ko'nikmalari texnologik muammolarni aniqlash va ularni samarali tarzda hal qilish imkoniyatini beradi. Bu, tizimlar, ilovalar va dasturiy ta'minotdagi xatoliklarni bartaraf etish va yaxshilash uchun kerak bo'lgan texnologik bilimlarni taqdim etadi.

Avtomatlashtirish va samaradorlik: Dasturlash yordamida turli jarayonlarni avtomatlashtirish va samaradorlikni oshirish mumkin. Dasturchilar, takrorlanuvchi vazifalarni avtomatlashtirish, vaqtni tejash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun dasturiy yechimlar yaratadi.

Ma'lumotlar tahlili va qayta ishlash: Dasturlash ko'nikmalari ma'lumotlar tahlili va qayta ishlashni osonlashtiradi. Ma'lumotlar bazalari, statistik tahlil va big data texnologiyalari bilan ishlash orqali katta hajmdagi ma'lumotlardan qimmatli bilimlar olish va qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Kibertahdidlardan himoya: Dasturlash ko'nikmalari kibertahdidlardan himoya qilish uchun zarur bo'lgan texnologik bilimlarni beradi. Dasturchilar xavfsizlikni ta'minlash, tizimlarni himoya qilish va xakerlik hujumlariga qarshi kurashish uchun kerakli texnik yechimlarni ishlab chiqishadi.

Dasturlashni o'rganish, texnologik sohada muvaffaqiyatga erishish, innovatsiyalarni yaratish va texnologik muammolarni hal qilishda katta afzalliklarni taqdim etadi. Bu ko'nikmalar, texnologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va samarali yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi.

IJTIMOY AFZALLIKLAR : Dasturlashni o'rganish ijtimoiy aloqalar va jamiyat bilan o'zaro munosabatlarda bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Quyida dasturlash ko'nikmalarining

ijtimoiy afzalliklari ko'rsatilgan:

Jamoaviy ish: Dasturlash ko'nikmalari orqali jamoa bilan samarali ishlash imkoniyatlari yaratiladi. Dasturchilar odatda jamoaviy loyiha va dasturiy yechimlarni ishlab chiqishda ishtirok etadilar, bu esa jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantiradi va hamkorlikda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi.

Tarmoq yaratish: Dasturlashni o'rganish orqali professional tarmoqni kengaytirish imkoniyati mavjud. Dasturchilar konferensiyalar, hackathonlar, va onlayn hamjamiyatlarda ishtirok etish orqali yangi professional aloqalar o'rnatish va o'z sohasida mutaxassislar bilan bog'lanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ijtimoiy ta'sir: Dasturlash orqali ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun dasturiy yechimlar yaratish mumkin. Masalan, ijtimoiy xizmatlar, ta'lim, va salomatlik sohalarida dasturiy yechimlar ishlab chiqish orqali jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda yordam berish mumkin.

Onlayn hamjamiyatlar: Dasturlashni o'rganish, onlayn hamjamiyatlar va forumlarda faol ishtirok etishga imkon beradi. Bu, dasturchilar uchun bilim va tajriba almashish, savollar berish, va yangi g'oyalar bilan tanishish imkoniyatlarini yaratadi.

Mutaxassislikni oshirish: Dasturlash orqali shaxsiy mutaxassislikni oshirish va professional darajada tanilish mumkin. Bu, o'z sohasida ekspert sifatida tanilish, ta'lim va treninglar o'tkazish va boshqalarga o'z bilimlarini taqdim etish imkoniyatini beradi.

O'zaro yordam va mentoring: Dasturlash jamoalari va hamjamiyatlar o'zaro yordam va mentoring imkoniyatlarini taqdim etadi. Tajribali dasturchilar yangi boshlovchilarga yordam berish, maslahatlar berish va o'z tajribalarini bo'lishish orqali bilimlar almashishadi.

Dasturlashni o'rganish, ijtimoiy aloqalar, jamoaviy ish, va professional tarmoq yaratishda ijtimoiy afzalliklarni taqdim etadi. Bu ko'nikmalar, shaxslar va jamiyat uchun ijobiy o'zgarishlar yaratishga yordam beradi.

XULOSA

Dasturlashni o'rganish bugungi kunda nafaqat kasbiy muvaffaqiyat, balki shaxsiy rivojlanish, texnologik yangiliklarni o'zlashtirish va ijtimoiy tarmoqlarni kengaytirish uchun muhim omil hisoblanadi. Dasturlash ko'nikmalari kasbiy imkoniyatlarni oshirib, yuqori daromadli va istiqbolli ish joylariga ega bo'lish imkoniyatini beradi. Shaxsiy rivojlanishda esa muammo hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ijodkorlikni oshirish va o'z-o'zini boshqarish kabi afzalliklar taqdim etadi.

Bundan tashqari, texnologik afzalliklar, yangi innovatsiyalarni yaratish va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash imkoniyatlarini beradi. Ijtimoiy jihatdan esa jamoaviy ishda muvaffaqiyat qozonish, tarmoq yaratish va ijtimoiy loyihalarga ta'sir qilish orqali jamiyatga ijobiy hissa qo'shish imkonini beradi.

Dasturlashni o'rganish, nafaqat kelajakdagi professional muvaffaqiyatlarga erishish uchun, balki shaxsiy o'sish, yangi texnologiyalarni qabul qilish va jamiyatda faol ishtirok etish uchun ham muhimdir. Bu ko'nikmalar zamonaviy dunyoda raqobatbardosh bo'lish uchun zarur bo'lgan kuchli asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Smith, J. (2020). The Importance of Learning to Code: An Overview of Career Opportunities. *Tech Insights Journal*, 12(3), 45-50.
- Johnson, A., & Lee, M. (2019). Programming Skills and Their Impact on Personal Development. *Journal of Educational Technology*, 34(2), 78-85.
- Brown, R. (2018). Harnessing the Power of Coding for Technological Innovation. *International Review of Technology*, 22(4), 120-125.
- Davis, L., & Green, T. (2021). The Role of Coding in the Modern Job Market. *Career Development Quarterly*, 29(1), 15-22.
- Taylor, K. (2017). Coding for Creativity: How Programming Enhances Problem-Solving Skills. *Journal of Creative Technology*, 18(3), 55-60.
- Siemens, G., & Long, P. (2011). Penetrating the Fog: Analytics in Learning and Education. *EDUCAUSE Review*, 46(5), 30-32.

ГРАФИЧЕСКИЕ УПРАЖНЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Курбанова Махзуна

магистр Бухарского государственного педагогического института

Собинова Шарофат

доцент Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматривается использование графические упражнения, как средства развития художественно-творческих способностей учащихся среднего школьного возраста. Показано, что максимальный эффект от внедрения системы графических упражнений дает использование произвольной формы факультативных занятий с учащимися. Также отмечено, что в результате использования системы графических упражнений повышается уровень художественного мышления учащихся всех видов.

Ключевые слова: графика, творческие способности, графические средства, текстура, фактура, художественное творчество.

GRAPHIC EXERCISES AS A MEANS OF DEVELOPING ARTISTIC AND CREATIVE ACTIVITY

Kurbanova Makhzuna

Master's student of Bukhara State Pedagogical Institute

Sobirova Sharofat

Associate Professor, Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: The article deals with the use of graphic exercises as a means of developing artistic and creative abilities of middle school age students. It is shown that the maximum effect from the introduction of the system of graphic exercises is given by the use of an arbitrary form of elective classes with students. It is also noted that as a result of using a system of graphic exercises, the level of artistic thinking of students of all types is increased.

Key words: graphics, creative abilities, graphic means, texture, texture, artistic creativity.

Существует мнение, что творчество на занятиях изобразительным искусством само собой разумеется, и никакой проблемы здесь быть не может. Однако, при более тщательном рассмотрении этого вопроса выясняется, что это далеко не так. Для процесса художественного творчества необходимы два основных условия: время на размышление и на воплощение замысла, как правило, достаточно длительное; и уединение уход в себя, отключение от посторонних проблем. Эти условия можно назвать объективными.

К субъективным факторам надо отнести эмоционально-логическую основу изобразительного творчества, или другими словами фантазирование, являющееся по сути сплавом индивидуального внутреннего духовного мира с различными видами художественного мышления, дающий в результате индивидуальную образную систему, присущую каждому творцу.

Однако реальных условий реализации этих факторов в общеобразовательной школе нет. Напрашивается вывод: полноценный творческий процесс, то есть творчество в чистом виде, в условиях урочной системы массовой школы не возможен[1].

Примером доказательства этого вывода могут служить слабые результаты при рисовании детей на так называемые "свободные темы", когда учитель предлагает учащимся рисовать все, что они захотят.

С одной стороны, детской фантазии в большинстве случаев хватает только на то, чтобы прибегнуть к беспроигрышным, на их взгляд, темам, таким как: цветы в вазе, восход солнца или лебеди на озере (у девочек) вампиры, монстры и скелеты (у мальчиков),

домик с рядом растущим деревом, лес с грибами или космос (у младших школьников). С другой стороны, для того, чтобы изобразить что-нибудь серьезное, недостаточно времени. Кроме того, многие дети стесняются передавать свой внутренний мир, опасаясь, что их не поймут одноклассники, будут смеяться над тем, что им дорого.

Есть еще одна причина, по которой творческий процесс в школе осложнен. Одним из условий общеобразовательной школы является работа учащихся на результат (на оценку). Учитель ставит оценку не за то, как вдохновенно ребенок работал на уроке, а за то, что у него получилось. Как правило, эта оценка не объективна, потому что отражает вкусы и пристрастия одного человека - учителя. Результат творческого труда объективно оценить очень сложно, хотя бы по той причине, что любое произведение искусства является средством общения автора со зрителем посредством своей работы. Любое произведение кроме внешних эстетических моментов (формы, техники исполнения и так далее), имеет внутренний смысл. Иногда он прост и ясен, иногда глубоко скрыт. Зритель, рассматривая произведение, понимает или не понимает автора, в зависимости от того, насколько близка ему данная тема, насколько она волнует зрителя, насколько понятно для него выражена автором[5].

Детская работа только тогда становится настоящим произведением, когда она наиболее ярко отражает внутренний мир автора, облечена в его собственную образную систему, а не систему обычных детских стереотипных схем и символов, и достаточно интересна технически.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что творчество в чистом виде, как полноценный процесс, в условиях средней школы (на уроках) значительно осложнено. Однако это не значит, что творческой инициативе нет места. Напротив, учитель изобразительного искусства должен выявлять и развивать творческий потенциал каждого ребенка, развивать его творческие способности. Наиболее приемлемыми для этого формами работы с детьми являются внеурочные занятия в системе дополнительного образования (кружковые, факультативные) и, взятое под контроль учителя домашнее творчество учащихся.

Необходимым условием творческого процесса является наличие творческого мышления, фантазирования, которое в своей основе имеет различные виды художественного мышления, главным из которых является образное. Для процесса художественного творчества важно наличие ассоциативного мышления. Кроме того, большую помощь в любом творческом процессе может оказать умение находить большое количество различных вариантов решения и выбора лучшего из них, то есть наличие вариативного мышления[5].

В школьных условиях возможно развивать у детей различные виды художественного мышления. Для этого необходимы специальные упражнения, целенаправленная работа и желание учителя идти в этом направлении.

Из различных внеурочных организационных форм занятий с детьми изобразительным искусством мы выделяем факультативные занятия, которые, с одной стороны, не являются обязательной урочной формой, но, с другой стороны, могут охватывать всех учащихся. Для таких занятий необходимы специально разработанные упражнения, способные увлечь детей и позволяющие развивать их творческие способности.

В работе с детьми в стремлении наиболее эффективно влиять на развитие их творческих способностей необходимо приобщать их к такому виду художественного творчества, как занятия декоративной графикой.

Данное направление мало изучено, хотя представлено большим количеством образцов станковой, книжной и других разновидностей графики. При этом следует отметить, что декоративность в графике и "Декоративная графика" являются близкими, но разными понятиями. Декоративностью называют качественную особенность произведения искусства, определяемую его композиционно-пластическим и колористическим строем, который выступает как форма выражения красоты. В той или иной мере декоративность проявляется во всех видах пространственно-временных искусств:

архитектуре, скульптуре, живописи, а в декоративно-прикладном искусстве это качество служит единственно возможной формой выражения содержания и художественной образности[8].

В графике также можно не только найти элементы декоративности, но и выделить целое самостоятельное декоративное направление, которое имеет свой “язык”, материалы, средства выражения, совокупность технических приемов и стилевых особенностей.

Реалистическое направление предполагает правдивое, объективное, всестороннее отражение действительности. Это возможно благодаря использованию линейной и световоздушной перспективы, то есть изображения реального мира с помощью объема и пространства. Отражение реальной действительности предполагает умение владеть приемами передачи свето-тональных отношений. Эти отношения очень тонкие и требуют особых средств и приемов изображения.

В реалистической графике такими графическими средствами являются: линия, штрих (короткая линия), и шорох (широкая рыхлая линия, полученная от плоско заточенного карандаша или любого мягкого графического материала, какими являются: уголь, соус, сангина и другие). Эти графические средства при многократном повторении превращаются в графические приемы, то есть способы заполнения плоскости листа. Таким образом, в реалистической графике используются все известные графические приемы: линейный, штриховка и растушевка. Линейный прием, в данном случае, точнее было бы назвать линейно-контурным, потому что линия в реалистической графике используется в основном для вспомогательной роли в качестве подготовительного контурного рисунка.

Декоративное направление призвано решать другие задачи. Декор - означает “украшение”. Следовательно, необходимо не отражать реальную действительность, а украшать ее или изображать образное представление о ней. Воздействие художественного образа не зависит от степени сходства с реальными объектами, поэтому изображение может носить упрощенный, стилизованный характер.

В декоративной графике предметы изображаются плоскими, и поэтому художнику не нужно добиваться тончайших тональных нюансов, чтобы показать объем предметов и свето-воздушную среду. Но это не значит, что тональные отношения в декоративной графике отсутствуют. Просто они имеют более упрощенный характер. Соответственно этому в декоративной графике принято пользоваться другими средствами, такими как: точка, линия и пятно. Соответственно им существуют такие графические приемы, как: точечный, линейный и прием пятна. В декоративной графике линия используется и для получения контурного рисунка, и как прием для закрашивания плоскости этого рисунка, то есть непосредственно как линейный прием[8].

Графические средства - это простейшие графические элементы, такие как: точка, линия и пятно. Каждое графическое средство само по себе не представляет особого интереса, так как является единичным элементом. Но стоит только повторить его многократно, то есть использовать в качестве способа заполнения необходимой плоскости, то это действие превращается в графический прием.

Основные графические приемы используют какое-нибудь одно графическое средство. Однако, если использовать их в совокупности, попарно или все вместе, появляется новый способ заполнения поверхности рисунка - узор.

К натуральным графическим приемам можно отнести такие приемы заполнения плоскости листа, рисунки которых подсмотрены в природе, то есть срисованы с природы. Основой этих приемов являются текстурные и фактурные рисунки природных форм и материалов. Задача учителя - научить детей замечать их в природе, переносить на бумагу, отбирать наиболее интересные и характерные из них, стилизовать, комбинировать и применять в своих творческих работах[7].

На факультативных занятиях, посвященных натуральным графическим приемам, учителю необходимо в простой и доступной форме объяснить детям значение и смысл понятий “текстура” и “фактура”. Умение различать эти два качества материалов представляет для детей определенную сложность, так как они являются достаточно

близкими по значению.

Понимание текстуры и фактуры в декоративной графике можно расширить, поскольку они интересуют нас только с точки зрения графических приемов, которыми можно пользоваться для того, чтобы показать материальность предметов. Например, к текстуре можно отнести не только рисунок внутреннего строения твердых материалов (дерево, мрамор и так далее), а также различных природных форм, как растительных (рисунок на поверхности листьев, подсолнечника и так далее), так и нерастительных (рисунок снежинки, паутинки, пчелиных сот и так далее). Фактуру также можно рассматривать намного шире, чем мягкое-твердое, гладкое-шершавое. Например, включить более тонкие градации качества поверхности различных материалов, такие как: блестящее, зеркальное, прозрачное, вязкое, колючее и так далее. Чем больше текстурных и фактурных рисунков будет найдено, тем разнообразнее и неповторимее будут детские работы.

Таким образом, необходимо максимально использовать такую природную особенность учащихся, как декоративность, в качестве подготовительного этапа в обучении реалистическому изображению действительности. В стремлении наиболее эффективно влиять на развитие творческих способностей учащихся необходимо приобщать их к такому виду художественного творчества, как занятие декоративной графикой.

Литература:

Забелина Е.И. Этапы развития творческой активности детей на уроках изобразительного искусства в средней школе. /Сб. науч. тр. под общ. ред. Т.А. Евсеевой. -Орел: Из-во ОГТУ, 1996. -Т.9. -317с.

Azixhodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T., "Adabiyot jamg'armasi", 2006

Гервер В.А. Развитие творческой графической деятельности школьников. /Автореф. дисс. докт. пед. наук. - М., 1992. -22с.

Oripov N. "Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi".-Toshkent."Ilm ziyo".2013.

Рылова Л.Б. Изобразительное искусства в школе. /Л.Б.Рылова – Ижевск, 2012. С.165

Сокольникова Н.М. Развитие художественно-творческой активности школьников в системе эстетического воспитания. /Автореф. дисс. докт. пед. наук. - М., 1997. -43с

Нерсиян Л.С. Изобразительное искусство в системе художественного образования и эстетического воспитания школьников. /Автореф. дисс. докт. пед. наук. - М., 1992. -24с.

Корешков В.В. Формирование личности учащихся в процессе декоративной деятельности по художественно-эстетической организации среды /Автореф. дисс. докт. пед. наук. - М., 1994., с.23.

OLIV TA'LIM MUASSASALARINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIMGA OID ME'YORIY-HUQUQIY HUJJATLARNING ROLI VA AHAMIYATI

Mirzayev Shoxrux

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Abstrakt. Ta'limga oid me'yoriy hujjatlar oliy ta'lim muassasalarini (OTM) boshqaruvi, tuzilishi va sifatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Siyosatlar, yo'riqnomalar va akkreditatsiya standartlarini o'z ichiga olgan ushbu hujjatlar izchillik, javobgarlik va akademik yaxlitlikni ta'minlaydigan asosni ta'minlaydi. Bunday hujjatlarni ishlab chiqish va amalga oshirish institutsional amaliyotni milliy va xalqaro ta'lim standartlariga moslashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarining barqaror rivojlanishidagi me'yoriy hujjatlarning ahamiyati, ularning institutsional boshqaruv, akademik sifat va operatsion samaradorlikka ta'siri tahlil qilinadi. Bundan tashqari, maqolada ushbu hujjatlar muvofiqlik, innovatsiyalar va doimiy takomillashtirish madaniyatini qanday rivojlantirishi muhokama qilinadi, bu jadal rivojlanayotgan ta'lim landshaftida OTMlarning raqobatbardoshligi va moslashuvchanligi uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Ta'limning me'yoriy hujjatlari, oliy ta'lim muassasalari, boshqaruv, akademik sifat, muvofiqlik, institutsional rivojlanish, akkreditatsiya.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ ОБ ОБРАЗОВАНИИ В РАЗВИТИИ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Мирзаев Шахрух

научный сотрудник Наманганского государственного университета

Абстрактный. Образовательное регулирование играет решающую роль в формировании управления, структуры и качества высших учебных заведений (ВУЗов). Эти документы, включающие политику, руководящие принципы и стандарты аккредитации, обеспечивают основу, обеспечивающую последовательность, подотчетность и академическую честность. Разработка и внедрение таких документов важны для адаптации институциональной практики к национальным и международным образовательным стандартам. В данной статье анализируется значение нормативных документов в устойчивом развитии высших учебных заведений, их влияние на институциональное управление, академическое качество и операционную эффективность. Кроме того, в документе обсуждается, как эти документы способствуют развитию культуры соответствия, инноваций и постоянного совершенствования, что важно для конкурентоспособности и гибкости вузов в быстро меняющейся образовательной среде.

Ключевые слова: Нормативные документы образования, высшие учебные заведения, менеджмент, академическое качество, соответствие, институциональное развитие, аккредитация.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF REGULATORY AND LEGAL DOCUMENTS ON EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Shakhrukh Mirzayev

Researcher of Namangan State University

Abstract. Educational regulations play a decisive role in shaping the management, structure and quality of higher education institutions (HEIs). These documents, which include policies,

guidelines, and accreditation standards, provide a framework that ensures consistency, accountability, and academic integrity. Development and implementation of such documents is important for adapting institutional practice to national and international educational standards. This article analyzes the importance of regulatory documents in the sustainable development of higher education institutions, their impact on institutional management, academic quality and operational efficiency. In addition, the paper discusses how these documents foster a culture of compliance, innovation and continuous improvement, which is essential for the competitiveness and flexibility of HEIs in a rapidly evolving educational landscape.

Key words: Normative documents of education, higher education institutions, management, academic quality, compliance, institutional development, accreditation.

Kirish. Oliy ta'lim muassasalari (OTM) ularning tuzilishi, faoliyati va ishlab chiqarishini shakllantiradigan murakkab tartibga soluvchi muhitda ishlaydi. Ta'limni tartibga soluvchi hujjatlar ushbu muassasalarni boshqarish uchun asos bo'lib, akademik mukammallikni va operatsion samaradorlikni ta'minlaydigan qoidalar, standartlar va ko'rsatmalar beradi. Globallashtirilgan ta'lim landshaftida OTMlar ichki avtonomiyani milliy va xalqaro qoidalarga rioya qilish bilan muvozanatlash muammosiga duch keladi.[1] Shu sababli, ushbu muvozanatni boshqarish va institutsional rivojlanishni rag'batlantirishda normativ hujjatlarning roli muhim bo'lib qoladi.

Ta'limga oid me'yoriy hujjatlar: ta'rifi va qo'llanilishi.

Ta'limga oid me'yoriy hujjatlar OTMlar faoliyatini boshqaradigan siyosatlar, ko'rsatmalar va standartlarning keng doirasini o'z ichiga oladi. Bularga quyidagilar kiradi:

Milliy va institutsional nizomlar: muassasaning missiyasi, qarashlari va asosiy qadriyatlarini belgilaydigan asosiy hujjatlar.

Akkreditatsiya standartlari: Akademik sifat mezonlariga muvofiqligini ta'minlaydigan tashqi qoidalar.

Akademik yo'riqnomalar: Ta'lim muassasasi ichidagi o'quv rejasi, baholash va akademik standartlarni tartibga soluvchi siyosat.

Ushbu hujjatlar institutsional boshqaruvning asosini tashkil etib, OTMlar faoliyatini huquqiy, akademik va axloqiy me'yorlarga muvofiqligini ta'minlaydi.

II. Institutsional boshqaruvda normativ hujjatlarning roli.

Boshqaruv oliy ta'limni boshqarishning muhim jihati bo'lib, me'yoriy hujjatlar qarorlar qabul qilish jarayonlarining izchil va hisobdorligini ta'minlashning asosiy vositalari bo'lib xizmat qiladi.[2] Ular ma'murlar, professor-o'qituvchilar va talabalar kabi asosiy manfaatdor tomonlarning roli va mas'uliyatini belgilaydi, samarali boshqaruv uchun tizimli muhit yaratadi.

Qaror qabul qilish asoslari: me'yoriy hujjatlar OTMda qaror qabul qilish jarayonlari uchun asos yaratadi. Ular xodimlarni yollash, talabalarni qabul qilish va moliyaviy resurslarni boshqarish tartib-qoidalariga aniqlik kiritadi.[3]

Institutsional avtonomiya va muvofiqlik: OTMlar avtonomiyaga intilishlariga qaramay, normativ hujjatlar ularning faoliyati milliy qonunlar va akkreditatsiya talablariga muvofiqligini ta'minlaydi. Muxtoriyat va muvofiqlik o'rtasidagi bu muvozanat institutlarning barqaror rivojlanishi uchun zarurdir.

Oshkoralik va javobgarlikni ta'minlash: turli manfaatdor tomonlarning roli va mas'uliyatini belgilash orqali me'yoriy hujjatlar institutsional boshqaruvda shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlaydi. Bu noto'g'ri ishlash ehtimolini kamaytiradi va muassasalarning o'z manfaatdor tomonlari, jumladan, talabalar, professor-o'qituvchilar va hukumat oldida javobgarligini ta'minlaydi.

III. Akademik sifat va halollikni oshirish.

Normativ-huquqiy hujjatlarning asosiy vazifalaridan biri OTMlarning akademik sifati va

yaxlitligini ta'minlashdan iborat. Ushbu hujjatlar o'quv dasturlarini ishlab chiqish, professor-o'qituvchilar malakasi, talabalarni baholash va tadqiqot natijalari bo'yicha standartlarni belgilaydi, bular institutning ilmiy obro'sini saqlab qolish uchun juda muhimdir.

O'quv dasturlarini ishlab chiqish va baholash: me'yoriy hujjatlar o'quv dasturlarini ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatmalarni belgilaydi, bu dasturlarning milliy va xalqaro standartlarga javob berishini ta'minlaydi. Ular, shuningdek, baholash tizimining yaxlitligini ta'minlaydigan va o'quvchilar faoliyatini baholashda izchillikni ta'minlaydigan baholash tartib-qoidalarini belgilaydi.[4]

Akkreditatsiya va sifat kafolati: Akkreditatsiya jarayonlari me'yoriy hujjatlar bilan boshqariladi, ular tan olinishi uchun institutlar javob berishi kerak bo'lgan standartlarni belgilaydi. Ushbu hujjatlar institutlarning yuqori akademik standartlarni saqlab turish uchun muntazam ravishda ko'rib chiqilishi va yangilanishini ta'minlaydi.

Tadqiqotetikasi va yaxlitligi: Tadqiqot bilan bog'liq me'yoriy hujjatlar tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ishonchligini ta'minlaydigan axloqiy mulohazalar va tartiblarni belgilaydi. Ular, shuningdek, intellektual mulk huquqlarini himoya qiladi va akademik insofsizlikdan, masalan, plagiatdan himoya qiladi.

IV. Institutsional o'sish va rivojlanishni rag'batlantirish.

Ta'limga oid me'yoriy hujjatlar shunchaki cheklovchi emas; ular doimiy takomillashtirish, muvofiqlik va innovatsiyalar madaniyatini o'rnatish orqali institutsional o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi.[5]

Strategik rejalashtirish va siyosatni amalga oshirish: me'yoriy-huquqiy bazalar OTMlarning strategik rejalashtirish jarayonlarini boshqarib, ularga o'z faoliyatini kengroq ta'lim va ijtimoiy maqsadlarga moslashtirishga imkon beradi. Tadqiqotlar, xalqaro hamkorlik va jamoatchilik ishtiroki bilan bog'liq siyosat institutsional innovatsiyalar va kengayishlarga yordam beradi.

Operatsion samaradorlik: me'yoriy hujjatlar ma'muriy va o'quv jarayonlarini tartibga solishga yordam beradi, operatsion samaradorlikni oshiradi. Byudjetni taqsimlash, resurslarni boshqarish va ma'muriy tartib-qoidalar bo'yicha aniq ko'rsatmalar ortiqcha ishlarni kamaytiradi va muassasaning paydo bo'lgan muammolarga javob berish qobiliyatini oshiradi.

Muvofiqlik va innovatsiyalar madaniyatini rivojlantirish: Yaxshi ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy baza oliy ta'lim muassasalarining uzoq muddatli barqarorligi uchun zarur bo'lgan muvofiqlik va halollik madaniyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ushbu hujjatlar yangi o'qitish metodologiyalari, tadqiqot imkoniyatlari va hamkorlikni o'z ichiga olgan moslashuvchan ko'rsatmalarni taqdim etish orqali innovatsiyalarni rag'batlantiradi.[6]

V. Normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi muammolar.

Ta'lim sohasidagi me'yoriy hujjatlar muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, ularni ishlab chiqish va amalga oshirish qiyinchiliklarga olib keladi:

Standartlashtirish va moslashuvchanlikni muvozanatlash: Normativ hujjatlar standartlashtirilgan ko'rsatmalarni taqdim etish va institutsional ijodkorlik va avtonomiya uchun joy ajratish o'rtasidagi muvozanatni saqlashi kerak.

Doimiy yangilanishlar va qayta ko'rib chiqishlar: Tez o'zgaruvchan ta'lim landshafti me'yoriy hujjatlarni tez-tez yangilashni talab qiladi. Ushbu hujjatlarni dolzarb saqlash OTMlar uchun doimiy muammo hisoblanadi.[7]

Muvofiqlik va ortiqcha tartibga solish: Muvofiqlik zarur bo'lsa-da, ortiqcha tartibga solish innovatsiyalarni bo'g'ib qo'yishi va institutsional moslashuvchanlikni cheklashi mumkin. O'sishni rag'batlantirish uchun tartibga solish va institutsional erkinlik o'rtasidagi muvozanatni topish juda muhimdir.

Xulosa. Ta'limga oid me'yoriy hujjatlar oliy ta'lim muassasalarining rivojlanishi va muvaffaqiyati uchun ajralmas hisoblanadi. Ular muvofiqlik va innovatsiya madaniyatini rag'batlantirish bilan birga boshqaruv, akademik sifat va operatsion samaradorlikni ta'minlaydigan tizimli asosni ta'minlaydi.[8] Biroq, ushbu hujjatlarning o'zgaruvchan ta'lim

ehtiyojlari bilan institutsional avtonomiyani buzmasdan rivojlanishini ta'minlashda muammolar saqlanib qolmoqda. OTMLar raqobatbardosh global landshaftda rivojlanishi uchun ta'limning me'yoriy-huquqiy asoslarini uzluksiz rivojlantirish va samarali joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyolar

Давлятшаев А. А. Процессы Интернационализации и Их Роль в Развитии Межвузовских Отношений //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 48-55.

“Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 20.04.2017 yildagi PQ-2909-son

Чуракова А. В. Регулирование воспитательного процесса в образовательных организациях высшего образования через федеральные нормативно-правовые документы //Балтийский гуманитарный журнал. – 2021. – Т. 10. – №. 3 (36). – С. 207-211.

Акрамова Ф. А. Международное сотрудничество Республики Узбекистан в сфере высшего образования //Наука, техника и образование. – 2018. – №. 11 (52). – С. 80-84.

ПРЕДМЕТА О. Х. У., ПЛАНЕ М. П. В. У. Рабочая программа учебного курса составлена с учетом следующих нормативно-правовых документов: • Закон «Об образовании в РФ» № 273-ФЗ, принят от 29 декабря 2012 г.; • Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России. – 2021.

Arbo P., Benneworth P. Understanding the regional contribution of higher education institutions: A literature review. – 2007.

Kaplin W. A., Lee B. A. The law of higher education: Student version. – John Wiley & Sons, 2013.

Scott C. Managing higher education for a changing regulatory environment //Public Administration and Policy. – 2021. – Т. 24. – №. 1. – С. 7-20.

TALABALARNI TIL O'RGANISHDA MUAMMOLI TA'LIM KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK AHAMIYATI

Baxronova Zulfiya Ravshanovna
Buxoro davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Muammoli ta'lim talabalarni nafaqat bilim bilan, balki bu bilimlarni real muammolarni hal qilish uchun qo'llash qobiliyati bilan tayyorlashni maqsad qilib qo'yadi, bu uni turli soha va fanlarda qimmatli pedagogik yondashuvga aylantiradi. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, maqolada talabalarni til o'rganishda muammoli ta'lim ko'nikmalarini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, muammoli ta'lim, omil, aqliy hujum, aqliy xarita, rolli o'yinlar, dizayn fikrlash muammolari, Venn diagrammasi, axloqiy dilemmalar v.h.

SOCIO-PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF THE FORMATION OF PROBLEM-BASED EDUCATIONAL SKILLS IN LANGUAGE LEARNING OF STUDENTS

Bakhronova Zulfiya Ravshanovna
Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: Problem-based education aims to prepare students not only with knowledge, but also with the ability to apply this knowledge to solve real problems, making it a valuable pedagogical approach in various fields and disciplines. Based on this goal, the article focuses on the socio-pedagogical importance of shaping students' problematic educational skills in language learning.

Keywords: education, problem-based education, factor, mental attack, mental map, role-playing games, design thinking problems, Venn diagram, moral dilemmas and etc.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОБЛЕМНО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ

Бахронова Зулфия Равшановна
Докторант Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: Проблемно-ориентированное образование направлено на подготовку студентов не только к знаниям, но и к умению применять эти знания для решения реальных задач, что делает его ценным педагогическим подходом в различных областях и дисциплинах. Исходя из этой цели, в статье акцентируется внимание на социально-педагогической важности формирования у студентов проблемных учебных навыков при изучении языка.

Ключевые слова: образование, проблемно-ориентированное обучение, фактор, ментальная атака, ментальная карта, ролевые игры, проблемы дизайн-мышления, диаграмма Венна, моральные дилеммы и т.д.

Til va uning o'zgarishi bir qancha ijtimoiy omillarga, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy holat, ta'lim, etnik kelib chiqishi, geografik joylashuvi va yoshiga bog'liq. Ushbu ijtimoiy omillar odamlarning tilda gaplashishini shakllantiradi va ta'sir qiladi, natijada til o'zgarishi va navlari paydo bo'ladi.

Talabalarni zamonaviy dunyoda haqiqiy muammolarni hal qilish uchun eng yaxshi malakalar bilan jihozlash uchun o'qitish usullari yillar davomida doimiy ravishda rivojlanib

bordi. Shuning uchun ham muammoli ta'lim metodi o'qitishda o'quvchilarning muammolarni hal qilishda tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarini mashq qilishlarini ta'minlash uchun keng qo'llaniladi. Muammolarga asoslangan ta'lim -bu o'qitish usuli bo'lib, unda faktlar va tushunchalarni to'g'ridan-to'g'ri taqdim etishdan farqli o'laroq, talabalarning tushunchalar va tamoyillarni o'rganishini targ'ib qilish vositasi sifatida murakkab real muammolar qo'llaniladi. Muammoni hal qilish ko'pincha «atrof-muhitni tushunish, murakkab muammolarni aniqlash, tegishli ma'lumotlarni ishlab chiqish, strategiyalarni baholash va kerakli natijani yaratish uchun yechimlarni amalga oshirish qobiliyati» deb ta'riflanadi. Ta'limda muammoli vaziyatlarning bir nechta turlari mavjud:

1. Aqliy hujum-bu g'oyalarni yaratish usuli. Yozish uchun aqliy hujum-bu individual aqliy hujumning keng tarqalgan namunasidir, uni bir kishi yolg'iz faoliyat sifatida qiladi. Aqliy hujum yozuvchilarga mavzu haqida yozishni boshlashdan oldin ko'proq g'oyalar yaratishga yordam beradi. Ular bir muammo uchun bir necha yechimlar ishlab qayerda aqliy hujum sessiyalar bilan shug'ullanish talabalarni rag'batlantirishga qaratilgan. Aqliy hujum-bu talabalar yuqori darajadagi fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradigan yoki rivojlantiradigan muammolarni hal qilish faoliyati hisoblanadi va ijodiy fikrni rag'batlantiradi. Aqliy hujum talabalarni ijodiy fikrlashga undaydi. Ushbu texnika katta yoki kichik guruhli munozara bo'lib, talabalarni ma'lum bir mavzu bo'yicha keng ko'lamli istiqbollari yoki potentsial keyingi qadamlar yoki yechimlarni yaratishga undaydi. O'qituvchi aqliy hujumni savol yoki muammo qo'yish yoki mavzuni kiritish orqali boshlashi mumkin. Aql xaritasi aqliy hujumning mukammal namunasidir va o'qituvchilar uchun foydali vositadir, chunki ular undan o'quvchilarning ma'lumot to'plash va yozish ko'nikmalarini yaxshilash uchun foydalanadilar.

2. Aql xaritasi-bu ma'lumotni ierarxiyaga vizual ravishda tartibga solish uchun ishlatiladigan, butun qismlar o'rtasidagi munosabatlarni ko'rsatadigan diagrammadir. U ko'pincha bo'sh sahifaning o'rtasiga rasm sifatida chizilgan bitta konseptsiyaga asoslanadi, unga tasvirlar, so'zlar va so'zlarning qismlari kabi g'oyalarning bog'liq tasvirlari qo'shiladi. Asosiy g'oyalar to'g'ridan-to'g'ri markaziy konseptsiya bilan bog'liq va boshqa g'oyalar ushbu asosiy g'oyalardan ajralib chiqadi. Aql xaritalarini, masalan, ma'ruza, yig'ilish yoki rejalashtirish paytida «eslatmalar» sifatida yoki ko'proq vaqt bo'lganda yuqori sifatli rasmlar sifatida qo'lda chizish mumkin. Aql xaritalari o'rgimchak diagrammasining bir turi hisoblanadi. Aql xaritasi asosiy mavzuni yozishni va markazdan chiqadigan yangi va tegishli g'oyalarni o'ylashni o'z ichiga oladi. O'z so'zlaringiz bilan yozilgan asosiy g'oyalarga e'tibor qaratib, ular orasidagi aloqalarni qidirib, siz ma'lumotni yaxshiroq tushunishga va saqlashga yordam beradigan tarzda xaritalashingiz mumkin. 2005 yilda Kanningem foydalanuvchi tadqiqotini o'tkazdi, unda talabalarning 80% «mindmapping ularga fandagi tushunchalar va g'oyalarni tushunishga yordam berdi» deb o'ylardi[1;52]. Boshqa tadqiqotlar, shuningdek, aql xaritalaridan foydalanishning ba'zi subyektiv ijobiy ta'siri haqida xabar beradi. Biroq, ularning samaradorligi to'g'risida ijobiy fikrlar san'at va dizayn talabalari orasida kompyuter va axborot texnologiyalari talabalariga qaraganda ancha taniqli bo'lib, 62,5% va 34% (mos ravishda) ular tushunchalarni yaxshiroq tushunishga qodir ekanliklariga amin bo'lishdi.

Farrand, Husayn va Xennessi o'rgimchak diagrammalari (konseptsiya xaritalariga o'xshash) bakalavriat talabalarida xotirani eslashga cheklangan, ammo sezilarli ta'sir ko'rsatganligini aniqladilar (faqat 10 so'zli matn uchun asosiy ko'rsatkichga nisbatan 600% o'sish) afzal qilingan o'rganish usullariga nisbatan (asosiy ko'rsatkichga nisbatan 6% o'sish). Ushbu yaxshilanish diagramma guruhidagi kishilar uchun bir haftadan so'nggina mustahkam bo'ldi va subyektlarning eslatma olishning afzal usullari bilan solishtirganda motivatsiyada sezilarli pasayish kuzatildi. Konseptsiya xaritasi haqidagi meta-tadqiqot shuni ko'rsatdiki, konseptsiya xaritasi «matn parchalarini o'qish, ma'ruzalarda qatnashish va sinf muhokamalarida qatnashishdan» ko'ra samaraliroq. Xuddi shu tadqiqot, shuningdek, konseptsiya xaritasi

«xulosalar va konturlarni yozish kabi boshqa konstruktiv faoliyatga qaraganda»biroz samaraliroq degan xulosaga keldi. Biroq, natijalar bir-biriga zid edi, mualliflar «aksariyat pastki qismlarda muhim heterojenlik topildi». Bundan tashqari, ular past qobiliyatli talabalar yuqori qobiliyatli talabalarga qaraganda aqlni xaritalashdan ko'proq foyda olishlari mumkin degan xulosaga kelishdi.

3. Rol o'ynash va simulyatsiyalar. Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar shakllari tajribaviy o'rganish unda o'quvchilar turli xil rollarni bajaradilar, guruh ichida xarakter, shaxsiyat yoki funksiyani qabul qiladilar va o'zaro ta'sir o'tkazadilar va turli xil va murakkab ta'lim sharoitida qatnashadilar. Ishtirokchilarga ssenariy beriladi – qiyinchilik, asosiy ma'lumotlar va muammoga qanday yondashish kerakligi haqida ba'zi ko'rsatmalar – haqiqiy holatga o'xshash, ammo mavhumlashtirilgan. Keyin har bir ishtirokchiga ma'lum bir manfaatdor tomonning roli beriladi va ushbu rollarni bajarishga yordam beradigan ko'rsatmalar beriladi. Rol o'ynashning talabalarni rag'batlantirish va jalb qilish, joriy o'qitish strategiyasini takomillashtirish, talabalarga o'rganishga yordam beradigan haqiqiy ssenariylarni taqdim etish, Haqiqiy vaziyatlarda ishlatiladigan ko'nikmalarni o'rganing (muzokaralar, munozaralar, jamoaviy ish, hamkorlik, ishontirish), tengdoshlarni tanqidiy kuzatish uchun imkoniyatlar yaratish kabi afzalliklari mavjud.

4. Dizayn fikrlash muammolari. Dizayn muammosi hal qilinishi kerak bo'lgan muammoga asoslanadi. Muammo-bu qondirilmagan ehtiyoj yoki istak, u qondirilganda foydalanuvchining maqsadini qondiradi. Foydalanuvchi tadqiqotlari ushbu chuqur maqsadlarni ochib berishga yordam beradi, natijada qondirilmagan ehtiyoj yoki ehtiyojni (muammo) aniqlashga yordam beradi. Dizayn fikrlash muammosi bayoni-bu sizning maqsadingiz va yo'nalishingizni belgilaydigan qisqa va ta'sirli jumla yoki savol hisoblanadi [4;175]. Dizayn fikrlashdan foydalanadigan mahsulot guruhlari murakkab muammolarni soddalashtirish va mahsulotingiz va foydalanuvchilaringizga kerak bo'lgan narsalar o'rtasidagi farqni aniqlash uchun muammoli bayonotlarni ishlab chiqadi. Dizayn tafakkuri-bu samarali amalga oshirish uchun katta vaqt va resurslarni talab qiladigan juda takrorlanadigan jarayon. Bu vaqt cheklovlari yoki byudjet cheklovlariga duch keladigan tashkilotlar uchun qiyin bo'lishi mumkin. Dizayn tafakkuri bu samarali amalga oshirish uchun katta vaqt va resurslarni talab qiladigan juda takrorlanadigan jarayon. Bu vaqt cheklovlari yoki byudjet cheklovlariga duch keladigan tashkilotlar uchun qiyin bo'lishi mumkin. Dizayn fikrlash usullarining eng qiyin qismlaridan biri bu prototipning ishlayotganligini tan olishdir. Sinovlar muvaffaqiyatsiz tugadi va yaxshilanishning iloji yo'q. Ammo siz ushbu prototipga shunchalik ko'p vaqt sarfladingizki, uni qo'yib yuborolmaysiz. Dizayn muammosi siz hal qilmoqchi bo'lgan muammoni ifodalaydi va juda tor yoki juda keng bo'lmagan doirani aniqlashga yordam beradi. Barcha dizayn muammolarining asosiy maqsadi o'quvchilarga muammolarni hal qiluvchi sifatida imkoniyat berish va ularning innovatsion fikrlarini shakllantirishdir. O'zingizning dizayn muammolaringizni loyihalash sizning o'quv maqsadlaringiz, sozlamalaringiz va talabalariningizning ehtiyojlariga qarab sozlash imkonini beradi. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, shuningdek, jamoa ishlashi isbot uchun imkoniyat beradi noyob mashqlar. Doktor Robert tomonidan ishlab chiqilgan. Kuk, mashq ishtirokchilarni sifatni yaxshilashning beshta muammosiga ijodiy va amaliy yechimlarni ishlab chiqishga undaydi. Dizayn tafakkuri-bu chiziqli bo'lmagan, takrorlanadigan jarayon bo'lib, jamoalar foydalanuvchilarni tushunish, taxminlarga qarshi chiqish, muammolarni qayta aniqlash va prototip va sinov uchun innovatsion yechimlarni yaratish uchun foydalanadilar. Noto'g'ri yoki noma'lum muammolarni hal qilish eng foydali va besh bosqichni o'z ichiga oladi: empatiya, aniqlash, g'oya, prototip va sinov hisoblanadi.

5. Venn diagrammasi- bu 1834-yillarda jon Venn (1923-1880) tomonidan ommalashtirilgan to'plamlar orasidagi mantiqiy munosabatni ko'rsatadigan keng qo'llaniladigan diagramma uslubidir[2;32]. Diagrammalar elementar to'plamlar nazariyasini o'rgatish va ehtimollik, mantiq, statistika, tilshunoslik va kompyuter fanlarida oddiy to'plam munosabatlarini tasvirlash

uchun ishlatiladi. Venn diagrammasi to'plamlarni ifodalash uchun tekislikda chizilgan oddiy yopiq egri chiziqlardan foydalanadi. Ko'pincha, bu egri chiziqlar doiralar yoki ellipslardir. Shunga o'xshash g'oyalar Venn tomonidan ilgari taklif qilingan edi. Ushbu g'oya Venn tomonidan 1881 yilda nashr etilgan «Diagrammatik vakillik». Venn diagrammasi, shuningdek, to'plam diagrammasi yoki mantiqiy diagramma, turli xil to'plamlarning cheklangan to'plami o'rtasidagi barcha mumkin bo'lgan mantiqiy munosabatlarni ko'rsatadi. Ushbu diagrammalar elementlarni tekislikdagi nuqta sifatida tasvirlaydi va yopiq egri chiziqlar ichidagi chegaralar sifatida o'rnatiladi. Venn diagrammasi bir-birining ustiga chiqadigan bir nechta yopiq egri chiziqlardan, odatda doiralardan iborat bo'lib, ularning har biri to'plamni ifodalaydi..

6. Axloqiy Dilemmalar- Axloqiy dilemma-bu axloqiy ziddiyat, bu erda siz ikki yoki undan ortiq variantni tanlashga majbur bo'lasiz va har bir variantni tanlash va tanlamaslik uchun axloqiy sababingiz bor. Bunday vaziyatlarda qanday tanlov qilsangiz ham, siz har doim qandaydir axloqiy qadriyatni buzasiz. Axloqiy dilemma-bu ziddiyatli vaziyat bo'lib, unda tanlov ma'naviy zarar keltiradi, uni bezovta qilib bo'lmaydi. Tadqiqotchi yordamga muhtoj bo'lsa, lekin sizning yordamingizdan bosh tortsa, qanday javob berishni misol qilib oling. Axloqiy kurash axloqiy agent bo'lish shartidir, ammo axloqiy kurashning haqiqati axloqiy hayot faqat chalkashlik va umidsizlik bilan tavsiflanadi degani emas. Axloqiy kurashning ayrim turlari konstruktiv, shakllantiruvchi va samarali bo'lishi mumkin [5;98].

Shunday qilib, muammoli ta'lim-bu o'quvchilarga amaliy yoki gipotetik vaziyat kabi haqiqiy yoki real muammo taqdim etiladigan va mavzu haqidagi ma'lumotlarni va u haqida tanqidiy fikrlashni o'rganish uchun induktiv fikrlashdan foydalanadigan o'qitish usuli hisoblanadi. Ma'ruzalarni passiv tinglash yoki hatto savol-javoblar orqali o'qitishning Sokratik usuli orqali olib borish o'rniga, o'qituvchilar dars berishdan ko'ra osonlashtiradigan va boshqaradigan murakkab, ochiq muammolarni o'rganish orqali o'z-o'zini boshqarishni rag'batlantiradi. Dastlab tibbiyot talabalari uchun semestr davomidagi ishlar sifatida ishlab chiqilgan muammoli ta'lim uzoq muddatli yoki qisqa muddatli loyiha sifatida har qanday sohaga moslashtirilishi mumkin. Muammoli ta'lim -bu talabalarni chuqur fikrlashga va o'rganish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga undaydigan faol ta'lim shakli. Talabalar duch kelishi mumkin bo'lgan haqiqiy ssenariylarni yaqindan aks ettirish orqali ularni jalb qilish va rag'batlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cunningham, Glennis Edge (2005). Mindmapping: Its Effects on Student Achievement in High School Biology (Ph.D.). The University of Texas at Austin. CiteSeerX 10.1.1.399.5818. hdl:2152/2410

2. Venn, John. «On the Diagrammatic and Mechanical Representation of Propositions and Reasonings» (PDF). Penn Engineering.

3. Samadova, S., Baxronova, Z., & Mirzayeva, M. (2020). SIGNIFICANCE OF INDIVIDUAL EDUCATION AND INDIVIDUAL APPROACH. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 1(1).

4. Ravshanovna B. Z., Ixtiyorovna R. M. The Integration of Technology Into Language Teaching. – 2023. <https://dspace.umsida.ac.id/items/034185c1-f225-44d8-b5ae-4d17b71a191b>.

5. Ravshanovna, B. Z., & Ganiyevna, X. N. (2023). Three Famous Writers of the Story Genre in English, Uzbek And Russian Language. <https://dspace.umsida.ac.id/handle/123456789/34404>.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧЕНИЦ В ЗАРУБЕЖНЫХ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ

Нурматова Наргиза Улугбековна,

*Негосударственное высшее учебное заведение «Alfraganus University», и.о. доцент
кафедры Педагогика и психологии*

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу социально-педагогических моделей и факторов, влияющих на развитие социальной активности учениц. Особое внимание уделено зарубежным практикам, стимулирующим участие девушек в социальной жизни через программы инициатив и технологии. В исследовании выявлены внутренние и внешние факторы, сдерживающие или поддерживающие развитие социальной активности среди учениц.

Ключевые слова: социальная активность, ученицы, социально-педагогические модели, образование, факторы влияния.

PROBLEM DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVITY FOR SCHOOLS AND ESSENTIAL SOCIAL-PEDAGOGIC MODELS

Nargiza Ulugbekovna Nurmatova,

*Acting Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology, Non-State HEU
«Alfraganus University», Uzbekistan*

Abstract. This study analyzes the socio-pedagogical models and factors influencing the development of schoolgirls' social activity. Particular attention is paid to foreign practices encouraging girls' participation in social life through initiative programs and technologies. The research identifies both internal and external factors that either hinder or support the development of social activity among schoolgirls.

Keywords: social activity, schoolgirls, socio-pedagogical models, education, influencing factors.

ХОРИЖИЙ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК МОДЕЛЛАРДА ЎҚУВЧИ ҚИЗЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

Наргиза Улугбековна Нурматова,

“Alfraganus University” нодавлат олий таълим муассасаси, Педагогика ва психология кафедраси в.б.доценти.

Ушбу тадқиқот ўқувчи қизларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантиришига таъсир қилувчи ижтимоий-педагогик моделлар ва омилларни таҳлил қилади. Айниқса, ташаббус дастурлари ва технологиялар орқали қизларнинг ижтимоий ҳаётда иштирок этишини қўллаб-қувватловчи хорижий амалиётларга эътибор қаратилган. Тадқиқотда ўқувчи қизларнинг ижтимоий фаоллигини ривожлантиришига таъсир қилувчи ички ва ташқи омиллар аниқланди.

Калит сўзлар: ижтимоий фаоллик, ўқувчи қизлар, ижтимоий-педагогик моделлар, таълим, таъсир қилувчи омиллар.

Введение. Социальная активность учениц — это важный аспект их образования. Зарубежные модели социально-педагогических методов являются фундаментом для развития этой активности. Различные факторы влияют на социальное поведение учениц в образовательных учреждениях. Для эффективного развития социальной активности учениц используются разнообразные методы, технологии и стратегии.

Программы инициатив способствуют расширению возможностей для участия учениц в общественной жизни и поддерживают их социальное вовлечение на уровне, значительно превышающем имеющиеся на данный момент показатели.

Данное исследование направлено на выявление и анализ проблем развития социальной активности учениц в зарубежных социально-педагогических моделях. Основная цель состоит в детальном рассмотрении теоретических основ социальной активности учениц и проведении всестороннего анализа зарубежных моделей, с целью выявления широкого спектра проблем, с которыми сталкиваются ученицы в процессе развития своей социальной активности. Весьма важно также определить и проанализировать факторы, оказывающие влияние на данный процесс, включая как внешние, так и внутренние факторы.

Представлена возможность погрузиться в обзор структуры и содержания последующих разделов данного исследования, чтобы получить полное представление о главных направлениях и различных подходах к решению социальных проблем, связанных с развитием социальной активности учениц.

Материалы и методы. В разделе рассмотрены теоретические основы социальной активности учениц, включая концепции, подходы и теории, лежащие в основе этого явления, проведен анализ зарубежных социально-педагогических моделей, включая описание методов, используемых для стимулирования социальной активности среди учеников, выявлены основные проблемы, сдерживающих развитие социальной активности учениц в зарубежных контекстах. Также проанализированы факторы, оказывающие влияние на уровень социальной активности среди учениц, включая социокультурные, психологические и образовательные аспекты.

Теоретические основы социальной активности учениц включают в себя изучение социальной ответственности и участия, теории мотивации, моделей социализации, теории выбора и рационального поведения. Важно также рассматривать понятие социальной компетентности, которая описывает способность успешно взаимодействовать в социальной среде. Анализ теоретических подходов позволяет понять механизмы формирования социальной активности учениц, а также выявить факторы, влияющие на развитие этого процесса и возможные способы стимулирования социальной активности в образовательных учреждениях.

В процессе анализа зарубежных социально-педагогических моделей, было обнаружено, что страны с высокоразвитой социальной сферой проявляют особый интерес к активному вовлечению учениц в разнообразные формы общественной деятельности. Они стремятся создать условия, способствующие развитию социально-активной личности, а также формированию у учениц навыков коммуникации, лидерства и сотрудничества. Зарубежные модели подчеркивают важность предоставления ученицам возможностей для участия в общественных проектах, добровольческой работы и иных социально значимых мероприятиях. Такой подход способствует расширению кругозора учениц, повышению их социальной компетентности и формированию активной гражданской позиции, что в долгосрочной перспективе содействует развитию общества в целом. В свою очередь, эти опыты зарубежных стран являются полезным материалом для отечественных специалистов, педагогов и руководителей образовательных учреждений, которые заинтересованы в поиске эффективных методов интеграции учениц в общественную деятельность.

Например, в некоторых европейских странах активно используются модели инициатив, направленных на стимулирование социальной активности учениц через специальные курсы и проекты. Эти модели инициатив предлагают широкий спектр возможностей для развития и обучения студенток, включая применение интерактивных

методов обучения, участие в волонтерских проектах и конкурсах, а также возможность получить дополнительные знания и навыки в сфере социальной работы. Это позволяет ученицам учиться не только в рамках учебных программ, но и развиваться вне классной комнаты, расширяя свои профессиональные горизонты и взаимодействуя с другими студентами из разных стран и культур. Благодаря таким инициативам, ученицы получают возможность практического применения своих знаний и навыков, а также развития лидерских качеств и социальной ответственности. Такие модели инициатив не только способствуют активизации учениц, но и формируют у них ценные навыки, необходимые для успешной адаптации в современном обществе и профессиональной сфере [1].

Исследование также показало, что в США существует развитая и многоаспектная система внешкольной работы, предоставляющая широкие возможности для учениц активного участия в различных общественных инициативах. Эта система не только способствует формированию социальной активности, но также обладает высоким потенциалом для внедрения в российскую образовательную среду. Благодаря обмену опытом и адаптации зарубежных моделей, возможно создание благоприятных условий, которые стимулируют развитие социальной активности учениц в Узбекистане. Это в свою очередь значительно улучшит качество обучения и принесет высокую пользу нашей стране в целом. [2]

Проблемы развития социальной активности учениц. Одной из основных проблем развития социальной активности учениц в зарубежных социально-педагогических моделях является недостаточная мотивация и заинтересованность учащих в участии в различных социальных проектах и активностях. Это может быть связано с пониманием ученицами того, как их участие может внести вклад в развитие общества и повысить их уровень личностного развития и социальной значимости.

В свете этого, настоятельно рекомендуется внедрение системных мер, которые будут способствовать активизации мотивации учениц и привлекать их интерес к социальным проектам. Для этого можно проводить специальные тренинги и семинары, на которых студентки будут ознакамливаются с идеями и возможностями различных социальных проектов, а также получать навыки и знания, необходимые для их успешной реализации.

Кроме того, важно создать благоприятную и поддерживающую среду, где студентки смогут получить поддержку и вдохновение от своих одноклассниц и педагогов. Это можно осуществить через организацию сообщества учениц, где они смогут делиться своими идеями, получать обратную связь и взаимную поддержку.

Необходимо также подчеркнуть важность индивидуального подхода к каждой студентке, учитывая ее интересы, мотивацию и потребности. Педагоги должны поощрять и поддерживать инициативы учениц, помогать им развивать навыки самоорганизации и лидерства, а также предлагать разнообразные возможности для участия в социальных проектах.

Таким образом, активизация мотивации учениц и их заинтересованности в участии в социальных проектах является важным шагом в развитии и укреплении социальной активности в зарубежных социально-педагогических моделях. Это позволит ученицам реализовывать свой потенциал, активно участвовать в жизни общества и содействовать росту социальной значимости их личностного развития.

Большинство учениц испытывают серьезные трудности в поисках и выделении достаточного количества времени, необходимого для активного участия во внешкольных мероприятиях. Эти сложности возникают из-за обильной нагрузки на учебу и зачастую плотного графика внеучебных занятий. К тому же, крайне часто таким девушкам недостает осознания значимости социальной активности как фактора, способствующего их собственному развитию и формированию особых личностных качеств. Важно осознать, что участие во внешкольных мероприятиях не только приносит радость и

пользу, но и способствует расширению круга общения, развитию социальных навыков и саморазвитию. Для того, чтобы достичь правильного баланса между учебной и социальной активностью, ученицы должны научиться эффективно планировать свое время, приоритизировать задачи и использовать каждую возможность для роста и саморазвития. Пусть участие во внешкольных мероприятиях станет неотъемлемой частью их образовательного процесса, помогая им раскрыть свой потенциал, преодолевать трудности и становиться настоящими профессионалами в своей сфере.

Некоторые ученицы также сталкиваются с проблемами социальной адаптации и взаимодействия с другими участниками социальных процессов, что также оказывает влияние на их участие и активность на социальном уровне.

Факторы, влияющие на социальную активность учениц. Факторы, влияющие на социальную активность учениц, включают в себя различные аспекты, такие как социокультурное окружение, семейное воспитание, уровень самоидентификации, наличие социальной поддержки со стороны родителей и учителей, а также индивидуальные черты личности ученицы.

Социокультурная среда, в которой воспитывается ученица имеет существенное влияние на его/ее социальную активность. Семейное воспитание также играет важную роль в формировании социальных навыков и ценностей, а также в стимулировании участия в общественной жизни. Уровень самоидентификации и чувство принадлежности к определенной социальной группе также определяют степень социальной активности ученицы. Следовательно, понимание этих факторов позволяет разрабатывать эффективные стратегии по стимулированию социальной активности студентов.

Результаты. В результате проведенных исследований были выявлены не только эффективные методы и подходы к развитию социальной активности учениц, но и разработаны новые инновационные стратегии и программы. Одним из таких методов является проведение специализированных тренингов, где ученицы могут овладеть навыками коммуникации, лидерства и сотрудничества. Кроме того, проведение мастер-классов становится эффективным инструментом, позволяющим развивать творческий потенциал учениц и поддерживать их мотивацию к обучению. Важной частью этого процесса становится также организация проектных мероприятий, которые позволяют ученицам применять полученные знания на практике и развивать навыки самостоятельной работы и исследования. Благодаря всем этим усовершенствованным методам и подходам, ученицы становятся более активными участниками социальной жизни, проявляют больший интерес к окружающему миру и готовы принимать участие в различных социальных инициативах и программах как школьного, так и межшкольного уровня. Все вышеуказанные инновационные методы и подходы позволяют добиться поставленных целей в развитии социальной активности учениц и создать благоприятную образовательную среду, способствующую их полноценному развитию и успешной адаптации в обществе.

Роль образовательных учреждений в стимулировании социальной активности учениц также была тщательно проанализирована, и исследования показали, что важное значение имеют активные и инновационные методы обучения, которые способствуют эффективному вовлечению учениц в широкий спектр социально значимых проектов и программ. Неоспоримым фактом является, что такие подходы не только насыщают учебный процесс новыми идеями и знаниями, но и усиливают участие учениц в общественной жизни, формируя активную гражданскую позицию и развивая навыки сотрудничества.

Отмечено также, что образовательные учреждения должны стать центрами социальных инициатив и платформами для обмена опытом. Важно активно содействовать ученицам, помогая им раскрыть свой потенциал, способствовать развитию их лидерских

и организаторских качеств. Потому что всякий раз, когда ученицы находятся в центре социальной активности, они не только получают возможность самореализации, но и вносят значительный вклад в общество, преобразуя его к лучшему будущему.

Таким образом, образовательные учреждения играют критическую роль в стимулировании социальной активности учениц, особенно при использовании инновационных подходов и сфокусированных программ. Эта роль связана с тем, что образование не только формирует интеллектуальные навыки, но и развивает социальное мышление, толерантность и ответственность, что является фундаментом для строительства справедливого и прогрессивного общества.

Кроме того, были исследованы различные технологии и инструменты для развития социальной активности учениц, включая онлайн-платформы, социальные сети и мобильные приложения.

Сравнительный анализ различных стратегий развития социальной активности учениц позволил выделить наиболее эффективные подходы, а также выявить основные тенденции и проблемы. В результате проведенного исследования были изучены программы и инициативы по развитию социальной активности учениц, которые успешно реализуются в различных странах. Это позволило выявить наиболее успешные практики и перспективы для дополнительных исследований. Данная работа имеет большую значимость в контексте обеспечения социальной активности учениц и создания благоприятной среды для их полноценного развития. Будущие исследования должны продолжить изучение различных стратегий и программ, а также разработать новые подходы для повышения эффективности развития социальной активности учениц.

Роль образовательных учреждений в стимулировании социальной активности учениц. Роль образовательных учреждений в стимулировании социальной активности учениц является важным аспектом их развития. Учреждения образования могут предоставлять учениц различные возможности для участия в активностях, таких как волонтерская деятельность, клубы по интересам, ученические организации и т.д. Кроме того, учебные заведения могут проводить обучающие программы и мероприятия, направленные на развитие навыков общения, лидерских качеств и толерантности. Важно также обеспечить ученицам доступ к информации о возможностях участия в различных социальных и благотворительных проектах. Образовательные учреждения имеют потенциал для формирования у учениц социальной ответственности и гражданственности, что способствует их активной позиции в обществе.

Технологии и инструменты для развития социальной активности учениц. В современном мире технологии играют важную роль в развитии социальной активности учениц. Одним из таких инструментов являются социальные сети, которые позволяют студентам взаимодействовать, обмениваться идеями и информацией, находить единомышленников и поддержку. Кроме того, виртуальные платформы образования предоставляют студентам возможность участвовать в международных проектах, общаться с ровесниками из других стран, что способствует их социальной активности. Технологии также включают в себя электронные портфолио, онлайн-курсы и вебинары, которые помогают студентам развивать навыки и компетенции, способствующие их участию в различных социальных инициативах и мероприятиях.

Сравнительный анализ различных стратегий развития социальной активности учениц. Сравнительный анализ различных стратегий развития социальной активности учениц подразумевает изучение и сопоставление разнообразных подходов и методов, используемых в зарубежных социально-педагогических моделях. Это включает в себя анализ различных программ, инициатив и практик, направленных на стимулирование социальной активности учениц в различных странах. Такой подход позволяет выявить наиболее эффективные стратегии и методы, а также определить их применимость в

условиях современного образования. Кроме того, сравнительный анализ позволяет выявить особенности влияния культурных, социальных и экономических факторов на развитие социальной активности учениц, что важно для понимания и применения передового опыта в сфере образования.

Программы и инициативы по развитию социальной активности учениц. Программы и инициативы по развитию социальной активности учениц в зарубежных социально-педагогических моделях включают в себя разнообразные мероприятия, направленные на активизацию социальной жизни учениц.

Например, есть специальные образовательные программы, включающие в себя обязательное участие в социально-полезных проектах или деятельности в рамках определенных общественных организаций.

Также чрезвычайно значительным фактором для продвижения социальной активности являются регулярные культурные и спортивные мероприятия. Они имеют огромное значение в развитии стимулов для участия студентов в различных инициативах. Ведь, на самом деле, чтобы сделать события более привлекательными для учениц, используются различные формы поощрения, например, присуждение стипендий, высоко ценимых призов или сертификатов. Это помогает создать интригующее окружение, которое мотивирует молодежь к участию и активности.

Заключение. В заключении можно отметить, что проблемы развития социальной активности учениц в зарубежных социально-педагогических моделях являются достаточно сложными и многообразными. Однако анализ проведенных исследований не только подтверждает значимость эффективности применения разнообразных методов и подходов к развитию социальной активности учениц, но также выдвигает предпосылки для проведения дальнейших исследований на данную тему. Важно отметить, что образовательные учреждения играют важную роль в процессе развития социальной активности учениц, и поэтому необходимо углубленное изучение их влияния на формирование социальных навыков и навыков взаимодействия в социуме.

Для успешного решения данной проблемы, для дальнейших исследований необходимо уделить должное внимание и изучить влияние различных факторов, таких как семейное и общественное окружение, психологическое состояние и личностные особенности учениц. Более того, можно выдвинуть идею о разработке новых образовательных программ и инициатив, направленных на стимулирование социальной активности учениц, таких как внедрение социальных проектов и практик в учебный процесс. Это позволит эффективно улучшить качество образования, способствовать формированию гражданских качеств учениц и подготовке их к успешной социальной адаптации в будущем.

Перспективы дальнейших исследований также включают проведение сравнительного анализа различных стратегий развития социальной активности учениц, чтобы выделить оптимальные подходы к развитию данной сферы. Кроме того, важно развивать новые технологии и инструменты, которые позволят достичь максимально эффективных результатов в развитии социальной активности учениц. Например, использование информационных технологий и онлайн-платформ может значительно облегчить организацию и проведение социальных проектов и мероприятий. Такие инновационные подходы позволят выйти на новый уровень развития социальной активности учениц, способствуя их личностному росту и успешной интеграции в общество. В целом, дальнейшее исследование данной проблематики и разработка новых стратегий и подходов в образовании сфокусированы на достижении эффективных результатов и лучшем будущем для каждой ученицы.

Литературы:

1. Зарипова РС, Агафонова КЕ, Кафарова КЗ. Поощрение предпринимательской активности студентов при инициировании стартап-проектов и компетентной оценке экономической обстановки. Региональные проблемы преобразования экономики. 2024, 8(2):103-9.

2. Кудзиева ФЛ, Буржунова ЗГ. АКТУАЛЬНЫЕ проблемы развития профессиональной и поликультурной компетентности студентов в условиях формирования. Формирование и развитие новой парадигмы науки в условиях постиндустриального общества: монография [под ред. АА Сукиасян].-Уфа: Аэтерна, 2021.–204 с.. 2021. os-russia.com

3. Байбородова, Л. В., & Белкина, В. В. (2021). Концепция и модели допрофессиональной педагогической подготовки школьников.

4. Матвиенко, И. В. (2006). Социально-педагогическое сопровождение адаптации детей-сирот в приемной семье. Москва.

5. Аюпьян, Л. С. (2010). Психология эмоциональных состояний и их регуляция у детей младшего школьного возраста (на материале детских страхов): дисс.... докт. псих. наук.

6. Бацина, О. Н. (2007). Формирование культуры здоровья девушек-старшеклассниц в системе физического воспитания. Автореф.... канд. наук.-Малаховка.

TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARINING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

Qo'chqarova Feruza Maxammadqosimovna
p.f.b.f.d. (PhD), Andijon davlat universiteti pedagogika kafedrasida professori

Yusupova Feruza Murtazoxonovna
Qo'qon universiteti Ta'lim muassasalarining boshqaruvi yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim muassasalari rahbarlarining ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyasini rivojlantirish bo'yicha samarali strategiyalar ko'rib chiqilgan. Bugungi kunda ta'lim tizimining global o'zgarishlar va yangi pedagogik yondashuvlarga moslashishi uchun rahbarlarning ijtimoiy-pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu kompetensiyalar ta'lim jarayonini boshqarishda muvaffaqiyatga erishish, samarali jamoaviy muhit yaratish va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ko'maklashishga xizmat qiladi. Maqolada, asosan, ta'lim rahbarlarining kommunikativ ko'nikmalari, ijtimoiy muhitda integratsiya qilish qobiliyati, muammolarni hal etish va pedagogik jarayonni samarali boshqarishdagi muhim jihatlari e'tibor qaratilgan. Shuningdek, kompetensiyani rivojlantirishda o'quv-seminarlar, malaka oshirish kurslari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish usullari tahlil qilinadi. Mualliflar, ijtimoiy-pedagogik kompetensiyani shakllantirish uchun strategik yondashuv va tizimli ta'lim jarayonini takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, rahbarlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va ta'lim sifatini yuksaltirish uchun innovatsion metodlar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-pedagogik kompetensiya, strategiya, malaka oshirish va kasbiy rivojlanish, mentorlik va murabbiylik tizimi, raqamli texnologiyalar va onlayn ta'lim

STRATEGY FOR DEVELOPMENT OF SOCIAL-PEDAGOGICAL COMPETENCE OF LEADERS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Kuchkarova Feruza Makhammadkosimovna
Doctor of Philosophy (PhD), Professor of the Department of Pedagogy, Andijan State University

Yusupova Feruza Murtazokhonovna
Master's student, Direction of Management of educational institutions, Kokand University

Abstract. This article examines effective strategies for developing the socio-pedagogical competence of educational institution leaders. In the context of modern global changes in the education system, it is essential to develop the socio-pedagogical skills of leaders to achieve success in managing educational processes, creating a productive team environment, and supporting the professional growth of teachers. The article focuses on key aspects such as communication skills of leaders, the ability to integrate into the social environment, problem-solving, and effectively managing pedagogical processes. Methods such as training seminars, professional development courses, and the use of modern technologies to enhance these competencies are also discussed. The authors emphasize the need for a strategic approach to developing socio-pedagogical competence and improving the systemic educational process. Additionally, innovative methods are recommended to enhance the social responsibility of leaders and improve the quality of education.

Keywords: development of socio-pedagogical competence, strategy, training and professional development, mentoring and coaching system, digital technologies and online

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Кучкарова Феруза Махаммадкосимовна

д.ф.п.н. (PhD), профессор кафедры педагогики Андиганского государственного университета

Юсупова Феруза Муртазохоновна

Магистрант направления «Менеджмент образовательных учреждений» Кокандского Университета

Аннотация. В данной статье рассматриваются эффективные стратегии развития социально-педагогической компетенции руководителей образовательных учреждений. В условиях современных глобальных изменений в системе образования важно развивать социально-педагогические навыки руководителей для успешного управления образовательным процессом, создания эффективной командной атмосферы и содействия профессиональному росту учителей. В статье акцентируется внимание на ключевых аспектах, таких как коммуникативные навыки руководителей, способность к интеграции в социальную среду, решение проблем и эффективное управление педагогическим процессом. Рассматриваются методы использования обучающих семинаров, курсов повышения квалификации и современных технологий для развития данных компетенций. Авторы подчеркивают необходимость стратегического подхода к формированию социально-педагогической компетенции и совершенствованию системного образовательного процесса. Кроме того, рекомендуется применять инновационные методы для повышения социальной ответственности руководителей и улучшения качества образования.

Ключевые слова: развития социально-педагогической компетентности, стратегия, непрерывное обучение и профессиональное развитие, система наставничества и коучинга, использование цифровых технологий и онлайн-обучения.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida - uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, o'qitish metodikasini takomillashtirish, asosiy fanlarni chuqur o'rganishga e'tiborni qaratish, davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan kompetensiyalarga asoslangan pedagogik faoliyatni baholash mezonlarini ishlab chiqish kabi vazifalar belgilangan[1].

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'qitishning asosiy mohiyati kasbga yo'naltiruvchi fanlardan tashkil qilingan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kelgusi kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirish sanaladi. O'quvchilar kelgusi hayoti davomida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o'z o'rnini egallashi, mazkur jarayonda duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'lishi uchun zaruriy tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim[2].

Ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyani oshirishning eng samarali strategiyalaridan biri bu maqsadli malaka oshirish dasturlarini amalga oshirishdir. Ushbu dasturlar ta'lim rahbarlarining o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqilgan bo'lishi kerak va muloqot qobiliyatlari, o'qitishdagi etakchilik, madaniy kompetentsiya va axloqiy qarorlar qabul qilish kabi asosiy sohalarga qaratilgan seminarlar, seminarlar va kurslarni o'z ichiga olishi kerak. Masalan,

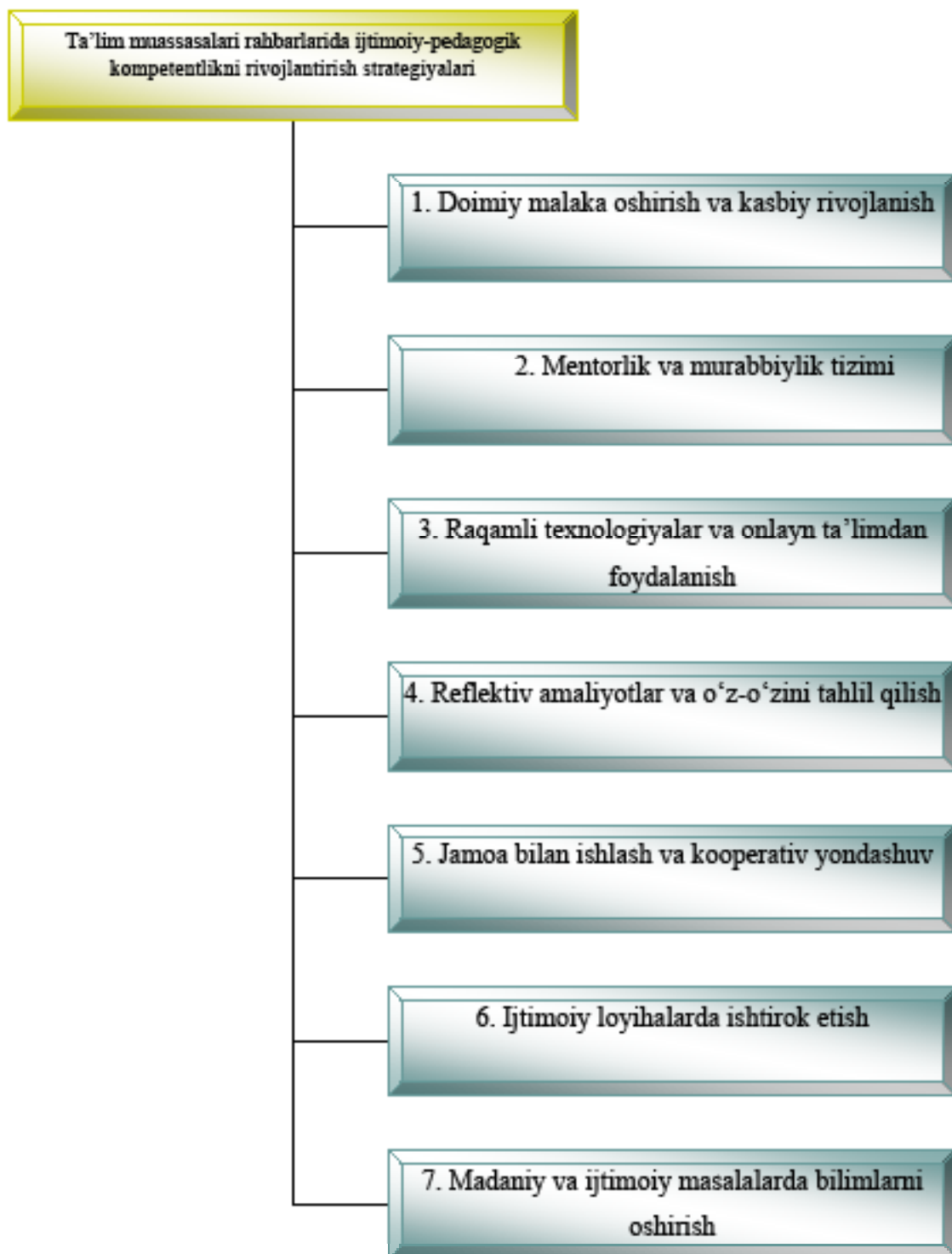
kasbiy rivojlanish mojarolarni hal qilish va muzokaralar olib borish ko'nikmalari bo'yicha trening mashg'ulotlarini o'z ichiga olishi mumkin, rahbarlarni shaxslararo dinamikani samarali boshqarish vositalari bilan jihozlash. Bundan tashqari, joriy tadqiqotlar va ilg'or tajribalarni ushbu dasturlarga integratsiyalash muassasalar rahbarlarining ta'lim sohasidagi rivojlanayotgan tendensiyalar va innovatsiyalar haqida xabardor bo'lishini ta'minlaydi.

Mentorlik va murabbiylik ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyani rivojlantirishning kuchli strategiyasidir. Tajribali ta'lim rahbarlarini yangi muassasa rahbarlari bilan birlashtirish bilimlarni uzatish va malaka oshirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Mentorlar murakkab ijtimoiy dinamikani yo'lga qo'yish bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatishi, samarali pedagogik amaliyotlar bo'yicha tushunchalarni taklif qilishi va jamiyatni jalb qilish strategiyalarini baham ko'rishi mumkin. Bundan tashqari, murabbiylik muntazam ravishda fikr-mulohaza seanslarini o'z ichiga olishi mumkin, bunda rahbarlar o'z tajribalari haqida fikr yuritadilar va o'sish yo'nalishlarini aniqlaydilar. Ushbu qo'llab-quvvatlovchi aloqa uzluksiz o'rganish va kasbiy o'sish madaniyatini rivojlantiradi, ta'lim rahbarlarining umumiy vakolatlarini oshiradi.

Hamkorlik amaliyotini rag'batlantirish va kasbiy ta'lim hamjamiyatlarini tashkil etish ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyani rivojlantirishning yana bir samarali strategiyasidir. Hamkorlik muhitini yaratish orqali ta'lim muassasalari rahbarlari tengdoshlari bilan muloqot qilishlari, tajriba almashishlari va muammolarni birgalikda hal qilishlari mumkin. PLClar ta'limdagi tenglik yoki madaniy jihatdan sezgir o'qitish kabi muayyan mavzularga e'tibor qaratishi mumkin, bu esa rahbarlarga ushbu mavzularni chuqur o'rganishga va birgalikda harakat qilish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon beradi. Ushbu jamoaviy yondashuv nafaqat individual vakolatlarini oshiradi, balki institutsional madaniyatni mustahkamlaydi, chunki rahbarlar umumiy muammolarni hal qilish uchun birgalikda ishlaydi.

Jamiyat bilan muloqot qilish ijtimoiy-pedagogik kompetentsiyaning muhim tarkibiy qismidir. Ta'lim muassasalari rahbarlari ota-onalar, mahalliy tashkilotlar va mahallalar yetakchilari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatishga faol intilishi kerak. Strategiyalar manfaatdor tomonlarni qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etishga taklif qiluvchi jamoa forumlari, seminarlar va targ'ibot dasturlarini tashkil etishni o'z ichiga olishi mumkin.

Ta'lim muassasalari rahbarlarida ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish strategiyalari rahbarlarning ta'lim jarayonini boshqarishda, o'qituvchilar va o'quvchilar bilan muloqotda, hamda jamiyat bilan ishlashda samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu strategiyalar rahbarlarning pedagogik va ijtimoiy qobiliyatlarini yanada takomillashtirish uchun ishlab chiqilgan. Quyida ushbu strategiyalarning asosiy yo'nalishlari keltirilgan(1-rasm).

1-rasm Ta'lim muassasalari rahbarlarida ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish strategiyalari

1. Doimiy malaka oshirish va kasbiy rivojlanish

- Malaka oshirish dasturlari: Rahbarlar uchun ijtimoiy-pedagogik kompetentlik bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish zarur. Bu kurslar rahbarlarga zamonaviy pedagogik yondashuvlar, boshqaruv uslublari, muloqot va konfliktlarni boshqarish kabi mavzularni o'z ichiga oladi.

- Kasbiy rivojlanish dasturlari: Rahbarlarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta'minlash uchun, ularning ishtirokida treninglar, seminarlar va konferensiyalar o'tkazish kerak. Bu tadbirlar rahbarlarga o'z malakasini oshirish, yangi bilimlar va ko'nikmalarni egallash imkonini

beradi.

2. Mentorlik va murabbiylik tizimi

- Mentorlik dasturi: Tajribali rahbarlar yangi rahbarlarga yoki malakasini oshirmoqchi bo'lganlarga murabbiylik qilishi mumkin. Bu orqali tajriba almashish, pedagogik va boshqaruv ko'nikmalarini o'rganish va qo'llashga yordam beradi.

- Murabbiylik platformalari: Maxsus murabbiylik platformalari orqali rahbarlar bir-birlari bilan tajriba almashishi, maslahatchi sifatida yordam olishlari va o'z pedagogik qobiliyatlarini rivojlantirishi mumkin.

3. Raqamli texnologiyalar va onlayn ta'limdan foydalanish

- Onlayn platformalar: Rahbarlar uchun ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirishda onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish muhimdir. Ushbu platformalar orqali rahbarlar turli kurslar va treninglarga qatnashib, o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishlari mumkin.

- Raqamli boshqaruv vositalari: Rahbarlarga ta'lim jarayonini samarali boshqarish uchun raqamli vositalarni o'rgatish va ularni qo'llash imkoniyatini yaratish kerak. Bu vositalar ta'lim jarayonini tashkil etishda, monitoringda va tahlilda yordam beradi.

4. Reflektiv amaliyotlar va o'z-o'zini tahlil qilish

- Refleksiya va tahlil: Rahbarlar o'z faoliyatlarini muntazam ravishda tahlil qilish orqali ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirishi kerak. Bu jarayon ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, ularni rivojlantirish yo'llarini topishga yordam beradi.

- Faoliyatni o'z-o'zini baholash: Rahbarlar faoliyatlarini o'z-o'zini baholash va natijalarni takomillashtirish uchun maxsus baholash usullarini joriy qilishlari kerak.

5. Jamoa bilan ishlash va kooperativ yondashuv

- Jamoa bilan ish olib borish: Rahbarlar ta'lim muassasasidagi jamoaning barcha a'zolari bilan yaqin hamkorlikda ishlashlari kerak. Jamoaviy qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish rahbarning ijtimoiy-pedagogik kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

- Jamoaviy treninglar: Rahbarlar va o'qituvchilar uchun birgalikda treninglar o'tkazish, bu orqali jamoaviy muloqotni mustahkamlash va o'zaro tushunishni oshirish muhimdir.

6. Ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish

- Ijtimoiy loyihalar: Rahbarlar ijtimoiy loyihalar va tashabbuslarda ishtirok etishlari orqali o'z ijtimoiy-pedagogik kompetentliklarini oshirishlari mumkin. Bunday loyihalar o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadi va rahbarlarga jamoat bilan yaqindan ishlash imkoniyatini beradi.

- Mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik: Rahbarlar mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik qilib, ta'lim muassasasining ijtimoiy masalalarini hal qilishda faol ishtirok etishlari kerak. Bu esa ularning ijtimoiy-pedagogik kompetentliklarini yanada rivojlantiradi.

7. Madaniy va ijtimoiy masalalarda bilimlarni oshirish

- Madaniyatlararo muloqot: Rahbarlar turli madaniy guruhlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bu ularning ijtimoiy muammolarni tushunish va hal qilish qobiliyatlarini oshiradi.

- Ijtimoiy ongni rivojlantirish: Rahbarlar uchun ijtimoiy ongni rivojlantirish dasturlarini joriy etish, ularga o'qituvchilar va o'quvchilarning ijtimoiy ehtiyojlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Xulosa qilish mumkinki, ta'lim muassasalarida rahbarlarida ijtimoiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish strategiyalari rahbarlarning ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli boshqarishlari, o'qituvchilar va o'quvchilar bilan samarali muloqot qilishlari, hamda ijtimoiy masalalarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan. Ushbu strategiyalar rahbarlarga zamonaviy ta'lim talablariga moslashish, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shishga yordam beradi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yhati:

1. Қораев, С. (2016). Фанлараро узвийлик ва узаро алоқани таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари. “Таълим, фан ва инновация”, 2(2), 45- 50.

2. Qoraev, S. (2016). Specific features of interdisciplinary coherence and interoperability. “Education, Science and Innovation,” 2 (2), 45-50.

OLIV TA'LIM JARAYONIDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI

Mo'minova Dilnavoz Komilovna
PhD Buxoro davlat pedagogika instituti asissenti

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligini tahlil qiladi. Tadqiqot miqdoriy va sifatli metodlardan foydalangan holda amalga oshirildi. So'rovnomalar va intervyular orqali yig'ilgan ma'lumotlar raqamli texnologiyalar va interaktiv ta'lim usullarining samaradorligini ko'rsatdi. Natijalar, talabalar va o'qituvchilar tomonidan raqamli texnologiyalarni yuqori baholanishini va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkoniyatlarini aniqladi. Shu bilan birga, texnik qiyinchiliklar va infratuzilma yetishmasligi kabi muammolar hal etilishi zarur.

Kalit so'zlar: Innovatsion texnologiyalar, oliy ta'lim, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim, texnik qiyinchiliklar, infratuzilma.

АКТУАЛЬНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Муминова Дилнавоз Комиловна
PhD. Ассистент Бухарского педагогического института

Аннотация: В данной статье анализируется актуальность использования инновационных технологий в повышении качества образования в системе высшего образования. Исследование проводилось с использованием количественных и качественных методов. Данные, собранные с помощью опросов и интервью, показали эффективность цифровых технологий и интерактивных методов обучения. Результаты выявили высокую оценку цифровых технологий студентами и преподавателями, а также возможности сделать процесс обучения более увлекательным и эффективным. Однако необходимо решить такие проблемы, как технические трудности и отсутствие инфраструктуры.

Ключевые слова: инновационные технологии, высшее образование, цифровые технологии, интерактивное обучение, технические проблемы, инфраструктура.

THE RELEVANCE OF THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN HIGHER EDUCATION

Dilnavoz Komilovna Muminova
PhD. Assistant at the Bukhara Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the relevance of the use of innovative technologies in improving the quality of education in the higher education system. The study was conducted using quantitative and qualitative methods. The data collected through surveys and interviews have shown the effectiveness of digital technologies and interactive teaching methods. The results revealed a high appreciation of digital technologies by students and teachers, as well as opportunities to make the learning process more exciting and effective. However, problems such as technical difficulties and lack of infrastructure need to be addressed.

Keywords: innovative technologies, higher education, digital technologies, interactive learning, technical problems, infrastructure.

KIRISH. Oliy ta'lim jarayonida ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning dolzarbligi so'nggi yillarda katta ahamiyat kasb etmoqda. Bu texnologiyalar ta'lim sifatini yaxshilash, o'qitish jarayonini soddalashtirish va talabalar bilimlarini chuqurlashtirish imkoniyatini beradi. Xususan, raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), va boshqa innovatsion usullar orqali ta'lim jarayonini optimallashtirish imkoniyati mavjud. Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi aloqani yaxshilash, darslarni interaktiv va qiziqarli qilish, hamda o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon yaratadi.

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish muammolarini tahlil qilish va ularning yechimini topish nafaqat muhim, balki zarur hisoblanadi. Chunki, zamonaviy ta'lim jarayoni tezkorlik, interaktivlik va raqamli ko'nikmalarni talab qiladi. Shu munosabat bilan, oliy ta'lim muassasalari innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali zamon talablariga javob berishga intiladi. Ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta'limning samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarni raqamli ko'nikmalarga ega bo'lishlariga yordam beradi (Xamidullayevna, 2024).

ADABIYOTLAR SHARHI

Sharopov(2023)o'zmaqolasida oliy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari haqida so'z yuritgan. U, ta'lim sifatini oshirishda interaktiv metodlar, onlayn ta'lim platformalari va masofaviy ta'lim texnologiyalarining muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, pedagoglar uchun doimiy malaka oshirish va yangi texnologiyalarni o'zlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Binda va Štofková (2017) AKTning ta'lim jarayoniga ta'siri haqida so'z yuritib, bu texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, AKT o'quv jarayonini soddalashtiradi, darslarni interaktiv qiladi va talabalar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi. Xamidullayevna (2024) raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslarini yoritib, raqamli ko'nikmalarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini optimallashtirish mumkin va bu usul talabalar bilimini chuqurlashtiradi

Solidjonov (2021) pandemiya davrida internet texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri haqida so'z yuritgan. U internet texnologiyalarining pandemiya davridagi muhimligini va ularning ta'lim jarayonini davom ettirishda qanchalik ahamiyatli ekanini ta'kidlaydi. To'raqulovich (2024) oliy ta'lim muassasalarida ta'limning innovatsion texnologiyalardan foydalanish haqida maqola yozgan. U, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkinligini ko'rsatadi. Erofeeva va boshqalar (2020) Rossiyada oliy ta'lim sifatini oshirish uchun innovatsion usullarni joriy etish haqida tadqiqot o'tkazgan. Ularning ishida, ta'lim tizimini boshqarishda zamonaviy usullar va texnologiyalarni qo'llash orqali sifatni oshirish mumkinligi ko'rsatilgan. Mazkur adabiyotlar innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi muhimligini ko'rsatib, ularni amaliyotga tatbiq etishning samarali yo'llarini taqdim etadi.

METODLAR

Ushbu tadqiqotda oliy ta'lim tizimida ta'lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalarning ta'sirini aniqlash uchun miqdoriy va sifatli metodlardan foydalanildi. Miqdoriy ma'lumotlar so'rovnoma usuli orqali yig'ildi. So'rovnoma Toshkent shahridagi beshta oliy ta'lim muassasasida amalga oshirildi. So'rovnomada 500 nafar talaba va 100 nafar o'qituvchi ishtirok etdi. So'rovnoma savollari raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim usullari va masofaviy ta'lim platformalarining ta'lim jarayonidagi o'rni va samaradorligi haqida edi.

Sifatli metodlar sifatida intervyu va fokus-guruhlar o'tkazildi. 20 nafar o'qituvchi bilan chuqurlashtirilgan intervyu o'tkazilib, ularning innovatsion texnologiyalar haqidagi fikr-mulohazalari va tajribalari o'rganildi. Shuningdek, uchta fokus-guruhda 10 nafardan talaba ishtirok etdi. Ushbu fokus-guruhlar orqali talabalar innovatsion texnologiyalardan foydalanish tajribalarini muhokama qilishdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar va interaktiv ta'lim usullarining ta'lim jarayonidagi samaradorligini ko'rsatdi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, 85% talabalar raqamli texnologiyalarni o'qish jarayonida samarali deb hisoblashadi. Shu jumladan, talabalar dars materiallarini raqamli shaklda olish va masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyatini yuqori baholadilar. O'qituvchilar esa raqamli texnologiyalar yordamida ta'limni yanada interaktiv va qiziqarli qilish mumkinligini ta'kidladilar.

Jadval 1. Talabalar va o'qituvchilar tomonidan raqamli texnologiyalarning samaradorligi haqida fikrlar

Raqamli texnologiyalarning samaradorligi	Talabalar (%)	O'qituvchilar (%)
Juda samarali	45	55
Samarali	40	35
Qisman samarali	10	8
Samarali emas	5	2

Intervyu natijalari o'qituvchilar innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishda duch keladigan qiyinchiliklar va imkoniyatlar haqida ko'proq ma'lumot berdi. O'qituvchilar interaktiv ta'lim usullari, masofaviy ta'lim platformalari va raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkinligini ta'kidladilar. Biroq, ba'zi o'qituvchilar texnik qiyinchiliklar va infratuzilma yetishmasligi kabi muammolarni ham qayd etdilar.

Jadval 2. O'qituvchilarning innovatsion texnologiyalarni joriy etishdagi qiyinchiliklari

Qiyinchiliklar	O'qituvchilar (%)
Texnik qiyinchiliklar	60
Infratuzilma yetishmasligi	25
Ta'lim jarayoniga moslashish qiyinchiliklari	10
Moliyaviy resurslar yetishmasligi	5

Fokus-guruhlar natijalari esa talabalar innovatsion texnologiyalardan qanday foydalanayotganliklari va ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi haqida qo'shimcha ma'lumot berdi. Talabalar raqamli texnologiyalar yordamida o'qituvchilar bilan muloqot qilish, dars materiallarini interaktiv tarzda o'rganish va masofaviy ta'lim olish imkoniyatidan mamnun ekanliklarini bildirdilar. Talabalar, shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida bilimlarni o'zlashtirish jarayoni osonroq va samaraliroq ekanini ta'kidladilar.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim usullari va masofaviy ta'lim platformalari ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interaktiv qiladi. Shu bilan birga, texnik va infratuzilma qiyinchiliklari hal etilishi lozim bo'lgan muhim masalalar hisoblanadi.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Talabalar va o'qituvchilar tomonidan raqamli texnologiyalar va interaktiv ta'lim usullarining samaradorligi yuqori baholandi.

Talabalar dars materiallarini raqamli shaklda olish, masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish va o'qituvchilar bilan onlayn muloqot qilish imkoniyatini yuqori baholadilar. O'qituvchilar esa bu texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilish mumkinligini ta'kidladilar. Ammo, texnik qiyinchiliklar va infratuzilma yetishmasligi kabi muammolar ham aniqlangan. Bu masalalar ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni to'liq joriy etishda to'siq bo'lishi mumkin. Shuning uchun, bu muammolarni hal etish uchun tegishli chora-tadbirlar ko'rish zarur. O'qituvchilarning malaka oshirish dasturlari va texnik yordam ko'rsatish bu jarayonni yengillashtirishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ta'lim sifatini oshirishdagi muhim rolini tasdiqladi. Raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim usullari va masofaviy ta'lim platformalari ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interaktiv qiladi. Talabalar va o'qituvchilar tomonidan bildirilgan ijobiy fikrlar, bu texnologiyalarning ta'lim sifatini oshirishda katta imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatadi. Biroq, texnik qiyinchiliklar va infratuzilma yetishmasligi kabi muammolar ham aniqlangan bo'lib, bu masalalar hal etilishi lozim. O'qituvchilarning malaka oshirish dasturlari va texnik yordam ko'rsatish orqali bu qiyinchiliklarni yengish mumkin. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va masofaviy ta'lim platformalarini yanada kengaytirish va optimallashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Sharopov, B. (2023). Oliy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib ta'lim sifatini oshirish usullari: oliy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib ta'lim sifatini oshirish usullari.

Binda, J., & Štofková, K. R. (2017). Impact of information and communication technologies on improving the quality and effectiveness of the education process. In 2017 Proceedings (pp. 6916-6923). Xamidullayevna, S. M. (2024). Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 346-351.

Solidjonov, D. Z. O. (2021). The impact of the development of internet technologies on education at pandemic time in Uzbekistan. in студент года 2021 (pp. 108-110).

To'raqulovich, M. O. (2024). Oliy ta'lim muassasalarida ta'limning innovatsion texnologiyalardan foydalanish. *pedagog*, 7(5), 627-635.

Erofeeva, M. A., Stolyarova, A. N., Terekhova, A. I., Ignatyeva, A. V., Deberdeeva, N. A., Zebnitskaya, A. K., & Leontev, M. G. (2020). Innovative methods in management and raising the quality of higher professional education in Russia. *Propositos y representaciones*, (SPE2), e653-e653.

KLINIK FANLARNI O'QITISHDA RAQAMLI TIBBIY TA'LIMDA TALABALARNING YUVENIL REVMAOID ARTRIT, ETIOPATOGENEZI TASHXIS MEZONLARINI DAVOLASH METODIKASI

*Normatov Jasur Javli o'g'li
Kimyo xalqaro universiteti tadqiqotchisi*

Annotasiya. Maqolada talabalarning yuvenil revmatoid artrit, etiopatogenezi tashxis mezonlarini davolash kasalligini o'qitishda talabalarning metodik tayorgarligini takomillashtirish mexanizmlari, yuvenil revmatoid artrit, etiopatogenezi tashxis mezonlarini qiyosiy tashxis, davolash usullari, profilaktikasi hamda revmatizmning tarqalishi, hozirgi vaqtda kasallanishning davolash yo'llari, kasallanish etiologiya va patogenezi, infeksiyon faktorlar bilan bog'liqligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: klinik fanlar, raqamli tibbiy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, davolash metodikasi, tizimli buzilishlar, yuvenil, revmatoid, artrit.

THE METHODOLOGY OF TREATMENT OF THE DIAGNOSTIC CRITERIA OF JUVENILE RHEUMATOID ARTHRITIS, ETIOPATHOGENESIS OF STUDENTS IN THE DIGITAL MEDICAL EDUCATION IN THE TEACHING OF CLINICAL SCIENCES

*Normatov Jasur Javli o'g'li
researcher at the International University of Kimyo*

Annotation. In the article, the mechanisms of improving students' methodological training in teaching the treatment of juvenile rheumatoid arthritis, etiopathogenesis of diagnostic criteria, comparative diagnosis, treatment methods, prevention and rheumatism of juvenile rheumatoid arthritis, etiopathogenesis of diagnostic criteria, current treatment methods of the disease, etiology and pathogenesis of the disease, it is thought that it is related to infectious factors.

Key words: clinical sciences, digital medical education, competency approach, treatment methodology, systemic disorders, juvenile, rheumatoid, arthritis.

МЕТОДОЛОГИЯ ЛЕЧЕНИЯ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ КРИТЕРИЙ ЮВЕНИЛЬНОГО РЕВМАТОИДНОГО АРТРИТА, ЭТИОПАТОГЕНЕЗ СТУДЕНТОВ В ЦИФРОВОМ МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ В ПРЕПОДАВАНИИ КЛИНИЧЕСКИХ НАУК

*Норматов Жасур Жавли ўгли
научный исследователь Международного университета "Кимё"*

Аннотация. В статье рассмотрены механизмы совершенствования методической подготовки студентов в обучении лечению ювенильного ревматоидного артрита, этиопатогенез диагностических критериев, сравнительная диагностика, методы лечения, профилактика и ревматизм ювенильного ревматоидного артрита, этиопатогенез диагностических критериев, современные методы лечения ювенильного ревматоидного артрита. заболевания, этиологии и патогенеза заболевания, полагают, что оно связано с инфекционными факторами.

Ключевые слова: клинические науки, цифровое медицинское образование, компетентный подход, методология лечения, системные заболевания, ювенильный, ревматоидный артрит, артрит.

Kirish. Tibbiy ta'lim sifatini metodik oshirish, kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, real tibbiyot muhitida amaliy kasbiy-ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradigan klinik-mediatsionologiyalarni tatbiq etish, tibbiyot xodimlarining ijtimoiy-madaniy, inklyuziv prizmadagi metodik kasbiy kompetensiyalar modelini ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy

tadqiqotlarga e'tibor berilmoqda. Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida tibbiyot ta'limida klinik fanlarga asoslangan innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish, raqamli texnologiyalar transformatsiyasiga asoslangan uzluksiz tibbiyot ta'limi texnologiyalarini takomillashtirish, global salomatlik dasturlari (Horizon health), tadqiqotlarga yo'naltirilgan ta'lim asosidagi tibbiy klasterlarni (Health Cluster) yaratish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda 2020-2030 yillarda tibbiyot sohasini tubdan rivojlantirish, tibbiyot sohasida xalqaro standartlarni joriy etish, kredit-modul tizimini joriy etish orqali tibbiyot sohasida kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarini takomillashtirish, tibbiyot ta'lim, fan, amaliyot va innovatsiyalar sohasidagi ijobiy xalqaro tajribalarni implementatsiya qilish borasida samarali ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, tibbiyot ta'limida ta'lim xizmatlarini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim berish imkoniyatlarini kengaytirish, tibbiyot tashkilotlari ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash, amaliyot va tibbiy ta'limga asoslangan dual ta'lim modelini joriy etish, bu borada tibbiyot oliy ta'lim muassasalarining akademik va innovatsion salohiyatini oshirish borasida ustuvor vazifalar belgilangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'z navbatida bu uzluksiz tibbiy ta'lim imkoniyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmonlari 2019 yil 6 maydagi PQ-4310-son "Tibbiyot va farmasevtika ta'limi va ilm-fani tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 2021 yil 25 maydagi PQ-5124-son "Sog'liqni saqlash sohasini kompleks rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muyan darajada xizmat qiladi. 2018 yilda Ashurova D.T., Tursunova O.A., Axrarova N.A., Mambetkarimov G.A Bolalar kasalliklari propedevtikasi nomli darsligini nashr etilishi, 2012 yil A.Daminov, B.T.Xalmatova U. R. Boboeyvalar tomonidan Bolalar kasalliklari nomli darslik, 2014 yilda Axmedova D.I., Shamansurova E.A., Maxkamova G.G., Ishniyazova N.Dlar tomonidan "Pitanie detey grudnogo i rannego vozrasta" nomli darslikni nashr etilishi muhim ahamiyatga ega.

Bugun butun dunyo raqamli tibbiyot olamida revmatik kasalliklar (RK) rivojlanishining sabablari va mexanizmlari haqidagi g'oyalarda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Reaktiv artropatiya bilan og'rikan bemorlarning soni sezilarli darajada oshdi, bu haqiqatan ham balog'atga etmagan revmatoid artritga o'tishga tahdid soladi. Klinik revmatologiya va immunologiyaning ilmiy yutuqlari bolalarda turli tabiatdagi bo'g'im kasalliklarini tashxislash va davolashning yangi usullarini ishlab chiqish va joriy etish imkonini berdi.

Pediatrlar ko'pincha tanadagi tizimli buzilishlar bilan birgalikda bo'g'inlar va mushak-skelet tizimining kasalliklari bilan shug'ullanishlari kerak. RKda yallig'lanishli me'zonlar degenerativ va metabolik o'zgarishlar bilan birga keladi.

Bolalarda turli xil osteo va xondropatiyalar ham tez-tez kuzatiladi, bu yallig'lanish kasalliklari kabi erta tashxis qo'yish va tegishli davolanishni talab qiladi. So'nggi o'n yillikda RB bo'lgan bolalarda osteopeniya va osteoporozning oldini olish va davolash muammosi ayniqsa dolzarb bo'lib qoldi.

Bo'g'imlarning anatomik va funksional xususiyatlari.

Bo'g'im suyaklarning harakatchan birikmasi bo'lib, xaftaga bilan qoplangan bo'g'imli suyak sirtlari, sinovial suyuqlikni o'z ichiga olgan bo'g'im bo'shlig'i va artikulyar kapsula mavjudligi bilan tavsiflanadi. Qo'shimchanning anatomik elementlari ligamentlar va xaftaga tushadigan menisklardir. Ushbu turdagi bo'g'im diartroz yoki sinovial bo'g'im deb ataladi. Ularning vazifalari vosita va qo'llab-quvvatlashdir. Bo'g'imlarning yana bir turi - amfiartroz. Ularda artikulyar suyak yuzalari tolali xaftaga bilan qoplangan, bo'g'im bo'shlig'i umurtqali tanalar orasidagi kabi yo'q yoki pubik bo'g'imdagi kabi tor bo'shliq bilan ifodalanadi. Ushbu

bo'g'inlarda sinovial membrana va sinovial suyuqlik yo'q.

Amfiartrozlar (ular ham xaftaga tushadigan bo'g'inlar) faol emas, asosan tananing bir qismining barqarorligini ta'minlaydigan funktsiyani bajaradi. Sinartroz - bu suyaklarning uzluksiz bog'lanishi. Bu skeletning qattiqligi va qo'llab-quvvatlanishini ta'minlaydigan sobit bo'g'inlardir.

Suyaklarning artikulyar yuzalarining shakliga ko'ra diartroz etti turga bo'linadi:

1) tekis bo'g'inlar (masalan, karpal va tarsal), ulardagi harakatlar faqat bitta tekislikda mumkin;

2) sharsimon bo'g'inlar (masalan, son va elka). Ular barcha turdagi harakatlarning ko'proq erkinligini ta'minlaydi (dumaloq harakatlar, fleksiya va kengayish, o'g'irlash va tortish);

3) elliptik bo'g'inlar, bunda bo'g'inli uchlaridan biri ellips shaklida, ikkinchisi esa mos keladigan bo'shliq shaklida bo'ladi. Natijada, bu bo'g'inlardagi harakat doirasi cheklangan, ya'ni. sferik bo'g'inlar bilan solishtirganda, ularda dumaloq harakatlar mumkin emas. Bu bo'g'inlar guruhiga metakarpofalangeal va radiokarpal bo'g'inlar kiradi;

4) qadah bo'g'inlari, bunda bir bo'g'im kopen shakli bo'yicha lasan (bobin) ga o'xshash shisha, ikkinchisi - botiq bo'g'im uchi - uning shakliga mos keladi. Ushbu bo'g'inlar guruhining vakillari qo'l va oyoqlarning interfalangeal bo'g'inlari bo'lib, ularda harakatlar faqat bitta tekislikda (fleksiya va kengayish) mumkin; tirsak qo'shimchasi ham blok shaklidagilarga tegishli.

5) aylanuvchi (g'ildirak shaklidagi bo'g'inlar) - misol sifatida atlasning oldingi yoyi va ko'ndalang ligamentdan hosil bo'lgan halqadan, shuningdek, odontoid jarayondan iborat median atlanto-aksial bo'g'inlar mavjud. Halqaga kiritilgan va atlas halqasi aylanadigan chechak vazifasini bajaradigan servikal umurtqaning IT. Tirsak qo'shimchasidagi radioulnar birikma ham bo'g'inlarning aylanadigan turiga tegishli bo'lishi kerak (radiusning boshi halqali ligamentda aylanadi);

6) egar bo'g'inlari - tipik vakili bosh barmog'ining karpometakarpal bo'g'imi; sagittal va frontal tekisliklarda dumaloq harakatlar mumkin;

7) kondilli bo'g'inlar (ularning juft kondillari bor - konveks va konkav); Kondilyar bo'g'inlarga tizza bo'g'imi misol bo'ladi.

Morfologik tuzilishiga ko'ra sinoviositlarning ikki turi ajratiladi: A tipi va B tipi.

A tipidagi hujayralar makrofaglar funktsiyalarini bajaradi, ko'p sonli sitoplazmatik organelalarni o'z ichiga oladi. Mexanik kuchlanish natijasida qo'shma bo'shliqda muqarrar va doimiy ravishda hosil bo'ladigan hujayra va to'qimalarning parchalanishi mahsulotlarini yo'q qilishni amalga oshiradigan.

B tipidagi hujayralar fibroblastlarga o'xshaydi va sezilarli endoplazmatik retikulumga ega. Sinovial membranada boshqa hujayralar ham mavjud bo'lib, g'ost davrida semirib ketgan, bitta leykotsitlar, immunologik muhim vazifani bajaradigan detritga o'xshash hujayralar mavjud. Sinovial membrana qo'shma bo'shliqni to'ldiradigan va xaftaga ovqatlanishida muhim rol o'ynaydigan sinovial suyuqlik (modifikatsiyalangan plazma ultrafiltrat) ishlab chiqaradi. Sinovial suyuqlikning asosiy funktsiyalarini ajratish mumkin: metabolik, tayanch-harakat va trofik: Metabolik bo'g'im bo'shlig'i va tomirlar to'shagining mazmuni o'rtasidagi almashinuvdan, shuningdek, begona omillar va bir qator autoantigenlarni yo'q qilishdan iborat. Tayanch-harakat funktsiyasi bo'g'inlarning biologik moylanishini chiqarish bilan bog'liq. artikulyar yuzalarning mukammal siljishini ta'minlaydi.

Trofik funktsiya eng muhim energiya moddalarini xaftaga tushadigan to'qimalarga tashishdir. Sinovial membrana ichkariga kiradigan, yog o'z ichiga olgan o'simtalar (burmalar) hosil qiladi. Trikotaj bilan ular kapsulaning qalinlashgan qismlari kabi suyaklar orasiga to'qiladi. Kapsulaning tolali tuzilmalarining (tendonlar, ligamentlar bilan) periosteum va suyakka zich birlashtirilgan joyi entezis deb ataladi.

Muhokama. Tayanch-harakat tizimi patologiyasi bo'lgan bemorni tekshirganda, tayanch-harakat tizimining buzilishining kelib chiqishi va lokalizatsiyasini aniqlaydigan bir qator atamalar qo'llaniladi Artralgiya - bo'g'imda paydo bo'ladigan og'riq, qoida tariqasida, bo'g'imda sezilarli o'zgarishlar bo'lmaydi. Artrit / artropatiya ob'ektiv ravishda aniqlangan qo'shma o'zgarishdir. Kondropatiya - bu turli xil kelib chiqadigan patologik jarayon bo'lib,

asosan haftaga tushadigan tuzilmalarda, uning yo‘q qilinishiga va yo‘qolishiga olib keladi. Monoartrit - faqat bitta bo‘g‘imning artriti. Oligoartrit - ikki-to‘rt bo‘g‘imga ta’sir qiluvchi artrit. Poliartirit - bu to‘rt dan ortiq bo‘g‘im yoki bo‘g‘imlar guruhini ta’sir qiladigan artrit. Sinovit - klinik ko‘rinishlarga ko‘ra sinovial qo‘shimchani aniq yallig‘lanishi. Kapsulit - qo‘shma kapsulaning yallig‘lanishi (kasalligi). Tenosinovit - bu tendon qo‘big‘ining yallig‘lanishi. Tendinit - bu tendonning yallig‘lanishi. Bursit - synovial qopning yallig‘lanishi. Entezopatiya - tendonlar va ligamentlarning suyakka biriktirilishi sohasidagi yallig‘lanish / shikastlanish. Miopatiya - bu mushaklarning kasalligi / shikastlanishi. Mioziti - bu mushaklarning yallig‘lanishi. Subluksatsiya - artikulyar yuzalar aloqada bo‘ladi, lekin ularning muvofiqligi buziladi. Dislokatsiya - qo‘shma aloqaning to‘liq yo‘qolishi.

So‘nggi 10-15 yil davomida RKlar hali ham bolalar revmatologik patologiyasi tarkibida muhim o‘rin egallaydi. O‘z vaqtida tan olinmagan og‘ir shakllar tez-tez uchrab turadi. Birlashtiruvchi to‘qimalarning diffuz kasalliklari va reaktiv artropatiyalar. Bolalar va o‘smirlarning 0,3% dan 0,5% gacha ta’sir qiladi, bemorlarning yarmidan ko‘pida doimiy funktsional buzilishlar bilan birga keladi. Amalda, bolalikdagi SBST kattalarnikiga qaraganda ancha og‘ir ekanligi isbotlangan, chunki visserit erta rivojlanadi, bu ko‘p hollarda kasallikning noqulay natijasini va nogironlikning yuqori xavfini belgilaydi. Hozirgi vaqtda mahalliy diagnostika bazasi, jumladan, virusologik, bakteriologik va immunologik tadqiqot usullarining zamonaviy texnologiyalarini joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Yuvenil artrit terminologiya va tasnifi

Bolalar revmatologiyasida uzoq vaqt davomida «balog‘atga etmagan revmatoid artrit» (YRA) atamasi bolalik davridagi deyarli barcha bo‘g‘imlarning surunkali yallig‘lanish kasalliklarini birlashtirgan. Kasallikning uzoq muddatli oqibatlarini, kursni, natijalarning noaniqligini o‘rganish bo‘yicha to‘plangan tajribaga ega bo‘lgan holda, biz ushbu atama uchta atamani (va ularga mos keladigan uchta tasnifni) o‘z ichiga olishini tan olishimiz mumkin. Shartlar va tasniflar, kichik istisnolardan tashqari, bir-biriga ekvivalentdir: ACR (Amerika revmatologiya kolleji) YRA tasnifi, EULAR (Yevropa antirevmatik ligasi) balog‘atga etmagan surunkali artrit (JCA) va ILAR (Jahon revmatologik assotsiatsiyalar ligasi) juvenil idiopatik artrit (YIA) tasnifi.

Umuman olganda, YRA (asosan, bu revmatoid kasallik) eroziv-destruktiv progressiv artrit ko‘rinishidagi ustun bo‘g‘imlarning shikastlanishi bilan SBST ekanligi qabul qilinadi. Kasallik 19-asrning o‘rtalaridan beri ma’lum bo‘lib, uni M.V. Kornil 1864 yilda JRA bu kasallikni kattalardagi revmatoid artritdan ajratib turadigan juda o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

YRA ning dunyoning turli mintaqalarida tarqalishi bir xil emas va aholi orasida 0,1 dan 0,8% gacha. Qizlar tez-tez kasal bo‘lishadi.

Etiologiyasi va patogenez. YRA ning asosiy etiologik omili bo‘lgan yagona aphid aniqlanmagan, shuning uchun YRA polietiologik, ya’ni, heterojen kasallik. YRA rivojlanishiga moyil bo‘lgan omillarni va YRAni amalga oshirishga yordam beradigan omillarni (agar moyil bo‘lganlar mavjud bo‘lsa) ajratish. YRA rivojlanishiga moyil bo‘lgan omillarning ushbu pozitsiyalaridan organizmda doimiy bo‘lganlar guruhiga kiruvchi bir qator viruslar ko‘rib chiqiladi. Bular, asosan, DNK-p PIIK ni o‘z ichiga olgan viruslar (onkornaviruslar, retroviruslar, parvaviruslar va boshqalar) bo‘lib, ular xromosomalardagi genomik hududlarni almashtira oladilar, uzoq vaqt davomida faol bo‘lmaydilar va faqat har qanday qo‘zg‘atuvchi omillar bilan boshlanganidan keyin mutagen funktsiyalarni bajaradilar. Ularning harakatlarining tashabbuskorlari immunitet mexanizmlarini zaiflashtiradigan tez-tez kasalliklar, gipotermiya, insolyatsiya, travma, noqulay ekologik omillar (radiatsiya ta’siri, og‘ir metallar va boshqalar), surunkali stress bo‘lishi mumkin.

Biz YRA bilan og‘rigan bolalarda bir qator og‘ir metallar va mikroelementlarning to‘planish darajasini o‘rgandik. Ularning 50 foizida xromning ko‘payishi (ruxsat etilgan qiymatlardan 3-4 baravar yuqori) va JRA bilan og‘rigan bemorlarning 85 foizida qon zardobida kadmiyning yuqori konsentratsiyasi borligi aniqlandi. JRA bilan og‘rigan bolalarning qon zardobida xrom va kadmiyning ko‘payishi darajasi, ularning tuproqda to‘planish darajasi va bemorlarning yashash joyidagi suvda konsentratsiyasi o‘rtasida bog‘liqlik aniqlandi. Bu fakt xrom va

kadmiyning kasallikning rivojlanishi yoki zo'rvonligida ishtirok etishini ko'rsatadi.

Natija. Xulosa sifatida shunin aytish lozimki YRA jinsga moyil bo'lgan kasallik sifatida tasniflanadi. Kasallikning rivojlanishini boshlaydigan omillarning heterojenligi JRA ning klinik polimorfizmini belgilaydi. JRA kursining har bir varianti o'z amalga oshirish mexanizmiga ega, bunda yuqumli omillar va immunogenetik holatning xususiyatlari rol o'ynaydi. Predispozitsiya qiluvchi fon biriktiruvchi to'qima displaziyasining kichik sindromlari bo'lishi mumkin. YRA bilan kasallangan bemorlarni HLA tizimiga ko'ra fenotiplash kasallikning bir qator shakllarini turli antigenlarni tashishning ustun chastotasi bilan bog'lash imkonini berdi. YRA ning eng og'ir shakllari jarayonda ichki organlarning ishtiroki bilan B35 bilan birgalikda DR lokusu antijenlarini tashish bilan bolalarda kuzatilishi aniqlandi. B12, B40 va B27 HLA lokuslarining mavjudligi ko'proq JRA ning asosan artikulyar shakllari bilan bog'liq va JRA ning seropozitiv variantlari HLA-DR1 mavjudligi bilan bog'liq. HLA-DR genetik aniqlashda ishtirok etadi deb hisoblash mumkin. JRA klinik polimorfizmi. YRA bilan og'rigan bemorlar va ularning oila a'zolarida HI A uchun fenotipik xususiyatlarni o'rganish ushbu kasallikning asosiy va ikkilamchi prognozi uchun istiqbollarni ochadi. Olib borilgan tajriba-sinovda oilalarida JRA bilan og'rigan bir nechta bolalar yoki yaqin qarindoshlar kamdan-kam uchrasa ham, HLA haplotiplarini o'rganish natijalari ushbu kasallikka tug'ma moyillikni taxmin qilish imkonini beradi. Ego, o'z navbatida, turmush tarzini (sport, qo'shimcha yuklamalar, ovqatlanish va boshqalar), qattiqlashuv, profilaktik emlashlar va boshqalarni tashkil etishga yondashuvlarda individuallashtirishni nazarda tutadi. YRAning turli shakllari bo'lgan bolalarda HLA fenotipini aniqlashga oid adabiyot ma'lumotlari davolash strategiyasini tanlash imkoniyatini ko'rsatadi. Shunday qilib, JRA irsiy moyillikka ega bo'lgan multifaktorial kasallik bo'lib, uning genezisida immunogenetik omillar, doimiy virusli infeksiyalar, atrof-muhitning salbiy ta'siri va psixoemotsional stress rol o'ynaydi. Klinik polimorfizm kasallikning etiologik va patogenetik heterojenligi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. 2017 y, 104 bet. O'zbekiston matbuot va axborot agentligining —T.: O'zbekiston nashriyot matbaa ijodiy uyi.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizning mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. 2017 y. 488 bet. O'zbekiston matbuot va axborot agentligining —T.: O'zbekiston nashriyot matbaa ijodiy uyi.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. 2016 y. 56 bet. O'zbekiston matbuot va axborot agentligining —T.: O'zbekiston nashriyot matbaa ijodiy uyi.
4. Ashurova D.T., Tursunova O.A., Axrarova N.A., Mambetkarimov G.A Bolalar kasalliklari propedevtikasi. ToshPTI. Darslik .T.: 2018 yil.
5. Клинико-функциональные особенности новорожденных: учебное пособие для студентов медицинских вузов / сост.: Лежнина И. В., Подлевских Т. С., Токарев А. Н.: - Киров: Кировская государственная медицинская академия. 2010. – 82 с.
6. Пропедевтика детских болезней: учебник для студентов педиатрических факультетов медицинских вузов. Ростов н/ Д.: Феникс. 2011. — 573 с 7.
7. Пропедевтика детских болезней с уходом за детьми / Т.В.Капитан — 3- е издание. доп. — М.: МЕДпресс-информ, 2006. — 704 с. 8.
8. Пропедевтика детских болезней. Мазурин А.В., Воронцов И.М., 2 ое издание Санкт. П.: 2009.
9. Питание детей грудного и раннего возраста: учебное пособие/Ахмедова Д.И., Шамансурова Э.А., Махкамова Г.Г., Ишниязова Н.Д. – Т.: – 2014. – 270 с.
10. Рост и развитие детей (усулическое руководство), Министерство Здравоохранения Республики Узбекистан. ТашПМИ. Т.: 2006 йил. 434б.

TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI MODULINI O‘QITISHDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY SIFATLARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Otanazarova Mohirahon Xamidbekovna
 Buxoro davlat universiteti 1-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Tarbiyaviy ishlar metodikasi modulini o‘qitishda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy sifatlarini takomillashtirish metodikasi hamda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tarbiyaviy ishlarini tashkil qilish mazmuni, maqsad va vazifalari, sinf rahbarining ish faoliyati, sinf jamoasini o‘rganish, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosarining vazifalari, maktab, oila, va mahalla hamkorligi ishlari, tarbiyaviy tadbirlarning o‘quvchi tarbiyasidagi o‘rni yoritib berilgan, hamda tajribali o‘qituvchilar ijodidan namunalar, metodik tavsiyalar o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim mazmuni, ko‘nikma, malaka, salohiyat, integratsiya, muloqot.

МЕТОДИКА ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ МОДУЛЬ МЕТОДИКА ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация. В данной статье рассмотрен метод повышения профессиональных качеств будущих учителей начальных классов при преподавании методического модуля воспитательной работы, а также содержание, цели и задачи организации воспитательной работы будущих учителей начальных классов, работы классный руководитель, классное изучение общины, планирование воспитательной деятельности внекласса и вне школы, обязанности заместителя директора по духовно-воспитательной работе, школьное, семейное и соседское сотрудничество, роль воспитательной деятельности в воспитании студенту объясняется, а также образцы и методические рекомендации из работы опытных преподавателей.

Ключевые слова: содержание образования, навыки, компетентность, потенциал, интеграция, общение.

METHODS OF IMPROVING THE PROFESSIONAL QUALITIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN TEACHING MODULE METHODS OF EDUCATIONAL WORK

Abstract. In this article, the method of improving the professional qualities of future elementary school teachers in the teaching of the educational work methodology module, as well as the content, goals and tasks of organizing the educational work of future elementary school teachers, the work of the class leader, the class study of the community, planning of educational activities outside the classroom and outside the school, duties of the deputy director for spiritual and educational affairs, school, family, and neighborhood cooperation, the role of educational activities in the education of the student is explained. , as well as samples and methodical recommendations from the work of experienced teachers.

Key words: educational content, skills, competence, potential, integration, communication.

Kirish. Yosh avlodga tarbiya berishdek murakkab vazifani hal etishda maktab juda katta ahamiyat kasb etadi. Ayni shu joyda yoshlarimiz ijtimoiy jamiyat va ilmiy texnika taraqqiyoti talablariga javob bera oladigan mukammal ma‘lumotlarni oladilar. Maktab yoshlarining dunyoqarashlariga poydevor hamda g‘yaviy e‘tiqodlari uchun negiz yaratadi, ularning irodalarini shakllantiradi, xalqimiz baxt- saodati yo‘lida sidqi dildan mehnat qilishga taayyorlaydi. Shuning uchun ham mamlakatimizda qabul qilingan “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun ta‘lim tizimining buguni va kelajagiga umid bilan qarashga undaydi. Hozirgi zamon

maktabi tubdan yangilanmoqda. O'quvchilarga tarbiya berish, ularga ta'lim berish bilan mustahkam va yaxlit birlikda amalga oshiriladi. Ammo, tarbiyaning o'z vazifasi, mazmuni, shakl hamda uslublari bor. O'quv tarbiyaviy jarayon uzviyligi maktab oldiga qo'yilgan ehg muhim pedagogik qoidalardan biri hisoblanadi, shuning uchun ham sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar bevosita o'quv jarayoni bilan bog'langandir. Darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarda asosiy vazifalari bo'lmish ilm olishga ishtiyoq uyg'otish, qobiliyati va iste'dodlarini ro'yobga chiqarishga imkoniyat yaratishdan maktabni muvaffaqiyatli tugatish, kasb-korga intilish hissini tarbiyalashdan iboratdir. Yoshlarning kundalik ehtiyojlari, intilishlari, talab va qiziqishlarini faqat dars jarayoni bilan qondirib bo'lmaydi. Sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilar faoliyatining barcha qirralarini qamrab olmog'i lozim. Har bir o'quvchi bilan yakkama-yakka ishlash, uni ijtimoiy-ruhiy jihatdan o'rganish sinf faoliyatiga yangicha mazmun olib kiradi.

Asosiy qism. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" fanining asosiy vazifasi esa shaxsning aqliy erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir. Buning uchun: yoshlarni erkin fikrlashga tayyorlash, hayot mazmunini tushunib olishga ko'maklashish, o'z – o'zini idora va nazorat qila bilishni shakllantirish, o'z shaxsiy turmushiga maqsadli yondoshuv, ularda reja va amal birligi hissini uyg'otish; talabalarda madaniy hamda dunyoviy bilimlarni egallashga bo'lgan talablarni shakllantirish, malaka hosil qildirish, ularni tobora o'stirib, boyitib borish va estetik tushunchalarni shakllantirish; har bir o'smirning bilim olish qobiliyati va ijodiy imkoniyatlarini aniqlab, ularni rivojlantirish, inson faoliyatini turli sohalarda joriy qilib ko'rish; insonparvarlik odobi me'yorlarini shakllantirish (bir – birini tushinadigan, mehribon, shafqatli, irqiy kamsitishlarga yo'l qo'ymaslik), muomala odobi kabi tarbiya vositalaridan kengroq foydalanish: tarbiyada tarbiyalanuvchi shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olinishi, har bir shaxs, o'smir va yosh yigit-qizning betakror va o'ziga xosligini e'tiborga olish; amalda tarbiyaviy jarayon yaxlit va uzluksizligiga hamda turli yoshdagi tarbiyalanuvchilarni qamrab olishiga alohida ahamiyat berish: o'smir yigit va qizlar nafaqat bo'lg'usi katta hayotga tayyorgarlik ko'radilar, balki ana shu haqiqiy hayot bilan yashaydilar, shu bois ularni aniq hayotga tayyorlash kabilar. Demak, bu fanni o'qitishdan maqsad, kelajakda talabalarga ta'lim muassasalarida ta'lim – tarbiyaga davr talablaridan kelib chiqqan holda yangicha yondashishni, ishni sifat, mazmun jihatdan to'g'ri tashkil etishni o'rgatishdan iboratdir. Abdulla Avloniy — Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo halokat, yo saodat masalasidir! deya ta'kidlaganida qanchalik haqli ekanligini, hayotning o'zi isbotlab turibdi. Tarbiyaning eng muhim vazifasi yosh avlodda mustahkam e'tiqod hamda ularga asoslangan ma'naviy xulq-atvorni xosil qilishdir. Bu vazifani shaxsni faol va muayyan maqsadni ko'zlagan holda tarkib toptirishning psixolog qonuniyatlarini, axloqiy taraqqiyot qonuniyatlarini umumiy va o'ziga xos yakka psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda to'g'ri hal etish mumkin.

Ta'lim – tarbiya orqali shaxda ezgu ma'naviy – axloqiy sifatlar tashkil topadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf sinf o'qituvchilariga darslikni qo'llama sifatida o'rganib borish bola shaxsini tez tushunib olishlariga imkon yaratadi. Maktablarda tarbiya fanini darslik qilib berilishi har bir o'quvchi shaxsini tarbiyasini shakllanishidagi qo'llanmadir. Tarbiyani oilada, jamiyatda o'rni juda katta va buni nazorati oilada mahallada bo'lishi davr talabi yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash har bir ota-ona pedagogni oliy maqsadi bo'lmog'i lozimdir.

Har qanday mamlakatning kuchi fuqarolarning ma'naviy yetukligidadir. Intellektual salohiyati esa ta'lim tizimining mazmunini shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun moddiy va ma'anaviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda - ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish va rivojlangan huquqiy demokratik davlat qurilishi jarayonlariga moslashish;

kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagog faoliyatining nufuzi va ijtimoiy mavqeini ko'tarish;

ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va amalda joriy etish;

ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalari xodimlarini attestatsiyadan o'tkazish va muassasani akkreditatsiya qilish sifatida baho berishning xolis tizimini joriy etish;

kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va hokozolar. qaror topgan ijtimoiy sog'lom muhit darajasi, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e'tiqodlari asosida shakllantiradi [1].

Komil inson va yetuk malakali mutaxassis milliy model mohiyatini to'laqonli ifoda etadi.

Tarbiyaviy ishlar metodikasi pedagogika fanining bir qismi bo'lib, fan sifatida ajralib chiqdi va o'zining nazariy, uslubiy, amaliy asoslarini yaratdi. Natijada tarbiyaviy ishlarning tarmoqlari vujudga keldi. Tarbiyaviy ishlar metodikasi fani bir necha qismga bo'lib o'rganiladi.

Bular quyidagilardir:

Tarbiya fanini o'qitish metodikasi,

Jamoani tashkil qilish metodikasi,

Guruh rahbarining tarbiyaviy ishlarini tashkil etish metodikasi,

Yoshlarni tarbiyalashda oila, mahalla hamkorligini amalga oshirish metodikasi va hokozolar.

Olim, shoir, pedagoglarimiz o'zlarining ilmni izlanishlarida tarbiyaviy tadbirlarni yangicha yo'nalish va tamoyillarini Respublika o'qituvchi-tarbiyachilarga tavsiya etmoqdalar:

Bo'lajak avlodga: hur-fikrlik, milliy iftixor, milliy qadriyatlarga hurmat, erkinlik va ozodlik, insonparvarlik, birodarlik va hamkorlik, ilmga mehr-muhabbat, iymon va e'tiqod, halollik, axloqiy poklik, madaniy merosga hurmat, adolatparvarlik va ozodlik, baynalminallik, ijodkorlik va tashabbuskorlik, mustaqillikni mustahkamlash va rivojlantirish g'oyalari sadoqat, musulmon diniga hurmat, Prezident va davlatni qadrlash kabi sifatarni tarbiyalash.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy-axloqiy kompetensiyani shakllantirish muammosini o'rganishning dolzarbligi oliy kasbiy ta'lim tizimini isloh qilish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy ta'lim sifatiga qo'yilayotgan talablarning ortib borishi bilan belgilanadi. boshlang'ich sinf o'qituvchilarining sinflarning ijtimoiy va axloqiy kompetentsiyalari darajasiga qo'yiladigan talablarni oshirish, shuningdek, pedagogika nazariyasi va amaliyotida muammoning etarli darajada rivojlanmaganligi, o'zaro ta'lim faoliyatini pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ravishda amalga oshirishga qodir bo'lganlar.

Muammoning tarixshunosligi uni shakllantirishning uchta asosiy bosqichini o'z ichiga oladi, ularning har biri bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy va axloqiy kompetensiyani maqsadli shakllantirishga ilmiy-pedagogik qiziqishning namoyon bo'lishidagi tub o'zgarishlar bilan tavsiflanadi, uni maqsadli yo'naltirish zarurligini ta'kidlaydi. kasbiy tayyorgarlik doirasida shakllantirish.

Birinchi bosqichda (XX asrning 70-yillari boshidan XX asrning 90-yillari boshigacha) xorijiy ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv shakllanadi va biz o'rganayotgan muammo ilmiy o'rganish predmeti emas, uni tushunish va shakllantirish uchun faqat old shartlar yaratilgan.

Ikkinchi bosqichda (90-yillarning boshidan 21-asr boshlarigacha) tadqiqot muammosi mustaqil maqomga ega emas va faqat uning individual masalalari hal etiladi.

Uchinchi bosqichda (20-asr boshidan to hozirgi kungacha) pedagogik jamoa kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchilarida umuman kasbiy kompetensiyani, xususan, ijtimoiy va axloqiy kompetensiyani maqsadli shakllantirish zarurligini tushunadi [2].

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni tizimli va uzviy amalga oshirishlari muhim hisoblanadi:

- o‘zini o‘zi rivojlantirishga intilish;
- hayotiy va kasbiy tajribalarni o‘zlashtirishga intilish;
- ta’lim berish uchun yuqori darajadagi tayyorgarlik va motivatsiyaga ega bo‘lish;
- kasbiy faoliyatini innovatsion yondashuv asosida tashkil etish va o‘qitish jarayonini takomillashtirish uchun zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotga tatbiq etish.

Tarbiyachining shaxsiy fazilatlari, ma’naviy qiyofasi o‘quvchilar ongining va xulqining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Sinf rahbari uchun malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni o‘zi yetarli emas. U o‘z tarbiyaviy faoliyatida yuksak darajadagi insonparvarlik fazilatlari, o‘z ishiga sadoqati, intizomi, odamiyligi, axloqiy sifatlari bilan ham ta’sir o‘tkazadi. Chunki, tarbiyachilik qobilyati juda ko‘p sifatlarni: chuqur bilim, keng fikrlilik, ishga jon dildan ko‘ngil qo‘yish, bolalarga bo‘lgan cheksiz, muhabbat muomala nazokatlik, qalb yoshligi, serzavq temperament, oqil va adolatlilik namunasi, alohida nazokat va vazminlik kabi fazilatlarning bo‘lishini taqozo qiladi. Bunga yana tarbiyachilik texnikasi qo‘shimcha ishda muvaffaqiyat ta’minlanishi tabiiydir. Tarbiyachilik texnikasi sinf rahbarining asosiy qurolidir.

Tarbiya jarayonining mazmuni bolalarga beriladigan dunyoqarashni shakllantiruvchi bilimlar tizimi, ishonch, e’tiqod, intizom, xulq-atvorni bir butun holatini tashkil etadi. Mustaqil O‘zbekistonning, istiqbol va istiqboli uchun fidoyilik ko‘rsatuvchi avlodni tarbiyalash mazmuni tamoman o‘zgacha xarakter kasb etmoqda:

- fuqarolik demokratik jamiyatni barpo etish mohiyatini anglab oluvchi;
- vatanini har doim turli oqimlardan himoya etuvchi;
- diniy bag‘rikenglik va mehr-muruvvatli bo‘lish;
- davlat siyosatini tushunish unga fidoyi bo‘lish;
- o‘zligini anglash, ajdodlar merosini qadrlash;
- yuqoridagi komil insonga xos sifatlarni tarbiyalashda;
- maqsadni aniqligi va uni to‘g‘ri yo‘naltirish madaniyati;
- tarbiyachi-o‘qituvchi va tarbiyalanuvchini hamkorlik faoliyati;
- o‘zini anglash, mustaqil fikrlovchi e’tiqodligi va ixtiyorlik.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida ijtimoiy-axloqiy kompetensiyani shakllantirishni alohida maqsad qilib qo‘ymasak va bu muammoni hal etishning yangi usullarini izlamasak, an’anaviy oliy pedagogik ta’lim tizimida bu muammo samarasiz hal qilinmoqda.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida ijtimoiy va axloqiy kompetensiyani shakllantirish tizimini yaratish tizimli, faoliyatga asoslangan va kompetensiya-aksiologik yondashuvlar asosida eng samarali bo‘lib, ularning bir-birini to‘ldiruvchi kompleks rivojlanishi tadqiqot muammosini qo‘yish, ko‘rib chiqishning adekvatligini ta’minlaydi. hodisaning mohiyatini aniqlaydi, ma’lum xususiyatlarga ega bo‘lgan yangi mualliflik tizimini yaratish apparatini ta’minlaydi, ishlab chiqilgan tizimning samarali ishlashi uchun aniq protseduralarni tavsiflashga imkon beradi, tizimning ichki xususiyatlarini, tuzilishini va mazmunini taqdim etishga imkon beradi. Ta’lim jarayonining natijasi [3].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarni to‘g‘ri tarbiyalash, ularga ta’lim berish jarayonida ular organizmining rivojlanish bosqichlariga e’tiborni qaratish tarbiya tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki o‘quvchi organizmining rivojlanishini bilmasdan unga ta’sir ko‘rsatib bo‘lmaydi. Anatomiya, fiziologiya fanlari odam organizmi, uning rivojlanishi, tuzilishini o‘rgatuvchi fan hisoblanadi. Shuning uchun ham tarbiyaviy ishlar fani anatomiya, fiziologiya fanlari bilan chambarchas bog‘liq ish ko‘radi. Har qanday tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda o‘quvchilarning gigiyenik qoidalariga asosan tashkil etishda yaratilgan shart-sharoitlar muhim rol o‘ynaydi. Ko‘rinib turibdiki, tarbiyaviy ishlar metodikasi fani gigiyena fani bilan ham bog‘langan. Tarbiya jarayonida o‘quvchilarning axloqiy sifatlari tarkib toptirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Axloq normalarini o‘quvchilar ongiga singdirish zarur. Axloq normalari va axloqshunoslik bilan etika fani shug‘ullanadi. Shunday ekan, tarbiyaviy ishlar metodikasi fani etika bilan ham uzviy bog‘liqdir

FOYDALANILGANADABIYOTLAR

1. Karlibayeva G.YE. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish: pedagogika fanlari doktori (DsS) diss. avtoreferati. -T.: 2018. -58 b.
2. Marta Ruiz-Corbella Philosophy of Education and Education in Competences in the context of the European Higher Education Area // Philosophy of Education. 2011. № 4 (37). P. 5-17.
3. Muslimov N.A. Kasb ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped.f.dok. ...diss. -T.: 2007, -315 b.
4. Rakhimov O.D., Manzarov Y.K., Karshiyev A.E. Description of pedagogical technology and problematic teaching technology // Проблемы современной науки и образования. 2020. С 59-62.
5. Raxmonov I.Y. Geometriyani o'qitish jarayonida talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi: ped.f.nom. diss. - T.: 2012, -160 b.
6. Croyley A. Using Assessment to Foster Creativity. -Singapore: World Scientific. 2007. Pp. 209-230
7. Schaeffer, D. (2002). Science Education and Capacity Building for Sustainable Development. ICSU Series on Science for Sustainable Development.-5. 31 p.
8. Селиверстова М.В. Формирование управленческих компетенций учителя в условиях развития современного образования. Дисс. канд.пед.наук. -Ижевск.: 2011. -212 с.
9. Toshpo'latova.M.I. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish: ped.f.dok. (PhD) diss. - T.: 2017, -148 b.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ОСНОВЕ

Одилова Наргиза Акрамовна

магистр бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В статье рассматриваются специфика и условия развития творческого мышления детей младшего школьного возраста. Дана характеристика творческого мышления, предложенные большинством учёных.

Ключевые слова: начальное образование, творческое мышление, методы, развития, младшие школьники.

METHODOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS ON A NATURAL SCIENCE BASIS

Odilova Nargiza Akramovna

Master of the bukhara state pedagogical institute

Abstract: The article considers the specifics and conditions of development of creative thinking in primary education. The characteristic of creative thinking is given that are suggested by the majority of scientists.

Keywords: primary education, creative thinking, methods, development, junior schoolchildren.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TABIIY FANLAR ASOSIDA IJODIY TAFFAKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Odilova Nargiza Akramovna

BuxDPI magistiri

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari va shartlari muhokama qilinadi. Ko'pchilik olimlar tomonidan taklif qilingan ijodiy fikrlashning xususiyatlari berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ijodiy fikrlash, usullar, rivojlanish, boshlang'ich maktab o'quvchilari.

Введение. Актуальность статьи. В психологической литературе заметно освещены вопросы по развитию творческого потенциала младшего школьника:

- отсутствует методика развития творческого мышления младших школьников;
- выявляется специфика процесса развития творческого мышления детей;

Цель данной статьи: выявление возможностей уроков естествознания в развитии творческого мышления учащихся начальных классов.

Научная новизна статьи: методика развитие творческого мышления учащихся начальных классов на уроках естествознания будет осуществляться более эффективно.

Основная часть:

Среди наиболее важных особенностей творческого мышления Вертгеймер назвал его адаптивность и структурность. Адаптивность означает, что творческие процессы направлены на улучшение ситуации, а структурность — то, что в процессе решения происходит анализ особенностей проблемной ситуации и изменение функциональных значений отдельных элементов ситуации в рамках целостной структуры. Также Макс Вертгеймер обратил внимание на то, что задания, которые стимулируют творческое мышление, должны быть «нетипичными», необычными для человека. Решающий творческую проблему должен взглянуть на ситуацию по-новому, используя скрытые свойства объектов, непривычные связи, стараясь перенести принципы и способы решения из одной сферы в другую, иногда очень далекую.

П.Я. Гальперин разработал развивающий метод, основанный на социальном взаимодействии. Идея социального научения (А. Бандура) заключается в том, что мы

способны учиться, наблюдая поведение других людей и принимая его образец. Образцы творческого поведения могут передавать определенный подход к решению задач, к определению зоны поиска.

В процессе обучения у младших школьников формируются научные понятия (основы теоретического мышления). Оказывая крайне важное влияние на становление словесно-логического мышления, они, тем не менее, не возникают на «пустом месте». Для того чтобы их усвоить, дети должны иметь достаточно развитые житейские понятия – представления, приобретенные в дошкольном возрасте и продолжающие спонтанно появляться вне стен школы, на основе собственного опыта каждого ребенка. Житейские понятия – это нижний понятийный уровень, научные – верхний, высший, отличающийся осознанностью и произвольностью. По выражению Л.С. Выготского: «Житейские понятия прорастают вверх через научные, научные понятия прорастают вниз через житейские». Овладевая логикой науки, ребенок устанавливает соотношения между понятиями, осознает содержание обобщенных понятий, а это содержание, связываясь с житейским опытом ребенка, как бы вбирает его в себя. Научное понятие в процессе усвоения проходит путь от обобщения к конкретным объектам.

Особое значение творческая деятельность и творческое мышление имеет для одаренных и талантливых детей. Одаренность – это комплекс способностей, позволяющих иметь особые достижения в конкретной области искусства, науки, профессиональной и социальной деятельности. Немногие дети отличаются ярко выраженной талантливостью и одаренностью. Для одаренного ребенка воображение выступает основным характерным качеством. Ему необходима постоянная активность фантазии. Нетривиальные подходы к решению задач, оригинальные ассоциации, необычные ракурсы рассмотрения проблемы все это характерно для талантливого ребенка и является результатом воображения.

Одаренность и талант тесно связаны с опережающим развитием. Такие дети отличаются более высокими результатами по сравнению со своими сверстниками. И достигают этих результатов гораздо легче. Они отличаются большей чувствительностью к окружающему миру. Кстати, особо высокой чувствительностью отдельных психических функций в конкретные периоды отличаются все дети. Такие периоды называются «сенситивными». В эти периоды конкретная функция (речь, наглядно-действенное мышление или логическая память) наиболее восприимчива к раздражителям внешнего мира, легко поддается тренировке и интенсивно развивается. Такие периоды выделены в психологии для всех функций. В эти периоды все дети проявляют особые достижения в результатах, строящихся на соответствующих функциях. Для обычного ребенка на один возраст падает сенситивный период для одной-двух функций. Талантливый ребенок демонстрирует «сенситивность» сразу многих функций.

Для формирования и развития творческого мышления младших школьников необходимы следующие факторы: способность рисковать, дивергентное мышление, гибкость в мышлении и действиях, быстрота мышления, способность выдвигать оригинальные идеи, богатое воображение, умение воспринимать неоднозначные вещи, эстетические ценности, развитая интуиция.

Можно выделить некоторые предпосылки развития творческого потенциала младших школьников:

- Развитие базы знаний и умений, накопление и систематизация того запаса информации, на основе которого можно творить что-то новое, а также совершенствование навыков, необходимых для соответствующего вида деятельности.

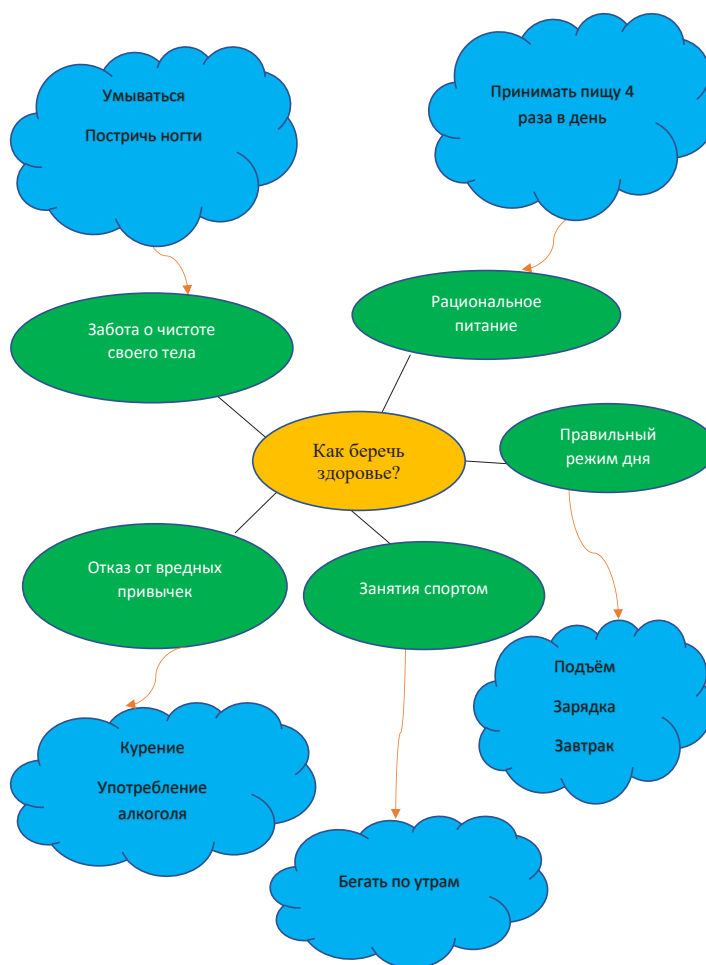
- Создание атмосферы, располагающей к творчеству. Ключевая характеристика этой атмосферы – отсутствие критики на стадии порождения идей, что позволяет преодолеть внутренние ограничения, препятствующие тому, чтобы увидеть проблему в новом ракурсе.

- Поиск аналогий. Шансы на творческое решение задачи возрастают, если удаётся разглядеть аналогии между ней и какими-то другими проблемными ситуациями, даже если они на первый взгляд и не сходны между собой.

Методика Тони Бьюзен «Ментальные интеллект-карты» основана на особенностях восприятия информации человеческим мозгом. Применение этой технологии может способствовать на развитие творческого мышления. Это уникальный и простой метод запоминания информации, представляющий собой вид записи материала, исходящей от центра к краям.

Этот метод применен на уроке естествознания и показал значительный результат. Значительно повысил эффективность образовательного процесса в аспекте компетентного подхода.

Использован на уроках естествознания. «Как беречь здоровье?»

Использован на уроках естествознания. «Как беречь здоровье?»

Список литературы

- Журавлева Д.Л. Творческое мышление у детей. Развитие творческой активности школьников / Под ред. А.М. Мартюшкина. – М. : Педагогика, 1991.- 155с.
- Комарова Т.С. Детское художественное творчество. Методическое пособие для воспитателей и педагогов. - М.: Мозаика-Синтез, 2005.-120с.
- Рябченко А.В. Влияние занятий по изобразительному искусству на личностные качества и креативные способности детей младшего школьного возраста <http://nsportal.ru/shkola/izobrazitelnoe-iskusstvo/library/vliyanie-zanyatij-po-izobrazitelnomu-iskusstvu-na>.
- <https://www.maam.ru/detskijsad/master-klas-mentalnye-intelekt-karty-toni-byuzena-kak-sredstvo-rechevogo-razvitija-doshkolnikov-s-tnr.html>

DEVELOPMENT AND PROSPECTS OF ROBOTICS

Protasov Yorkinjon

Bukhara State Pedagogical Institute, "Mathematics and Informatics" field of study 2 nd year student

Annotation: This article reflects on the development prospects and achievements of robotics. The science of robotics is inextricably linked with mathematics, physics and other specific sciences. Robotics problems are solved by mathematical methods and then concluded. Physics problems are solved using the laws, principles, theorems and equations of robotics. Theoretical mechanics serves as the basis for solving all problems of robotics. Industrial robots and robotics systems are widely used in today's high technologies. Robots, robotics and flexible production systems are the technical bases of production development. The use of robots and robotic systems in modern technologies is becoming more popular year by year, and robotics is rapidly developing. Deeper study of robotics and additional new inventions, modern mechanized, automated and robotic future will start to create new professions. In particular, being able to work in a team while interacting with the machine becomes an important skill. Even now, in the personal skills section of the resume, users are given the necessary instructions to write «work with computer programs and social networks» to create a significant advantage.

Keywords: Robotics, robots, meteorites, space, comets, car factory, innovator, symbiosis, cyborg, mechanism, expert, smartphone, machine tool, hydrodynamics, mechanic, resume, artificial intelligence, pedagogy, technology, innovative, mechanics.

РАЗВИТИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РОБОТОТЕХНИКИ

Протасов Ёркинжон Ёкубжонович

Бухарский государственный педагогический институт, направление "Математика и информатика" студент 2 курса

Аннотация: В данной статье размышляются о перспективах развития и достижениях робототехники. Наука робототехника неразрывно связана с математикой, физикой и другими конкретными науками. Проблемы робототехники решаются математическими методами, а затем завершаются. Задачи по физике решаются с использованием законов, принципов, теорем и уравнений робототехники. Теоретическая механика служит основой решения всех задач робототехники. Промышленные роботы и робототехнические системы широко используются в современных высоких технологиях. Роботы, робототехника и гибкие производственные системы являются технической основой развития производства. Использование роботов и робототехнических систем в современных технологиях с каждым годом становится все популярнее, робототехника стремительно развивается. Более глубокое изучение робототехники и дополнительные новые изобретения, современное механизированное, автоматизированное и роботизированное будущее начнут создавать новые профессии. В частности, важным навыком становится умение работать в команде, взаимодействуя с машиной. Даже сейчас в разделе резюме пользователям даны необходимые инструкции по написанию «работа с компьютерными программами и социальными сетями», чтобы создать существенное преимущество.

Ключевые слова: Робототехника, роботы, метеориты, космос, кометы, автозавод, новатор, симбиоз, киборг, механизм, эксперт, смартфон, станок, гидродинамика, механик, резюме, искусственный интеллект, педагогика, технологии, инновации, механика.

ROBOTOTEXNIKANING RIVOJLANISHI VA ISTIQBOLLARI

Protasov Yorqinjon Yoqubjon o'g'li

Buxoro davlat pedagogika instituti "Matematika va informatika" ta'lim yo'nalishi
2 - bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada robototexnikaning rivojlanish istiqboli va erishgan yutuqlari haqida fikr yuritiladi. Robototexnika fani matematika, fizika va boshqa aniq fanlar bilan uzviy bog'langan. Robototexnika masalalari matematika metodlari bilan yechiladi va undan keyin xulosa qilinadi. Fizika masalalari esa robototexnikaning qonunlari, prinsiplari, teoremlari va tenglamalari yordamida yechiladi. Robototexnika fanining barcha masalalari yechimi uchun nazariy mexanika fani asos bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi zamon yuqori texnologiyalarida sanoat robotlari va robototexnika tizimlari keng qo'llanilmoqda. Robotlar, robototexnik va moslashuvchan ishlab chiqarish sistemalari ishlab chiqarishni rivojlantirishning texnik asoslari hisoblanadi. Hozirgi zamon yangi texnologiyalarida robotlar va robototexnik sistemalarni qo'llash yildan yilga ommalashib, robototexnika jadallik bilan rivojlanib bormoqda. Robototexnikani chuqurroq o'rganish va qo'shimcha yangi ixtirolar, zamonaviy mexanizatsiyalashgan, avtomatlashgan hamda robotlashgan kelajakda yangidan yangi kasblar vujudga kela boshlaydi. Xususan, mashina bilan o'zaro aloqaga kirishgan holda bir jamoada ishlay olish muhim ko'nikmaga aylanadi. Hozir ham rezyumening shaxsiy ko'nikmalar degan qismida kompyuter dasturlari, ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash deb yozish sezilarli ustunlik yaratishda foydalanuvchilarga kerakli ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: Robototexnika, robotlar, meteoritlar, kosmik, kometalar, avtozavod, novator, simbioz, kiborg, mexanizm, ekspert, smartfon, stanok, gidrodinamika, mexanik, rezyume, sun'iy idrok, pedagogik, texnologiya, innovatsion, mexanika.

Introduction. It is difficult to describe all modern advances in the development of robotics. However, it is obvious that the highest achievements in this field are modern robots working in medicine. With their introduction to the public, new opportunities have opened up for mankind to perform the most complex operations, which even the most experienced doctors cannot perform. All available achievements can always be rated for long time, so let's focus only on the most interesting ones. For example, robots that play music. Yes, this is no longer fiction - this is an existing reality that is open to everyone. Modern technologies make it possible to create groups of robots that play different musical instruments. At the same time, robots do not make any mistakes and do not need rest. Imagine if there was a rock band made entirely of robots. Even 10 years ago this was the most daring science fiction, and today it is a reality and common situation for scientists. Of course, machines can not write music by themselves, people program them in their mind. Despite the advances in modern robotics, all robots are controlled (programmed) by humans and only follow pre-programmed commands.

In addition, robots work in various fields:

- in construction;
- in production lines;
- in medicine;
- in entertainment.

Analysis of literature and methodology. Our life is changing thanks to robots. Many things used in daily life are becoming more convenient thanks to machines that do not require any labor and work in three or even shorter shifts. For example, space exploration has become possible mainly through robots. In addition, modern automated machines make it possible to take rock samples from other planets, meteorites and comets. This, in turn, significantly contributes to the unprecedented discoveries of scientists. It should be noted that the more modern machines become, the more fast technologies appear that allow creating faster and smarter machines [X.N. Nazarov's (1987). "Robotic systems and complexes" study guide for vocational colleges, p. 96].

What do robots give to humans?

Although technology has penetrated deeply into all spheres of human activity, humans and machines still interact on the basis of equal cooperation.

A robot and a worker stand side by side in a car factory. That is, the same work is being done by both a robot and a human. This division of labor greatly limits the potential that can be achieved in man-machine compatibility. The world is changing towards an era where man and machine work together as one complex technology. Artificial intelligence is a system that performs a specific function by receiving information and processing it. Artificial intelligence does not aim to take the place of a person, to completely take away his tasks. Perhaps it serves to expand the limits of human capabilities [N. Shahinpour (1990) Course robotics article page 5].

Innovative companies working on artificial intelligence are striving for success as an original symbiosis, enhancing the interaction between man and machine. This symbiosis can perform the following tasks:

Empowerment of opportunities. The main goal of artificial intelligence is to further expand and strengthen human capabilities given by nature. It reminds a cyborg that is full of super power. For example, if a machine tool breaks down, a factory worker must work hard to fix it, organize the internal mechanism of the tool, and work according to the instruction. And artificial intelligence can replace paper instructions. As an illustration, wearing smart glasses can see the internal projection of the machine tool and immediately eliminate the fault. In the world of robots, new professions start appearing. In particular, being able to work in a team while interacting with the machine becomes an important skill. Even now, in the personal skills part of the resume, writing about working with computer programs and social networks has become a significant benefit. Humans are starting to act as trainers, commentators, and endurance experts for AI. In such robots, a software control device or a computer is used as a control device. The first generation robots are considered universal enough and have many possibilities. Compared to existing automation tools, first-generation industrial robots adapt quickly and well to make interaction with new tasks. Robots that teach programming to children in our country's pre-school institutions appear. This was announced at an event held at the Ministry of Pre-School Education, writes khabar.uz. In the Republic of Korea on February 9, 2021, a handover ceremony of Albert and Genibot smart robots, designed to teach children robotics and programming skills, was held. Partners from the Republic of Korea donated 275 robots and 350 training manuals to MTT of Uzbekistan. The event was held online with representatives from the Ministry of Preschool Education, Korea Robotics Industry Development Institute (KIRIA), Korea Teachers Association, FRG Korea, DazzleEdu, GenieRobot and SKTelecom. The world has begun to step into the era of information technology. The ability to work with software, to speak the language of computers and to give commands has become mandatory. We want the skills acquired by our children to meet the requirements of the time, said Oyatillo Rahmatillayev, director of the Innovation Center of Information and Pedagogical Technologies under MTV. The robots of Albert and Genibot are designed for children over 6 years old. At the first stage, the child forces the toy to move, blink, and speak using ready-made coding cards. In this way, he understands how code blocks work. Older children can connect the robot to a smartphone and create little commands and algorithms. "When we talk about programming skills in preschool, we don't mean coding". We are talking about the development of algorithmic thinking, which is the key to success in modern real life conditions. Game-style robots develop creativity, logic, pattern recognition, and optimal solution-finding skills. A robot-based learning program has shown good results in the Republic of Korea. There, with the help of the government, 140 classes covering more than a thousand students were opened throughout the country. Similar pilot programs have been launched in schools and kindergartens in France, Spain, Costa Rica and Peru.

"The future will belong to robotics and automated industry. We are pleased to be involved in this development in our country and we hope that Korea and Uzbekistan will cooperate effectively not only in the field of robotics, but also in the field of innovation", said Chonil Moon, president of the company of KIRIA. Albert and Genibot robots are distributed

to 53 TMTs throughout Uzbekistan. On-site training of teachers and monitoring of the results of the pilot project are carried out by the Innovation Center of Information and Pedagogical Technologies under MTV. If the pilot project is successfully completed, the Ministry of Preschool Education of Uzbekistan will provide more kindergartens with smart robots, as well as complement their work functions with a program for children with disabilities.

Discussion. The fundamentals of robotics are of fundamental importance in the study of many other disciplines: robotics, material resistance, theory of machine mechanisms, hydrodynamics, etc. Nowadays, the place and importance of robots, techniques, and mechanisms are very important in many parts of human life. This leads to the rapid development of robotics science. Issues considered in robotics are mainly organized by theoretical methods. Created theories are used to solve practical problems.

Robotics science is a physics-mathematics science. It is the foundation that connects mathematics and physics with applied scientific and engineering sciences. Robotics is the main subject for students to improve their thinking in scientific and engineering work, to know and solve problems, and to bring problems to numerical results. The science of robotics is widely used in finding scientific and practical solutions to the problems posed to researchers. The science of robotics is inextricably linked with mathematics, physics and other mechanical sciences. Robotics problems are solved by mathematical methods. It is followed by a mechanical conclusion. Physics problems are solved using the laws, principles, theorems and equations of robotics. Theoretical mechanics is the basis for solving all problems of robotics.

There are few tasks of several subjects in teaching robotics fundamentals. Here are some examples:

1. The task of “mathematics” is that if we want to invent something, we first make its account book and get its approximate size. At the time of a certain invention, we may face complex equations and problems, and we need mathematics to calculate the exact dimensions and shape of the body on the ground.

2. The task of “physics” is the most important for us. Because physics problems are solved using the laws, principles, theorems and equations of robotics. Using the mechanics branch of physics, we can start mechanisms, keep its balance the same.

3. The main goal of “theoretical mechanics” is for students to learn the methods of determining the laws of movement of mechanical systems, the methods of making the forces acting on the system simple. The tasks of science should be one of the main factors for a young specialist to organize Theoretical Mechanics, to independently solve various issues and innovations encountered in the future process of scientific and technical development. At the same time, the study of theoretical mechanics helps to develop the young engineer’s worldview, his general culture, and his abilities.

Comparing the topics related to robotics in the technology curriculum of general secondary education developed by the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan, the Republican Education Center in 2017 and the model National curriculum developed in 2020, robotics topics in the model National curriculum developed in 2020 teaching started from the 3rd grade. At present, in our Republic, there are very wide range of opportunities and great attention is paid to the field of robotics. A number of subjects are being taught in higher education institutions. Some of these subjects include Technical Creativity and Design and Technical Creativity and Design, Mechanization, Automation and Robotics Fundamentals and Introduction to Robotics Fundamentals. The 2020 Robotics Model Science Program has been developed and is currently under review. Electronic devices used in modern technical fields are mainly composed of semiconductor diodes and several firing devices. This is based on the fact that semiconductor devices have advantages such as small size and weight, high efficiency, long service life and high durability. Semiconductor diode is a device with one electrical throw (p-n throw) and two outputs made of metal bonded to the semiconductor. An electrical discharge is mainly formed between two types of electrical conductivity (p-type or n-type). One of these areas (low resistance) is called the emitter, and the other (high resistance) is called the base. Sometimes an electrical junction is formed between a p- or n-type semiconductor and a metal, and such a junction is called a metal-semiconductor junction.

Currently, the widely used diodes are made of germanium and silicon, and it is confirmed that the future of making diodes from gallium arsenide and phosphide is bright.

Parameters of semiconductor diodes;

The parameters of power semiconductor devices are divided into two groups:

- limit permissible values;
- characterizing parameters.

A limit value is a value that indicates the limit capability or limit conditions, exceeding this value can cause the failure of the device. Characteristic parameters - the value of electrical, mechanical or thermal quantities characterizing the property of the device. All the parameters of the instruments are written in Latin letters: the average, constant, impact and impulse values are shown in capital letters, and the momentary values that change over time are shown in lower case letters. The quantities showing the limit values (max - maximum, min - minimum, crit - critical, etc.) indices are written in lowercase letters, otherwise the index is written in capital letters. The main parameters of diodes and their inscriptions are given below. The tension is on this U_{rrm} - reverse voltage with repetitive threshold pulse; U_{rsm} - non-repetitive threshold impulse reverse voltage; In accordance with the reforms being carried out in the Republic of Uzbekistan, the implementation of a single state policy aimed at the quality education and training of personnel in accordance with the priority directions of the socioeconomic development of the country, capable of independent thinking, able to organize work consistently in the current market conditions, and highly qualified competitive personnel is being implemented. In today's high technologies, industrial robots and robotics systems are widely used. Robots, robotics and flexible production systems are the technical bases of production development. The use of robots and robotic systems in modern technologies is increasing year by year.

With their help, new technological processes are being changed, people are becoming free from boring, monotonous, heavy manual work, harmful and dangerous work for their health. Basics of robotics: production process and mechanization tools, ways and problems of automation, stages of automation, automatic control systems, automatic adjustment, management, monitoring, descriptions of parts (elements) of automatic systems, indicators, measuring and executive units, periodicity management systems, automation of loading, compression and detail extraction of control systems in digital programs, automation of transport and warehouse operations, automation of control operations, universal machine automation, automatic line (transmitters), structure of industrial robots, structure, classification and technical indicators of industrial robots, adaptive, interactive such kind of robots, use of them, assembly processes, flexible production process, great automatic systems, sections and workshops and also they introduce and educate the company about the requirements for students' knowledge and skills. The subject of robotics basics consists of analyzing mechanization and automation processes, creating, adjusting and using various industrial and non-industrial robots.

Results. Modern technologies are coming very fast into our lives. Even children of kindergarten age can easily use gadgets. However, we cannot say that not all parents are able to correctly guide the interest of smart children in technology. But if these interests of children are developed, it is not out of the question that they will grow up to be creative minds and inventors in the future. At the same time, in recent years, opportunities for children to organize robotics in Uzbekistan are pleasing to the eye by opening a wide range of doors for prospective future.

Robotics is a field of technology that deals with the design, construction, operation and use of robots and computer systems for their control, sensory communication, and information processing.

The effect of organizing robotics in children is manifested in:

- strengthens attention and memory;
- develops logical and mathematical thinking;
- improves artistic, design thinking;

- increases self-confidence;
 - organizes work in a team and independently;
 - it becomes easier for children to learn specific subjects;
 - reduces fundamental knowledge of the IT field;
 - knowledge of decision-making and responsibility is formed; In general, a child who has learnt robotics very well will take the first step in a promising and developing field. The chronology of the development of the production of robots is as follows:
- 1967 The production of robots in England and the FRG was left alone with a license from the USA;
 - 1968 In Sweden and Japan, the production of robots was left alone (with a US license);
 - 1972 in France;
 - 1973 in Italy.

Currently, Japan is the world leader in robot production. Most of the world's robot park is embodied here. Scientists say that in the near future it will be possible to make houses on a 3D printer: a computer-controlled machine will build a house according to a preprogrammed architectural plan. But to build a big house, you need a very large printer in size. Therefore, not the house itself, but its elements are being printed now. For example, researchers from the Institute of Modern Architecture in Catalonia (IAAC) have developed a mobile 3D printer «Minibuilder». This printer can print a house step by step. The USA, Italy, France and Sweden take the next places. Most of the robot fleet is used in industry. More than half of these perform basic technological operations that require sophisticated robots. The technical progress of the development of the production of robots is mainly aimed at improving their controlling systems. The controlling programs in the first industrial robots were similar to those of digitally controlled machine tools. These robots were called the first generation robots. The second generation of robots are sentient robots, meaning they are controlled with sensor systems. The most essential one of them was the technical viewing system.

The first sensors and microprocessor-controlled robots appeared on the market in 1980-1981. They were mainly used in assembly operations. Examples of these are Puma, Unimate, Auto-plus, Cincinnati Milacron robots, Hitachi, Westinghouse (Apas system), General Motors (Consite system) companies with a technical inspection system. Despite the high cost and complexity of use compared to software-controlled robots, the share of such robots in the total number of robots is increasing. Because the functional capabilities and retention rate of such robots are very large, they cover their costs without problems. At the beginning of the 21st century, robotics reached the next stage of development that is the stage of creating intelligent robots. An intelligent robot is a robot used for a specific purpose, and artificial intelligence methods are used in its functional systems. This expands the range of use of robotic technology and is used in every field of human activity.

At the same time, work was carried out in another new special field of robotics. These works are related to the creation of walking machines similar to the activity of human legs and arms. These cars are a fundamentally new type of transport that can go where a normal car cannot. Four and six-legged vehicles are being created. At the end of the 20th century, interest in robot- androids increased. Today's robotic androids can climb stairs, jump over other obstacles, perform complex manipulations, and even communicate with humans. They can do housework or can act as a tour guide or etc.

Conclusion. Along with the intellectualization of robotics, there is another spark in its development. This is the miniaturization of robots. These two fields are related to the development branch of mechatronics. Miniaturization began with the creation of information and management systems on the basis of microelectronics. Later, at the beginning of the 21st century, miniaturization of sensor and executive (power) systems on the basis of micro-electromechanical systems began. In robotics, this trend is seen in the creation of microrobots. Reforms carried out in the field of education require full informatization of the education system, revision of traditional teaching content, integration of academic subjects, effective

use of new pedagogical technologies in teaching. This, in turn, creates the need to create a single informational learning environment in an educational institution, create an information base and use it effectively, and improve educational and normative documents based on the integration of disciplines.

To sum up, it is worth saying that today, with the effective use of modern educational processes, school children and students studying robotics have the opportunity to acquire the knowledge and skills they need. Nowadays, it is necessary to make good use of the facilities created for young people in our country.

REFERENCES

1. Kakhhorov S.K., Zhuraev A.R. (2019). Method of application of virtual stands in teaching subjects of electrical engineering, radio engineering and electronics // LXII International correspondence scientific and practical conference «International scientific review of the problems and prospects of modern science and education» (Boston. USA. September 22-23). P. 44-47.
2. Zhuraev A.R. (2014) The choice of the optimized content of labor education and the methodology of its training (5A112101 – Methodology of labor training). Tashkent. from 107.
3. Bakhranova U.I., Khaidarova F.Sh., (2016) On the Fredholm determinant associated with the family of generalized Friedrichs models // «Advances in Science and Education» monthly scientific - methodological journal № 7 (8) / Russia, Moscow P 5 - 7.
4. Saidov Q.S, Bakhranova U.I. (2020). Didactic opportunities to use virtual learning tools in the preparation of future teachers for professional careers // “European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences”. Great Britain. Progressive Academic Publishing. (EJRRES) Vol. 8 No. (12),. Part II, Pg, 92-96.
5. Zhuraev A.R., Bakhranova U.I. (2016). The use of tasks and concepts related to geometric shapes for the integrated teaching of labor education with the subject of geometry. «Advances in Science and Education» monthly scientific - methodical journal № 7 (8) / Russia, Moscow, p. 83 - 85.
6. Zhuraev A.R. (2019). Methods of applying virtual laboratories in teaching hydraulics and heat technology // “European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences”. -Great Britain.. №7 (7). – P. 35-40

TA'LIM JARAYONIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVLARNING METODIK IMKONIYATLARI

*Qurbonova Maftuna Faxriddinovna
Alfraganus universiteti, Pfd (DSc)*

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning uslubiy imkoniyatlarini o'rganadi, ularning o'quvchilarning individual faolligini, ijodkorligini va har tomonlama rivojlanishini oshirish imkoniyatlarini yoritadi. Shaxsiylashtirilgan ta'lim rejalari, tabaqalashtirilgan ta'lim, o'z-o'zini boshqarish va loyihaga asoslangan ta'lim kabi shaxsga yo'naltirilgan usullar o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondirishda ularning samaradorligi uchun tekshiriladi.

Kalit so'zlar: Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, shaxsiylashtirilgan ta'lim, tabaqalashtirilgan ta'lim, o'z-o'zini boshqarish, loyihaga asoslangan ta'lim, yaxlit rivojlanish, o'quvchilarning faolligi, hissiy intellekt, ta'lim metodologiyasi, individual ta'lim.

METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF PERSON-ORIENTED APPROACHES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

*Kurbanova Maftuna Fakhriddinovna
Alfraganus University, Pfd (DSc)*

Abstract. This article explores the methodological possibilities of person-oriented approaches in the educational process, highlighting their potential to increase individual activity, creativity and comprehensive development of students. Person-centered methods such as personalized learning plans, differentiated instruction, self-directed learning, and project-based learning are examined for their effectiveness in meeting the diverse needs of students.

Keywords: Person-centered approach, personalized education, differentiated education, self-management, project-based education, holistic development, student engagement, emotional intelligence, education methodology, individual education.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВЕННО- ОРИЕНТИРОВАННЫХ ПОДХОДОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

*Курбанова Мафтуна Фахриддиновна
Университет Альфрагануса, (DSc)*

Абстракт. В данной статье исследуются методические возможности личностно-ориентированных подходов в образовательном процессе, подчеркиваются их потенциальные возможности повышения индивидуальной активности, творческих способностей и всестороннего развития учащихся. Личностно-ориентированные методы, такие как персонализированные планы обучения, дифференцированное обучение, самостоятельное обучение и обучение на основе проектов, проверяются на предмет их эффективности в удовлетворении разнообразных потребностей учащихся.

Ключевые слова: личностно-ориентированный подход, персонализированное образование, дифференцированное образование, самоуправление, проектное образование, целостное развитие, вовлеченность учащихся, эмоциональный интеллект, методика обучения, индивидуальное обучение.

Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar, o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda o'qitish va o'rganish jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar o'quvchilarni o'z ehtiyojlariga mos tarzda o'qitishda muhim ahamiyatga ega. Bunday yondashuv, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularni yanada samarali o'qitish va o'rganish imkonini beradi. Metodik imkoniyatlarni tatbiq etish orqali ta'lim jarayonini yanada yaxshilash mumkin. Ta'lim olish maqsadlarini anglash va ularni amalga oshirishda o'qituvchi

o'quvchilarni o'qitish uchun quyidagilarni qo'llagani ijobiy samara beradi. Keyingi faoliyat maqsadlarini mustaqil aniqlash hamda bilimlar yetishmasligi vaziyatini yaratish orqali o'quv faoliyatini to'xtatib qo'yish, tugatilmaganlik (masalan, o'quvchiga topshiriq beriladi, yechish davomida o'rganilmagan metod uchraydi); turli darajali topshiriqlar orqali tanlash huquqini berish, darsda faoliyatni hamkorlikda rejalashtirish; «Topishga yordam bering» metodi orqali to'g'ri va xatoga reaksiya qilish, xatolik sababini aniqlash, keyingi faoliyatni aniqlash; konkret hayotiy vaziyat bilan o'quv materialini aniqlash orqali amaliy yo'nalganlik, o'rganilayotgan materialning dolzarbligini aniqlash. Masalan, PIRLS baholash dasturiga tayyorgarlik ko'rish uchun tavsiya etilgan "Antarktida" axborot matnida yangi bilimlarni o'zlashtirish, sovuq iqlimli mamlakatlar va issiq o'lkalarga xos xususiyatlarni bilish, solishtirish, umumlashtirish maqsadida o'qituvchi o'quvchilarga sovuq kunlarga xos jihatlarni topishni taklif etadi, bug'doy ekilgan yer maydoni qayerda bo'lishi, matndagi qaysi ma'lumotlarni birinchi marta o'qiyotganligi haqida qiyosiy tahlilga asoslangan savollar asosida mustaqil o'rganilgan ma'lumotlarni darslarga uyg'un hola so'rab boriladi.

O'quv vazifa (muammo)larini mustaqil ajrata olish, o'quv faoliyatining yangi metodlarini egallash, o'z o'quv faoliyatining o'zini-o'zi nazorat va baholash metodlarini egallash quyidagi usullar yordamida amalga oshirilishi muhim: ishlarni guruhlarda tashkil etish, o'yinli va musobaqali shakllar, o'zaro tekshirish, muammolarni jamoaviy hal etish, bir-biriga yordam berish, «sinash va xatolik metodi» orqali o'quvchilarni jamoaviy faoliyatga jalb etish; materialni yetkazishning o'ziga xos shakli; tahlil, o'quv obyektlarini solishtirish, o'quvchilar o'qishini tashkil etish, bilimlar yetishmasligi vaziyatini yaratish, ziddiyatlarni o'rnatish orqali muammoli vaziyatlarni yaratish; hamkorlikda muammolarni yechish, ziddiyatlarni bartaraf etish, evristik suhbat, o'quv diskussiya, fanlarning jiddiy belgilarini ajratish, klassifikatsiyalash, umumlashtirish, modellashtirish orqali darsda hamkorlik qilish; refleksiyaning tashkil etish, oraliq natijalarni baholash orqali o'quvchilarni baholash faoliyatiga jalb etish; baholash, tashakkur, og'zaki rag'batlantirish, eng yaxshi ishlar ko'rgazmasi, o'qituvchilarga yordam berish, topshiriqlarni murakkablashtirish orqali faoliyatni stimullashtirish.

Ishlarning bunday shakllari o'qituvchilarga o'quvchilarda o'qishga qiziqishni, bilimlarni mustaqil egallashga istakni, o'z o'rtog'iga yordam berishni, xotira, fikrlash, tasavvur qilishni mashq qilishni, fanlarni o'zlashtirish bilan yaxshi natijalarga erishishni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarning bilishga qiziqishlarini oshirishda o'yin samarali natija beradi. O'yin o'quvchilarning fikrlash faoliyatini oshiradi. O'quvchilarni o'yin faoliyatiga jalb etish darsga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi. Darsda o'qituvchi «ijodiy daqiqa»dan foydalanish, ya'ni, o'quvchining she'r, topishmoq, ertak, matal to'qishi yaxshi natija beradi. Bunday metodlarni qo'llash kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish uchun sharoit yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining «4k» ko'nikmalarini PIRLS baholash dasturi talablari asosida shakllantirishda o'qituvchi quyidagi zamonaviy texnologiyalarni egallagan bo'lishi muhim: muammoli o'qitish, ijodiy o'yin, mustaqil ishlashni tizimli shakllantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar ishlab chiqish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi, guruhlarda ishlash, axborotlarni tahlil qilishi va saralash [2]. Mazkur kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha quyidagi metodlarni ham ko'rsatish mumkin.

Hikoya metodida o'quvchilar suhbat orqali yangi bilimni qabul qilishga tayyorlanadi. Hikoya muqaddima, bayon va xulosadan iborat bo'ladi. Muqaddima vaqtida o'quvchi faoliyatining vazifalari to'g'risida tushunarli shaklda xabar beriladi. Hikoya bayonida o'qituvchi yangi mavzu mazmunini ochib beradi, muayyan rivojlanuvchi reja asosida bilim berib, ichidan muhimlarini ajratib, ko'rgazmali va ishonarli misollar bilan izchil bayon qiladi. Hikoya-xulosa, odatda, mashg'ulotning oxirida keltiriladi. O'qituvchi bu metod orqali asosiy fikrni yakunlaydi, xulosalaydi va umumlashtiradi, mazkur mavzu yuzasidan mustaqil ishlash uchun savollar hamda topshiriqlar beradi.

Suhbat metodi atroficha o'ylangan savollar yordamida o'qituvchi bilan o'quvchi orasidagi aloqani ko'zda tutib, ularning mustaqil fikrlay olishiga yangi tushunchalarni egallashiga olib keladi. Bu metodni qo'llashda savollarga o'quvchilarning javoblari muhokama qilinadi, xulosalarni shakllantiriladi.

Suhbat o'tkazilgandan keyin bajarilgan ishlarga ushbu maqsadga yo'nalgan savollar yordamida yakun chiqarish kerak. Masalan, "Ozuqa izlab" matni bo'yicha "Chuvalchang qanday rivojlanadi?", "Uning tashqi ko'rinishi qanday?", "Chumolining tanasi qanday shaklda?", "U qanday harakat qiladi?", "Nima bilan ovqatlanadi?", "Chumoli qancha vaqt ozuqa izlaydi?", "Chumoli inida nima bo'ladi?", "Chuvalchang qanday hosil bo'ladi?", "U qancha vaqt yashaydi?" va boshqa savollar ipak qurti bo'yicha olib borilgan suhbatdan keyin o'quvchilarning mustaqil aqliy faoliyatini rivojlantiradi, chunki savollarga javoblar ishlab chiqarish kuzatishlari bilan quvvatlangan bo'ladi.

Suhbatning o'quv va didaktik maqsadiga ko'ra: kirish suhbat, takrorlovchi suhbat, bayon qiluvchi suhbat va yakunlovchi suhbat. Kirish suhbat yangi mavzuni o'rganish va tahlillash oldidan foydalaniladi. Uning maqsadi o'quvchilardagi darsda o'rganiladigan masala bo'yicha tasavvurlarni aniqlash yoki tiklashdir. Masalan, "Charlining qobiliyati" mavzusini o'rganishga kirisha turib, kirish suhbat vaqtida o'quvchilarga ushbu savollarni berish maqsadga muvofiq: "Kim dalada bo'lgan?", "Dalalarda nimalar o'sadi?", "Siz qanday daraxtlarni bilasiz?", "Siz qanday daraxtlarni parvarishlagansiz?", "Sizga qanday yer ya'ni tuproq tagida pishadigan sabsavotlarni bilasiz?" Faqat shundan keyingina o'qituvchi yangi materialni tushuntirishga kirishadi.

Takrorlovchi suhbat o'rganilgan materialni mustahkamlash va anglab olishga yordam beradi. U yangi materialni o'rganilgandan keyin shu darsning o'zida, muayyan mavzu yoki bo'lim o'rganilgandan keyin o'tkaziladi. Yakunlovchi suhbat o'quvchilar o'rganilgan mavzu bo'yicha xulosa chiqara olishlari uchun o'tkaziladi. Masalan, «Minib ko'ring» mavzusi o'rganilgandan keyin quyidagi savollar bo'yicha yakunlovchi suhbat o'tkaziladi: "Biz qanday mavzu bilan tanishdik?", "Qanday yangiliklarni bildik?", "Velosiped qanday tuzilishga ega?", "Velosiped narxi nimaga bog'liq?". Shuningdek, "Mening eng sevimli mashg'ulotim" mavzusida ilmiy ma'lumotlarga tayangan holda matn tayyorlash topshiriq'ini berish mumkin. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarni ushbu topshiriq'ni mustaqil bajarishga yo'naltirish maqsadida "Bolalar ensiklopediyasi", bolalar uchun mo'ljallangan gazeta-jurnallardan yoki internet ma'lumotlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Agar o'quvchida boshlang'ich bilimlar yetishmasa, u muammoli vaziyatlarni qabul qila olmaydi. Muammoli vaziyat nimanidir anglash uchun o'quvchiga mavjud bilimlar yetarli bo'lmasa; yangi talablar bilan o'quvchilarda mavjud bilimlar o'rtasida nomuvofiqlik aniqlansa (eski bilimlar bilan yangi faktlar o'rtasida, past va yuqori bilim darajalari o'rtasida, turmush va ilmiy bilimlar o'rtasida); ilgari o'zlashtirilgan bilimlarni yangi amaliy sharoitlarda foydalanish zaruriyati, vazifalarni yechishning nazariy imkoniyatlari bilan tanlangan metodni amaliy amalga oshirish mumkin bo'lmasligi o'rtasida ziddiyatlar hamda o'quv topshiriqlarini bajarishda amaliy erishilgan natijalar bilan o'quvchilarda uni nazariy asoslashga bilimlar yetishmasligi o'rtasida ziddiyatlar bo'lgan holatlarda yuzaga keladi.

Muammoli vaziyat metodini qo'llashda o'qituvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi hamda muammoni bayon qiladi. Uni o'tkazish uslubiyati quyidagicha:

1. O'quvchiga muammo, topshiriq yoki chalkash masala qo'yiladi va savollar beriladi. Masalan, "Nima deb o'ylaysiz?", "Fikringiz qanaqa?", "Sizningcha qanday?". Bu kabi savollar o'quvchi o'z nuqtayi nazarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.
2. O'quvchiga o'z nuqtayi nazari, fikrini ishlab chiqish uchun imkoniyat va fursat beriladi.
3. O'quvchi o'z fikrini asoslaydi, bunda uning nuqtayi nazarini aniqlab olish uchun savollar beriladi. Masalan, "Nega bunday deb o'ylaysiz?", "Nimalar asosida bunday xulosaga keldingiz?" kabi savollar asosida.
4. O'qituvchi ko'rib chiqilayotgan masala yuzasidan boshqa fikrda bo'lgan o'quvchiga so'zlash imkoniyatini quyidagi savollar yordamida beradi: "Kimda boshqa fikr bor, nega?", "Kim aytilgan fikrni ma'qullamaydi, nega?".
5. O'qituvchi o'quvchi bilan birgalikda turli nuqtayi nazarlarni muhokama qilish vositasida barcha fikrlarni tahlil qilib chiqadi va quyidagi savollar bilan o'quvchilarga murojaat qiladi: "Nega boshqa o'quvchining nuqtayi nazarini ma'qullamaysiz?", "O'z nuqtayi nazaringizni tasdiqlovchi asoslar keltira olasizmi?".
6. Muammoni topshiriq, masala, chalkash masala bo'yicha qabul qilingan qarorga o'quvchi tomonidan o'z nuqtayi nazarini qabul qilishi yoki qayta baholanishi bilan erishiladi. Bu esa

quyidagi savollar yordamida aniqlanadi: “Sizningcha, kimning nuqtayi nazari eng maqbul?”, “Yuzaga kelgan vaziyatdan qaysi yo‘l bilan chiqish ma‘qulroq?”.

Psixologlarning fikriga ko‘ra, fikrlash doimo muammo yoki savoldan, ajablanish yoki tushuna olmaslikdan, qarama-qarshilikdan boshlanadi.

Topshiriqlarni to‘g‘ri bajarish yo‘l qo‘yilgan xatolarga bog‘liq holda baholanadi. Topshiriqlar ustida ishlashda, o‘quvchilar bir qator universal o‘quv faoliyatini bajarishadi: regulyativ: og‘zaki shaklda nutqiy fikrning anglangan va ixtiyoriy qurilishi, masalalarni yechishning eng samarali metodlarini tanlash; mantiqiy: belgilarni ajratish maqsadida obyektlarni tahlil qilish (jiddiy, jiddiyemas); solishtirish uchun asosni tanlash va sintez qilish, muhokama va isbotlashning mantiqiy zanjirini tuzish; kommunikativ: konfliktlarni bartaraf etish, qaysiki topshiriqlarda munozarali holatlar bor bo‘lsa.

«4k» ko‘nikmalarini PIRLS baholash dasturi talablari asosida shakllantirishning asosiy metodlaridan yana biri bu, tasniflash yoki klassifikatsiyalash hisoblanadi. Turli fanlarda klassifikatsiyadan foydalanishga oid misollarni ko‘rib chiqamiz. Ona tili darsida: so‘zlarni guruhlariga ajrat. Asos bo‘lishi mumkin: bo‘g‘inlar soni, so‘zni bo‘lib keyingi satrga ko‘chirish. Masalan: qovun, qarg‘a, tumshuq, malina, qo‘y, rediska, akula, arslon, chinnigul. Obyektlarni solishtira olish, ularning umumiy va o‘ziga xos belgilarini topish o‘z ichiga analiz, sintez, xulosa chiqarish kabi kompetensiyalarni oladi. Demak, bunga o‘xshash mashqlar «4k» ko‘nikmalarini shakllantirishda dolzarb bo‘ladi. Solishtirishga oid mashqlarga misollar keltiramiz. Masalan, ayrim maqollarning umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini topish. Agar matn boshlanishida o‘quvchilar, avvalambor, o‘rganilayotgan obektning ko‘rinishi asosida tashqi belgilarini (rang, o‘lchami, shakli) qayd etishgan bo‘lsa, topshiriq oxirida o‘quvchi – ko‘proq o‘qitish jarayonida yig‘ilgan bilim va tasavvurlarga tayanadi. Keyingi guruh mashqlari tushunchani aniqlash, o‘z xulosalarini chiqarish, umumlashtirishga yo‘naltirilgan. Masalan, ona tili darsida: 1. «Aniqlik kirit» - stakan – bu ... (shishadan tayyorlangan ichish uchun idish). Termometr – bu ... (temperaturani o‘lchash uchun asbob). 2. «Bu nima?» - aniqlanishi bo‘yicha tushunchani belgilash: Kasallarni davolaydigan inson – bu (vrach). Dunyo gorizont tomonlarni aniqlash uchun asbob – bu (kompas).

Tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘quvchilarga iboralarni o‘qitish ularni qiyosiy aspektda o‘rganishga asoslangan mashqlar tizimi asosida olib borilsa, kutilgan maqsadga erishish mumkin. Iboralar qiyoslab o‘rganilganda, o‘quvchilar qiyoslanayotgan iboralarnig ma‘no, tarkib, grammatik va uslubiy xususiyatlarining o‘xshash yoki farqli tomonlarini taqqoslash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularni mustahkam va ongli ravishda o‘zlashtirishiga yordam beradi. Taklif qilinayotgan mashqlar tizimini qo‘llash jarayonida o‘zbek tilining hamma iboralari ham leksik muqobiliga ega emasligini hisobga olish kerak.

Yuqorida qayd etilganidek, PIRLS baholash dasturi talablari o‘quvchilarni mantiqiy va kreativ fikrlash, mantiqiy operatsiyalarni bajarish metodlari bilan qurollantirishni tobora kuchaytirishni taqozo etadi.

Xitoy faylasufi Konfutsiyning ta‘kidlashicha, inson nimani eshitsa, unutadi; nimani ko‘rsa, xotirasida saqlaydi; nimani bajarsa, tushunadi. Konfutsiyning mazkur haqiqatini pedagogikaning oltin qoidalaridan biri, deyish mumkin. Shu ma‘noda, PIRLS baholash dasturi ta‘limda o‘quvchilarning amaliy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirishga ustuvorlik berishni ma‘qullaydi. O‘quvchilarda amaliy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirish ularni dars mashg‘ulotlarida faol bo‘lishni talab etadigan metodlardan foydalanishni taqozo qiladi. Ana shunday metodlardan biri o‘yinlar metodidir.

Didaktik o‘yinlar syujetli va mashq qilishga mo‘ljallangan turlarga bo‘linadi. Syujetli o‘yinlar biror tanish syujetga bog‘langan bo‘lib, unda rollar taqsimlanadi. Ularga “Telefon”, “To‘pni kimga oshiramiz”, “Telegraf” kabi o‘yinlar kiradi. O‘yin mashqlarga esa, o‘yin elementlarigina kiritilgan bo‘lib, unda ko‘proq o‘yinni shartli qabul qilishga to‘g‘ri keladi. Bunda biror o‘yin qoidasi harakati kiritiladi. Bunday o‘yinlarga misol qilib, “Jim” hamda “Matematik estafeta” kabi o‘yinlarni kiritish mumkin. Mashq o‘yinlarni o‘tkazish kamroq vaqt va harakatni talab qiladi, lekin syujetli rolli o‘yinlar ko‘prok qiziqish uyg‘otadi.

Hozirgi zamonning eng dolzarb masalalaridan biri har tomonlama kamolga yetgan,

aqlan yetuk, komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iborat bo'lib, bu vazifa, asosan, o'qituvchilarning zimmasiga yuklatilgan. Boshqa fanlardan farqli o'laroq, ona tili va adabiyot darslarida bunga ko'proq e'tibor beriladi. Chunki adabiyot darsligidagi har bir asar, asarlardan olingan parcha, she'rlarning, ona tili darsligidagi mashq matnlarining bosh qahramoni komil inson bo'lib, ular o'quvchilarga ibrat qilib ko'rsatiladi. Inson komil bo'lishi uchun mustaqil fikr yurita olishi shart. Mustaqil fikr yurita olgan insonlar esa ijodkor bo'ladi. Demak, o'qituvchining bosh vazifasi - o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

O'quvchilarni matn yaratishga tayyorgarlik ishlarining mazmuni va usullari xususida to'xtalamiz. Masalan, Boshlang'ich sinf "Ona tili" darsligida 3-mashqda qish manzarasi, qishki bolalar o'yinlari tasvirlangan rasm berilgan. Bu mashq asosida o'qituvchi quyidagicha tayyorgarlik ishlari olib boradi: kuzatish uchun topshiriqlar beradi: qish fasliga xos belgilarni, tabiatdagi o'zgarishlarni belgilab boring. Havoning keskin sovishi, qorning yog'ishi, suvning muzlashi, kunlarning qisqarishini kuzating va daftaringizga yozib boring; mashq uchun berilgan rasm asosida suhbat: rasmni kuzating. Rassom bizga nimalar haqida hikoya qilishni xohlabdi? Nima uchun rasmga qarab, rassom juda sovuq qish kunlarini tasvirlabdi, degan fikrga bordingiz? (Ko'p qor yog'gan. Daraxtlar yalang'och. Bolalar palto, etik, shapka va sharflarini kiyib, o'rab olgan); Nima uchun bolalar xursand? Rassom sizning diqqatingizni nimaga qaratmoqchi bo'lgan? (Rassom bolalarning xursandchiligini qishki o'yinlar, qishdagi mashg'ulotlari orqali ko'rsatmoqchi bo'lgan); rasmning mazmunini aniq va to'liq ifodalovchi sarlavha toping (Qishki o'yinlar, qorli tepalik, tepalikda qish); nutqiy tayyorgarlik. Qorni tasvirlovchi so'zlar toping (oppoq, yumshoq, yopishuvchan, sovuq, muzdek, yaltiroq); daraxtlarning ko'rinishini tasvirlovchi so'zlar toping (yalang'och, bargsiz, qordan shoxlari egilgan, tanasi jigarrang); osmonni tasvirlovchi so'zlar toping (bulutli, qora bulutlar, tiniq, ko'm-ko'k); qorboboni tasvirlovchi so'zlar toping (oppoq, burni qizil, qoshi va ko'zi qora, boshi dumaloq); bolalarning harakatini va holatini qaysi so'zlar bilan ifodalash mumkin? (chopishyapti, yasashyapti, uchishyapti, otishyapti, sirpanishyapti, xursand, shod); bolalar kiyimlarining ranglarini ifodalovchi so'zlar toping; rasmdagi bolalarning o'zaro suhbatlarida foydalanishlari mumkin bo'lgan salomlashish, murojaat, minnatdorlikni ifodalovchi so'zlar toping; o'quvchilarning kuzatganlari bilan rasmda ko'rganlari o'rtasidagi bog'lanishni aniqlash, ularni umumlashtirish va so'zlab berish.

O'qituvchi har bir darsni o'tish jarayonida qaysi metoddan foydalanishi, bu metodni amalga oshirishda qanday amallar, metodlar yordamga kelishi, shu bilan birga, dars jarayonining vositalari va shakllari xususida to'la ma'lumotga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Mana shu o'rinda o'qituvchi uchun muallimlik faoliyatida zaruriy bo'lgan suhbatni qiziqarli va ilmiy o'tkazish, o'quvchilarga axborotni ta'sirli va ishonuvchan yetkazish, ko'rgazmali quroldan yoki texnika vositalaridan samarali foydalanish, o'zining va boshqalarning tajribalaridan ongli, zaruriy holda mantiqiy va estetik prinsiplarga amal qilgan holda foydalanish kabi elementlarni aytib o'tish joizdir. Bunda o'qituvchi imkoniyatlari o'quvchilarning saviyasiga, bilim va malaka darajasiga, sinfning qiziqishi, emotsional darajasiga va boshqa jihatlarga ham bog'liq bo'lishi kerak. Aks holda yaxshi metod, mo'ljallangan metod natija bermasligi mumkin. Masalan, o'qituvchi muammoli dars metodidan foydalanmoqchi bo'lsa-yu, o'quvchilarning ilmiy bilim darajalari, qabul qilish, fikrlash, xulosalash qobiliyatlari bunga javob bermasa, o'qituvchi o'z maqsadiga erisha olmaydi.

Shuning uchun, har bir dars bo'yicha metod va metodlar tanlashi shakl va vositalardan foydalanishi, qisqasi, darsning struktur-sxemasi o'qituvchi tomonidan yaxshi o'ylab rejalashtirilgan bo'lishi shart. Shularni e'tiborga olgan holda biz noan'anaviy ta'limni amalga oshirish borasidagi Sh.J.Yusupova tajriba va sinovdan o'tkazgan, dars samaradorligini orttirishda ahamiyat kasb etgai "Tez yurar", "Sharhlash" metodlarini bayon etishni lozim deb topdik.

Har qanday usul turli shakllar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, axborot metod ma'ruza, o'quv filmi ko'rsatish, darslik o'qish kabi shakllardan tashkil topadi. Repro-duktiv metodning shakllanishida esa suhbat, savol-javob, topshiriq kabilardan foydalaniladi. Biz quyida reproduktiv mos sodda "Tez yurar" metodini savol-javob shakli asosida tashkil qilish haqida to'xtalib o'tamiz

“Tez yurar” o‘tilgan mashg‘ulotlardagi nazariy va amaliy yangiliklar doimo takrorlanib turgandagina o‘quvchilarning xotirasiga muhrlanib qoladi. O‘quvchilar ishtirok qilgan o‘quv materialini uzoq vaqt xotirasida saqlab qolishiga erishish uchun doimo harakat qilishi darkor. Kishi ongida aks etgan voqea-hodisa yoki holatlarni, narsa buyumlarni mustahkamlash, saqlab qolishga ma’lum muddat o‘tgandan so‘ng tiklashdan iborat aqliy faoliyat xotira sana-ladi. Xotiraning qay darajada mustahkam ekani, xotirada qoldirish metodlariga va uni takrorlab turishga bog‘liqdir. Qolaversa, o‘quv materialining xotirada uzoq vaqt saqlanib qolishi o‘quvchining o‘quv materialini to‘la idrok qilishi va uni amaliyotga tatbiq qilishiga bog‘liq.

Interfaol asosida o‘quv mashg‘uloti jarayoni tashkil etilganda: o‘quvchilarning o‘zaro faolligi oshadi, hamkorlik, ijodkorlikda ishlash ko‘nikmalari shakllanadi; o‘quv, reja, dastur, darslik, standart, meyor, qo‘llanmalar, mavzu mazmuni bilan ishlash malakalari shakllanadi; ta’lim mazmunini, ma’ruzasini mustaqil mutoola qilish, ishlash, o‘zlashtirish kundalik shaxsiy ishlariga aylanadi; o‘quvchi erkin fikr bildirish, o‘z fikrini himoya qilish, isbotlay olish, tasdiqlay olishga odatlanadi. Eng muhimi o‘quv jarayonida didaktik motivlar vujudga keladi, ya’ni, o‘quvchining ehtiyoji, hoxish-istagi qondiriladi, o‘quv-bilish jarayonida ularning manfaatdorligi oshadi. Bu holat o‘quvchini o‘quv maqsadlariga erishishda yuqori bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Baker, L., Scher, D. (2002). Beginning readers’ motivation for reading in relation to parental beliefs and home reading experiences. *Reading Psychology*, 23(4), 239-269 c.
2. Qurbonova M.F. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish ahamiyati // *Xalq ta’limi*. – Toshkent, 2020. 3-maxsus son. – B. 29-33. (13.00.00 №17)
3. Qurbonova M.F. O‘quvchilarning o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // *Maktab va hayot*. – Toshkent, 2020. Maxsus son №1, – B. 8-10. (13.00.00 №4)
4. Qurbonova M.F. Mustaqil ishlarni tashkil etish asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan metodlar // *Mug‘allim h m yzliksiz bilimlendirio‘*. – Nukus, 2021. – B. 112-116. (13.00.00 №20).
5. Qurbonova M.F. Boshlang‘ich ta’limda xalqaro dasturlar. O‘quv qo‘llanma, Chirchiq, Zebo-print. 2023-yil. 113-b.
6. Qurbonova M.F. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy yondashuvlar asosida mustaqil ishlarni tashkil etish. *International scientific journal volume 1, Issue 8. Uif-2022: 8.2, Issn: 2181-3337*

HAR XIL ISHORALI SONLARNI QO'SHISH MAVZUNI O'QITISH METODIKASI

Rashidov Anvarjon Sharipovich
Buxoro davlat pedagogika instituti Aniq fanlar kafedrasi dotsenti
<https://orcid.org/0000-0002-6424-3277>

Faxridinova Mehribon Faxridin qizi
Buxoro davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'limda yuqori natijalarga qisqavaqt ichida erishish uchun o'qituvchilardan talab qilinadigan pedagogik mahorat va innovatsion yondashuvlar haqida so'z yuritiladi. Matematika darslarini samarali o'tkazish uchun pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar qo'llanishining ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, "har xil ishorali sonlarni qo'shish" mavzusini o'rgatishda qo'llaniladigan metodlar, jumladan, zinama-zina va kichik guruhlarda ishlash metodlari, batafsil tavsiflanadi. Maqolada bir xil ishorali va turli ishorali sonlarni qo'shish qoidalari va misollar orqali tushuntiriladi. Mavzuni mustahkamlash uchun turli o'yinlar va amaliy mashg'ulotlar taklif etiladi. Shuningdek, o'quvchilarning mavzuni tushunganligini aniqlash va mustahkamlash uchun qo'llaniladigan "Uchta to'g'ri va bitta noto'g'ri" metodining tavsifi beriladi. Maqolada 6-sinf matematika darsligi asosida tuzilgan misol va masalalar keltiriladi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning samaradorligi yoritiladi. Interfaolusullar yordamida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ПРЕДМЕТУ СЛОЖЕНИЕ ЧИСЕЛ С РАЗНЫМИ ЗНАКАМИ

Анваржон Шарипович Рашидов
доцент Бухарского государственного педагогического института

Фахридинова Мехрибан Фахридин кизи.
Студентка 2 курса Бухарского государственного педагогического
института

Аннотация: в данной статье рассматриваются педагогические навыки и инновационные подходы, необходимые педагогам для достижения высоких результатов за короткий период времени в современном образовании. Анализируется важность использования педагогических технологий и интерактивных методов для эффективного проведения уроков математики. В частности, подробно описаны методы, используемые при обучении предмету «Сложение чисел с разными знаками», в том числе пошаговый и малогрупповой. В статье объяснены правила и примеры сложения чисел с одинаковым знаком и разными знаками. Для закрепления предмета предлагаются различные игры и практические упражнения. Также дано описание метода «Три правильных и одно неправильное», который используется для определения и закрепления знаний учащихся по теме. В статье представлены примеры и задачи на основе учебника математики для 6 класса и освещена эффективность современных педагогических технологий. Даны рекомендации по повышению эффективности образовательного процесса с использованием интерактивных методов.

Ключевые слова: Положительное число, отрицательное число, «Зинама-зина», «Чархпалак», «Найди спрятанный предмет», современная педагогика, современные методы обучения.

METHOD OF TEACHING THE SUBJECT OF ADDING NUMBERS WITH DIFFERENT SIGNS

Anvarjon Sharipovich Rashidov

Associate professor of Bukhara State Pedagogical Institute

Fakhridinova Mehriban Fakhridin qizi

2nd level student of Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: This article talks about the pedagogical skills and innovative approaches required of teachers to achieve high results in a short period of time in modern education. The importance of the use of pedagogical technologies and interactive methods for the effective conduct of mathematics lessons is analyzed. In particular, the methods used in teaching the subject of «adding numbers with different signs», including step-by-step and small group methods, are described in detail. The article explains the rules and examples of adding numbers with the same sign and different signs. Various games and practical exercises are offered to strengthen the subject. Also, a description of the «Three right and one wrong» method, which is used to determine and strengthen students' understanding of the topic, is given. The article presents examples and problems based on the 6th grade mathematics textbook and highlights the effectiveness of modern pedagogical technologies. Recommendations are given to improve the effectiveness of the educational process using interactive methods.

Key words: Positive number, negative number, «Zinama-zina», «Charkhpalak», «Find the hidden object», modern pedagogy, modern teaching methods

Kirish. Ta'limning bugungi vazifasi o'quvchilarni kun sayin ortibborayotgan axborot-ta'limmuhiti sharoitida mustaqil faoliyat ko'rsata olish, turli sohalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo'llash va axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat. Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikmava malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Bundan tashqari o'quvchilarni ta'lim olishga qiziqtirish ham o'qituvchidan yuksak mahorat talab etadi. Ta'limda pedagogik texnologiyalarning asosiy maqsadi o'qitish tizimida o'quvchini dars jarayonining markaziga olib chiqish, o'quvchilarni o'quv materiallarini shunchaki yod olishlaridan, avtomatik tarzda takrorlashlaridan uzoqlashtirib, mustaqil va ijodiy faoliyatini rivojlantirish, darsning faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Shundagina o'quvchilar muhim hayotiy yutuq va muammolar, o'tiladigan mavzularning amaliyotga tatbiqi bo'yicha o'z fikriga ega bo'ladi, o'z nuqtai nazarini asoslab bera oladi.

Adabiyotlar tahlili.

[3] maqolada matematika darslarida ta'limning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalaridan foydalanish to'g'risida ma'lumot keltirilgan.

[4] maqolada o'quv fanlarini o'rganishda tarixiy yondashuv ma'lum darajada o'quv jarayonini ilmiy bilimga yaqinlashtirishi hamda o'qituvchining matematika tushunchalari bilan tanishar ekan, dars jarayonida ularning tarixi va rivojlanishi (asosan, buyuk ajdodlarimiz xizmatlari) haqida so'z yuritishi o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirishi, ona Vatanga muhabbatini tarbiyalashi haqida fikr yuritilgan.

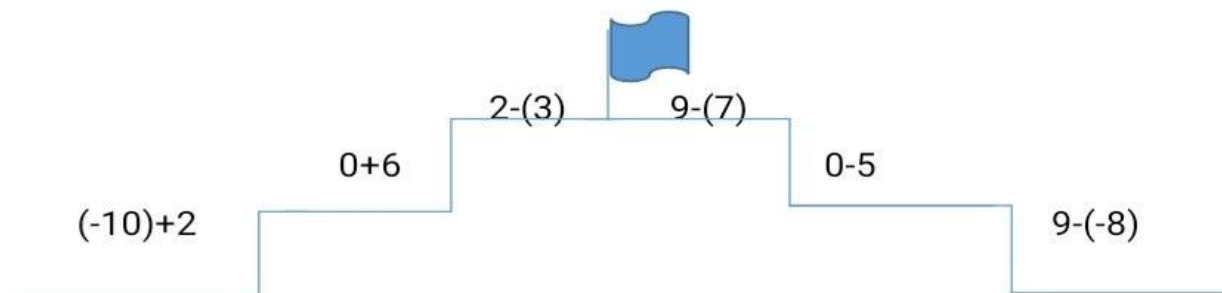
[5] maqolada matematika fanini o'rgatish jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanilish masalasi tahlil qilingan. Darslarning qay darajada tashkillanishi bu o'qituvchining ijodkorlik qobiliyatiga ham bog'liqligi qayd qilingan. O'quvchilar darsdan olgan bilimlarini mustahkamlashi, ularni hayotga tadbiq eta olishga tayyorlanishi haqida so'z yuritilgan.

[6-8] maqola o'quv jarayoni sifatini oshirish vositasi sifatida interfaol texnologiyalar

samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Bugungi kunda o'quv jarayonida interfaol usullardan foydalanish keng joriy etilayotgani, bu esa o'quv jarayonini insonparvarlashtirish, demokratlashtirish va erkinlashtirishni talab qilishi qayd qilingan. Darslarda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarga mo'ljallangan ko'nikmaga asoslangan yondashuvni rivojlantirishga, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, bu ularga ta'lim maskanlarida malakali, professional shaxsga aylanish imkonini beradi. Interfaol usullar katta vaqt va jismoniy kuch sarflamasdan, qisqa vaqt ichida yuqori natijalarga erishishga qaratilganligi, o'quvchiga nazariy bilimlarni o'rgatish, muayyan faoliyat turlari bo'yicha ko'nikma va malakalarni egallash, axloqiy fazilatlarini shakllantirish, o'quvchi bilimini nazorat qilish va baholash katta mahorat va epcchilikni talab qilishi haqida so'z yuritilgan.

Asosiy qism.

Maktab matematika kursidan bizga yaxshi ma'lumki, "butun sonlarni qo'shish" mavzusi "butun sonlarni taqqoslash" mavzusidan keyin keladigan mavzu bo'lib, o'quvchi butun sonlarni taqqoslash mavzusini yaxshi tushungan bo'lishi kerak. Ya'ni o'quvchi butun sonlarni taqqoslash va har xil ishorali sonlarni son o'qida tasvirlash shuningdek sonning moduli haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lsagina, har xil ishorali sonlarni qo'shishda, shu mavzuni o'zlashtirishda va o'rganishda qiyinchilikka uchramaydi. Bunda yangi mavzu bayoniga o'tishdan oldin o'tilgan darsni o'quvchilar bilan takrorlab olgan ma'qul. O'tilgan mavzuni takrorlashda Zinama-zina metodidan foydalanamiz. Bu metod uchun va dars davomida olib boriladigan qiziqarli metodlar uchun biz Kichik guruhlarda ishlash (guruh kichik guruhlarga bo'linadi) metodidan foydalangan holda sinf o'quvchilari ikki guruhga bo'lamiz. 1-guruh "MUSBAT SON", 2-guruh "MANFIY SON". "ZINAMA-ZINA" metodi uchun uyga vazifaga berilgan va kitobdagi ba'zi misollardan foydalaniladi. Har bir guruhga 4 tadan misol beriladi, zinaning joylashgan o'rniga qarab misollar darajasi ortib boradi. (1-rasm)

1- rasm

Javoblari:

1-guruh: -8; 6; -1

2-guruh: 17; -5; 2

Takrorlashga 5 daqiqa vaqt ajratiladi, uni o'tkazib olgandan so'ng o'quvchilarning yangi mavzuni o'zlashtirishga tayyorligiga ishonch hosil qilgach, yangi mavzu bayoniga o'tish mumkin. Yangi mavzuni o'tishda biz An'anaviy dars berish uslubidan foydalanamiz. (An'anaviy darsning asosiy maqsadi — dars mavzusining asosiy mazmunini, tushuncha va dalillarini o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga yetkazish va tushuntirishdan iborat. Dars — oldin o'zlashtirilgan bilimlar bilan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlar o'rtasida aloqa o'rnatilishidan boshlanadi.)

Bir xil ishorali butun sonlarni quyidagi tartibda ham qo'shish mumkin: -ularning modullari qo'shiladi -qo'shiluvchilar musbat bo'lsa, yig'indi oldiga '+', manfiy bo'lsa, '-' ishorasi qo'yiladi.

$$n+0=n$$

$$46 + (+17) = |46| + |17| = 46 + 17 = 63$$

$$-n+0=-n$$

$$-69 + (-79) = -(|-69| + |-79|) = -(69 + 79) = -148$$

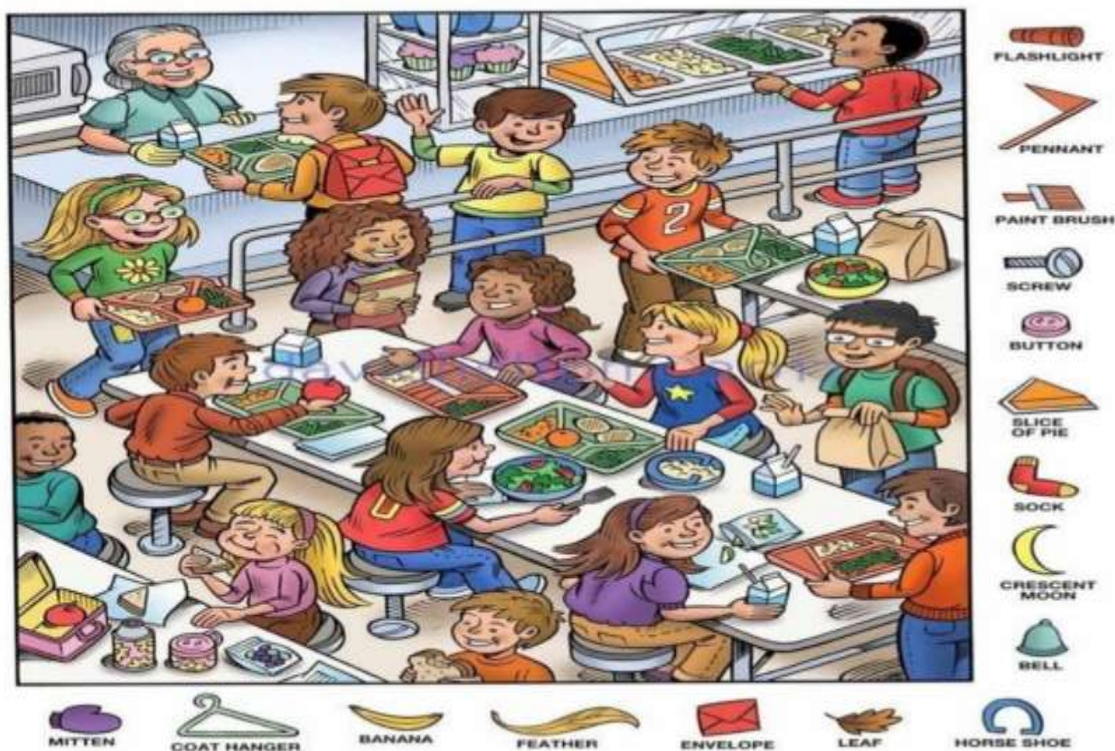
Misol:

Hisoblang. a) $-12 + (-13)$ b) $0 + (-6)$

c) $47 + (+131)$ d) $-16 + (-14)$

Zamon bilan ham nafas bo'lgan holda o'quvchilarni ingliz tili bilimlarini hamsinash va o'tilgan darsni qiziqarli amalga oshirish maqsadida "yashirin predmetni top" metodidan foydalansak bo'ladi. Bu didaktik o'yinda predmet ingliz tilida bo'ladi va o'quvchilarni topqirligini oshiradi (1 daqiqa vaqt) (2-rasm).

2-rasm

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi.

3-rasm

Turli ishorali butun sonlarni quyidagi tartibda ham qo‘shish mumkin:

- moduli kattasidan moduli kichigi ayriladi;
- ayirmaning oldiga moduli katta butun sonning ishorasi qo‘yiladi.

$$146 + (-80) = |146| - |-80| = 66$$

$$-38 + (+28) = |-38| - |+28| = -10$$

$$-123 + (+24) = |-123| - |+24| = -99.$$

O‘quvchilarga mavzu tushunarli bo‘layotganini Uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri metodi orqali aniqlashimiz mumkin: (har bir ishtirokchi bir varoq qog‘ozda o‘rganilayotgan yoki o‘rganilgan mavzu bo‘yicha uchta to‘g‘ri va bitta noto‘g‘ri fikr yozadi. Guruh a‘zolari qarama qarshi guruh a‘zolariga varoqchalarini beradilar va ular noto‘g‘ri fikrni topishlari kerak bo‘ladi.) “Bu o‘quvchilarning diqqatini qaytib darsga qaratadi va ularni darsda diqqatli bo‘lishini ta‘minlaydi, shuning bilan bir qatorda o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushinishlariga va xotiralarida yaxshiroq joylashishiga yordam beradi”. Shundan so‘ng darsning amaliy qismiga o‘tishimiz mumkin unda o‘quvchilar kitobda berilgan misol va masalalarni bajaradilar:

Ifodaning qiymatini toping.

a) $|\square| + |-25|$, bu yerda $\square = -25$

b) $|\square| + |-15|$, bu yerda $\square = -33$

c) $|\square| - |\square|$, bu yerda $\square = -150$, $\square = -138$

Qulay usullarda hisoblang.

a) $-14 + (-9) + (-11)$ b) $-21 + (-19) + 13$

c) $-11 + (-18) + (-19)$ d) $-18 + 15 + 12$

Yig‘indilar nimaga teng?

a) $0 + (-44)$ b) $-55 + (-55)$

shundan so‘ng o‘quvchilarning bilimini mustahkamlash uchun “Charxpalak” usulidan foydalanamiz (bunda har bir guruh a‘zolariga mos ravishda rangli qog‘ozlarda misollar beriladi va guruh buni birin ketin ketma-ketlikda ishlashi kerak)

a) $112 + 144$ b) $125 + 100$ c) $-16 + 0$ d) $-99 + (-100)$ e) $-33 + (-37)$ f) $-754 + (-99)$

Shundan keyin o‘quvchilarning uyda bajarishlari uchun misollar beriladi:

Ifodalar qiymatini $\square = 5$, $\square = -3$ va $z = 7$ bo‘lganda toping.

a) $(-\square) + 20$ b) $(-\square) + \square + (-16)$

Qulay usul bilan hisoblang.

a) $1 + (-2) + 3 + (-4) + 5 + (-6) + 7 + (-8)$

b) $-37 + (-22) + (-13)$

Maqolada keltirilgan ma‘lumotlarni shakllantirishda 6-sinf darsligidan foydalanildi. Bugungi kunda ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llab quvvatlash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta‘lim metodlari hozirda eng ko‘p tarqalgan va barcha turdagi ta‘lim muassasalarida keng qo‘llanilayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta‘lim metodlarining turlari ko‘p bo‘lib, ta‘lim-tarbiya jarayonining deyarli hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo‘llash mumkin. Bu holat hozircha interfaolta‘lim metodlarini ma‘lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to‘g‘ri tanlash muammosini keltirib chiqargan.

XULOSA

Biz yuqoridagi maqolada “Har xil ishorali sonlarni qo‘shish mavzuni o‘qitish metodikasi” mavzusini o‘qitishda yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib o‘quvchilarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishlarini orttirishni ko‘rib o‘tdik. Bu albatta o‘quvchilarda juda kuchli qiziqishni uyg‘ota oladi va bolalar zerikmagan holatda interaktiv metod va interfaol o‘yinlar orqali mavzuni to‘laqonli o‘rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Educating teachers of science, mathematics, and technology : new practices for the new millennium / Committee on Science and Mathematics. Copyright 2001 by the National Academy of Sciences. Constitution Avenue, N.W. Washington
2. Djurayev R.X va boshqalar. Pedagogik atamalar lugʻati. –T.: “Fan nashriyoti”, 2008 yil. – 94-bet
3. A.Sh.Rashidov. M.F.Faxridinova. Oʻquvchilarning bilimni baholashda xalqaro baholash dasturlari. “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 222-227 bet.
4. A.Sh.Rashidov. S.A.Mehmonova. Matematik analiz fanini oʻqitishda interfaol metodlar: “KEYS-STADI” metodi “Fizika, matematika va informatsion texnologiyalarning innovatsion rivojlanishdagi oʻrni” mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 165-169 bet.
5. A.Rashidov. M.Faxridinova Matematika darslarida EKUB va EKUKlarning oʻziga xos xususiyatlari “Pedagogik mahorat”. Ilmiy – nazariy va metodik jurnal, № 5 son, 2-qism. Buxoro. 2023. – B. 127-134
6. A.Rashidov. S.Mehmonova Oʻquvchilarni oʻqitishda test yaratuvchi dasturlardan foydalanish “Pedagogik mahorat”. Ilmiy – nazariy va metodik jurnal, № 5 son, 3-qism. Buxoro. 2023. – B. 112-117
7. M.F.Faxridinova. “Umum ta’lim maktablarida matematika fanini oʻqitilishining asosiy maqsadlari” . “Fan, ta’lim va innovatsiyalar: nazariya, amaliyot, natijalar” mavzusida ilmiy-nazariy anjuman. Buxoro. 183-186 bet
8. Rasulov T.H., Rashidov A.Sh. The usage of foreign experience in effective organization of teaching activities in Mathematics. International Journal of Scientific and Technology Research. 9:4 (2020), pp. 3068-3071.

ZAMONAVIY TIKUV MASHINALARI VA JIHOZLARI FANINI ELEKTRON TA'LIM VOSITALARI ASOSIDA O'QITISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Saidova Muhayyo Farhod qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti IT,I va IPKT bo'limi muhandisi

Annotatsiya. Hozirgi globallashuv davrida elektron ta'lim deyarli barcha mamlakatlar ta'lim jarayonida tobora ko'proq namoyon bo'lib bormoqda. Har bir zamonaviy rivojlangan davlat ta'lim tizimida elektron ta'lim asosiy ulushni tashkil qiladi. Chunki, ta'limda elektron vositalardan foydalanish ta'lim sifatini va samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada o'quv jarayonini elektron ta'lim vositalaridan foydalanish asosida tashkil etish, shu jumladan, "Zamonaviy tikuv mashinalari va jihozlari" fani ta'lim jarayonini takomillashtirish to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim vositalari, multimedia, innovatsiya, integratsiya, dastur, darslik, manipulyatorli mobil bichuv mashinasi (Bullmer), lentali statsionar bichuv mashinasi.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НАУКАМ О СОВРЕМЕННЫХ ШВЕЙНЫХ МАШИНАХ И МАШИНАХ НА БАЗЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ

Саидова Мухайё Фархадовна

Инженер отдела НИИ и ПНП Бухарский Государственный Педагогический институт

Аннотация. В нынешнюю эпоху глобализации электронное образование становится все более заметным в образовательном процессе практически всех стран. Электронное обучение является основной частью любой современной развитой государственной системы образования. Потому что использование электронных средств в образовании значительно повышает качество и эффективность образования. В данной статье говорится об организации учебного процесса на основе использования электронных средств обучения, в том числе о совершенствовании учебного процесса по предмету «Современные швейные машины и оборудование».

Ключевые слова: электронные средства обучения, мультимедиа, инновации, интеграция, программа, учебник, мобильная вязальная машина с манипулятором (Bullmer), стационарная вязальная машина с лентой.

DIDACTIC POSSIBILITIES OF TEACHING THE SCIENCE OF MODERN SEWING MACHINES AND EQUIPMENT BASED ON ELECTRONIC EDUCATIONAL TOOLS

Saidova Muhayyo Farhodovna

Divisional engineer SR,I and TSP Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation. In the current era of globalization, electronic education is becoming more and more visible in the educational process of almost all countries. E-learning is the main part of every modern developed state education system. Because the use of electronic tools in education significantly increases the quality and efficiency of education. This article talks about the organization of the educational process based on the use of electronic educational tools, including the improvement of the educational process of the subject «Modern sewing machines and equipment».

Key words: electronic educational tools, multimedia, innovation, integration, program, textbook, mobile knitting machine with manipulator (Bullmer), stationary knitting machine with tape.

Kirish. Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv-tarbiya jarayonini modernizatsiyalash, pedagog mutaxassislar tayyorlash tizimi sifat darajasini oshirishda bo'lajak o'qituvchilarning

kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularni sohaga oid zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ilmiy-texnik innovatsiyalardan mustaqil ravishda, ijodiy foydalanish hamda istiqbolli vazifalarni hal qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan sanaladi.

Oliy ta'lim tizimini modernizatsiyalash (ingl. modern – yangilangan, zamonaviy, tezkor o'sish) ta'lim jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvni talab etadi. V.A.Slastenin pedagogik jarayonga innovatsion yondashishni o'qituvchi va talabalarning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etish, o'qitish va tarbiyalashning maqsadi, mazmuni va shakliga yangilik kiritish bilan izohlaydi [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi, ularning kasbiy kompetentligiga uzviy bog'liq bo'lib, kasbiy faoliyatga tayyorlashda dasturiy ta'lim vositalarini qo'llash bo'yicha xorijiy va respublikamiz olimlari tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, mehnat va kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari bo'yicha N.A.Muslimov, A.R.Xodjabayev, Q.T.Olimov, S.Y.Ashurova, U.I.Inoyatov, O.A.Abduqudusov, X.F.Rashidov, N.Sh.Shodiyev, R.Q.Choriyev, Z.K.Ismailova, Q.M.Abdullayeva, S.Y.Rajabova, L.V.Golish, Sh.h.Quliyeva, O'.D.Xidirov, D.O.Ximmataliyev, P.R.Atutov, Y.K.Vasilyev, V.A.Slastyonin, V.A.Skakun, A.A.Ismoilov, X.I.Ibragimovlar tomonidan o'rganilgan.

Sh.E.Qurbonov, E.Seytxalilov, R.H.Djo'rayev, Y.H. Haydarov va boshqalarning ishlarida bo'lajak mutaxassis kadrlarni tayyorlashni takomillashtirish masalalari pedagogik muammo sifatida tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Oliy ta'lim muassasalarida texnologik ta'limning bugungi kundagi mavjud nazariy va amaliy, ijtimoiy, pedagogik hamda moddiy-texnik muammolarini bartaraf etishda, shuningdek jamiyatda o'quvchilarni hayotga va kasb-hunar egallashga tayyorlash, o'quvchilarda kasb-hunarning zamonaviy yo'nalishlari to'g'risida bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda albatta bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisini zamon talablari darajasida tayyorlash oliy ta'lim muassasalari oldidagi muhim masala hisoblanadi.

Qayd etilgan muammolarni hal etishga qodir bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisi quyidagi kasbiy sifatlarga ega bo'lish kerak:

- yuqori g'oyaviylik. O'qituvchi o'sib kelayotgan yosh avlodning tarbiyachisi sifatida o'quvchilarni Vatanga cheksiz sadoqat ruhida tarbiyalashi, ularda milliy dunyoqarashni shakllantirishi kerak;

- yuqori texnik bilim, ko'nikma va malaka. Texnologik ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun tikuvchilik, kiyimlarni loyihalash va modellashtirish elementlari, dizaynerlik elementlarini chuqur o'zlashtirganlik, texnologik jarayonlar, kasblar asoslarini mukammal egallagan bo'lishlari, keyingi amaliy faoliyat jarayonlarida o'z mahorati darajasini uzluksiz oshira borishi kerak;

- yuqori pedagogik-psixologik tayyorgarlik. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisi zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarni yuksak saviyada egallabgina qolmay, balki o'quvchilarda ham ma'lum malakalarni tarkib toptirish uchun ularga bilimlar berishi kerak.

Oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoniga innovatsiyalarni tatbiq etishdagi muhim komponentlardan biri – o'qituvchining kasbiy kompetentligi va innovatsion faolligi hisoblanadi. Kasbiy kompetentlik tushunchasiga nisbatan ilmiy doirada turli munosabatlar ilgari suriladi. U mehnat subyektiga nisbatan aniq faoliyat talablari yoki aynan, subyektning aniq faoliyatning o'ziga xos jihatlariga nisbatan munosabatini tavsiflovchi xususiyat sifatida qo'llaniladi. Masalan, tadqiqotchi olim E.F.Zeyer kasbiy kompetentlikning funksional taraqqiyotini tadqiq qilish kasbiy kamolotga erishish chog'ida kompetentlikning turli ko'rinishlari integratsiyalashib borishini va ularning kasbiy muhim shaxs sifatlari bilan aloqasi kuchayib borishini ko'rsatadi [2].

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishi nazarda tutiladi. Bu tushuncha bo'yicha turlicha ta'rif va yondashuvlar mavjud. N.M.

Muslimovning fikriga ko'ra, "kompetentlik" (ingl. "competence" – "qobiliyat") – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishni ifodalaydi [3].

Xususan, "Zamonaviy tikuv mashinalari va jihozlari" fanini o'qitishdan maqsad, oliy ta'lim muassasalarining 60112300-"Texnologik ta'lim" yo'nalishi talabalarida tikuvchilik korxonalarida qo'llaniladigan tikuv mashinalari, namlab-isitib ishlov berish uskunalari va turli xil yordamchi uskunalari to'g'risida nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishdan iborat.

"Zamonaviy tikuv mashinalari va jihozlari" fani talabarda – turli zamonaviy tikuvchilik sanoatining jihozlari haqida bilimlarga ega bo'lish, ularni qo'llash sharoitlari, shuningdek mashina va uskunalarni tanlash, nuqsonlarni yuzaga kelishi va ularni oldini olish va texnologik sozlashlarni amalga oshirish, yangi mashina va uskunalarni loyihalashga takliflarni qabul qilish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Fanning vazifasi – talabalarga, zamonaviy jihoz va mashinalar bilan tanishish, mashinalarni texnologik qo'llanish bo'yicha turlari, mashinalarni tuzilishi, ishlash prinsipi va sozlanishlari, texnologik imkoniyatlari va qo'llash usullari, texnologik jarayonlarni bajarish yo'llari, yangi texnikani loyihalash bosqichlari, sanoatga tatbiq qilish yo'llari bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni uzviylikda o'rgatishga yordam beradi.

Ushbu han bo'yicha talabalar kompetensiyasini rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri dars mashg'ulotlari jarayonida elektron ta'lim vositalaridan foydalanishdir.

Elektron ta'lim vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlari quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

1. Elektron ta'lim vositalari asosida o'qitish talabalarga axborotlarning noan'anaviy manbalariga murojaat qilish imkoniyatlarini ochib beradi, mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

2. Elektron ta'lim vositalari qo'yilgan metodik maqsadlarni amalga oshirishi uchun o'qituvchiga o'qitishning turli shakllaridan va ularning majmuasidan foydalanish, ya'ni zaruriy ta'lim muhitini barpo etish imkonini beradi. O'qitishning dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanishda o'qituvchi kompyuterlashtirilgan o'qitish va nazorat qilish dasturlari sharoitidan kelib chiqib o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. Avtomatlashtirilgan o'quv-axborot tizimida foydalanishga asoslangan o'qitishning dasturiy ta'lim vositalarini qo'llash natijasida o'qituvchilar o'zlarining axborot bilan ta'minlanganlik darajalarini oshiribgina qolmay, balki deyarli butun dunyodagi axborot jamlanmalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi [4].

Elektron ta'lim vositalari kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vosita hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalari dinamik illustratsiyalar, ovozli jarayonlar, animatsiyalar kabi effektlarni amalga oshiruvchi dasturlardan foydalanib yaratiladi [5; 6].

Elektron ta'lim vositalari quyidagi turlarga ajraladi: elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar, virtual stendlar, multimediali dasturlar, o'rgatuvchi dasturlar, test dasturlari, mashq qildirgichlar, o'qituvchi ishtirokidagi virtual o'quv muhitini shakllantiruvchi dasturlar.

Elektron ta'lim vositalari tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturlashtirilgan (dasturlar majmuasi), texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha yordamchi vositalar kiradi [7].

Tahlil va natijalar.

Texnologiya fani ta'lim jarayonida jismoniy faoliyat, aqliy faoliyat bilan birgalashib o'quvchilarning tikuvchilik buyumlarini konstruksiyalash va modellashtirish, ularni tayyorlash texnologiyasini ishlab chiqish va boshqa bir qator ijodiy vazifalarni hal qilishlariga to'g'ri keladi. Shunday qilib, kreativ fikrlash faoliyati bilan birga amalga oshadi, bu esa bo'lajak texnologiya fanidan o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga imkon beradi. Bugungi kunda bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisini innovatsion kasbiy faoliyatga kreativ tayyorlashning

ilmiy, nazariy va amaliy, moddiy-texnik, ijtimoiy-pedagogik muammolarini hal etishda, uning an'anaviy mazmunini isloh qilishda nomutanosibliklar va ziddiyatlar mavjudligi ko'zga tashlanmoqda.

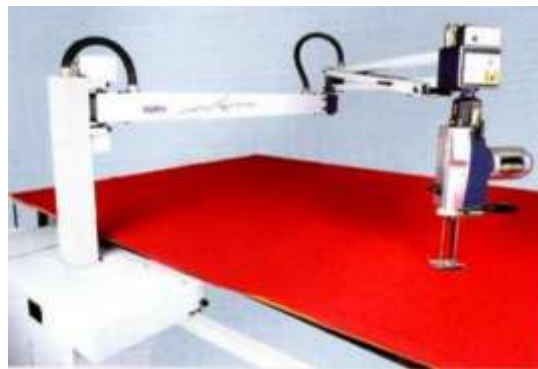
Umumkasbiy va ixtisoslik fanlarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari bo'yicha islohotlarni amalga oshirishda quyidagi shart-sharoitlar yaratilishi kerak:

- ta'lim jarayonida moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning tashkiliy, iqtisodiy, texnik va texnologik asoslarini o'rgatish;
- talabalarning ijodiy qobiliyatlari va mustaqilligini rivojlantirish uchun o'quv dasturlariga kasb-hunar yo'nalishlari mazmunidagi bo'limlarni, zamonaviy texnika va texnologiyalar haqidagi ma'lumotlarni kiritish;
- ta'lim jarayoniga yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini keng joriy etish;
- ta'limning moddiy-texnikaviy ta'minotini yaxshilash.

Texnologiya fani o'quvchilarning muayyan ishlab chiqarish sohalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi yagona o'quv fani sifatida o'ziga xos jihatlari bilan boshqa o'quv fanlaridan ajralib turadi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi texnologiya fani mashg'ulotlari maxsus o'quv xonalarida, o'quv tajriba maydonlarida olib boriladi. Mazkur mashg'ulotlar jarayonida ma'lum qiymatga ega bo'lgan ijtimoiy foydali mahsulotlar yaratiladi hamda kasb sohiblariga xos bo'lgan shaxs sifatleri shakllantiriladi. Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat ko'rsatadigan kasb sohiblaridan raqobatbordoshlik, muhitga tezroq moslashish talab etiladi. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish orqali kasbiy faoliyatga tayyorlash o'quv jarayoni mazmuni, maqsad va vazifalari o'zgaradi, texnologiya fanining mazmuni optimallashtirildi, kasbga yo'naltirish tizimi yangilandi, bir qator didaktik vazifalar hal qilinishi ko'zda tutildi. Texnologiya fani vazifalari bilan mazmuni murakkab dialektik bog'liqlikda bo'lib, fanning vazifalari turli darajada qo'yiladi va hal qilinadi.

Elektron ta'lim vositalaridan foydalanish orqali quyidagi zamonaviy jihozlar va asbob-uskunalar bilan tanishish imkoniyati ham yaratiladi:

Mashinasozlik ishlab chiqaruvchilari klassik tikuv va poyabzal uskunalari uchun mo'ljallangan yechimlarni texnik to'qimachilik materiallarini qayta ishlashga moslashtiradilar. Assist/Bullmer tikuvchilik sanoati uchun E100 - E400 modulli mato to'shash mashinalarini taklif etadi. Oddiy, arzon konstruktsiya ko'rinishidagi mato to'shash mashinasi modelida materialning to'plarini qabul qilib oluvchi avtomatik havo yostig'i o'rnatiladigan hamda juftlab to'shash uchun yechib oladigan aylanama stand o'rnatilgan (1-rasm).

1 - rasm. Manipulyatorli mobil bichuv mashinasi

Bullmer FESPA uchta eng yangi Premiumcut bichuv plasterlarini rulonli materiallarni qidirish, ko'rish va qayta ishlash uchun o'rnatilgan yechimlar bilan namoyish etdi. Bichuv uskunalari to'qimachilik materiallari, gofirovka qilingan karton va fadoqlarni bichish uchun ko'plab vositalarni namoyish etadi.

FESPA-dagi barcha Bullmer bichuv plasterlari bichish aniqligini oshirish uchun skanerlar bilan jihozlangan. Bullmer, shuningdek, bichish jarayonini real vaqt rejimida kuzatib borish

va istalgan vaqtda har qanday parametrning mavjudligini ta'minlaydigan Integration Platform I 4.0 so'nggi integratsiya platformasini taqdim etadi (2-rasm).

Xulosa qilib aytganda jahon ta'lim sohasidagi rivojlanish tendensiyalari axborotlashgan jamiyatda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini kengroq joriy etish va ularning samaradorligini yanada oshirishning dolzarbligini ko'rsatmoqda.

2-rasm. Bullmer – EASYCUT bichuv plasteri

Elektron ta'lim vositalari - davlat ta'lim standarti va fan dasturida belgilangan, bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishni, o'quv jarayonini elektron vositalar yordamida kompleks loyihalash asosida kafolatlangan natijalarni olishni, mustaqil bilim olish va o'rganishni hamda nazoratni amalga oshirishni ta'minlaydigan, talabning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan elektron ta'lim uslubiy manbalar, didaktik vositalar va materiallar, multimediali elektron ta'lim resurslari, baholash metodlari va mezonlarini o'z ichiga oladi. Elektron ta'lim vositalari deyarli barcha axborotli materiallarni yagona axborot majmuasiga jamlash imkonini beradi. Bundan tashqari, unda davr talabidagi kerakli interfaollik, ko'rgazmalilik, mobillik, ixchamlik va ularni ko'paytirishda kam xarajat sarflash, ko'p variantlilik, ko'p bosqichlilik bo'lish bilan birga bilim va ko'nikmalarni tekshirish uchun topshiriqlar, vaziyatli masalalar, keyslar va testlar to'plamining ko'p bo'lishi hamda vaqti-vaqti bilan yangilanib turishini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar.

Zamonaviy elektron ta'lim resurslarining afzalligi, avvalo, o'quv jarayonida talabalarda mustaqillik va faollik rolini samarali tashkil etishdan iborat. Ta'lim jarayoniga elektron ta'lim vositalarini joriy etish talabalarga fan bo'yicha axborotning to'liq manzarasini namoyish etish bilan birga, o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, o'qitishni individuallashtirish, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish imkonini beradi, ya'ni o'quv jarayoni samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, zamonaviy elektron ta'lim resurslarning afzalligi talabaga taqdim etilayotgan o'quv axborotlarini erkin qabul qilish, ularni individuallik xususiyatiga ko'ra, o'zlashtirishida pedagogning o'qitish funksiyasi talabning o'ziga o'tadi. Bunda pedagog o'quvchini faqat qo'llab-quvvatlaydi, o'quv axborotlari oqimidan samarali foydalanish hamda yuzaga keladigan muammolarni hal etishda kerakli ko'rsatmalar orqali muammoni hal etishda yordam beradi.

Elektron ta'lim vositalari qo'llashdagi yangidan-yangi imkoniyatlarni aniqlash va ularni izchillik bilan amaliyotga tadbiq etib borish - ta'lim jarayonlarini taraqqiy ettirishning zamonaviy bosqichidagi muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tikuv mashinalaridan foydalanish uchun albatta mashina va uning mexanizmlari to'g'risida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish kerak. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar oliy ta'lim muassasalari texnologik ta'lim talabalari kompetentligini oshirishda samarali yordam beradi degan fikrdaman.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Slastenin V.A. Pedagogika Darslik – M.: “Akademiya”, 2002-y. 256-b.
2. Зеер Э.Ф., Шахматова Н. Личностно ориентированные технологии профессионального развития спетсиалиста. – Екатеринбург, 1999.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari /– Toshkent, 2015-y. – 120 bet..
4. Буренкова Д.И. Формирование и использование комплекта учебно- методических и электронных средств для развития коммуникативных умений иноязычного общения (на примере английского языка): автореф. Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02.- М., 2008. – 19 с
5. Yorbekov Y, Eliboyev A. O'quv jarayoniga kompyuter texnologiyalarini joriy etish // Uzluksiz ta'limda aniqpedagogik va informatsion texnologiyalar: Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. -Samarqand: SamDU, 2003-y. – 134-135 b
6. Jo'rayev A.R. Dasturlashtirilgan ta'lim vositalari asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Diss. –T.: 2019. – 144 b.
7. Закирова Ф.М. Теоретические и практические основы методической подготовки будущих преподавателей информатики в педагогических вузах: дисс. канд. пед. наук. – Т.: 2008. – 314 с.
8. Волков П.Д. Разработка и использование сетевых информационных ресурсов образовательного назначения (на примере подготовка в рамках курса «Сетевые информационные системы в образовании»): автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – М., 2007. – 20 с.
9. Содиқова А. Ҳ.(2022) Технологик таълим йўналиши талабаларида таянч, касбий ва махсус компетенцияларни ривожлантиришнинг дидактик имкониятлари. Science and innovation international scientific journal VOLUME 1 ISSUE 6 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337.15-20.
10. Jamilov Y.Y. Didactic possibilities of using multimedia software in the educational process / Proceedings of Global Technovation. 2nd International Multidisciplinary Scientific Conference. Virtual Conference 2020. December, 28th 2020. London, U.K. –P. 141-144.

APPLICATION OF THE QUALIMETRIC APPROACH IN THE MANAGEMENT OF QUALITY OF STUDENT TRAINING IN MODERN UNIVERSITIES

Salimova Sarvinoz Farkhadovna

Bukhara State Pedagogical Institute

Associate Professor of the Department of Natural Sciences

Annotation. The article examines the application of the qualimetric approach in managing the quality of student education in modern universities. The qualimetric approach offers a systematic and comprehensive assessment of the quality of teaching, taking into account such aspects as strength, depth, awareness and consistency of students' knowledge. The author emphasizes the importance of introducing qualimetric principles into the educational process to ensure high standards of learning and optimal conditions for the development of students.

Key words: qualimetric approach, quality management, student training, modern university, strength of knowledge, depth of knowledge, awareness of knowledge, systematic knowledge.

Аннотация. В статье рассматривается применение квалиметрического подхода в управлении качеством обучения студентов в современных вузах. Квалиметрический подход предлагает систематическую и комплексную оценку качества обучения, учитывая такие аспекты, как прочность, глубина, осознанность и системность знаний студентов. Автор подчеркивает важность внедрения квалиметрических принципов в образовательный процесс для обеспечения высоких стандартов обучения и оптимальных условий для развития студентов.

Ключевые слова: квалиметрический подход, управление качеством, обучение студентов, современный вуз, прочность знаний, глубина знаний, осознанность знаний, системность знаний.

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy universitetlarda talabalarni o'qitish sifatini boshqarishda kvalimetrik yondashuvni qo'llash ko'rib chiqiladi. Kvalimetriya yondashuvi talabalarning bilimlarining mustahkamligi, chuqurligi, xabardorligi va izchilligi kabi jihatlarni hisobga olgan holda ta'lim sifatini tizimli va har tomonlama baholashni taklif etadi. Muallif yuqori o'quv standartlari va talabalarning rivojlanishi uchun maqbul sharoitlarni ta'minlash uchun o'quv jarayoniga kvalimetrik tamoyillarni kiritish muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: kvalimetrik yondashuv, sifat menejmenti, talabalarni o'qitish, zamonaviy universitet, bilimlarning mustahkamligi, bilimlarning chuqurligi, bilimlarning xabardorligi, bilimlarning izchilligi.

Introduction. The qualimetric approach is a methodical strategy that is utilized for the purpose of measuring and evaluating the quality of a variety of processes and products. Within the context of the field of education, this term refers to the use of objective criteria and methods in order to evaluate and evaluate the level of student learning that is taking place in a modern educational establishment. You will have a greater degree of control over the educational process and will be able to guarantee that it is in accordance with the most recent standards and criteria if you use the qualimetric technique.

Literature review

In the context of reforming the system of higher professional education, researchers are actively studying aspects related to the quality of education (S.I. Arkhangel'sky, A. Ponukalin and others) [1], they develop methods and mechanisms for managing this quality (N.V. Basova, V.I. Zagvyazinsky, M.V. Nikitin, V.P. Sergeeva and others) [2], they also introduce a variety of knowledge control and assessment systems into the educational process (I.V. Alexandrov, N.N. Dikanskaya, Yu. Pereverzev and others) [3]. The study of psychological and pedagogical literature shows that many authors pay considerable attention to the concept of "qualitative technology" (G.G. Azgaldov, F.R. Miftakhutdinova, V.K. Fedyukin, A.V. Cherekovich and others) [4]. Qualitative technologies mean educational technologies developed in accordance

with the theory of quality, which introduce new approaches to managing the quality of the educational process into the system of postgraduate education, based on the principles of qualimetry as a scientific discipline.

Research Methodology

It is essential to take into consideration both the educational and professional parts of the process when assessing the quality of training that individuals who are interested in becoming experts have received. For each and every institution, the educational component is the most important component. This component is responsible for demonstrating the professional focus in the curriculum through the utilization of a certain set of disciplines. When it comes to ensuring that children receive an education of the highest possible quality, the most important components are giving students' needs top priority and creating conditions that are conducive to their learning and development.

In addition to the phases of human growth, the conditions and consequences of the educational process, and the criteria for measuring the effectiveness of an educational institution, the quality of education is a multidimensional metric that covers all of these aspects. This involves the achievement of achievements that are achievable and that are in accordance with the mandates of the government as well as the expectations of society and individuals alone.

The integration of an entity's internal and exterior components is what contemporary viewpoints on education quality mean when they talk about improving educational standards. When evaluating and analyzing the students' comprehension, it is essential to take into account not only their overall capabilities, but also the indicators and qualities of internal certainty. These include the extent to which the students comprehend the material, the consistency of their knowledge, and their capacity to adjust to a variety of situations.

Analysis and results

V.P. Sergeeva notes that the management of educational systems lies in the conscious and purposeful interaction of participants in the pedagogical process, based on an understanding of its objective laws and aimed at achieving optimal results. Managing the quality of student education, like any activity, is based on compliance with a number of principles [5]:

1. The notion of democratization and humanization of management aims to foster the engagement and autonomy of all individuals involved in the educational process, including instructors, students, and parents. Collegial decision-making is a type of engagement in management. Attaining this objective may be accomplished by ensuring the accessibility and transparency of management information, which includes providing frequent updates from the administration to both the teaching staff and students.

2. Systematicity and integrity in management: Excluding a unilateral approach, the application of this principle presupposes the interdependence and interaction of all management functions. Recognizing the pedagogical process as a systemic and holistic phenomenon establishes tangible circumstances for its efficient administration.

3. The most effective balance between centralization and decentralization: The ideal allocation of powers while making management choices is achieved by combining these two techniques. Excessive centralization can stifle the autonomy of lower levels, while excessive decentralization can diminish the authority of the leader and result in difficulties in the functioning of educational institutions.

4. Collegiality: Collective decision-making, which incorporates the perspectives of managers at various hierarchical levels and performers, serves as a means to surmount managerial subjectivism and authoritarianism. However, collegiality does not absolve each team member of personal accountability for the execution of designated responsibilities.

5. Scientific validity of management: Managers are obligated to examine and accurately implement empirical patterns and trends that emerge in the evolution of educational systems and society. In making decisions, it is imperative to consider both the present circumstances and the projected trajectory of events. In order to enforce the scientific validity of management, it is essential that accurate and comprehensive data regarding the condition of the managed pedagogical system and the surrounding environment be accessible.

Due to various objective factors, including the ongoing advancement of global scientific

and technological progress, the accumulation of knowledge, and shifts in official perspectives regarding the significance of educational service quality and national interests, the educational system has encountered a unique predicament: a substantial surge in the need for teaching personnel well-versed in the realm of education quality management. These developments have resulted in the necessity of developing pedagogical qualimetry, which is the establishment of a comprehensive system for monitoring and assessing the knowledge of students. This system should comply to European standards and should allow for effective administration of educational policy.

In order to elucidate the fundamental nature of the qualimetric approach in pedagogy, it is imperative to initially ascertain the constituents that comprise the caliber of knowledge and the efficacy of teaching.

The notion of «quality of knowledge,» as expounded by V.P. Simonov, encompasses the subsequent constituents [6]:

Strength of knowledge: characterized by the ability of students to apply theoretical knowledge acquired earlier in their educational and practical activities.

Depth of knowledge: is determined by the number of concepts, laws, rules and statements firmly grasped, as well as their clear understanding.

Awareness of knowledge: reflects students' understanding of cause-and-effect relationships in theoretical material and the ability to apply these connections in practice.

Systematic knowledge: promotes the harmonious combination of academic knowledge with a holistic vision of the world.

When it comes to education in general and educational material in particular, the strength, depth, and awareness of knowledge are represented in educational content. They contribute to the formation of a particular orderliness and succession of knowledge when added to the concept of systematicity. The result of this is the development of a new qualitative technology, the application of which establishes the conditions necessary for the implementation of creative processes, hence introducing novel technological and technical options for the management of a wide range of activities, and also results in a rise in the number of quality characteristics [7-10].

Conclusion/Recommendations

The implementation of a multi-tiered framework for advanced professional education compelled the incorporation of a qualitative element due to the subsequent rationales:

Competence as a learning outcome: The transition to third generation educational standards increases the importance of competence as the main learning outcome. A specialist with qualitative knowledge and qualimetric skills more effectively ensures the quality of his professional activities at all levels.

Formation of a qualitative culture: Quality education, combined with the internal need of a specialist for quality results, creates conditions for the formation of his qualitative culture - the highest manifestation of professional competence.

Connection with innovation: The educational quality management education system is closely related to innovation, which contributes to the creation of new products that meet the growing needs of society, as well as new technologies in the field of production, culture and education. Innovative activities help improve the education quality management system in higher education.

References

Arkhangelsky S.I., Ponukalin A. Research of the quality of education in the context of reforming the system of higher professional education // *Science and Education*. — 2018. — № 3. — pp. 12–18

Basova N.V., Zagvyazinsky V.I., Nikitin M.V., Sergeeva V.P. Technologies and mechanisms for managing the quality of education // *Pedagogical technologies*. — 2019. — № 2. — pp. 45–53.

Aleksandrov I.V., Dikanskaya N.N., Pereverzev Yu. Various systems of control and assessment of knowledge in the educational process // *Higher education*. — 2020. — № 1. —

pp. 59–66.

Azgal'dov G.G., Miftakhutdinova F.R., Fedyukin V.K., Cherehovich A.V. Development of the concept of “qualitative technology” in pedagogy // *Modern education*. - 2017. - № 4. - P. 77–85.

Sergeeva V.P. Management of educational systems: purposeful interaction of participants in the pedagogical process // *Pedagogy and management*. — 2019. — № 5. — pp. 32–39.

Simonov V.P. Quality of knowledge: strength, depth, awareness, systematic knowledge // *Science and Innovation*. — 2021. — № 6. — P. 110–117.

Modern educational standards of the third generation and their role in increasing the competence of specialists // *Educational technologies*. — 2022. — № 7. — P. 89–96.

The transition to a multi-level system of higher professional education and its impact on the educational process // *Bulletin of Higher School*. - 2023. - № 2. - P. 22–30.

Innovative technologies and their role in managing the quality of student education // *Education and Innovation*. - 2022. - № 5. - P. 44–52.

Qualitative education and the formation of a qualitative culture of specialists // *Pedagogy and modern society*. - 2023. - № 1. - P. 68–75.

PROFESSIONAL TA'LIM-OTM, DUALTA'LIM TIZIMINI QURISHNING METODOLOGIK ASOSLARI VA ILG'OR XORIJIY TAJRIBALARI TAHLILI

Toshmirzayeva Muhayyo Maxkambayevna
Namangan Davlat Universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Kasbiy ta'limni tadqiq etgan bir qator olimlarning ta'kidlashicha, uning mustaqil ta'lim sohasi sifatida vujudga kelishi va rivojlanishi o'tgan yillar davomida aynan empirik xususiyatga ega bo'lgan, ya'ni talab qilingan darajada ilmiy-nazariy va metodologik dalil-isbotga ega bo'lmagan. Shu bois, shubhasiz kasbiy ta'limning yangi sifat ko'rsatkichi o'zining rivojlanishi va amal qilishida ilmiy yondashuvga tayanmoqda, desak mubolag'a bo'lmaydi. Kasbiy ta'lim sohasidagi tadqiqotlar tobora chuqur va har taraflama xususiyatga ega bo'lib, bu o'z navbatida kasbiy ta'lim pedagoglarini tayyorlashda to'laqonli ilmiy asoslangan mazmun berishi, unga mustahkam metodologik asosni ta'minlashi mumkin.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, kasbiy ta'lim, professional ta'lim, ta'lim tizimi va dasturlari

ANALYSIS OF THE METHODOLOGICAL BASIS AND ADVANCED FOREIGN EXPERIENCES OF BUILDING A SYSTEM OF PROFESSIONAL EDUCATION, DUAL EDUCATION

Toshmirzaeva Muhayyo Makhkambaevna
Namangan State University 1st stage basic doctoral student

Abstract. A number of scientists who researched vocational education stated that its emergence and development as an independent field of education over the past years had an empirical nature and had the required scientific-theoretical and methodological evidence. didn't happen Therefore, it is no exaggeration to say that the new quality indicator of professional education relies on a scientific approach in its development and implementation. Researches in the field of professional education are increasingly deep and comprehensive in nature, which in turn can provide a fully scientifically based content and provide a solid methodological basis for the training of professional education pedagogues.

Key words: dual education, professional education, professional education, educational system and programs

АНАЛИЗ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ ОСНОВЫ И ПЕРЕДОВОГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ДУАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Таширзаева Мухайё Макхамбаевна
Базовый докторант I ступени Наманганского государственного университета

Аннотация. Ряд ученых, исследовавших профессиональное образование, констатировали, что его возникновение и развитие как самостоятельной области образования в последние годы носили эмпирический характер и имели необходимые научно-теоретические и методологические обоснования. не произошло Поэтому не будет преувеличением сказать, что новый показатель качества профессионального образования опирается на научный подход при его разработке и внедрении. Исследования в области профессионального образования приобретают все более глубокий и комплексный характер, что, в свою очередь, может обеспечить вполне научно обоснованное содержание и обеспечить прочную методологическую основу подготовки педагогов профессионального образования.

Ключевые слова: дуальное образование, профессиональное образование, профессиональное образование, образовательная система и программы.

Kasbiy ta'lim jarayonlarini takomillashtirish, uni insonparvarlashtirish, bitiruvchilarni tayyorlash sifatini oshirish, ular tomonidan zamonaviy samarali pedagogik texnologiyalarni

egallash masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar katta ahamiyatga ega (K.Ya.Vazina [50], A.O.Velijanina, M.V.Goronovich, V.I. Kondrux, O.M.Kuznesova, Ye.V. Romanov, M.L.Shkurkin, L.A.Shkutina, M.V.Shurkina va boshqalar.

Mazkur tadqiqotlarni tahlil qilish va tadqiqot natijalarini umumlashtirish kasbiy ta'limning o'ziga xos pedagogik fenomen sifatida yaxlitligini asoslaydigan metodologik ahamiyatga ega o'lchamlari va sifatlarini ajratishga imkon beradi.

Ushbu nuqtai nazardan tadqiqotchilar tomonidan kasbiy ta'limning ichki mazmun-mohiyatli birlikning asoslari sifatida ajratiladigan tamoyillari asosiy ahamiyatga ega. Ularni ikkita asosiy guruhga birlashtirish mumkin:

har qanday ta'lim tizimlarining shakllanish xususiyatlarini aks ettiruvchi, ularning tarkibiy va funksional birligi, o'zaro aloqadorligi va uni tashkil qiluvchi unsurlar orasidagi o'zaro munosabatni ta'minlovchi umummetodologik tamoyillar;

mazkur muayyan maxsus ta'lim tarmog'ining tizimli tashkil topishi, mazmun-mohiyatli xususiyatlarini aks ettiruvchi xususiy metodologik tamoyillar.

Tadqiqotimiz nuqtai nazaridan umummetodologik tamoyillarga quyidagi tamoyillar kiradi:

Tizimlilik tamoyili mazmuni va tarkibiga ko'ra barcha murakkab obyektlarning umumiy xususiyatini aks ettiradi.

Sinergizm tamoyili o'zini o'zi tashkil qilish, o'zini o'zi rivojlantirish, ochiq tizimlar (ta'lim muassasasi, fakultet, kafedra, bo'lim, shaxs) kabilarning tashqi muhit, yuqoriroq tartibli tizimlar bilan faol aloqadorligidan iborat o'zaro hayot faoliyati mohiyatini ochib beruvchi boshqaruv tizimlarining faolligi, buning hisobiga o'zini o'zi tashkil qilishi va rivojlanishi. Ushbu tamoyil subyektiv ta'lim jarayonlarining obyektiv jarayonlarning ro'y berishiga ta'sirini hisobga olishni taqozo etadi.

Vazifalarni faollashtirish tamoyili har qanday tashkilotning eng muhim tomonini aks ettiradi. Bu tizim sifatlarining funksional (maqsadga muvofiq) ahamiyatga ega bo'lish jarayonini bildirib, oxirgisi uni rivojlantirish va saqlashning asosi hisoblanadi. Mazkur tamoyilni ajratib ko'rsatgan V.A.Fyodorovning ta'kidlashicha, ushbu tamoyildan o'zgarib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda kasbiy ta'limni rivojlantirishning tashkiliy asosini yaratish bo'yicha alohida muhim qonun-qoida kelib chiqadi.

Boshqaruv samardorligi tamoyili ta'lim tizimini boshqarishda eng kam mehnat, vaqt moliyaviy resurslar va ruhiy kuchlarni sarflashni nazarda tutuvchi optimal yo'l orqali yakuniy maqsadga erishishni aks ettiradi.

Tashkilot va boshqaruvning dualligi tamoyili tizimlarning tadrijiy rivojlanishida ikkilamchi nasliy mexanizmni ajratishni talab qiladi, bunda birinchisi tizimning barqarorligi, unda o'tmishning to'planishini, ikkinchisi esa – o'zgaruvchanlik, kelajak bilimlarning to'planishini belgilaydi. Birinchi omil vaqt oralig'ida tarkibiy axborotni, ikkinchi omil – ehtimolli o'zgarishlarning chegaralari va o'lchamlari to'g'risidagi ma'lumotni ifodalaydi. Kasbiy-pedagogik ta'lim amaliyotida mazkur prinsip tizimni boshqarish, harakatga keltirish va rivojlantirish, tajribani mantiqiy-tarixiy tahlil va innovatsion faoliyatni omilkorlik asosida uzviy bog'lashga yo'naltiradi.

xususiy metodologik tamoyillar umummetodologik tamoyillarning mazmunan o'ziga xos, turli ko'lamlari va turli darajadagi modifikatsiyalaridan biri hisoblanadi. Shu bois biz tomonimizdan nazarimizda kasbiy-pedagogik ta'limning o'ziga xos xususiyatini ifodalovchi eng umumiy tamoyillar ajratildi:

Kasbiy-sohaviy va psixologik-pedagogik tayyorgarlikning integrativlik tamoyili, mazkur turdagi ta'limning o'ziga xos ikkilamchi bir butun mohiyatini anglatadi.

Psixologik-pedagogik tayyorgarlikning metodologik ahamiyatligi tamoyili kasbiy ta'lim ikkita tarkibiy tuzilmasi orasidagi munosabatlar xususiyatini ifodalaydi.

Muhandis-pedagogik kasbiy ta'limning iqtisodiyot va mehnat bozorining tarkibiy tuzilishi bilan tizimli asoslanganlik tamoyili. Mazkur tamoyil kasbiy ta'limda ixtisosliklarni ajratish mamlakat iqtisodiy rivojlanishining dolzarb va iloji boricha, istiqbolli extiyojlariga aniq yo'naltirilganligini talab qiladi. Shu munosabat bilan muhandis-pedagogik kasbiy ta'lim dasturlarini, asosiy ta'lim standartlari va kasbiy ta'lim standartlarini, shuningdek boshqa hujjatlarni muvofiqlashtirish muammosi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'limning mobilligi (harakatchanligi) tamoyili ta'limning jamiyat ehtiyojlari va mavjud ta'lim tizimining imkoniyatlarini aks ettiruvchi yangi mobil (harakatchan) iqtisodiy tarkibiy shakllarini qidirishni nazarda tutadi.

Ta'lim tizimining ochiqligi tamoyili. Mazkur tamoyilning ahamiyatliligi shundaki, doimiy ravishda o'zgarib turgan jamiyatda shaxs o'quv muassasasini bitirib chiqishda keskin tarzda o'zgarib ketgan kon'yuktura sharoitiga tushishi mumkin.

Ta'limni fundamentalashtirish va amaliy yo'naltirilganligining birligi tamoyili. Bunda V.i.Baydenkoning ta'kidlashicha, "amaliy faoliyat mazmunini rivojlantirishga yo'naltirilgan aqliy fundament kasbiy mohirlikning muhim omili bo'lib xizmat qiladi, umumiy va kasbiy ta'limni fundamentalizatsiya qilish va ixtisoslashtirish orasidagi kelishmovchilikni hal qilishga yordam beradi".

Bilimlilik va kasbiy ta'lim darajasini bo'linish tamoyili. Uning mohiyati shundaki, ta'lim davrini ikkita bosqichga bo'lish maqsadga muvofiq. Birinchisi vaqt o'tishi bilan eskirmaydigan va umuman olganda kasbiy tayyorgarlikning asosini tashkil qiluvchi fundamental bilimlarni egallashga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. ikkinchisi, kasbiy tayyorgarlik deb nomlangan bosqich "bitiruvchini mutaxassis darajasiga etkazish va kelgusi faoliyatga moslashtirishning birinchi pog'onasi"ni o'z ichiga olgan bosqich bo'lib, u "jamiyat va texnologiyalar o'zgarib ulgurmaydigan" nisbatan qisqa muddatli vaqtni o'z ichiga olishi zarur.

Ta'limning ko'ptarmoqliligi tamoyili ta'lim jarayonida qo'shimcha ixtisoslikni egallash imkoniyatini nazarda tutadi. Bu esa kon'yukturaning o'zgarishi sharoitida mutaxassisni ehtiyot qilish va ta'lim yo'nalishlarining ko'pqirraligiga erishish uchun muhimdir.

Tizimlilik tamoyili muhandislik-texnik ta'limni muhokama qilishda tizimli yondashuvni qo'llashni nazarda tutadi.

Tizimli yondashuv umumilmiy metodologik qurol sifatida tizimlarning umumiy nazariyasi qoidalariga asoslanadi (A.P. Averyanov, I.V. Blauberg, D.P. Gorskiy, M.S. Kagan, V.N. Sadovskiy, A.I. Uemov, E.G. Yudin va boshq.), ijtimoiy va gumanitar tadqiqotlarda esa ijtimoiy, xususan pedagogik tadqiqotlarda turli tamoyil (konsepsiyalari)ning qonun-qoidalari qo'llaniladi (V.G. Afanasev, V.P. Bepalko, N.V. Kuzmina, C.A. Sarkisyan, E.H. Stepanov va boshqalar).

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqilayotgan hodisa tizim, ya'ni bir biri bilan o'zaro aloqadorlikda bir butun yaxlitlikni tashkil qiluvchi unsurlar majmuasi sifatida qabul qilinadi.

Sinergetik yondashuvning uning asoschisi G.Xaken tomonidan qayd etilgan umumiy nuqtai nazaridan aytish mumkinki, sinergetika tizimlarning vaqt oraliq'ida tadrijiy rivojlanishi o'rganish bilan shug'ullanadi va uni umumiy tizimli tahlilning bir qismi desa bo'ladi, zero tizimli tahlilda tizimning amal qilishi asosida yotgan umumiy prinsiplar asosiy qiziqish uyg'otadi.

Darhaqiqat, turli tabiiy jarayonlar tizimlarida o'zining umumiyligini namoyon qilgan sinergetik qonuniyatlar pedagogik tizimlarda aks etmasligiga hech qanday shak-shubha yo'q. Biroq, aniq fanlar usullarini gumanitar sohaga ko'chirishda, tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, boshqa soha fanlari tushunchalari va qarashlarining ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasiga moslashtirishda sezilarli muammolar yuzaga keladi.

Jumladan, T.M. Davydenkoning ta'kidlashicha, sinergetikaning diqqat-markazida mustaqil rivojlanayotgan tizimning statik va dinamik xulq-atvoridagi sifat o'zgarishlari mavjud bo'lsa, rivojlanayotgan pedagogik tizimlarni o'rganishda mazkur yondashuv qat'iy tizim emas, ko'proq "jarayon" tushunchasiga e'tibor qaratadi. Bunday sharoitda tizim tushunchasining o'zi muayyan vaqt oraliq'ida rivojlanadigan va o'zaro aloqador jarayonlarning majmuasi sifatida idrok qilinadi.

Shunday qilib, sinergetikaning metodologik qarashlarini pedagogik hodisalarni tahlil qilishda qo'llash nafaqat ularning mohiyatini har taraflama chuqur tadqiq etishga, balki amaliy pedagogik kasbiy faoliyatni yanada samaraliroq amalga oshirish imkonini berishi mumkin. xususan, ta'lim olishga bo'lgan har qanday bir yoqlama yo'naltirilgan yondashuvning cheklanganligini xoh u kognitiv, ijtimoiy yoki shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, ekologik yoki madaniy yondashuv bo'lsin tushunish, pirovardida integrativ ta'lim paradigmasini izlashga

rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. O'z mohiyatiga ko'ra, ta'limdagi kompetentli yondashuv integrativ xususiyatga egadir.

Ta'limda kompetentli yondashuv tobora dolzarb ahamiyat kasb etganligi sababli "kompetentlik", "kompetensiya", "tayanch kompetensiyalar" tushunchalari yangi ta'lim sifati masalalarini muhokama qilishda tez-tez qo'llanmoqda hamda tobora keng o'z tasdig'ini topmoqda. xorijiy va mamlakatimiz pedagogikasida kompetentlik va kompetensiya tushunchalarini mohiyatini idrok etish, ularning qaysi biri asosiy (universal) hisoblanishi, ularning shakllanish va baholash usullari qanday ekanligini anglash jarayonlari tobora faollashmoqda, shuningdek ushbu tushunchalarga aniqlik kiritish ustida faol muzokaralar olib borilmoqda.

Ko'rib o'tilgan metodologik yondashuvlar va tamoyillar kasbiy ta'limning o'ziga xos tarmog'i bo'lgan kasbiy ta'limni maqsadli ravishda rivojlantirish va maqsadga muvofiq tarzda o'zgartirish uchun fundament vazifasini bajaradi. Ularni qo'llash o'zini o'zi tashkil qilish va o'zini o'zi boshqarish asosida ta'limning tizimliliigi, yaxlitligini ta'minlash, ta'lim tizimlarining barcha bosqichlari kabi shaxsiy bosqich (ta'lim oluvchi, pedagog)da o'zini o'zi tashkil qilish va o'zini o'zi rivojlantirish mexanizmlariga tayanish imkonini beradi.

Ko'rib chiqilgan metodologik asoslar o'quv jarayonini tashkil qilishda turli ta'lim yondashuvlari, maqsadli-qadriyatli yo'l-yo'riqlar, pedagogik texnologiyalar, turli xil didaktik vositalarni, metodologik bir butunlikni buzmaganda qo'llash imkonini beradi.

Shunday qilib, bizning nazarimizda, tanlangan metodologik asoslar tadqiqotimiz maqsadlariga to'liq mos keladi.

Pedagogikada "dual tizimi" tushunchasi ilk bor Germaniyada 1960 yillarda keyinchalik nemis tilida so'zlashuvchi bir qator mamlakatlar (Avstriya, Shveysariya)da keng tarqalgan kasbiy ta'limni tashkil qilishning yangi shaklini ifodalash uchun qo'llangan.

Angliya, AQSh va boshqa rivojlangan mamlakatlarda kasbiy tayyorlash tizimini modernizatsiyalash borasida katta ishlar olib borilmoqda. Ularda qo'llanilayotgan zamonaviy o'qitish texnologiyalar (o'qitishning tyutorlik tizimi, o'qitishni ixtisoslashtirish, birigada-individual ta'lim, o'zaro o'qitish yoki o'zaro-maslahat) kasb ta'limi mutaxassislarini intellektual va psixoemotsional rivojlanishini, ijodiy o'sishi har tomonlama individual rivojlanishini ta'minlamoqda. "Ochiq ta'lim" imkoniyatlaridan ijodkor, "kamandada ishlash" qobiliyatiga ega, ma'naviy va global aspektlarda faol shaxsni shakllantirish katta e'tibor qaratilmoqda. Ko'plab Yevropa mamlakatlarida kasb ta'limi dasturlari individuallashtirilmoqda va mutaxassislar ana shular asosida kasbiy faoliyatga tayyorlanmoqda (Angliya, Germaniya, Fransiya).

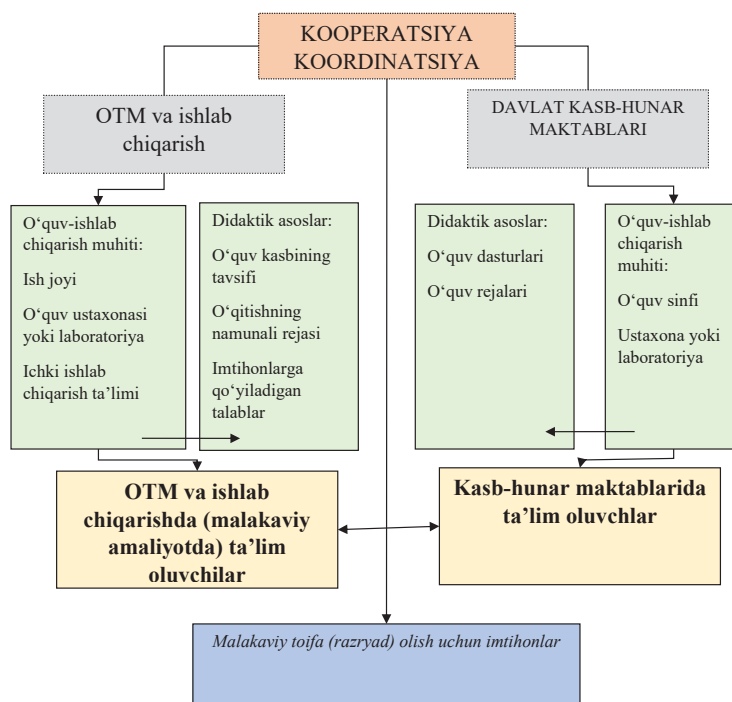
Norvegiyada pedagogik ta'limning ta'lim oluvchilarda nafaqat kasbiy qobiliyat, balki umumiy erudsiyani rivojlantirishga, insoniy munosabat-larni, jamiyat mentalitetini shakllantiruvchi ma'naviy va madaniy kamolotga erishishga qartilgani ibratlidir.

Germaniyada kasbiy ta'limning dual tizimi o'z ichiga kasbiy ta'lim, kasbiy o'qitish to'g'risidagi qonunchilikka muvofiq rasmiy tan olingan ta'limning ikkita mustaqil sohiblariga tegishli tashkiliy va huquqiy munosabatlarini o'z ichiga oladi. Mazkur tizim bitta maqsad – ta'lim oluvchilarni kasbiy tayyorlashni amalga oshiruvchi ikkita turli o'quv ishlab chiqarish muhiti, ya'ni xususiy muassasa va davlat ta'lim maktablarini o'z ichiga oladi.

Muassasaning o'quv-ishlab chiqarish muhiti quyidagilarni o'z ichiga oladi: mehnatiga qisman haq to'lash sharti bilan ta'lim oluvchi uchun ish o'rni; o'quv ustaxonasi va laboratoriya; ishlab chiqarish ichidagi ta'lim.

Kasbiy maktabning o'quv ishlab chiqarish muhiti quyidagilarni nazarda tutadi: o'quv sinfi; ustaxona (yoki laboratoriya).

Nemis tadqiqotchisi Y.Myunx tomonidan 1984 yilda taklif qilingan Germaniyadagi kasbiy ta'lim dual tizimi tarkibiy tuzilishining soddalashtirilgan jadvali 1-rasmda berilgan.

1-rasm. Kasbiy ta'lim dual tizimining tarkibiy tuzilishi Y.Myunx bo'yicha)

Kasbiy ta'limning dual tizimini tahlil qilishning o'tkazilgan natijalarini umumlashtirgan holda quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

dual tizim ikkita turlicha o'quv ishlab chiqarish muhitlari, ya'ni kasbiy ta'limning ikkita normativ-tashkiliy shaklining o'zaro muvofiqlashuvi va kelishilgan o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi;

dual tizimning har bir tarkibiy unsuri o'ziga xos tarkibiy tuzilishiga ega bo'lgan (ularning hech biri boshqasining tizimi hisoblanmaydi) mustaqil ta'lim tizimi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin;

ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik ierarxik emas, aksincha paritet xususiyatga ega, ya'ni ular o'zlarining amal qilishida teng mazmunli va teng huquqlidir;

o'zaro kelishilgan o'zaro aloqadorlikning hal qiluvchi omili yagona ta'lim maqsadi – ta'lim natijasi sifatida muayyan ijtimoiy-kasbiy tavsifga va aniq malakaga ega bo'lgan mutaxassisni tayyorlashdir;

har bir alohida tizim doirasida muayyan didaktik asoslar va kasbiy ta'lim shartlari o'ziga xos bo'lib, muayyan o'quv-ishlab chiqarish muhitining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi;

shu vaqtning o'zida umumiy maqsad ta'limda universallik, aniq didaktik usul va vositalardan mustaqil foydalanish hamda ta'lim oluvchi tomonidan ta'lim olish jarayonida olinishi kerak bo'lgan bilimlarni aks ettiruvchi yagona metodologik asoslarga tayanish zaruratini taqozo etadi;

qaysidir ma'noda asosiy kompetensiyalar asosida qurilgan ta'lim olishni nazarda tutuvchi kompetentlikka yo'naltirilgan ta'limning barcha talablariga javob beradi;

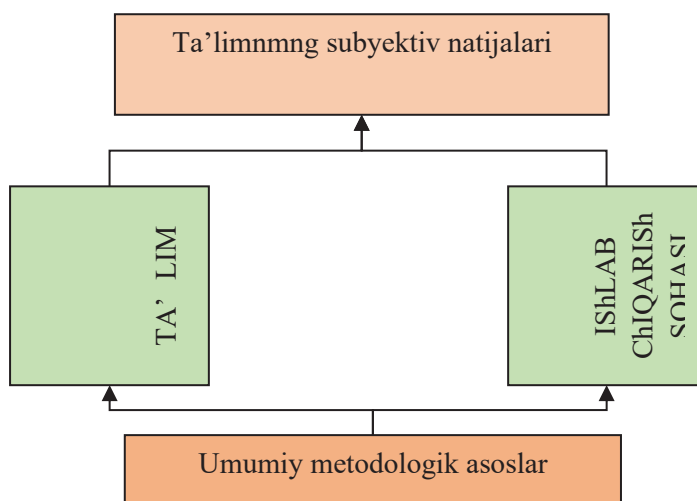
universal sifatlar (asosiy kompetensiyalar)ni shakllantirishga intilish ta'lim usullarining mustaqil ahamiyatini oshirib, ta'lim mazmuni kabi muhim pedagogik vositalarga aylanadilar (kognitiv yo'naltirilgan ta'limdan farqli ravishda mazmun hal qiluvchi rol o'ynagani kabi ta'lim usullari yordamchi rol o'ynaydi).

Shu bilan bir vaqtning o'zida kasbiy ta'lim dual tizimining mohiyatli, invariantiv xususiyatlari uning o'ziga xos tashkil topgan kasbiy ta'lim modeli sifatida ham o'rta maxsus va oliy kasbiy ta'limning istiqbolligi va maqsadga muvofiqligini asoslaydi. Uning o'ziga xos

ahamiyati shundaki, ushbu tizim ishlab chiqarish va ta'lim sohalaridagi munosabatlarning bir biridan uzilishi, tarqoqligini engib o'tishga imkon beradi. Pirovardida, bu mamlakatimizda yuzaga kelgan ijtimoiy vaziyatning obyektiv voqeligi hisoblanib, u o'z navbatida ikkala sohaning rivojlanishi va amal qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur uzilishni engish, ishlab chiqarish va kasb-hunar kadrlarini tayyorlovchi ta'lim tuzilmalari orasida maqsadga muvofiq va kelishilgan o'zaro aloqani o'rnatish eng dolzarb muammolardan biri bo'lib, uni hal qilish mutaxassislarni tayyorlash sifati va mamlakatning ishlab chiqarish sohasi faoliyatining sifatiga bog'liqdir.

Yuqorida qayd etilgan dallilardan kelib chiqib qayd etish mumkinki, duallik kasbiy ta'limning metodologik tavsifi sifatida tashkiliy jihatdan turlicha shaklga ega ta'lim doirasida mutaxassislar tayyorlash bo'yicha ta'lim va ishlab chiqarish sohalarining kelishilgan aloqadorligini yagona metodologik asoslarda qurishni nazarda tutadi.

Kasbiy ta'limni dual tashkil qilishning umumlashtirilgan chizmasi 2-rasmda keltirilgan.

2-rasm. Kasbiy ta'limni dual tashkil qilishning umumlashtirilgan chizmasi

Biroq, muayyan sohalar doirasida va kasbiy ta'limning turli darajasida ta'limni dual tashkil qilishning umumiy metodologik tamoyillarini qo'llash kasbiy ta'limning mazkur turini hisobga olgan holda tegishli moslashishni talab qiladi.

Umuman olganda dissertatsiya tadqiqoti bo'yicha olib borilgan tahlillar natijasida quyidagi kamchiliklar borligi aniqlandi:

1. Kasb-hunar maktablari va OTM dual ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishni mazmunan rivojlantirilmaganligi;
2. Kasb-hunar maktablari va OTM dual ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishni modellashtirilmaganligi;
3. Kasb-hunar maktablari va OTM dual ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishni texnologiyasni takomillashtirilmaganligi;
4. Kasb-hunarmaktablari va OTM dual ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbiy kompetensiyalarini shakllanganlik darajalarini baholash mexanizmlarini takomillashtirilmaganligi, taklif va tavsiyalar ishlab chiqilmaganligi.

Mazkur kamchiliklarni echimlari dissertatsiyaning keyingi boblarida batafsil keltirib o'tiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Akramova D.G`. Talabalarni xavfsiz kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy asoslari "Mug'allim ham uzliksiz bilimlendirio'" jurnalini. Nukus-2021 yil, 3/3 soni. –B. 92-94.
2. Akramova D.G`. Pedagogical psychlogical aspects of the safety problem Spectrum journal of Innovation, Reforms and Development Volime 08.oct.2022 ISSN(E) 2751-1731 Website www.sjird.journalspark.org. – Pp. 53-57.
3. Akramova D.G`. Bo'lajak qurilish muhanlislarini havfsiz kasbiy faoliyatga tayyorlash omillari // "Pedagogs" international research journal. ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995 www.

pedagoglar.uz Volume-8, Issue-2, April – 2022 y. –Pp. 20-27.

4.Akramova D.G`. Ustoz tomonidan talabalarga mustaqil ishlarni tayyorlashning o`rgatilishi // Uzluksiz ta`lim ilmiy-uslubiy jurnali. 2021y. Maxsus son. –B. 45-49.

5. Akramova D.G`. Modern requirements for preparing students for professional activities in technical universities. abstracts of IV International scientific and practical conference. January 10-12, 2022 y. Stockholm, Sweden – Pp. 363-365.

6.Akramova D.G`. Qurilish ishlarida hayot xavfsizlini mohiyati // Modern scientific research. Dekabr-2022 ISSN2181-2675. – Pp. 161-166.

7. Akramova D.G`. Talabalarni kasbiy faoliyat xavfsizligiga tayyorlashning tashkiliy pedagogik jihatlari // Modern scientific research. Dekabr-2022. ISSN2181-2675. – Pp. 167-173.

8.Akramova D.G`. Hayot faoliyati xavfsizligi. O`quv qo`llanma. Namangan – 2023 yil. – 148 b.

9.Akramova D.G`va boshq. Mutaxassislarni shakllantirishda mustaqil ta`limning o`rni va ro`li // “Zamonaviy Mashinasozlikda Innovation Texnologiyalarni qo`llashning ilmiy asoslari tajriba va istiqbollar” mavzusida xalqaro miqyosida ilmiy-amaliy konferensiya. Namangan shahri, 23-24sentyabr 2022 yil, – Pp. 335-339.

10.Akramova D. G`. , Raxmonov B.Y. Metodik ishlarni bajarishda pedagogning o`rni // «Qurilishda innovatsiyalar, binolar va inshootlarning seysmik xavfsizligi» Xalqaro miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya Namangan 15-17 dekabr, 2022 yil., – B. 1275-1278.

11.Akramova D. G`.Talabalarning kasbiy faoliyat xavfsizligiga tayyorlash // “Biologiya fanlarining dolzarb masalalari, muammo va echimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Qo`qon 2022-yil 25- may. – B.102-104.

FORTEPIANO DARSLARIDA ASARLARNI BADIY-OBRAZLI IJRO ETISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

Trigulova Adilya Xusainovna

“Musiq nazariyasi va metodikasi” kafedrasida dotsenti
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
<https://orcid.org/0009-0004-5117-282X>

Annotatsiya: Maqolada fortepiano darslarida asarlarni badiiy-obrazli ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishning didaktik shart-sharoitlari ko'rib chiqiladi. Ushbu jarayonning asosiy bosqichlari ajratib ko'rsatiladi va uning modeli taxlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Badiiy obraz, ijro san'ati, uslub, janr, dramaturgiya, faktura, tonallik.

DIDACTIC CONDITIONS OF FORMING THE SKILLS OF ARTISTIC PERFORMANCE OF WORKS IN PIANO LESSONS

Trigulova Adilya Xusainovna

Associate Professor of the «Music Theory and Methodology» Department
Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi

Abstract: The article examines the didactic conditions for the formation of artistic and visual performance skills in piano lessons. The main stages of this process are highlighted and its model is analyzed.

Key words: Artistic image, performance art, style, genre, dramaturgy, texture, tonality.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИСПОЛНЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА УРОКАХ ФОРТЕПИАНО

Тригулова Адиля Хусайновна

Доцент кафедры «Теория и методология музыки»
Ташкентский государственный педагогический университет имени Низоми

Аннотация: В статье рассматриваются дидактические условия формирования художественно-изобразительных исполнительских навыков на уроках игры на фортепиано. Выделены основные этапы этого процесса и проанализирована его модель.

Ключевые слова: Художественный образ, перформанс, стиль, жанр, драматургия, фактура, тональность.

Kirish. Badiiy obraz asar mavzusini ochib berish modeli sifatida emotsional idrok, emotsional dunyoqarashga asoslanadi va ta'lim faoliyati natijasida yaratiladi. Har qanday san'at asarini majoziy bilish ikkita asosiy komponentga, ya'ni hissiyot va aqlga asoslanadi.

Asosiy qism. Badiiy obrazning asosiy g'oyasi, o'quvchining his-tuyg'ulari va tasavvuriga ta'sirni yaratishdir. Ma'lumki, estetik va intellektual his-tuyg'ularning namoyon bo'lishi har qanday asarning obrazli dramaturgiyasini aniqlashda katta rol o'ynaydi. Shaxsning tabiatga, maishiy hayotga, san'at asarlariga e'tibori estetik tuyg'ularni uyg'otadi. Ular bizga qaysi kompozitor yoki uslub musiqasi yoqishini, qaysi kompozitorning musiqiy obrazlarini yana tinglab ko'rishni istashimizni tushunishga imkon beradi. Ushbu his-tuyg'ular insonning shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi.

Estetik tuyg'ular quvonch va sog'inch, muhabbat va qayg'u bilan bog'liq bo'lgan hissiyotlar doirasini qamrab oladi. Ushbu toifaga hajviylik va fojeaviylik, yuksaklik va oddiylik kiradi.

Aqliy faoliyat natijasida intellektual-estetik hissiyotlarning keng doirasiga ega bo'lgan badiiy obrazni tushunishga qaratilgan bilim, ko'nikma va malakalarning sifatini belgilaydigan qiziqish rivojlanadi.

Fortepiano ijrochilik pedagogikasida badiiy obrazni yaratish uchun ijodiy g'oyani faol ravishda ilgari surishga qaratilgan intensiv ijro faoliyati muhim rol o'ynaydi. Bu musiq

asarining shakl hosil bo'lish tomonini, uning o'ziga xos intonatsion-g'oyaviy kontekst bilan xarakterlanuvchi mazmuni bilan bog'liqligini tushunish natijasida amalga oshiriladi.

Yangi bilimlarni o'zlashtirish, ularning oldingi tajribaga tayanishi, kompozitor yashagan davrni, ijodidagi asosiy mavzu, asarning asosiy g'oyasini tushunish bilan bog'liq bo'lgan fikrlash jarayonining faol rivojlanishiga yordam beradi. Fortepiano ijrochisining intellektual salohiyatini rivojlantirishning muhim bosqichi, uning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan dunyoqarashini kengaytirishdan iborat.

O'quvchilarning ijrodagi ijodkorligi, asosida badiiy-obrazli bilimlar shakllanuvchi didaktik asosga aylanadi. Biz ushbu jarayondagi quyidagi bosqichlarni ajratib ko'rasatishimiz mumkin:

- musiqa nazariyasi va adabiyotidagi bilimlar;
- musiqa cholg'u asbobida ijro etishning amaliy ko'nikma va malakalari;
- ijroning badiiy obrazga muvofiqligi;
- ijro faoliyatiga tayyorlik va intilish.

Badiiy-obrazli ijro ko'nikmalarini shakllantirishning muhim talabi, ijro nutqining asosiy qonuniyatlarini egallash hisoblanadi.

Musiqa san'ati nazariyasi to'g'risidagi ma'lumotlar, fortepiano asari haqidagi tasavvur, tuzilish va tamoyilni belgilaydi. Musiqiy eshitish, ijodiy fantaziya, solishtirish va taqqoslashni rivojlantirish asosida hissiy idrokni shakllantirish amalga oshiriladi. Natijada, fortepiano uchun yozilgan asarlarni o'rganish o'quvchilarni badiiy obrazni tushunishga, muayyan kompozitorning ijodiy va stilistik yondashuvini aniqlashga olib keladi. Butun ijodiy faoliyat katta ijodiy kuchni jalb qilishni ko'zda tutadi, nafaqat musiqa maktabi o'quvchisining intellektual salohiyatini rivojlantirishga, balki o'rganilayotgan repertuarni badiiy - obrazli ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi.

Keling, fortepiano asarlarini badiiy-obrazli ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishning intellektual-g'oyaviy tomoniga to'xtalamiz. Bu fortepiano, musiqa nazariyasi va musiqa adabiyoti darslarida amalga oshiriladigan doimiy rivojlanishda bo'luvchi jarayondir. O'quvchilar ushbu bilimlarni tizimli ravishda olishadi va jarayonning o'zi faol mustaqil sinfdan tashqari ishlarni o'z ichiga oladi.

G. G. Neygauz shunday deb yozgan edi: «Badiiy obraz ustida ishlashda faqatgina o'quvchini musiqiy, intellektual, artistik va ijro jihatdan doimiy ravishda rivojlantirish orqali muvaffaqiyatga erishish mumkin».[1. 27] Bundan kelib chiqadiki, musiqa maktabi o'quvchisini birinchi darslardan boshlab musiqiy asar shaklini, tematik materialning xarakterini, akkordlarning tashkil etilishini tushunishga o'rgatish, uning tasavvurini adabiyot, rassomchilik va tabiat hodisalari bilan bog'liq asarlarni taqqoslash orqali faollashtirish zarur.

Kompozitorning ijodi va uslubiga, o'rganilayotgan asar yozilgan davrga, agar mavjud bo'lsa, adabiy manbaga katta e'tibor berish kerak. Kompozitor uslubidan so'ng o'rganilayotgan asar janriga e'tibor qaratish lozim. Janr asarning xarakteri, tempi, kayfiyati, tuzilishi, musiqiy ifoda vositalari va boshqalarni belgilaydi.

Musiqiy shakl va uni tashkil etish tamoyillarini bilish, asar ijrosining to'liqligi va mantiqiylikini ta'minlaydi. Bularning barchasi musiqiy asar dramaturgiyasini belgilovchi musiqiy ifoda vositalari bilan bog'liq bo'lishi lozim.

Biz o'quvchilarimizning o'z ustida ishlashlariga katta e'tibor beramiz, bu jarayonda ular o'rganilayotgan asar haqida ma'lumotlar yozishlari kerak. Internet, musiqa adabiyoti bo'yicha ma'lumotnoma, qo'llanma va darsliklar, suratlar kabi manbalar asarning badiiy qiyofasini tushunishda katta rol o'ynaydi.

Fortepiano asarlarini badiiy-obrazli ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishga, ko'p jihatdan o'rganilayotgan asarni yaxlit tushunish va shaxsiy baholashni faollashtiruvchi, asar ustida bosqichma-bosqich ishlash modeli yordam beradi.

Model quyidagilarni nazarda tutadi:

- asar muallifi bo'lgan kompozitor ijodi va uslubi bilan tanishish;
- asarning tuzilishini, stilistik xususiyatlarini aniqlash;
- o'ziga xos janr xususiyatlarini aniqlash;

- kompozitor ijodidagi ushbu janrga xos bo'lgan asosiy intonatsiyalarni aniqlash;
- rivojlanishning asosiy dramaturgik usullarini tahlil qilish, undagi avj nuqtasi, ko'tarilish va pasayishlarini aniqlash;
- texnik qiyinchiliklarni aniqlash va ularni yengish usullarini ishlab chiqish;
- kompozitorning g'oyasi va maqsadiga mos keladigan asarni yaxlit ijro etish modelini ishlab chiqish.

Fortepiano asarini bosqichma – bosqich o'rganishning didaktik modelini yaratishda uning eng optimal badiiy-obrazli ijrosiga yo'naltirilgan barcha vositalardan foydalanish zarur.

Biz ushbu ish jarayonining uchta bosqichni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- yaxlit tahlil, ijrodan oldin asar bilan tanishish;
- asarning g'oyasini tushunish jarayoni;
- sintez.

Birinchi bosqichni tavsiflagan xolda biz asarning kompozitor ijodiga, ma'lum bir uslubga mansubligi kabi faktlarni qayd etishimiz kerak. Asarni nota matnidan o'qish, badiiy-obrazni tushunish jarayonida faktura, tonallik va texnik qiyinchiliklarning taxlili bir bosqichga aylanadi. Shaklning har bir qismini tahlil qilish nafaqat asarning shakli, balki asarning mazmun-mohiyatini ham tushunishga yordam beradi.

Ikkinchi bosqichda shaklni qismlarga bo'lib tahlil qilish, kuy va uni rivojlanishidagi asosiy yo'nalishlarini tahlil qilish, shakl hosil qilishda rol o'ynaydigan garmoniya va asosiy akkordlarni tahlil qilish, faktura va ijrodagi murakkabliklarni taxlil qilish beriladi.

Uchinchi, yakuniy bosqich asarni ishonchli talqinda ijro etishga qaratiladi. Ushbu bosqich o'quvchidan nafaqat texnik qiyinchiliklarni yengib o'tishni, matnni bilishni, balki asarning obrazli mazmuniga javob beradigan hissiy omilni ham kiritishni talab qiladi.

Natijada, bizning tomonimizdan ishlab chiqilgan hamda fortepiano asarlari ustida ishlashning uch didaktik bosqichidan iborat bo'lgan model badiiy obrazli ijro etish ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asosiga aylanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, o'quvchining ritmik formula, tembr, garmonik ketma-ketlik, dinamik bo'yoqni tushunish natijasida erishgan eshitish ko'nikmalari badiiy-obrazli ijroga katta ta'sir ko'rsatadi.

Asar bilan tanishish jarayonidagi adabiy asarlar, suratlar bilan tanishish, teatrga tashrif buyurish orqali olingan vizual komponentning ahamiyatini ham ta'kidlash lozim.

Go'zallikni his qilish tuyg'usini shakllantirish ham fortepiano asarini ijro etishda badiiy-obrazni yaratish jarayonini boyitadi.

Shunday qilib, fortepiano asarlarini badiiy-obrazli ijro etish ko'nikmalari qat'iyat, iroda, chidamlik, harakat va boshqa sifatlarni rivojlantirishga qaratilgandagina shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога. 5-е издание. М.: Музыка, 1988. - 240 с
2. Надырова Д.С. Работа над художественным образом музыкального произведения. Учебное пособие для студентов музыкальных специальностей вузов и колледжей. Казань. 2913.-15 с
3. Коган Г. У врат мастерства. М.: Классика XXI, 2004. -177с.
4. Корто А.О фортепианном искусстве. Перевод с фр. К. Аджемова М.: Классика XXI, 2023. - 252 с.
5. Тригулова А.Х. Предметная интеграция и ее значение в профессиональной подготовке будущего учителя музыки. Молодой учёный №12 (198) март 2018 г.- с. 173-175.
6. Trigulova, A. X. (2023). MAKTABO'QUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH ILMIY MUAMMO SIFATIDA. Наука и инновация, 1(13), 43-45.

КУРАШ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛҚИЛИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРОИТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Таймуратов Амон Расулович

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети профессори
Ўзбекистоню Чирчиқ

Аннотация. В данной статье представлены особенности педагогически условий в учебно-тренировочном процессе курашистов с учётом региональных условий Республики Узбекистан. А также даны практические рекомендации по профилактике некоторых видов травм, присущих борьбе Кураш.

Ключевые слова: учебно-тренировочный процесс, региональные условия, планирование, профилактика, функциональные возможности.

УЛУЧШЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ БОРЬБОЙ

Таймуратов Амон Расулович

Профессор Узбекский Государственный университет физической культуры и спорта, Узбекистон Чирчиқ,

Аннотация. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining mintaqaviy sharoitlarini hisobga olgan holda kurashchilarning o'quv jarayonidagi sharoitlarning xususiyatlari keltirilgan. Shuningdek, Kurash kurashiga xos bo'lgan ayrim turdagi jarohatlarning oldini olish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: o'quv jarayoni, mintaqaviy sharoitlar, rejalashtirish, oldini olish, funksionalxolat.

IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ORGANIZATION OF WRESTLING TRAINING

Taymuratov Amon Rasulovich

Professor of the State University of Physical Education and Sports of Uzbekistan.

Annotation. This article presents the features of the conditions in the educational process of kurashists taking into account the regional conditions of the Republic of Uzbekistan. It also provides practical recommendations for the prevention of certain types of injuries inherent in the Kurash fight.

Key words: educational process, regional conditions, planning, prevention, functionality.

Ишнинг долзарблиги. Жахонда яккакураш турларининг шиддат билан ривожланиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Сўнгги ёзги Олимпиада ўйинларида, бокс, оғир атлетика, кураш турлари бўйича қўлга киритилган ғалабалар жаҳон ҳамжамияти спортчилари томонидан алоҳида эътироф этилмоқда. Айниқса ўзбек миллий Курашини ривожлантириш Давлат сиёсати даражасига кўтарганлиги 2 октябрь 2017 йил ПҚ-3306 Президент қарори, яъни “Кураш миллий спорт турини янада ривожлантириш тўғрисида” деб номланиши илмий мақоланинг қай даражада долзарб эканлигини аниқлатади.

Бугунги кунга қадар маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан ишлаб чиқилган курашчиларни узоқ муддатли тайёрлаш, машғулотларни режалаштириш ва мусобақаларни ташкил этиш масалалари бўйича жуда катта тажриба материаллари тўпланган.

Кураш турлари жуда кўп, аммо уларнинг тайёргарлик жараёнида жуфтликни (пара) саралашнинг турли хил тусуллари борлигига қарамай, бир-бирига ўхшашликлари жуда кўп. Курашдаги машғулот тананинг турли қисmlарини қиздириш ва уларга бериладиган махсус жисмоний юкламаларга тайёрлашдан бошланади. Курашчиларга мусобақалашини учун зарур бўлган ўз таналарини бошқариш, жисмоний фазилатларни ривожлантириш, ўзини ўзи жараҳатлардан сақлаш элементлари, турли хил техник ҳаракат ва бошқа

машғулоти элементлари ўргатилиши керак.

К.Т.Юсупов орқа ўмиртқа жароҳатидан ўз-ўзини асрашнинг бир неча машқларини тавсия қилади булар хавфсизликни таъминлаш билан даражасида ўрганишга ёрдам берадиган аммо соҳага хос ўз-ўзини сақлашга етарли бўлмайди.

Бир қатор олимлар жумладан Н.Г.Полко 2006 й ва П.Б.Подливаевнинг 2009 й фикрича Кураш спорт турида жисмоний тайёргарлик муваффақиятларнинг энг асосий омили, яъни бу жараён икки умумий ва махсус йўналишларга бўлинган бўлиб булар машғулотнинг барча томонларини яхшилаш учун қулай педагогик шароитлар яратадиган жисмоний фазилатларни ва функционал қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган.

Машғулоти ишларини ташкил қилишда курашчилар учун зарур бўлган фазилатларни ривожлантиришда педагогик шароитларнинг таъсирини ташкил этиш жараёни изчиллик ва босқичлилиқни талаб қилиши курашда жисмоний машқларни таснифлаш билан боғлиқ услубий (методик) ишларда ўз аксини топган (К.Т.Юсупов, Н.Г.Полко, Д.Д. Донопой, В.П.Губава бошқалар. Таснифлашда муаллифлар қуйидаги бўлимларни ажратиш бўлиши ади: умумий ривожланиш, махсус варақот бардош машғулоти турлари (жиҳозлар ва барча керакли буюмлар, педагогик шароит). Ва хоқозлар

Ишнинг мақсади. Иссиқ хароратли худудларда Кураш бўйича ўқув-машғулотиларини ташкиллаштириш бўйича педагогик шароитларни оптималлаштириш.

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси. Умумий ривожланиш машқларидан фарқлиқларок, махсус машқлар курашчиларнинг ўзига хос худудларга яқинроқ. Улар ўз навбатида махсус (етақчи) ва кондинцион (ривожланаётган) тайёргарликка бўлинган.

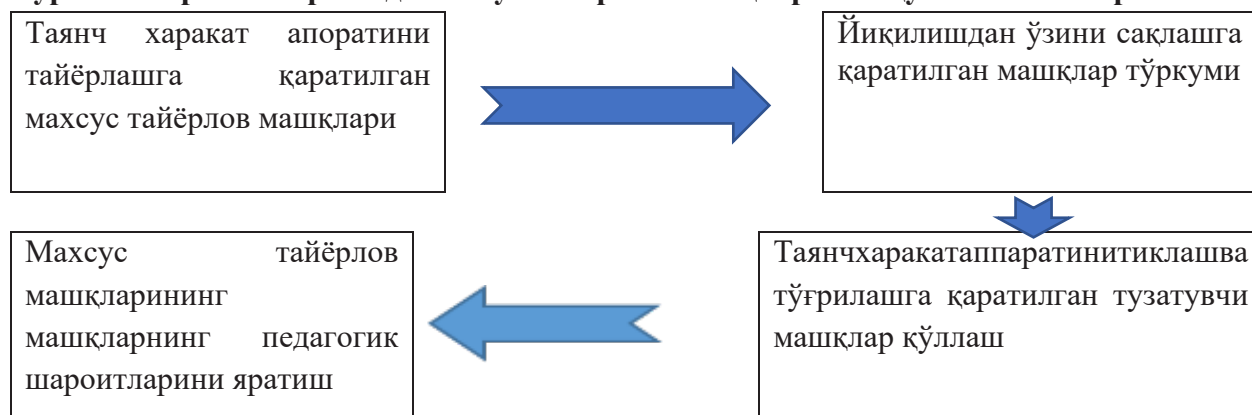
Қўллаш усулига кўра, ривожланиш ва кондинцион машқлар жисмоний куч, кучнинг ривожланиши, тезкор-кучга чидамлилиқ ва мослашувчанлик қабиларга бўлинади. Махсус тайёргарлик машқлари тренажорлардаги қуйидаги машқларни ўз ичига олади: мувазанат сақлаш ва ўзини ўзи сақлаш бўйича машқлар, кўприкдаги акробатик машқлар, шерик билан, манекен билан ишланадиган машқлар ва бошқалар.

Кураш турлари хусусан, миллий кураш бўйича илмий-услубий йадабиётларни, ўрганиш шунини кўрсатадики, курашчиларнинг танасига барча машғулоти омилларини қамраб оладиган махсус тайёрланган ва айниқса мувофиқлаштирувчи машқларнинг педагогик шароитлари шаклланмаган мавжуд ҳаракатдаги усул эса жиддий ишлов беришни талаб қилади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шунини таъкидлаш мумкинки, махсус тайёргарлик машқлари курашчиларга танага маълум таъсир кўрсатишга тайёргарлик кўриш, хавфсиз йиқилишни таъминлашга ва тузатувчи воситалар эса курашчиларни машқ қилишнинг «оғир» таъсирини юмшатишга ёрдам беради.

1 расм.

Курашчиларни тайёрлашда махсус тайёрлов машқларнинг қўлланилиш тартиби.

1 расмдаги машқлар алгаритимига қатиян риоя қилинади. Ўз-ўзини сақлаш ва хафсиз йиқилишга ва педагогик шароит яратишга ёрдам беради.

Курашчиларни тайёрлашда махсус тайёрлов машқларнинг қўлланилиш тартиби. Таянч ҳаракат апаратини тайёрлашга қаратилган махсус тайёрлов машқлари Йиқилишдан ўзини сақлашга қаратилган машқлар туркуми

Махсус тайёрлов машқларининг машқларнинг педагогик шароитларини яратиш
Таянч ҳаракат апаратини тиклаш ва тўғрилашга қаратилган тузатувчи машқлар қўллаш
1 расмдаги машқлар алгаритимига қатиян риоя қилинади. Ўз-ўзини сақлаш ва хафсиз йиқилишга ва педагогик шароит яратишга ёрдам беради.

Педагогик шароитларни шакллантириш, махсус тайёргарлик ва тузатиш воситаларидан фойдаланиш методологиясини ишлаб чиқиш учун курашнинг жуфтликда ишлаш жараёнида юзберадиган таъсирини аниқлаш ва машғулот жараёнида курашчиларни тайёрлаш йўналишини белгилаб олиш муҳим ҳисобланади.

Кўпгина муаллифларнинг фикрига кўра, машғулот пайтида курашчи танасининг турли қисмлари билан 110 дан 120 см баландликдан 40 дан 120 марталаб йиқилишни бажаришга, бу спортчиларнинг танасига сезиларли таъсир қилади. Ўз-ўзини сақлаш элементлари тўғрисида йтарли маълумотга эга бўлмаганда ҳар бир тушиш ҳалокатли бўлиши мумкин ва тўпланган таъсир мушак-скелеттизими ва ички органларнинг касалликларини келтириб чиқариши мумкин.

Шундай қилиб, машғулотнинг дастлабки босқичида орқа, ён ва кўкрак қисмлари учун ўзини ўзи сақлаш элементларини муваффақиятли эгаллаш учун қулай педагогик шарт-шароитларни яратиш керак. Уларга техник усулларни ўрганиш учун қулай шароитлар яратиш ва ўқувчиларни шикастловчи омиллардан ҳимоя қилиш муҳим ҳисобланади.

Жароҳатларнинг энг кўп учрайдиган сабаблари – бу машғулот услубиётидаги камчиликлар, техник ҳаракатларни амалга оширишдаги хатолар, машғулотлар ва мусобақаларни ташкил этиш ва ўтказишдаги камчиликлар спортчи олган барча жароҳатларнинг 60 фоизини ташкил этади. Жароҳатларнинг асосий сабаби, тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, курашчиларнинг мушак-скелеттизимининг ҳолати ва машғулотлар ва мусобақалар учун яхши тайёрланмаган жойлардир. Муайян иш ҳажмининг кўпайиши билан, мусобақалашини техник ҳаракатларнинг оптималлаштирилиши, машғулот юктамаларининг интенсивлиги, машғулотнинг тайёргарлик қисмида махсус тайёргарлик машқларининг ва яқун қисмида тикловчи машқларнинг йўқлиги елка қўшилмасининг эластиклигини кучайтириш ва яхшилаш учун шароит яратилмаганлиги, шикастланишга олиб келиши мумкин.

Курашчи танасининг йтарли даражада тикланмаганлиги чарчокнинг тўпланишига, эрта қаришга олиб келади ва елка-қамар тўқималарини қаритади, уларнинг функционал имкониятларини пасайтиради, сурункали касалликларга нисбатан патологик ходисаларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мураббийлар ва спортчилар умуртқа поғонасининг махсус ривожланиши ва мустаҳкамланишига кам аҳамият берадилар. Машғулотнинг тайёргарлик қисмида махсус-тайёргарлов машқларидан йтарли даражада фойдаланилмайди ва якуний қисмда керакли восита кўникмаларини шакллантирадиган ва ўмуртқа жароҳатларга олиб келмайдиган тикланиш машқлари деярли мавжуд эмас. Жароҳатларнинг олдини олиш учун бўйин соҳасини мустаҳкамланиши учун махсус тайёрлов машқларининг услубий мажмуалари киритилиши муҳим ҳисобланади.

Оёқ-қўлларнинг (айниқса оёқларнинг) тез-тез шикастланиши боғловчи-мушак аппаратини чиниқтиришни талаб қилади ва махсус тайёрлов машқларнинг йетишмаслигидан далолат беради. 1 жадвалда вазин тоифасига кўра жароҳатлар тавсифи келтирилган. Бир йил мабойнида кўзатилган курашчиларда умиртқа ва бўғимларда рўй берган жароҳатлар шуни кўрсатадики вазин оғиршган сари жароҳатлар тури ва қайтврилиши частотаси ошиб борганини кўра миз. Бўйин ўмиртқаси 66 кг вазиндагиларда уртача 18.7 ± 2.2 марта кўрсаткичга эга бўлган бўлса 90 ва ундан ортиқ вазинларда ўртача 23.2 ± 3.7 марта кўрсаткичга эга бўлган. Турлик жароҳатлари 66 кг вазиндагиларда ўртача бир йилда 20.9 ± 2.3 марта кўзатилган бўлса 90 ва ундан ортиқ вазинларда 23.4 ± 3.2 марта кўзатилган. Бу кўрсаткичлар синовдан ўтаётган шуғилланувчиларнинг умумий сонига нисбатан берилган.

1-жадвал

Курашчиларнинг таянч-харакат аппаратида рўй берадиган жараёнлар тавсифи.

Вазн категориялари		60-66 n=27	73-81 n=25	90-100 +100 n=15
Умиртқа	Бўйин	18,7=2,2	17,7± 2,4	23,2± 3,7
	Кўрак	17,8 ± 2,5	19,8 ± 2,4	22,5± 3,2
	Бел	21,7± 2,7	23,2± 3,2	30,2± 4,1
Бўғимлар	Тирсак	20,9± 2,3	20,7± 2,7	23,4± 3,2
	Елка	21,0± 2,7	20,9± 2,7	23,4± 3,2
	Тизза	26,5± 2,7	25,4± 2,0	24,7± 3,0

Спорт жароҳатларининг таҳлили шуни кўрсатадики, машғулотлар давомида тайёргарлик услубидаги камчиликлар шикастланишга олиб келади ва барча жароҳатларнинг тахминан 25 фоизини ташкил қилади. Агар биз ушбу омиллар билан “Кураш” усулларининг хусусиятларидаги 16%, йиқилишдаги 14% га қўшсак, ундан кийин ҳосил бўлган шикастланишларнинг юқори фоизини ўқитиш ва машғулот усуллари нуқтаи назаридан кўриб чиқиш керак.

Машғулотлар жараёнида шикастланмаслик ёки уни олдини олиш учун тўғри педагогик шароитларни яратишга эътибор бериш керак бўлади.

Педагогик шароит фалсафий категория бўлиб, объектни унинг атрофидаги ходисалар билан муносабатларининг ифодаси сифатида талқин қилинади ва уларсиз мавжуд бўлолмайди. Шароит бу - ҳодисалар, жараёнлар вужудга келадиган, мавжуд бўлган ва ривожланадиган муҳит.

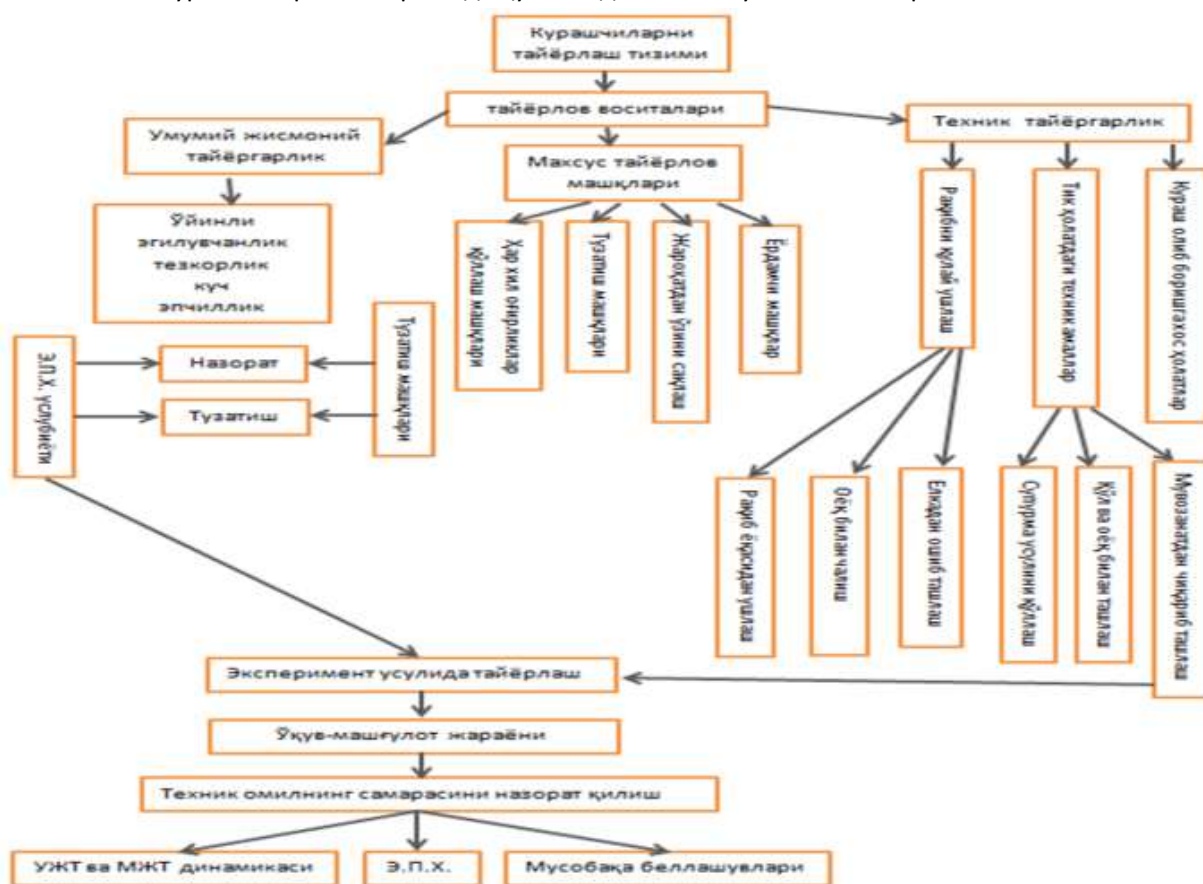
Замонавий педагогик адабиётларда «шароит» тушунчаси «атроф-муҳит», «вазиятлар», «ҳолатлар» деган тарифлар берилган, бу педагогик тизимнинг пайдо бўлиши, мавжудлиги, ўзгариши учун керак бўлган нарсаларнинг умумийлигини кенгайтиради.

Ушбу тоифанинг педагогик талқини дидактик мақсадларга эришиш учун шароитларни воситаларни мақсадли танлаш ва қўллаш, ўқитиш ва ривожлантириш усуллари сифатида

ҳисобга олади.

Педагогик шароит деганда мураббий томонидан ташкиллаштирилган ва маълум бир натижага эришишни назарда тутувчи машғулот жараёнига сезиларли таъсир кўрсатадиган ташқи ҳолат (ўқитишнинг воситалари, усуллари ва ташкилий кўринишларини танлаш) тушунилади. Бўнда 2 расмда келтирилган кетма кетлик яққол мисол бўлаолади. Курашчиларни электро пунтив диогнотикаси (ЭПД) усули билан синовдан ўтказиш бўйича олинган маълумотларнинг таҳлили натижалари шқув машғулот жараёнини шуғилланувчиларнинг муаян модул хусусиятлари бўйича функцианал ҳолат кўрсаткичларига йуналтириш ва умиртқа поғанасини машғулот пайтида кучайтириш ва нормастстик қийматга келтириш лозим бўлган қисмларини ажратиб кўрсатишимконини беради. (2 расм)

Курашчиларни тайёрлашда қўлланадиган машғулот воситаларининг схемаси.

Курашчиларни тайёрлашда қўлланадиган машғулот воситаларининг схемаси.

Курашчиларни тайёрлашда махсус тайёргарлик ва тузатиш машқларидан фойдаланишнинг педагогик шароити деганда ўқув жараёни самарадорлиги ва ўқувчилар хавфсизлигини белгилайдиган ўқув жараёнининг ташқи ва ички ҳолатлари йиғиндиси тушунилади.

Машғулот давомида хавфсиз созламаларни ўрганиш ва шакллантиришга сезиларли даражада таъсир қиладиган педагогик шароитларни аниқлаш ва яратиш ўқув жараёнини яхшилайдиган омилларга асосланади.

Курашда ўқув машғулотларини ўтказиш бўйича кўплаб ўқитиш принтцплари орасида энг оммабопи мунтазамлик принтцпи бўлиб, у юкламалар ва дам олишнинг мақбул алмашилини ҳисобга олган ҳолда режали машғулотларни ўтказишни таъминлайди. Шунингдек, ушбу принципни амалга ошириш индивидуал машқларнинг такрорийлиги ва ўзгарувчанлиги ва уларнинг синфдаги кетма-кетлигига қаратилган.

Бажарилаётган юкламаларнинг ҳажми ва интенсивлигини босқичма-босқич

оширишда тобора қийинлашиб бораётган вазифаларни шакллантириш ва амалга оширишга қўйиладиган талабларни босқичма-босқич ошириш таъминли муҳим аҳамиятга эга.

Ўқиш жараёнига сезиларли таъсир кўрсатадиган педагогик шароитларни аниқлаш ва яратиш, ўқув жараёнида хавфсиз шароитларни шакллантириш ўқув жараёнини яхшилайдиган омилларга асосланади.

Машғулотнинг тайёргарлик қисмида, махсус тайёргарлик машқлари қизиқ олиш имконини беради, бу эса техникавий усуллар устида ишлашга ўтишга замин яратади.

Машғулотнинг асосий қисмида ўзини ўзи сақлаш элементлари спортчиларнинг маҳоратларини ривожлантирадиган техник ҳаракатлар хавфсиз ва узоқ муддатли бажарилишини таъминлайди.

Машғулотнинг якуний қисмида тикланиш машқлари мушак-скелет тизимидан, спортчилардан ортиқча юкламани олиб ташлашга ёрдам беради ва эрта тикланиш учун замин яратади.

Шундай қилиб, қуйидаги педагогик шароитлар ўқув жараёнининг самарадорлигига таъсир қилади:

Моддий-техник (спорт зали, спорт формаси, жиҳозларвабошқалар);

Машғулот таъминлиларига риоя қилиш;

Махсус тайёргарлик машқларини ўтказиш учун воситалар ва усулларни танлаш;

Ўқув машғулотларини ташкил этиш.

Сақлаш машғулотларини ўргатишда қуйидаги педагогик шароитлардан фойдаланиш керак:

- машғулот жараёнида бирга машғулот олиб борадиган шерикка ҳурматни ривожлантириш;

- хавфсиз машғулот жойини ташкил қилиш;

- илмий асосланган ўқитиш методикаси;

- мусобақа қоидаларига аниқ риоя қилиш;

- йиқилиб тушаётган шерикга кўмак бериш;

- йиқилиб тушган шерикнинг ёнтомонига айланиш (тўқнашувни олдини олиш учун, ёқани тортиш ва бўйинини ушлаш орқали амалга оширилади);

- шерикнинг устига йиқилишни олдини олиш (биринчи ҳолат мувозанатга боғлиқ, таянч оёғини эгиб, танани ўз йўналиши бўйича ёки таянч оёқда мувозанатни йўқотиш томон буриш керак. Биринчисидаги мувозанатга боғлиқ, қўллаб-қувватловчи оёғини эгиб, танани ўз йўналиши бўйича ёки қўллаб-қувватловчи оёқда мувозанатни йўқотиш томон буриш керак.

Иккинчи ҳолда, бу йиқилаётган шерик томонидан ушланган қўлни бўшатиш ёки йиқилаётган шерик ушлабт урадиган танани эгиш орқали амалга оширилади.

Йиқилишни амалга оширишда жароҳатлардан сақланишнинг педагогик шароитлар қуйидагилардан иборат:

- Йиқитиш пайтида, йиқитувчи тик турганда, йиқилишни хавфсиз қилиш шеригининг йиқилиш ҳолатида унинг қийимларини ушлаб туриш йўли билан йенгиллаштиради ва баъзан унинг танасини ўрамга йўналтириш орқали амалга оширилади;

- Усуллар бажараётганда, ҳужум қилаётган оёқ рақиб оёғига яқинроқ жойлаштирилади, шундай иқитиш пайтида у ўз танаси билан шерикка зарар етказмайди;

- Рақиб оёғингизга ҳужумга ўтганда, сиз ҳужум қилинган оёғингизни сиқиб чиқара олмайсиз, чунки бу ҳужум қилувчи ва ҳужум қилинган оёғингизни шикастланишига олиб келади;

- Ҳужум қилган киши химоядаги рақибни гиламчага тушадиган қилиб йиқитади, унинг йиқилишини йенгиллаштириш учун унинг танасини гиламга йўналтиради;

- Биргаликда йиқилиш пайтида абир-биримизга йерга йиқилиб тушмасликка ҳаракат қилишимиз керак. Агар йиқилганларнинг оёқлари бир-бириникига ўралган бўлса иккала курашчи ҳам йиқилиб тушганида уларни кўтаришлари керак;

- Агар иккала курашчи учун ҳам хавфли вазиятлар юзага келса, «тўхта» сўзини айтиш орқали белги бериш керак. Ушбу белги берилганда барча ҳаракатлар тўхтатилади.

«Кураш» спорт тури ўқув жараёнини ташкил этишнинг асосий педагогик шароитлари:
- машқларнинг мураккаблигини босқичма-босқич ошириш ва юкломани кўпайтиришни;

- мунтазамлик, кундалик жисмоний машқлар;

- бўғимларнинг барча гуруҳларининг ягона ривожланишини ўз ичига олган комплекс ёндашув ва кураш усулини бажаришда иштирок этадиган барча мушаклар ва бўғимларнинг иштироки таъминланди.

Хулоса қилиб шуни такирорлаш керакки ҳар қандай ўқув жараёнларининг самараси унинг учун яратилган педагогик шароитларга боғлиқ.

Бунинг учун мураббий замонавий инаватсион методлар билан қўролланган бўлиши керак, машғулот ўтқазиладиган спорт-кураши зали талаб даражасида моддий-техник таъминоти билан шайланган, керакли жихоз ва асбоб-ускуналар билан тўлдирилган ҳамда техник шароитлари ўрганилган, мураббий ва шуғилланувчилар учун уқув-машғулот жараёни, спорт педагогикасига хос юқори савияда ташкиллаштириш асосий мақсадга айланиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Афони́на И.П. Самбочиларни тайёрлашда махсус тайёргарлик машқларидан фойдаланишнинг педагогик шароитлари. Тула 2012 йил

2.Завялов, Д.А. Курашчиларнинг спорт маҳоратини оптималлаштириш омилларини таҳлил қилиш. Жисмоний тарбия 2012.-№4. 51-54 бетлар

3.Зякрин, Ф.К. Дзюдочиларнинг махсус машғулотларини ташкил этиш ва методикаси. Аноатсиядис. М., - 2007.134 бет

4. Таймуратов А.Р. “Курашнинг илмий асослари ” 2016 йил 128 бет

TEACHING ENGLISH LANGUAGE TO MULTI-LEVEL LEARNERS

Vaisova Sumbul Zaripboy qizi
Yashnobod district, school 341

Abstract: This article provides information about teaching English language to multi-level learners, its methods, strategies and techniques. Some methods are implemented Uzbek multi-level classrooms and its analyses and results are explained in the conclusion.

Keywords: multi-level, classroom strategy, language acquisition, mixed-ability, native language, motivated

ПРЕПОДАВАНИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА УЧЕНИКАМ РАЗНОГО УРОВНЯ

Ваисова Сумбул Зарипбой қизи
Школа 341, Яшнабадский район

Аннотация: В этой статье представлена информация о преподавании английского языка учащимся разного уровня, его методах, стратегиях и приемах. Некоторые методы реализованы в узбекских многоуровневых классах, а их анализ и результаты объяснены в заключении.

Ключевые слова: многоуровневость, классная стратегия, овладение языком, смешанные способности, родной язык, мотивация

KO'P DARAJALI O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI O'QITISH

Vaisova Sumbul Zaripboy qizi
Yashnobod tumani 341-maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'p darajali o'quvchilarga ingliz tilini o'qitish metodlari, uslublari va texnikalari haqida ma'lumot berilgan. O'zbek sinfxonalarida ba'zi metodlar qo'llanilgan va xulosa qismida tahlil natijalari izohlab o'tilgan

Kalit so'zlar: ko'p darajali, sinf uslubi, til o'zlashtirish, aralash qobiliyat, ona-tili, motivatsiya

Introduction. Multi-level is an approach planning that analyses the individualization, flexibility of all students regardless of their personal level of skills. In some cases, schools enroll pupils without any entrance test. As a result, they are large and large classes which are multilevel in terms of the age of students and their knowledge. About this, Jones (2007) says, «In many ways, every class is a mixed ability class. It is obvious that a large class is a multilevel class» (p. 5). Therefore, it can be assumed that all classes are multilevel to some degree but a large class is multilevel. In a multilevel class, students differ in terms of gender, age, interest, attitude, family background, ethnicity, and religion. Such a variation in large classes impacts on the classroom activities, therefore, large classes are complex. And in a multi-level class, students may vary in language acquisition ability, age, motivation, intelligence, self-discipline, attitude, literary skill and interest. As a result, the teacher enjoys some opportunities while teaching in large multilevel classes and they also meet some challenges. Therefore, it aims at exploring the challenges and chances of teaching English in large multilevel classes. And it is thought that teachers feel hardship in engaging and activating students and keeping a record of students' evaluations in a large class and they may have difficulty to manage large classes. The teacher increases experience through interaction with students for professional development.

Review of literature. Teaching multilevel learners is serious process. Therefore, a lot of scientists researched and experimented. Multi-level class is a heterogeneous group of learners who describes various genders, cultures, linguistic communities and socio-economic groups possessing different proficiency levels, qualities, attitudes and ways of motivation as Hess (2001, p.5) writes, «Students not only differed in language acquisition ability but also in age, motivation, intelligence, self-discipline, literacy skills, attitude, and interest». Combinations

of mixed abilities which is not only the property of a large class but also the property of a small class. The background of the students impacts on their classroom performance and environment of the class.

The learners in a classroom can have various styles and strategies. For example, they can be extroverts, introverted, intelligent, motivated, demotivated, dull, active and passive. However, on the same issue contrasting with Jones (2007, p. 5) writes, «In many ways, every class is a mixed ability class». In one class, students are not the same in some cases: they differ from language acquisition ability or learner types. Therefore, when teacher explains some kind of topic, they can acquire this knowledge differently according to their learning styles. The language of communication and meaning in a context is deeply impacted by the culture of the communicators. In this regard, Corbett (2003, p. 40) claims, «the learner is ... linguistically adept ... to identify cultural norms and values ... and behavior of the groups he or she meets, and can articulate and negotiate a position with respect those norms and values». Therefore, it is concluded that every class is a mixed ability class and the diversity of large classes highly impacts on the classroom environment.

The size of a class is great variation. In terms of the number of students, a class is divided into very large, large, moderate, small and very small. All these terms are relative because how large is large? And how small is small? and what is the moderate number? is challenging to define. A certain number of students can be small in one situation and moderate in another situation. Hess (2001) says, «Chinese colleagues ... taught groups of sixty or more students in classes where students ... differed in language acquisition ability ... age, motivation, intelligence, self-discipline, literacy skills, attitude, and interest and ... situation was not at all unusual for them. In addition, classes of sixty to seventy-five students are not so exceptional around the world» (p.1). We can observe some difficulties in a large class. The study of Jones (2007) shows, «... will have swivel chairs on wheels ... for pair work ... to face the teacher ... for a whole class discussion. But ... most classrooms have furniture that is not easily moveable; students have to seat in rows ... facing the fronts. Real classrooms are often crowded. In a crowded classroom, we may not even be able to reach some students as we circulate» (p.8). As Jones says the English classrooms in schools in some countries are large and sets of furniture are arranged in orderly rows. In Uzbekistan, foreign languages are taught dividedly. Whole class 30 or 35 pupils are divided into two groups and every group are managed by separate teachers. About 15 learners are taught in one group. It provides them with expressing their opinion independently in any time. The success and failure of classroom interaction depends on the roles of student and teacher or the relationship between them. In ELT class, the selection of the approach either teacher-centred or student-centred illuminates the role of the teacher and the students. Following the teacher-centred way of teaching is practicing power in the class, on the other hand, choosing student-centred ways of teaching is increasing the role of students. Freeman & Anderson (2017, p.18) say, the teacher is the authority in the classroom. Similarly, showing integrated roles of a teacher and students to the content in a method, Richards and Rodgers (2001, p.245) write, “A method contains the detailed specification of context, roles of teachers and learners and teaching procedures and techniques”.

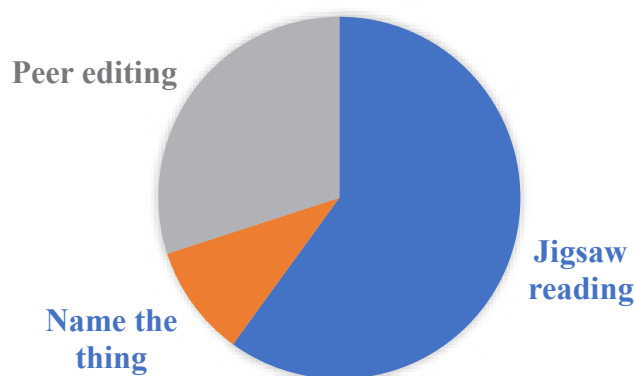
In multilevel class teachers should pay attention every students' situation, learning style and psychological case. It assists them to design learning materials, activities and handouts.

Methodology. To teach multi-level students, materials which are used during teaching process plays significant role. In order to determine which activities are successful for these learners, different kind of methods are exploited and analyzed. Various literatures are examined methodically, comparative analyzing, questionnaire and pedagogical observation methods are used. Based on the questionnaire, the results are compared. In this method, multilevel learners do three types of multilevel activities and the most profitable one is defined through the questionnaire.

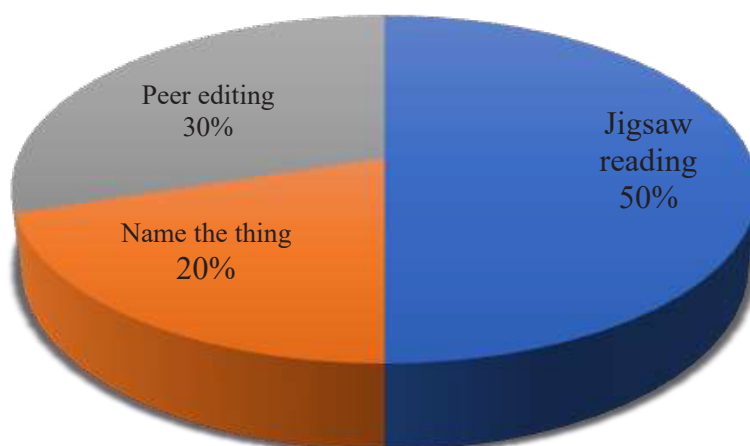
Results. In the experiment, jigsaw reading activity, name the thing and peer editing activities are used. In jigsaw reading activity, a reading passage which includes pre-teach the vocabulary and grammar games is selected and the text is divided into parts, advanced students are given

longer, more challenging passages and lower-level are allocated shorter, simpler texts. Then, student read their part of the article or story. After reading, students can write a summary of the article or story or say it orally. Especially, students work together to rebuild the article in the correct order and check it against the original one. In name the thing activity, students work in pairs and they are given three or four similar but not identical pictures. So, for example, display four similar classroom pictures on the board or table. One person holds a duplicate picture of them and uses it as a reference for responding the other students' questions. These students request questions to narrow down their choices and recognize matching picture. The more advanced students can ask the questions as it is more difficult than answering. To save on preparation time, this game is designed and given students as the task of collecting matching pictures. In peer editing activity, students are allowed to look at each other's work and make corrections and comments at their levels. Students can do rough drafts autonomously. Advanced students can write longer and more complex texts than their groupmates. Peer editing is then the last step before writing the final draft. Students can discuss meaning of the text as well as grammar and punctuation of it. In fact, all the activities have positive sides which they empower one kind of skill, but its effectiveness depends on learner's level. In multilevel class how these activities are effective is illuminated in the result.

1-PICTURE. QUESTIONNAIRE ABOUT MULTILEVEL ACTIVITIES

2-picture. Choices of learners

Conclusion. All kind of activities, materials, methods and technologies are used for learners. However, for multilevel learners, we have to think seriously, as the chosen materials should be appropriate for different levels. Above mentioned activities are chosen for experiment and determined their effectiveness and cons. Jigsaw reading activity creates enjoyable learning atmosphere, promotes cooperation among learners and encourages self-confidence. It allows learners to become expert in particular case and share their knowledge with their peers, leading to a deeper understanding of the material through discussion, problem-solving and debate. Moreover, jigsaw reading method empowers student learning outcomes and activities. However, this activity requires careful planning and active learner participation. Peer editing activity is also beneficial for learners, as it improves their awareness, knowledge and skills in writing. It assists to become more autonomous in learning process. Teacher also can benefit from peer editing activity, as it discloses invaluable information on students writing weaknesses and strengths. However, this activity requires to do individually and learners cannot to discuss, share or debate. Name the thing activity is successful for learners, as they can express their opinion independently, they can name the items. It improves their learning outcomes. However, it creates tedious atmosphere for upper level, as it is more appropriate for down level learners. In order to avoid this kind of challenges, the appropriate activities should be chosen for multilevel learners.

References

- Jones, L. (2007). *The student-centered classroom*. Cambridge University Press.
- Hess, N. (2001). *Teaching large multilevel classes*. Cambridge University Press.
- Corbett, J. (2003). *An intercultural approach to English language teaching*. Multilingual Matters Ltd.
- Freeman, D. L. & Anderson, M. (2017). *Techniques & principles in language teaching* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.

INGLIZ TILI DARSLARIDA MEDIA KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Valiyeva Shaxlo Akmalovna

Namangan Davlat Universiteti

Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada atamaning o'zi, uning turli shakllardagi o'zgarishlari, ko'rsatkichlari, odamlarda rivojlanish usullari, shuningdek qo'llanilish sohalari hamda o'quvchilarda nutq muammolarni media kompetentsiyasini shakllantirish orqali hal qilish mumkinligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ,boshlang'ich sinflar, mediakompetentlik didaktik ta'lim animatsiyalar, interfaol, component, raqamli, samara, dars jarayoni.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF MEDIA COMPETENCE IN ENGLISH LESSONS

Valiyeva Shakhlo Akmalovna

Namangan State University

department of English language and literature

Annotation: This article examines the term itself, its variations in various forms, indications, methods of development in humans, as well as areas of application, and whether speech problems in students can be solved by forming media competence.

Key words and expressions: , components, tendency, media textbook, interactivity, didactic study, primary school, lesson process, animation

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Валиева Шахло Акмаловна

Наманганский государственный университет

кафедры Английского языка и литературы преподавател

Аннотация: В данной статье рассматривается сам термин, его вариации в различных формах, показатели, способы развития у людей, а также сферы применения, а также речевые проблемы у учащихся, которые могут быть решены путем формирования медиакомпетентности.

Ключевые слова: , компетенция, электронных учебнико, медиа в эффективность дидактика, интерактивный.

Kirish. Bugungi kunda ishonamizki raqamli texnologiyalar odamlarga juda ko'p foyda keltiradi .Ularning paydo bo'lishi zamonaviy maktab o'quvchilari va o'quvchilariga ayniqsa ijobiy ta'sir ko'rsatishi kerak. Ingliz tili darslarida ,ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarda nutq muammolarni media kompetentsiyasini shakllantirish orqali hal qilish mumkin. Media kompetentsiyasi deganda biz xabarlarini turli shakllarda ishlatish, tahlil qilish, baholash va uzatish qobiliyatini tushunamiz. O'quvchilarning media-kompetentsiyasini shakllantirishning past darajadaliği muammosi bizning davrimizda juda dolzarb va foydalanishni talab qiladi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Turli xil ilmiy maktablarda media ta'limi boshqacha tushuniladi, chunki ommaviy axborot vositalari ham vosita, ham manba, ham atrof-muhit sifatida talqin etiladi. Bundan tashqari, tushunchalar ko'pincha almashtiriladi, mualliflar bir xil hodisa haqida gapirganda turli xil atamalardan foydalanadilar. Bu «sustkashlik» ni, zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi bilan bog'liq vaziyatning keskin o'zgarishini ta'kidlaydi. Media-ta'lim jarayonining doimiy evolyutsiyasi mavjud bo'lib, bu terminologik apparatga ta'sir qilishi mumkin emas. Agar

1970 va 1980-yillarda kino, 1990 va 2000-yillarda televizor birinchi o'rinda bo'lsa, taxminan 2010-yillardan boshlab Internet media ta'lim vositalari orasida qat'iy va faol ravishda birinchi o'rinni egalladi. Ushbu xilma-xillikning barchasi kerakli ma'lumotlarni tushunish va to'plash jarayonini murakkablashtiradi.

Masalan, OECD (iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tomonidan 2015 yilda nashr etilgan ma'lumotlar natijalarini tahlil qilish ta'lim maqsadlarida kompyuterlardan foydalanish chastotasi va o'quvchilarning akademik muvaffaqiyat darajasi to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligini ko'rsatadi. Maktabda kompyuterlardan kamdan-kam foydalanadigan o'quvchilar, ularni doimiy ravishda ishlatadiganlarga qaraganda, o'qishda yuqori natijalarga erishdilar [Walker 2018: 191].

Turli xil zamonaviy gadjetlar va internetdan foydalanish, albatta, o'quv jarayonini sodda va qiziqarli qiladi. Biroq, ularning barchasi faqat bola kiruvchi ma'lumotlarni to'g'ri o'rganishi, tanlashi, qayta ishlashi va ishlatishi sharti bilan foyda keltirishi mumkin [Titov 2014: 191].

Media ta'limining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash;
- bolalarni turli xil ma'lumotlarni idrok etishga tayyorlash;
- kiruvchi ma'lumotlarni tushunishga o'rgatish;
- turli xil ma'lumotlarning psixikaga ta'siri oqibatlarini anglash uchun sharoit yaratish.

O'qituvchilar nafaqat bolalarga o'z mavzularini sifatli o'rgatishlari, balki ularni haqiqiy hayotga tayyorlashlari kerak. Katta hajmdagi ma'lumotni boshqarish, matndagi eng muhim narsani ajratib ko'rsatish, xulosalarni shakllantirish qobiliyati kub ildizini hisoblash yoki kimyo muammosini hal qilish qobiliyatidan ko'ra bola uchun muhimroq va dolzarbroq bo'ladi, chunki ular kundalik hayotda haqiqatan ham zarur bo'lgan ko'nikmalardir. Media ta'limini o'quv jarayoniga integratsiya qilish bunga yordam beradi. Bu nafaqat maktab intizomi doirasida ma'lum bir mavzuni o'rganishga, balki ish dasturidan tashqariga chiqishga imkon beradi.

Tahlil va natijalar

2007 yilda milliy media ta'lim assotsiatsiyasi (National Association for Media Literacy Education NAMLE) media ta'limining oltita asosiy prinsipini shakllantirdi.:

1. Media ta'limi biz olgan va yaratgan barcha xabarlarini faol o'rganish va tanqidiy tushunishni talab qiladi. Media ta'limi yosh avlodga ommaviy axborot vositalari tomonidan etkazilgan xabarlarini chuqurroq tushunishga imkon beradigan maxsus savollar berishni o'rgatish uchun mo'ljallangan. Media ta'limi bolalarni o'z xulosalarini tasdiqlash uchun asosli dalillar keltirishga o'rgatadi. Darslarda ommaviy axborot vositalaridan oddiy foydalanishni media ta'limi deb hisoblash mumkin emas;

2. Media ta'limi «savodxonlik» (ya'ni o'qish va yozish) tushunchasini, shu jumladan ommaviy axborot vositalarining barcha shakllarini kengaytiradi. Media ta'limi o'quvchilarga ommaviy axborot vositalarining turli shakllari orqali o'z g'oyalarini ifoda etish imkonini beruvchi tahlilni o'z ichiga oladi. Media ta'limi nafaqat amalga oshiriladi maktabda, shuningdek maktabdan keyingi dasturlarda, shuningdek universitet va kollejlarda, uyda va Internetda.

3. Media ta'limi har qanday yoshdagi o'quvchilarning keng qamrovli, izchil va uzluksiz amaliyot davomida media kompetentsiyasini shakllantirish va mustahkamlash uchun mo'ljallangan. Media ta'limi faqat bitta dars, kun va hatto bir haftalik darslar doirasi bilan cheklanmaydi. Media-o'qituvchilar o'quvchilarga media-kompetentsiya darajasini rivojlantirish uchun turli xil va ko'plab imkoniyatlarni taqdim etishlari kerak;

4. Media ta'limi demokratik jamiyatning vakolatli, fikrlaydigan va g'amxo'r a'zolarini tayyorlashga yordam beradi;

5. Ommaviy axborot vositalari ijtimoiy-madaniy kontekstda faoliyat yuritar ekan, media ta'limi turli nuqtai nazar va jamoalarni ifodalovchi matnlarni o'z ichiga oladi, media madaniyati va xalqaro istiqbollarning muqobil ko'rinishini o'rganish imkoniyatini beradi;

6. Media ta'limi o'quvchilar o'zlarining media matnlarini yaratishda individual ko'nikmalar, e'tiqodlar va tajribalardan foydalanishlari kerakligini ta'minlaydi. Media ta'limi tinglovchilarni individual qadriyatlarga muvofiq o'z tanlovlarini qilishga o'rgatadi. Media ta'limi o'quvchilar tomonidan media-matnni talqin qilish o'qituvchi tomonidan xuddi shu media-matnni talqin

qilishdan farq qilishi mumkinligini tan oladi, ammo noto'g'ri emas [NAMLE 2007].

Chet ellik mualliflarning bir qator asarlarini tahlil qilish (Potter 2001; Silverblatt 1997; Kubey 1997; Baran 2002; Potter 2001; Weber 2002; Baran 2002) media ta'limini tashkil etuvchi elementlarni aniqlashda bir necha xil yondashuvlar mavjudligini aytishga imkon beradi. Hozirgi vaqtda bu borada konsensus mavjud emas.

Munozara. Agar siz yuqorida tavsiflangan barcha tasniflarni diqqat bilan ko'rib chiqsangiz, ular o'rtasida juda ko'p o'xshashliklarni ko'rishingiz mumkin. Ularning barchasi ma'lum darajada turli xil SMS-lar bilan muntazam ravishda o'zaro aloqada bo'lish, media-matnlarni idrok etish va baholash qobiliyati, o'z media mahsulotlarini yaratish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bularning barchasini A. V. Fedorov ham qayd etdi, u ushbu tasniflarning ko'p jihatlarni o'z ichiga olgan. Keling, uni batafsil ko'rib chiqaylik. O'z tasnifida u media-kompetentsiyani shakllantirishning 7 ko'rsatkichini aniqladi: motivatsion, aloqa, axborot, idrok, baholash, faoliyat, ijodiy va ularning har biriga uchta daraja berildi: past, o'rta va yuqori.

«Shaxsning media kompetentsiyasi-bu uning motivlari, bilimlari, ko'nikmalari, qobiliyatlari (ko'rsatkichlar: motivatsion, aloqa, axborot, idrok, talqin/baholash, faoliyat/amaliy-operatsion, ijodiy) to'plami bo'lib, tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatishga yordam beradi; turli xil turlari, shakllari va janrlaridagi media matnlari, jamiyatdagi ommaviy axborot vositalarining murakkab jarayonlarini tahlil qilish» [Fedorov 2007: 77].

XULOSA. XXI asr inson hayotining o'ziga xos xususiyati cheksiz ma'lumot oqimi bilan muntazam ishlash edi. Turli xil manbalardan olingan ma'lumotlar miqdori juda katta va qimmatli ma'lumotlarni olish uchun uni «filtrlash» uchun mashaqqatli ishni talab qiladi. Ularning ishonchligi to'g'risida xulosa chiqarish uchun materiallarni tanlashga tanqidiy yondashish, ularni turli nuqtai nazardan baholash kerak. Bu vazifalar, hatto boy hayotiy tajribaga ega bo'lgan kattalar uchun ham oson emas. Albatta, o'sib kelayotgan yosh avlod uchun bu jarayon yanada katta qiyinchiliklarga olib keladi.

Hali to'liq shakllanmagan o'quvchilarga kattalar muhim ta'sir qiladi va agar ota-onalar ishda ko'proq vaqt o'tkazsalar va qarindoshlar va o'qituvchilar bolaga kerakli vaqt va e'tiborni bermasalar, kattalarning o'rnini ekrandan turli xil ahloqsiz va tushunarsiz videolar egallashi mumkin: shou – biznes va ko'ngilochar dasturlar :yulduzlari-qo'shiqchilar va aktyorlar, bloggerlar va boshqalar. Buning oldini olish esa juda muhimdir. Bularning barchasi bizni zamonaviy o'quvchining media-kompetentsiyasini shakllantirish nafaqat muhim, balki o'ta dolzarb ekanligini anglashga olib keladi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, bu holda ommaviy axborot vositalaridan foydalanish, agar u asosiy o'quv dasturini hisobga olsa, o'quvchilar va o'qituvchilarning ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lsa va o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishiga ijobiy ta'sir ko'rsatsa, ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi [Nikitina 2015: 108].

Media kompetentsiyasi yangi axborot jamiyatida «muvaffaqiyatli» ijtimoiylashuvning eng muhim omillaridan biridir. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalarini o'z manfaati uchun ishlatadigan odamlarning qo'lida qurolga aylanmaslik uchun barcha bolalar media-kompetentsiyani shakllantirishning yuqori darajasiga muhtoj. Media-kompetentsiya darajasini oshirishga qaratilgan integratsiyalashgan ta'limni izchil amalga oshirish o'rta maktab o'quvchilariga nafaqat maktabda, balki universitetda ham, ularning keyingi kasbiy faoliyatida ham yuqori darajadagi media-kompetentsiyani namoyish etish imkonini beradi. Biz yashayotgan zamonaviy dunyo media asriga kirdi.

References

1. Rus tili darslarida boshlang'ich maktab o'quvchilarining media kompetentsiyasini shakllantirish / Nikitina E. yu., Milutina A. A. – m: Perot, 2015. 202 s.
2. Zhilavskaya, I. V. (2009). Mediaobrazovanie molodezhnoj auditorii [Media education for youth audience]. Tomsk: TIIT (in Russian) [Жилавская, И. В. (2009). Медиаобразование молодежной аудитории. Томск: ТИИТ]
3. Borchers, J.O. (1999) «Electronic Books: Definition, Genres, Interaction Design Patterns». Conference on Human Factors in Computing Systems, CHI99 Workshop: Designing Electronic Books, Pittsburgh, May

4. Bostock, S. (1998) Courseware Engineering - an overview of the courseware development process. University of Keele
5. Sh.Valiyeva "Requirements for the structure, content and design of multimedia electronic textbooks" Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 04, volume 96 published April 30, 2021
6. NAMLE: Core Principles of Media Literacy Education in the United States // <http://www.namle.net/core-principles/namle-cpmle-w-questions.pdf> (дата обращения: 06.09.2018).

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA MARKETING TA'LIM YO'NALISHLARIDA O'QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING HOZIRGI HOLATI

Xodjiyev Azamat Baxodirovich
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annatsiya: Dunyo tajribasidan o'quv jarayonini virtual tarzda loyihalash (Simulations), masofaviy ta'lim (Moodle, Ilias, Dokeos va h.k.) shakllarini keng tatbiq etish, ilg'or texnologiyalarni qo'llash bilan bir qatorda ta'lim jarayonini raqamlashtirish, kasbiy faoliyatga innovatsion tayyorlash jarayonini rivojlantirishda, dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga, belgilangan o'quv dasturlarining talabalar tomonidan to'la bajarilishiga, talabalarining shaxsiy qiziqishlarini ortirishiga xizmat qiladi. Ushbu maqolada bugungi kunda talabalarga mobil dasturiy vositalar orqali dars mashg'ulotlarini tashkil etish holati va uni rivojlantirish bosqichlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, raqamli texnologiyalar, mobil dasturiy vosita, axborot texnologiyalari, interfaol texnologiyalar, mediata'lim, ko'nikma, malaka.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ ПО НАПРАВЛЕНИЯМ МАРКЕТИНГОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ходжиев Азамат Баходирович
Независимый исследователь Бухарского государственного университета,

Аннотация: Проектирование образовательного процесса в виртуальном виде (Simulations), широкое применение форм дистанционного обучения (Moodle, Ilias, Dokeos и др.) из мирового опыта, цифровизация образовательного процесса с использованием передовых технологий, в развитии процессе инновационной подготовки к профессиональной деятельности, с программными средствами обучения все большее значение приобретает совершенствование методики их использования. Это, в свою очередь, служит коренному повышению качества образования, полноценной реализации обучающимися заданных образовательных программ, повышению личной заинтересованности обучающихся. В данной статье отражено современное состояние организации занятий школьников с помощью мобильных программных средств и этапы его развития.

Ключевые слова: образование, цифровые технологии, мобильное программное обеспечение, информационные технологии, интерактивные технологии, медиаобразование, знания, квалификация.

CURRENT STATE OF ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE FIELD OF MARKETING EDUCATION

Xodjiyev Azamat Baxodirovich
Independent researcher at Bukhara State University,

Annotation: Designing the educational process in a virtual form (Simulations), widespread use of distance learning forms (Moodle, Ilias, Dokeos, etc.) from world experience, digitalization of the educational process using advanced technologies, in development In the process of innovative preparation for professional activities, with software tools training, the improvement of the methods of their use is becoming increasingly important. This, in turn, serves to radically improve the quality of education, the full implementation of the given educational programs by students, and the increase in the personal interest of students. This article reflects the current state of the organization of classes for schoolchildren using mobile software and the stages of its development.

Keywords: education, digital technologies, mobile software, information technologies, interactive technologies, media education, knowledge, qualification.

Kirish. Respublikamizda axborotli ta'lim bo'yicha "ta'lim tizimining barcha bosqichlarida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va zamonaviy iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan raqamli bilimlarning darajasini oshirish, ta'lim infratuzilmasini takomillashtirish, shuningdek, "Besh tashabbus" loyahasini amalga oshirish doirasida 2022-yilga qadar respublikaning barcha hududlarida raqamli bilimlarga o'qitish markazlarini ochish"[1] haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori qabul qilindi [2]. Bu qaror ijrosini ta'minlash maqsadida yurtimiz viloyat va tumanlarida IT - parklar, informatika va axborot texnologiyalariga ixtisoslashgan maktablar tashkil etish ishlari amalga oshirilmoqda. Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish va o'quv jarayonida interfaol texnologiyalarni tatbiq etish, bugungi kun yoshlaridan yuqori malakali kadr bo'lib yetishish uchun intellektual salohiyatli, ilm-fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan shaxs bo'lishini talab etadi. Hozirgi kunda ta'limning taraqqiy etishida dasturiy hamda raqamli ta'lim texnologiyalarining keng joriy etilishi, turli ta'lim va fan yo'nalishlarida bilimlarning jadal yangilab borilishi, ta'lim oluvchi talabalarning mustaqil ravishda o'z aqliy qobiliyatlari hamda bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish kabi vazifalarini talab etmoqda [3].

Ta'lim tizimiga qo'yilgan asosiy maqsadlarimizga erishish yo'lida o'quv-uslubiy ta'minot, pedagoglarning o'z mutaxassisligi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishi talab etiladi. O'qituvchidan dunyo ilm-fan rivoji bilan hamohang tarzda bo'lishi hamda o'z kasbiy faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana bilish qobiliyati talab etiladi. Pedagogik kompetensiyaning yuqori darajada bo'lishi ilm-fan, ta'limning rivojlanish yo'lida raqamli texnologiyalardan foydalana olishi zarurdir. Shu bilan bir qatorda tayyorlanadigan kadrlarning kasbiy ko'nikmalarini zamon talabiga mos darajasida bo'lishining kafolati bo'lib hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarning amaliyotda joriy etilishi, raqamli ta'lim muhitining yaratilishi, raqamli izlar, raqamli vositalar, raqamli ta'lim terminologiyasining rivojlanishini belgilaydi. Hozirgi kunda mahalliy pedagogik fan va amaliyotda raqamli ta'limni rivojlantirish bilan bog'liq yangi atamalarni aniq, bir xil izohlash hali ham mavjud emas. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitishda dasturiy ta'lim vositalari va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan o'quv jarayonida samarali foydalanish tamoyillari orqali differensial mediata'limni tashkil etuvchi model va metodlar asosida mobil hamda masofaviy ta'limni shakllantirish, interfaol o'qitish metodlaridan unumli foydalangan holda talabalarning bilim olish malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish to'g'risida ma'lumotlar bayon etilgan.

Raqamli ta'limni rivojlantirishda nimalarga e'tibor qaratish lozimligi talabalarning mobil dasturiy vositalardan foydalanishning hozirgi kundagi holati o'rganilib so'rovnoma o'tkazilganda, qatnashchilarning 78,4 foizi smartfon qurilmasini tanlaganligi, raqamli ta'lim haqidagi ma'lumotga ega qatnashchilar 79,7 foizni, mobil dasturiy vositalardan ta'limda foydalanish kerakligini 94,1 foiz qatnashchilar, raqamli ta'limni qo'llashda mobil ilovalarining zarurati so'roviga 89,3 foiz qatnashchilar "zarur" degan tanlovlarni amalga oshirganligi sababli onlayn to'garak tashkil etilib, raqamli ta'lim texnologiyalari asosida talabalarning bilim doiralari kengaytirilsa, ularda ijodiy ishlash ko'nikma va malakalari hamda o'zlari tanlagan kasbiga qiziqishlari rivojlanadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda ta'lim tizimiga raqamli ta'lim texnologiyalarning kirib kelishi, ta'lim oluvchilarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishlari va o'zaro munosabatlari soddalashuvi bilan bir qatorda bevosita joriy etilishi bilan ham izohlash mumkin. Shu bilan birga ta'limdagi o'zaro munosabatlarning asosiy g'oyasi yetuk va barkamol shaxsni yetkazib berish bo'lib, bunda majburiy fanlarni o'qitishda o'qituvchi raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish kabi choralar ko'rilmogda [4]. Bunda insonni yuksaklikka harakat holatlarini belgilangan psixologik dasturlar yordamida amalga oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi. Pedagogik nuqtayi nazardan raqamli o'rganish inson tafakkurini rivojlantirish uchun inson nazarida juda kam ma'lum bo'lgan tushunmovchiliklarni, ilmiy

muammolarni yechishda katta hisoblashlar orqali amalga oshiradi [5].

Tahlillardagi fikrlarga asoslanib, bugungi kunda oliy ta'lim tizimida yetuk mutaxassislarni tayyorlashda raqamli ta'lim texnologiyalardan keng foydalanish orqali ta'lim jarayoniga tadbiiq etish tajribasidan foydalanib kelinmoqda deb mulohaza yuritsak ham bo'ladi. Bunda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy malakalarini muntazam ravishda oshirib borilishi ko'zda tutilganligi hamda samarali innovatsion metodlardan foydalangan holda amaliyotga joriy etish ushbu ishimizning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar dasturiy ta'lim texnologiyalariga asoslangan ta'lim tizimlarini tashkil etish orqali ta'lim tizimini pedagogik va didaktik jihatdan yanada namunali bo'lish hamda har bir axborotni sinchkovlik bilan tahlil qilgan holda foydalanuvchiga mukammal tarzda topshirish vazifasi qo'yiladi.

Natija. Zamonaviy ta'lim jarayonining maqsadi bilim, malaka va ko'nikmalarni o'qituvchidan talabaga o'tkazishda emas, balki talabalarning doimiy, uzluksiz o'z-o'zini tarbiyalash, to'ldirish va yangilashga intilish qobiliyatini har tomonlama rivojlantirishdir. Hozirgi kunda kompyuterga asoslangan o'quv tizimlari an'anaviy asosda o'rganish uchun ishlab chiqilgan bo'lib, yangi asosda kompyuterning favqulodda imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etadi. Bu odamlarga ko'plab hodisalarni tushunishga yordam beradigan kuchli virtual vosita sifatida, muqarrar ravishda o'rganilgan faktlar asosida keltirib o'tilgan. Bu bilan ko'nikmalar to'plamiga ega bo'lgan ongni boshqargan holda qul qilish xususiyatiga ham egaligini unutmaslik lozim. Bu ilmiy yondashuvlar hozirgi kunda raqamli ta'limga asoslangan o'quv tizimlarini ishlab chiqishda pedagogik va psixologik jihatdan yanada e'tiborliroq bo'lishga va undagi har bir axborotni sinchkovlik bilan tahlil qilgan holda foydalanuvchiga mukammal tarzda topshirish vazifasi qo'yiladi.

Ushbu maqolada olimlar ilmiy ishlarini o'rganish va tahlil qilish natijasida raqamli texnologiyalar asosida "Yo'nalishga kirish" fanini o'qitishning pedagogik asoslari quyidagicha deb belgilash kiritildi.

Ta'limiy asoslari:

- talabalarda raqamli ta'limga bo'lgan madaniy va ilmiy munosabatlarni shakllantirish;
- talabalarda egallayotgan kasbiy ko'nikmalariga oid bilimlarini boyitgan holda mustahkamlash;

- talabalarining individual bilim olishlariga imkoniyatlarini yaratish;

- talabalarining virtual olamga oid tasavvur va ko'nikmalarini shakllantirish;

- dars jarayonida fanlararo integratsiyani amalga oshirish;

- talabalarining olgan bilimlarini o'zi tashxislash xulosa chiqarishga o'rgatish;

- talabalarga dars mashg'ulotlariga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirish;

- talabalarining mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini sermazmun va samarali tashkil etish.

Tarbiyaviy asoslari:

- raqamli texnologiyalar bilan ishlash madaniyatini shakllantira olish;

- barcha axborotlarni saralash va to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatish;

- bilim va ko'nikma haqidagi tasavvurlarini kengaytirish;

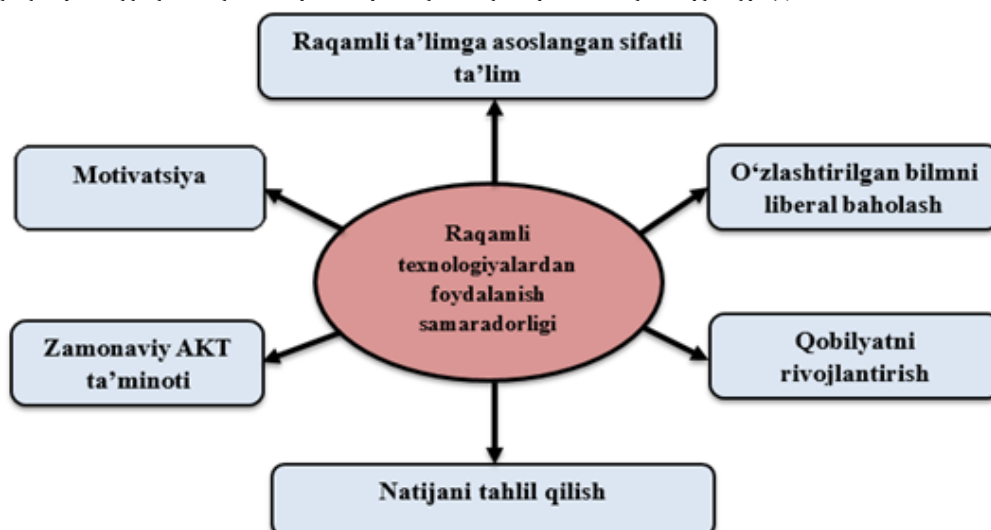
- vaqtdan unumli foydalanishga o'rgatish.

Raqamli texnologiyalar asosida "Marketing nazariyasi asoslari" fanini o'qitishni pedagogik asoslashning rad etib bo'lmas jihati shundaki – bu davr va zamon bilan hamnafas rivojlanayotgan va raqamlashayotgan jamiyat bo'lib hisoblanishini ta'kidlashimiz lozim. Raqamlashayotgan jamiyatda axborot oqimining psixologik ta'siri juda katta ahamiyatga egaligi, u hayotiy faoliyatda shaxs idrok va tafakkuri shakllanishi qay darajada bo'lishini belgilab berish xususiyatiga ham egaligini hisobga olishimiz zarur. Ta'lim jarayonida raqamlashtirish jarayonini zamon talabidan kelib chiqqan holda to'liq shakllantirishimiz yoki moslashimiz darkor.

Ta'lim tizimida raqamli ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish omillaridan biri o'quv jarayonining sifatini aniqlashga imkon beradigan va har bir ta'lim tashkilotining o'quv faoliyatiga obyektiv baho berishga qodir bo'lgan samarali ta'lim tizimini yaratish hisoblanadi. Sifatli ta'lim deganda – innovatsion hamda mobil dasturiy vositalar asosida tashkil etiladigan o'quv jarayoni hisoblanadi. Bu jarayonda pedagog va ta'lim oluvchilarning yagona maqsad

asosida birgali

g).

1-расм. Raqamli texnologiyadan foydalanish sxemasi

Raqamli texnologiyalar bilan o‘zaro munosabatda pedagogik- psixologik asoslarning profессиogramмага integrativ ta’sirlari ijobiy va albatta salbiy holatlarga olib kelishi mumkin bo‘ladi. Ijobiy holatlar yuqorida keltirilgan ta’limiy tarbiyaviy, psixologik asoslarning qay darajada (a’lo, yaxshi, o’rta, qoniqarli va qoniqarsiz) ekanligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Dasturiy ta’lim vositalari asosida “Marketing nazariyasi asoslari” fanini o‘qitishni pedagogik asoslashning yana bir rad etib bo‘lmas jihati shundaki – bu davr va zamon bilan hamnafas rivojlanayotgan va raqamlashayotgan jamiyat bo‘lib hisoblanadi.

Raqamlashayotgan jamiyatda axborot oqimining psixologik ta’siri juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, u hayotiy faoliyatda shaxs idrok va tafakkuri shakllanishi qay darajada bo‘lishini belgilab berish xususiyatiga ham egaligini hisobga olgan holda, ta’lim jarayonida ham raqamlashtirish jaryonini zamon talabidan kelib chiqqan holda tezlashtirish yoki moslashtirish zarur.

Ta’lim jarayonida sun’iy intellektga asoslangan holda o‘qitish, o‘quv faniga doir o‘quv-uslubiy materiallar hamda fan doirasidagi testlar asosida talabalarning egallagan bilimlariga qarab ularni rag‘batlantirish darajalarini mobil dasturiy vositalar asosida soddalashtiriladi.

Xulosa. Har qanday ta’lim tizimining asosi bo‘lib, yuqori sifatli va yuqori texnologiyali axborot-ta’lim muhiti hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida, har bir oliy ta’lim muassasasi oldida murakkab va ko‘p omilli, ya’ni nafaqat bugungi kun talablarini, balki istiqbolini e’tiborga olgan holda mutaxassis kadrlar tayyorlashning axborot-ta’lim muhitini yaratish vazifasi turganligini anglatadi, natijada ularning bilim, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beruvchi motivatsiyaning oshishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4699-sonli Qarori (Manba: <https://lex.uz/docs/4800657>).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.

3. Шаронин Ю.В. Цифровые технологии в высшем и профессиональном образовании: от личносно ориентированной smart-дидактики к блокчейну в целевой подготовке специалистов. Современные проблемы науки и образования. ISSN: 2070-7428 <https://elibrary.ru/item.asp?id=37031954> М., 2019. – 94 с.

4. Лутфиллаев М.Х., Ш.М.Хасанов. Разработка и внедрение виртуальных ресурсов в методической системе на основе компьютерных имитационных моделей для инклюзивного образования // LAP Lambert Academic Publiting, Germani.- 2020. -167 p.

5. Вербицкий А.А., Цифровое обучение: проблемы, риски и перспективы// Электронный научно-публицистический журнал “Номо Cyberus”. - 2019. - №1(6).

GENDER YONDASHUVI ASOSIDA O'QUVCHILARNI IJTIMOIYLAŞTIRISHGA YO'NALTIRILGAN PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLAŞHNING NAZARIY ASOSLARI

Sharifzoda Sardorbek O'razboy tabib o'g'li
Ma'mun universiteti rektor v.b., Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
dotsent
<https://orcid.org/0000-0003-4733-8204>

Annotatsiya: Ta'lim sohasida gender yondashuvining paydo bo'lishidan oldin shaxsiy yondashuv tushunchalari va pedagogik bilimlarning tabiati, o'quv jarayonining yaxlitligi, ta'limning shaxsiy rivojlanish funktsiyalari kabi fundamental pedagogik tadqiqotlar tizimi paydo bo'ldi. Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, mahalliy pedagogika fani allaqachon pedagogik jarayonning nazariy va uslubiy asoslarini gender yondashuvini hisobga olgan holda ishlab chiqish va gender pedagogikasini yangi bilim sohasi sifatida qurish muammosini hal qilishga kirishdi. Mazkur maqolada gender yondashuvi asosida o'quvchi-yoshlarni ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatga tayyorlashga doir ilmiy munozara yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim tizimi, pedagogik faoliyat, gender yondashuvi, ijtimoiylashuv, kasbiy ta'lim, tadqiqot, gender.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПОДГОТОВКИ К ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, НАПРАВЛЕННОЙ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ГЕНДЕРНОГО ПОДХОДА

Шарифзода Сардорбек Уразбой табиб ўғли
Исполняющий обязанности ректора Университета Мамун Доктор философии
педагогических наук (PhD), доцент

Аннотация: До появления гендерного подхода в сфере образования существовала система фундаментальных педагогических исследований, таких как понятия личностного подхода и природы педагогических знаний, целостности образовательного процесса, функций личностного развития образования. появился. В связи с этим следует отметить, что наука местная педагогика уже приступила к решению проблемы разработки теоретико-методологических основ педагогического процесса с учетом гендерного подхода и построения гендерной педагогики как новой области знаний. В данной статье представлена научная дискуссия о подготовке студентов к педагогической деятельности, направленной на социализацию, на основе гендерного подхода.

Ключевые слова: Система образования, педагогическая деятельность, гендерный подход, социализация, профессиональное образование, исследования, гендер.

THEORETICAL PRINCIPLES OF PREPARATION FOR PEDAGOGICAL ACTIVITY DIRECTED TO THE SOCIALIZATION OF STUDENTS BASED ON THE GENDER APPROACH

Sharifzoda Sardorbek O'razboy tabib o'g'li
Acting rector of Mamun University Doctor of philosophy in pedagogical sciences,
associate professor

Abstract: Before the emergence of the gender approach in the field of education, a system of fundamental pedagogical research such as the concepts of personal approach and the nature of pedagogical knowledge, the integrity of the educational process, and the functions of personal development of education appeared. In this regard, it should be noted that the science of local pedagogy has already begun to solve the problem of developing the theoretical and methodological foundations of the pedagogical process taking into account the gender approach and building gender pedagogy as a new field of knowledge. This article presents

a scientific discussion on the preparation of students for pedagogical activities aimed at socialization based on the gender approach.

Key words: Educational system, pedagogical activity, gender approach, socialization, professional education, research, gender

Kirish. Gender yondashuvining mohiyatini keng ma'noda, bir tomondan, «madaniyatning ob'ektiv bo'lmagan belgisi» deb ta'riflash mumkin, uning mohiyati nafaqat jamiyatning ikkala ijtimoiy gender guruhining manfaatlarini hisobga olish, balki maxsus chora-tadbirlarni yaratish va amalga oshirishdan iborat, boshqa tomondan, «jamiyatda sodir bo'layotgan hodisalar, erkak va ayol populyatsiyalariga turlicha ta'sir qiladi, ularning teng bo'lmagan reaksiyalarini keltirib chiqaradi».

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. L. V. Shtileva ta'limdagi gender yondashuvining maqsadini jinsga qarab shaxs salohiyatini rivojlantirishning an'anaviy madaniy cheklavlarini dekonstruksiya qilish, pedagogik o'zaro ta'sir jarayonida qiz va o'g'il bolalarning qobiliyatlarini maksimal darajada anglash va ochib berish uchun sharoit yaratish sifatida ko'rsatadi (L. V. Shtileva)[8; B.7.]. S. L. Rikovning ta'kidlashicha, ta'limda gender yondashuvini amalga oshirish-bu rivojlanish va tarbiyada bolaning shaxsiyati va individualligini jinsning an'anaviy doirasidan ustun qo'yish demakdir. Ta'limdagi gender yondashuvi egalitarizm asosida gender rollarning o'zaro ta'sirini jinsidan qat'i nazar, shaxsning teng huquq va imkoniyatlari printsipi sifatida uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. I. V. Kostikova, A. V. Mitrofanova maktab doirasida gender yondashuvining amalga oshirilishini «bolaning shaxsiyatining muvaffaqiyatli rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan stereotiplarni yengib o'tish, bolaning xatti-harakati kerak bo'lganda o'zini tutish zaruratidan ko'ra, uning shaxsiy moyilligiga ko'proq bog'liq bo'lishiga e'tibor qaratish» orqali tasvirlaydi[2; B.70.].

A. V. Mudrikning so'zlariga ko'ra, ta'limdagi gender yondashuvi bugungi kunda bir qator sabablarga ko'ra dolzarbdir: «birinchidan, bizda kadrlar va ushbu kadrlar tomonidan amalga oshiriladigan shaxs va tarbiya tushunchalari, ya'ni inson va uning tarbiyasi to'g'risida ongsiz, yashirin g'oyalar tufayli umuman ta'lim tizimini feminizatsiya qilish mavjud. Ikkinchidan, biz erkaklarni feminizatsiya qilish va ayollarni erkaklashtirishning umumiy jarayonini yyengib o'tmasligimiz, balki cheklashimiz, boshqarishimiz kerak. Uchinchidan, ijtimoiy ta'limdagi gender yondashuvi oilaviy feminizatsiya uchun qandaydir kompensatsiya bo'lishi mumkin. To'rtinchidan, ijtimoiy tarbiyada gender yondashuvini amalga oshirish, o'z - o'zidan paydo bo'ladigan jinsiy aloqaning salbiy tomonlarini qandaydir tuzatishga umid qilish imkonini beradi[3; B.59.]. Bundan tashqari, maktab ta'limi o'quvchilarning jinsiga nisbatan befarq.

So'nggi yillardagi pedagogik tadqiqotlarida ushbu kontseptsianing bir qator talqinlari ham aniqlandi. E. N. Kamenskayaning fikricha[4; B.220.], pedagogikada gender yondashuvi pedagogik faoliyatdagi uslubiy yo'nalish bo'lib, u o'zaro bog'liq tushunchalar, g'oyalar va harakat usullari tizimiga tayanib, gender o'zini o'zi bilish, o'zini o'zi qurish va o'zini o'zi anglash jarayonlarini ta'minlash va qo'llab-quvvatlashga imkon beradi. Bolaning shaxsiyati, uning noyob individualligini rivojlantirish. Ta'limdagi gender yondashuvi deganda bolaning jinsiga qarab individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish va tarbiyalashga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning tarkibiy qismlaridan birini tushunishni taklif qiladi va shu asosda ta'lim va tarbiyaning mazmuni, shakllari va usullarini aniqlashni, shaxsni rivojlantirishga qaratilgan qulay (gender qulay) ta'lim muhitini yaratishni nazarda tutadi. O. A. Konstantinova[5; B.174.] ta'limga gender yondashuvini o'quvchilarga o'ziga xos individual xususiyatlar bilan o'zini namoyon qilish va jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va jinsga asoslangan ijtimoiy identifikatsiyani ta'minlaydigan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish imkoniyatini beradigan o'quv jarayonini tashkil etish sifatida shakllantiradi. O'quv jarayonidagi gender yondashuvini dialektik usullardan biri sifatida bu ikkala jinsdagi o'quvchilarga alohida yondashuvni, o'qituvchining o'g'il va qizlarning birgalikdagi ta'limida qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha ishini o'z ichiga oladi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish biz o'rganayotgan kontseptsianing quyidagi ta'rifini shakllantirishga imkon beradi. Maktab o'quvchilarini o'qitishda gender yondashuvi

o'quvchilarning gender xususiyatlarini hisobga olgan holda qobiliyatlarini to'liqroq ochib berish uchun o'quv jarayonini tizimli ravishda o'zgartirishni anglatadi.

Muhokama. O'quv jarayonining tizimli o'zgarishi haqida gapirganda, biz ko'plab omillarning o'zgarishini nazarda tutamiz: ta'limning mazmuni, usullari, shakllari va vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish, pedagogik aloqa va boshqalar, shuningdek, biz o'quvchilarni tarbiyalash, bolalarning xatti-harakatlariga ta'siri haqida unutmashimiz kerak, turli jinsdagi o'quvchilarning imkoniyatlari va qobiliyatlari to'g'risida gender stereotiplari.

Gender yondashuvi asosida o'quv jarayonini tashkil etish «o'g'il - qiz» qarama-qarshi pozitsiyasiga asoslanmasligi kerak, lekin erkak yoki ayol omboriga, fikrlash tarziga va boshqa gender xususiyatlariga qarab o'quvchilarning motivlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda tashqi sharoitlarni yaratish jarayoni sifatida qaraladi.

Biz O. A. Konstantinova[5; B.48.] tomonidan bildirilgan fikrga qo'shilamiz, agar gender yondashuvi quyidagi variantlarda namoyon bo'lsa, o'rganish strategiyasi sifatida qaralishi mumkin:

barcha fanlardan dars berishda talabalarning gender o'ziga xosligini hisobga olishda; o'quv maqsadlari va usullarini, o'quv materiallarini, o'quv tezligini, talab qilinadigan ishlash darajasini o'zgartirishda;

talabalarga o'quv profilini, dasturini, topshiriq variantlarini va boshqalarni tanlashda.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, o'qitishda gender yondashuvi «yarim rolli ta'lim», «ta'limni dividendlashtirish» va «tabaqalashtirilgan yondashuv» kabi tushunchalar uchun sinonim qator emas, ammo ta'limdagi belgilangan yondashuvlarni o'zaro istisno qilmaydi, faqat boyitadi va to'ldiradi. Agar gender rolni o'rganish takomillashtirishga, birinchi navbatda ayol / erkak individualligini ta'kidlashga qaratilgan bo'lsa, unda gender yondashuvi kengroq tabiiy-majoziy va ijtimoiy jihatdan aniqlangan haqiqatni nazarda tutadi, chunki gender bilan bir xil emas. I. E. Sentning fikriga ko'ra[6; B.192.], individuallashtirish «o'quv jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini, uning barcha shakllari va usullarida, qaysi xususiyatlar va qay darajada hisobga olinishidan qat'i nazar, hisobga olish»dir va farqlash deganda «talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda hisobga olish» tushuniladi. Talabalar alohida o'qitish uchun har qanday xususiyatlar asosida guruhlanadi, odatda bu holda o'qitish bir nechta turli xil o'quv dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi. Shu bilan birga, «farqlash» atamasi ko'pincha tor ma'noda, maktabni oqimlarga bo'lish, ba'zan esa o'g'il va qizlar uchun maxsus maktablar va sinflarni shakllantirish sifatida qo'llaniladi. Garchi ta'limning tarixiy nuqtai nazaridan o'g'il va qizlarni - ayollar gimnaziyalari, erkaklar litseylari va boshqa ta'lim muassasalarini jinsiy jihatdan ajratish va tarbiyalash an'anasi allaqachon mavjud edi.

Pedagogik yo'nalish sifatida o'qitishda gender yondashuvini o'quvchilarning gender xususiyatlari asoslarini bilmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. O'qituvchilar har doim ham o'g'il bolalar va qizlarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda talabalar bilan pedagogik o'zaro ta'sir o'tkazish jarayonini qura olmaydilar, balki «o'rtacha, jinssiz» talabaga ko'proq e'tibor qaratadilar, bu esa ta'lim va tarbiya muammolarining manbayiga aylanadi. Gender xususiyatlari nafaqat erkak va ayol vakillarining xarakterli, o'ziga xos xususiyatlari va xususiyatlari, balki umumiy ijtimoiy-jinsiy rollar va jamiyatdagi muayyan jinsga xos xatti-harakatlar dasturlari. Boshqacha qilib aytganda, erkak va ayol vakillarining biologik, fiziologik, ijtimoiy-madaniy, psixologik-pedagogik xususiyatlari gender deb ataladi, bu inson yaxlitligidagi turli omillarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Biz ba'zi umumlashtirilgan ma'lumotlarni o'zaro bog'laymiz va ularni 1-jadvalda taqdim etamiz.

1-jadval.

Genderning o'ziga xos xususiyatlari

Taqqoslash parametrlari	O'g'il bolalar	Qizlar
1	2	3
Neyropsikologik xususiyatlar		
<i>Miya yarim sharlarining o'ziga xos xususiyatlari</i>	Ular ijodkorlikka moyillikni, kognitiv jarayonlarning o'ziga xos majoziy xususiyatini ta'minlaydigan yanada rivojlangan o'ng yarim sharga ega.	Mavhumlik va umumlashtirishga moyillikni ta'minlaydigan chap yarim sharning yanada rivojlangan, og'zaki va mantiqiy tabiati.

<i>Yarim sharlarning funksiyalari</i>	O'ng yarim shar-vizual va musiqiy tasvirlarni, shakllarni, ob'ektlarning tuzilishini tan olish, tahlil qilish; mavhum fikrlash uchun javobgardir.	Chap yarim shar so'zlar, shartli belgilar va belgilar bilan ishlaydi; nutq, yozish, hisoblashni tartibga solish uchun javobgardir.
Ijtimoiy-psixologik xususiyatlar		
<i>Xarakterning o'ziga xos xususiyatlari va shaxsiy xususiyatlari</i>	Katta hissiy cheklov, odamlar bilan munosabatlar yuzaki, o'ziga xosdir. Balog'at davrida-marginallar: rollarni aralashtirish sindromiga moyil. Ob'ektning batafsil, aniq, yorqin tasviri o'ziga xosdir; muloqotning majoziy turi (o'rganilayotgan narsaning mohiyatiga (butunligiga) e'tibor); og'zaki ma'lumot majoziy ma'lumot bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Dürtüsellik; qiziquvchanlik; yangi hissiyotlarga intilish; ammo xatti-harakatlarni o'zboshimchalik bilan tartibga solish va mavhum toifalar bilan ishlashdagi qiyinchiliklar. Ular jismoniy va aqliy kuchlarning juda yuqori, ammo qisqa muddatli kuchlanishiga qodir.	Odamning o'zi, shaxslararo munosabatlar e'tiborni tortadi. Ular "boshqalarni" maqsad emas, balki vosita sifatida ko'rishlari mumkin. Bolaligidan "ayol" roli va maqsadiga nisbatan barqarorroq va qat'iyroq. Kognitiv jarayonlarda vositachilikni afzal ko'rish; og'zaki aloqa turi (eshitish xotirasiga e'tibor). Yuqori nazorat; introvert va mas'uliyat; temperament va xarakter sohasida bevosita qiziquvchanlik; idrok va xotiraning aniqligi. Ko'proq majburiy, mas'uliyatli, sabrli.
<i>Tengdoshlar guruhidagi munosabatlar</i>	Kompaniyalar ko'proq, qat'iy nizomga, munosabatlarning ma'lum bir ierarxiyasiga bo'ysunadi. Do'stlikda hamkorlik ustunlik qiladi.	Qizlarda begonalar uchun yopiq bo'lgan dyadlar va triadalar ustunlik qiladi. Do'stlikning o'ziga xos xususiyati-do'stona aloqalarning psixologik boyligi.
<i>Qarama-qarshi jins bilan munosabatlar</i>	Qarama-qarshi jinsning e'tiborini hukm mantig'i, jismoniy ephillik va jasorat, amaliy masalalarda mahorat bilan jalb qiladi, garchi ba'zida ular uyatchan va uyatchan bo'lishi mumkin.	Qizlar koketizmning e'tiborini jalb qilish usuliga ega. Yigitlar bilan muloqotda ular o'zlarini kamroq cheklangan his qilishadi. Qarama-qarshi jinsdagi e'tiborni o'zlashtirishda raqobat.
<i>Kasbga munosabat</i>	Shaxsiy darajada o'z kasbida o'zini tasdiqlashga qiziqish. Manipulyatorlarga qaraganda ko'proq aktualizatorlar. Ular xavfli elementlar bilan, qat'iy bo'lmagan harakatlar dasturi bilan ishlashga qodir (uskunalarni ta'mirlash va boshqalar).	Faoliyatda ko'proq ehtiyotkor va ehtiyotkor, nozik, monoton, mashaqqatli ish qobiliyatiga ega (soat yig'ish, to'qish va boshqalar). Boshqarishdan ko'ra ko'proq itoat qilishga tayyor.

Xarakterning o'ziga xos xususiyatlari va shaxsiy xususiyatlari Katta hissiy cheklov, odamlar bilan munosabatlar yuzaki, o'ziga xosdir. Balog'at davrida-marginallar: rollarni aralashtirish sindromiga moyil. Ob'ektning batafsil, aniq, yorqin tasviri o'ziga xosdir; muloqotning majoziy turi (o'rganilayotgan narsaning mohiyatiga (butunligiga) e'tibor); og'zaki ma'lumot majoziy ma'lumot bilan qo'llab-quvvatlanishi kerak. Dürtüsellik; qiziquvchanlik; yangi hissiyotlarga intilish; ammo xatti-harakatlarni o'zboshimchalik bilan tartibga solish va mavhum toifalar bilan ishlashdagi qiyinchiliklar. Ular jismoniy va aqliy kuchlarning juda yuqori, ammo qisqa muddatli kuchlanishiga qodir. Odamning o'zi, shaxslararo munosabatlar e'tiborni tortadi. Ular «boshqalarni» maqsad emas, balki vosita sifatida ko'rishlari mumkin. Bolaligidan «ayol» roli va maqsadiga nisbatan barqarorroq va qat'iyroq. Kognitiv jarayonlarda vositachilikni afzal ko'rish; og'zaki aloqa turi (eshitish xotirasiga e'tibor). Yuqori nazorat; introvert va mas'uliyat; temperament va xarakter sohasida bevosita qiziquvchanlik; idrok va xotiraning aniqligi.

Ko'proq majburiy, mas'uliyatli, sabrli.

Tengdoshlar guruhidagi munosabatlar kompaniyalar ko'proq, qat'iy nizomga, munosabatlarning ma'lum bir ierarxiyasiga bo'ysunadi. Do'stlikda hamkorlik ustunlik qiladi. Qizlarda begonalar uchun yopiq bo'lgan dyadlar va triadalar ustunlik qiladi. Do'stlikning o'ziga xos xususiyati-do'stona aloqalarning psixologik boyligi.

Qarama-qarshi jins bilan munosabatlar qarama-qarshi jinsning e'tiborini hukm mantig'i, jismoniy epchillik va jasorat, amaliy masalalarda mahorat bilan jalb qiladi, garchi ba'zida ular uyatchan va uyatchan bo'lishi mumkin. Qizlar koketizmning e'tiborini jalb qilish usuliga ega. Yigitlar bilan muloqotda ular o'zlarini kamroq cheklangan his qilishadi. Qarama-qarshi jinsdagi e'tiborni o'zlashtirishda raqobat.

Kasbga munosabat shaxsiy darajada o'z kasbida o'zini tasdiqlashga qiziqish. Manipulyatorlarga qaraganda ko'proq aktualizatorlar. Ular xavfli elementlar bilan, qat'iy bo'lmagan harakatlar dasturi bilan ishlashga qodir (uskunalarni ta'mirlash va boshqalar). Faoliyatda ko'proq ehtiyotkor va ehtiyotkor, nozik, monoton, mashaqqatli ish qobiliyatiga ega (soat yig'ish, to'qish va boshqalar). Boshqarishdan ko'ra ko'proq itoat qilishga tayyor.

Keling, biz ta'kidlagan maktab o'quvchilarining gender xususiyatlari haqida batafsilroq to'xtalamiz. Aytish mumkinki, bolaligida o'g'il bolalar qizlarga qaraganda «o'ng yarim sharda» bo'lishadi, lekin yoshi bilan ularning funktsional rivojlanish darajasi bo'yicha chap yarim shar etakchilik qila boshlaydi, erkaklar ayollarni ortda qoldirib, ayollarga qaraganda «chap yarim sharda» bo'lishadi. L. I. Stolarchuk o'z qo'llanmasida ta'kidlaganidek: «hamma narsani tarbiyalaydi-odamlar (ota-onalar, o'qituvchilar, tengdoshlar va tengdoshlar), narsalar, hodisalar, adabiyot, san'at, ommaviy axborot vositalari, tasodifiy kuzatuvlar va boshqalar.» Ijtimoiylashuv jarayoni va gender rollarni shakllantirish maktabdan ancha oldin boshlanadi, masalan, ota-onalar yangi tug'ilgan o'g'il va qizlarga nisbatan turlicha munosabatda bo'lib, ularga teng bo'lmagan talablarni qo'yadilar. Hayotlarining birinchi oylaridan boshlab bolalar turli xil o'yinchoqlar olishadi, turli xil tajribalarni boshdan kechirishadi, jinsi va jinsi stereotiplariga muvofiq harakat qilishga harakat qilishadi va o'rganadilar. Qizlar onalar va ularning atrofidagi ayollarni, o'g'il bolalar esa otalar va erkaklarni nusxalashadi. Yoshligidan bola nafaqat o'z jinsiga qarab kiyim tanlashni, balki «jinsga mos keladigan» xatti-harakatlarni ham tanlaydi. D. Blok [1; B.170.] ham shunga o'xshash xulosalar chiqaradi o'g'il bolalarga haqiqatni bilish uchun ko'proq imkoniyatlar va har qanday muammolarni hal qilishda mustaqillikning namoyon bo'lishi uchun bir qator usullar (ham aniq, ham yashirin) mavjudligini ta'kidlab, qizlar ustidan yanada qat'iy nazorat amalga oshiriladi va ularning mustaqilligi cheklangan. O'g'il bolalar va qizlar ushbu ijtimoiy kontekstlarning jiddiy ta'sirini boshdan kechirishadi, shuning uchun ular atrofdagi dunyoni, voqelikni boshqacha qabul qilishadi va u bilan o'zaro aloqada turli strategiyalarni tanlashadi.

Natijalar. Psixologik nuqtai nazardan jinsiy farqlanishning mohiyati, bir tomondan, jinsiy aloqa bilan bog'liq ma'lum psixologik xususiyatlarning mavjudligi haqiqati, boshqa tomondan, bu xususiyatlarni olish jarayoni, ya'ni shaxsning psixologik jinsini shakllantirish ma'lum bir madaniyat tarixi (sotsiogenez) va har bir insonning individual tarixi (ontogenez) kontekstida sodir bo'ladi. Oilada olingan gender farqlarining birinchi namoyon bo'lishi keyinchalik o'qituvchilarning munosabati va maktab o'quv jarayoni ta'siri ostida kuchayadi. Maktabda o'qish o'quvchiga muayyan me'yor va xulq-atvor qoidalarini belgilaydi, o'g'il va qizlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'zlashtirishga yordam beradi. Erkaklar va ayollarda qobiliyatlarning farqlanishiga olib keladigan omillar orasida quyidagilar ham ajralib turadi:

- bolaning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabati jarayonida ichkilashtiriladigan va keyinchalik motivatsiya, qadriyatlar tizimi, o'ziga bo'lgan ishonch darajasiga ta'sir qiladigan ba'zi an'analar va madaniy xususiyatlar;

- ota-onalar va o'qituvchilarning bolalarga stereotipik gender rollar, «erkak» va «ayol» xulq-atvor turlari, «erkak» va «ayol» kasblari to'g'risida takliflar berish bilan bog'liq xatti-harakatlari.

Maktab uchun dolzarb muammolardan biri bu erkaklar ta'sirining yetishmasligi bo'lib, bu o'quvchilarga, ayniqsa o'g'il bolalarga ta'sir qiladi. Aynan shu narsa erkaklarning feminizatsiyasi va ayollarning erkaklashuvini tushuntirishi mumkin. Zamonaviy ayollarning

ozodligi, ularning ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida teng ishtiroki, mustaqil moliyaviy ahvoli va oilaviy hayotda yetakchilik nafaqat ijobiy xususiyatlarga, balki jiddiy salbiy xususiyatlarga ham ega. Shunday qilib, o'g'il bolalar bu hodisani odatdagidek qabul qilishlari mumkin, qizlar, onalar yelkasiga kuch, chidamlilik va mas'uliyatni talab qiladigan ishni topshirishga tayyor. Sotsiologik ma'lumotlarga ko'ra, ta'lim maktablari o'qituvchilari orasida ayollar ustunlik qiladi (85,7%), kasb-hunar maktablari o'qituvchilari orasida ayollar 60%, texnik maktablarda ayollar ulushi 66% ni tashkil qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, kadrlar feminizatsiyasi talabalarga qo'yiladigan talablarni feminizatsiyalashga, o'g'il bolalarga «ayol bosimi» ni ta'minlashga olib keldi. G. M. Breslav va B. I. Xasan[7; B.174.] maktab davrini o'qituvchilarning jinsi, birinchi navbatda, faoliyat mazmuni va shakllaridagi erkak namoyon bo'lishi bilan kurashish davri deb ta'riflaydi.

Pedagogik ta'lim sohasi misolida maktab o'quvchilarini o'qitishda gender yondashuvini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqish, uning asosiy maqsadi o'quvchilarni bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlashdir. Maktab o'quvchilarining ta'limning o'ziga xos xususiyati uning amaliy yo'nalishi bo'lib, o'quv dasturi bo'yicha mahsulot ishlab chiqarishga o'rtacha o'quv vaqtining yarmidan ko'pi (75%) ajratiladi. Bundan tashqari, texnologiya bo'yicha o'qitish amalga oshiriladi:

- qo'shma-bitta dastur bo'yicha 1 dan 4 sinfgacha, bir xil mehnat ob'ektlarini yaratishda bitta o'qituvchi rahbarligida;

- alohida - 5 dan 8 sinfgacha (qizlar o'g'il bolalardan alohida), bu alohida o'quv va tematik rejalarni, turli xil mehnat ob'ektlarini, turli xil (gender bo'yicha) o'qituvchilarni oldindan ko'rib chiqadi;

- qo'shma — ushbu o'quv yurtining yagona tuzatilgan dasturi bo'yicha 9-11 sinflar, bitta o'qituvchi (erkak yoki ayol).

O'rta bo'g'inda o'qish davrida (5-7-sinflar) o'quvchi boshlang'ich sinfda bo'lgani kabi ibtidoiy bo'lmagan materiallarni qayta ishlash usullari bilan shug'ullanish qobiliyatiga ega bo'ladi, masalan, qog'ozni kesish va yopishtirish, konstruktorni yig'ish, lekin tegishli (ijtimoiy talabga ega), birlashtirilgan (materiallardan foydalanish) mehnat ob'ektlari, faol aks ettirishga majbur qiladi, funktsional va shuning uchun ta'lim qiymatiga ega. Turli xil materiallarni qayta ishlash qo'lda ishlov berish texnikasi bilan to'lib tushgan, bu talabdan o'g'il va qizdan doimiy ravishda o'zini o'zi boshqarish va o'z imkoniyatlarini anglashni talab qiladi. Bu ko'plab kasblarda talab qilinadigan qo'llarning nozik motorli ko'nikmalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan ajralmas hisoblanadi.

Taqdim etilgan texnologik maktab ta'limi gradatsiyasi turli xil tashqi sharoitlarga qarab ko'plab variantlarga ega, masalan, qishloq kam ta'minlangan maktabining imkoniyatlari, o'quvchilar tomonidan sinflarning to'ldirilishi, o'quv dasturining maktab komponenti, muassasaning moddiy-texnik bazasi, o'qituvchilarning kasbiy darajasi va boshqalar.

Gender stereotiplarini aks ettiruvchi ta'lim mazmuni uning tashkiloti bilan to'ldiriladi. E. R. Yarskaya-Smirnova[9; B.296.] ta'kidlaganidek, yashirin o'quv rejasi yoki yashirin kun tartibi mavjud-bu, birinchi navbatda, muassasaning o'zini tashkil etish, shu jumladan ishdagi gender munosabatlari, o'qituvchilik kasbining gender tabaqalanishi. Ikkinchidan, bu fanlarning mazmunini, uchinchidan, o'qitish uslubini o'z ichiga oladi. Yashirin o'quv dasturining ushbu uchta o'lchovi nafaqat ijtimoiylashuv jarayonida gender stereotiplarini aks ettiradi, balki gender tengsizligini qo'llab-quvvatlaydi, erkak va dominantga ustunlik beradi va ayol va atipikni kam baholaydi.

Xulosa. Bizning fikrimizcha, ta'limning tavsiflangan mazmuni har ikki jinsdagi o'quvchilarning jinsi qiziqishlari, qobiliyatlari va kasbiy niyatlariga muvofiq kengaytirilishi va to'ldirilishi kerak. O'quvchilarni o'qitishda o'qituvchi, ular tomonidan umumiy mehnat va qisman maxsus bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni (o'quvchilarning jinsiga qarab) o'zlashtirishdan tashqari, maktab o'quvchilariga o'z qobiliyatlarini boshqa, «g'ayrioddiy» turdagi faoliyatda namoyon etish imkoniyatini berishi kerak, ya'ni go'yo talabalar «joylarni almashtirishlari» kerak. O'g'il bolalar uchun ma'lum bir faoliyat turining ijtimoiy ahamiyatiga e'tibor qaratish lozim, chunki ular o'z-o'zini anglashga ehtiyoj sezadilar. Qizlarni assimilyatsiya

jarayonining o'zi ko'proq jalb qiladi, darslar ular tomonidan fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi, shuning uchun o'rganilayotgan fanlarning amaliy (hayotiy) ahamiyatini ko'rsatish kerak. Misol tariqasida, qizlar erkaklar ishini bajarishda o'z imkoniyatlarini sinab ko'rishadi: jigsa bilan arralash, o'yimakorlik, yoqish, mashinada ishlash, eng oddiy elektr zanjirlarini yig'ish va boshqalar, o'g'il bolalar esa o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish ishlarini bajaradilar: kiyim va poyafzallarga g'amxo'rlik qilish, kvartirani tozalash, ovqatlanish uchun stol dizayni va boshqalar. O'quv dasturi (o'g'il bolalar uchun variant) «uy madaniyati» bo'limini taqdim etadi, unda yuqorida tavsiflangan ba'zi amaliy ishlar aks ettirilgan, ammo faqat 5-sinf o'quvchilari uchun. Bunday nostandart texnologiya darslaridan dars miqyosida ham, individual uslubiy uslublar, dars bosqichlari shaklida ham foydalanish talabalarga tanlov erkinligini, o'z qobiliyatlarini ochib berish qobiliyatini, erkaklar (kasbda amalga oshirish, qiyin ish turlari) va ayollar (uy xo'jaligini yuritish) faoliyatining stereotiplaridan voz kechishni ta'minlaydi, bu esa kelajakda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Блок, Дж. Х. Влияние дифференцированной социализации на развитие личности мужчин и женщин [Текст] / Дж. Х. Блок // Практикум по социальной психологии. — СПб. : Изд-во «Питер», 2000. — С. 168-181. — ISBN 5-8046-0101-6.
2. Костикова, И. В. Перспективы гендерного образования в России : взгляд педагога [Текст] / И. В. Костикова, А. В. Митрофанова, Н. В. Тулина // Высшее образование в России. - 2001. — № 2. — С. 68-75. - ISSN 0869-3617.
3. Мудрик, А. В. Психология и воспитание [Текст] / А. В. Мудрик. - М. : МПСИ, 2006. - С. 57-70. - ISBN 5-89502-604-4.
4. Каменская, Е. Н. Гендерный подход в педагогике [Текст] : дис. ... д-ра пед. наук / Е. Н. Каменская. - Ростов-на-Дону, 2007. — 220 с.
5. Константинова, О. А. Гендерный подход к обучению школьников [Текст] : дис. ... канд. пед. наук / О. А. Константинова. — Саратов, 2005. - 174 с.
6. Унт, И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения [Текст] / И. Э. Унт. -М. : Педагогика, 1990. - 192 с. - ISBN 5-7155-0285-3.
7. Хасан, Б. И. Полиобразование. Анализ конфликтов половозрастной идентификации [Текст] / Б. И. Хасан, Г. М. Бреслав. - Красноярск, 1996. - 174 с.
8. Штылева, Л. В. Институционализация гендерного подхода [Текст] / Л. В. Штылева // Высшее образование в России. — 2004. - № 10. — С. 143—146. - ISSN 0869-3617.
9. Ярская-Смирнова, Е. Р. Гендерное неравенство в образовании : понятие скрытого учебного плана [Текст] / Е. Р. Ярская-Смирнова // Гендерные исследования. - 2001. - № 5. - С. 295-301.
10. Sharifzoda, S. (2023). Pedagogical and psychological directions of preparing professional activities for the socialization of future teachers on the basis of a gender approach. *Development and innovations in science*, 2(11), 22-28.
11. Sharifzoda, S. O. Pedagogical conditions for the organization of gender based training *Innovative research in modern education*. Hosted from Toronto, Canada 30, 4.
12. Ugli, S. S. O. R. T. (2023). Theoretical principles of preparing future teachers for the professional-pedagogical activity directed to the socialization of students on the base of a gender approach. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 10(11), 162-166.
13. Sharifzoda, S. (2023). Bo'lajak o'qituvchilarni gender yondashuv asosida ijtimoiylashtirishga yo'naltirilgan kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashga oid nazariy yondashuvlar. *Молодые ученые*, 1(18), 10-15.

BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHILARINI SHAXSGA YUNALTIRILGAN TA‘LIM MUHITIDA IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Nurullaev Bobirshox Gaybulloevich,
Buxoro ixtisoslashtirilgan san‘at maktabi direktori

Annotatsiya. Maqola pedagogik oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari xususida fikr yuritiladi. Musiqa o‘qituvchisi shaxsini kasbiy va ijodiy rivojlantirish muammosi, agar uni alohida maxsus fanlar nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilganda samarali bo‘ladi. Musiqa o‘qituvchisining kasbiy va ijodiy tayyorgarligi murakkab va ko‘p qirrali jarayonligi bir tomondan, talaba umumiy pedagogik bilimlarni, ikkinchi tomondan, maxsus bilim, ko‘nikma, malaka va ularni o‘tkazish usullarini egallashi kerakligi maqolaning asosiy muammosi hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, ijodkorlik, ijodiy qobiliyat, ijodiy faoliyat, pedagogik shart-sharoit, taraqqiyot.

Shaxsning potentsial imkoniyatlari va ichki resurslarini rivojlantirish, talabalarning ijodkorligini faollashtirish, ularning o‘quv, kasbiy va kelajakdagi o‘quv faoliyatida to‘liq tayyorligini ta‘minlash kasbiy va ijodiy rivojlanishning funktsional tarkibiy qismlari va vositalarini o‘rganish zarurligini belgilaydi. Zamonaviy ta‘lim sharoitida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisini tayyorlashning pedagogik tizimni o‘zgartirish va takomillashtirish jarayoni universitetda o‘quv jarayonini tashkil etishning yangi usullarini izlashni, shaxsning kasbiy va ijodiy rivojlanishiga qaratilgan psixologik-pedagogik sharoitlarni aniqlashni, uning individualligini, ma‘naviyatini, ijodkorligini ochib berishni o‘z ichiga oladi.

Shunday ekan, musiqa o‘qituvchisining ijodiy faoliyatiga bo‘lgan ehtiyojining ortishi va bo‘lajak o‘qituvchilarning etarli darajada samarali bo‘lmagan kasbiy va ijodiy tayyorgarligi o‘rtasidagi qarama-qarshilik tadqiqot muammosini belgilab berdi: o‘qitish samaradorligini ta‘minlaydigan psixologik-pedagogik sharoitlarni aniqlash hamda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy va ijodiy rivojlanishini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish.

Musiqa o‘qituvchisi kasbi an‘anaviy ravishda maktablarda eng ko‘p talab qilinadigan kasblardan biri hisoblanadi. Umumiy ta‘lim tizimida «Musiqa» fani muhim vazifani bajaradi - u bolalarning ma‘naviy tarbiyasiga hissa qo‘shadi, o‘quvchilarni musiqa san‘ati bilan tanishtiradi. Musiqa o‘qituvchisi bolalarga qo‘shiq aytish, musiqa asboblarini chalish, tinglash, tushunish va musiqani sevishni o‘rgatadi. Biroq, ta‘lim musiqa darslaridan tashqari, maktablarda qo‘shimcha ravishda turli xil sinfdan tashqari musiqiy tadbirlar tashkil etiladi: ko‘plab bayramlar, kontsertlar va taniqli musiqachilar bilan uchrashuvlar o‘tkaziladi.

Musiqa o‘qituvchisi xor va ansambllarga rahbarlik qiladi, o‘z o‘quvchilari bilan ko‘rik-tanlov, tomosha, festivallarda qatnashadi, viloyat, shahar, respublika miqyosida maktabni munosib namoyon etishga intiladi. Bunday keng ko‘lamli o‘qituvchilik vazifalarini bajarish bilim olishni, shuningdek ijodkorlikni talab etadi.

Pedagogika oliy ta‘lim muassasalarida bo‘lajak musiqa o‘qituvchisini zamonaviy talablarga mos tayyorgarligi, eng avvalo, yuqori malakali mutaxassisni shakllantirishga qaratilgan. Bu kasbiy musiqiy pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ma‘ruzalar, seminarlar, amaliy mashg‘ulotlar va individual musiqa darslari orqali o‘quv fanlarini o‘zlashtirishni nazarda tutadi. Xususan, keng ko‘lamli metodik bilimlarni o‘zlashtirish talab qilinadi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisining kasbiy va ijodiy rivojlanishining samaradorligi psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratish bilan ta‘minlanadi, ular orasida quyidagilarga ustuvor ahamiyat kasb etadi:

O‘quv jarayonining shaxsga yo‘naltirilganligi, ya‘ni o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlik, talabalarning tashabbuskorligi va faolligini oshirish uchun ularning aks ettirish pozitsiyasini mustahkamlash; mustaqil ish; talabalarning kasbiy va ijodiy rivojlanishi uchun individual traektoriyalarni yaratish; «ijodiy zaryadlangan» muhitni yaratish; o‘qitish amaliyoti;

tadqiqot faoliyati uchun sharoit yaratish; professional modelning mavjudligi – ijodkor o'qituvchi shaxsi.

Ta'kidlash joizki, yuqoridagi talablarga mos musiqa o'qituvchisini tayyorlashda pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya muhitida ijodiy faoliyatga tayyorlash uchun ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, hissiy aql-zakovatni tarbiyalashga yo'naltirilgan keng qamrovli pedagogik asosni tashkil etish va o'quvchilarda bu fazilatlarni tarbiyalash yo'llarini tushunish zarur. Maqsadga erishish uchun asosiy pedagogik shartlar quyida keltiriladi.

Shaxsiy va professional ijodkorlikni rivojlantirish. Bunda o'z-o'zini ifoda etish va innovatsiyalarni rag'batlantirish zarur. Bo'lajak musiqa o'qituvchilariga o'z ijodini, jumladan kompozitsiya, improvizatsiya va ijrochilikni o'rganish imkoniyatini berish muhim. Bu ularga o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ishonch va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Tanqidiy fikrlash va mulohaza yuritish. Treningdagi o'qituvchilar o'zlarining ta'lim usullarini tanqidiy baholaydigan va o'quvchilarning ehtiyojlari, qiziqishlari va javoblaridan kelib chiqqan holda moslashish va innovatsiya qilishni o'rganadigan reflektiv amaliyotlar bilan shug'ullanishlari kerak. Bu o'qitishga individual va talabaga asoslangan yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi.

Ta'limga shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.

Tizimli-yaxlit rivojlanish. Shaxsga yo'naltirilgan muhit o'quvchining hissiy, kognitiv va ijtimoiy tomonlarini tan oladi. Shuning uchun musiqa ta'limi nafaqat musiqiy mahoratga, balki o'quvchilarning hissiy farovonligi va shaxsiy o'sishiga yordam berishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilar o'z o'quvchilarining hissiy ehtiyojlarini tan olishlari va musiqadan shaxsiy ifoda va hissiy izlanishlarni rivojlantirish vositasi sifatida foydalanishlari kerak.

Muloqot va hamkorlik texnologiyalaridan samarali foydalanish o'qituvchilarni o'quvchilar o'z ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi bo'lgan dialogik ta'limga jalb qilish uchun o'rgatish kerak. Bunga jamoaviy chiqishlar, tengdoshlarni tanqid qilish va jamoaviy musiqa yaratish kabi hamkorlikdagi faoliyat kiradi. O'qituvchilar o'z sinflarida ushbu hamkorlik, ishtirokchi ta'limni modellashtirishlari mumkin, bu esa jamoa tuyg'usini rivojlantirishi mumkin.

Inklyuziv va moslashuvchan o'quv dasturlarini loyihalash. Bunda quyidagi ta'lim turlaridan foydalaniladi.

Differentsial ta'lim. Musiqa o'qituvchilari turli xil ta'lim uslublari, qobiliyatlari va madaniy kelib chiqishini o'z ichiga oladigan moslashuvchan, inklyuziv o'quv dasturlarini yaratishga tayyor bo'lishlari kerak. Bu tabaqalashtirilgan ta'lim strategiyalaridan foydalanishni, turli xil o'quv materiallarini (masalan, musiqaning an'anaviy va zamonaviy shakllaridan foydalanish) va turli musiqiy an'analar va janrlarni tan olishni o'z ichiga olishi mumkin.

Loyihaga asoslangan va eksperimental ta'lim. Musiqa bo'yicha ijodiy faoliyatni loyihaga asoslangan o'rganish orqali rivojlantirish mumkin, bunda talabalar musiqa yaratish bo'yicha haqiqiy loyihalar bilan shug'ullanadilar, kompozitsiyadan spektakllarni tashkil qilishgacha. Ushbu amaliy yondashuv muammolarni hal qilish va innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

Ma'lumki, ijodkorlik uchun rag'batlantiruvchi muhitni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan kelib chiqib, ijodiy muhitni shakllantirish zarur. Buning asosiy pedagogik sharti - tavakkalchilik va tajriba o'tkazishga undaydigan o'quv muhitini yaratishdir. Bo'lajak musiqa o'qituvchilari o'quvchilarning yangi g'oyalarni o'rganishlari, xatolarga yo'l qo'yishlari va musiqa orqali o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari uchun xavfsiz muhitni ta'minlash uchun tayyorlanishi kerak.

Moslashuvchan loyiha esa sinf xonalarida o'zaro ta'sir, hamkorlik va ijodkorlikni rivojlantirishda samarali kechadi. Bunga ko'chma mebel, turli xil asboblardan va texnologiyalarga kirish, erkin harakat va guruh ishini rag'batlantiradigan loyiha kiradi.

Musiqa ta'limida texnologiyani integratsiyalash pedagogik shart-sharoitning bir talabi hisoblanadi. Bunda raqamli asboblardan va musiqa yaratish - bo'lajak musiqa o'qituvchilari kompozitsiya, musiqa ishlab chiqarish va ijro etish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda malakali bo'lishi talab qilinadi. Bu musiqa dasturlari, raqamli audio ish

stantsiyalari (DAW) va ijodiy musiqa yaratishni osonlashtiradigan onlayn resurslar haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi.

Virtual ta'lim platformalari. Zamonaviy ta'lim tendentsiyalariga moslashishning bir qismi sifatida o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari masofaviy hamkorlik va ijodiy loyihalarni osonlashtiradigan virtual o'quv platformalarini o'z ichiga olishi kerak, bu esa talabalarni musiqa yaratish uchun yangi raqamli yo'llarni o'rganishga undaydi.

Psixik va ijtimoiy rivojlanishga e'tibor berish muhim. Bu hissiy intellektni rivojlantirishda asosiy o'rin egallaydi. Musiqa o'qituvchisi o'quvchilarning hissiy rivojlanishida musiqa qanday rol o'ynashini tushunishi kerak. Trening musiqa orqali hissiy intellektni rivojlantirish strategiyalarini o'z ichiga olishi kerak, masalan, musiqaning hissiy mazmunini o'rganish, o'quvchilarni ijro orqali his-tuyg'ularini ifoda etishga yo'naltirish, hamdardlik va ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish uchun musiqadan foydalanish.

Qo'llab-quvvatlovchi munosabatlarni o'rnatish musiqa ta'limida ko'pincha chuqur shaxsiy va himoyasiz jarayonda qo'llaniladi. Bo'lajak o'qituvchilar o'z o'quvchilari bilan qo'llab-quvvatlovchi, hamdardlik munosabatda bo'lishga o'rgatish orqali o'quvchilar o'rtasida qadrlil va o'zaro tushunuvchan, empatik muhitni yaratish imkonini beradi.

Ustoz-shogirdlik va tajriba almashish. Bunda musiqa o'qituvchilari tajribali o'qituvchilar bilan yaqin ustoz-shogird munosabatlarini yo'lga qo'yishi, tajriba almashish va yangi bilimlarni o'zlashtirishga keng imkoniyat yaratadi. Bunda tajribali o'qituvchilar guruhi ijodiy o'qitish amaliyotini modellashtirishi, fikr-mulohazalarini taqdim etishi va sinfda ijodkorlikni rivojlantirish muammolarini hal qilishda yordam berishi mumkin.

Uzluksiz kasbiy bilimlarni olish bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy faoliyatga tayyorlash uzluksiz ta'limga e'tibor berishni talab qiladi. Musiqa pedagogikasi, ijodkorlik va yangi o'qitish usullari bo'yicha kasbiy rivojlanish imkoniyatlari o'qituvchilarni doimiy ravishda o'sib borishi va rivojlanayotgan ta'lim tendentsiyalariga moslashishga imkon beradigan o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarining bir qismi bo'lishi kerak.

Fanlararo aloqadorlik, integratsiya bo'lajak musiqa o'qituvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashda samaralidir. Bunda musiqa fanlarini ijodkorlikni tasviriy san'at, raqs, drama va adabiyot kabi boshqa ta'lim sohalari bilan bog'lash orqali oshirish mumkin. Fanlararo loyihalarni rag'batlantirish musiqa o'qituvchilariga ijodiy vositalar to'plamini kengaytirishga va innovatsiyalarni rag'batlantirishda hamkorlikning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Madaniyatdan xabardorlik, tolerantlik musiqa ta'limida xilma-xillikni o'zlashtirishga asos bo'ladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitida bo'lajak musiqa o'qituvchilari madaniy xilma-xillikning muhimligini tan olishlari juda muhimdir. O'qituvchilarni tayyorlash dasturlari o'qituvchilarning turli musiqiy an'analar va nuqtai nazarlarni hurmat qilishini va ularni o'z ichiga olishini ta'minlab, madaniy jihatdan javob beradigan o'qitish amaliyotiga urg'u berishi kerak.

Global va mahalliy aloqalarni yo'lga qo'yish musiqa o'qituvchilari o'quvchilarni global va mahalliy musiqa madaniyatlari bilan bog'lashga tayyor bo'lishi lozim. Bu ularga turli xil musiqiy tur va amaliyotlarni o'rganish imkonini beradi. Bu o'quvchilarning musiqiy dunyoqarashini kengaytirish orqali ijodkorlikni rivojlantiradi.

Ijod uchun baholash amaliyoti muhimdir. An'anaviy bo'lmagan baholash amaliyotlaridan biri an'anaviy test usullari ijodkorlikni samarali baholamaydi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilari baholashning ijodiy izlanish jarayoniga e'tibor qaratuvchi formativ baholash, portfolio, o'z-o'zini baholash, tengdoshlarni baholash kabi muqobil shakllariga o'rgatishlari kerak.

Baholash o'sish vositasi sifatida: Baholash qobiliyatni baholash emas, balki rivojlanish vositasi sifatida qaralishi kerak. O'qituvchilarni o'quvchilarning ijodiy jarayonlarini boshqarish va o'sishni rag'batlantiradigan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun baholashdan foydalanishga o'rgatish kerak.

Yuqorida keltirilgan pedagogik shart-sharoitlar bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitida ijodiy faoliyatga tayyorlash shaxsiy rivojlanish, innovatsion pedagogik amaliyotlar, hissiy intellekt va turli xil, dinamik ta'lim-tarbiya jarayonida ijodkorlikni qanday tarbiyalash mumkinligini kuchli tushunishni o'zida mujassam etgan

ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. sozlamalar. O'qituvchilarga o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish uchun vositalar, ko'nikmalar va fikrlash vositalarini taqdim etish orqali biz ularni musiqa ta'limida innovatsiyalar uchun katalizator bo'lishga tayyorlaymiz.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitida ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishga tayyorlash uchun psixologik shart-sharoitlar o'qituvchilarning o'z o'quvchilarining o'z farovonligi va kasbiy o'sishini saqlab qolgan holda ijodiy faolligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhiti o'quvchini o'quv jarayonining markaziga qo'yadi, lekin u o'qituvchilardan o'quvchilarni boshqarish, qo'llab-quvvatlash va ilhomlantirish uchun psixologik jihatdan jihozlangan bo'lishini ham talab qiladi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini ijodiy faoliyat bilan samarali shug'ullanish uchun tayyorlash uchun zarur bo'lgan asosiy psixologik shartlar:

O'z-o'zini anglash va hissiy intellekt. O'z-o'zini aks ettirish va hissiyotlarni tartibga solish - bo'lajak musiqa o'qituvchilari o'zlarining hissiy holatlari va javoblari haqida fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirish zaruriy ahamiyat kasb etadi. Hissiy o'zini o'zi anglash stressni boshqarish, sinfdagi muammolarni hal qilish va o'quvchilar o'zlarini xavfsiz va tushunadigan muhitni yaratish uchun kalit hisoblanadi. O'z his-tuyg'ularini tushunish orqali o'qituvchilar o'z talabalariga hamdard bo'lishlari mumkin, bu esa yanada samarali va qo'llab-quvvatlovchi o'qitishga olib keladi.

Empatiya – bu o'qituvchilar o'z o'quvchilarining hissiy va psixologik ehtiyojlarini tushunib, o'zlarini o'quvchi-talabalarining o'rniga qo'ya olishlari kerak. Empatiya o'quvchilarni hukm qilishdan qo'rqmasdan o'z ijodini izlanish va ifoda etishga undaydigan qo'llab-quvvatlovchi, qamrab oluvchi va hissiy jihatdan xavfsiz sinf muhitini yaratishga yordam beradi.

Tafakkurning rivojlanishi - bu bo'lajak musiqa o'qituvchilarida tafakkurni qobiliyat va aqlni harakat, qat'iyat va xatolardan o'rganish orqali rivojlantirish mumkinligiga ishoniradi. Bunday fikrlash ijodiy muhitni shakllantirishda juda muhimdir, chunki u o'qituvchilar va talabalarga qiyinchiliklarni to'siq sifatida emas, balki rivojlanish imkoniyatlari sifatida ko'rishga yordam beradi.

Moslashuvchan muhitni modellashtirish. O'qituvchilar o'z ishlarida ham, talaba-o'quvchilarining rivojlanishida ham muvaffaqiyatsizliklarga qarshi chidamlilikni modellashtirishga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak. O'zlarida va talabalarida chidamlilikni rivojlantirish ijodiy tavakkalchilik va qat'iyatlikni rag'batlantiradi.

O'ziga ishonchni rivojlantirish orqali ijodiy ta'lim berish qobiliyatini rivojlantirishga muhimdir. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda har bir talabani o'zlarida ijodkorlikni rivojlantira olishlariga ishonchni, motivatsiyani rivojlantirish zarur. Bo'lajak musiqa o'qituvchilariga amaliyot, murabbiylik va mulohaza yuritish orqali o'z mahoratini oshirish va ishonchni qozonish imkoniyatini berish kerak.

Talabalar ijodiga ishonch. O'qituvchilar ham o'z o'quvchilarining ijodiy salohiyatiga ishonishlari kerak. Talabalarda mustaqillikni rag'batlantirish, ularning ijodiy tanlovlarini qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning mazmunli, o'ziga xos ish qobiliyatiga ega ekanligiga chuqur ishonchni talab qiladi.

Ichki motivatsiya va motiv. Musiqa o'qituvchilari musiqa va o'qitishga bo'lgan motiv bilan ichki motivatsiyaga ega bo'lishi kerak. O'qituvchilar ijodkorlik jarayonidan chin dildan hayajonlansa, ularning ishtiyoqi yuqumli bo'ladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining musiqiy ta'limga bo'lgan ishtiyoqini izlab topish va rivojlantirishga undash kerak, bu esa o'z navbatida o'quvchilarni ijodiy faollikka undaydi.

Psixologik moslashuvchanlik turli xil ta'lim ehtiyojlariga moslashish: Musiqa sinflari, ayniqsa shaxsga yo'naltirilgan muhitda, o'quvchilarning o'rganish uslublari, hissiy ehtiyojlari va madaniy kelib chiqishi jihatidan xilma-xildir. O'qituvchilar psixologik jihatdan moslashuvchan bo'lishi kerak, bu turli xil ehtiyojlarni qondirish uchun o'z o'qitish yondashuvlarini moslashtira oladi va shu bilan birga ijodkorlikni rag'batlantiradigan muhitni saqlaydi.

Psixologik jihatdan moslashuvchan o'qituvchi yangi o'qitish strategiyalarini sinab ko'rishga, turli musiqiy uslublarni bilan tajriba o'tkazishga va ijodkorlikka noan'anaviy yondashuvlarni o'rganishga ochiq. Bunday munosabat talabalarni tajriba va ijodiy tavakkal qilishga undaydigan muhitni yaratadi.

Faol tinglash va fikr-mulohazalarni anglash. O'qituvchilar o'z talabalarini faol tinglashlari, ularning g'oyalari tasdiqlashlari va konstruktiv, rag'batlantiruvchi fikr-mulohazalarni taqdim etishlari kerak. Qo'llab-quvvatlovchi va konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish qobiliyati ijodiy o'sish va rivojlanish muhitini yaratishga yordam beradi.

Ijodiy faoliyatni olib borishda stress, tashvishlanishni kamaytirish orqali ijodkorlikni muvaffaqiyatsizlik yoki hukm qilish qo'rquvi bo'g'ib qo'yishi mumkin. Shuning uchun musiqa o'qituvchilari o'zlarining tashvishlarini boshqarishga qodir bo'lishlari va talabalarga ishlash tashvishlarini engish uchun strategiyalarni taqdim etishlari kerak. Bu improvizatsiya, tengdoshlar bilan hamkorlik yoki norasmiy chiqishlar kabi musiqiy izlanishlar uchun past darajadagi imkoniyatlar yaratishni o'z ichiga olishi mumkin.

Stressni boshqarish usullariga quyidagilarni misol tariqasida keltirish mumkin. O'qituvchilar ong, dam olish mashqlari va vaqtni boshqarish ko'nikmalari kabi stressni boshqarish usullarini bilishlari muhim. Ushbu amaliyotlar charchashning oldini olishga yordam beradi va o'qituvchilarga o'z o'quvchilari uchun hissiy va psixologik jihatdan hozir bo'lish imkonini beradi.

Ijodkorlikni rivojlantirish uchun o'qituvchilar xatolar ijodiy jarayonning tabiiy qismi sifatida qaraladigan muhitni yaratishlari kerak. Talabalar o'zlarini qabul qilingan, tushunilgan va o'z g'oyalari uchun hukm qilinmagandek his qiladigan sinf xonasi ijodiy izlanish uchun zarur bo'lgan psixologik xavfsizlikni ta'minlaydi.

Kollaborativ faoliyat o'qituvchilar jamoaviy ish va jamoaviy ijodiy jarayonlarni rag'batlantiradigan ijtimoiy aloqalar va guruh dinamikasini rivojlantirishda muhim. Psixologik nuqtai nazardan, bu raqobatdan ko'ra hamkorlikni qadrlaydigan va talabalar o'rtasida o'zaro yordamni rag'batlantiradigan fikrlashni talab qiladi.

Musiqa darslarini tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish o'quvchilar orasida tengdoshlarning fikr-mulohazalari va qo'llab-quvvatlashlarida samarali natijani beradi. O'qituvchilar o'quvchilarni tengdoshlaridan fikr bildirishga va qabul qilishga undashlari kerak. Konstruktiv fikr-mulohazalarni rag'batlantiradigan psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish talabalarga bir-biridan o'rganish va ijodiy chegaralarini kengaytirish imkonini beradi.

Ta'kidlash lozimki, ijodiy harakatlarning tan olinishi va tasdiqlanishi "mukammal" natijalarga olib kelmasa ham, o'qituvchilar o'quvchilarning ijodiy sa'y-harakatlarini e'tirof etib, tasdiqlasa, ijodkorlik uchun psixologik sharoit yaratilinishini ta'minlaydi. Sa'y-harakat, takomillashtirish va ijodiy jarayonning o'zi ijodkorlik mukammallikka emas, izlanishga qaratilgan degan fikrni mustahkamlaydi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilari o'quvchilarning ijodiy yutuqlarini spektakllar, ko'rgazmalar yoki norasmiy e'tirof etish orqali nishonlashga psixologik jihatdan tayyor bo'lishlari kerak. Ushbu tasdiq talabalarni ijodiy salohiyatini izlash va rivojlantirishni davom ettirishga undaydi.

Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitida ijodiy faoliyatga tayyorlashning psixologik shartlari o'qituvchilarga moslashuvchan, empatik va ilhomlantiruvchi etakchi bo'lish imkonini beradigan hissiy, kognitiv va ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. O'zlarining hissiy intellektini, chidamliligini va musiqaga bo'lgan ishtiyoqini rivojlantirib, o'qituvchilar o'z o'quvchilarining ijodkorligi va o'sishiga yordam beradigan psixologik yordam muhitini yaratishi mumkin. Ushbu psixologik omillar o'qituvchilar va talabalarining izlanish, yangilik va o'zaro hurmat muhitida rivojlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOT

1. Abdullin E.B. Umumta'lim maktablarida musiqa o'qitish nazariyasi va amaliyoti. - M., 2003 yil.
2. Spirin L.F. Pedagogik masalalarni yechish nazariyasi va texnologiyasi. - M.: «Rossiya pedagogika agentligi» nashriyoti, 1997 yil.
3. Bulgakova G.R. Oliy pedagogik ta'lim tizimida ikki tomonlama kompetentsiya bo'lajak o'qituvchisini tayyorlashning akmeologik jihatlari. Dissertatsiya avtoreferati. Ph.D. ped. Sci. - Ufa, 2001 yil.
4. Abulxanova-Slavskaya K.A. Faoliyat va shaxsiyat psixologiyasi. - M.: Nauka, 1980 yil.
5. Abdullina O.A. Oliy pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchilarning umumiy pedagogik tayyorgarligi. - M.: Ta'lim, 1990 yil.
6. Archazhnikova L.G. Kasb - musiqa o'qituvchisi: O'qituvchilar uchun kitob. - M., 1984 yil.

**MIRZO ULUG‘BEK VA UNING ASTRONOMIYA MAKTABI –
II-RENESSANS DAVRINING ASOSCHILARIDIR**

**МИРЗО УЛУГБЕКА И ЕГО АСТРОНОМИЧЕСКАЯ ШКОЛА–
ОСНОВАТЕЛИ II-ГО РЕНЕССАНСА**

**MIRZO ULUGBEK AND HIS ASTRONOMICAL SCHOOL ARE THE
FOUNDERS OF THE SECOND RENAISSANCE**

*Kamolov ixtiyor Ramazonovich,
Navoiy DU “Fizika va astronomiya” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mirzo Ulug‘bek ilmiy ishlari va uning astronomiya maktabi olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, Samarqand rasadxonasi olimlari tadqiqot ishlarining asosiy mahsuli hisoblangan “Ziji Ko‘ragoniy” asari hamda uning tarkibiy qismlari haqida alohida mulohaza yuritilib, bugungi kunda olingan tadqiqot natijalari bilan solishtirilganda deyarli xatolik bo‘lmaganligi ko‘rsatilgan.

Аннотация. В данной статье рассматривается научные работы Мирзо Улугбека и результаты научных исследований учёных его астрономической школы. Основные результаты научных исследований учёных самаркандской обсерватории приведены в произведении «Зижжи Курагони», также даны сведения об основных частях этого произведения. Приведённые результаты почти точно совпадают с результатами современной измерений.

Annotation. This article discusses the scientific work of Mirzo Ulugbek and the results of scientific research by scientists of his astronomical school. The main results of scientific research by scientists of the Samarkand Observatory are given in the work “Zizhi Kuragoni”, and information about the main parts of this work is also given. The results presented almost exactly coincide with the results of modern measurements.

Kalit so‘zlar: Akademiya, renessans, Xorazm, Samarqand, Mirzo Ulug‘bek, rasadxona, kenglama, “Ziji Ko‘ragoniy”, tutilishlar, pretsessiya.

Ключевые слово: Академия, ренессанс, Хорезм, Самарканд, Мирзо Улугбек, обсерватория, широта, «Зижжи Курагони», затмения, прецессия.

Keywords: Academy, Renaissance, Khorezm, Samarkand, Mirzo Ulugbek, observatory, latitude, “Zizhi Kuragoni”, eclipses, precession.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi davlat Mustaqilligiga erishgan ilk kunlaridanoq avlod-ajdodlarimiz tomonidan ko‘p asrlar mobaynida yaratib kelingan g‘oyat ulkan, bebaho ma‘naviy va madaniy merosni qayta tiklash davlat siyosati darajasida ko‘tarilgan va davlat bunga o‘zining muhim vazifasi sifatida qarab kelmoqda. O‘zbekistonning ilmiy salohiyatini yuksaltirish, uning jahon ilmiy hamjamiyatidagi o‘rnini yanada mustahkamlash, respublikamiz hududlarida fanni yanada rivojlantirish hamda yuqori intellektual muhit yaratishdagi milliy an‘analarni rivojlantirish, fan, ma‘rifat va madaniyat olamini yurtimizda uzluksiz yaratib borish davlatimiz siyosatining bosh yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston hududida qadimdan astronomiya fani ancha rivoj topgan tabiiy fanlardan biridir. Yurtdoshlarimizning astronomiya fani sohasidagi kashfiyotlari esa hozirgi kunda ham jahon fanining asosiy durdonalari hisoblaniladi. Ana shunday ilm-fan maskanlaridan biri ko‘hna Xorazmda, biri esa Samarqandda ochilgan.

Xorazm ilm-fan maktabi 1004 yilda A.Beruniy va uning ustozlari Ibn Iroqlarning iltimosiga ko‘ra xorazmshoh Ma‘mun tomonidan tashkil etilgan. Maktab juda oz fursat, ya‘ni 13 yil faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, dunyoga ilm-fanning yangi yo‘nalishi – tibbiyot va farmakologiyani ochib berishi bilan birga dunyoga 2 nafar qomusiy olimlar A.Beruniy va uning shogirdi Ibn

Sinolarni yetkazib berdi. Maktabda fan sohasidagi buyuk ishlar, kashfiyotlar evaziga bu maktab Akademiya nomini oldi va bu bizning yurtimizda I-renessans davrini ochib berdi [1].

Samarqandda astronomiya maktabining tashkil etilishi Samarqand sultoni - Mirzo Ulug‘bek bilan bog‘liq. Maktab taxminan 1430 yillardan o‘zining faol faoliyatini boshlagan. Maktabda aniq va tabiiy fanlar borasida qilingan ishlar olamshumul tasnifga ega bo‘lishi bilan birga, Mirzo Ulug‘bek, Jaloliddin Rumi, G‘iyosiddin Jamshid Koshiy, Ali Qushchi kabi dunyoviy olimlarni yetishtirib berdi. Ayniqsa, maktab dunyo olimlari tomonidan yuqori baholanib, Akademiya darajasiga yetdi va bu bizning yurtimizdagi II-dunyo Akademiyasidir. Yurtimizda II-renessans davri ham aynan shu Akademiya olimlarining dunyoviy kashfiyotlari orqali kirib keldi.

Asosiy qism. Maktabning olamshumul yutuqlarga erishishida Samarqand (Ulug‘bek) rasadxonasining o‘rni beqiyosdir. Rasadxonada astronomiya sohasida qilingan ishlar, ochilgan yangiliklar maktab obro‘sigacha yana obro‘ qo‘shdi, dunyoga tanildi. Rasadxona asoschisi buyuk alloma Ulug‘bekka dunyo olimlari katta baho berib, u XVII asrning mashhur polyak astronomi Yan Geveliyning yulduzlar atlasida aks ettirilgan gravyuralarida, osmon xudosi Uraniya yonidan mashhur Ptolemey, al-Battoniy, Tixo Brage va Koperniklar qatoridan munosib o‘rin egalladi.

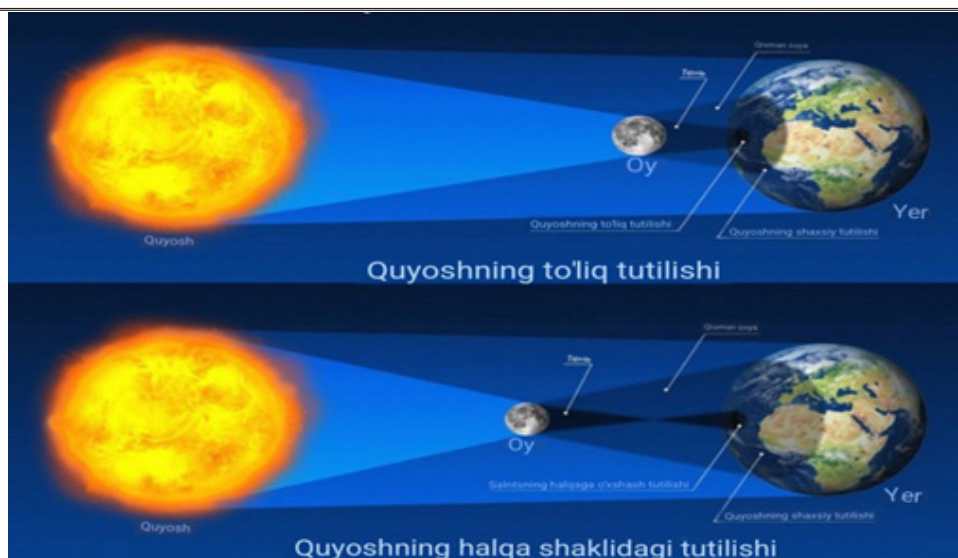
Rasadxona Obi-Rahmat arig‘i bo‘yida joylashgan Cho‘pon ota tepaligida (Poyi rasad) joylashgan. Bu tepalikdan butun Samarqand yaqqol ko‘rinib turgan.

Samarqand rasadxonasi tadqiqot ishlarining asosiy mahsuli hisoblangan “Ziji Ko‘ragoniy” asari so‘z boshidan, nazariy qism va zijdan (jadvallardan) iborat bo‘lib, ja‘mi 430 sahifani tashkil etadi. “Zij” ning jadvallarsiz matnli qismi 60 sahifani, qolgan 370 sahifasi esa astronomik, trigonometrik, geografik va astrologik jadvallarni tashkil qiladi.

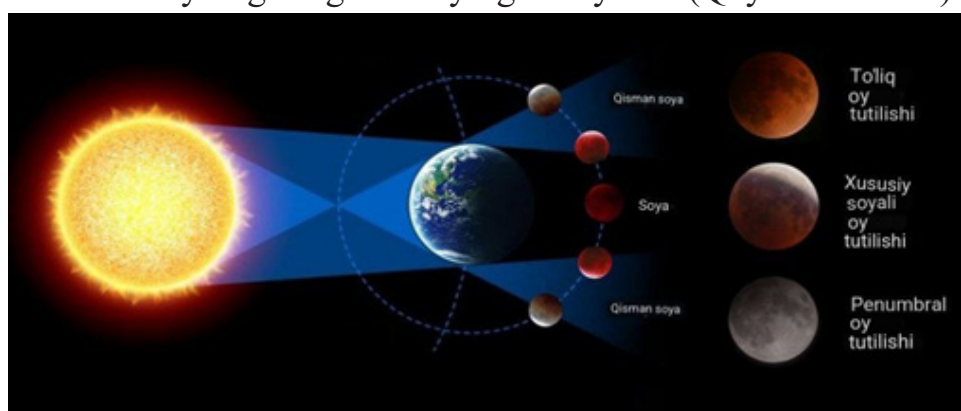
Asarning so‘z boshisi atigi ikki sahifadan iborat bo‘lib, unda rasadxonaning tashkil qilinishi va “zij” ni tayyorlashda ishtirok etgan olimlar haqida gap boradi. Nazariy qism esa to‘rt bo‘limdan (maqoladan) iborat bo‘lib, birinchi bo‘lim o‘sha paytda asosiy taqvimlar hisoblanmish hijriy, Jaloliy (Umar Hayyom loyihasi bo‘yicha XI asrda Malikshoh tomonidan isloh qilingan taqvim), xitoy va uyg‘ur taqvimlari hamda ularning biridan ikkinchisiga o‘tish haqidagi hisob-kitoblarni o‘z ichiga oladi. Oy hijriy taqvimi hozirgi kungacha dunyoning ko‘plab mamlakatlarida ishlatilib kelinmoqda. Taqvim yaratilishida Oyning Yer atrofida aylanishi asos qilib olingani (29,53 sutka) va hozirgacha o‘z mavqeini yo‘qotmaganligi diqqatga sazovordir. Bundan 1000 yillar oldin Samarqand va Buxoro madrasalarining tolibi Umar Hayyom tominidan yaratilgan Jaloliy taqvimi aniqligi jihatidan hozirda ham 1-o‘rinda turadi. Bu taqvim uchun asos qilib Yerning Quyosh atrofida aylanish davri (365,24242 sutka) olingan bo‘lib, yillik xato atigi 19,5 sekundni tashkil etadi, xolos. Jaloliy taqvimida bir sutkalik xatolik har 4500 yilda yuzaga kelsa, biz ishlatayotgan Grigorian taqvimida 3300 yilda yuzaga keladi [2,3].

Asarning ikkinchi bo‘limi sferik va amaliy astronomiya masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, Yerda aholi punktlarining geografik uzunlama va kenglamalarini hisoblash usullari bayon qilinadi. Olib borilgan hisoblashlar natijasida Samarqand sharoitida osmon ekvatorining gorizontga og‘maligi 50° atrofida ekanligi va Samarqandning shimoliy yarim shardagi kenglamasi 40° bo‘lishi topilgan. Bu natija hozirgi zamon hisob-kitoblaridan bor-yo‘g‘i 3,2’ (yoy minuti) ga farq qiladi. Shuningdek, bu yerda mazkur jadvallarning tarkibi va ishlatilishiga doir fikr va mulohazalar berilgan [4].

Asarning uchinchi bo‘limi esa, Quyosh, Oy va boshqa sayyoralarning harakat nazariyasiga bag‘ishlangan bo‘lib, ularning astronomik uzunlama va kenglama bo‘yicha o‘rinlarini aniqlash va u bilan bog‘liq hodisalar, xususan, Quyosh va Oy tutilishlari haqida fikr yuritiladi. Tutilish hodisasi – bu oddiy tabiiy hodisa bo‘lib, osmon jismlarining bir to‘g‘ri chiziqqa yotgan paytda ularning soyasi bir-biriga tushganda sodir bo‘ladi. Quyosh va Yer o‘rtasida Oy tushib qolsa, u holda Oyning soyasi Yerga tushadi va Quyosh tutilishi yuzaga keladi. Agar Quyosh va Oy o‘rtasida Yer tushib qolsa, u holda Yerning soyasi Oyga tushadi va Oy tutilishi sodir bo‘ladi [5].

Oyning Yerga tushayotgan soyalari (Quyosh tutilishi)

Yerning Oyga tushayotgan soyalari (Oy tutilishi)

Asarning to'rtinchi bo'limi uncha katta bo'lmay, turli astronomik kuzatish ma'lumotlariga va astrologiyaga oid jadvallar tuzishga bog'ishlangan. Jumladan, yulduzlar to'g'ri chiqishining o'zgarishi bilan bog'liq pretsessiya hodisasini (bu hodisa, Yer o'qining ekliptika o'qi atrofida 26 ming yillik davr bilan aylanishi tufayli ro'y beradigan nozik hodisalar) Samarqand maktabi astronomlari yaxshi bilibgina qolmay, juda katta aniqlik bilan topganliklarini ham bilish mumkin. Ular aniqlagan pretsessiya kattaligini topish uchun 1 daraja, 70 Quyosh yiliga bo'linadi, ya'ni $1^{\circ}:70=3600^{\circ}:70=51^{\circ},4$ (yoy sekundi) bo'ladi. Aslida, pretsessiya kattaligi $50,^{\circ}2$ tengligini e'tiborga olsak, Ulug'bek maktabi olimlarining bu masalada xatosi atigi $1,2^{\circ}$ ekanligi oydin bo'ladi. bu o'rta asr astronomiyasi uchun juda katta aniqlik edi.

Asarda G'iyosiddin Jamshid Koshiy tomonidan ekliptikaning osmon ekvatori tekisligiga og'ish burchagi $23^{\circ} 51^{\circ} 01^{\circ}$ ekanligi aniqlangan. Quyida ularning ayrimlari bilan Ulug'bek rasadxonasi erishgan natija bilan solishtiramiz:

Evklid zamonida	Eramizdan oldin III asr	24'
Erotosfen	Eramizdan oldin 230 yil	23° 51' 20"
Gipparx	Eramizdan oldin 130 yil	23° 51' 23"
Al-Battoniy	Eramizning 880 yil	23° 35'
At-Tusiy	1270 yil	23° 30'
Ulug'bek maktabi	1430 yil	23° 30' 17"

Bu qiymat hozirgi zamon hisob-kitoblari bilan $32 \square$ (yoy sekundi) ga far qiladi.

“Ziji Ko‘ragoniy” asarining atigi 5% yulduzlarga oid jadvallarga bag‘ishlangan bo‘lsa-da, unda 1018 yulduzning koordinatalarini aniqlashtirib, ravshanliklari aniq belgilab berilgan. Bu asar jahon jamoatchiligi o‘rtasida yuksak baholanib kelingan, turli tillarda tarjima qilingan, xususan 1665-yilda Oksfordda, 1843-yilda Fransiyada yangidan tahrirlanib bosilgan.

Hozirgi kunda ham Mirzo Ulug‘bek ilmiy ishlari va uning asarlarining qiymati dunyo olimlari orasida yuqori baholanib kelinmoqda. Masalan, 2022-yilda Rossiya Federatsiyasining Qozon Federal Universitetida “Mirzo Ulug‘bek” markazi tashkil etilib, allomaning ilmiy ishlari keng o‘rganilmoqda. Shuningdek, 2024 yilning 29-31-oktabr kunlarida Universitetda Mirzo Ulug‘bek tavalludining 630 yilligiga bag‘ishlangan Xalqaro lingvistik sammit tashkil etildi. Sammitda O‘zbekiston Milliy va Buxoro Universitetlari olimlari qatnashib, mazmunli ma‘ruzalar qilishdi [6].

Xulosa. Xalqaro astronomik ittifoqning (IAU) 2020÷2030 yillarga mo‘ljallangan yangi kengaytirilgan strategik harakatlar rejasida 5 ta asosiy yo‘nalishdagi maqsadlar belgilangan bo‘lib, undan “Astronomlar va olimlarning keyingi, yangi avlodining rivojlanishiga ko‘maklashish”, “Kasbiy vazifalarni muvofiqlashtirish va professional darajada boshqa sohalar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish” hamda “Maktab darajasida o‘qitish va ta‘lim uchun astronomiyadan foydalaning” kabi maqsadlar ham o‘rin egallagan. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun yurtimizda davlat miqyosida alohida e‘tibor qaratilib, amaliy ishlar bajarildi. Astronomiya fanini o‘rganish va rivojlantirish uchun ijobiy yondashuvlar vujudga keldi, qator Prezident va hukumat Farmon hamda Qarorlari (2017 yilning 14 sentabrdagi PQ 3275-sonli va 2021 yil 19 martdagi PQ 5032-sonli) qabul qilindi.

Biz astronom-pedagoglar yaratilgan bunday sharoitlardan oqilona foydalanib, o‘zimizning nazariy-metodik bilimlarimizni yanada kengaytirishimiz, ilmiy dunyoqarashlarimizni mukammal rivojlantirishimiz zarur. Astronomiya fani xazinasidagi bilimlar va ajdodlarimizning ilmiy merosini o‘rganish, o‘z navbatida yoshlarga yetkazish bizlarning asosiy vazifamiz bo‘lmog‘i kerak. Ajdodlarimiz tomonidan qoldirilgan tarixiy ilmiy meroslarni o‘rganishimiz bilan ularning ruhini shod etmog‘imiz zarur.

Maqolada keltirilgan ma‘lumotlarni astronomiya darslari davomida qo‘llash natijasida ta‘lim oluvchilarning bilimlari oshishiga, ularni fanga bo‘lgan qiziqishlarini orttirishga xizmat qiladi, degan umiddaman.

GLOSSARIY

Astronomiya - lotincha so‘zdan olingan bo‘lib “yulduzlar to‘g‘risidagi qonun” degan ma‘noni anglatadi. U yulduzlar, sayyoralar, kometalar, asteroidlar, meteorlarning kelib chiqishi, tuzilishi, harakati va rivojlanishini o‘rganadi. Astronomiya fani qadimgi Misr, Xitoy va Vavilonda paydo bo‘lgan.

Astronomik observatoriya – bu osmon yoritgicharini doimiy (sistematik) kuzatish uchun

mo'ljallangan ilmiy-tadqiqot korxonasi bo'lib, astronomiya sohasida izlanishlar olib boriladi.

Yulduz to'dalari - Galaktikamizda uchraydigan bir necha yuzdan bir necha minggacha bo'lgan, o'zaro dinamik bog'langan yulduzlarning sistemalari.

Gorizont- Yerning inson ko'rishi mumkin bo'lgan qismi yoki Yer yuzasining ochiq tekisligida ko'rinadigan qismidir. Gorizont doira shaklida bo'lib, kuzatuvchi shu doiraning markazida bo'ladi. Gorizont balandlikka bog'liq va balandlik oshish bilan kengayadi. Shuning uchun rasadxonalar (observatoriya) baland tog'larda quriladi.

Kulminatsiya – osmon jismlarining gorizontga nisbatan eng yuqori yoki eng quyi nuqtada bo'lishi.

Planeta (sayyora) – lotincha so'zdan olingan bo'lib, “adashgan yoki daydi” degan ma'noni anglatadi. Quyosh sistemasi (tizimi)da 8 ta planeta bor: Merkuriy, Venera, Yer, Mars, Yupiter, Saturn, Uran, Neptun. Sayyoralar taxminan 5 milliard yil oldin paydo bo'lgan.

Sekstant – bu yulduzning gorizontdan balandligini o'lchovchi asbob yoki gorizont va yulduz orasidagi burchakni o'lchovchi asbob. Sekstant – bu 60° lik yoy.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I.R.Kamolov, M.Mamadazimov, B.F.Izbosarov. Astronomiya (o'quv qo'llanma). Toshkent.: Sano-standart/, 2014

2. I.R.Kamolov, D.I.Kamolova, G.I.Sayfullayeva, A.R.Sattorov, S.T.Barakayeva, A.B.Narbayev, A.M.Tillaboyev. Umumiy astronomiya (darslik). Termez.: TerDU NMM., 2023

3. I.R.Kamolov, D.I.Kamolova, G.I.Sayfullayeva, A.R.Sattorov, S.T.Barakayeva, S.N.Hamroyeva, O.Avezmurodov. Astronomiya o'qitish metodikasi (darslik). Buxoro.: Durдона., 2023

4. I.R.Kamolov, D.I.Kamolova, G.I.Sayfullayeva, A.R.Sattorov, S.Q.Qahhorov, S.N.Hamroyeva, F.Dadaboyeva. Zamonaviy astofizika. Sharq astronomiyasi (darslik). Navoiy.: Aziz kitobxon., 2023

5. И.Р.Камолов, Д.И.Камолова, С.С.Канатбаев, Б.Т.Бисенова, Г.И.Сайфуллаева, С.Т.Баракаева, Б.Дж.Саттарова. Общая астрономия (учебник). Ташкент.: Тилсим, 2023

6. <https://teletype.in/@buxdumatbuotxizmati/OiXqaGyrChH> internet sayti.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYALANUVCHILARINING KREATIV KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA KOGNITIV TEKNOLOGIYALAR

*Isomova Farog'at Tojiddin qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Maqola kognitiv texnologiyalar vositasida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining kreativ ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish muammolariga bag'ishlangan. Tarbiyalanuvchilarning bilish orqali ijodkorlikka o'rgatish usullari va ulardan o'quv mashg'ulotlari jarayonida foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv texnologiya, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchisi, kreativ ko'nikma.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СРЕДСТВАМИ КОГНИТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

*Исомова Фароғат Тождиддин қизи,
базовый докторант Бухарского государственного педагогического института*

Аннотация. Статья посвящена проблемам совершенствования методики развития творческих способностей детей дошкольной образовательной организации средствами когнитивных технологий. Раскрываются методы обучения студентов творчеству через знания и возможности их использования в ходе учебной деятельности.

Ключевые слова: когнитивные технологии, воспитанник дошкольной образовательной организации, творческое мастерство.

METHODOLOGY OF DEVELOPING CREATIVE SKILLS OF CHILDREN OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION BY MEANS OF COGNITIVE TECHNOLOGIES

*Isomova, daughter of Farugat Tajiddin,
Basic doctoral student of Bukhara State Pedagogical Institute*

Abstract. The article is devoted to the problems of improving the methodology of developing the creative skills of children of preschool education organization by means of cognitive technologies. The methods of teaching students to be creative through knowledge and the possibilities of using them in the course of educational activities are revealed.

Key words: cognitive technology, student of preschool educational organization, creative skill.

Kognitiv texnologiyalar - bu insonning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan axborot texnologiyalari. Kognitiv texnologiyalar inson tasavvurini va assotsiativ fikrlashni rivojlantiradi.

Kreativlik xususida fikr yuritadigan bo'lsak shartli ravishda uning usullarini tabiiy va sun'iyga bo'lish mumkin.

Tabiiy usul - bu sinov va xato. Undan foydalanishda yangi g'oyalarni o'ylab topiladi va amaliyotda sinab ko'riladi. Ushbu texnologiya an'anaviy ravishda «ijodiy qidiruv» deb ataladi. Muammo qanchalik murakkab bo'lsa, uni hal qilish uchun ko'proq sinovlar talab qilinadi.

Sun'iy usullarga esa ijodiy texnologiyalar, evristik usullar, ijodiy usullar, g'oyalarni shakllantirish usullari, ijodiy algoritmlar kiradi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarini kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda evristik usullardan foydalanish samaralidir.

Evristik usullar - bu muammoni hal qilishga yaqinroq bo'lishga yordam beradigan harakatlar va holatlarning tavsifi. Evristik usullardan farqli o'laroq analitik ijodiy usullar ham mavjud.

Bu usullar muammoni tuzish, uni tahlil qilish, vaziyatlarni aniqlash, yechim topish imkonini beradigan harakatlar yoki holatlardir.

G'oyalarni shakllantirish usullari - bu qisqa vaqt ichida ijodiy muammolarni hal qilish uchun ko'p sonli variantlar va g'oyalarni olish imkonini beradigan juda qat'iy tuzilgan texnologiyalar (harakat tartiblari, ko'rsatmalar, usullar va evristik usullar, ijodiy muloqotni tashkil etishga qo'yiladigan talablar, vaqt).

Ijodiy algoritmlar - bu qat'iy tuzilgan texnologiyalar (maxsus o'qitish tizimi, ma'lum fikrlash tarzini shakllantirish, protsedura, ko'rsatmalar, usullar va evristika, muammoni hal qilish standartlari, ijodiy muloqotni tashkil etishga qo'yiladigan talablar) ijodiy muammoning kuchli (o'ta samarali) yechimlarini qidirish maydonini aniq belgilang.

Evristika – ijodiy jarayon qonuniyatlari haqidagi fandan, asosan, ongni ozod qilish va ijodiy muhitni shakllantirish uchun muhim bo'lgan psixologik inersiyani yengish uchun foydalaniladi [15, 99-b.].

Evristik texnikalar. Inversiya texnikasi muammoga boshqa, g'ayrioddiy tomondan qarashdir. G'oyani izlashda muammoning echimini ko'pincha mantiq va sog'lom fikrga asoslangan an'anaviy qarashlarga zid ravishda izlanish yo'nalishini teskari tomonga o'zgartirish orqali topish mumkin. Ko'pincha mantiqiy texnikalar va fikrlash tartib-qoidalari samarasiz bo'lib qolgan holatlarda, teskari echim alternativi optimaldir.

Analogiya usuli. Muammolarni hal qilishda mantiqni qo'llash kerak 4 turdagi analogiya qo'llaniladi:

- to'g'ridan-to'g'ri analogiya; ko'rib chiqilayotgan muammo boshqa tarixiy, ijtimoiy, etnik, kasbiy sharoitlarda hal qilingan o'xshash muammo bilan solishtiriladi;

- shaxsiy analogiya yoki empatiya: muammoni hal qilayotgan shaxs o'zini ijodiy vazifa ob'ekti bilan tanishtirishga harakat qiladi;

- ramziy o'xshatish - bu maxsus atama (ijodiy vazifa mohiyati) mohiyatini umumlashtirish, badiiy obraz, metafora, qiyoslash orqali etkazishga urinish, ya'ni ular bir ob'ektning xususiyatlarini boshqasining xususiyatlari bilan aniqlashga harakat qiladilar;

- fantastik o'xshatish: ijodiy muammoning echimi fantastik ob'ektlardan foydalangan holda uni ko'rishni xohlagandek tasavvur qilinadi.

Fokusli ob'ektlarni qabul qilish. Yangi xususiyatlar berilishi kerak bo'lgan ob'ekt (ijodiy vazifaning ma'nosi) diqqat markazida, ya'ni diqqat unga qaratilgan.

Unga boshqa ob'ekt tasodifiy tanlanadi, uning fazilatlarini fokus ob'ektiga o'tkaziladi, bu qiziqarli, g'ayrioddiy kombinatsiyalarni berishi va yangi g'oyalar paydo bo'lishiga hissa qo'shishi mumkin. Usul tasodifiy, bir-biriga bog'liq bo'lmagan ob'ektlarning turli xossalari va xususiyatlaridan foydalanishga asoslanadi. Bu tarbiyalanuvchiga tez, g'ayrioddiy, original echimlarni topishga imkon beradi.

Psixik provokatsiya usuli. Shuningdek, «boshqariladigan aqldan ozish» deb talqin qilinadi. Texnikaning muallifi Edvard de Bono ijodiy fikrlashning mohiyatini aqliy modellarimiz tomonidan belgilangan chegaralardan tashqariga chiqish qobiliyatida ko'radi. Buning uchun u yangi til elementidan foydalanishni taklif qiladi. Edvard de Bono ijodkorlik va fikrlashni rivojlantirish uchun ko'plab usullarni taklif qildi. U fikrlash kontseptsiyasining muallifi bo'lib, odatiy naqshlarga asoslangan vertikal fikrlashdan boshlang'ich sharoitlarni shubha ostiga qo'yishi bilan farq qiladi. Bunday fikrlashga o'rgatishda «Oltita shlyapa» usulidan foydalanish tavsiya etiladi.

Analitik ijodiy usullar.

Aql xaritasi (fikir xaritasi). Fikrlash jarayonining grafik tasviri. «Ijodiy graffiti» atamasi ishlatilishi mumkin. T. Buzan – aql xaritalari [12, 55-bet].

Disney stullari. Uning mohiyati g'oyalarni shakllantirish jarayonida rollarni ajratishda yotadi, bu yondashuv muammoni tahlil qilish jarayonida qarama-qarshilik va pozitsiyaviy kurashdan qochish imkonini beradi. [38, 88-bet].

A. Osbornning «Tekshirish ro'yxati» usuli. «Usul individual rejimda ham, jamoaviy ijodkorlik rejimida ham qo'llanilishi mumkin» [35, 64-bet].

Fikrlarni shakllantirish usullari.

Morfologik tahlil. Morfologik tahlilning yaratilishi ikki nom bilan bog'liq: o'rta asr

monaxi Raymond Lullius (taxminan 1235 - 1316) va 20-asr o'rtalarida AQShda ishlagan shveysariyalik astrofizik Fritz Zviki.

“Aqliy hujum (aqliy hujum), odam xayoliga kelgan hamma narsani, qanchalik bema’ni ko‘rinmasin, aytadi” [37, 32-bet].

Aqliy hujum usulining davomlaridan biri sinektika usulidir. Tarjimada sinektika «heterojen elementlarning kombinatsiyasi» degan ma’noni anglatadi va miya hujumining evristik rivojlanishidir. Sinektika deb nomlangan ijodiy texnika 1950-yillarda Uilyam Gordon va Jorj Prins tomonidan ishlab chiqilgan. Texnikada ishtirokchilar «ma’lumni g’alati, g’alati narsani esa ma’lum qilishga» harakat qiladilar.

Ijodiy algoritmlar yuqorida ko‘rib chiqilgan ijodiy muammolarni hal qilish usullaridan farq qiladi, chunki ular keng qamrovli va universal deb da’vo qiladilar, ayniqsa yuqori darajadagi murakkablikdagi muammolar uchun, ularning echimlarini izlash juda ko‘p sinov va xatolar bilan tavsiflanadi.

Ijodiy algoritmlar foydalanuvchini o‘qitishning uzoq jarayonini va berilgan harakat dasturiga qat’iy rioya qilishni talab qiladi.

Altshuller 1940-yillarning oxirida IVEN texnologiyasiga asos soldi. Bunda maxsus operatsiyalarni ketma-ket bajarish orqali barcha mumkin bo‘lgan variantlarni ko‘rib chiqmasdan, muammoning eng samarali echimiga erishishga imkon beradigan evristik dastur orqali erishiladi.

Usul dastlab texnologik ijodkorlikni tashkil qilish uchun yaratilgan, ammo keyin mualliflar uning universalligi to‘g‘risida xulosaga kelishdi, avval uni nazariya darajasiga (TRIZ - ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi) ishlab chiqdilar va keyin uning texnik bo‘lmagan xususiyatlariga ko‘proq e’tibor berishdi. modifikatsiyalar - muammoli vaziyatlarni hal qilish algoritmi (ARPS).

Shunday qilib, evristika samarali ijodiy fikrlashni o‘rganadigan fandır. Evristik usullar - ijodiy tasavvurni faollashtirish, ijodiy dizayn muammolarini hal qilishning ahamiyatsiz bo‘lmagan usullarini topish, psixologik inertsiyani bartaraf etish - bular evristik usullarning imkoniyatlaridir. Bu yanada oqilona va yangi dizayn echimlarini topish maqsadida amalga oshiriladigan ko‘rsatmalar yoki ma’lumotlarni qayta ishlash protseduralari ketma-ketligi.

Ijodiy muammolarni hal qilishning evristik usullari - bu hal qiluvchining faoliyati uchun eng ehtimolli strategiya va taktikalarni belgilovchi, uni hal qilish jarayonida uning intuitiv fikrlashini rag‘batlantiradigan, yangi g‘oyalarni keltirib chiqaradigan va shu asosda hal qilish samaradorligini sezilarli darajada oshiradigan printsiplar va qoidalar tizimi. ijodiy muammolarning ma’lum bir sinfi.

Evristik usullarning texnikasiga quyidagilar kiradi: suhbat, savol va topshiriqlar ustida mustaqil ishlash, muammoni yechish, bahs-munozara. Evristik o‘qitish usuli o‘qituvchining savol berishini va talabalarning unga javob izlashni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, o‘quvchilar tayyor bilimlarni olmaydilar, balki yechim topishda faol ishtirok etadilar, shu orqali ularning fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning texnikasi va usullarini amalga oshirishga qaratilgan maxsus ishlarni amalga oshirish kerak.

Teatr faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini samarali rivojlantirish uchun ma’lum o‘qitish usullari va usullari talab qilinadi.

O‘qitish texnikasi - bu metodning ajralmas qismi yoki alohida tomoni, ya’ni «usul» ning umumiy tushunchasiga nisbatan ma’lum bir tushuncha. Texnika - bu o‘qituvchi yoki o‘quvchilarning individual operatsiyalari, aqliy yoki amaliy harakatlari bo‘lib, ular ushbu usul bilan taklif qilingan materialni o‘rganish shaklini to‘ldiradi.

1. Muammoli vaziyatni yaratish.
2. Maqsadni belgilash.
3. Faoliyat uchun motivatsiya.
4. Muammoli vaziyatlarning yechimlarini loyihalash.
5. Harakatlarni bajarish.
6. Ishlash natijalarini tahlil qilish.

7. Xulosa qilish.

Bolalarning teatr faoliyatida faol hissiy rivojlanish fonida, teatr faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari va usullarini tanlash quyidagi omillarga bog'liq: mashg'ulotning maqsad va vazifalari, bolalarning yoshi, ularning psixologik xususiyatlari, xususiyatlari, ularning nutqni tuzatish xususiyatlari.

Teatr faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari uch turga bo'linadi: vizual, og'zaki va amaliy.

Vizual usullar va usullar estetik hodisalarni chuqur idrok etishga qodir bo'lgan madaniy tomoshabinni tarbiyalashga yordam beradi.

Odatda, vizual-vizual usul juda samarali, o'qituvchi qahramonning badiiy qiyofasi, shu jumladan kostyum, musiqiy hamrohlik, xoreografiya, shuningdek, bayram yoki mashg'ulotda qahramonning paydo bo'lish vaqtini tanlash orqali o'ylaganda juda samarali. Vizual effekt maktabgacha tarbiyachining e'tiborini jalb qilishga yordam beradi, shuningdek, tegishli kayfiyatni yaratadi. Ekranida ma'lumot yoki tasvirni ko'rsatish bolada (hatto kattalarda) katta qiziqish uyg'otadi. Harakat, tovush va animatsiya hissiy va ratsional sohalarini faollashtirishga yordam beradi va kognitiv faollikni rag'batlantiradi. Vizual usullardan biri sifatida an'anaviy bo'yanish o'yin tasvirini, kostyumni, o'yinchoqni, niqobni va hokazolarni yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Vizual-eshitish usuli harakatlarni ovozli tartibga solishga yordam beradi: maktabgacha yoshdagi bola o'z harakatlarini musiqa ritmi bilan muvofiqlashtiradi. Bu nafaqat harakatlarning sifati va aniqligini oshiradi, balki bolada hissiy yuksalishni keltirib chiqaradi va uni harakatni bajarishga undaydi.

Og'zaki ish usullaridan foydalanganda pedagogning nutq madaniyatiga alohida e'tibor berilishi kerak. Nutqning savodxonlik va ifodalilik kabi kommunikativ fazilatlarini katta ahamiyatga ega, chunki ma'lumki, bolada kattalarni nusxalash istagi bor. Shuningdek, nutqning ohangini va bolalar bilan muloqot qilish uslubini diqqat bilan kuzatib borish mantiqan. Shunday qilib, pedagog yoki qahramonning nutqining ohangi voqea holatining g'ayrioddiylik va ajoyibligi haqidagi taassurotni kuchaytirishi mumkin. Nutq rangini o'zgartirish va iborani to'g'ri kiritish orqali pedagog bolalarning e'tiborini o'zgartiradi, ularning hissiy reaksiyalarini tartibga soladi, ularni kuchaytiradi yoki zaiflashtiradi.

Og'zaki ish usullari bolalarda fikrlashning moslashuvchanligini, tasavvurini, to'g'ri foydalanish va so'z boyligini kengaytirish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi.

Eng keng tarqalgan va samarali og'zaki usullar suhbat va hikoyani o'z ichiga oladi. Ular quyidagi o'ziga xos usullarni nazarda tutadi: tushuntirish, baholash, savol berish, adabiy so'zlardan foydalanish (she'riy satrlar, epitelar, taqqoslashlar, metaforalar).

Amaliy usullar quyidagilarga bo'linadi:

- modellashtirish: masalan, bolalarga ma'lum bir raqs ishtirokchilarining joylashuvi va harakat yo'nalishini ifodalovchi raqamlardan (odatiy piktogrammalardan) tuzilgan diagramma taklif etiladi. O'quvchilar ushbu naqshda o'zlari yaxshi bilgan raqsni tanib olishlari va uni ijro etishlari kerak;

- qidiruv harakatlari: masalan, bolalar bayram syujeti asosida kosmik sayohat xaritasini olishadi va undan foydalanib sayohatga chiqishadi;

- elementar tajribalar: masalan, bolalar qo'lqopni topadilar va uni turli belgilar bilan sinab ko'rishadi, uning kimga tegishli ekanligini aniqlaydilar.

Syujetga asoslangan o'yinlar (ular keng tarqalgan). Keling, ushbu turdagi usul bilan bog'liq samarali usullarning misollarini ko'rib chiqaylik :

- o'yin holatlari: masalan, Quyosh bolalarni ziyorat qilish uchun keladi va ularga «nurlar» (lentalar) beradi va bolalar ular bilan raqsga tushadi;

- o'yinchoqlar bilan syujetli vaziyatlar: olma sehrli olma daraxtidan tushadi (har birida topishmoq bor, uning yechimi bayramdagi harakatni yanada rivojlantirishga yo'naltiradi); ertak buyumlari bilan sandiqni ochish, bolalar ertaklarning nomlarini taxmin qilishadi;

- o'yinchoqlar va maxsus atributlar bilan harakatlar: aravachalar, plyuslar, barglar bilan raqsga tushish;

- harakatga taqlid qilish (hayvonlar, qushlar, hasharotlar, tabiat hodisalari, ijtimoiy hayot

harakatlariga taqlid qilish);

- yashirish - qidirish. Syujet sehrli ob'ektini, masalan, oltin kalitni qidirishda qurilishi mumkin;

- ochiq o'yin, jamoaviy raqobat.

Maktabgacha yoshdagi bola uchun musiqiy asarlar asosida teatrlashtirilgan tomoshalar yaratish ishida bolaga «ijodkor» bo'lishga imkon beradigan san'atning o'sha jihati paydo bo'ladi.

Teatr faoliyatining ba'zi elementlarini pedagog nafaqat bayram paytida, balki o'quv faoliyati davomida ham kiritishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolani har tomonlama tarbiyalashda teatrlashtirilgan tomoshalar muhim o'rinlardan birini egallaydi. Teatrlashtirish tufayli har bir bola nafaqat «o'ynash», balki o'rganish ham mumkin, bu faoliyat bolaning ijodiy rivojlanishini shakllantirishga imkon beradi;

Katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyati qobiliyatlarini o'rganish teatr faoliyatida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni shakllantirishga imkon berdi:

- teatr va o'yin faoliyatiga barqaror qiziqishni rivojlantirish;
- tasavvurni, fantaziyani, e'tiborni, mustaqil fikrlashni rivojlantirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiruvchi teatrlashtirilgan o'yinlar orqali o'yin ko'nikmalarini va ijodiy mustaqillikni oshirish;
- so'z boyligini boyitish va faollashtirish;
- dialogik va monolog nutqni rivojlantirish;
- insonparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash.

Bolalarning o'yin faoliyatidagi ijodiy namoyon bo'lishi maqsadli, faol va hissiy bo'lishi uchun pedagog:

- o'yinlar uchun muayyan ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun asos bo'lishi mumkin bo'lgan va shu bilan birga didaktik talablarga javob beradigan musiqiy materialni tanlash;
- mashg'ulotda ijodiy faollik, qiziqish va qulaylik muhitini yaratishga yordam beradigan ish uslublari, usullari va shakllaridan foydalanish;
- maktabgacha yoshdagi bolaning teatr faoliyatining turli turlarida ijod namunalarini ko'rsatish usullarini tanlash, har xil usullarda improvizatsiya qilish;
- har bir o'yinda uning mavzusidan kelib chiqqan holda faoliyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning eng oqilona usullarini ishlab chiqish va belgilash.

Teatr doirasidagi ijodiy faoliyatni tashkil qilishda bolalarga ko'proq mustaqillik berish kerak.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bolalarga ishonch bildirish orqali ularda o'zlariga berilgan ishsha ongli, sezgir va vijdonli bo'lishini ta'minlaydi. Bolalarga o'yinni o'zlari tanlash, rollarni, vositalarni belgilash va agar kerak bo'lsa, faqat ziddiyatli vaziyatlarni hal qilish imkoniyatini berish muhimdir. O'yinda bolalar o'rtasidagi muloqotning muayyan shakllari paydo bo'ladi. Bolalarni kuzatib, keyingi o'yin uchun yaxshi tashkil etilganligini ko'rishingiz mumkin.

Shunday qilib, bolalarda do'stlik va o'zaro yordam tuyg'usi rivojlanadi. O'yin davomida bolalar o'yin tajribasini almashadilar.

Bolalarning mustaqil o'yin faoliyati va o'rganishga qiziqishini doimiy ravishda saqlab turishi uchun pedagog bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini qo'llab-quvvatlashi kerak.

Tahlillar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning kraetiv qobiliyatlarini ijodiy faoliyat jarayonida rivojlantirishda samaradorligini oshirish texnikasi va usullarini aniqlandi:

- o'yin boshlanishidan bir muncha vaqt oldin bolaning psixologik noqulaylik tuyg'usini bartaraf etish (maktabgacha tarbiyachi o'zini begona va qo'rqqoq his qilmasligi kerak);
- o'yindagi barcha vazifalar har bir bola hech qanday qiyinchiliksiz bajara oladigan tarzda tuzilgan;
- rollarni tanlashda pedagog shaxsning ruhiy xususiyatlarini hisobga oladi;
- o'yin davomida maktabgacha tarbiyachi o'z o'yin mahoratini oshirish uchun biroz harakat qilishi kerak;

- bolaning sarflagan sa'y-harakatlari pedagog tomonidan e'tiborga olinishi va qadrlanishi kerak;

- bolaga taklif etilayotgan o'yin faoliyati uning ijodiy salohiyatini kengaytirish imkonini beruvchi quvonchli bo'lishi kerak.

Foydalanilgan manbalar ro'uxati

1. Болотина Л.Р. Дошкольная педагогика: учебное пособие для ВУЗОВ/ Болотина Л.Р., Комарова Т.С., Баранов С.П. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2020.

2. Больгерт Н. Мультстудия «Пластилин»: лепим из пластилина и снимаем мультфильмы своими руками/ Н. Больгерт, С.Г. Больгерт. - М.: Робинс, 2012. - 62 с.

3. Боякова Е.В. Рекомендации к проведению педагогической диагностики эстетического развития детей// Управление дошкольным образовательным учреждением. - 2018. - № 4. - С. 82-90.

4. Волосовец Т.В. STEM-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста. Парциальная модульная программа развития интеллектуальных способностей в процессе познавательной деятельности и вовлечения в научно-техническое творчество: учебная программа/ Т.В. Волосовец и др. - 2-е изд., стереотип. - М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2019. - 112 с.

5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: Просвещение, 1967.

6. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Т. 2: П-Я. - М., 2000. - 1084 с.

7. Киселева М.В. Арт-терапия в работе с детьми: рук. для дет. психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми / М.В. Киселева. - СПб. : Речь, 2006. - 158 с.

8. Комарова Т.С. Детское художественное творчество. Для занятий с детьми 2-7 лет. - М.: МОЗАИКА СИНТЕЗ, 2015. - 160 с.

9. Torrance, E.P. Torrance Tests of Creative Thinking. - Scholastic Testing Service, Inc., 2004.

10. Нишонова С. Воспитание совершенного человека в развитии педагогической мысли эпохи возрождения Востока: Пед. фанлари докт. дисс. автореф. - Т., 1998. - 37 б.

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

ЛИДЕРСТВО В ПРОЕКТАХ И ДИНАМИКА КОМАНД

Болтаев Азизжон Салимович

Магистрант по специальности проектное управление
Банковско-финансовой академии РУз

Аннотация. С каждым годом в бизнесе и науке возрастает интерес к проектной деятельности, которая применяется в различных сферах, включая государственные, научные, коммерческие и другие. Успех и будущее развитие организаций в значительной степени зависят от успешной реализации инновационных проектов, что делает вопросы управления проектами все более актуальными. Одним из ключевых факторов, определяющих успех в достижении целей проекта, является команда проекта, ее члены, их взаимоотношения и умение эффективно сотрудничать. В этом контексте руководитель проекта играет решающую роль в обеспечении эффективной и сплоченной работы команды.

Ключевые слова: Лидерство, лидер, проект, управление, команда, организация.

Аннотация. Йил сайин бизнес ва илм-фанда лойиҳавий фаолиятнинг давлат, илмий, тижорат ва бошқа соҳаларда қўлланилишига бўлган қизиқиши тобора ортиб бормоқда. Ташиқлотларнинг муваффақияти ва келгуси ривожланиши кўп жиҳатдан инновацион лойиҳаларни муваффақиятли амалга оширишига боғлиқ бўлиб, бу лойиҳа бошқаруви масалаларини янада долзарб этмоқда. Лойиҳа мақсадларига эришишида муваффақиятни белгиловчи асосий омиллардан бири бу лойиҳа жамоаси, унинг аъзолари, уларнинг ўзаро муносабатлари ва самарали ҳамкорлик қилиши қобилиятидир. Шу нуқтайи назардан, лойиҳа раҳбари жамоанинг самарали ва ҳамжиҳат бўлиб ишлашини таъминлашида ҳал қилувчи рол уйнайди.

Калит сўзлар: Лидерлик, лидер, лойиҳа, бошқарув, жамоа, ташиқлот.

Abstract. Every year, business and science are increasingly interested in project activities, which are used in various fields, including government, scientific, commercial and others. The success and future development of organizations largely depend on the successful implementation of innovative projects, which makes project management issues increasingly relevant. One of the key factors determining success in achieving project goals is the project team, its members, their relationships and the ability to cooperate effectively. In this context, the project manager plays a crucial role in ensuring effective and cohesive team work.

Key words: Leadership, leader, project, management, team, organization.

Введение

Современные подходы к управлению человеческими ресурсами все больше акцентируют внимание на роли как руководителя, так и лидера, особенно в контексте проектного управления. Умение менеджера проекта успешно сочетать свои функциональные обязанности с лидерскими качествами имеет решающее значение для достижения результатов. Эффективное управление проектом требует не только применения функций менеджмента, таких как планирование, организация, мотивация и контроль, но и проявления лидерских навыков. Лидерство способствует быстрому формированию эффективной команды из группы людей, что является ключевым фактором успеха в реализации проекта.

Поскольку, учитывая изменчивость среды и сложности связанные с соблюдением четких параметров проекта (времени, ресурсов, работ и качестве), проектная деятельность существенно отличается от операционной, чрезвычайно актуальными являются исследования, направленные на поиск новых или адаптацию существующих поведенческих моделей менеджеров для организации продуктивного сотрудничества

людей, вовлеченных в проект, и формирования эффективной команды.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы управления персоналом привлекают широкий интерес ученых и исследователей уже на протяжении длительного времени в различных научных областях. Осмыслению данной проблемы с разных аспектов, а также исследованию феномена лидерства посвящены труды многих зарубежных специалистов: И. Адизеса, М. Альберта, С. Бочаровой, Дж. Гибсона, М. Дафта, М. Мескона, Х. Митцберга, Ф. Хедоури, Б. Парыгина, В. Сухомлинского, и многих других.

Несмотря на обширное количество исследований, посвященных проблемам лидерства и управления в организационной среде, к сожалению, исследования в этой области проектной деятельности до сих пор остаются недостаточными.

Формирование целей статьи. Цель данной статьи заключается в исследовании функций как руководителя, так и лидера в контексте управления проектами, а также выделении лидерских функций, которые должны быть применены в определенных стилях поведения менеджера проекта, соответствующих этапам жизненного цикла команды проекта, как определено авторами.

Изложение основного материала. В современном обществе повышенное внимание к понятию «лидерства» обусловлено необходимостью эффективного управления проектами в условиях быстро меняющейся динамики. Несмотря на обширное количество исследований, посвященных лидерству в контексте организаций, наблюдается недостаток исследований в области лидерства в проектной сфере.

Анализируя один из авторитетных стандартов по управлению проектами, разработанный Институтом управления проектами (Project Management Institute, PMI), PMBoK (A Guide to the Project Management Body of Knowledge), который содержит сводные профессиональные знания относительно инструментов по управлению проектами, можно отметить, что в разрезе жизненного цикла проекта все описанные процессы концентрируют свое внимание на менеджменте проекта по параметрам деньги, время, работы в каждой области знаний [1].

Последние исследования PMI относительно навыков, которыми должны владеть руководители проектов, отнесли три ключевые группы, которые формируют так называемый «треугольник талантов»: технического управления проектами, стратегического управления и лидерства [6]. Однако все же вопросам лидерства уделяется не достаточное внимание, PMBoK фокусируется в основном на управлении процессами, однако, способность мотивации других людей к максимальному использованию их потенциала является ключевым фактором для эффективного управления и успешного завершения проекта.

Другой значительной проблемой в исследовании данного вопроса является недостаточное понимание различий между понятиями «руководитель» проекта и «лидер» проекта. В трудах исследователей данной тематики встречается использование слов руководитель проекта «тим лид», лидер проекта [2,3], как синонимов, имеющих целью подчеркнуть руководящую позицию менеджера в управлении проектами. Однако между этими понятиями есть отличия, и понимание этих различий поможет руководителям проектов выбирать такое поведение, которое будет способствовать улучшению результативности проектов. Среди исследований различий этих понятий, лучшим и наиболее понятным авторы считают следующее: «менеджеры работают с процессами, а лидеры - с людьми» [4].

Отсутствие понимания различий между понятиями «руководитель проекта» и «лидер проекта» приводит к тому, что менеджеры проектов склонны сосредоточивать свое внимание исключительно на управлении процессами для завершения проекта, упуская из виду свою лидерскую роль. Применение инновационных методов и инструментов управления проектом руководителем без эффективной мотивации, наставничества, вдохновения и направленности членов команды не гарантирует успешной реализации проекта без задержек и конфликтов [7]. Именно лидерство придает работе команды тот

желанный и необходимый синергетический эффект.

Понятие синергии, введенное профессором Штутгартского университета и директором Института теоретической физики и синергетики Германом Хакеном, означает совместное действие и согласованность функционирования различных частей, которая отражается на общем результате через поведение каждого элемента системы. Синергический эффект - это определенный дополнительный результат, получаемый при тесном взаимодействии каждого отдельного элемента системы (в проекте каждого участника проектной команды) для получения наилучшего результата. Он может быть, как положительный так и отрицательный [5].

Положительный результат можно получить только при условии качественного и профессионального руководства проектного менеджера, которое зависит от уровня его управленческих (менеджерских) знаний в сочетании с лидерскими талантами.

В проектной деятельности необходимо четко различать между понятиями «руководитель проекта» и «лидер проекта». Руководитель проекта обладает способностью применять наиболее эффективные методы управления проектом для его успешной реализации [8]. Однако без лидерских навыков и талантов проектные цели могут оставаться недостижимыми.

Лидерство нельзя достичь путем простого осуществления формальной власти. Совмещение управленческих и лидерских качеств в одном руководителе представляет собой сложную задачу, поскольку менеджеру необходимо обеспечивать постоянный контроль над проектом, расписаниями, бюджетами и другими аспектами, а также оставаться харизматичным лидером. Лидерство включает в себя мотивацию команды, ее объединение для достижения целей проекта.

Хороший лидер должен обеспечить качественную обратную связь с членами своей команды. Регулярная обратная связь помогает всем участникам команды более четко и объективно оценить результаты своей работы, и при необходимости - вовремя отреагировать и исправить ошибки. В табл. 1 выделены основные функции лидера проекта и определено их содержание.

Таблица 1. Функции лидера проекта

Название функции	Содержание функции
Функция целенаправленности	Обеспечение четкого видения членами команды целей проекта и стратегий их достижения, настрой команды на достижения результата.
«Видение» результата Проекта	Подбор необходимых методов и способов координации работы членов команды с учетом ситуации для достижения командой поставленных целей.

Инструментальная функция	Налаживание прочных связей внутри команды и с внешними заинтересованными сторонами.
--------------------------	---

Коммуникативная функция	Умение передавать лидерство тому, кто более компетентен в решении определенных задач проекта.
-------------------------	---

Функция делегирования	Реализация действий, направленных на сохранение команды и ее адаптацию к изменениям, способствует развития группы в долгосрочной перспективе.
-----------------------	---

Функция адаптации	Постоянная и целенаправленная мотивация членов и всей команды и других участников проекта на достижение необходимых результатов. Обеспечения того, чтобы каждый член команды был мотивирован для выполнения своих задач.
-------------------	--

Функция мотивирования	Умение вдохновлять, эмоционально взаимодействовать и стимулировать других членов команды к действиям, включая «инъекционный» энтузиазм. Убеждению других делать то, что нужно для проекта собственным примером, личными качествами.
-----------------------	---

Функция вдохновения и побуждения к действиям	Управление процессом группового взаимодействия, включая управление эмоциональным состоянием команды: поддержание положительного психологического климата внутри команды, разрешение конфликтов, налаживание внутренне групповых коммуникаций.
--	---

Функция управления групповой динамикой Умение слушать и слышать потребности каждого члена команды или участника проекта с целью налаживания эффективного взаимодействия с ними.

Функция формирования Наставлять участников команды и влиять на них, стимулируя к работе с максимально эффективной отдачей. Лидер должен быть наставником и образцом для подражания.

Различение этих функций позволяет выделить те, которые относятся к управлению проектом, и те, которые способствуют его успешному выполнению. Проектному менеджеру необходимо обладать всеми функциями руководителя проекта, но важно понимать, что только профессиональные навыки недостаточны для достижения успеха. В динамичной проектной среде итоги зависят от личных качеств руководителя и его способности применять лидерские функции, которые могут мобилизовать потенциал каждого участника команды в нужный момент в пользу проекта [9]. Именно эти личные качества члены проектных команд идентифицируют как «харизму» лидера, способность мотивировать и вдохновлять команду на достижение результата.

Важным для успеха проекта является не только качественное выполнение функций проектным менеджером, но и выбор правильного управленческого стиля в соответствии с этапу развития команды по модели Б. Такмена. В своей модели Б. Такмен выделил пять основных этапов развития эффективности работы команды (формирование, шторм, нормализация, производительность и распад), которые отличаются разными поведенческими характеристиками участников команды [4]. В соответствии с изменением поведения членов команды проекта должны меняться и поведение проектного менеджера и выполнения функций, которые являются приоритетными на той или иной стадии.

Выводы.

Ключевым фактором успеха проекта является эффективная и слаженная работа команды проекта. В управлении проектами руководитель играет важную роль, обладая всеми необходимыми знаниями и навыками для формирования, поддержки, мотивации, управления и вдохновения членов команды на достижение поставленных целей.

Лидерство играет важную роль на всех этапах развития команды, а сбалансированное сочетание ролей руководителя и лидера является наиболее успешной моделью управления людьми, вовлеченными в процессы проекта.

Для формирования высокоэффективных команд проектным менеджерам необходимо профессионально выполнять функции управления проектами: инициации, планирования, исполнения, мониторинга и контроля, а также завершения фаз и всего проекта. Одновременно они должны осуществлять соответствующие функции лидера, учитывая этапы жизненного цикла команды, чтобы обеспечить достижение наилучших результатов. Для эффективного управления проектом целесообразно использовать предлагаемые стили поведения лидера в соответствии со стадиями развития проектной команды.

Для успешного выполнения всех функций управления проектами проектным менеджерам следует обращать внимание на уровень их эмоционального интеллекта и развивать как внутренние, так и внешние компетенции. Это будет являться предметом дальнейших исследований в данной области.

Список используемой литературы:

1. Ковалев А. В. Синергия. Синергетический эффект [Электронный ресурс] / А. В. Ковалев, К. Гальченко. - 2019. - Режим доступа к ресурсу: http://www.confcontact.com/2019_03_15

2. Руководство к свода знаний по управлению проектом (Руководство РМВОК) / коллектив авторов Project Management Institute, PMI. Седьмое издание. Project Management Institute, 2021.

3. Тайкова Л. В. Лидерство как инструмент эффективного управления [Электронный ресурс] / Л. В. Тайкова, С. М. Тайков. - 2018. - <https://cyberleninka.ru/article/v/liderstvo-kak-instrumenteffektivnogo-upravleniya>.

4. Функции лидерства [Электронный ресурс]. - <https://hrhelpline.ru/funkcii-liderstva/>
5. What is the difference between project lead and project manager? [Электронный ресурс]. <https://www.quora.com/What-is-the-difference-between-project-lead-and-project-manager>
6. Effective project leadership [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.pmi.org/learning/library/leadership-project-manager-skills-competencies-8115>
7. The Difference Between Project Manager & Project Leader [Электронный ресурс]. - <https://www.timecamp.com/blog/2021/11/the-difference-between-project-manager-project-leader/#leadership>
8. Project Managers vs Project Leaders - Which One is Best? [Электронный ресурс]. - <https://www.educba.com/project-managers-vs-project-leaders/>
9. PAEI-стили менеджмента Адизеса и роли Scrum [Электронный ресурс]. <https://adizes.me/posts/paei-stili-menedzhmenta-adizesa-i-rol-i-scrum/>

IJTIMOY TARMOQLARDAGI AXBOROTLARNI TUSHUNISH BORASIDA QIYOSIY YONDASHUVLAR TAHLILI

Jabbor Alisher Musirmon o'g'li
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Keltirilgan maqolada ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni tushunish borasida qiyosiy yondashuvlar tahlili yoritib berilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni idrok etishda shaxsning germenevtik xususiyatlariga ham e'tibor berilgan. Ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni idrok etishda subyektning psixologik o'ziga xosliklari zamonaviy kiberpsixologik yondashuvlar orqali ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, idrok etish, axborot, qiyosiy yondashuv, xususiyat.

АНАЛИЗ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ПОНИМАНИЮ ИНФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Жаббар Алишер Мусирмон угли
Доктор философии в области психологии (PhD)

Аннотация. В цитируемой статье представлен анализ сравнительных подходов к пониманию информации в социальных сетях. Также обращено внимание на герменевтические особенности личности при восприятии информации в социальных сетях. Психологические особенности восприятия субъектом информации в социальных сетях также анализируются с помощью современных кибепсихологических подходов.

Ключевые слова: социальные сети, восприятие, информация, сравнительный подход, характеристика.

ANALYSIS OF COMPARATIVE APPROACHES TO UNDERSTANDING INFORMATION IN SOCIAL NETWORKS

Jabbar Alisher Musirmon ugli
Doctor of Philosophy in Psychology (PhD)

Abstract. The cited article presents an analysis of comparative approaches to understanding information in social networks. Attention is also drawn to the hermeneutical characteristics of the individual when perceiving information on social networks. Psychological peculiarities of the subject in the perception of information on social networks are also analyzed through modern cyber-psychological approaches.

Keywords: social networks, perception, information, comparative approach, characteristics.

Kirish. Hozirgi vaqtga kelib, dunyo miqyosida, son-sanoqsiz odamlar internet tarmog'i xizmatlaridan keng ko'lamda foydalanmoqdalar, o'zaro axborotlar almashib, o'z bilimlarini oshirmoqdalar, shu bilan birga, turli hayotiy, kasbiy, masalalarni zudlik bilan hal qilmoqdalar. Bir so'z bilan aytganda, yoshidan, qaysi ijtimoiy guruh yoki qatlamga mansubligidan qat'iy nazar, internetdan foydalanuvchilarning soni kun sayin ortib bormoqda. Ayniqsa, voyaga yetmagan yoshlar guruhi sonining ortib borayotganligi bunga yaqqol misoldir. Shu bois ham, virtual olam ta'siridan yoshlarni himoyalash, ularning zamonaviy axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish, inson ongiga ta'sir etuvchi salbiy axborot oqimining o'ziga xosliklarini ilmiy o'rganish, virtual olamga tobe bo'lishning psixologik, pedagogik sabab va oqibatlarini aniqlashtirish, shuningdek, virtual olamga bog'lanib qolishning salbiy oqibatlari yuzasidan, ta'lim muassasalarida keng qamrovli tashviqot ishlarini olib borish, jamiyatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar turkumidan biridir.

N.A.Nosovning ta'rificha, virtual olam vositalari – bu yangi axborot texnologiyalari, axborot qidiruv va uzatish tizimlari, shubhasiz, yaqin kelajakda mutlaq erkinlik darajasiga yetadi. Ushbu keng ko'lamli axborot tuzilmalari bilan bir qatorda, unga aloqador yana bir tizim – virtual olam ta'siri ham yanada ortadi. Virtual olam – bu insonga ko'rish, eshitish, hidlash,

teginish va boshqa hislar orqali taqdim etilgan texnik vositalar yordamida yaratilgan dunyodir deb ta'kidlaydi E.D.Nevesenkoi. Virtual olamning ta'siri o'smirlar xulqida "simulyatsiya" reaksiyasi sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni bu o'smirlarning virtual olam hodisalariga taqlid qilishi yoki ularni o'zlashtirish bilan yakun topadi [1; 38].

Ayrim ilmiy manbalarda yozilishicha, virtual olam – bu axborot texnologiyalari orqali, insonlarning xohishiga ko'ra, vaqt-makon muhitini o'zgartirish orqali shakllanadigan, yangi sun'iy illyuziyali olamdir. I.A.Nikolaevning yozishicha, mazkur "olam" mazmunida inson o'z haqiqiy dunyosiga o'xshash yoki undan juda farq qiluvchi ko'plab taqlid qilinadigan tajribalarni boshdan kechirishi mumkin. Virtual olam vositalari o'yin-kulgi (ayniqsa, video o'yinlar), ta'lim va o'qitish (til o'rganish, ta'lim olish) va biznes masalalari (masalan, virtual uchrashuvlar, yangi loyihalar) kabilarni o'z ichiga olgan texnologik majmualar to'plamidir [2; 100-131].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. "Web-canape" statistik saytida keltirilishicha, hozirgi kunda dunyo aholisining 56,4 foizi ochiq axborot tizimlaridan turli maqsadlarda foydalanishadi. Jumladan, 2021 yilning yanvar holatiga ko'ra, dunyodagi jami aholining (7,83 mlrd.) 66,6 %i mobil aloqadan, 59,5 %i internetdan va shuningdek 53,6 %i ijtimoiy tarmoqlardan foydalanib, butunjahon pandemiya sharoitida ularning aksariyati, ayniqsa, yoshlar o'zlarining asosiy vaqtlarini ochiq axborot tizimlariga sarflashmoqda. Internetdan foydalanish bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan yuqori natijani qayd etgan mamlakatlar reytingida dastlabki o'rinni Filippin (10 s. 56 daq.) oxirini AQSh (7 s. 11 daq.) tashkil etgan. Quyi natijani esa, avvaliga Vetnam (6 s. 47 daq.) va oxirini Yaponiya (4 s. 25 daq.) mamlakatlari qayd etishgan [3; 251-253].

XXI asr boshlariga kelib dunyo mamlakatlari o'rtasida o'zaro ta'sir shu qadar kuchayib ketdiki, bu jarayondan to'la ihtotalanib olgan birorta ham davlat yo'q, deb to'la ishonch bilan aytish mumkin.

Hattoki, xalqlararo tashkilotlardan uzoqroq turishga intilayotgan, ularga a'zo bo'lishni istamayotgan mamlakatlar ham bu jarayondan mutlaqo chetda emas. Globallashuv shunday jarayonki, undan chetda turaman, degan mamlakatlar uning ta'siriga ko'proq uchrab qolishi mumkin. Bunday g'ayri ixtiyoriy ta'sir ko'pincha salbiy bo'ladi. Globallashuvning turli mamlakatlarga o'tkazayotgan ta'siri ham turlichadir. Bu hol dunyo mamlakatlarining iqtisodiy, axborot, ma'naviy salohiyatlari va siyosati qanday ekani bilan bog'liq. Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o'tkazayotgan salbiy ta'sirini kamaytirish va ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun shu hodisaning mohiyatini chuqurroq anglash, uning xususiyatlarini o'rganish lozim. Bu hodisani chuqur o'rganmay turib unga moslashish, kerak bo'lganda, uning yo'nalishini tegishli tarzda o'zgartirish mumkin emas.

Globallashuv yana shunday jarayonki, uni chuqur o'rganmaslik, undan foydalanish strategiyasi, taktikasi va texnologiyasini ishlab chiqmaslik mamlakat iqtisodi va madaniyati, ma'naviyatini tog'dan tushayotgan shiddatli daryo oqimiga boshqaruvsiz qayiqni topshirib qo'yish bilan baravar bo'ladi [4; 55-76].

Internet tarmog'i ham, kashf qilingan har qanday fan yutuqlari singari o'zining ijobiy va salbiy jihatlariga ega. Global tarmoqning hayotimizdagi o'rni va ahamiyati taboro ortib borayotganligi, insoniyat uchun qay darajada ahamiyatli ekanligini asoslashga hojat yo'q. Xalqaro terroristik va ekstremistik tashkilotlarni virtual olam orqali o'z ta'sirlarini o'tkazishga harakat qilishlari ham tabiiy holat. Qachonki hamma davlatlar terrorizm havfini, xalqaro, hududiy va milliy xavfsizlik va barqarorlikka, umuman insoniyatga fojeali global havfni tushunib, birgalikda harakat qilganlaridagina yaxshiroq natijalarga erishilgan bo'lardi.

Muhokama va natijalar. XXI asr tezkor, keng ko'lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish davri sifatida, ular hayotning deyarli barcha sohalariga va inson faoliyatiga kirib borishi axborot makonining globallashuvi, butun jahon rivojiga ta'sir ko'rsatgan va ko'rsatayotgan omil sifatida e'tirof etiladi. Mamlakat ichidagi va tashqi dunyodagi faol axborot almashuviga odamlar ehtiyojining ortib borishi yaqqol sezilmoqda. Axborot sohasining bunday tezlik bilan rivojlanishi, uning jamoatchilik va davlat hayotidagi turli xil yo'nalishlarda keng tarzda ishlatilishi, yangi bosqichdagi odamzot taraqqiyotini aniqlab beruvchi muhim omillarining biri bo'la oladi. Axborot sohasining tez

sur'atlar bilan o'sishi, uni avtomatlashtirish usullarining rivojlantirilishi kompyuterlarning yaratilishiga va kishilar hayotining turli sohalarini kompyuterlashtirishga olib keldi.

Tig'iz axborotlashgan jamiyatda "shaxs-jamiyat-davlat" aloqadorligi, ularning o'zaro uzviyligi va yaxlitligini ta'minlash birmuncha qiyinlashadi. Chunki axborot oqimi tezlashgani va axborotlar girdobida yashash kabi murakkab, ziddiyatli vaziyatning yuzaga kelishi bevosita shaxs tafakkurining, inson dunyoqarashining keskin o'zgarishiga sabab bo'lmoqda.

Ma'lumki, har bir fuqaro o'z shaxsiy nuqtai nazari, o'z qarashlari, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-ruhiy imkoniyatlari doirasidagina faoliyat ko'rsatadi. O'z olami hududida yashaydi va tashqi olamga o'z aqli doirasida shaxsiy munosabatini bildiradi. Har bir individ mustaqil inson sifatida tabiiy-biologik kamolotidan va ruhiy ehtiyojidan kelib chiqib o'ziga mos axborotni qabul qiladi, uni tahlil etadi. Uning atrofida mushohada yuritadi, fikrlaydi va ana shu tahlillar asosida o'zining shaxsiy xulosasiga ega bo'ladi. Natijada u yoki bu tarzda o'z nuqtai nazarini shakllantiradi. Demak, har bir axborot mazmuni, mohiyati, ta'sir etish darajasi, jamiyatga foydali yoki zararliligi, kishini ezgulikka yoki yovuzlikka da'vat etishi bilan "shaxs-jamiyat-davlat" mutanosibligiga ijobiy yoki salbiy ta'sir etadi. Ana shu jihatdan qaraganda milliy manfaatlarni asrash rivojlantirishda axborot-psixologik xavfsizligini ta'minlashning roli juda muhim.

Hozirgi dunyo taraqqiyotining qonuniyatlari va globallashtirish jarayonlarining tahlili dunyo shaxsiy va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub o'zgarishlar bo'lishidan darak beruvchi "global axborot jamiyati" ostonasida turganligini ko'rsatmoqda. Bu ham axborot makonidan va OAVlaridan turli kuchlarning siyosiy va nosiyosiy vazifalarni hal qilish uchun odatda tushuniladigan "kuch ishlatish" yo'li bilan emas, balki boshqacha yo'l bilan foydalanishga imkon beradi.

Axborot jamiyati – postindustrial jamiyat kontseptsiyasi; sivilizatsiya rivojlanishining yangi tarixiy bosqichi bo'lib, unda axborot va bilim ishlab chiqarishning bosh mahsullari hisoblanadi. Axborot jamiyatining o'ziga xos xususiyatlari:

- jamiyat hayotida axborot va bilimlar rolining ortishi;
- yalpi ichki mahsulotda axborot kommunikatsiyalari, mahsullari va xizmatlari ulushining ko'payishi;

- quyidagilarni ta'minlovchi global axborot maydonining yaratilishi: a) odamlar samarali informatsion o'zaro aloqa qilishini; b) ular jahon axborot resurslaridan bahramand bo'lishini; v) ularning axborot mahsullari va xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlari qondirilishini.

1-jadval

Kibertaxdidlardan saqlanish va shaxsning o'z-o'ziga munosabatini baholashni o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik (K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsienti mezoni bo'yicha)

Shkalalar	Kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik	Virtual olamga qaramlikga moyillik	Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik	Televizorga qaramlik	Kompyuter o'yinlariga qaramlik	Internetga qaramlik
O'z-o'zini ayblash	0,446*	0,689**	0,549**	0,637**	0,329	0,479*
O'z-o'zini idora qilish	0,478*	0,295	0,472*	0,563**	0,317	0,462
O'z-o'ziga munosabatning aks etishi	0,480*	0,547**	0,473*	0,459*	0,579**	0,521**
O'z-o'zini qadrlash	0,463*	0,569**	0,591**	0,220	0,438*	0,562*
O'z-o'zini qabul qilish	0,280	0,545**	0,240	0,539**	0,463*	0,541**
Ichki ziddiyat	0,468*	0,482*	0,549**	0,309	0,658**	0,421*
O'z-o'ziga ishonch	0,531*	0,684**	0,260	0,431*	0,539**	0,329

Izoh: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$.

Sinaluvchilarda ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni tushunishning psixologik determinantlari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'z-o'ziga munosabatini baholash va kiberxavfsizlikdan himoyalaniшни aniqlashga qaratilgan so'rovnoma shkalalari ya'ni o'zini o'zi ayblash shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'zini idora qilish shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'ziga munosabatning aks etishi shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'zini qadrlash shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'zini qabul qilish shkalasi virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, ichki ziddiyat shkalasi kibermadaniyatlarga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'z-o'ziga ishonch shkalasi virtual olamga qaramlikga umumiy moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik shkalalari bilan musbat darajada korrelyatsiyalarni hosil qilgan.

2-jadval

Kibertaxdidlardan saqlanish va shaxs himoya mexanizmlarini o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik (K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsienti mezonini bo'yicha)

Shkalalar	Kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik	Virtual olamga qaramlikga moyillik	Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik	Televizorga qaramlik	Kompyuter o'yinlariga qaramlik	Internetga qaramlik
Siqib chiqarish	0,137	0,576**	0,320	0,579**	0,548**	0,329
Regressiya	0,458*	0,480*	0,476*	0,675**	0,264	0,532**
O'rnini to'ldirish	0,163	0,439*	0,549**	0,637**	0,430	0,310
Rad etish	0,559**	0,483*	0,240	0,561**	0,457*	0,639**
Proeksiya	0,449*	0,636**	0,130	0,470*	0,458*	0,368
Kompensatsiya	0,539**	0,472*	0,580**	0,569**	0,639**	0,424**
Giperkompensatsiya	0,580**	0,659**	0,558**	0,294	0,687**	0,529**
Ratsionalizatsiya	0,519**	0,264	0,479*	0,634**	0,210	0,529**

Izoh: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$.

Kibertaxdidlardan saqlanish va shaxs himoya mexanizmlarini o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik jihatlari quyidagilarda siqib chiqarish shkalasi virtual olamga qaramlikga moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik shkalalari bilan, regressiya shkalasi kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, o'rnini to'ldirish shkalasi virtual virtual olamga umumiy qaramlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik shkalalari bilan, rad etish shkalasi kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, proeksiya shkalasi kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, kompensatsiya shkalasi kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, giprekompensatsiya shkalasi kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik, virtual olamga qaramlikga moyillik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, kompyuter o'yinlariga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan, ratsionalizatsiya shkalasi kibermadaniyatlariga umumiy qaramlik, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, televizorga qaramlik va internetga qaramlik shkalalari bilan aloqaga kirishganligi ma'lum bo'ldi.

Zero, axborotlashgan jamiyatning inson hayotidagi o'rni va roli hamda shu asosda shaxsning ijtimoiylashuv-siyosiyashuviga bo'lgan ta'siri bilan belgilanadi. Xususan, axborot oqimining kuchayuvi, uning son va sifat jihatidan xabarning tez va aniq uzatilishi shaxsning onggi va qalbi orqali o'tmoqda. Bu esa o'z-o'zidan har bir axborot, tarqatilayotgan turli-tuman xabarlarining shaxs ong va tafakkuriga ta'siri bilan o'lchanadi. Ushbu axborotning shaxsiga qanday ta'sir etishi eng avvalo uning bilim darajasi (ommaviy, ilmiy, kundalik ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-marifiy), dunyoqarashi hamda dunyoni his etishi idrok etishi bilan belgilanadi. "Bugun biz

demokratik jarayonlarni chuqurlashtirish, aholining siyosiy faolligini oshirish, fuqarolarning mamlakatimiz siyosiy va ijtimoiy hayotidagi amaliy ishtiroki haqida soʻz yuritir ekanmiz, albatta, axborot erkinligini taʼminlamasdan, ommaviy axborot vositalarini odamlar oʻz fikr va gʻoyalarni, sodir boʻlayotgan voqealarga oʻz munosabati va pozitsiyasini erkin ifoda etadigan minbarga aylantirmasdan turib, bu maqsadlarga erishib boʻlmasligini oʻzimizga yaxshi tasavvur etamiz”. Shaxs dunyoqarashiga axborotning taʼsir kuchi eng avvalo axborotni uzatilishi, qabul qilinishi ongda qayta ishlanishi hamda maʼlum bir xulosa qilinishi bilan amalga oshadi. Shu nuqtai nazardan axborot olish va uni oʻzlashtirish modelini ishlab chiqqan frantsiyalik olim J.Dyuran aynan inson omiliga eʼtibor qaratadi. Uning fikricha kommunikatsiya tizimining asosini tashkil qiluvchi inson axborotni qabul qilib oluvchi obyekt sifatida besh bosqichni boshidan kechiradi. “Birinchi bosqich – axborot bilan ilk toʻqnashuv bosqichi boʻlib, bu bosqichda retsipient individ u yoki bu harakat amalga oshirish yoki amalga oshirmaslik haqida qaror qabul qiladi.

Xulosa. Axborotlashgan jamiyatda axborot ishlab chiqarish moddiy ishlab chiqarishni siqib chiqarmaydi, balki uning ustida quriladi va moddiy ishlab chiqarishning rivojlanishiga turtki beradi. Tabiiyki, bu jarayon shaxsning ong-shuuriiga taʼsir etish barobarida unga oʻzining axborotning mazmun-mohiyatiga boʻlgan munosabatni ham oʻzgartiradi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е. Одаренный ребенок за компьютером. М., 2003.
2. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета // Гуманитарные исследования в Интернете / Под ред. А. Е. Войскунского. М., 2000. С. 100 - 131.
3. Войскунский А. Е. Психологические исследования феномена Интернет- аддикции // Тезисы докладов 2-й Российской конференции по экологической психологии. М.: Экопсицентр РОСС, 2000. С. 251-253.
4. Арестова О.Н., Бабанин Л.Н., Войскунский А.Е. Мотивация пользователей // Гуманитарные исследования в Интернете – под ред. А.Е.Войскунского М.: Терра-Можайск. 2000. – С.55-76

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJODIY SALOHIYAT RIVOJLANISHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

*Mushtariy Rahmatullayeva,
Mirzo-Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy
universitetining Jizzax filiali o'qituvchisi*

Annotatsiya; Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyat va uning shakllanishi, bolalarni ijodiy faoliyatda muommoli vaziyatlar yaratish va bu muommoli vaziyatlarni yechishga o'quvchilarni jalb etish haqida atroflicha yoritilgan.

Kalit so'zlar; Ta'lim, ziddiyat, jismoniy va psixik salomatlik, axloqiy va estetik hissiyot, xotira, tafakkur.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCE IN PRIMARY CLASS STUDENTS

*Mushtariy Rahmatullayeva,
teacher of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek*

Abstract; This article describes in detail creative activity and its formation in elementary school students, creating problematic situations for children in creative activity and involving students in solving these problematic situations.

Key words; Education, conflict, physical and mental health, moral and aesthetic feeling, memory, thinking.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

*Муштарий Рахматуллаева,
преподаватель Джизакского филиала Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека*

Абстракт; В данной статье подробно описана творческая деятельность и ее формирование у учащихся младших классов, создание проблемных ситуаций для детей в творческой деятельности и вовлечение учащихся в решение этих проблемных ситуаций.

Ключевые слова; Воспитание, конфликт, физическое и психическое здоровье, нравственное и эстетическое чувство, память, мышление.

Ta'limning dastlabki kunlaridanoq kichik maktab yoshidagi bolalarning rivojlanishini harakatga keltiradigan turli ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar, ichki ixtiloflar vujudga keladi. Ana shular zamirida boladagi psixik kamolotning darajasi va ijobiy xislatlar bilan talablar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar yotadi. Talablarning taboro ortishi bolaning psixik jihatdan to'xtovsiz rivojlanishini taqozo etadi va shu rivojlanish zanjirning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi. Ta'lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish o'quvchining o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu his o'qituvchining Rag'batlantirishi bilan namoyon bo'ladi va o'quvchida samaraliroq ishlash mayli, istagi, ehtiyojini shakllantiradi.

Bolada paydo bo'lgan faxrlanish, o'z kuchiga ishonish hislari bilimlarni o'zlashtirish va malakalarni mustahkamlash uchun xizmat qiladi, rag'batlantirish va jazolash me'yorida bo'lsagina, ularning tarbiyaviy ta'siri ortadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning muhim xususiyatlaridan biri ulardagi o'qituvchi shaxsiga ishonch hissi va yuksak ehtiromdir. Shuning uchun ham o'quvchining bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish imkoniyati juda kattadir. Bola o'qituvchini aql-idrok sohibi, ziyrak, sezgir, mehribon, hatto donishmand inson deb biladi.

O'qituvchi siyomosida o'zining ezgu niyati, orzu istagi, ajoyib his-tuyg'ularini ruyobga chiqaruvchi mu'tabar shaxsni ko'radi. O'qituvchining obrusi oldida ota-onalar, oilaning boshqa

a'zolari, qarindosh-urug'lar, tanish-bilishlarning nufuzi keskin pasayadi. Shu sababli bolalar o'qituvchisining har bir so'zini qonun sifatida qabul qiladilar. Ta'lim jarayonida o'qituvchi o'zining obro'sidan oqilona va omilkorlik bilan foydalanib, o'quvchilarda uyushqoqlik, mehnatsevarlik, o'qishga ijobiy munosabat, o'z diqqatini boshqarish, xulqini idora etish, o'zini tuta bilish, qiyinchiliklarni yengish kabi fazilatlarini shakllantirishi lozim. Buning uchun har tomonlama ta'sir ko'rsatish usulini qo'llash kerak. Maqsadga muvofiq o'qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning aql-idrogi, sezgirligi, kuzatuvchanligi, uquvliligi, esda saqlab qolish, esga tushurish imkoniyatlarini rivojlantirishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi; bolalarda o'qish, yozish, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Bundan tashqari mazkur ta'lim jaraenida ularning bilimlar ko'lami kengayadi, bilishga qiziqishlari ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. O'quv fanlariga ijobiy munosabat, qat'iy shug'ullanish niyati, jamoatchilik oldidagi mas'uliyatni his qilish, bilim olishning ijtimoiy ahamiyatini angalsh tuyg'ulari tarkib topadi.

O'qituvchilarning muhim vazifalaridan biri o'quvchilarda materiallarni esdlab qolishi uchun muayyan intilishni tarkib topishi, ularga eslab qolishning fikr yuritish yo'llarini (taqqoslash, tahlil qilishni) o'rganishdan iboratdir. Bu vazifani eng avvalo maktab psixologlari qatorida boshlang'ich sinf o'qituvchilari amalga oshirishlari shart. Tafakkur atrof-muhitdagi voq'yelikni nutq yordami bilan bevosita umumlashgan hoda aks ettiruvchi jarayon. Xotiraning mahsuldorligini oshirish uchun ta'lim jarayonida o'zini -o'zi nazorat qilish, o'rganilgan materialni takrorlash orqali tekshirish, esga tushurish, mashq qilishdan unumli foydalanish zarur. Agar kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga eslab qolish va eslash usullari o'rgatilmasa, ular materiallarni bevosita takrorlashda uzoq vaqt to'xtalib qoladilar. Lekin o'quvchilar materiallarni eslashni xush ko'rmaydilar va uni osongina tiklash yo'lini tushunmaydilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy salohiyat rivojlanishi, ularning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik omillar bilan uzviy bog'liqdir. Bu jarayonda bir necha asosiy determinantlarni ko'rib chiqish mumkin:

1. Ijtimoiy muhit: Oila, maktab va jamiyatning insonni qanday qabul etishi ijodkorlikka ta'sir ko'rsatadi. Ijodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi muhit, masalan, oiladagi xursandchilik, ta'lim muassasasidagi yaratuvchanlikka bo'lgan e'tibor, bolaning ijodini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

2. Psixologik omillar: O'quvchilarning o'ziga ishonchlari, emosiyalari va motivatsiyasi ijodiy salohiyatni shakllantirishda muhimdir. Ijodkorlik uchun kerakli bo'lgan faollik va qiziqishlarni uyg'otadigan psixologik muhit yaratish kerak.

3. Ta'lim jarayoni: Boshlang'ich sinflardagi ta'lim metodlari va o'qitish uslublari ham ijodiy salohiyatni rivojlantira oladi. O'qitishda interaktiv metodlarni qo'llash, talabalarni mustaqil fikrlashga rag'batlantirish muhimdir.

4. Guruhiy hamkorlik: Ijodiy faoliyat turli formatlarda amalga oshirilishi mumkin: individual yoki jamoavi ravishda. Jamoavi ishlarda talabalar bir-biridan o'rganadilar va ijodkorlikka bo'lgan qiziqishlarini orttiradilar.

5. Tashabbus va eksperiment: Bolalarning eksperiment qilishlari va yangi g'oyalar bilan chiqishlari uchun sharoit yaratish kerak. Ularning individual xususiyatlarini inobatga olish ham muhimdir.

Psixolog olim N.D.Levitov ijodiy faoliyatni quyidagi mezonlar asosida vujudga kelishini isbotladi:

- tafakkurning mustaqilligi;
- o'quv materialining o'zlashtirilishi, tezligi va mustahkamligi;
- standart bo'lmagan vazifalarni hal qilishda, aqliy chamalashning (topqirlikning) tezligi;
- o'rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish orqali muhim bo'lmagan narsadan muhimini ajrata bilish.

Ijodiy faoliyatda muamoli vaziyatlar yaratish bu muammoli vaziyatlarni yechishga o'quvchilarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim quyidagi maqsadlarni nazarda tutadi:

1. Maktab o'quvchilari shaxsini rivojlantirish, uning qobiliyati, o'qishga qiziqishi, hohish

va istagini shakllantirishi;

2. Axloqiy va estetik hissiyatini tarbiyalash, o'zi va o'z atrofini o'rab olgan olamga hissiy munosabatni shakllantirish.

3. Bilimlar tizimini, malaka va ko'nikmalar, faoliyatning turli shakllarini egallab olish.

4. Bolalarning jismoniy va psixik salomatligini muhofaza qilish.

5. Bola shaxsining individualligini himoya qilish.

Zero, ta'lim faol, ijodiy, mahsuldor, intellektual faoliyatni o'zaro aloqadorlikda amalga oshiradi. Ijodkorlik boshlang'ich ta'limda o'qituvchi faoliyatining asosiy turi bo'lishi zarur. Muammoli vaziyatlar o'qitishning har qanday bosqichida ta'lim mavzusini tushuntirish, uni mustahkamlash, natijalarini nazorat qilishda ham yaratilishi mumkin. O'qituvchi muammoli vaziyatni yaratar ekan, o'quvchilarni uning yechimini yo'lashga yo'naltiradi. Shunday qilib, bola ta'limning sub'yektiga aylanadi va unda yangi bilimlar shakllanadi, u harakat qilishning yangi usullarini egallaydi.

Xulosa qilib aytganda pedagogik o'yinlar ayniqsa, o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Aynan shunday o'yinlar vositasida kattalar va kichiklar o'rtasida muloqot o'rnatiladi. Bu muloqotlar shaxsiy yondoshuv asosida qurilishi kerak. O'qituvchi bolani faqat o'quvchi deb emas, balki bir butun shaxs, o'ziga xos inson deb yondashuvi lozim. O'yinlarda bolaning shaxsiy sifatleri boyib, o'quvchilar ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi hamda o'quvchilarning hulqidagi ijobiy qirralar rivojlanadi, ijobiy tasavvur mashqlari vositasida kuzatuvchanlik, xotira, diqqatni kuchaytirish imkoni tug'iladi, psixologik to'siqlar bartaraf etiladi. Ushbu determinantlarni hisobga olgan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish mumkin. Bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayeva M. O'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 4.

2. Sohibjon o'g'li, M. O. (2024, March). BO'LAJAK PEDAGOGLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. In E Conference Zone (pp. 6-10).

3. Rahmatullayeva, M. (2023). GORDON ALPORTNING SHAXS XUSUSIYATLARI KONSEPSIYASI HAQIDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 180-185.

4. Rahmatullayeva, M., & Esanboyev, T. (2023). KICHIK MAKTAB YOSHI VA O'SMIRLIK DAVRIDA MEN KONSEPSIYASINING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 186-191.

5. Rahmatullayeva, M., & Toshtemirova, N. (2023). SHAXSNING SOTSIAL-MADANIY NAZARYASI KREN XORNI TALQINDA. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 174-179.

6. Rahmatullayeva, M. (2023). BF SKINERNING OPERANT XULQ-ATVOR NAZARIYASI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 199-204.

7. Gulnoza, R., Mushtariy, R., & Makhliyo, S. (2023). The physiological basis of temperament: unraveling the complexities of human nature. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 2(2), 243-247.

8. Rahmatullayeva, M., & Norqulova, I. (2023). BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY MOSLASHTIRISH OMILLARI VA SHART-SHAROITLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(3), 83-88.

9. Gulnoza, R., Mushtariy, R., & Yoqubjon, M. (2023). Therapy, physiology of sensation and perception. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 2(2), 214-219.

10. Rahmatullayeva, M., Khasanov, F., & Abduganieva, A. (2023). ATTENTION AND MEMORY AS A MENTAL PROCESS. Наука и инновация, 1(10), 60-62.

11. Rashidova, G., Rahmatullayeva, M., Saidov, S., & Egamqulova, S. (2023). Character, ability, and action: the unity of human activity. Наука и инновация, 1(10), 152-155.

O'SMIRDA SUITSIDAL XULQNI KELTIRIB CHIQARUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Rasulova Feruza Fayzullayevna

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Din psixologiyasi va pedagogika" kafedrasida dotsenti (PhD)

Annotatsiya. Ma'lumki, shaxsning shakllanishi dinamik xususiyatga ega. Shuning uchun uning rivojlanishida goho ilgarilab ketish, goho taraqqiyotdan orqada qolib ketish holatlari kuzatiladi. Oqibatda, ba'zan o'smirlarning hatti-harakatlarida o'zini o'zi mahkum qiluvchanlik belgilari namoyon bo'lishi kuzatiladi. Ushbu maqolada uning vujudga kelish sabablari, oqibatlari va oldini olish choralari yoritiladi.

Kalit so'zlar. Suitsidal holat, disfunktsiya, patologik va nopatologik holat, adaptatsiya, dissotsial, psixokorreksion, genesis, affektiv reaksiya, deformatsiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЫЗЫВАЮЩИЕ СУИЦИДАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ У ПОДРОСТКОВ

Расулова Феруза Файзуллаевна

доцент кафедры «Психология религии и педагогики» Международная исламская академия Узбекистана

Аннотация. Известно, что формирование личности обладает свойством к динамичному росту. Поэтому в развитии личности бывают случаи прогресса, иногда отставания. В результате иногда наблюдается, что подростки проявляют признаки самоосуждения в своем поведении. В данной статье описаны причины, последствия и меры профилактики возникновения таких признаков.

Ключевые слова. Суицидное состояние, дисфункция, патологическое и непатологическое состояние, адаптация, диссоциация, психокоррекция, genesis, аффективная реакция, деформация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS CAUSING SUICIDAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Rasulova Feruza Fayzullaevna

Doctor of Philosophy in Psychological Science (PhD)

and about Associate Professor of the Department of Psychology, Religion and Pedagogy International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract. It is known that the formation of personality is dynamic. This is why in the development of personality both progressing and lagging behind cases happen. As a result, it is observed that sometimes teenagers demonstrate signs of self-condemnation in their behaviour. This article describes reasons, consequences and prevention measures for the emergence of such signs.

Key words. Suicidal state, dysfunction, pathological and non-pathological condition, adaptation, dissociation, psychocorrection, genesis, affective reaction, deformity.

Mavzuni dolzarbligi. XXI asr shaxs va jamiyat, shaxslararo munosabatlar o'rta sidagi o'zaro ta'sirlar muammosini keskinlashganini ko'r satdi. O'z navbatida, mazkur muammo inson va jamiyat rivojida destruktiv tendentsiyalar kuchayishi va yig'ilishiga turtki bo'ldi. Ushbu destruktiviyalarga javob tariqasida salbiy tusdagi deviativiyalarning turli shakllari vujudga keldi. Xavfli tomoni shundaki, rivojlangan mamlakatlarda o'zini o'zi vayron qilishning eng dahshatli shakli bo'lgan suitsidlar to'lg'inining kuchayishidir. Eng murakkab ijtimoiy hodisa va deviant xulqning asosiy ko'rinishlaridan bo'lgan suitsidal xulq avvalo, sotsiolog va psixologlar, shuningdek, tarixchilar, madaniyatshunoslar, faylasuflar tomonidan jiddiy o'rganilishni taqozo etadi. Har yili o'z xohishiga ko'ra minglab odamlar hayotdan ko'z

yummoqda. O'z joniga qasd qilish darajasi va miqdori (aholining har 100 mingi hisobidan) jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va axloqiy holatining indikatorini bo'lib xizmat qiladi. Demakki, suitsidal xulq xavfini tadqiq etish zaruriyati, birinchidan, zamonaviy jamiyatning turli sohalarida tutgan o'rni va hissasini ortishi bilan; ikkinchidan, jamiyat o'zgaruvi shart-sharoitlarida mazkur muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan; uchinchidan, insonning ham jismoniy, ham ijtimoiy salomatligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga doir jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadi.

O'smirlarning jismoniy va ruhiy salomatliklari bilan bog'lik muammolar ularning jismoniy shikastlanishlar va ruhiy tushkunliklar natijasida kelib chiqishi bilan bog'liq bo'lib, bu ularning shaxslararo munosabatlariga salbiy ta'sir etadi. Xulq-atvordagi og'ishlarning ham ma'nan, ham jismonan tanazzuli ular turmush tarzining nosog'lom kechishiga, ularni turli zararli illatlar sari yetaklaydi. Biz o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvor deganda, nafaqat organizmning jismonan nosog'lomligi, balki o'smir shaxsi rivojida axloqsizlik, ma'naviy qashshoqlik, turli darajadagi dezadaptatsiyaga olib keluvchi shaxs disfunktsiyalarini tushunamiz. O'smir shaxsida disfunktsiyalar kechishi patologik va nopatologik ko'rinishga ega.

Muammoning tahlili. O'smirlarda o'zini o'zi mahkum qiluvchi xulq-atvor va uning tasniflari quyidagicha ifodalanishi mumkin.

I. O'smir shaxsi buzilish darajasi: a) old patologik; b) nopsixotik; v) psixotik.

II. Mahkum qiluvchi xulq-atvor tiplari: a) hayotiy talofat; b) jismoniy ziyon; v) ma'naviy-axloqiy kamolotga ziyon; g) ijtimoiy mavqega ziyon.

III. Ijtimoiylashuv adaptatsiya bosqichlari:

a) barqaror adaptatsiya;

b) parial adaptatsiya;

v) beqaror adaptatsiya;

g) dezadaptatsiya. [9; 26]

O'smir shaxsidagi buzilish darajalarini quyidagi misol orqali yaqqol ifodalash mumkin. Masalan, alkogolga nisbatan moyillikni olaylik. Har zamonda ichib turish, ya'ni alkogolga epizodik xususiyatli moyillik, bayramlarda, do'stlar davrasida, vaqtni qiziqarli, maroqli o'tkazish bilan bog'liq holatlar garchi ushbu holat ham o'smir shaxsi shakllanishiga ma'lum darajada ta'sir qilsada, albatta patologiya emas. Alkogolni tez-tez qabul qilish oqibatida unga bog'lanib qolish esa patologiya, lekin psixotik daraja emas.

Agar alkogolga yoki narkotik moddalarga ruju qo'yish xaqiqiy kasallik simptomi darajasiga yetganda, ular bilan bog'liq chuqur o'zgarishlar («lomka») ro'y bersa, bu psixotik daraja xisoblanadi.

Mahkum qiluvchi xulq-atvor tiplari psixologiyada quyidagilarga ajratiladi: a) shunday hatti-harakat va xulq-atvor mavjudki, bu individum uchun zararli xisoblanib, u o'zini o'zi o'ldirish (suitsidal holat) bilan tugashi mumkin. Lekin tavakkalchilik bilan bog'liq sport turlari, jumladan, avto va moto poygalar, alpinizm, boks yoinki, xayot uchun xavfli kasbkor; o't o'chiruvchi, kaskador, jamoat tartibi va milliy xavfsizlikni saqlash bo'linmalari ba'zi vakillarining faoliyati (garchi ular nimaga ketayotganlarini chuqur anglagan taqdirda ham, ba'zan o'z hatti-harakatlarining oxiri o'lim bilan tugasada), albatta bundan mustasno. Chunki bunday mas'uliyatli kasb egalarida o'ziga ishonch, har qanday vaziyatda o'zini sinab ko'rish va g'alaba nashidasi ustivorlik qiladi; b) o'z organizmiga jismonan zarar yetkazish bilan bog'liq bo'lgan, depressiv holat (ruxiy azoblanish) natijasida o'ziga o'zi tajovuz qilishi bilan kechadi; v) mahkum qiluvchi xulq-atvorning tipi jamiyat tomonidan qabul qilingan umuminsoniy me'yorlarga zid bo'lgan delikvent xulq-atvor xususiyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Bunda nafaqat umumbashariy me'yorlar, balki umuminsoniy qadriyatlar, diniy me'yorlarni saqlash nazarda tutiladi. Aks holda insoniyat o'zining ibtidoiy ajdodlaridan farq qilmay qolar edi. Garchi inson davr o'tishi bilan biologik tuzilishi nuqtayi nazaridan chuqur o'zgarishlarga uchramagan bo'lsada, lekin o'zining milliy an'anasiga, milliy madaniyatiga, milliy ahloq me'yorlariga qarshi tutar ekan, u ma'naviy qashshoqdir. Zero, to'rt muchchasi sog'lom o'smirning assotsial (aksilijtimoiy) guruxlardagi ishtirokini, axloq tuzatish muassasalariga tushib qolishini, turli ekstremistik guruxlardagi faoliyatini, o'zining hayotini barbod qilishini faqat uning o'zini o'zi

mahkum qiluvchi xulq.-atvoridangina izlash mumkin; g) mahkum qiluvchi xulq-atvorning keyingi tipini ijtimoiy mavqega ziyon-zahmat yetkazish, deb atash mumkin. Oddiy bir misol, o'smir o'z ota-onasiga ko'ngilsiz tashvish keltirish maqsadida o'qishni tashlaydi. Bu bilan u o'zini o'zi tasdiqlashga urinida va hokazo. Qayd etilgan holatlarning barchasida ijtimoiy dezadaptatsiyaning u yoki bu darajalari izohlanadi.[7; 55]

Shunday qilib, o'smir hayotining kechishida ba'zan «ko'z ilg'amas o'zgarishlar», ba'zan esa favquloddagi «yangiliklar», «yorqinliklar» umumiy ta'sirida uning taqdirini o'zgartiruvchi ma'naviy tushkunliklar ham ro'y beradi. Shulardan biri — o'smirning o'z joniga qasd qilishi bilan bog'liq hatti-harakatidir.

Sir emaski, o'z joniga suiqasd qilish jamiyatga hamda oilaga ma'naviy va moddiy jixatdan juda katta zarar keltiradi. Chunki o'z joniga qasd qilgan o'smir: a) ma'lum muddat o'qishga (ishga) yaroqsiz bo'lib qolishlari; b) surunkali davom etuvchi og'riqdar sabab turli asabiy zo'riqishlarning ortishi; v) ham jismoniy, ham ruhiy majruhlik, nogironlik; g) o'z joniga qasd qilishga urinishning yanada kuchayishi holatlarini boshidan kechiradilar.

O'z joniga qasd qilish genezisida oilaning, oila a'zolari, ular orasidagi shaxslararo munosabatning o'rni beqiyos. Oiladagi nosog'lom psixologik muhit shaxs rivojlanishida ijtimoiy-psixologik deformatsiya omili sifatida yuzaga chiqadi va uni o'z joniga qasd qilishga undaydi.

O'z joniga qasd qilish va o'z joniga qasd qilishga urinish muammolari bilan shug'ullangan bir qator olimlar M.G. Davletshin, R.B. Shoumarov, S.A. Oxunjonova, A.G. Ambrumova, L.I. Pustayalovalarning fikricha, ushbu holat sodir etilishidagi oilaviy omillar o'rini quyidagilar bilan izohlash mumkin: [5; 173]

- ilk bolalik davrida oilada otaning yoqligi;
- oilada farzandga ona mexrining yetishmasligi;
- oilada ota-onalik nufuzining yetarli darajada emasligi;
- oilada matriarxal uslub munosabatlarning yetakchiligi;
- oilaviy munosabatlarda o'z o'rini topa bilmagan katta yoshli oila a'zolarining «o'zligini» tasdiqlash maqsadidagi turli xil urinishlari: a) emotsional «portlash», b) bolaga jazo usullarini qo'llash, v) bolaga tan jarohat yetkazish;
- ajrashgan oilalar;
- oilada yoki oila shajarasida o'z joniga qasd qilgan va qasd qilishga uringan kimsaning mavjudligi va xokazolar.

Xulosa. Demakki, suitsidal xulq xavfini tadqiq etish zaruriyati, birinchidan, zamonaviy jamiyatning turli sohalarida tutgan o'rni va hissasini ortishi bilan; ikkinchidan, jamiyat o'zgaruvi shart-sharoitlarida mazkur muammoning yetarlicha o'rganilmaganligi bilan; uchinchidan, insonning ham jismoniy, ham ijtimoiy salomatligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga doir jamiyat va davlat ehtiyojlari bilan belgilanadi. O'smir shaxsini o'rganishga qaratilgan barcha yondashuvlarga, tamoyillarga zamon ruhi orqali nazar tashlash talab etiladi. Bizni qiziqtirayotgan psixik buzilishning paydo bo'lishi va namoyon bo'lish jarayoni, uni tashkil qiluvchi xususiyatlari hamda kechishini chuqur tahlil qilish mahkum qiluvchi xulq-atvor rivojlanishining nazariy jihatlarini tahlil qilish, so'ngra shakllantiruvchi tajriba majmuasini yaratish orqali psixokorreksion tuzatish va tarbiyaviy ta'sirlar tizimining asosi bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

Бандура А, Уолтерс Р. (2000). Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Эксмопресс. 2000. -15 с.

Michael P. Nichols, Ph.D. Richard C Schwartz, Ph.D. (2001) Family therapy. Concepts and methods. Fifth Edition. Allyn & Bacon Pearson Education, Inc.

Семенюк Л.М. (1996). Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия эго коррекции. Москва.: – Воронеж, 1996. – 49 с.

Смирнова Т. П. (2004). Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «психологический практикум». — Ростов н/д: «Феникс», 2004. – 55-56 с.

Черников А. (2001) Системная семейная терапия (Интегративная модель диагностики) Москва. Независимая фирма “Класс”. - 66 с.

Rasulova, F. F. (2016). Characteristics of principal ways and methods of correction of aggressive behavior among teenagers. *Theoretical & Applied Science*, (9), 173-176.

Расулова Ф. Ф. Агрессивное поведение и агрессивность личности //Путь науки. – 2016. – №. 7. – С. 29.

Расулова Ф. Ф. Психологическая помощь практического психолога в работе с агрессивным ребенком //Молодой ученый. – 2020. – №. 16. – С. 43-45.

Расулова Ф. Ф. ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ДЕТЕЙ 6-7 ЛЕТ //Science Time. – 2021. – №. 11 (95). – С. 19-22.

Расулова, Ф. Ф. (2020). Дифференциально-психологические особенности агрессивности у подростков. *Наука и мир*, 2(4), 87.

SOG‘LOM TURMUSH TARZI TO‘G‘RISIDAGI TASAVVURLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK ADABIYOTLARDA ILMIIY-NAZARIY O‘RGANILISHI

Saidov Azamat Ismoilovich

Samarqand davlat chet tillar instituti “Magistratura bo‘limi boshlig‘i”, Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor.

Annotatsiya: Maqolada sog‘lom turmush tarzi haqidagi tasavvurlarning ilmiy-nazariy asoslari, sog‘lom turmush tarzi haqidagi tasavvurlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada sog‘lom turmush tarzi va ular haqidagi tasavvurlarning diniy-psixologik masalalari to‘g‘risida qarashlar qamrab olinadi.

Kalit so‘zlar: Sog‘lom turmush tarzi, tasavvurlar, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, ijtimoiy tasavvurlar, kommunikativ, interaktiv, jamoaviy tasavvurlar, ijtimoiy tasavvurlar tuzilmasi.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL RESEARCH OF THE FORMATION OF IDEAS ABOUT A HEALTHY LIFESTYLE IN THE LITERATURE ON PSYCHOLOGY

Saidov Azamat Ismoilovich

Samarqand State Institute of Foreign Languages “Head of the Department of Master’s Degree”, Doctor of Psychology (DSc), Professor.

Annotation: The article analyzes the scientific and theoretical foundations of the concept of a healthy lifestyle, social and psychological features of the concept of a healthy lifestyle. And also, the article discusses views on religious and psychological problems of a healthy lifestyle and ideas about them.

Keywords: Healthy lifestyle, perceptions, socio-psychological characteristics, social perceptions, communicative, interactive, collective perceptions, the structure of social perception.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ЗДОРОВОМ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ В ЛИТЕРАТУРАХ ПО ПСИХОЛОГИИ

Саидов Азамат Исмоилович

Самаркандский государственный институт иностранных языков «начальник отдела Магистратуры», доктор психологических наук (DSc), профессор.

Аннотация: В статье анализируются научно-теоретические основы концепции здорового образа жизни, социально-психологические особенности концепции здорового образа жизни. А также, в статье рассматриваются взгляды на религиозные и психологические проблемы здорового образа жизни и представления о них.

Ключевые слова: Здоровый образ жизни, восприятия, социально-психологические характеристики, социальные восприятия, коммуникативные, интерактивные, коллективные восприятия, структура социального восприятия.

Sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi tasavvurlarni tushunib yetish uchun tasavvurlar psixologiyasi to‘g‘risidagi g‘oya va qarashlarga murojaat etishga to‘g‘ri keladi. Shunga ko‘ra, quyida tasavvurlarning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari haqida tuxtalib o‘tishga harakat qilamiz.

Ijtimoiy tasavvurlarni o‘rganish dolzarb vazifadir, chunki ularning dinamikasi va transformatsiyasi madaniyatdagi o‘zgarishlarni tushunish imkonini beradi. Ijtimoiy tasavvurlar o‘z navbatida u yoki bu guruh a‘zolarining muloqoti jarayonida shakllanadi.

Ijtimoiy tasavvurlar nazariyasiga ko‘ra, tasavvurlar ob‘ekti turli darajadagi diskurslar (shaxslararo, ommaviy axborot vositalari, madaniy kommunikatsiya) predmeti bo‘lgan

sotsiokognitiv “burtib” chiqqan ob’ektdir.

Shunga ko‘ra, ijtimoiy tasavvurlarni timsol tarzida tahlil etuvchi interaksionizm ko‘proq sotsiologiyaga tortsa, ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi esa bir qator ijtimoiy fenomenlar: g‘oya, jamoaviy tasavvurlar va xotiralar, individual va jamoaviy “Men”ning ijtimoiy madaniy konstruksiyasi kabilarga murojaat etuvchi psixologik statusga davorgarlik qila oladi.

Ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi va ijtimoiy bilimlar modeli ularning tuzilishi, kommunikativ, interaktiv jarayonlarda namoyon bo‘lishi va taqsimlanishini ishlab chiqadi, ijtimoiy amaliyotdagi bilimlar va tajribalarning funksiyalarni tavsiflaydi.

Ijtimoiy tasavvur tushunchasini fanga Serj Moskvisi tomonidan o‘tgan asrning 60-yillarida Fransiya aholisi o‘rtasida psixoanaliz g‘oyalarining ommalashishiga nisbatan munosabatiga bag‘ishlangan ishida o‘rtaga tashlanadi va u keng ko‘lamda qo‘llanila boshlanadi. Dastlab bu yo‘nalish ilmiy bilimning ijtimoiy ko‘rinishlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan edi. Ammo, keyinroq ushbu nazariyaning tushuntiruvchi doirasi kengaydi va hozirgi kunda u ijtimoiy tajriba haqidagi ta‘limot, uning tuzilishi, va ijtimoiy amaliyotda to‘liq dinamikasi va rolini o‘rganuvchi soha sifatida idrok etilmoqda.

Tarixan bu nazariya Emil Dyurkgeym sotsiologiyasida ijtimoiy va jamoaviy tasavvurlarni chegaralashdan kelib chiqadi [1]. U birinchilardan bo‘lib, bizning tilimiz, an‘analarimiz va institutlarimiz tuzilmasida jamoaviy tasavvurlarning muhim rolga va ushbu tasavvurlar to‘plamining qanchalik individual fikrda ijtimoiy fikrning qo‘shimcha ravishda tarkib topishiga e‘tiborini qaratgan.

XIX asrning 1960 - yillaridan buyon ijtimoiy tasavvurlar nazariyasi Fransiya, Italiya, Ispaniya, Portugaliya va Lotin Amerikasida yetakchi paradigma bo‘lib kelmoqda. 80-yillarning o‘rtalarida esa bu yo‘nalishga qiziqish Britaniya orollarida, keyinroq esa Fransiya, AQSh, Kanada, Avstraliyada ham yuzaga keldi va shu masala yuzasidan akademik diskussiyalar avj oldi.

Ijtimoiy tasavvurlar tuzilmasini ajratishda esa tadqiqotchilar J.K.Abrikning ijtimoiy tasavvurlar guruh tasavvurlari barqarorligini ta‘minlovchi (yadro) qismi hamda guruhning dunyodagi o‘zgarishlarga moslashuviga olib keluvchi doimiy o‘zgaruvchi periferik qismidan tashkil topadi. Tasavvurlar tuzilmasi attityudning o‘zgarishiga bog‘liq bo‘lib, yadro barqaror bo‘lib qoladi, periferik qism esa o‘zgaradi [2].

Hozirgi zamon sog‘lom turmush tarzi to‘g‘risidagi qarashlar rivojiga nazar tashlaydigan bo‘lsak tarixiy ma‘lumotlar 1832 yilga - Amerikalik tibbiyotchi Silvester Grexemga (1794-1851) borib taqaladi. Silvester Grexem xristianlikka kuchli e‘tiqodi bo‘lganligi uchun Angliyadan Amerikaga ko‘chib borgan xristianlarga vegetarianlik bo‘yicha ma‘ruzalar o‘qiydi. Sababi, xristianlikning ba‘zi udumlariga ko‘ra, hayvonlar go‘shini, jumladan, tuxumni ham iste‘mol qilish gunoh hisoblanar edi. O‘sha davrda Amerikaning Filadelfiya shtatida vabo kasalligi keng tarqalib, ko‘pchilik bu kasallikdan o‘lib ketayotgan edi. Grexem kuzatib ko‘radiki, uning maslahati bilan vegeterianlikka rioya etayotganlardan hech kim vabo bilan og‘rimaydi. Shunda u vegeteriancha ovqatlanish organizmning himoya kuchlarini oshiradi, degan qarorga keladi va bu fikrni keng targ‘ibot, tashviqot qilishni davom ettiradi [3].

Shu zaylda sog‘lik masalasida noan‘anaviy fikrlovchi kishilar, aniqrog‘i, tibbiyotchilar ko‘payib, ular ichida sog‘lom turmush tarzi sohasida jahonshumul ishlar qilgan fidoyilar va olimlar yetishib chiqadilar. Amerikada - Govard Xey, Djennings, Trol, Tilden, Djekson, Gerbert Shelton, Pol Bregg, Alisa Cheyz, Yaponiyada - Kotsudzo Nishi, Jorj Ozava, Imamura Motoo, Germaniyada - Maks Gerzon, Isroilda - Mixael Goren, Rossiyada - Yuriy Nikolaev, Aleksandr Mikulin, A.N.Kokosov, Nadejda Semenova va boshqalar shular jumlasidandir.

Shuni ham ta‘kidlash lozimki, sog‘lom turmush tarziga o‘tgan kishilarning ko‘pchiligi o‘zlari og‘ir dardlarga duchor bo‘lib, ularning ayrimlari rasmiy tabobat tomonidan davolab bo‘lmazligi tan olingan kishilar bo‘lganlar. Lekin, ular dard oldida tiz cho‘kib o‘tirmasdan, o‘zlarining hayotlari uchun o‘zlari kurashganlar. Masalan, Govard Xey - buyrak shamollashi, Pol Bregg - o‘pka sili, Kotsudzo Nishi - ichak sili, Maks Gerzon - migren, Mixael Goren - buyrak sili, Aleksandr Mikulin - yurak infarkti, Nadejda Semenova - poliartrit, Luiza Xey - bachadon raki bilan og‘rib, faqatgina turmush tarzlarini sog‘lomlashtirishlari hisobiga og‘ir dardlardan halos bo‘lganlar.

Sogʻlom turmush tarzining bu fidoyilari fikr va qarashlarini rasmiy tabobatning eng nomdor vakillari, akademiklar Yuriy Lisitsin, Nikolay Amosov, Fedr Uglov, Evgeniy Chazov, G. I. Saregorodsev, Galina Shatalova va shular singari koʻpgina olimlar koʻllab-quvvatlaganlar hamda ularning takliflarini oʻz turmushlarida qoʻllaganlar.

Akademik Yu. Lisitsin uzoq yillardagi ilmiy izlanishlar hamda bu sohadagi mavjud fikr va mulohazalarni umumlashtirib, kishilar sogʻligi 50-55% ularning turmush tarziga, 20-25% irsiy omillarga, 15-20% atrof-muhitga bogʻliq, tibbiy xizmat esa kishilar sogʻligini atigi 8-10% gina taʼminlay olishi mumkin, degan qarorga keladi [4].

Sogʻlom turmush haqidagi dastlabki qarashlar yurtimizda Zardushtiylikning muqaddas kitobi Avestoga borib taqaladi. Zardushtiylik dinidagi eng asosiy gʻoya “ezgu amal, ezgu soʻz va ezgu fikr” hozirgi kunda ham shaxs kamolotida, sogʻlom turmush tarzini shakllantirishda muhim maʼnaviy asos boʻlmoqda.

Zardushtiylik dinidagi marosimlarda axloqiy va jismoniy tarbiya ham birga berilgan, shuningdek ezgulik, bunyodkorlik, yaxshilik kabi sogʻlom gʻoyalarni oʻzida mujassam etishga harakat qilgan. Jamiyatda ezgu gʻoyalar ulugʻlangan, mehribonlik, vatanparvarlik, maʼrifatparvarlik kabilar gʻoyalar egasi xalq ichida ham yaxshi eʼtiborga sazovor boʻlgan, insonlarga isnod keltiruvchi oʻgʻirlik, talonchilik, oʻzgalar moliga koʻz olaytirish kabi boshqa illatlar qoralangan.

Sogʻlom turmush haqidagi qarashlar keyingi davrlarda islom dinidagi gʻoyalar bilan yanada boyib borishini koʻrishimiz mumkin. Ezgulik gʻoyalarini islom dinida dunyo va diniy ishlarni biri ikkinchisidan ustun qoʻyilmaydi. Bu esa sogʻlom muhitni rivojlanishiga olib keladi. Bohovuddin Naqshband nomi bilan bogʻliq: “Dil ba yoru dast ba kor” – jumlasining manosi shuki, diling Allohda boʻlsin qoʻling mehnatda, bunda “inson iymonli pok boʻlishga oʻz mehnati bilan halol luqma asosida kun kechirishga undaydi. Bunday ezgu gʻoyalar hozirgi kungacha oʻz qiymatini yoʻqotgani yoʻq.

Ilmiy tajribalarning koʻrsatishicha, faylasuflar, etnograflar, tarixchilar, sotsiologlar, psixologlar va pedagoglar tomonidan sogʻlom turmush tarzi muammosining falsafiy jihatlari, sogʻlom turmush tarzining ijtimoiy munosabatlardagi oʻrni, jamiyatga tarbiyaviy taʼsiri, aholi oʻrtasida, ayniqsa yoshlarda sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi tasavvurlarni shakllantirish masalalariga bagʻishlangan qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Ularga koʻra, turmush tarzi tarixan tarkib topgan ijtimoiy-iqtisodiy va maʼnaviy omillar bilan belgilanadigan kundalik hayot tarzi boʻlib, shu asosda shakllangan munosabatlar, anʼanalar va urf-odatlardan iboratdir deyiladi.

Gʻarb davlatlari olimlaridan R.Banton, S.Germann, G.Makdonald, A.Skrivenlarning soʻnggi oʻn yillikdagi tadqiqotlari inson salomatligini muhofaza qilish psixologiyasini targʻib qilish, uning targʻibotini nazariy-amaliy xulosalar va bilimlar asosiga qurilishini taʼminlash, shuningdek, mavjud sogʻlikii saqlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan.

Mustaqil davlatlar hamdoʻstligi mamlakatlari olimlaridan A.F.Georgievskiy, P.L.Dribinskiy, A.D.Dubachay, T.V.Kamenskaya, A.D.Karabasheva, Ye.A.Mensh, G.P.Novikova, Ye.A.Pipko, G.M.Populo, O.A.Plaskina va boshqalar tomonidan yoshlarni sogʻlom turmush tarzi asosida tarbiyalash, ularda sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi tasavvurlarni shakllantirish masalalari ilmiy psixologik-pedagogik jihatdan asoslangan.

Ayrimbirrus olimlari masalan, T.F.Akbashev, B.A.Klassov insonning maʼnaviy salomatligini uch omil birligida yaʼni ijtimoiy, intellektual va reproduktiv sogʻlik bilan toʻldiradilar.

Ularning fikricha, intellektual sogʻlik fikrlash, axborotlarni qabul qilish va uni yetkazishda oʻz aksini topsa, ijtimoiy sogʻlik, insonni ijtimoiy faolligida jamiyatda oʻz oʻrnini topishi, kasbiy kamolotida oʻz ifodasini topadi. Reproductiv sogʻlik esa ota-onalar bilan boʻlgan aloqada, oilaviy munosabatlar, jinsiy madaniyat, farzand koʻrish va uni tarbiyalash bilan bogʻliq boʻlgan holatlarda namoyon boʻladi.

Salomatlik, sogʻlom turmush tarzi muammosi boʻyicha shugʻullanuvchi tadqiqotchilardan R.Ayzman ham shaxs salomatligiga taʼsir etuvchi omillarni oʻrganar ekan, uning quyidagi darajalarini ajratib koʻrsatadi:

jismoniy, yaʼni genetik, biokimyoviy, metabolik, morfologik, funksional;
 ruhiy, yaʼni missiy, aqliy, shaxsiy;

ijtimoiy-ma'naviy yoki axloqiy [5].

Shaxsning salomatlikka bo'lgan munosabatining kognitiv, xulq-atvor va hissiy tarkibiy qismlari G.S.Nikiforovning fikricha, sog'likni saqlash yoki aksincha holatlarga moyillikdan iborat shaxsiy sifat tarzida kurib chiqilishi mumkin. Ko'pchilikda, salomatlikka e'tiborli bo'lish masalasida, jiddiy qarama-qarshiliklar yashiringan. Ilmiy dalillarga murojaat qilinmagan holda ham, sog'likning qadriyat sifatida ifodalanishi ongimizda yetarli darajada yuqori. Biroq, sog'likni saqlashga (sog'lom turmush tarzi) munosabatda, ta'sirchan, xulq-atvor tarkibiy qismining jiddiyligi sog'lik to'g'risida bilim hajmiga yoki uning zaiflashishiga hissiy reaksiyalarning kuchiga mutlaqo mos kelmaydi. Aksariyat odamlarning sog'likni saqlash va mustahkamlashga qaratilgan faoliyati hissiy munosabat intensivligiga mos kelmaydi. Bu nafaqat sog'lom odamlar uchun, balki allaqachon jiddiy kasalliklarga duchor bo'lganlar uchun ham xosdir [5].

Sog'lom turmush tarzini falsafiy-ma'naviy, psixologik mezonlarini quyidagicha ta'riflash mumkin:

oilada, ta'lim maskanlari va jamoat joylarida yosh qizlar va ayollarning kiyinishlariga alohida e'tiborni qaratish;

oilada va jamoat joylarida yoshlarning muomala madaniyatini shakllantirishda sog'lom turmush borasidagi xalqimizning o'ziga xos an'analari va qadriyatlarini, otalar va momolar o'g'itlarini alohida sog'lom ma'naviyatli oilalar tajribasini ibrat omili sifatida keng targ'ib etish;

yoshlarni sportga, jumladan, oilaviy sportga ijobiy munosabatini shakllantirishda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tadbirlar, oilaviy sportchilar an'alaridan foydalanish;

oila a'zolarida, birinchi navbatda yoshlar orasida hayot mohiyatini anglash, umr qadriyatini e'zozlash, hayotiy faoliyatni oqilona tashkil etish madaniyatini shakllantirish;

islom falsafasidagi orastalik va ozodalik tamoyillarini omma orasida targ'ib etish orqali suv, havo, yer va suv qadriyatlari borasida ijtimoiy fikrni shakllantirish. Umuman, salomatlik falsafasining shaklanishi sog'lom va xalqchil marosimlar, urf-odatlar va milliy doimiy qadriyatlar bilan bevosita bog'liq.

Kishilarning turmush tarziga mavjud ijtimoiy shart-sharoitlar ma'lum darajada sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kundalik hayot faoliyatida ularning ahloqiy-estetik qarashlari, xulqi, muomalasi, hayotiy turmush tasavvurlari, ularning ichki dunyosiga, e'tiqodiga singib ketadi va turmush tarziga, fikrlash tarziga aylanadi. Turmush tarzining eng muhim ijtimoiy tomoni jamiyat a'zolarining ijtimoiy mehnati, o'zaro munosabatlar, oila, kundalik turmushidagi faolligi, kishilarning jismoniy va ma'naviy imkoniyatlarini atrofdagi tabiiy va ijtimoiy muhit bilan qay tarzda namoyon bo'lishidadir. Bundan tashqari oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish orqali jamiyatimiz a'zolarini, ayniqsa, yoshlarni milliy vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalariga, shu bilan bir qatorda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatli qilib tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Manbalarda qayd etilishicha, sog'lom turmush tarzi haqidagi tasavvurlar – bu kundalik turmushni muayyan qonuniyatlar asosida tashkil etish, salomatlikni saqlash va uni mustahkamlashga qaratilgan turmush tarzi bo'lib, shu turmush tarzining qanday bo'lishi, o'z hayotini qay yusunda va shaklda tashkil etishga bog'liq hisoblanadi, buning uchun esa har bir inson sog'lom turmush tarzi tushunchasi va tasavvurlariga, ma'naviyatiga, dunyoqarashiga ega bo'lishi talab etiladi. Shu o'rinda shaxsning o'z salomatligiga bo'lgan munosabati muhim komponent sifatida namoyon bo'ladi. Aytish mumkinki, mazkur masala jamiyat o'z kuchi bilan salomatlik muammolarini hal etishga ojiz ekanini anglay boshlashi natijasida vujudga keladi. Shundan kelib chiqib, qayd etish mumkinki, "Xavf-xatar omillari" kasallik va o'lim bilan bog'liq bo'ladi, demakki uni o'rganish va baholash ham psixologiyaga ham tibbiyotga dahldordir.

Shu ma'noda, psixologiya aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi tasavvurlarning shakllanishida inson fe'li, xulq-atvori va turli psixologik holatlari nuqtai nazaridan o'rganganda: u asosan, har birimiz g'uyoki sirdek tuyulgan ruhiyatimizning o'zimizni sog'-salomat, beshikast va tetik his qilishimizga aloqador qanday jihatlari borligini, uni boshqarish orqali o'z boyligimiz – salomatligimizni saqlash borasida qo'limizda qanday imkoniyatlar mavjudligini

va sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi tasavvurlarning shakllanishi - har birimizga oʻz ruhiy holatimizni boshqarishda, ongu-shuurimizda roʻy berayotgan oʻzgarishlarni vaqtida ilgʻash orqali uni moʻtadil tutish, oʻzgaruvchan shart-sharoitlarga moslashish yoʻllarini, profilaktikani oʻrganadigan fan hamda foydali amaliyot sifatida tobora hayotimizga kirib kelmoqda.

Yuqoridagilardan xulosaga kelish mumkinki, yoshlarda sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi tavsavvurlarning shakllanishi boʻyicha turli fan sohalari yoʻnalishida koʻplab konsepsiyalar, nazariyalar, yoʻnalishlar, qarashlar, yondashuvlar, turli jabhalar va jihatlar mavjudligi kuzatiladi. Ammo unutmazlik lozimki, sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi tasavvurlar shakllanishi uchun shaxsning ular haqidagi tushuncha va tasavvurlari, ularning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1.Ананьев В.А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. – СПб.: Речь, 2006. – 79 бет.

2.Ананьев В.А. Психология здоровья. - СПб., 2006. – 214 бет.

3.Березовская Р.А. Отношение к здоровью // Здоровая личность / Под ред. Г.С. Никифорова. - СПб.: Речь, 2013. – Б. 214-244.

4.Лисицын Ю.П. Общественное здоровье и здравоохранение: Учебник для вузов. - М.: ГЭОТАР-МЕД, 2002. - 160 бет.

5.Карамян М.Х. Шахснинг саломатликка қадрият сифатидаги муносабатининг ижтимоий-психологик детерминацияси. Психология фанлари доктори (dsc) диссертацияси. 2019 -76 бет.

Саидов А. оилада ёшларнинг соғлом турмуш тарзи тўғрисидаги тасаввурлари шаклланишининг илмий-методологик асослари //Involta Scientific Journal. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 58-60.

of mother-child relationships in the family.

Ismoilovich S. A. socio-psychological problems of the formation of the psychology of a healthy lifestyle of families.

Ismailovich S. A. Medical and Psychological Issues of the Formation of Young People's Ideas about A Healthy Lifestyle in the Family //Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology. – 2023. – Т. 44. – №. 4. – С. 4270-4275.

QATAG'ON QURBONLARI MEROSI ASOSIDA TALABALARDA FUQAROLIK POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Yo'ldosheva Husnida Numonjon qizi
O'zbekiston Respublikasi, Toshkent shahar, psixolog, pedagog

Annotatsiya. Jahonda har bir davlat o'z fuqarolarida zamon talablariga xos sifatlar va jamiyat maqsadlariga mos qadriyatlarini qaror toptirishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi. Barqaror taraqqiyot va yuksaklik sari intilayotgan davlatlarning tajribasi bilan tanishish orqali talabalardada fuqarolik tuyg'usini tarbiyalash, ijtimoiy daxldorlik hissini shakllantirish, o'z-o'zini anglash, bag'rikenglik, adolatparvarlik kabi sifatlarini qaror toptirish, fuqarolik pozitsiyasini zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirish asosida rivojlantirish zarur, degan xulosaga kelindi. Ana shu nuqtayi nazardan talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish jarayoniga qatag'on qurbonlari merosini o'rganish, fuqarolik pozitsiyasini rivojlanganlik darajasini tashxis etish mezonlarini aniqlash va baholash metodikasini ishlab chiqish; tashkiliy-integratsion model asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: jadidlar, ma'naviy ruh, insonparvarlik, barkamol avlodni tarbiyalashda jadidlar merosining o'rni va ahamiyati, fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, shaxs, psixologik portret, milliy ruh, milliy mentalitet.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ НАСЛЕДИЯ ЖЕРТВ РЕПРЕССИЙ

Йўлдошева Хуснида Нумонжон қизи
Республика Узбекистан, город Ташкент, психолог, педагог

Абстрактный. Каждое государство мира определяет своей главной целью найти в своих гражданах качества, соответствующие требованиям времени и ценностям, совместимым с целями общества. Путем ознакомления с опытом стран, стремящихся к устойчивому развитию и совершенству, воспитывать у студентов гражданское чувство, формировать чувство социальной ответственности, развивать такие качества, как самосознание, толерантность, справедливость, развивать гражданскую позицию. на основе адаптации к потребностям времени и интересам общества был сделан вывод о ее необходимости. С этой точки зрения изучить наследие жертв репрессий, определить критерии диагностики уровня развития гражданской позиции у студентов и разработать методику ее оценки; Важно совершенствовать механизмы развития гражданской позиции студентов на основе организационно-интегративной модели.

Ключевые слова: джадиды, духовный дух, гуманизм, роль и значение наследия джадидов в воспитании совершенного поколения, гражданство, гражданская позиция, личность, психологический портрет, национальный дух, национальный менталитет.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE FORMATION OF STUDENTS' CITIZEN POSITION ON THE BASE OF THE HERITAGE OF THE VICTIMS OF REPRESSION

Yo'ldosheva Husnida Numonjon qizi
Republic of Uzbekistan, Tashkent city, psychologist, pedagogue

Abstract. Every state in the world defines as the main goal to find in its citizens the qualities specific to the requirements of the time and the values that are compatible with the goals of the society. By familiarizing with the experience of the countries striving for sustainable development and excellence, to educate the students' sense of citizenship, to form a sense of social responsibility, to develop such qualities as self-awareness, tolerance, justice, to develop

the citizenship position based on adaptation to the needs of the times and the interests of society. it was concluded that it is necessary. From this point of view, to study the legacy of the victims of repression, to determine the criteria for diagnosing the level of development of the citizenship position in students, and to develop a methodology for evaluating it; It is important to improve the mechanisms for the development of students' citizenship position based on the organizational-integrative model.

Key words: Jadids, spiritual spirit, humanitarianism, role and importance of Jadids' heritage in raising a perfect generation, citizenship, civic position, personality, psychological portrait, national spirit, national mentality.

Kirish. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab mamlakatimizda davlat va jamiyat boshqaruvida demokratik islohotlarni amalga oshirish, yuksak ma'naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o'zlashtirgan, sog'lom e'tiqodli, har tomonlama barkamol avlodni voyaga etkazish, ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda qonun ustuvorligiga erishish, jamiyat boshqaruvida fuqarolar va jamoat tashkilotlari ishtirokini ta'minlash hamda erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning muhim yo'nalishi sifatida yuksak ma'naviyatli, raqobatbardosh va yuksak kasbiy madaniyatga ega mutaxassislarni tayirlash muhim vazifa sifatida belgilandi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya tizimini hozirgi darajasiga ko'tarish, har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishga, ya'ni pirovard natijada malakali kadr tayyorlashga bog'liq. Chunki jamiyat taraqqiyotining asosini uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanganligi bilan bir qatorda shu jamiyatda yashayotgan fuqarolarning intellektual va ma'naviy salohiyati ham belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda har bir davlatning istiqboli, uning ta'lim-tarbiya tizimi qay darajada ekanligi bilan belgilanadi.

Maqolaning dolzarbligi; Jahonda har bir davlat o'z fuqarolarida zamon talablariga xos sifatlar va jamiyat maqsadlariga mos qadriyatlarni qaror toptirishni asosiy maqsad sifatida belgilaydi. Barqaror taraqqiyot va yuksaklik sari intilayotgan davlatlarning tajribasi bilan tanishish orqali talabalardada fuqarolik tuyg'usini tarbiyalash, ijtimoiy daxldorlik hissini shakllantirish, o'z-o'zini anglash, bag'rikenglik, adolatparvarlik kabi sifatarni qaror toptirish, fuqarolik pozitsiyasini zamon ehtiyojlari va jamiyat manfaatlariga moslashtirish asosida rivojlantirish zarur, degan xulosaga kelindi. Ana shu nuqtayi nazardan talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish jarayoniga qatag'on qurbonlari merosini o'rganish, fuqarolik pozitsiyasini rivojlanganlik darajasini tashxis etish mezonlarini aniqlash va baholash metodikasini ishlab chiqish; tashkiliy-integratsion model asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi; Qatag'on qurbonlari merosi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillarini o'rganishga qaratilgan metodikalar tavsifini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti; Tadqiqot ishimiz qatag'on qurbonlari merosi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillari bo'lganligi uchun tadqiqotning obyekti sifatida talaba yoshlar tanlab olindi

Maqolaning ilmiy yangiligi; Qatag'on qurbonlari merosi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning ijtimoiy-psixologik omillarining o'ziga xosligi tadqiq etildi. Barkamol avlodni tarbiyalashda tarixiy, madaniy va ma'naviy merosning ahamiyati qanchalar muhim ekanligi ilmiy asoslandi. Qatag'on qurbonlari merosi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning nazariy, amaliy va metodologik bilimlar uyg'unligi o'rganildi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, analitik obzor, umumlashtirish, pedagogik kuzatish, anketa, savol-javob, suhbat, ekspert baholash, pedagogik eksperiment, matematik statistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Vatanimiz istiqloli, xalqimizning ozodligi va erkinligi, kelajak avlodlarning tinch va farovon

hayotini ta'minlash yo'lida mardona kurash olib borib aziz jonlarini fido qilgan, mustabid tuzum davrida qatag'on qilingan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish, ularning faoliyati va merosini o'rganish hamda targ'ib qilish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmogda. Mana shu jihatdan olib qarasaq har bir yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda qatag'on qurbonlarini na'muna qilib, o'rnak qilib ko'rsatsak arziydi.

Barkamol avlodni tarbiyalash orzusiga o'z tariximizdan juda ko'p dalillar keltirishimiz mumkin. Al-Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asaridagi g'oyani esga oling. Unga ko'ra, jamiyatning har bir fuqarosi – mansabi, tutgan o'rni, ya'ni kim bo'lishidan qat'iy nazar FOZIL kishi. Fozil kishi o'z davlatining barcha qonun-qoidalarini yaxshi biladi, unga amal qiladi, fikrlaydi, o'z kasbining ustasi, lozim bo'lganda Vatani uchun jon fido qiladi.

Talabalarda fuqarolik madaniyatini rivojlantirish va fuqarolik tarbiyasining pedagogik-psixologik xususiyatlari L.Amanbayeva, N.Kritskaya, Ye.Belyaeva, M.Bogomaz, I.Gulyaeva, M.Erxova, T.Juravleva, V.Zolotov, S.Karpushkin, L.Kovalenko, L.Kuznetsovalar tomonidan tadqiq etilgan.

O.Musurmonova, M.Zaripov, S.Nosirxo'jayev, L.Koxonovich, D.Ro'ziyeva, T.A.Suxareva, E.Yusupov, N.Egamberdiyeva, Sh.Shodmonovalarning ilmiy ishlarida talabalarni ijtimoiylashtirish omili sifatida o'z- o'zini anglash, ma'naviy madaniyat, ijtimoiy-siësiy etuklik, vatanparvarlik, harbiy-vatanparvarlik, fuqarolik faolligi va mas'uliyati kabi fuqarolik pozitsiyasi negizida aks etuvchi sifatlarning mazmun- mohiyati yoritib berilgan.

Hozirgi globallashuv davrida yoshlarimizning ma'naviyati, madaniyatini oshirish, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini shakllantirish asosiy vazifalarimizdan biridir.

Qatag'on qurbonlari merosi asosida asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga oid jahonda aynan shu mavzuda tadqiqotlar olib borilmagan bo'lsada, lekin fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan va olib borilgan tadqiqotlar natijasida bir qator, jumladan quyidagi ilmiy natijalar olingan: talabalarni ijtimoiylashtirish omili sifatida fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish mexanizmlari ishlab chiqilgan (Kolumbiya universiteti); fuqarolik madaniyatini rivojlan- tirishning tashkiliy-tuzilmali modeli yaratilgan (Sorbonna univer- siteti); fuqarolik tarbiyasi va global ta'limni uyg'unlashtirishning amaliy-texnologik tizimi ishlab chiqilgan (Frayburg universiteti); Yevropa davlatlarining integratsiyasi jarayonida fuqarolik tarbiyasini ijtimoiy ahamiyati aniqlashtirilgan (Ta'lim tadqiqotlari Milliy fondi); guruhiybirdamlik («aydagarasyugi») ni shakllantirish texnologiyasi ishlab chiqilgan (Japan Institute of International Affairs); milliy omil ustuvorligi asosida fuqarolik pozitsiyasi va mafkuraning uyg'unligini ta'minlash mexanizmlari takomillashtirilgan (Seoul of National University); fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga doir qadriyatlar tizimi ishlab chiqilgan (Chinese Academy of Social Sciences); shaxsiy-insonparvarlik yondashuvi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning kollaborativ texnologiyalari ishlab chiqilgan (Moskva davlat universiteti); milliy g'oya asosida ozod va erkin fuqaro shaxsini shakllantirishning tashkiliy-texnologik tizimi takomillashtirilgan (Milliy g'oya va mafkura ilmiy-amaliy Markazi).

Ma'lumki, o'z faoliyatini nafaqat siyosiy, balki ta'lim va tarbiyani yuksaltirish, turkiston o'lkasini ma'naviy hamda ma'rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan jadidlar harakati o'lka xalqlari tarixida muhim ro'l o'ynagan. Aslida jadid so'zi (arabcha "jadid"-yangi) yangilanish ma'nosini anglatib, yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakat, shu oqim tarafdorlarining umumiy nomi. Jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr birinchi choragida Turkistondagi milliy-ozodlik harakatining milliy mafkurasini, o'lka xalqlarining milliy mustaqillik va ma'rifatparvarlik g'oyasini sifatida shakllandi.

XIX asrda ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan nom olgan va XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvar nomoyondalari – Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Munavvar Qori, Abdulla Avloniyilar ijodi va faoliyatida yana ham kuchaydi. Jadidlar Turkistondagi xalqlarni birlashtirish va butun o'lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g'oyasini ilgari surdilar.

Fuqarolik pozitsiyasi – har bir insonning jamiyat hayotidagi o'z ishtirokini anglashidir. Fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs xususiy hamda umumiy tarzda atrof-muhitga

nisbatan o'z munosabatini namoyon qiladi. Bunday fuqarolar ijtimoiy qadriyatlarini amalga tatbiq etishga yo'naltirilgan faoliyat tarzini egallab, o'z manfaatlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtira oladilar. Bunday ko'nikmalarga ega bo'lgan yosh mutaxassislar, ayniqsa, talabalar jamiyatda munosib o'rin egallab, O'zbekiston fuqarosi, degan sharaffli nomga loyiq bo'la oladilar. Buning uchun har bir talaba fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishi kerak.

Shaxs pozitsiyasi – inson ma'naviyati, uning hayotdagi mavqeini aniqlashiga ko'ra shaxsning o'z hayotiy nuqtai nazarini belgilashi uning madaniyati bilan bog'liq bo'lsa, fuqarolik pozitsiyasi uning o'z fuqarolik nuqtai nazarini aniqlashi uchun zarur hisoblanadi. Ushbu nisbatan tor tushuncha doirasida ijtimoiy hamda psixologik-pedagogik mohiyat ma'nosi ham uyg'unlashgan. Mazkur birlikda quyidagi tarkibiy qismlarni ajratish maqsadga muvofiq: shaxsiy yo'nalganlik; davlat va jamoatchilikka yo'nalganlik; ijtimoiy foydali faoliyatga yo'nalganlik.

Bugungi kunda oliy pedagogik ta'lim tizimi oldiga yangicha kasbiy sifatlarga ega bo'lgan o'qituvchilarni tayyorlash vazifasi qo'yildi. Chunki o'qituvchi har bir o'quvchiga alohida shaxs sifatida yondashish, ularning individual imkoniyatlarini aniq hisobga olish va rivojlantirish tajribasini egallashi lozim. Ma'lumki, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarga insoniy munosabatda bo'lish ustuvor o'rin egallaydi. Buning uchun professor-o'qituvchilar ham, talabalar ham faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishlari talab etiladi.

Tadqiqotlar natijasida talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga doir quyidagi kompetentsiyalar tizimi aniqlashtirildi: intellektual, madaniy, ma'naviy, jismoniy, kasbiy o'zini-o'zi rivojlantirish va takomillashtirish qobiliyatiga ega bo'lish; tarixiy meros va madaniy an'analarga nisbatan hurmat-ehtiromda bo'lishi, ijtimoiy va madaniy o'ziga xosliklarni bag'rikenglik bilan qabul qilish; tarixiy jarayonni harakatga keltiruvchi omillar va qonuniyatlarni tushunish, jamiyat rivojlanishining ijtimoiy-siyosiy tuzilmasida inson omilining o'rnini anglash; milliy va umumbashariy ahamiyatga ega masalalarni tushunishi, tahlil qilishi hamda axloqiy-huquqiy me'yorlar va majburiyatlarni hisobga olgan holda maqsadga erishishda qat'iyat ko'rsatish; kasbiy faoliyat sohasida chuqur nazariy va amaliy bilimlardan foydalanish hamda zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida mustaqil yangi bilim, amaliy ko'nikmalar va ulardan amaliy foydalana olish qobiliyatiga ega bo'lish; yangi g'oyalarni yaratish, ilmiy-pedagogik tadqiqot ishlarini mustaqil olib borish qobiliyatiga hamda ilmiy jamoada ishlash ko'nikmasiga ega bo'lish; faoliyati bo'yicha muloqot vositasi sifatida xorijiy tillardan birini erkin so'zlashuv darajasida bilish, nutq madaniyatini egallash, og'zaki va yozma nutqini asoslangan tarzda aniq bayon qila olish qobiliyatiga ega bo'lish; jamiyat rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etib borayotgan axborot texnologiyalari mohiyati va ahamiyatini tushunish, bu jarayonda vujudga keladigan xavf va tahdidlarni anglash, informatsion xavfsizlik, ya'ni davlat sirini himoya qilish talablariga rioya qilish malakasiga ega bo'lish kabilar tashkil etadi.

Talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mazmuni o'zini-o'zi anglash, ijtimoiy-g'oyaviy etuklik, vatanparvarlik, harbiy vatanparvarlik, fuqarolik faolligi, ijtimoiy faollik, fuqarolik mas'uliyati, fidoyilik sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladigan bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishga yo'naltirilishi lozim. Talabalarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni talabaga hurmat bilan yondashish, qiziqish, ehtiyojini inobatga olish, hamkorlik, tanlash, ishonch va tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash, sub'ektivlik, individual yondashuv printsiplari asosida tanlanishi kerak.

Tadqiqot natijalariga ko'ra bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash va rivojlantirishda quyidagi yo'llardan foydalanish samarali hisoblanadi: talabalar bilan birga darsdan tashqari vatanparvarlik, harbiy-vatanparvarlik mavzularidagi tadbirlarni uyushtirish; talaba-yoshlarni fuqarolik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir jahon mamlakatlari tajribasi bilan tanishtirish; etuk fuqaroni shakllantirish maqsadida turli uchrashuv, tanlov, ko'rik, festival, forum, bahs-munozara va davra suhbatlarini tashkil etish kerak bo'ladi.

Bir qancha mezonlar asosida respondent-talabalarda qatag'on qurbonlari merosi asosida fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga qaratilgan jarayon samaradorligini bir necha darajalar bo'yicha baholash ilmiy-metodik jihatdan to'g'ri deb topildi hamda samaradorlik ko'rsatkichlari: yuqori, o'rta, past darajalar bo'yicha baholandi.

Talabalarda fuqarolik pozitsiyasining rivojlanganlik darajasi samaradorligi

1-jadval

Mezonlar	Tajriba guruhi n ₁ =300 nafar talabalarda (%)			Nazorat guruhi n ₂ =320 nafar talabalarda (%)		
	Yuqori	O' rta	Past	Yuqori	O' rta	Past
Fuqarolik pozitsiyasi tushunchasining mohiyatini anglash	18/28	24/45	58/23	20/27	29/44	51/29
Fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishning ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatini tushunish	16/26	22/40	62/34	18/21	32/36	50/43
Fuqarolik pozitsiyasiga doir fazilatlardan xabardorlik	22/32	28/45	50/23	24/33	36/39	40/28
Fuqarolik majburiyati va jamoat topshiriqlarini masu'liyat bilan bajarish	16/24	27/40	57/36	18/20	28/32	54/48
Vatan mustaqilligi, yurt ozodligi, millatlararo totuvlik va tinchlikni asrab-avaylashda jonbozlik ko'rsatish	33/40	40/45	27/15	24/32	33/38	43/30
Vatanparvarlik, baynalminallik, mehnatsevarlik, fidoiylilik, e'tiqodlilik, adolatparvarlik, do'stlik, vijdonlilik, insonparvarlik tuyg'ulariga egalik	28/35	32/45	40/20	22/27	34/47	44/26
Bag'rikenglik, mas'uliyatlilik, intizomlilik sifatlariga egalik	25/37	35/41	40/22	26/28	28/31	46/44

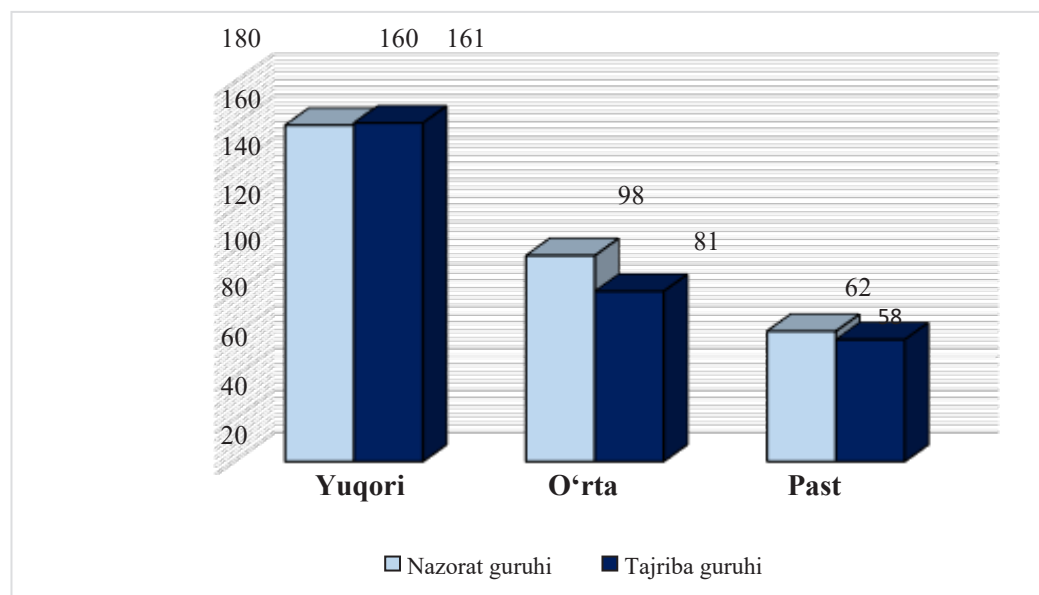
Talabalarda fuqarolik pozitsiyasining rivojlanganlik darajasi samaradorligi natijalari

2-jadval

Tajriba-sinov o'tkazilgan vaqt	Guruhlar	Talabalar soni	O'zlashtirish darajasi		
			Yuqori	O'rta	Past
Tajriba boshida	Tajriba	300	58	81	161
	Nazorat	320	62	98	160
Tajriba yakunida	Tajriba	300	131	116	53
	Nazorat	320	72	103	145

Bu ko'rsatkichlarga mos diagrammalar quyidagicha ko'rinish oldi:

1-rasm

Yuqoridagi natijalarga asoslangan holda matematik statistik tahlil o'tkazilib, tajriba yakunidagi holat uchun topilgan natijalardan o'rtacha kvadratik chetlanish, tanlanma dispersiya, variatsiya ko'rsatkichlari, Studentning tanlanma mezoni, Student mezoni asosida erkinlik darajasi, Pirsonning muvofiqlik kriteriysi va ishonchli chetlanishlar aniqlandi.

3-jadval

		S^2	S^2	C_x	C_y	$T_{x,y}$	K	X^2	\square_x	\square_y
X	Y	X	Y					n,m		
2,25	1,78	0,5474	0,6316	2	3	7,71	601,67	60,7	0,08	0,09

Natijalarni tajriba va nazorat guruhi uchun Neyman g'oyasi asosida ishonchli intervallari topildi.

Olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezoni birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, tajriba guruhidagi o'zlashtirish nazorat guruhidagi o'zlashtirishdan yuqori.

Demak, talabalarda qatag'on qurbonlari merosi asosida fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishni aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari 24,4% ga samaradorligi oshganligi statistik tahlildan ma'lum bo'ldi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra talabalarda fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash va rivojlantirishda quyidagi yo'llardan foydalanish samarali hisoblanadi: talabalar bilan birga darsdan tashqari vatanparvarlik, harbiy-vatanparvarlik mavzularidagi tadbirlarni uyushtirish; talaba-eshlarni fuqarolik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir jahon mamlakatlari tajribasi bilan tanishtirish; etuk fuqaroni shakllantirish maqsadida turli uchrashuv, tanlov, ko'rik, festival, forum, bahs-munozara va davra suhbatlarini tashkil etish.

Tajriba-sinov ishlarining ilmiy-pedagogik va metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishiga erishish maqsadida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga oid maxsus dastur va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar rejasi ishlab chiqildi.

Fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish yaxlit pedagogik jarayonning asosini tashkil etib, mazkur jarayonda shaxsning qiziqishlari, ehtiyojlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtirish talab etiladi.

Qatag'on qurbonlari merosi asosida talabalarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish har bir talabani kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida ongli mustaqillikni tarbiyalash, har bir talabada shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Tajriba-sinov ishlari davrida tashkil etilgan amaliy faoliyat asosida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik pozitsiyasi negizida aks etadigan mustaqil fikrlash, shaxsiy mulohazalarni erkin bayon etish, bildirilgan fikrni dalillar bilan asoslash, kongruentlik, liderlik kabi sifatlarni rivojlantirishda katta imkoniyatlarga egaligini tasdiqladi.

Adabiyotlar.

Bo'riyev M.R. Ajdodlarimiz milliy-ma'naviy taraqqiyot va demokratik rivojlanishi haqida. Maqola. T: 2016. B 2.

Y.Jumanazarov "Yosh davrlar psixologiyasi" Namangan 2013. – B.75.;

Ahmedov S. Mustaqillik yillarida tarixiy adolatning tiklanishi. Toshkent 2012. B 81.

Musurmonova.O. Yuqori sinf o'quvchilarini ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Ped.fan.dok. ...diss. – T.,1993. – 364 b.

Nabiyev M.J. Demokratik jamiyat rivojida ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarining o'rni. Toshkent-2016. B-369.

Koxonovich L.I, Ryabov L. Gumanizm – nraivstvennaya osnova formirovaniya lichnosti studenta // J. Sistema vospitaniya v visshey shkole. Vip. 7. – M.: 1993. – S. 28; /

Zaxarova Ye. Didakticheskiye materialy k kursu — Chelovek i obshestvo. – M., 1998.

Shodmonova Sh. Oliy o'quv yurti talabalarida mustaqillik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish (Kasb ta'limi yo'nalishi misolida) Ped.fan.dok diss. – T.,2010. – 340 b.

Старшина И. В. Феномен подростковой тревожности // Преподаватель XXI. 2007. № 1. . – В.113.;

Burlachuk L. Psixodiagnostika. – SPb., 2002. – В.68-78.

Saidmurodov.Sh, Azizov.S Jadidlar faoliyatida ma'rifatparvarlik va barkamol avlod tarbiyasi masalalari. Maqola.B 2-3.

Yusupov E. Yoshlar o'rtasida vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirish yo'llari.- T.: O'qituvchi, 1996. – В. 187.

ESHITISH QOBILIYATI ZAIF MAKTAB O'QUVCHILARINING INTELLEKTUAL RIVOJLANISHINING XUSUSIYATLARI

Ravshanova Xanifa Akmaljonovna

Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti "Ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiya"
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning aqliy rivojlanishiga tashxis qo'yishda nafaqat bolalarning ularga taklif qilingan ko'rsatmalarni tushunish xususiyatlarini, balki nutqning tartibga solish funksiyasini rivojlantirishning yuqoridagi xususiyatlarini, shu jumladan nutqning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni ham hisobga olish kerakligi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: eshitish qobiliyati zaif bolalar, kar bolalar, eshitish buzilishi, nutq buzilishi va og'zaki-mantiqiy fikrlash, vizual-majoziy fikrlash.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость учитывать при диагностике психического расстройства не только особенности понимания детьми предлагаемых им инструкций, но и указанные выше особенности развития регуляторной функции речи, в том числе трудности в развитии речи развитие детей с нарушением слуха.

Ключевые слова: слабослышащие дети, глухие дети, нарушения слуха, нарушения речи и словесно-логического мышления, наглядно-образного мышления.

Annotation. The article examines the need to take into account not only the characteristics of children's understanding of the instructions offered to them, but also the above characteristics of the development of the regulatory function of speech, including difficulties in the development of speech, when diagnosing the mental development of children with hearing impairment.

Key words: hearing-impaired children, deaf children, hearing impairment, speech impairment and verbal-logical thinking, visual-figurative thinking

Intelлектни o'rganish muammosi va uni tashxislash usullari psixologiyaning asosiy muammolaridan biridir. Intelлектни o'rganish shaxsning aqliy rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini to'liqroq ochib berishga, umumiy qobiliyatlarning namoyon bo'lishidagi individual farqlarning mohiyatini tushunishga yordam beradi. Yosh avlodning intellektual salohiyati zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biridir. Rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan shaxslarning, shu jumladan eshitish qobiliyatining buzilishi tufayli yuzaga kelgan, ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklarini oldindan belgilab beradigan aql-idrokni o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Mahalliy va xorijiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, eshitish qobiliyati zaif odamlar soni ortib bormoqda. Turli mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, dunyo aholisining 4-6 foizida eshitish qobiliyati zaif bo'lib, ijtimoiy muloqotni qiyinlashtiradi. Ijtimoiy va shaxsiy oqibatlarining ahamiyati tufayli, bolalik davridagi aql-zakovatni o'rganish jarayonida uning rivojlangan davrida o'rganish nafaqat ushbu toifadagi bolalar bilan ishlaydigan psixologlarni, balki o'qituvchilar va ota-onalarni ham hayajonlantiradi.

Zamonaviy karlar psixologiyasida eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning kognitiv faolligini va birinchi navbatda, nutq bilan chambarchas bog'liq bo'lgan markaziy jarayon sifatida tafakkurni o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda kar bolalarning tafakkuriga bag'ishlangan mahalliy va xorijiy psixologlarning ko'plab asarlari nashr etilgan (V.Fron, 1951; M.Templin, 1950, 1954; G.Revesz, 1954; H.R.Myklebust, 1960; E.Levine, 1960; J.Rozenshteyn, 1960; D. Shou, 1961; HMerlo, 1961; R. Faramt, 1964; A. MakKenna, 1964; H. G. Furt, 1961, 1966, 1973; J. Snijders, N.O16men; .Konrad, 1970; P. Oleron, 1951, 1957, 1964, 1977; K. Meadou, 1980; M. I. Ushakova, 1956; A. I. Lipkina, 1961; E. M. Kudryavtseva, M., 1961., 1961., N.I. 1941, 1968; I. M. Solovyov,

1940, 1960, 1962, 1966, 1971; T. A. Grigoryeva, 1973; F. F. Rau, 1985; N. VLshkova, 1966.

Shu bilan birga, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning muhim qismi eshitish qobiliyati zaif bolalar bo'lib, eshitish qobiliyatining yo'qolishi katta yoki kamroqdir. Va zamonaviy karlar psixologiyasida eshitish qobiliyati zaif bolalar va o'smirlarning kognitiv faoliyatining xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan juda cheklangan miqdordagi ishlar mavjud (E.I. Andreeva, 1973; I.L. Nikolskaya, 1979; R.M. Boskis, 1963.1968; G.L., Zaitseva. 1981; I.M.Gilevich, 1973, 1980, 1981, 1982, 1986; K. G. Korovin, 1976, 1982; L. V. Nikolaeva, 1981; L. I. Tigranova, 1961, 1969, 1969, Asam12, 1969, 1969, Asam111; boshqa mualliflar). Shunday qilib, eshitish qobiliyati zaif bolalar va birinchi navbatda eshitish qobiliyati zaif bolalarning fikrlash xususiyatlarini o'rganish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning fikrlashning o'ziga xosligi hali ham muhokama mavzusi. Ushbu muammoni talqin qilishdagi farqlar, asosan, turli tadqiqotchilarning fikrlash jarayonida og'zaki nutqning rolini qanday tushunishlari bilan bog'liq.

Ba'zi xorijiy mualliflar (Frohn, 1951; Myklebust 1960; Furth 1966, 1973) eshitish nuqsonlari bo'lgan bolalarning aqliy faoliyatida og'zaki nutqning rolini etarlicha baholamaslik, nutq va fikrlashning o'zaro ta'sirini rivojlanish aspektidan tashqarida hisobga olish bilan tavsiflanadi. va bolani o'qitish jarayonida ularning munosabatlaridagi o'zgarishlar.

P. Oleron (1977) fikrlash va nutqning ichki birligi haqidagi mahalliy tadqiqotchilarning pozitsiyasini baham ko'radi, lekin tilning fikrlash quroli sifatidagi ahamiyatini pasaytiradi, tafakkur va nutq o'rtasidagi munosabatlardagi o'zgarishlarni hisobga olmaydi. o'rganishning ta'siri.

Mahalliy karlar psixologiyasi L.S.Vigotskiyning fikrlash va nutq o'rtasidagi munosabat haqidagi g'oyalari ta'sirida rivojlangan va mahalliy olimlarning fikrlash va nutq o'rtasidagi bog'liqlikni ushbu jarayonlarning ichki birligi sifatida tushunishlari ushbu birlikning ko'p qirralarini ochib berishga imkon berdi. ichki nutqni aqliy faoliyat mexanizmi sifatida tavsiflash.

T.G.Bogdanova (2002) og'zaki nutqni eshitishdan ko'ra kechroq va boshqa sensorli asosda o'zlashtirgan kar bolalarda tafakkur rivojlanishiga qaraganda sezilarli darajada o'ziga xos xususiyatlar mavjudligiga e'tibor qaratadi. boshqa kognitiv jarayonlar. Bu xususiyatlar genetik jihatdan tafakkur rivojlanishining dastlabki bosqichlarida allaqachon namoyon bo'ladi[2].

Vizual-samarali fikrlashni rivojlantirishda kar bolalarning ba'zi kechikishlari 20-asrning o'rtalarida xorijiy psixologlar tomonidan tasvirlangan (P. Oleron, 1953; J. Snijders, N. Snijders-Oomen, 1966). Keyinchalik, N. VLshkova (1988) o'z tadqiqotida eshitish qobiliyati zaif bolalar eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarga qaraganda kechroq vizual-samarali vazifalarni hal qilish qobiliyatini o'zlashtirganligini ta'kidlaydi. 9-10 yoshli karlar uchun kichik yoshdagi bolalarga xos bo'lgan harakat usullarini qo'llash odatiy holdir: taqlid qilish, nusxalash. Ular oddiy amaliy muammolarni hal qilish uchun umumlashtirilgan harakat uslubiga ega emaslar.

Keyingi bosqichga o'tishda - vizual-majoziy fikrlash - o'zaro bog'liq ikkita shart muhim rol o'ynaydi. Birinchi shart - bolalarda haqiqiy ob'ektlarning rejasini va ushbu ob'ektlarni aks ettiruvchi tasvirlar va modellar rejasini farqlash qobiliyatini shakllantirishdir. Ikkinchi shart - nutqning rivojlanishi. Ob'ektlarning belgilarini, ularning atributlarini, munosabatlarini o'zlashtirib, bola ob'ektlarning tasvirlari bilan aqliy harakatlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Kar bolalarning vizual-majoziy fikrlash xususiyatlari R.M.Boskis tomonidan o'rganilgan, 1963; J.I.Shif, 1968 yil; I.M.Solovyov, 1962, 1966; T.V.Rozanova, 1966, 1978, 1985, 1997; N.Vyashkova, 1966,1968,1988 va boshqa mualliflar.

N. V.Yashkova (1988) ta'kidlashicha, kar bolalarning aqliy faoliyatidagi ba'zi qiyinchiliklar nisbatan oddiy vizual vazifalarni hal qilishda ham paydo bo'ladi. Kar bolalarda vizual fikrlash faoliyatining asosiy kamchiligi shundaki, ular intellektual operatsiyalarning ob'ekt faol shakllaridan aqliy shakllariga o'tishda juda uzoq vaqt davomida qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Bu muammo nutqning rivojlanmaganligi og'zaki muloqot bilan chambarchas bog'liq bo'lgan kar bolalarda amaliy tajribani shakllantirishga to'sqinlik qilishidan kelib chiqadi.

Kar bolaning og'zaki-mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda uning eshitish bolalarida rivojlanishi bilan solishtirganda yanada o'ziga xoslik kuzatiladi. Og'zaki-mantiqiy tafakkur lingvistik vositalar asosida shakllanadigan va faoliyat ko'rsatadigan tushunchalar, mantiqiy tuzilmalardan foydalanish bilan tavsiflanadi. Binobarin, tafakkur va nutq o'rtasidagi munosabat masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda kar bolalarning og'zaki-mantiqiy tafakkurini o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ishlar mavjud. Bular R.M.Boskis, A.P.Gozova, L.V.Zankov, N.G.Morozova, I.M.Solovyov, L.I.K.G.Korovina, J.I.Shif, G.M.Dulneva, E.M.Kudryavtseva.

So'nggi yillarda neyrofiziologik darajada eshitish buzilishi, nutq buzilishi va og'zaki-mantiqiy fikrlash o'rtasidagi yaqin bog'liqlikni isbotlovchi ilmiy tadqiqotlar paydo bo'ldi. Shunday qilib, M.N.Fishman ta'kidlashicha, «eshitish analizatoridagi nuqson bilan, birinchi navbatda, chap yarim sharning nutq zonalari azoblanadi ... Bu holda nutq rivojlanishining buzilishi ham chapning funktsiyalarini tavsiflovchi mavhum-mantiqiy fikrlashda o'ziga xos o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. yarim shar».

Tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan kar bola tafakkurining rivojlanish faktlari va qonuniyatlari u yoki bu darajada eshitish qobiliyati zaif, turli darajadagi eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalarga ham xosdir, deb taxmin qilish mumkin.

L.I.Tigranovanning ta'kidlashicha, eshitish qobiliyati zaif bolalarning nutqining rivojlanish darajasi bo'yicha juda xilma-xil bo'lganligi sababli - individual buzilgan so'zlardan iborat nutqdan tortib, kichik kamchiliklari bo'lgan kengaytirilgan nutqgacha - ularning fikrlash rivojlanish darajasida sezilarli xilma-xillikni kutish kerak. «Eshitish qobiliyati past o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini psixologik o'rganish maxsus korreksion ta'lim masalalarini hal qilishga olib kelishi, ushbu toifadagi bolalarga ularning intellektual xususiyatlarini hisobga olgan holda yanada tabaqalashtirilgan yondashuv uchun asos bo'lishi kerak.

Aqliy rivojlanishni o'rganish bolaning haqiqiy imkoniyatlariga, uning individual xususiyatlariga, umumiy rivojlanish darajasiga mos keladigan eng qulay ta'lim sharoitlarini yaratish uchun zarurdir (L.I. Tigranova, 1978, 3-bet).

Eshitish qobiliyati zaif bolalarning fikrlash xususiyatlarini o'rganish muammosi hozirgi vaqtda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu muammoga bag'ishlangan asarlar ko'p emas. Nazariy bazaning etishmasligi ushbu toifadagi bolalar bilan ishlashning uslubiy va uslubiy darajasiga ta'sir qiladi. Amaliyotchilar ilmiy va uslubiy adabiyotlarning etishmasligini, eshitish qobiliyatini qisman yo'qotgan bolalarda fikrlash muammosiga bag'ishlangan davriy nashrlarda yangi maqolalar, uni tashxislash va tuzatish usullarini ta'kidlaydilar. Hozirda bu yo'nalishda deyarli hech qanday ish yo'q.

20-asrda E.I.Andreeva, I.L.Nikolskaya, R.M.Boskis, I.M.Gilevich, K.G.Korovin, L.V.Nikolaeva, L.I.Tigranova, A.Bassam va boshqa bir qancha mualliflar. 2003 yilda T.V.Rozanova eshitish qobiliyatini qisman yo'qotgan maktab o'quvchilarining kognitiv sohasi bo'yicha bir nechta tadqiqotlar natijalarini jamladi.

T.V.Rozanovanning ta'kidlashicha, eshitish qobiliyati zaif bolada kognitiv faoliyatning vizual shakllarining rivojlanishi nutq va og'zaki-mantiqiy fikrlashni rivojlantirishdan ko'ra muvaffaqiyatliroq davom etadi. Ammo vizual vazifalarning murakkablashishi bilan, maktabda o'qish jarayonida bola ularni hal qilishda tobora ko'proq qiyinchiliklarga duch kela boshlaydi va maktabda ortda qoladi. Masalan, vizual topshiriqlarda rasmlarni o'ziga xosligiga ko'ra tanlashda, Raven matritsalarini, birinchi sinf o'quvchilari eshitishlari qiyin bo'lganlar bilan birga, bu vazifalarni bajaradilar.

Ular markaziy simmetriya printsipiga ko'ra rasmni bir butunga to'ldirishda eshitadiganlarga qaraganda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Ammo aksenel simmetriya printsipidan foydalanganda va, ayniqsa, o'xshashlik printsipi bo'yicha rasm qismlari o'rtasidagi

munosabatlarni oʻrnatish asosida butunga qoʻshilganda, 7-8 yoshli eshitish qobiliyati zaif bolalar bolalarga qaraganda koʻproq qiyinchiliklarga duch kelishadi. normal eshitish bilan. Buning sababi shundaki, ushbu muammolarni hal qilish uchun barcha xususiyatlarni batafsil tahlil qilish va ularni bir-biri bilan taqqoslash kerak. Bu aqliy faoliyat ogʻzaki ichki nutq unga kiritilganda yanada muvaffaqiyatli amalga oshiriladi

A. Bassam (1992)ning fikricha, oʻsmirlik davrida yuqoridagi vazifalarni hal qilish eshitish qobiliyati zaif bolalar uchun qulayroq boʻladi. Bu ularning vizual-majoziy tafakkurining rivojlanishi va muammolarni hal qilishda nutqning qoʻshilishidan dalolat beradi.

L.I.Fomicheva (1979) koʻrish qobiliyatiga ega boʻlgan kichik maktab oʻquvchilari uchun vizual muammolarni hal qilishda sezilarli qiyinchiliklar paydo boʻlishini aniqladi, bunda vizual vaziyatni qisqacha ogʻzaki tavsifdan foydalangan holda, qayta yaratuvchi tasavvur yordamida tasvirlash talab etiladi. Maʼlum boʻlishicha, oʻquvchi uchun juda qulay va tushunarli boʻlgan, xonaning turli joylarida bir nechta obʼektlarning holatini tavsiflovchi oddiy matn uning mazmunini aniq ichki ifodalashga olib kelmaydi.

Kichik maktab oʻquvchilari hali ham ogʻzaki tavsif asosida kosmosdagi obʼektlar oʻrtasidagi munosabatni tasavvur qila olmaydilar. Eshitish qobiliyati zaif bolalarning rekreativ tasavvurlarini rivojlantirishda vizual kognitiv faollik va ogʻzaki nutq oʻrtasida chambarchas bogʻliqlik mavjud.

T.V.Rozanova (2003) taʼkidlaydiki, agar eshitish qobiliyati zaif bolalarda boshlangʻich maktab yoshidan boshlab, maxsus taʼlim sharoitida ogʻzaki nutqning har tomonlama rivojlanishi va ularning birligidagi barcha kognitiv jarayonlar amalga oshirilsa, asta-sekin oʻrta va hatto. koʻproq katta maktab yoshida ularning aqliy rivojlanishi odatiy holga yaqinlashadi.

L.I.Tigranovanning boshlangʻich maktab yoshidagi eshitish va eshitish qobiliyati zaif bolalarning aqliy rivojlanishini qiyosiy oʻrganishga bagʻishlangan tadqiqotida «eshitish qobiliyati zaif bolalar individual xususiyatlar va xususiyatlarni ajratib koʻrsatishda eshitish tengdoshlaridan qolishmaydi. obʼektlarda. Rang, shakl, oʻlchamdagi malaka muvaffaqiyatiga faqat vazifaning obʼektiv murakkabligi taʼsir qiladi.

Eshitish qobiliyati zaif bolalar ikkita mezon boʻyicha tasniflashda eshitish bolalariga nisbatan katta qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Tahlil shakllarini oʻzgartirish, uning shartlarini murakkablashtirish (tahlil doirasini kengaytirish, uning chuqurligini oʻzgartirish va boshqalar) umumlashtirish jarayonlarining pastroq darajada sodir boʻlishiga olib keladi”.

Eshitish va eshitish qobiliyati past kichik maktab oʻquvchilari oʻrtasidagi sezilarli farqlar obʼektlarni tasniflash shakllarining murakkablashishi bilan kuzatiladi. Bu koʻp jihatdan ularning aqliy faoliyati jarayonida nutqning turli roli bilan belgilanadi. Eshituvchi bolalarda koʻp hollarda nutq shaklidagi aqliy harakatlar uni tasniflash, rejalashtirish va boshqarishning amaliy harakatlaridan oldinda. Eshitish qobiliyati zaif bolalar tomonidan topshiriqni bajarish usulini nutqda umumlashtirishdagi qiyinchiliklar vazifani bajarishda qoʻshimcha tashqi tayanchlarga ehtiyoj tugʻdiradi (L.I.Tigranova, 1978).

Eshitish va eshitish qobiliyati zaif birinchi sinf oʻquvchilarining aqliy faoliyatining xususiyatlarini taqqoslash asosida L.I.Tigranova eshitish qobiliyati zaif birinchi sinf oʻquvchilarining intellektual imkoniyatlarini baholashning quyidagi mezonlarini belgilab berdi:

1. Eshitish qobiliyati zaif birinchi sinf oʻquvchilari mustaqil ravishda yoki koʻrgazma asosida obʼektlarni umumlashtirish uchun uchtadan koʻp boʻlmagan hollarda individual belgilari (rangi, shakli, oʻlchami) boʻyicha tasniflashlari mumkin. Umumlashtirish uchun asos boʻlgan obʼektlar sonining kamayishi bilan eshitish qobiliyati zaif bolalar bitta tushuntirish asosida umumiy xususiyatni ajratib turadilar.

2. Eshitish qobiliyati zaif bolalar mustaqil ravishda yoki qoʻshimcha namoyishdan soʻng obʼektlarning (kiyim-kechak, idish-tovoq, odamlar, transport vositalari) kontseptual tasnifini

bajaradilar. Agar tasniflash tushuntirish asosida amalga oshirilsa, unda talabalar qatorlardan birini tasniflash mezonini ajratishga yordam berishlari kifoya. Binobarin, ular o'rganilgan tamoyilni yangi materialga keng o'tkazishga ega, bu esa o'quvchining o'rganish qobiliyati va salohiyatini ochib beradi. Kontseptual tasnifni og'zaki umumlashtirish, hatto tasniflash tamoyilini tushuntirgandan keyin ham barcha eshitish qobiliyatiga ega bo'lmagan bolalar uchun mavjud emas.

3. Ob'ektlarni ikki xususiyatning kombinatsiyasiga ko'ra tasniflashda eshitish qobiliyati zaif bolalar ko'rgazma yoki bitta tushuntirishdan keyin tasniflash tamoyilini o'rganadilar, buning natijasida ular yangi materialga oson o'tadilar. Ikkinchi bo'limning eshitish qobiliyati zaif bolalarida ikkita belgining kombinatsiyasiga asoslangan tasniflash mezonlarining og'zaki umumlashmalari bo'lishi mumkin emas.

Bir qator syujetli rasmlarni joylashtirishda eshitish qobiliyati past bolalar mustaqil ravishda yoki birinchi rasmni ko'rsatish asosida uchdan to'rttagacha bo'lgan hikoyalar tuzishlari mumkin. Agar ketma-ket rasmlardagi havolalar soni ko'paysa, eshitish qobiliyati zaif bolalar birinchi yoki birinchi va ikkinchi rasmlarni bitta tushuntirish bilan vazifani engishadi (L.I.Tigranova, 1978).

K.G.Korovin (1982), L.I.Tigranova (1991)larning tadqiqotlari eshitish qobiliyati zaif bolalarning mantiqiy fikrlash xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan[1].

L.I.Tigranova ta'kidlaydiki, mavhum-kontseptual tafakkurning to'liq rivojlanishi mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning yakuniy shakli sifatida butunlay bolalar nutqini rivojlantirish darajasiga bog'liq va mantiqiy operatsiyalarni shakllantirishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning ishtiroki darajasi bilan belgilanadi. aqliy faoliyat jarayonida nutq.

Shusababli, "karva zaif eshituvchi bolalarda mavhum-kontseptual tafakkurni rivojlantirishni yakuniy vazifa sifatida ilgari surar ekanmiz, bu maqsadga erishish faqat ularning nutqi etarli darajada yuqori bo'lgan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkinligini doimo yodda tutishimiz kerak. nutq aqliy faoliyatning asosiy vositasi sifatida".

Ma'lumki, kontseptual tafakkurni har tomonlama rivojlantirish uchun mantiqiy tushunchalar va harakatlarning ma'lum bir majmuasini o'zlashtirish kerak, bu mantiqiy harakatlarni tasniflash va aniqlash, mantiqiy bog'lovchilar, mantiqiy so'zlar (miqdorlar) va iboralar, mantiqiy xulosalar (xulosalar) talabalarning mantiqiy savodxonligining zarur elementlari sifatida, mantiqiy fikrlashni shakllantirish uchun juda zarur bo'lgan assimilyatsiya[1].

K.G.Korovin (1985) fikricha, mantiqiy savodxonlik asosini tashkil etuvchi mantiqiy tushunchalar va harakatlar eshitish qobiliyati past o'quvchilar boshlang'ich sinfni tugatgunga qadar to'g'ri o'zlashtirilmaydi. Uning qayd etishicha, nutqning rivojlanmaganligi va mantiqiy aqliy operatsiyalarning etarli darajada shakllanmaganligi kichik yoshdagi o'quvchilarning matematik munosabatlarini (samarali hisoblashni, son va miqdor o'rtasidagi munosabatlarni, arifmetik amallarni bajarish usullarini o'zlashtirish) tushunishni qiyinlashtiradi[1].

Miqdorlar bilan, keyin esa nutq orqali etarlicha vositalanmagan raqamlar bilan ishlash nafaqat sonning matematik kontseptsiyasini o'zlashtirishga, balki tahlil, sintez, umumlashtirishning aqliy operatsiyalarini rivojlanishiga, xususiyatlarni ajratib ko'rsatish uchun mantiqiy harakatlarni shakllantirishga salbiy ta'sir qiladi. tushunchalari va tasnifi.

Eshitish qobiliyati zaif maktab o'quvchilarida mantiqiy va matematik ko'nikmalarning etarli darajada shakllanmaganligi hatto o'rta va yuqori sinflarda ham qayd etilgan, bu matematik bilimlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, masalan, topshiriqni parcha-parcha idrok etish, fikrlash jarayonining buzilishi va boshqalar. dalillarni rasmiylashtirish, asossiz xulosalar va boshqalar matematik bilimlarni o'zlashtirishda talabalar uchun ko'plab qiyinchiliklarning sababi taqqoslash operatsiyasining shakllanmaganligidir (Eshitish qobiliyati zaif o'quvchilarni rivojlantirish ..., 1985).

Eshitish qobiliyati past bolalar tomonidan geometrik materialni o'zlashtirish xususiyatlari ham o'ziga xosdir (chizmani qurishda qiyinchiliklar; isbotlash mantiqini buzish; fikrlashda

havolani o'tkazib yuborish, xulosalarning asossizligi) (eshitish qobiliyati past o'quvchilarni rivojlantirish ..., 1985 yil).

G.A.Zaitsevaning fikricha, «eshitishda nuqsoni bo'lgan maktab o'quvchilarining ko'pchiligining geometrik tushunchalari zaruriy umumlashtirish darajasiga etib bormaydi va ilmiy tushunchalarga adekvat emas» [3].

K.G.Korovinning fikricha, eshitishda nuqsoni bo'lgan maktab o'quvchilarining maktab predmetini o'zlashtirish darajasi va fikrlashning mantiqiy shakllarini shakllantirish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik ana shunday dastlabki kimyoviy tushunchalarni o'zlashtirish xususiyatlarini o'rganish materiallarida ham aniq ko'rsatilgan. "moddalar", "sof moddalar va aralashmalar", "kimyoviy elementlarning belgilari", "valentlik", "kimyoviy formulalar", "kimyoviy tenglamalar" kabi. Olingan eksperimental ma'lumotlar nafaqat eshitish qobiliyati zaif odamlar tomonidan ushbu tushunchalarni o'zlashtirish darajasining ko'rsatkichi sifatida, balki ma'lum darajada mantiqiy fikrlashning shakllanish darajasining xarakteristikasi sifatida ham ko'rib chiqilishi kerak [1].

Shunday qilib, eshitish qobiliyati zaif bolalarning fikrlash rivojlanishida tadqiqotchilar juda ko'p sonli o'ziga xos xususiyatlarni qayd etadilar, bu ularning og'zaki nutqining rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Bolani nutqqa intensiv o'rgatish, uning so'z boyligini to'ldirish va faollashtirish, talaffuz va grammatika ustida ishlash, qoida tariqasida, fikrlashni har tomonlama rivojlantirish uchun etarli emas. Binobarin, ularning oddiy o'zaro bog'liqligi haqida gapirishning o'zi etarli emas, balki tafakkur rivojlanishi va turli nutq funktsiyalari o'rtasidagi yanada nozik munosabatlarni ajratib ko'rsatish kerak.

Hozirgi vaqtda D.B.Elkonin (1960) tomonidan taklif qilingan nutq funktsiyalarining tasnifi umumiy qabul qilingan bo'lib, unga ko'ra nutqning nominativ, tartibga solish va kommunikativ funktsiyalari ajratiladi.

R.M.Boskisning fikriga ko'ra, eshitish qobiliyati past bolalarda nutqning nominativ funktsiyasining buzilishi, qoida tariqasida, juda muhim va ko'p hollarda eshitish qobiliyatini yo'qotish darajasiga bevosita bog'liqdir [2].

Hozirgi vaqtda eshitish qobiliyati buzilgan bolalar nutqning tartibga solish funktsiyasini o'rganishga etarlicha e'tibor berilmayapti. Ma'lumki, nutqning tartibga solish funktsiyasi bolaning xatti-harakatlarini tartibga solishga qaratilgan kattalarning ko'rsatmalarini idrok etish va amalga oshirish bilan cheklanmaydi. Nutqning tartibga solish funktsiyasi - bu, birinchi navbatda, bolaning faoliyat jarayonini o'z-o'zini boshqarishi, bu kattalarning og'zaki ko'rsatmalarini o'z-o'zini o'qitishga aylantirish ko'nikmalarini talab qiladi, bu yashirin, ichki nutqda eng mukammal shaklda amalga oshiriladi. nutq.

T.V.Rozanova turli muammolarni muvaffaqiyatli hal etish uchun ichki nutqning ishtiroki zarurligini, uning yordamida muammoning shartini tashkil etuvchi boshlang'ich xususiyatlar va ular o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, oraliq natijalarini ta'kidlaydi. echim va uning yakuniy ta'siri belgilanadi va xotiraga o'rnatiladi. Eshitish qobiliyati zaif bolalar, fikrlash vositasi sifatida ichki nutqning etarli darajada rivojlanmaganligi sababli, eshitish qobiliyatiga ega bo'lgan bolalarga qaraganda muammolarni kamroq muvaffaqiyatli hal qilishadi.

Tabiiy va shartli imo-ishoralar, shuningdek, og'zaki belgilar ichki og'zaki nutqqa qaraganda unchalik samarali emas (T.V. Rozanova, 1978). Subyektning o'z harakatlarining strategiyasini og'zaki shakllantirish ko'nikmalari uning harakatlarini eksperimentator tomonidan belgilangan chegaralarda ushlab, muammolarni izchil hal qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning aqliy rivojlanishiga tashxis qo'yishda nafaqat bolalarning ularga taklif qilingan ko'rsatmalarni tushunish xususiyatlarini, balki nutqning tartibga solish funktsiyasini rivojlantirishning yuqoridagi xususiyatlarini, shu jumladan nutqning rivojlanishidagi qiyinchiliklarni ham hisobga olish kerak. tashqi nutqni eshitish qobiliyati buzilgan bolaning ichki nutqiga, muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun

zarur bo'lgan o'z-o'zini o'qitishga ko'rsatmalarga tarjima qilish. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarning intellektual rivojlanishining yuqori sur'atlari ko'p jihatdan nominativning rivojlanish darajasi bilan emas, balki nutqning tartibga solish funktsiyasi bilan belgilanadi deb taxmin qilish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Korovin K.G. Prakticheskaya grammatika v sisteme spetsialnogo obucheniya slaboslishashix detey yaziku. - M.: Pedagogika, 1976 - 225 s.
2. Boskis P.M. Gluxie i slaboslishashie deti. - M.: Izd-vo APN RSFSR, 1963.-335 s.
3. Zayseva G.A. Formirovanie geometricheskix ponyatiy u slaboslishashix shkolnikov / Osobennosti usvoeniya uchebnogo materiala slaboslishashimi uchashimisy / Pod red R.M.Boskis, K.G.Korovina. - M.: Pedagogika, 1981. -99-107.
4. Zak A.Z. Diagnostika vidov mishleniya u mladshix shkolnikov. - M.: MO i PK, 1995.-86 s.
5. Ravshanova X.A Zaif eshituvchi o'spirinlarning sotsial intellekt dinamikasi // Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. Toshkent – 2024 № 1. 29 – 33.

РОЛЬ ЛИЧНОСТНЫХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ В ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ

Шойимова Шохиста Санакуловна

Доктор психологических наук (DSc), доцент.

Ташкентский педиатрический медицинский институт

Узбекистан, г. Ташкент.

Аннотация. В статье рассматривается влияние личностных и психологических качеств преподавателя на эффективность его педагогической деятельности в высших учебных заведениях. Обоснована актуальность темы в условиях современного образовательного процесса, выделены ключевые качества, способствующие успешному взаимодействию с обучающимися и повышению качества образования.

Ключевые слова: личностные качества, психологические качества, эффективность педагогической деятельности, высшие учебные заведения, преподаватели, взаимодействие с студентами, образовательная среда, педагогическая компетентность, эмоциональный интеллект, коммуникативные навыки, мотивация студентов, стратегии обучения, адаптация к изменениям, профессиональная идентичность.

OTMDA PEDAGOGIK FAOLIYAT SAMARADORLIGIDA SHAXSIY VA PSIXOLOGIK FAZILATLARNING ROLI

Shoyimova Shoxista Sanakulovna

Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent.

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

O'zbekiston, Toshkent.

Annotatsiya. Maqolada oliy o'quv yurtlarida pedagogning shaxsiy va psixologik fazilatlarining uning faoliyati samaradorligiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Zamonaviy o'quv jarayoni sharoitida mavzuning dolzarbligi ekanligi, talabalar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradigan asosiy fazilatlar ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: shaxsiy sifatlar, psixologik fazilatlar, pedagogik faoliyatning samaradorligi, oliy o'quv yurtlari, o'qituvchilar, talabalar bilan o'zaro munosabatlar, ta'lim muhiti, pedagogik kompetentsiya, hissiy intellekt, muloqot qobiliyatlari, talabalarning motivatsiyasi, o'quv strategiyalari, o'zgarishlarga moslashish, kasbiy o'ziga xoslik.

THE ROLE OF PERSONAL AND PSYCHOLOGICAL QUALITIES IN THE EFFECTIVENESS OF PEDAGOGICAL ACTIVITY AT THE UNIVERSITY

Shoyimova Shokhista Sanakulovna

Doctor of Psychological Sciences, associate professor.

Tashkent Pediatric Medical Institute

Uzbekistan, Tashkent.

Annotation. The article examines the influence of personal and psychological qualities of a teacher on the effectiveness of his pedagogical activity in higher educational institutions. The relevance of the topic in the context of the modern educational process is substantiated, the key qualities contributing to successful interaction with students and improving the quality of education are highlighted.

Key words: personal qualities, psychological qualities, effectiveness of pedagogical activity, higher educational institutions, teachers, interaction with students, educational environment,

pedagogical competence, emotional intelligence, communication skills, motivation of students, learning strategies, adaptation to changes, professional identity.

Введение. Современное образование сталкивается с многочисленными вызовами, требующими от преподавателей не только глубоких профессиональных знаний, но и развитых личностных и психологических качеств. Эффективность педагогической деятельности в вузе во многом зависит от способности педагога устанавливать доверительные отношения со студентами, создавать мотивационную атмосферу и адаптироваться к индивидуальным потребностям обучающихся.

Цель данной научной статьи заключается в изучении влияния личностных и психологических качеств преподавателей на эффективность их педагогической деятельности в высших учебных заведениях, а также выявить ключевые характеристики, способствующие успешному взаимодействию с студентами и созданию продуктивной образовательной среды.

Методы: Для анализа роли личностных и психологических качеств в педагогической деятельности использовались методы контент-анализа научных публикаций, опросы преподавателей и студентов, а также наблюдения за учебным процессом.

Обсуждение результатов. Педагогическая деятельность в высших учебных заведениях (ВУЗах) требует от преподавателей не только глубоких знаний в своей области, но и определенных личностных и психологических качеств, которые влияют на эффективность обучения. В последние десятилетия исследователи все больше обращают внимание на то, как личностные характеристики педагогов, такие как эмоциональный интеллект, мотивация, коммуникативные навыки и профессиональная идентичность, способствуют успешной реализации образовательного процесса.

Исследования показывают, что личностные качества, такие как эмпатия, коммуникабельность и устойчивость к стрессу, оказывают значительное влияние на качество образовательного процесса [1, 4, 5, 6, 7, 12, 13, 15]. Психологические аспекты, включая эмоциональный интеллект и способность к рефлексии, также играют ключевую роль в формировании продуктивной учебной среды [2, 3, 7, 8, 9, 11, 14, 16].

Ведущие ученые в этой области утверждают, что у педагогов, работающих в высшем учебном заведении, должны быть сформированы следующие личностные и психологические качества:

Личностные качества преподавателя

1. Эмоциональный интеллект. Эмоциональный интеллект (EI) включает в себя способность распознавать, понимать и управлять своими эмоциями и эмоциями других. Исследования показывают, что преподаватели с высоким уровнем EI способны лучше взаимодействовать со студентами, создавать поддерживающую атмосферу и эффективно разрешать конфликты. Это качество способствует более глубокому пониманию потребностей студентов и повышению их мотивации к обучению.

2. Коммуникативные навыки. Коммуникация является ключевым элементом педагогической деятельности. Преподаватели, обладающие хорошими коммуникативными навыками, могут более эффективно передавать знания, устанавливать доверительные отношения со студентами и создавать интерактивную образовательную среду. Исследования показывают, что активное слушание и умение задавать открытые вопросы способствуют более глубокому вовлечению студентов в процесс обучения.

3. Мотивация и профессиональная идентичность. Мотивация преподавателя влияет на его подход к обучению и взаимодействию со студентами. Преподаватели, которые воспринимают свою профессию как призвание, чаще демонстрируют высокую степень вовлеченности и удовлетворенности работой. Профессиональная идентичность также играет важную роль: преподаватели, осознающие свою роль в образовательном процессе,

более эффективно справляются с вызовами и стрессами профессии.

Психологические качества преподавателя:

1. Стрессоустойчивость. Работа в ВУЗе может быть связана с высоким уровнем стресса из-за нагрузки, требований к научной деятельности и взаимодействия с различными категориями студентов. Преподаватели, обладающие высокой стрессоустойчивостью, способны сохранять спокойствие в сложных ситуациях и поддерживать продуктивную атмосферу в классе.

2. Креативность. Креативные преподаватели могут находить нестандартные решения для образовательных задач и разрабатывать инновационные методы обучения. Креативность способствует созданию динамичной учебной среды, которая вдохновляет студентов на активное участие в процессе обучения.

3. Способность к рефлексии. Рефлексия позволяет преподавателям анализировать свой опыт, выявлять сильные и слабые стороны своей деятельности и адаптировать свои методы обучения в соответствии с потребностями студентов. Преподаватели, практикующие рефлексии, чаще достигают высоких результатов в своей педагогической деятельности.

Таким образом, личностные и психологические качества преподавателей играют ключевую роль в эффективности педагогической деятельности в вузах. Эмоциональный интеллект, коммуникативные навыки, мотивация, стрессоустойчивость, креативность и способность к рефлексии — все эти характеристики способствуют созданию успешной образовательной среды. Будущее педагогического образования должно учитывать важность развития этих качеств у будущих преподавателей для повышения качества образования и удовлетворенности студентов.

Результаты исследования подтверждают о том, что личностные и психологические качества преподавателя оказывают значительное влияние на эффективность его педагогической деятельности. Преподаватели, обладающие высокими личностными характеристиками, способны создать более продуктивную учебную атмосферу и повысить уровень вовлеченности студентов.

Заключение. Исследование роли личностных и психологических качеств в эффективности педагогической деятельности в вузе является важным шагом в повышении качества образования. Результаты исследования могут быть использованы для разработки программ повышения квалификации преподавателей, формирования более эффективных методов обучения и создания благоприятной атмосферы для обучения в вузе.

Рекомендации:

- Необходимо развивать у преподавателей эмоциональный интеллект, коммуникативные навыки, мотивацию и профессиональное развитие.
- Важно создавать благоприятные условия для профессионального роста преподавателей и предоставлять им возможности для повышения квалификации и развития необходимых качеств.
- Следует учитывать роль личностных и психологических качеств преподавателя при отборе и назначении на должность.

Литература:

1. Кузнецова А.В. Психология общения в образовательном процессе. Москва: Издательство «Наука», 2020.

2. Иванова И.П. Эмоциональный интеллект как фактор формирования совладающего поведения / И.П. Иванова, А.А. Анатова // Государственная политика Российской Федерации в сфере борьбы с терроризмом, коррупцией и наркотизацией общества : сб. науч. тр. XV всерос. науч.-практ. конф. — Чебоксары, 2020. — С. 73-79.

3. Петрова М.И. Рефлексия как инструмент повышения эффективности обучения. Екатеринбург: Издательство «Урал», 2022.

4. Шойимова Ш.С. Коммуникативная компетентность преподавателей вузов как фактор эффективности образовательного процесса. //«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali. 2023. №8. - Б. 298-301.

5. Шойимова Ш.С. Социально-психологические особенности профессиональной адаптации молодых педагогов в вузе. //Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 7-son (2023-yil, avgust). ISSN 2181-6833. 2023. №7. - Б. 124-128.

6. Шойимова Ш.С. Роль педагогического мышления в формировании когнитивной ориентированности врача – педагога. //«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali. 2023. №10. - Б. 275-279.

7. Шойимова Ш.С. Влияние личностных качеств и ценностных ориентаций на развитие профессиональной деятельности врача-педагога. //Педагогика илмий-назарий методик журналы. ISSN 2010-5320. 2023. №6. - Б. 68-72.

8. Шойимова Ш.С. Факторы, влияющие на развитие профессиональной компетентности педагога. //«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali. 2023. №11. -Б. 275-279.

9. Шойимова Ш.С. Социально-психологические аспекты педагогической деятельности преподавателей вуза. //«Гулистон давлат университети ахборотномаси» илмий журналы. ISSN 2181-7367. 2023. №3. - Б. 68-71.

10. Шойимова Ш.С. Влияние эмоционального интеллекта на деятельность педагогов высших медицинских учебных заведений. //«Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар» илмий журналы. ISSN 2181-7286. 2023. №4. - Б. 70-76.

11. Amabile, T. M. (1996). Creativity in Context. Westview Press.

12. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The «What» and «Why» of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry.

13. Goleman, D. (1998). Working with Emotional Intelligence. Bantam Books.

14. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. Springer Publishing Company.

15. Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. R. (2004). Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications. Psychological Inquiry.

16. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. Basic Books.

ОММАВИЙ ТАДБИРЛАР ВОСИТАСИДА БЎЛАЖАК ШИФОКОРЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ.

Юнусов Равшан Алимжанович

Тошкент давлат стоматология институти ёшлар масалалари ва маънавий
маърифий ишлар бўйича проректор

Аннотация. Ушбу мақолада оммавий тадбирлар воситасида бўлажак шифокорларнинг маънавий – ахлоқий сифатларини ривожлантириши, оммавий маънавий – маърифий тадбирларнинг ёшлар ҳаётига таъсири ва унинг механизлари тўғрисида маълумотлар берилган.

Таянч сўзлар: оммавий тадбирлар, компетенция, маънавий-ахлоқий таълим, ёшлар, маданий-маърифий.

МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ ЧЕРЕЗ ОБЩЕСТВЕННЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ

Юнусов Равшан Алимжанович

Ташкентский государственный стоматологический институт проректор по
делам молодежи и духовному просвещению

Аннотация. В данной статье представлена информация о развитии духовно-нравственных качеств будущих врачей посредством общественных мероприятий, влиянии общественных духовно-просветительских мероприятий на жизнь молодежи и его механизмах.

Ключевые слова: общественные мероприятия, компетентность, духовно-нравственное образование, молодежь, культурно-просветительская.

MECHANISMS FOR DEVELOPING SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF FUTURE DOCTORS THROUGH PUBLIC EVENTS

Yunusov Ravshan Alimjanovich

Vice-Rector for Youth Affairs and Spiritual Education, Tashkent State Dental Institute

Abstract. This article provides information on the development of spiritual and moral qualities of future doctors through public events, the influence of public spiritual and educational events on the lives of young people and its mechanisms.

Keywords: public events, competence, spiritual and moral, education, youth, cultural and educational.

КИРИШ. Мамлакатимизда халқаро стандартлар асосида ёшлар тарбияси, ўқув-тарбия жараёнига илғор педагогик технологиялар, олий таълим соҳаси педагог кадрларини қўллаб-қувватлаш борасида амалга оширилган тадбирлар сама радорлиги оширилиб бормоқда. “Олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш” да таълим ва тарбия соҳасида мутахассис тайёрлаш жараёнини яхлит тизим сифатида ўрганишда моделлаштириш муҳим ўрин тутади. Олий таълим тизимида таёрланаётган ёшларимиз танлаган ихтисосликлари бўйича мустақил равишда амалий фаолият кўрсата оладиган, замонавий мутахассисларни тайёрлаш жараёни ўзига хос ўрин тутади. Булғуси мутахассисларни бозор иқтисодиёти талабларини инобатга олган ҳолда шахсий маънавий-ахлоқий фазилатлар шакллантиришни таъминлаши долзарб

ахамиятга эга.

Жаҳон тизимида талабаларнинг маънавий-ахлоқий компетентлигини ривожлантириш методикалари, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш механизмлари, бўлажак шифокорларнинг ахлоқий сифатларини ривожлантиришнинг амалий педагогик тизими, ўқитиш моделлари технологик тараққиёт ғоялари билан уйғунлаштирилган интерфаол дастурлар таълим жараёнига татбиқ этилган. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “XXI асрнинг Олий таълими” Бугунжаҳон декларацияси, ЮНЕСКОнинг “Олий таълимни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш” дастурий ҳужжатларида дунё миқёсида олий таълим муассасаларида таълим сифатини оширишга, модулли таълимни ташкил этишга, ўқитишнинг замонавий усуллари жорий этиш орқали талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш методикасини янада такомиллаштиришга алоҳида эътибор берилган.

Бугунги кунда давлатимизнинг асосий мақсадларидан бири келажак пойдевори бўлган ёшларни маънавий, маданий, ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий етук мустақил фикрловчи баркамол авлод қилиб вояга етказишдир. Республикада таълим муассасаларида баркамол шахсни камол топтиришга доир меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқиш, илғор педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни таълим жараёнига кенг жорий қилиш, моддий-техник базасини янгилашга, маънавий – маърифий тадбирларнинг ўтказилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Талабаларда ижтимоий-эмоционал ва маънавий-ахлоқий малакаларни таркиб топтириш моделлари, ахборот-коммуникация технологиялари воситасида талабалар маънавий компетентлигининг ривожланишини ташхис этишнинг интерактив тизимини ишлаб чиқиш долзарб аҳамият касб этиб келмоқда. АҚШ, Франция, Буюк Британия, Япония каби ривожланган давлатларда бўлажак мутахассисларда замонавий шахсга хос фазилатлар мажмуининг ишлаб чиқилганлигини алоҳида эътироф этишимиз лозим.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Илм-фанимизнинг ҳозирги замондаги долзарб вазифаларидан бири - ёшларни маънавий-ахлоқий жихатдан тарбиялаш, миллий ғоямизни назарий жихатдан янада такомиллаштиришдан иборат. Оммавий маданий-маърифий тадбирлар ёшларни маънавий-ахлоқий, миллий-маънавий руҳда тарбиялашда катта ўрин тутди. Маданий-маърифий тадбирни ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб ўтказиш орқали ёшларни миллий маънавий-ахлоқий кадрлар руҳида тарбиялаш, улар онгига миллий истиқлол ғоясини сингдириш борасидаги фаолиятимизда юқори самарадорликка эришишимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3151-сон қарорида “Талаба-ёшларнинг мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш, уларда юксак ахлоқий сифатларни тарбиялаш, уларнинг касбий компетентлиги билан инсоний фазилатларини уйғунлаштириш, профессор ўқитувчиларнинг тарбиявий масъулиятини ошириш, таълим ва тарбия уйғунлигини амалда таъминлаш учун фанларнинг ҳар бир мавзусидаги тарбиявий мақсаддан унумли фойдаланилишини таъминлаш” каби муҳим вазифаларни белгилаб берилди. Шунинг алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040 сон қарорида маънавий-маърифий жараёнларни ташкил этишда яхлит тизим мавжуд эмаслиги, ҳалқимиз, айниқса, ёшларни маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш борасида етарли даражада ташкилий-амалий ва илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаётганлиги алоҳида таъкидлаб ўтилиб, “тарғибот ташвиқот ва тарбия йўналишидаги ишларни илмий асосда ташкил этиш, соҳа бўйича илмий ва услубий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш” муҳим йўналиш сифатида белгилаб берилди.

Таълим тизимида маданий-маърифий тадбирларни ташкил қилиш ва уларнинг маънавий-ахлоқий тарбияга йуналтирилганлигини таъминлаш таълим муассасалари раҳбарлари, аввало, ўқув юрти раҳбарининг маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосарларининг вазифасидир. Шу ҳақда фикр юритар эканмиз, педагогика фанлари номзоди, доцент С.Турғунов, улар «... ўз фаолияти давомида талабаларнинг олий таълим ва ундан ташқари фаолиятидан хабардор бўлиши ва уларни назоратга олиши. маданий ва маърифий тадбирларга кенг жалб қилишнинг самарали йўлларини қўллаши зарур»лигини таъкидлайди.

Профессор У.Қорабоев таъкидлашича, оммавий тадбирларни тарбиявий ва маданий иш сифатида барча давлат муассасалари, касаба уюшмалари, ёшлар уюшмалари, оммавий ахборот воситалари, санъат муассасалари, ишлаб чиқариш корхоналари, жамоа хўжаликлари, мудофаа ташкилотлари, спорт, экскурсия-туристик муассасалари, курорт, соғлиқни сақлаш ва дам олиш ташкилотлари ўз ишининг бир бўлаги сифатида, яъни асосий вазифадан ташқари холда уюштириб, бу тадбирлар орқали меҳнаткашларнинг дам олишини, тарбиявий, маданий-маърифий ишларини, хаваскорлик ижодини ташкил қилади. Профессор Усмон Қорабоев таснифига кўра маданий байрамларнинг (тадбирларнинг) қамровига қараб уларни шартли равишда уч гуруҳга бўлади.

Биринчи гуруҳ – табиат ва меҳнат фаолияти билан боғлиқ бўлган мавсумий байрамлар; Иккинчи гуруҳ – инсон камолоти, оила ҳаёти билан боғлиқ бўлган оилавий маросим ва тантаналар;

Учинчи гуруҳ – жамият маънавияти, эътиқодлар билан боғлиқ диний байрамлар шулар жумласидандир.

Профессор У. Қорабоев таснифига кўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, маданий-маърифий тадбирларни яна қуйидаги турларга бўлиш ҳам мумкин:

- Уюшган жамоаларда, шу жумладан, ўқув юртларида ўтказиладиган тадбирлар.
- Аҳоли турар жойларида ўтказиладиган маданий-маърифий тадбирлар.
- Уюшмаган аҳоли ўртасида ўтказиладиган тадбирлар.

Таниқли олим Э.Ф.Ғозиев ўз тадқиқотларида мустақил тафаккурнинг ривожланиши, билим жараёнининг қизиқарли ташкил этилиши талабалар фаолиятида янги муваффақиятларга эришишнинг ижодий манбаи, деб ҳисоблайди. Э.Ғозиев тадқиқотларида талабаларнинг ўқув фаолиятини бошқариш хусусиятлари, ўқув фаолиятини режалаштириш, ўзини-ўзи назорат қилиш, ўзини-ўзи баҳолаш, инсон фаолиятини аниқлаш, ўқув фаолиятини режалаштиришни аниқлаш, мақсад қўяолишни аниқлаш, ўзини-ўзи назорат қилишни аниқлаш, бўш вақтни аниқлаш каби тушунчалар ҳақида мулоҳазалар юритади.

Демак, оммавий-маданий тадбирлар “...миллатимизга фақат ўзлигини намойиш этишининг тарихий имкониятларини яратибгина қолмай, янгича яшаш, фикрлаш, айнқса, ёшлар олдида ҳаётда ўзига муносиб ўрин эгаллаш, умуминсоний қадриятларга уйғун миллий мафкурага асосланган янгича маънавиятни эгаллаб олиш талабларини ҳам қўйяди”.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Оммавий маданий-маърифий тадбирларнинг маънавий-ахлоқий тарбиядаги аҳамиятини тадқиқ этиш, аввало, шу атама ва унга турдош бўлган «маънавий-маърифий тадбирлар», «маданий тадбирлар», «бадий-оммавий тадбирлар», «оммавий тадбирлар», «бадий тадбирлар» сингари атамаларнинг мазмун доираси ва моҳиятини аниқлашни тақозо этади. Оммавий маданий тадбирларни ўтказиш билан шуғулланадиган муассасалар турли-туман бўлиб, улардан ҳар бири муайян турдаги тадбирларни ўтказишга ихтисослашади: «Маданий ишларни олиб боровчи ҳар бир муассаса ўз моҳияти, хусусияти, имкониятларидан келиб чиқиб, ўзига хос шакл-тадбирлардан фойдаланади. Шу фикрни давом эттириб айтиш мумкинки, ўқув муассасаларида ҳам

дарс жадвали асосида ижтимоий-гуманитар фанлар буйича ўтилатган машғулотларда маъруза, семинар каби шакллар билан чегараланиб қолмасдан, дарс жараёнида ўтилатган мавзуларга оид маданий тадбирларнинг бошқа шакллари билан ҳам фойдаланиб, масалан, мавзули кечалар, ўткир зехнлилар бахслашувлари, илмий бахслар, мунозара, ижодий учрашув, кувноқлар ва зукколар, заковат танловлари каби шакллари билан айнан ўтилатган курс мавзуларига боғлаб ўтказилса, машғулотларнинг қизиқарлилиги ортиши билан бирга уларнинг тарбиявий самарадорлигини ҳам кескин ошириб беради. Бу усул талабаларнинг мавзуга қизиқишларини сезиларли ўстириш билан бирга машғулотларнинг интерфаол бўлишини таъминлайди. Бу усул билан ишлаш педагогдан илмий-ижодий ёндашув, талабчанлик, ижодкорлик, ташкилотчилик, жонкуярликни талаб этади. Шу билан бирга ёшларда ҳам ташаббускорлик, ижодкорлик, масъулият, ташкилотчилик каби фазилатлар шакллана боради.

Оммавий маданий-маърифий тадбирларни ташкил этишда қуйидаги жихатларга риоя қилиш мақсадга мувофиқ:

- оммавий маданий-маърифий тадбирларда юқори интерактивликка эришиш;
- ўзини-ўзи тарбиялаш жараёнини ташкил этиш;
- тадбирга комплекс ёндашиш;
- тадбирнинг маънавий-ахлоқий, миллий, тарбиявий руҳда бўлиши;
- инсон ва жамият манфаатларига уйғунлиги ва х. к.

Таълим жараёнида фақатгина маъруза ўқиш, семинар ўтказиш каби шакллар билан чекланилса, бир томондан, машғулотлар зерикарли бўлиб қолса, иккинчи томондан, таълим жараёнининг тарбиявий жихати оқсаб қолиши мумкин. Таълим жараёнига кувноқлар ва зукколар тортишувлари, илмий бахслар, мунозара, ижодий учрашув, мавзули кеча сингари маданий-маърифий тадбирларни жалб этиш машғулотларнинг жуда қизиқарли бўлишини таъминлаш билан бирга уларнинг тарбиявий жихатдан юқори самарали бўлишига ҳам қўмаклашади. Бу эса мазкур тадбирлар таълим ва тарбиянинг узвийлигини таъминлаш билан бирга уларнинг ҳар иккиси ҳам юқори самарали бўлишига хизмат қилишини аниқлатади.

Педагоглар ёшлар дунёқарашини шакллантириши, уларнинг билимдонлигини ошириши ва маънавий-ахлоқий тарбия усуллари орқали маданий-маърифий ишларни узвий ҳолда ташкил қилишлари талаб этилади. Таълим муассасаларида олиб бориладиган маданий-маърифий иш аниқ мақсадга йуналтирилган педагогик жараёнга сингиб кетган бўлиши лозим. Ўқувчиларни қандай қилиб маънавий-ахлоқий тарбиялаш кераклигини аниқ режалаштирмай туриб, улар орасида бу борадаги тарбиявий ишни самарали олиб бориб бўлмайди. Бу борада иш олиб борадиган ҳар бир педагог шу тарбиянинг мохияти, усуллари, шакллари тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиши зарур. Маънавий-ахлоқий тарбия жараёнида миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғоялари ахлоқнинг бурч, виждон, ор-номус каби бир қатор категориялари билан уйғунлаштирилган ҳолда олиб борилади, мафкурага алоҳида аҳамият берилади. Бу тарбиянинг мазмунини миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғоялари - ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик ташкил этади. Бу жараёнда ахлоқ қуйидаги функцияларни бажаради:

- кишилар ўртасидаги турли муносабатларни мувофиқлаштириш;
- кишилар фаолиятининг инсонпарвар қадриятлари ва мўлжалларини белгилаб бериш;
- шахсни ижтимоийлаштириш таъминланишига алоҳида эътибор қаратилади.

Оммавий маданий-маърифий тадбирларни ўтказишда самарадорликка эришиш учун бу тадбирлар интерфаолликка асосланиши зарур. Лекин ҳар қандай тадбир ҳам интерфаол бўлавермаслигини унутмаслик керак. Маданий-маърифий тадбирни интерфаол ҳолатда ўтказмоқчи бўлган педагог, аввало, интерфаол жараённинг мохиятини тўғри тушуниб

олиши керак. Кузатишимиздан маълум бўлдики, айрим «эски қолип»да ишлаб ўрганган педагоглар «интерактив жараёни ўқитувчининг ва ўқувчининг савол-жавоблари» деб тушунишар экан. Интерфаол жараён ўқувчиларнинг мустақил фикр юритишларига кўпроқ имконият яратишни тақозо этади ва ўзаро мулоқотга киришишда ўқитувчининг ҳам, ўқувчиларнинг ҳам фаоллиги назарда тутилади. Интерактив жараёнга зид ҳолат, ўқувчилар пассив томон, ўқитувчи-педагог эса фаол мавкени эгаллашидир.

Таълим тизимида олиб борилаётган оммавий маданий тадбирларни қуйидаги икки турга бўлиш мумкин:

1. Бевосита таълим жараёнида ўтказиладиган оммавий-маданий тадбирлар. Уларга маданий тадбирларнинг маъруза, семинар, амалий машғулот каби дарс шаклларида фойдаланиладиган турлари киради. Тадбирларнинг бу туридан фойдаланилганда дарс машғулотлари давомида монологлардан, инсценировкалардан, бадий асарлардан, видео ва аудио ёзувларидан парчалар келтирилади. Бу тадбирлар ўрганилаётган предмет, курс ёки фанни чуқурроқ ўзлаштиришга ёрдам беради. Шу билан бирга бу тадбирлар талабаларга дарс жараёнида қисқа муддатли ҳордиқ бериш функциясини ҳам бажариши мумкин.

2. Ўқувчи-ёшларнинг бўш вақтларда ўтказиладиган оммавий маданий тадбирлар. Уларгамавзули кечалар, ўткир зехнлилар бахслашувлари, ижодий учрашувлар, илмий бахслар, дам олиш кечалари, мунозара, илмий ва ижодий конференция, театрлашган концерт, оммавий томоша, сайил, байрам, карнавал, кўрик-танловлар, саёхат, экскурсиялар, олимпиада, кўргазмалар, қизиқарли ўйинлар, бадий-спорт тадбирлари, бадий ҳаваскорлик тўғарақлари ва бошқалар киради. Оммавий маданий-маърифий тадбирларнинг бу икки тури бир-биридан фақат ўтказиладиган вақти билан фарқланмайди. Уларнинг мақсадлари ҳам бир. Машғулотлар жараёнида ўтказиладиган тадбирларнинг мақсади шу машғулотда ўрганилаётган мавзуни чуқурроқ англаш, яхшироқ эслаб қолишга хизмат қилишдир. Масалан, оммавий-маданий тадбирлар сирасига кирадиган “Наврўз”байрами ҳам “...барча эзгу ниятли инсонларни бирлаштиради, уларнинг қалбида энг гўзал ва олийжаноб туйғуларни уйғотади”.

Ёшларнинг бўш вақтларида ўтказиладиган тадбирлар муайян бир мавзуга эмас, балки барча учун умумий бўлган йўналишда ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Булар жумласига мавзули кечалар, ўткир зехнлилар бахслашувлари, ижодий учрашувлар, илмий бахслар, дам олиш кечалари, мунозара, илмий ва ижодий конференция, театрлаштирилган концерт, оммавий томоша, сайил, байрам, карнавал, кўрик-танловлар, саёхат, экскурсиялар, олимпиада, кўргазмалар, қизиқарли ўйинлар, бадий-спорт тадбирлари, бадий ҳаваскорлик тўғарақлари ва бошқалар киради. Бу тадбирларда кўнгил очиш кўпроқ ўрин эгаллайди. Лекин, одатда бу тадбирларда мазкур ўқув юрти хусусиятлари, йўналиши ҳам муайян даражада акс этади.

ХУЛОСА

Талабалар онгига миллий ғояни сингдириш бугунги кун таълим тизимида олиб борилаётган тарбиявий ишларнинг марказида турибди. Бу мақсадга эришиш йулида таълим-тарбиянинг турли усул ва воситаларидан фойдаланилмоқда. Кузатувларимиз баъзи ўқув юртларида миллий истиқлол ғояси бўйича маърузалар, семинарлар кўпроқ эътибор берилиб, дарслардан сўнг ўтказиладиган маданий-маърифий тадбирларга етарли аҳамият берилмаётганини кўрсатди. Холбуки, бундай тадбирлар ёшларни тарбиялашда ва улар онгига миллий истиқлол ғоясини сингдиришда улкан аҳамиятга эга. Мамлакатимиз таълим тизимида интерфаол усуллардан фойдаланишга катта аҳамият берилаётган ҳозирги кунда оммавий маданий-маърифий тадбирларни қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Илғор ўқитувчиларнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, маданий-маърифий тадбирлардан таълим жараёнида фойдаланиш талабалар фаоллигини кескин

оширади. Бундан ташқари, машғулот ўтказишнинг ролли ўйин, хизмат ўйинлари сингари шакллари, асл мохиятига кўра, маданий тадбирдир. Чунки улар таълим шакллари билан санъат элементларининг кўшилиб кетиши натижасида вужудга келган. Дарс жараёнида бадиий асарлардан парчалар келтириш, шеърларни ифодали ўқиш, сахна асарларидан парчалар кўрсатиш ўқувчиларнинг ҳам ақлий, ҳам хиссий-эмоционал фаоллигини кескин оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қорабоев У. Ўзбек халқи байрамлари. –Т.: Шарқ нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2002. –Б. 3,15
2. Мазаев А.И. Праздник как социально-художественное явление. –М.: Наука. 1978. С. 172
3. Янги Ўзбекистоннинг истеъдодли ёшлари. –Т.: Таълим нашриёти. 2021. Ўзбекистон ёшлари – учинчи ренессанснинг асосий драйвери. Илмий ишлар тўплами. 3-китоб. –Б. 334-335
4. Nasritdinova, M., Nigora, M., & Murodova, D. (2022, February). UZBEK FOLK ART AND ITS PLACE IN PUBLIC LIFE. In Archive of Conferences (pp. 44- 48).
5. Mirzahamdamovna, K. B., Erkinovna, A. N., & Jumadillaevich, S. R. (2021). Use of Innovative Educational Technologies in Fine ARTS Classes of Higher Education Institutions. European Journal of Humanities and Educational Advancements, 2(4), 25-27.
6. Нажметдинова, М. (2022). Оммавий-маданий тадбирларнинг назарий асослари. Общество и инновации, 3(3/S), 473-479.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/ommaviy-madaniy-tadbirlarni-tashkil-ilishning-innovatsion-omillari>

Jurnal Ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan 2020 yil 6 oktyabrda o'tgan.
Jurnal har oyda bir marta o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.
Jurnalning hajmi 60x84, 1/8, A-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnali 2020 yil oktyabrdan nashr etilmoqda.

Pedagogika, psixologiya, filologiya va tilshunoslik, matematika, fizika va mexanika, texnika fanlari, tabiatshunoslik, tarix va falsafa, turizm va iqtisodiyot, axborot kommunikatsion texnologiyalari, geografiya sohalardagi ilmiy va ilmiy-uslubiy materi-allarni o'z ichiga oladi. Nashr qilingan materiallar mualliflari O'zbekiston Respublikasi hamda yaqin va uzoq xorijning yetakchi olimlari, tadqiqotchilari.

Jurnalning kalit so'zlari:

Oliy pedagogik ta'lim nazariyasi va amaliyoti; umumiy va maxsus pedagogika va psixologiya, pedagogika va innovatsiya, integratsiya, O'zbekiston, Rossiya va xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimi; ta'lim jarayoni; ko'p madaniyatli va mintaqaviy ta'lim; III Renessans, XXI asrdagi ta'lim; ta'lim va tarbiya sohasidagi milliy va qadriyat ustuvorliklari; ta'lim sifatini monitoring qilish; uzluksiz pedagogik ta'lim tizimi; ta'lim dasturlari; umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlari; o'qituvchilarni tayyorlash tizimidagi ta'lim texnologiyalari.

Guvohnoma raqami № 8882

Bosh muharrir: B.B.MA'MUROV

Bosishga ruxsat etildi: 10.05.2024 y.

Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5.

Buyurtma raqami №0324

«FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar.

<https://interscience.uz/> saytida joylashtirildi